TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN

P. Bleeker, J. Munnich en E. Netscher.

DEEL IV.

NIEUWE SERIE.

DEEL I.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL, LAND- EN VOLKENKUNDE

BATAVIA,
LANGE & Co.
1855.

INDISCH GENOOTSCHAP

INHOUD

VAN

HET VIERDE DEEL.

EERSTE DEEL DER NIEUWE SERIE.

BLADZ.

De instellingen der maleijers in de Padangsche bovenlanden. 1

Bijdrage tot de kennis van de Keij-eilanden, door C. Bosscher. 23

Bijdrage tot de kennis van het oostelijk gedeelte van Ceram en omliggende eilanden, door C. Bosscher. 34

Overzigt van het javaansch verhaal Sasikirono, door C. F. Philips. 43

Iets over de loeboes en oeloes in de binnenlanden van Sumatra, naar mededeelingen van T. J. Willer, door E. Netscher. 56

Aanteekeningen omtrent een gedeelte der oostkust van Borneo, door J. Hageman, Jcz. 71

Makasaarsche historien. 111

Oudheden in Cheribon, door F. C. Wilsen, *met platen*. . 146

BLADZ.

Verslag van de kommissie tot verbetering der indische zeekaarten, omtrent de verrigtingen gedurende het jaar 1854, in het belang der hydrographie van Nederlandsch Indie. 167

Iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de sulthans van Palembang. 186

Verslag van den staat van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, uitgebragt door den voorzitter, in de algemeene vergadering op den 24sten april 1855. 197

Aanteekeningen omtrent Nieuw-Guinea, door G. J. Fabritius. 209

De residentie Tapanoelie (Sumatra's westkust) in 1852; medegedeeld door P. Th. Couperus, gewezen resident aldaar. 216

Het inlandsch bestuur in het gouvernement van Sumatra's westkust; medegedeeld door J. van der Linden, sekretaris van dat gouvernement. 257

Geschiedenis der eerste Al-Qadris, met eene vertaling, door E. Netscher. 285

Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch gouvernement op Java, 1802—1810, door J. Hageman, Jcz. . 333

Berigten omtrent den zeeroof in den Nederlandsch-indischen archipel, over 1854. 383

BLADZ.

Nog iets over de loeboes en oeloes in de binnenlanden van Sumatra, door mr. W. A. Hennij. 401

Bijdragen tot de geschiedenis van het rijk van Lingga en Riouw;

I. Stamboom der onderkoningen van Riouw. . . . 411

II. De vorsten van Djohor onder het engelsch bewind. 413

Aanteekeningen omtrent de noordoostkust van Borneo, van H. von Dewall. 423

Bijgeloovigheden der soendanezen, door F. C. Wilsen. . 465

Oudheden in Cheribon, door F. C. Wilsen. 488

Lotgevallen van C. Z. Pietersz onder de zeeroovers van Magindanao 492

Aanmerkingen of het stuk getiteld: iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de sulthans van Palembang, door C. A. de Brauw. 516

Vergelijkende woordenlijst van talen en dialekten in de residentie Menado, door A. J. F. Jansen, resident van Menado. 521

BERIGTEN.

Inskriptien van Pager-roejoeng en Batoe-beragoong (Sumatra's westkust). 107

Sieraden en munten opgedolven in de residentie Banjoemas. . . . . "

BLADZ.

Zeldzame munt in Nederlandsch Indie. 108

Blind vertrouwen van den javaan, door F. C. Philips. . 203

Zonderlinge javaansche schrijfwijze, door C. 205

Koperen platen uit Soerabaja. 207

Oudheden in Cheribon. 208

Oorspronkelijke munten uit Palembang. 275

Overlandreis uit Indie van Nederland, in de zeventiende eeuw. 279

Oorsprong van het wapen van Batavia. 284

De Batoe-toelis nabij Buitenzorg. 380

Steenen armbanden. 459

Indrukken van voeten op steenen. 460

Oudheden ter westkust van Sumatra. 549

DE INSTELLINGEN DER MALEIJERS

IN DE

PADANGSCHE BOVENLANDEN.

MEDEGEDEELD DOOR

C. TH. COUPERUS,

Resident aldaar.

Oorsprong der bevolking.

De oorsprong der bevolking in de Padangsche bovenlanden verliest zich in de oudheid en er kan niets met zekerheid van gezegd worden. Volgens de fabelachtige mondelinge overleveringen, waaraan niet alle geloofwaardigheid kan ontzegd worden, als staande in een naauw verband met de hedendaagsche gewoonten, zoude zij van elders gekomen zijn, en het allereerst zich hebben gevestigd op den berg Mar-apie, alwaar Sri Maharadja di Radja met een schip landde en vijf zijner volgelingen uithuwde, door welke personen, toen zich aan den voet van genoemden berg en in het omliggende land, door het afloopen van het zeewater, meer bewoonbare streken aanboden, Tanah-datar, Agam, Limapoeloe, Tjandoeng, Kota-lawé Koeboeng tigablas zijn bevolkt, terwijl de vorst te Priangan-padang-pandjang zijnen zetel vestigde.

Deze kreeg twee zonen, die, met hunnen vader aan het hoofd, tot de eerste vorsten van Menang-kabau hebben behoord. Zij zijn bekend onder de namen van Radja-Alam of

oppergebieder, Radja-Adat of bestuurder der gebruiken, en Radja-Ibadat, of bestuurder van de godsdienst. De eerste had zijnen zetel te Paggerroejong, de tweede te Soempoe-koedoes en de derde te Boea. Hunne verblijven droegen de namen van roema-di-koedam, roema-di-tenga en roema-di-boekiet.

Oude regeringsvorm.

De dood van Sri Maharadja di Radja had het trouwen zijner weduwe Indo Tjalita met zekeren Tjati-bilang-pandé ten gevolge. Uit dit huwelijk werden, behalve eene dochter genaamd Indragati, twee zoons geboren, die door de bevolking tot panghoeloes werden uitgeroepen en bekend zijn onder de namen van sultan Padoeka besar ook kjai Tamangongan en sultan Samaning, nader genaamd Perpati Sebatang. Deze kunnen eigenlijk, met eenige meerdere zekerheid, als de stamvaders worden aangemerkt, daar de tegenwoordige wijze van bestuur van hen afkomstig is; wij zullen hen dan ook als zoodanig beschouwen.

De magt van deze en de volgende vorsten van het Menangkabausche rijk had echter nimmer veel te beteekenen en bepaalde zich tot het beschermen van ongelukkigen of vervolgde booswichten, terwijl zij in geschillen slechts als bemiddelaars werden aangenomen. Zij hadden eigene rijstvelden, die door slaven moesten bewerkt worden, daar geene heerediensten gevergd, noch belastingen opgelegd konden worden, zoodat, behalve de opbrengst van drie tolpoorten en het zeer onbeduidende tribut der rijken van Siak, Djambi, Batanghari, Indragiri en Palembang, door hen geene noemenswaardige inkomsten werden genoten.

Het werkelijke gezag over de bevolking werd uitgeoefend door de soekoe- of geslachtshoofden.

Verdeeling in larassen.

Deze zijn ontstaan door een verschil van gevoelen en daardoor ontstane twisten tusschen de beide stamvaders; om welke redenen zij zijn overeengekomen, hunne afstammelingen in twee linien te verdeelen, die de namen kregen van Bodie Tjeniago en Kota Pilihan, waarvan de eerstgenoemde aan Perpati Sebatang en de andere aan kjai Tamangongan behoorde.

Er bestaat in de afdeeling Limapoeloe geen verschil tusschen die twee larassen, hetzij in gewoonte, adat of regeringsvorm; dit moet echter wel het geval zijn in de benedenlanden, en wel betrekkelijk het erfregt.

Verdeeling in soekoes.

Het ontstaan der soekoes behoort mede tot de fabelachtige geschiedenis van den oorsprong der maleische bevolking in de Padangsche bovenlanden. Volgens de overlevering zou Perpati Sebatang, zonder het te weten, met zijne zuster gehuwd zijn. Hierdoor de gramschap van zijnen broeder kjai Tamangongan zich op den hals gehaald hebbende, zoodat daaruit bloedige gevechten ontstonden, die echter door bemiddeling hunner moeder met eene verzoening eindigden, werd door hen bepaald, dat niemand meer eene vrouw uit zijne eigene soekoe (familietak) zou mogen huwen, hetgeen alleen geoorloofd bleef aan de vorsten van Menang-kabau, terwijl de oudsten en meest verstandigen tot hoofden der familien werden benoemd, onder de benaming van panghoeloe soekoe.

De namen der verschillende soekoes zijn: Kota Sikompang, Pisang, Simabou, Tandjong, Paja-Bodar, Dalimo pilihang patjantjang, Kampar, Mandeling, Bendang, Malajoe, Patapang, Katianjier, Saloh, Djambah, Bodie Tjiniago, Maboer-sipisang, Tandjong Sambelan, Palihan, Paja Bodar Sikompang, Dalimosinké, Dalimo-pandjang, Dalimo-sipisang, Goetjie, Pagatjantjang

pandjang, Limpandang, Simaboer, Pilian-lawé, Sipandjang, Pilian-boekiet, Pilian-baroe, Koetie-anjier, Pader, Padang-lawé, Beobeo, Soengei Rambé, Salo kota pilian ketjil, Kota pilian, Kali anjier, Padang koening.

Alle leden van eene soekoe hebben gelijke regten en elk is zijn eigen meester; de panghoeloe soekoe of boeah proet komt slechts als oudste of beschermer van de regten, de veiligheid, goede orde, eensgezindheid en rust der leden in aanmerking; ook zorgen zij voor het uitleggen en doen opvolgen der adat; zonder algemeene overeenkomst of toestemming mogen zij niets ten uitvoer leggen.

De familiebetrekking van een mannelijk lid eener soekoe bepaalt zich tot zijne op- en nedergaande linie en tot de zijlinie des broeders tot den derden graad.

In deze betrekkingen zijn onderlinge huwelijken verboden, terwijl in de zijlinie der zuster de bloedverwantschap altijd blijft doorloopen, en ofschoon tusschen de kinderen van zusters geene echtelijke vereeniging mag plaats vinden, is dit echter tusschen broeders en zusters kinderen en hunne verdere nakomelingen niet verboden en heeft ook dikwijls plaats.

De man is vrij in al zijne handelingen. De vrouw daartegen kan niets van eenig belang ondernemen zonder hare familie te raadplegen.

Een vreemdeling, man of vrouw, kan onder de maleijers in eene soekoe worden opgenomen, doch alleen bij moewafakhat of beraadslaging der soekoe, als wanneer de nieuw aangenomene een feestmaal moet geven, waarop alle leden der soekoe tegenwoordig dienen te zijn; daarna deelt hij gelijkelijk in alle regten met hen.

Een persoon, die zich herhaaldelijk aan misdaden heeft schuldig gemaakt, die als gevaarlijk voor de rust wordt beschouwd en zijne familie in ongelegenheid brengt, kan uit de soekoe worden verstooten.

Dit geschiedt door het geven van een familiemaal, waarop met luider stemme wordt afgekondigd, dat hij uit de soekoe wordt gebannen, met bijvoeging, dat men zich geheel van hem onttrekt en hij als vreemdeling wordt aangemerkt en als zoodanig dadelijk de kampong moet verlaten. Met eene vrouw kan dit echter niet plaats hebben.

De betrekking van eene soekoe tot eene andere bepaalt zich tot onderlinge huwelijken en het verleenen van hulp in tijd van nood.

De soekoes zijn, voor alle burgerlijke zaken, inwendig nog verdeeld in panghoeloes, panghoeloes kampong, pagawés en doebalangs; voor geestelijke zaken in imans en katips.

De pagawés hebben gelijke regten als de anakboeahs; zij zijn gesteld om de bevelen der panghoeloes ten uitvoer te helpen brengen. De panghoeloes soekoe en kampong hebben elk een pagawé.

De doebalangs staan onder de soekoe hoofden en moeten hunne bevelen ten uitvoer brengen. Zij kunnen beschouwd worden te zijn de landverdedigers in tijd van nood, en de handhavers der regten van het bestuur.

De bijzondere inkomsten der panghoeloes soekoe zijn de tai-amas, de oewang dando, benevens $^1/_3$ deel van de padi zakat, waarvan zij aan den panghoeloe kampong of boeahproet, de pagawés en doebalangs moeten mededeelen.

Verdeeling in standen.

De bevolking zou men gevoegelijk kunnen verdeelen in de volgende standen, als:

a. panghoeloes.
b. priesters.
c. burgers (anakboeahs).

d. pandelingen.

e. slaven.

Adellijke titels of voorregten aan adeldom verbonden zijn niet bekend; er zijn ook geene hoofden, die eerbewijzingen genieten; evenmin is het gebruik van onderscheidingspajongs of vlaggen in zwang.

De geestelijken deelen in gelijke regten met de anakboeahs en genieten eenige aan hunnen stand verbonden inkomsten.

De pandelingen worden als kinderen des huisgezins aangemerkt en hebben aanspraak op een aandeel in de padi zakat, zooals hiervoren gezegd is.

De pandelingen komen vrij van hun pandelingschap door hunne schuld te betalen, dan wel door als bijslaap aan den meester of de meesteres gediend te hebben.

Zij kunnen geene bezittingen verwerven, en alleen dan leden eener soekoe worden, wanneer zij bevorens vrij verklaard en vreemdelingen zijn.

Als pandelingen onderling trouwen, zijn hunne kinderen geene pandelingen; deze kinderen keeren tot de soekoe der moeder terug en zijn vrije menschen.

Thans kan geen vrije maleijer meer slaaf worden; echter werden in vroegere tijden, voor dat het gouvernement zich alhier vestigde, alle in den oorlog gevangen gemaakte personen tot slaaf gemaakt. Niemand kan een vrij mensch als slaaf verkoopen, noch iemand zijner naastbestaanden slaaf maken.

Wanneer iemand onvermogend en de familie onwillig is om de schulden te betalen waarvoor hij vervolgd wordt, dan kan de schuldeischer hem tot pandeling maken.

Men kan, door gelden op te nemen, zich als pandeling stellen, hetwelk de familie niet kan tegengaan, dan alleen door de schuld te betalen.

Indien de familie zich tegen het verpanden verzet en de schuld betaalt, dan wordt diegene, welke zich heeft willen ver-

panden, geen pandeling der familie, maar de door de familie betaalde schuld wordt van het erfdeel afgetrokken van hem, die zich aldus heeft willen verpanden.

De slaven hebben geene regten en worden als gewoon vee beschouwd. Zij kunnen door afkooping vrij worden.

Zij kunnen geene bezittingen verwerven noch leden eener soekoe worden. Wanneer zij onderling huwen zijn de kinderen ook slaven.

Vroegere en latere godsdienst en geestelijkheid.

Volgens het volksverhaal zijn de eerste maleijers het geloof der braminen toegedaan geweest. Het zoude nu circa zes en eene halve eeuw geleden zijn (dus in het laatst der 13e eeuw) dat de mohamedaansche godsdienst, door zekeren Berhamoedin en zijnen leermeester sech Abd'oellah Arief werd ingevoerd, hoewel niet overal gaaf aangenomen. Eerst voor omtrent 40 jaren vond zij algemeenen bijval, door de bewerking der van eene bedevaart van Mekka teruggekeerde hadji's Miskien, Peabang en Soermanik, echter niet zonder bloedige gevechten, waarbij de eerste en de laatstgenoemde dezer priesters het leven verloren.

De opklimmende rangen in de geestelijkheid zijn:

1. Iman.
2. Kalie.
3. Bilah.
4. Katip.
5. Pakier.

De Aloema of wetuitlegger van de mohamedaansche leer is gewoonlijk een der genoemde priesters, die de meeste geleerdheid heeft doen kennen. Allen zijn gehouden voor de stipte opvolging der godsdienst zorg te dragen, hetgeen hunne hoofdbezigheid uitmaakt. Geen gezag hebbende, zijn zij er op uit, op allerhande slinksche wegen aan hunne hebzucht te voldoen,

en van elke geschikte gelegenheid gebruik te maken, om de bevolking af te zetten en tegen ons bestuur in te nemen, wijl dit aan hun gezag en voormaligen invloed zoo zeer in den weg staat. Toeankoe beteekent zooveel als mijnheer; meest al de priesters, die zich eenigermate hebben weten te verheffen, worden zoo genoemd.

Een leerling in de leer van Mohamad, wordt genaamd anak moerid.

Het onderhoud der geestelijken bestaat in dè oewang kawin, mati, soenat, pietra en padi zakat. De betaling voor het onderwijs is naar verkiezing en regelt zich naar de weldadigheid der gevers. De overige inkomsten der geestelijkheid zijn hiervoren gemeld. Voor eene echtscheiding wordt niets en voor eene begrafenis naar verkiezing betaald.

Viermalen wordt na een afsterven tsedekhat gehouden, als: betanam, manigahari, manoedjoehari, en maratoeshari, of anders de 1e 3e 7e en 100e dag van het afsterven. Bij een afsterven wordt niet geofferd.

Een geestelijke mag zich alleen bemoeijen met geloofszaken en niet met die welke het bestuur aangaan.

De geestelijke boeken worden soms door de negri aangeschaft, maar meestal wordt door de geestelijken zelven daarin voorzien. Die boeken zijn de Koran, Pakihi, Kadie en Tasier.

Sommige maleijers offeren aan bijzondere steenen, boomen, graven of heilige plekken, door het slagten van eenen bok of eene geit, waarvan ter plaatse feestmaal wordt gehouden en alleen het overschot blijft liggen, terwijl gebeden en het branden van wierook daarbij vergezeld gaan.

De maleijers worden van hun zevende tot hun twaalfde jaar besneden; de meisjes veel vroeger dan de mannen, zoodat men uiterst zeldzaam deze bewerking aan een meisje van zeven jaren doet.

De besnijdenis wordt verrigt door eenen priester of eene pries-

teresse, naar gelang der kunne van het kind, dat besneden wordt. Zijn de ouders van hetzelve vermogend, dan wordt soms een feest gegeven; anders niet. De kosten der besnijdenis kunnen niet wel met minder vergoed worden dan met 24 duiten en eenige waren.

Wetten en gewettigde gebruiken.

De oendang-oendang bepaalt de straffen; de adat duidt de overoude gebruiken aan, terwijl de adat limbaga daarvan stipte opvolging vordert. Soerat trombo beschrijft de afkomst der vorsten van het Menang-kabausche rijk en de Kitab-oellah bevat de wetten, die de profeet Mohamad heeft beschreven.

De oendang-oendang is het strafwetboek, en is ingevoerd door de reeds genoemde kjai Tamangongan en Perpati Sebatang.

De adat is mede afkomstig van de reeds genoemde vorstelijke wetgevers, en houdt in al de overouderlijke gebruiken en gewoonten (usances); of zij beschreven is, is nimmer gebleken.

Adat limbaga is de stipte opvolging der adat, die echter zeer verschillend en willekeurig door de hoofden wordt uitgelegd.

Magt der hoofden er regtspleging.

Een hoofd wordt, volgens de adat, bij keuze door de bevolking aangesteld, waarvoor hij aan zijne soekoe of aan de geheele negorij een feestmaal geeft.

Hij kan ook, volgens de adat, wegens wangedrag, bij moewafakhat worden afgezet.

De regtspraak der hoofden strekt zich uit: over moord, tot het opleggen van geldboeten (bangoen of dandang), of wel het uitspreken der kisai (het doodvonnis); over diefstal, tot

het vergoeden van het ontvreemde en betalen eener geldboete van een tot twintig realen; over aanranding of verwonding van personen, naar mate van den aard der verwonding; bijv: hoofdwonden worden gestraft met eene boete van 5 tot 100 realen; aan den hals en het ligchaam toegebragt zijnde van 5 koepangs (ƒ 2.40) tot 20 realen (de reaal à 192 duiten), terwijl enkele aanranding zonder gevolgen met de betaling van 5 à 10 koepangs wordt beslist; over brandstichting, tot vergoeding der geledene schade en eene boete van 20 realen; over beleediging aan hoofden of anderen, tot eene boete van 20 realen; zijn de personen gelijk in rang dan is geene straf bekend.

De maleijers beschouwen als eene beleediging een hoofd, eenen man, eene vrouw, eene negorij of een huis aangedaan:

a. aan een hoofd: het haar van den staart van zijn paard snijden, tegen hem schelden of onwelvoegelijk uitlaten en slaan.

b. aan eenen man en eene vrouw: het indringen in de slaapplaats (bali) der vrouw, onwelvoegelijke aanrakingen en uitlatingen tegen haar.

c. aan een huis: het voor den ingang plaatsen van een, uit eenen pisangboom gemaakt en in aanraking staande vrouwelijk en mannelijk lid, en verder het ter plaatse met opzet verrigten zijner behoeften.

d. aan eene negorij: het beschimpen der gezamenlijke hoofden in hunne verrigtingen en het verbieden der rapat.

Eene zaak van moord wordt behandeld van het begin dat die gepleegd is tot aan de executie van het uitgesproken vonnis als volgt:

Nadat de moord bekend geworden is, wordt in de negri, waar die plaats had, op de taboe (groote trom) geslagen en daardoor het volk bijeen geroepen, waarop de vereenigde hoofden tot het onderzoek der zaak overgaan, blijvende intusschen het lijk, wanneer de dader niet gevonden wordt, zoolang op de plaats der vermoording onbegraven liggen; de dader gevonden

zijnde, zoo vraagt men hem, of zoo hij ontvlugt is, aan zijne soekoe eene tanda, bestaande in een geweer, eene sabel, en eene kris. Het lijk alsdan ter aarde besteld zijnde, wordt er beraadslaagd over de betaling van den bangoen (bloedprijs), ingeval men de kisai (de doodstraf) niet uitspreekt, welk laatste doorgaans alleen dan plaats heeft, wanneer de schuldige onvermogend of zijne soekoe onwillig is, om de bangoen te betalen, of dat, wegens herhaalde zware misdrijven, het doodvonnis door de vereenigde hoofden wordt verlangd.

Met de betaling van den bangoen, die in de Vijftig kota's 400 realen pitie selapán bedraagt, loopt de zaak ten einde. Volgt echter een doodvonnis, zoo moet een kamanakan (neef) van den overledene of iemand anders uit zijne familie het ten uitvoer brengen.

Onwillekeurige manslag wordt alleen gestraft met boete; de doodstraf is hierop niet van toepassing.

Het corpus delicti is bij de maleijers een voldoend bewijs; waar dit ontbreekt en geene geldige getuigen kunnen aangewezen worden houdt alle bewijs op. De getuigenis van onzijdige personen is aanneembaar; de getuigenissen van bloedverwanten mogen in zaken wel gehoord maar niet als getuigenissen worden aangenomen.

Men noemt saksi betoel, wettige, saksi sjah, twijfelachtige, en saksi bolah, onwettige getuigenissen in eene zaak.

Als er geene voldoende bewijzen voor eene zaak te vinden zijn, dan wordt de eed van zuivering afgenomen, soempa di atas simada alie.

Eene zaak van diefstal wordt door de hoofden der negri onderzocht en de schuldigen worden gestraft met de vergoeding van het ontvreemde en eene boete van vijf koepangs tot twintig realen pitie selapan. Hetzelfde heeft plaats bij diefstal met inbraak, diefstal van vee of van veldvruchten, bij moedwillige beschadiging.

Eene vrouw wordt voor al deze feiten even zoo gestraft als een man.

Van een kind kan men alleen schadevergoeding vorderen, maar geene boete.

Wanneer de man zijne vrouw met een ander manspersoon in zijne slaapstede (bali) vindt, kan hij hen beide afmaken; komt de zaak voor de negri, zoo wordt alleen de overspelbedrijver gestraft met eene boete van twintig realen.

Als bewijzen hiervoor worden gevorderd vier onzijdige getuigen, die kunnen verklaren de vrouw met den overspeler in de slaapstede te hebben zien gaan, of op deze of eene andere plaats in aanraking te hebben gevonden.

Op verkrachting van een meisje is bij de adat geene straf bekend; zijn de gevolgen doodelijk, zoo wordt de bangoen betaald en anders niets.

Voor vergiftiging bestaan geene afzonderlijke bepalingen; de straf daarop is eene boete van 20 realen, wanneer zulks geene doodelijke gevolgen heeft gehad.

Geldige getuigen en het corpus delicti zijn tot bewijs hierin vereischt.

Konfiskatie van goederen en eigendommen is bij de adat bekend voor het niet opvolgen van verpligte diensten of weigering dan wel onvermogen tot de betaling der opgelegde boete. De goederen worden aangehouden tot dat aan den eisch voldaan is.

Schuldzaken worden even als de andere zaken behandeld door de hoofden der negri of rapat, waarvoor zij gebragt worden. De schuld erkend of voldoende bewezen zijnde, wordt den schuldenaar de betaling opgelegd.

Wanneer hij hieraan binnen den bepaalden tijd niet voldoet, worden zijne goederen aangeslagen, en bij onvermogen betaalt de familie, de soekoe of negri, in welk laatste geval zoodanig persoon als schuldenaar (orang beroetang) der negri wordt aangemerkt.

Onzijdige getuigen worden in deze zaken tot bewijs gevorderd.

In alle gevallen, waaromtrent het de partijen niet eens kunnen worden, stelt men hakims (arbiters), en bij alle selisies (geschillen) worden tanda's (onderpanden) gevorderd.

Behalve bij het in onderwerping nemen van negrien wordt een eed afgenomen in al de gevallen waarin verschil van gevoelen bestaat, zoo als die van moord, roof, brandstichting, enz. enz.

Zijn in een selisie geen getuigen, dan zweert de beschuldigde, waardoor de aanklager zijn regt verliest, of indien de beklaagde verlangt, dat zijn aanklager zijne klagte beëedigt, heeft deze de zaak gewonnen zoo daaraan voldaan wordt. Maar zeldzaam, en dan nog maar in zaken van schuldvordering, wordt van beiden een eed verlangd, waardoor het geschil onder de partijen verdeeld wordt.

De getuigen moeten altijd hunne verklaringen beëedigen, wanneer dit verlangd wordt, in welk geval de eed niet van den klager wordt gevorderd.

In zaken, die eene geheele negri aangaan en door getuigen niet bewezen kunnen worden, of waarvan de dader onbekend is, wordt aan de bevolking eener geheele negri een eed opgelegd.

Bij eenen individueel af te leggen eed zit de persoon, terwijl de priester staande, na den Koran bewierookt te hebben, dezen boven zijn hoofd houdt, onder het opzeggen van het volgende formulier:

Talahie bilahie dami Allah dami koraän nan tigapoeloe ojoes sabanjak nietieknja di bawa dan nietiekja di atas, dan sebanjak bariesnja di atas, dan bariesnja di bawa, di makan koetoe kalam moelah, kabawa tieda baoeriek, kaätas tieda bapoetjoek, di tanga di lari koembang salama gagak lai itam, selama aijer ilier, kaboekiet tieda boleh

aijer kala mentjarie tieda die bareeh Allah tieda batoean kapada Allah, tieda bapanhoeloe kapada nabie, sabanar banarnja tieda ambo mentjoerie (of datgene van beëedigd moet worden) anak kamanakan di abisi Allah.

Het bovenstaande door den beëedigde woord voor woord nagezegd zijnde, wordt het wetboek des grooten profeets even met zijn hoofd in aanraking gebragt.

De hier meest in gebruik zijnde wijze om den eed af te leggen is, dat de priester tegen over den persoon zit, die zijne regterhand, gedurende het uitspreken van denzelven, op den koran houdt, die door den anderen wordt vastgehouden.

Een aan de geheele negorij opgelegde eed luidt als zoo even, met bijvoeging der woorden aan het slot: anak kamanakan dan karang kampong di abisi Allah, en wordt in den kring en ten aanhooren der alsdan bijeen geroepene bevolking het formulier door den priester en de vereenigde panghoeloes nagezegd, welke laatsten daarop een voor een toetreden en met hunne regterhand, ter bevestiging van den eed, den koran aanraken.

Aan de hoofden wordt, voor de uitspraak in zake van moord, een vierde of ook wel een vijfde gedeelte van het bedrag van den bangoen uitgekeerd; voor het geval van diefstal met inbraak, van tien tot twintig realen; van eenvoudige diefstal, van vijf koepangs tot tien realen; van brandstichting, twintig realen, en wegens andere zaken als voren gemeld.

Bij herhaling van misdaad door denzelfden persoon wordt beboeting als eene niet voldoende straf beschouwd.

Eigendomsregt.

Het grondbezit der rijstvelden bepaalt zich individusgewijze; de eigendom van andere bouwgronden buiten de negorij volgens aankoop; van bosschen, zoo wat den grond als wat het hout betreft, negrisgewijze; van water, naar den eigendom

van den grond; van gronden binnen de negri, van karbouwen en ander vee, bij aankoop en poesaka (erfregt); van huizen bij aanmaak en erfopvolging; deze zijn speciaal de eigendom der vrouwen.

Bezit van vee, enz.

Van het wilde vee, dat in de bosschen rondloopt, is de eigenaar hij die het meester wordt; van het tamme, hij die het laat rondloopen. De visschen in de rivieren en meren behooren aan de negrien.

Wanneer iemand de verzorging van vee op zich neemt, kan hij deelgenoot worden in het bezit daarvan; in dat geval worden de jongen gewoonlijk gelijkelijk verdeeld.

Volgens de adat geschieden de koop en verkoop van vee zonder eenige betaling aan de hoofden der negri of die der passer; er zijn ook geene getuigen bij noodig; tegenwoordig echter wordt van elk paard, koebeest of karbouw, tien duiten door den verkooper aan de larashoofden betaald.

Het slagten van vee mag alleen door toekangs geschieden, die, tegen taxatie, het beest overnemen en daarvan aan het hoofd van de passer voldoen eene gantang vleesch, welke maat ook bij den verkoop in gebruik is.

Huwelijken, scheiding, voogdijschap, enz.

Een maleische jongeling of maagd huwt gewoonlijk op den ouderdom van 14 à 15 jaren. Het gebeurt nogtans vaak, dat zij reeds bij hunne geboorte door de ouders verloofd en uitgehuwelijkt zijn.

Wanneer de ouders nog in leven zijn, geschiedt het ten huwelijk vragen meestal door deze; zoo niet, dan zijn het de broeders, de zusters of andere naaste bloedverwanten, die deze taak op zich nemen.

Naar de adat poesaka vraagt de maagd den jongeling en draagt al de kosten voor de vereeniging, doch volgens de kitab is het de jongeling, die zulks doet. In beide deze gevallen moet hij, indien de toestemming wordt gegeven, een tanda stellen, bestaande meestal in zijne kris, welke voor hem verloren is, zoo zijn voornemen mogt veranderen.

Bij het huwelijk hebben geene voorwaarden plaats en moet, volgens de adat, de man bij de vrouw en niet de vrouw bij den man inwonen.

Voor den man is het scheiden zeer gemakkelijk en kan hij ten allen tijde, zonder eenige redenen op te geven, daartoe overgaan, mits daarvan kennis gevende aan den priester; daarentegen moet de vrouw aannemelijke redenen kunnen inbrengen. Bij scheiding is het een volstrekt vereischte, dat de vrouw 3 maanden en 10 dagen in ongehuwden staat blijve, doch in geval van zwangerschap moet zij eerst hare bevalling afwachten, gedurende welken tijd de man het regt heeft haar weder tot zich te nemen.

De man die drie vrouwen bezit, kan dadelijk hertrouwen indien hij van eene of meerdere derzelve scheidt; maar indien hij vier vrouwen heeft en eene daarvan weg doet, moet hij, even als zij, 3 maanden en 10 dagen wachten, alvorens een ander huwelijk te mogen aangaan. De reden hiervan is, dat een huwelijk, vóór de expiratie dezer honderd dagen, niet als ontbonden kan worden aangemerkt, en de man, indien hij vroeger hertrouwde, vijf vrouwen zoude hebben, dat geheel strijdig met den koran zoude zijn.

De kinderen volgen de moeder en behooren tot hare soekoe.

De goederen, tijdens het huwelijk gezamelijk door de echtelieden verkregen, behalve de poesaka's, die onaangeroerd moeten blijven, worden gelijkelijk verdeeld, na aftrek en betaling van de bestaande schulden, met uitzondering van die, welke wegens hanengevechten zijn gemaakt, moetende deze door den man alleen voldaan worden.

Een maleijer die geene familie meer heeft, kan vreemden als zoodanig aannemen.

Wanneer eene familie geheel uitsterft treedt de panghoeloe soekoe op als voogd der overblijvende kinderen.

Erfregt en betrekking der bloedverwanten.

Het erfregt van gronden gaat over op de kamanakans (neven of nichten); dat van huizen op de vrouwen; het huisraad blijft bij de huizen, trouwens heeft zulks niet veel te beduiden; de kleeding, sieraden, koopwaren, het geld en vee gaan, de eene helft aan de kamanakan, de andere helft aan de vrouw of den man, indien het geene poesaka's en slechts zaken zijn, die gedurende hun huwelijk zijn verkregen, vermits de poesaka in zijn geheel aan de kamanakan moet vervallen, en wel, als de vrouw sterft, aan den vrouwelijken, en indien de man sterft, aan den mannelijken tak.

De man heeft bij de familie der vrouw en de vrouw bij die des mans niets in te brengen. Komt de man zijne vrouw bezoeken, zoo wordt hij als een goede bekende ontvangen.

De vader heeft geen het minste regt over zijne kinderen, die de moeder volgen en, bij zijn overlijden, het aandeel erven dat anders aan hunne moeder zoude toekomen.

De moeders oefenen slechts weinig gezag over hare kinderen uit, daar zij voor hen niet veel meer dan dierlijke liefde gevoelen en al hunne kleine ondeugendheden ongestraft laten.

De neef erft van zijnen oom of tante van den grond en het vee.

De nicht erft van haren oom of tante de arta poesaka.

Broeders en zusters kunnen onderling erven, indien er geene kamanakans zijn.

Tusschen meer verwijderde bloed- of aanverwanten wordt geene betrekking gerekend te bestaan.

De rijstvelden worden naar goedvinden der eigenaren door hen beplant.

De regthebbende bewerkt dezelve of laat zulks, des verkiezende, gewoonlijk tegen de helft der opbrengst, aan een ander over. Meestal wordt dit werk door de vrouwen en hare kinderen verrigt, en, volgens gebruik, worden zij door hare mannen hierin ook wel eens geholpen.

Voor het bewerken der velden is geen vaste tijd bepaald; het geschiedt naar goedvinden.

De banees (padi- kweekbeddingen) worden geplant, wanneer men denkt de sawahs te zullen bewerken.

De overplanting daarvan naar de sawahs geschiedt veelal met de tweede en derde maand, naar gelang het klimaat warm of koel is. Het gewas staat dan nog 3 à 4 maanden alvorens de volle rijpheid verkregen te hebben en gesneden te kunnen worden; het snijden geschiedt zelden door het algemeen maar gewoonlijk door den belanghebbende zelven.

Van die padi wordt van 1000 gantangs afgezonderd het $^1/_{10}$ gedeelte onder de benaming van padi zakat; bedraagt de oogst minder dan deze hoeveelheid dan wordt daarvan niets gevorderd. Hiervan komt toe het $^1/_3$ aan de hoofden, $^1/_3$ aan de priesters en het andere $^1/_3$ aan de negri voor de schuldenaren der soekoe. De helpers bij het aanplanten en snijden worden voor hunne diensten, bij het begin en het einde der werkzaamheden, op een maal vergast.

De rijstvelden kunnen verkocht worden; daarvan moeten echter de naaste grondbezitters en hoofden der soekoe verwittigd worden, om als getuigen van den verkoop te kunnen optreden.

Onder dezelfde voorwaarde kunnen ook de rijstvelden of het te veld staande gewas worden verpand.

Zij worden ten gebruike afgestaan, onder voorwaarde, dat de eigenaar de halve opbrengst van dezelve zal genieten. Hetzelfde heeft plaats met andere gronden.

Oprigting van gebouwen.

Het bouwen van huizen geschiedt gewoonlijk door de hulp en de medewerking der soekoe, waartoe de aannemer behoort, hetgeen hem een feestmaal van eenen karbouw of koe kost.

Het bouwen van baleis geschiedt door de negri waartoe de balei behoort.

Het bouwen van kerken heeft plaats door de negri, zoo zij aan dezelve behooren; wanneer dit door een individu wordt ondernomen, dan geschiedt de opbouw met medewerking der priesters en der soekoe van zoodanigen persoon, die er dan ook eigenaar van blijft.

De baleis dienen om vergaderingen te beleggen en te beraadslagen over de belangen van het land.

Alle stammen of negorijen mogen baleis hebben; er bestaan hierop geene bepalingen of uitzonderingen.

Heffingen in geld of geldswaarde.

Behalve de padi zakat en de opbrengst van het verkoopen en slagten van vee, waarover hiervoren gesproken is, worden door de hoofden ook regten geheven op het aanplanten van tabak, bedragende voor elken planter 5 koepangs of *f* 2,40 koper.

Deze gelden zijn onder berusting der panghoeloes soekoe en worden beschouwd als amé negri. Zij strekken tot het betalen van negri schulden, reisgeld aan hoofden die buiten hunne negri bijzondere diensten moeten verrigten, en tot het aankoopen van negri paarden en goederen.

Behalve voor het slagten en verkoopen van vee worden geene heffingen op de bazaars gedaan.

Bij feesten worden geene regten betaald. Voor het trouwen betaalt men 12 tot 24 duiten aan den priester (isi kawin), die geheel voor hem zijn. Bij eene gewone begrafenis wordt niets betaald. Van iemand, die eenig vermogen nalaat, geeft de erfgenaam uit vrije verkiezing $2^1/_2$ amé of *f* 4,80 koper (amé woko) aan den panghoeloe soekoe, welke gelden worden besteed als amé negri of amé besama; wijders betaalt men voor eene besnijdenis 24 duiten, eene bamboe melk, eene kip en eene gantang rijst aan den priester die het werk verrigt.

Feesten en volksvermaken.

Feesten waaraan een geheel land deel neemt zijn bij de adat niet bekend. Als een negrifeest zoude in de adat voorkomen de zoogenaamde Slamat soedah potong padi, dat bij eenen in het algemeen goed geslaagden rijstoogst, op de volgende wijze, wordt gegeven. Nadat hieromtrent afzonderlijk gemoefakhat (overeengekomen) is door de gezamenlijke panghoeloes, gaat de djenang rond om van hun besluit aan de bevolking kennis te geven en de plaats te bepalen waar het feest zal gegeven worden; dat is meestal in de nabijheid der velden onder den blooten hemel. Elk brengt hier zijne eigene rijst en andere ingredienten voor de keuken, zoomede eenige duiten tot den aankoop van eenen karbouw, welke op de plaats geslagt en verdeeld wordt. De spijzen gereed zijnde gaat men tot het maal over, na den afloop waarvan de iman den zegen uitspreekt en iedereen wederom, als ware er niets gebeurd, huiswaarts keert.

Bij het optreden van een nieuw soekoe-hoofd wordt door den belanghebbende een slamat gegeven voor de geheele soekoe, bestaande in eene gewone makan-makan (gastmaal), hetgeen insgelijks plaats heeft, wanneer een vreemdeling als lid van de soekoe wordt opgenomen.

Familiefeesten zijn die, welke bij het trouwen en na het afsterven van een lid uit de familie worden gegeven, en die ook al met eene gewone makan-makan beginnen en eindigen.

De bekende en de bij de adat bepaalde volksspelen zijn: menjaboeng, mementja, bebediel (schijfschieten), mekoeda. De spelen begoler en begoendoeng, zijn bij de adat verboden. Bij hanengevechten bestaat onderscheid tusschen glanggang adat (1) en het gewone menjaboeng; bij het eerste wordt door den houder van hetzelve aan de feestgenooten eten gegeven en huisvesting verleend, waarvoor hij van elke spaanschemat, die verspeeld wordt, acht duiten van den winner ontvangt; daarentegen wordt van gewoon menjaboeng niets betaald, moetende een ieder ook zelf in zijn onderhoud voorzien.

Oorlogen.

Wanneer hunne geschillen niet konden bijgelegd worden, verklaarden de maleijers, in vroegere jaren, elkander den oorlog.

Gewoonlijk, wanneer eene openlijke vijandschap onvermijdelijk was geworden werd beproefd door de prang batoe (gevecht met steenen) daaraan een einde te maken. Gelukte dit niet, dan ging men er toe over de zaak met meer ernst te behandelen, waarop eenige gevechten met scherp volgden.

Na deze en na dat eenige dooden gevallen waren had gewoonlijk de verzoening plaats. De zoogenaamde tanah radja was het strijdperk; men kwam doorgaans met zijnen vijand overeen omtrent zekere bepaalde dagen (meestal éénS in de week) voor het majin prang (spiegelgevecht) uitsluitend te bepalen, op welken dag dan de vrouwen en kinderen in feestgewaad in de verte tegenwoordig waren. De strijders waren achter hunne ver-

(1) Glanggang beteekent vechtbaan.

sterkte liniën van auer auer (bamboe doeri) opgesteld, van waar zij dapper op elkander schimpten en, na eenige schoten wederzijds met het geweer gedaan te hebben, terug trokken, hunne krachten aan eenen maaltijd herstelden en dan huiswaarts keerden. Maar zeer zelden werd men handgemeen; gebeurde het echter, dan liep het soms zeer bloedig af en had dan meestal de verwoesting der negri van de overwonnen partij tot gevolg.

Ingeval van oorlog werden de maliems (leeraars), toekang amés (goudsmeden) en soedagars (kooplieden) daarvan uitgesloten en als onzijdige personen beschouwd.

De duur van zulk eenen oorlog was zeer onbepaald; bemoeide zich echter eene andere negorij met de zaak, dan was die doorgaans spoedig beslist.

De verdedegingsmiddelen bestonden, behalve uit geweren, sabels, lansen en hier en daar een enkel kanon, voornamelijk uit de zeer sterke linien van bamboe auer paries, genaamd.

De doebalangs waren de voorvechters der oorlogvoerende partijen. Deze werden niet bezoldigd of onderhouden en moesten zelf in hunne wapening voorzien.

BIJDRAGE

TOT DE KENNIS VAN DE

KEIJ-EILANDEN.

DOOR

C. BOSSCHER.

De eigenlijk gezegde Keij-eilanden bestaan uit eene groep van twee groote en verscheidene kleine eilanden, gelegen tusschen 5° 12′ en 6° 4′ z. br en tusschen de meredianen van 132° 40′ en 133° 18′ beoosten Greenwich, dus nagenoeg 15 à 20 mijlen west van de Aroe-eilanden en op gelijken afstand ten zuiden van het westelijke land van Nieuw Guinea.

Het eiland Groot Keij, hetwelk bij eene uitgestrektheid van het noorden tot het zuiden van p. m. 13 duitsche mijlen, op sommige plaatsen slechts $^3/_4$ mijl breed is, is hoog met steil oploopende kusten, doch zonder uitstekende punten of kenbaar gebergte.

De grond is er zeer vruchtbaar en de vegetatie uiterst welig.

De klapperboom groeit er, als het ware, in het wild, tot op de hoogste punten des lands.

Men vindt er overvloed van de fraaiste en deugdzaamste houtsoorten, zoowel voor den scheepsbouw als andere doeleinden geschikt, zooals later nader zal worden aangewezen.

Over het algemeen maken de bewoners niet veel werk van den landbouw; niettemin levert de grond djagong, obies en sago in meer dan genoegzame hoeveelheid op, tot voeding van de vrij talrijke bevolking.

Klein Keij is laag en zandig aan de stranden, doch naar het midden eenigzins hooger opgaande en klipachtig.

Het is mede met digt en zwaar geboomte begroeid, doch overigens minder rijk aan voortbrengselen van den grond dan Groot Keij.

Daarentegen leveren de riffen, die Klein Keij en omliggende eilanden omringen en vaak verbinden, overvloed van tripang, karet en andere zeeprodukten, die eene rijke bron van handel en vertier voor de bewoners uitmaken.

Groot Keij wordt verdeeld in zeven distrikten, te weten:

1. Waaijer, op de noordwestzijde, met de kampongs Waaijer, Urato, Laar, Moina en Adee.

2. Ellat, aan de westzijde, met de kampongs Ellat, Helaijer, Nowamassang en Serat. Deze laatste is gelegen op een eilandje, Djan genaamd, vlak voor de hoofdkampong Ellat. Aan dit distrikt behoort mede het eilandje Nohajani, een weinig ten zuiden van Djan gelegen.

3. Nierong, mede aan de westzijde, ten noorden begrensd door Ellat en ten zuiden door Fehr; men vindt er de kampongs Nierong, Lerhaliem, Oewatmar, Weir, Elrahan, Watoewar, Mathool, Larrat en Tamiel. Voorts zijn nog aan dit distrikt ondergeschikt, de kampongs Sereangien in het gebergte, benevens Hoewaijet en Herannan op de oostzijde des eilands gelegen.

Onder Nierong behooren de eilandjes Aranhoo, Noesoelan, Karihuw, Dorieën, Kroet, Noehowoe en Arang.

4. Fehr, ten zuiden van Nierong, aan de zuidwestzijde des eilands gelegen, met de kampongs Fehr, Hatiel, Languiar, Larwenaän, Toetrean, Waijdoewar, Sathier, Kielwat en Rumroe.

5. Jamtillo, aan de zuidoostzijde, met de kampongs Jamtillo, Wauw, Niffoet, Hoehoewel, Raring, Koehoewah, Hoeweliem, Heriem en Woko.

6. Elie, aan de oostzijde, met de kampongs Elie, die zeer uitgestrekt is en door eenen muur in twee deelen is geschei-

den, welke Woetil en Woetoeauw genaamd worden.

7. Wattelaar, aan de noordoost- en noordkust, met de kampongs Wattelaar, Hoat, Watonan, Hoewerin, Ketwaijer, Ufroan, Hahr en Renoäan.

De distrikten Jamtillo en Wattelaar, hoewel onder hunne eigene hoofden staande, beschouwen zich ondergeschikt aan de distrikten Ellat en Elie.

De bevolking der laatstgenoemde distrikten is mahomedaansch; de bewoners van Fehr zijn deels mahomedanen, deels heidenen; de overige inwoners der Keij-eilanden zijn, met uitzondering van die van het distrikt Danner, op Klein Keij, alle heidenen, hoezeer sommige hoofden van dit eiland zich christenen noemen.

Klein Keij wordt verdeeld in drie distrikten, te weten:

1. Het distrikt Doelah, hetwelk men onderscheidt in oostelijk en westelijk Doelah; met de kampongs Oetaheit, Ataijoepha, Oeijtil, Weteran, Doelah, Tamadan, Lebitan en Tenil. Voorts is aan Doelah ondergeschikt de bevolking van het eiland Doelah-laut, waarop men twee kampongs heeft, namelijk Langia en Doelah-laut, ook wel Doeroa genaamd. De eilanden Romadan, Bandong, Dranan, Maas, Mewa Soema, Baijer, Flaar, Noehoemeo en eenige andere, alle westwaards van Klein Keij gelegen en onbewoond, zijn onderhoorigheden van Doelah.

2. Tuallah, met de kampongs Tuallah, Lingoeap, Kilseer, Taäar, Vaan, Heiloek, Romidan, Gilgoffo en Kelwiek. De onderhoorige eilanden zijn Ergodan, met het landschap Letman, Hodier, Oet, Oebor, Naaf, Fair, Kraing en Watteloet (1).

3. Danner, met de kampongs Danner, Wasso, Abbeen, Oedier, Dian, Warwoet, Waab, Sethian, Roemaät en Daijtoen. Hieronder behooren de eilanden Naij Amoet, Varkiekon, Tan-

---

(1) Nabij deze eilanden zou, voor weinige maanden, een nieuw eilandje uit zee verrezen zijn (Nat. tijdschrift voor Ned. Indië, deel VII. bl. 159).

Red.

goain, Warhoe, Waktokmaas en eenige kleinere, wier namen mij onbekend zijn.

Ten westen van Groot Keij heeft men de Tiando of Keij-ando eilanden, bestaande uit eene groep van twee grootere en zes kleinere eilanden, te weten:

Keij-ando met de kampongs Kariet en Keij-ando, en Faam met eene kampong van gelijkluidenden naam, voorts Walier, Hieniar, Noesereen, Raëe ketjil, Raëe besar en Nunja, welke laatsten onbewoond zijn.

Eindelijk zijn ten zuidwesten van Groot Keij, de Keij- Tenimber eilanden gelegen, waaromtrent ik het volgende uit mijne aanteekeningen overneem, ten einde daarna uitsluitend, over de eigenlijk gezegde Keij-eilanden te spreken.

„Deze eilanden zijn bijna nog niet bij ons bekend, zóó zelfs „dat dezelve niet op de uitmuntende kaart van den Moluk-„schen archipel van den Heer Gregorij voorkomen, en ik ge-„loof, dat hij zelfs aan hun bestaan twijfelt.

„In de beknopte opgave der eilanden ressorterende onder „de residentie Banda, behoorende bij de missieve van den kom-„missaris voor de Molukken A. L. Weddik van 1 Februarij 1848 „No 132, wordt van die groep melding gemaakt als zou de-„zelve bestaan uit twee eilanden, die aldaar verdoolde eilanden „genaamd worden.

„Intusschen bestaat die groep uit vier eilanden: Keij- Tenim-„ber, waarnaar zij haren naam ontleent, benevens de eilanden „Wetter, Fahr en Moessa.

„De eenige kampong, Moenoe genaamd, ligt op Keij- Te-„nimber.

„De overige eilanden zijn mede bewoond, doch de inwoners „hebben geene huizen en leven in holen in de rotsen. Zij zijn „zeer schuw, en nemen zelfs, op het zien van handelspraauwen, „de vlugt.

„Er is onder hen slechts één man, Bernee genaamd, die

„een weinig maleisch spreekt; dit zou echter geen beletsel „wezen om met hen in aanraking te komen, vermits de lands- „taal dezelfde is als die van Keij, doch meer slepend en op „zangerigen toon gesproken wordt.

„Men begroot het getal der bewoners op 800 weerbare man- „nen, hetgeen mij zeer overdreven voorkomt.

„Voor de kampong Moenoe is eene ankerplaats, die echter „moeijelijk te genaken is, door de vele gevaren, die zich in „het vaarwater bevinden, en het geweld der zee, die op deze „riffen en klippen breekt."

De bevolking der Keij-eilanden is, zoo als hiervoren reeds gezegd is, voor het grootste gedeelte heidensch; terwijl men slechts in enkele distrikten mahomedanen vindt.

De laatsten beweren oorspronkelijk te zijn van Banda; en zulks vindt te gereeder ingang, indien men hen vergelijkt met de strandbewoners van oostelijk Ceram, die mede beweren van daar afkomstig te zijn, en met welken zij, in zeden, gewoonten, taal en voorkomen, zeer veel overeenstemmen.

Het gros der bevolking, het heidensche gedeelte, vormt een krachtig, wel gebouwd en fraai menschenras.

Het is echter moeijelijk te bepalen, onder welken stam men den keijnees zou behooren te rangschikken.

Het is mij meestal voorgekomen, dat de verdeeling, door de wetenschap tot nog toe aangenomen, veel te algemeen is, daar het mij zelden heeft mogen gelukken, de door mij bezochte volkeren, bepaaldelijk onder deze of gene kategorie te brengen.

Hun gelaat is wel besneden, het voorhoofd hoog en eenigzins vooruitstekend, de donkere, welgevormde oogen, meestal door zware wenkbraauwen overschaduwd en eenigzins diep in hunne kassen liggende, geven aan het geheele gelaat eene uitdrukking van ernst en gestrengheid.

De neus is groot doch wel gevormd; de mond breed en de onderlip dikwerf eenigzins vooruitstekend; de kin is breed en

vaak met een' zwaren in een gekroesten baard begroeid. Het hoofdhaar is zwart en krullend, zonder gekroest te zijn.

De kleur der huid is bruinzwart doch dof.

De gestalte hebben wij reeds beschreven als te zijn welgebouwd en krachtig.

De vrouwen zijn mede rijzig en in hare jeugd schoon te noemen. Hare schoonheid verwelkt echter zeer spoedig, hetgeen misschien is toe te schrijven aan hare buitengemeene vruchtbaarheid en aan den zwaren arbeid, dien zij vaak verpligt zijn te verrigten, wanneer de mannen afwezig zijn, of zich hoofdzakelijk met den praauwbouw bezig houden.

Hunne zeden en gewoonten hebben veel overeenkomst met die van de cerammers en van de bewoners der Aroe-eilanden.

De gewoonte om de vrouw, als het ware, van hare bloedverwanten te koopen, bestaat ook hier, en nog wel in veel sterker mate; daar de man, de bruidschat betaald hebbende, volkomen heer en meester is over zijne vrouw en haar, in sommige gevallen, zelfs van het leven kan berooven.

Na den dood des mans gaat de vrouw over op zijnen oudsten broeder of naasten bloedverwant, die haar naar welgevallen tot de zijne maken of aan een ander uithuwen kan.

Zelden ziet men dat een man meer dan ééne vrouw heeft, dan alleen in het bovenbedoelde geval, dat hij, reeds gehuwd zijnde, ook nog de weduwe zijns bloedverwants, tot vrouw behouden heeft.

De keijnees is ijverig en ondernemend. Wanneer zijn eiland hem geene genoegzame bronnen van inkomsten oplevert, of wanneer hem niet de goederen worden aangebragt, die hij verlangt of behoeft, begeeft hij zich op reis, ten einde dit alles door zijnen arbeid elders te winnen.

Zoo komen jaarlijks vele inwoners der Keij's op de Aroeeilanden, om hunne olie, potten, djongko's en kleinere vaartui-

gen aldaar te verkoopen, en zich als scheepstimmerlieden, in welk vak zij zeer bedreven zijn, bij de handelaren te verhuren die hen met lijnwaden, ijzerwerken en wapenen, naarmate van hunne behoeften, betalen.

Ook bezoeken zij bijna jaarlijks de Banda-eilanden, waar hunne praauwen zeer gewild zijn.

Wanneer de mannen op reis zijn, bebouwen de vrouwen den grond, maken potten of verrigten anderen arbeid tot onderhoud van het gezin.

Bij hunne terugkomst zijn de mannen hierin der vrouwen behulpzaam, of houden zich met het vervaardigen van vaartuigen bezig, doch zelden brengen zij hunnen tijd in ledigheid door.

De heidenen gelooven aan den invloed van goede en kwade geesten, en zij hebben, even als de bewoners der Zuidwester-eilanden, hunne bijzondere beschermgoden.

Het afgodsbeeldje, hetwelk men in iedere negorij vindt, en hetwelk men daar Ornoesa heet, wordt hier Padeo genoemd.

Zij gelooven ook aan eenen oppergod of grooten geest, en hebben een denkbeeld van een leven na dit leven.

Het cijfer der bevolking van de Keij- eilanden is moeijelijk met juistheid op te geven. Ik geloof echter, dat men niet zeer ver van de waarheid zal verwijderd zijn, wanneer men het voor Groot Keij op 15,000 en voor Klein Keij en onderhoorige eilanden, op p/m. 6000 zielen stelt.

De keijnees woont in geregelde kampongs, die met muren van klipsteenen omgeven, en veeltijds op moeijelijk te genaken hoogten gelegen zijn.

De woningen zijn ruime planken gebouwen, rustende op pain den grond len en met atap of wel met bladeren van den klapperboom gedekt.

Elke negorij heeft haar gemeenschappelijk grondbezit en daarenboven hebben vele welgestelde bewoners of familiën nog hunne doesons tatanaman en poesaka.

De woeste of onbebouwde gronden en bosschen in een distrikt behooren aan het geheele distrikt en ieder ingezetene heeft het regt, over hetgeen die gronden kunnen opleveren, ten zijnen voordeele te beschikken en uit de bosschen zooveel hout te vellen, als hij noodig heeft.

De voortbrengselen van den grond bestaan in eene overgroote hoeveelheid klappers, in aard- en veldvruchten, als: obies, patatas, kombilies, groene en bruine katjang, djagong en voorts eenige tuinvruchten, suikerriet, hier en daar sagoboomen, enz.

Onder de vele en goede houtsoorten, die men op de Keijeilanden aantreft, onderscheidt men vooral die, bekend onder den naam van loria, uitnemend geschikt voor praauwen, labaran, nedo, ee, veelal nevens het ijzerhout tot het bouwen van huizen gebruikt wordende, mihin, mofaä, koetan, fraa, mede tot het bouwen van huizen en praauwen geschikt, kabal eene soort van kemoening hout, njaban, 't fuij, feet, aijmanoet, kasselat, alle fraai gevlamde en gebloemde harde houtsoorten, bijzonder geschikt tot het vervaardigen van meubelen, karkoear, veelal aangewend wordende voor masten, ra's en rondhouten van praauwen of kleine vaartuigen.

Voorts vindt men er het kajoe lingoa in uitgestrekte bosschen en eindelijk ook het kajoe tempakka of lingoa kastoeri.

Ik ben overtuigd dat er, buiten deze opgenoemde, nog veJe andere houtsoorten zijn, waarvan de benaming en bruikbaarheid mij onbekend gebleven zijn, want ik geloof niet dat er, in dezen geheelen archipel, één eiland te vinden is, zoo rijk aan bosschen als Groot en Klein Keij.

De handel en nijverheid verdienen beiden aanmoediging en bescherming.

Wij hebben hierboven reeds gezien, dat de bewoners der Keij's met regt den naam van naarstig verdienen. Hunne praauwen, die van allerlei grootte en vorm aan de stranden, onder groote loodsen vervaardigd worden, munten uit in sterkte en doelmatigheid van bouw.

De bandanezen, cerammers en aroenezen worden door hen van vaartuigen voorzien en zelfs ziet men vaak, dat de boeginezen, daar belangrijke herstellingen aan hunne padoeakans komen doen, en soms dezelve bijna geheel vernieuwen.

De pottenbakkerij wordt mede in iedere negorij uitgeoefend, doch vooral hebben de bewoners van Elie en Hahr zich in die kunst eenen zekeren naam verworven.

De hoeveelheid olie en klappers, die jaarlijks naar de Aroeeilanden, naar Banda, Ceram en omliggende eilanden, zoo mede door de makassaren en boeginezen naar elders wordt uitgevoerd, is zeer belangrijk te noemen.

De riffen, die de eilanden behoorende tot het gebied aan Klein Keij omringen, zijn rijk aan tripang en karet.

Men begroot den jaarlijkschen uitvoer van tripang op 600 pikols, terwijl die der karet gemiddeld 6 à 8 pikols bedraagt.

Bij meer vertier zou de handel in beide artikelen nog aanmerkelijk kunnen worden uitgebreid.

Buiten den aktieven handel, dien de keijenezen met Banda en de Aroe's drijven, worden hunne eilanden jaarlijks bezocht door een zestal padoeakans van Makassar, zoomede door een groot aantal ceramsche en goramsche praauwen.

Deze vaartuigen brengen er rijst, sago, tabak, lijnwaden, ijzer- en koperwerk, gongs, olifantstanden, aardewerken, suiker, gambier, koralen, kruid, geweren, lilla's en eene menigte andere artikelen aan, die zij tegen praauwen, houtwerken, tripang, karet, klappers, olie, enz. inruilen.

De voornaamste handelplaatsen zijn Elie, Hahr, Ellat en Fehr op Groot Keij, benevens Doelah en Tuallah op Klein Keij.

Elie en Hahr, aan den oostkant des eilands gelegen, kunnen alleen in de westmoeson worden aangedaan, en dan nog kunnen schepen er zich slechts korten tijd ophouden, vermits de ankerplaats zeer nabij den klipachtigen oever is en steil afloopt, zoodat zij alleen bij handzaam weder en weinig zee eene veilige ligplaats aanbiedt.

Van beide deze reeden bestaat een uitmuntend kaartje, door den bekwamen gezagvoerder van de Nederlandsch-Indische bark Diederika, Y. Kingdom vervaardigd, hetwelk alle vertrouwen verdient.

Voor de kampong Fehr kan men in de oostmoeson ankeren; doch men ligt ook dáár niet veilig, wanneer de wind een weinig zuidelijk loopt.

Bijna altijd staat er eene hooge deining en branding op de kust.

Te Nierong is eene ankerplaats voor praauwen, doch voor de kampong Ellat zouden niet al te zware schepen eene veilige ligplaats vinden, achter het eilandje Djan.

De reeden van Doelah en Tuallah kunnen, in alle saizoenen, gerust voor de zwaarste schepen worden aanbevolen, daar men er, door de omringende eilanden, voor alle winden en hooge zee beschut ligt.

Ook te Doelah-laut vindt men in de oostmoeson goeden ankergrond.

Het vaarwater tusschen Groot- en Klein Keij kwam ons in het jaar 1851, met Z. M. schoenerbrik Egmond, volkomen veilig voor, waarschijnlijk door dien wij destijds meer onder den wal van Groot Keij hielden.

Op de laatste reis met Z. M. adviesbrik Pylades ontdekten wij echter twee riffen. Op het eene, hetwelk, geloof ik, in de kaart van den heer Gregorij is aangeteekend, staat, volgens zeggen van den loods, 5 vademem water.

Het andere, cirka drie mijlen zuidelijker, midden in het vaarwater gelegen, heeft op het midden niet meer dan twee vademen, terwijl men aan de kanten 7 en 6 vademen loodt.

Dit is dus een wezenlijk gevaar voor schepen, die genoodzaakt zijn in dit vaarwater op te werken, en het ware wel te wenschen, dat het eenigzins naauwkeurig bepaald werd.

In het jaar 1645 is het eerste verbond tusschen de hoofden

der Keij-eilanden en de Oost- Indische Kompagnie gesloten; twintig jaren later is dit verbond vernieuwd, bij welke gelegenheid de bewoners zich formeel als onderdanen der Kompagnie erkend hebben.

Niettemin is onze kennis van die belangwekkende groep, met eene vrij talrijke, nijvere en voor beschaving vatbare bevolking, nog zeer beperkt.

Het is om deze reden, dat ik durf hopen, dat het weinige, hetwelk ik hier heb ter nedergesteld, niet geheel zonder belangstelling zal worden ontvangen.

BIJDRAGE

TOT DE

KENNIS VAN HET OOSTELIJK GEDEELTE VAN CERAM EN OMLIGGENDE EILANDEN.

DOOR

C. BOSSCHER.

Bij publikatie van den 29 April 1824 (staatsblad No. 21 a) is dat gedeelte van oostelijk Ceram, hetwelk bevorens Tidorsleen is geweest, en hetwelk zich uitstrekt van Tobo aan de zuidzijde, tot Waroe aan de n. n. oostzijde, benevens de eilanden Kefling, Gisser, Ceram-laut, Goram, enz. onder de residentie Banda ingedeeld geworden.

Het binnenland van dit gedeelte van Ceram is nog zeer weinig bij ons bekend, zoodat ik mij in deze beschrijving hoofdzakelijk tot de stranddistrikten zal moeten bepalen.

De hoofden dier distrikten beweren wel, dat de binnenlands gevestigde alfoeren aan hen ondergeschikt zijn, en noemen hen zelfs hunne onderdanen (balla-balla); doch van die ondergeschiktheid zijn weinig uiterlijke bewijzen voorhanden, daar de bergbewoners slechts zeer zeldzaam naar de stranden afkomen, en alleen tegen hooge betaling te bewegen zijn, om tuinen voor de strandbewoners aan te leggen of diensten voor hen te verrigten.

Alleen de alfoeren van Salagoe erkennen hunne afhankelijkheid van de hoofden van Kian-laut en Kian-darat, die zich op hunne beurt weder ondergeschikt beschouwen aan den radja van Kwaos en den majoor van Kefling.

De vruchtbaarheid van den bodem is hier zoo groot als op

eenig ander eiland van den Indischen Archipel; doch de omstandigheid, dat er, volgens beweren der hoofden, in het binnenland geene vlakten worden aangetroffen, zal wel altijd een beletsel tegen eene geregelde exploitatie opleveren; de twee voornaamste bergtoppen, in dit gedeelte van Ceram, zijn de Salagor en de goenong Trier.

Groote rivieren, die hunne breede stroomen in zee uitstorten, en die zoo vele wegen zouden zijn langs welke beschaving en handel tot het binnenland zouden kunnen doordringen, schijnen er niet te zijn; althans de weinige, mij bekende rivieren, als die van Kilmoerie, Ena-Ena, Gah en Waroe, zijn weinig beduidende spruitjes, die niet eens voor kleine praauwtjes bevaarbaar zijn.

Oost Ceram wordt verdeeld in de volgende distrikten, als:

1. Tobo, ten westen begrensd door het distrikt Latoemeten onder Saparoea, ten zuiden door de zee, ten oosten door Kilmoerie, ten noorden door Waroe.

Tobo staat onder het bestuur van eenen radja en heeft vijf negorijen met namen Batoeäsa, Tobo, Osson, Kissa-laut en Toem, die door orangtoea's bestuurd worden.

De radja van Tobo beweert dat al de bergvolkeren, met uitzondering van die van Salagor, aan hem ondergeschikt zijn.

Hij begroot hun getal op 15,000 zielen.

De bevolking der vijf opgenoemde negorijen bedraagt nagenoeg 500 zielen.

2. Het radjaschap Kilmoerie, bij den inlander ook wel negri Sembilao genaamd.

Het wordt ten westen begrensd door Tobo, ten zuiden door de zee, ten oosten door Oerong, en ten noorden door het gebergte van Trier.

De negorijen, die eene bevolking tellen van p. m. 1200 zielen, zijn Celor, Kilmoerie, alwaar de radja zijn verblijf houdt, Kilbong, Dawang, Afang, Komelang, Tha-oender, Kamar en Batoe-loming.

De negorijen Celor, Kilbong en Afang worden door hoofden, onder den titel van orangkaja, Batoe-loming door eenen regent, die den titel van majoor voert, en de overige negorijen door orangtoea's bestuurd.

3. Oerong, hetwelk ten westen begrensd is door het distrikt Kilmoerie, ten zuiden door de zee, ten oosten door de reven, die Keffing met den vasten wal van Ceram verbinden, en ten noorden door het distrikt Kwaos.

Oerong, hetwelk bestuurd wordt door eenen orangkaja, telt zes negorijen met namen Ena-Ena, Oerong, Lokon, Gulij-Gulij, Kwammor-ketjil en Kwammor-besaar.

De bevolking kan op niet meer dan op 350 à 400 zielen gesteld worden.

4. Kwaos, onder den radja van dien naam, wordt ten zuiden begrensd door Oerong, ten oosten door den archipel onder den naam van Ceram-laut eilanden bekend, ten noorden door Kian en ten westen door de bergvolkeren van Salagor.

Dit telt slechts eene negorij, waarnaar het deszelfs naam ontleent, en die door cirka 800 menschen bewoond wordt.

5. Het distrikt Kian, hetwelk weder gesplitst is in Kian-darat en Kian-laut. Het grenst ten zuiden aan Kwaos, ten westen aan den bergketen van Salagor, ten noorden aan Denama, terwijl het ten oosten door de zee bespoeld wordt.

Kian-laut, onder een hoofd, den titel voerende van singadji, heeft 4 negorijen, als Roembow of Roemanda, Nama, Salagor en Gauw, bewoond door p. m. 700 zielen.

Kian-darat, onder een hoofd, den titel voerende van kapitein, heeft vijf negorijen, Artefella, Angar, Kelaba, Gilli-gah en Arsoli genaamd, die nagenoeg 900 bewoners tellen.

6. Denama, met eene kampong van dien naam, welke door eenen orangkaja bestuurd wordt en 650 zielen telt.

Het distrikt Denama wordt ten zuiden begrensd door Kian,

ten oosten door de zee, ten noorden door Kilbat, en ten westen door de alfoersche stammen, die gezegd worden onder den radja van Tobo te staan.

7. Kilbat, met de kampongs Kilbat en Gah, tellende nagenoeg 500 inwoners, die door eenen orangkaja bestuurd worden.

Kilbat heeft slechts eene geringe uitgestrektheid; ten zuiden wordt het begrensd door Denama, ten oosten door de zee, ten noorden door de rivier van Gah, die de grensscheiding tusschen Kilbat en Kilmoeij uitmaakt, en ten westen door de alfoersche landen.

8. Kilmoeij, met eene kampong van dien naam, die door eenen orangkaja bestuurd wordt en slechts 300 zielen telt.

9. Waroe, met de kampongs Waroe en Bilis, wordt begrensd ten zuiden door Kilmoeij, ten oosten en ten noorden door de zee, ten westen door de alfoersche stammen onder Tobo, en de afdeeling Wahaaij.

De hoofdnegorij Waroe is sterk bevolkt door een onrustig en twistziek slag van menschen.

Men kan de geheele bevolking van het distrikt Waroe veilig op 1600 zielen begrooten.

Een hoofd, onder den titel van orangkaja, voert aldaar het bestuur.

Deze negen distrikten vormen alzoo het oostelijk gedeelte van Ceram.

Ten oosten daarvan ligt eene reeks van eilanden, wier beweners, door overeenstemming van zeden, gewoonten, instellingen en taal, tot denzelfden stam als de strandvolkeren van dat deel van Ceram behooren.

Die eilanden, die wederom uit verschillende groepen zijn zamengesteld, worden op den hieronder volgenden staat nader omschreven.

Namen der groepen of eilanden.	Verdeeling in		Gekalkuleerde bevolking.	Rangen der hoofden welke er gezag voeren.	Aanmerkingen.
	Distrikten.	Negorijen.			
Kessing. . . .	Kessing.	Kessing.	460	Majoor.	
		Kilberoea.	325		
" . . .	Keloe.	Keloe.	380	Radja.	Kwaaij wordt door eenen orangkaja bestuurd.
		Kwaaij.	250		
De Ceram-laut-eilanden, als:					
Gisser . . .	—	Gisser.	120	Majoor.	Kiltaaij wordt door een hoofd onder den titel van kapitein bestuurd.
Kilwaroe . .	—	Kilwaroe.	400	Radja.	
		Kiltaaij.	300		
Ceram-laut . .	—	—	onbew.	behoort aan de radja's van Keloe en Kilwar.	
Maar. . . .	—	Maar.			
		Enemelas.	430	Orang toea.	
		Namaloewin.			
		Kilhoeran.			
Kivar . . .	—	—	60		Deze eilanden staan allen onder den radja van Kaliwaroe.
Kidan. . . .	—	—			
Nedie. . . .	—	—			
Nokas . . .	—	—			
Garogas . . .	—	—			
Kon of Loekon	—	—			
Kenolie. . . .	—	—			
Marlou. . . .	—	—			
Sesifie. . . .	—	—			
Kohon. . . .	—	—			
Missingarat . .	—	—			
Goramgroep. .			Onbewoond.		
Poeloe Pandjang		Besilan.	300	Orangkaja, die staat onder den radja van Amar.	Poeloe Pandjang wordt op de kaarten Sulawattij en bij de inlanders ook wel Poeloe Magit genoemd.
		Kidu-Kidn.			
Manavolka of Manawoka .	—	Arwou.	1000	Onder den radja van Amar.	
		Pantjalang.			
		Sikaro.			
		Lokong.			
		Enloming.			
		Amar.			
		Derreeh.			
		Cig Cig.			
		Cigaij.			
		Maiwoka.			
Goram . . .	Kenalie.	Namalin.	800	Onder de beide radja's van Kataloka.	
		Dada.			
		Romeon.			
		Simboro.			
		Kataloka.			
	Loemadang	Kilsodie.	900	Onder den radja van Oendor.	
		Kilswangie.			
		Kataour.			
		Oetong.			
		Kil-goa.			
		Oendor.			
		Transporteere	5725	inwoners.	

Namen der groepen of eilanden.	Verdeeling in		Gekalkuleerde bevolking.	Rangen der hoofden welke er gezag voeren.	Aanmerkingen.
	Distrikten.	Negorijen.			
		Per transport	5725		
	Ainikke.	Mirang.			
		Gota.			Staat onder het oppergezag van den radja van Amar.
		Kenarie.	1100	Onder den orangkâja van Ainicke	
		Rarat.			
		Adat.			
		Ainikke.			
	Kalaijat of Kaijlakkat.	Kontjeri.			
		Kiltalisa.		Onder den orangkaja van Kalaijkat.	
		Elmalas.	600		
		Bahs.			
		Aran.			
		Kalaijkat.			
Matabella's:	—	Amar.			
Kissoeij. . .		Temmer-timor	1200		De Matabella's erkennen het gezag van den radja van Amar.
		Temmer-barat		Onder den orangkaja van Kissoeij	
Matabella . .	—	Watamanoa.			
		Kilsoa.	260		
		Kilwatier.			
Tenger . . .	—	Onbewoond.			
			8885 inwoners.		

De strandvolkeren van Ceram en de bewoners der omliggende eilanden zijn allen mohamedanen. Zij beweren oorspronkelijk te zijn van Banda, doch hoe dit zij, door het verloop van meer dan twee eeuwen, heeft er eene zoodanige vermenging van rassen plaats gehad, dat het oorspronkelijke ras niet meer te herkennen is.

De bevolking bestaat voor het tegenwoordige uit afstammelingen van boeginezen, makassaren, tabellorezen, balinezen, papoeërs enz.

Al deze stammen, door huwelijken met elkander vermengd, vormen thans een ontzenuwd en onaanzienlijk menschenras, hetwelk door het misbruik van opium, door luiheid en onreinheid, jaarlijks nog meer achteruit gaat en verzwakt.

De landbouw wordt op Ceram bijna niet uitgeoefend. De Ceram-laut eilanders en de gorammers drijven eenen levendigen handel met bijna alle deelen van dezen archipel; vooral de laatstgenoemden munten daarin uit; zij zijn dan ook minder

traag dan de overige cerammers, doch van zeer twistzieke en wederstrevende geaardheid, waardoor zij dikwerf onderling in oorlogen gewikkeld waren, die de welvaart, uit den handel ontsproten, grootendeels vernietigden en vele menschenlevens kostten.

De strenge maatregelen, in de laatste jaren tegen de hoofden en aanvoerders dier oorlogen genomen, hebben dit kwaad krachtdadig te keer gegaan.

Hunne voorouderlijke zeden, gewoonten en instellingen, wijken weinig of niet af van die der bewoners van het onder Saparoea behoorende gedeelte van Ceram, en van andere oorden in dezen archipel. Hunne veelvuldige aanraking met vreemdelingen is echter oorzaak, dat zij op dit punt niet zeer vasthoudend zijn, en men zich hier, minder dan elders, om de adat behoeft te bekommeren.

De voortbrengselen van den grond bestaan in roode rijst, djagong, sago, klappers, aardvruchten, suikerriet en eene groote verscheidenheid van houtsoorten, waaronder het lingoa en ijzerhout wel het veelvuldigst voorkomen.

De handel is, zoo als wij hierboven zagen, vrij levendig. De gorammers alleen bezitten een honderdtal vaartuigen van 5 tot 20 kojangs, waarmede zij op Nieuw-Guinea, de Aroe's, de Keij-eilanden, Banda, Bali en Sumbawa handel drijven.

Zelven verstaan zij de kunst niet om goede vaartuigen te bouwen, weshalve zij hunne praauwen op Keij en Bali, tegen allerlei handelsgoederen inruilen.

Van Ceram en Goram wordt naar Nieuw-Guinea uitgevoerd: ijzer, ceramsche kleedjes, grof aardewerk, koperdraad, lijnwaden, enz. welke artikelen zij ruilen tegen wilde noten, massooi, tripang, karet, paradijsvogels en slaven.

Naar de Aroe- en Keij-eilanden brengen de cerammers gongs, tabak, grof aardewerk, goramsche parangs en kleedjes, sago, pinang, geweren, lilla's en kruid. Deze artikelen ruilen zij

met de inheemsche bevolking tegen paarlemoer, tripang, karet, paradijsvogels, vogelnestjes, enz. welke zij daarna op nieuw verkoopen aan de op die eilanden ten handel zijnde makassaren en boeginezen, tegen zilveren spaansche matten, kopergeld, boeginesche sarongs, rijst, rood katoenen garen, wapens, buskruid, opium en andere handelsgoederen.

Naar Bali en Sumbawa brengen zij zilvergeld, tetoemboe's, muskaatnoten, massooi, enz., waartegen zij vaartuigen, tabak, rijst, katoen, ijzer, wapenen en soms ook slaven van Sumbawa en Boeton terug bekomen.

De handel tusschen de bewoners van Ceram en de eilanden bestaat in eene ruiling van sago, gedroogde visch, atappen, pinang en suikerriet tegen klappers, boom- en aardvruchten, goramsche kleedjes en parangs.

De Ceram-laut eilanden leveren jaarlijks omstreeks 200 pikols tripang en $1^1/_2$ à 2 pikols schildpad, benevens 30 à 40 pikols agar-agar aan den algemeenen handel.

De nijverheid dezer eilanders is weinig beteekenend. Zij bepaalt zich tot het vervaardigen van ceramsche kleedjes en tetoemboes, en tot het smeden van parangs, die op Nieuw-Guinea, de Aroe- en Keij-eilanden zeer gewild zijn.

Veeteelt bestaat niet. Men vindt echter op Ceram en Goram eene groote menigte wilde varkens, herten en geiten.

De mohamedaansche bevolking voedt zich veel met de laatste diersoort, en de burgers van Banda begeven zich dikwerf naar Ceram om herten en wilde varkens te schieten, van wier vleesch zij dingding bereiden, en dit bij hunne tehuiskomst verkoopen.

De vischvangst wordt door de Ceram-laut eilanders en de bewoners van Keffing vrij algemeen uitgeoefend. Zij maken daarbij geen gebruik van seroos, doch alleen van den hengel en van netten. De visch wordt gedroogd en aan de vreemde handelaren en gorammers verkocht.

De voornaamste ankerplaatsen zijn: Kissa-laut aan de zuidkust in het distrikt Tobo; eene niet zeer veilige reede, die alleen bij handzaam weder door schepen kan worden aangedaan; tusschen de eilanden Kilwaroe, Gisser en Ceram-laut, waar men in 7 vadem zandgrond, eene uitmuntende reede vindt en voor alle winden veilig ligt; voor de kampong Kalaijkat aan de z. o. zijde van Goram, is in de westmoesson eene vrij goede reede, waarvan door den luitenant ter zee Boelen, in het jaar 1849, en in 1852 door de officieren van Z. M. fregat Prins Hendrik, twee zeer goede kaartjes vervaardigd zijn.

In de oostmoesson ankere men te Goram ter reede van Onder, waar men mede zeer veilig ligt. Ook van deze reede is in 1853 een plan vervaardigd door de officieren van Z. M. schoener Sylph.

Het zoude mij aangenaam geweest zijn, eene meer uitvoerige beschrijving van dit gedeelte onzer bezittingen in dezen archipel, vooral ook met betrekking tot het binnenland van Ceram en de alfoersche vokstammen die het bewonen, te kunnen geven, doch de achterhoudenheid der hoofden en mijn kortstondig verblijf in die streken, hebben mij niet vergund mijne nasporingen verder voort te zetten.

OVERZIGT

VAN HET JAVAANSCH VERHAAL

SASI KIRONO.

DOOR

C. F. PHILIPS.

Djoko Pitono, keizer van het alvermogend rijk Gadjahojo, ook genaamd Ngastino, verscheen op het tooneel voor zijne raadslieden. Onder deze bevond zich de pendito Dhoorno, bekend door zijn laakbaar gedrag en snoode inzigten om alles, wat Pendowo's gezind was, te vernielen. Djoko Pitono deelde hun zijne droefheid mede, wegens de krankheid van zijnen innig beminden zoon, den kroonprins Lesmono Dhekmoro.

Deze hardvochtige prins beminde heimelijk de gemalin van den vorst van Pringgodhani, Gatotkotjo, een der grootste helden, die de magt van de Pendowo's uitmaakten, doch hij was te laag en te kleinmoedig van aard en allezins te zwak, om zich met dien dapperen vorst, die, om zijne bovennatuurlijke magt en kracht voor den woedenden wilden stier (banting galak) van de Pendowo's werd gehouden, te meten. Lesmono, dus zullen wij thans dien prins noemen, hield zich krankzinnig en gebruikte, gedurende verscheidene dagen, spijs noch drank, om daardoor den ijver en de volharding van zijnen vorst en vader op te wekken, ter bereiking van zijn snood oogmerk. De keizer vroeg daartoe den raad van zijnen leermeester Dhoorno, die hem aanraadde de hulp van Nerpati Kerno, den halven broeder der Pendowo's, in te roepen.

Dezen vorst werd bekend gemaakt des keizers begeerte om de gemalin van Gatotkotjo te schaken en haar voor zijnen zoon te bestemmen. Kerno, ofschoon steeds haat koesterende tegen de Pendowo's, nam het voorstel van den keizer schoorvoetend aan, wel bewust dat de hem opgedragene taak niet ligt te vervullen en hem geweldige wraak te wachten was.

Deze listige vorst begaf zich onverwijld op reis naar Pringgodhani, het vorstendom van Gatotkotjo, doch liet zijne troepen in stilte volgen, om geen argwaan te verwekken

Bij zijne aankomst vond hij Gatotkotjo op zijn krankbed liggen, bewaakt door zijne beminde gade Pergiwo en verscheidene vrouwelijke bedienden. Een glimlach zweefde om den mond van den gehaten vorst Kerno, doch hij deed zich voor, als of hij veel deel nam in de smarten, die Pergiwo thans lijden moest; der jonge vrouw betuigde hij zijn leedwezen en zeide haar, dat hij toevallig de ziekte van haren gemaal vernomen had en daarom zich persoonlijk daarvan kwam overtuigen.

Pergiwo had eenen zuigeling op haren schoot, van wiens geboorte af de ongesteldheid van den kranken vorst dagteekende, die, als het ware, van dag tot dag toenam. Hier spreidde Kerno listig zijne netten uit, om zoon en moeder te bemagtigen. Hij nam het kind Wesi-adji in zijne armen, als om het te koesteren en ging, ofschoon het begon te spartelen, een eindwegs heen, om het tot bedaren te krijgen, doch het wicht begon meer en meer te schreeuwen. De moeder, dit ziende, ijlde hem na en smeekte, vol angst, den schaker haar het kind terug te geven, doch Kerno, zich hier niet aan storende, verhaastte zijn schreden, tot dat het oogenblik gunstig was, waarop hij Pergiwo aangreep en met haar naar Ngastino snelde.

Middelerwijl bevond zich de reuzenvorst van Goeö-Bardjo in eenen droevigen toestand.

Deze droomde in eenen nacht zich vereenigd te zien met ge-

noemde Pergiwo, en wel dermate, dat hij reeds in de zoetigheden van eene ongestoorde echtverbintenis met haar deelde. Toen hij ontwaakte bemerkte hij eerst de zinsbegoocheling waarin hij verkeerd had. Zeer ontdaan en ter neder geslagen sloot hij zich in zijne legerstede op, waarin geen mensch toegang verkeeg. Zijne min, eene reuzin, Kepetmego genaamd, zich ook het lot van haren vorst en meester aantrekkende, waagde het eenzaam vertrek te bereiken, alwaar zij van hem de geheele oorzaak zijner droefheid vernam.

Haar werd den last opgedragen, om, tot elken prijs, de prinses Pergiwo magtig te worden.

Kepetmego, die ook de reuzentroepen aanvoerde, begaf zich op weg, vergezeld van de meest vermaarde reuzen, om 's vorsten doel te bereiken.

Onderweg stuitten hare troepen op die van Kerno, raakten slaags, doch moesten, na eenen hardnekkigen tegenstand, het onderspit delven, daar die van Kerno aangevoerd werden door verscheidene groote helden, aan wier hoofd zich de broeder van Djoko Pitono, de prins Dhoorsosono, adipati van Bandjardjoengoot, stelde. Gatotkotjo, ofschoon ziek te bed liggende, ontstak in toorn toen hij de jammerklagten zijner vrouwelijke bedienden hoorde en van hen vernam de snoode handelwijze van zijnen oom Kerno ten aanzien zijner beminde vrouw.

Hij spande al zijne krachten in en toog kruipende voorwaarts, om zijne vrouw te hulp te komen en den oom te straffen.

De overheden der Koerowo's gingen hem, op last van Kerno, gewapend te gemoet, de een met sabel, de andere met pijlen en touwen, om Gatotkotjo den laatsten slag toe te brengen. Zij faalden echter in hunne poging, daar Gatotkotjo, bij iederen stoot of slag dien hij ontving, oprees, hen vreeselijk in de oogen staarde en hen eindelijk, met eenen slag van zich door de lucht slingerde en levenloos deed ne-

derzinken. Die daad herhaalde zich keer op keer, tot eindelijk Kerno bemerkte, dat de kans in zijn nadeel zou kunnen keeren en den Koerowo's last gaf, om Gatotkotjo allen tegelijk aan te tasten. Zoo gezegd, zoo gedaan; Gatotkotjo zwichtte voor de overmagt en werd gekluisterd voor Kerno geleid, wien hij, tegen zijne gewoonte, vruchteloos om genade en levensbehoud smeekte.

Op eenen wenk van dien snooden vorst werd hij weggevoerd en in eenen droogen put van ijzingwekkende diepte geworpen, die met aarde werd digt gemetseld.

In dien tusschentijd waren Werkoedhoro en zijn broeder Ardjoeno, tot groote droefheid der Pendowo's, verdwenen, zonder dat het bekend was waar heen zij waren getrokken.

Deze omstandigheid had den prins Lesmono in zijne laakbare inzigten versterkt, omdat hij hoopte, dat het verdwijnen dier beide helden, de magt der Pendowo's merkelijk zoude verzwakken.

Kersno, de vermaarde en wijze vorst van Dhworo Wati, had op een' nacht een droom, waaraan hij de droevige uitlegging moest geven, dat zijnen dapperen neef Gatotkotjo een ongeluk overkomen was. Hij ijlde naar den berg Tjokrokembang, alwaar hij den grooten boeteling aantrof, in wien hij eerst later zijnen verdwenen schoonbroeder Ardjoeno herkende. Aan dezen deelde Kersno den droom mede, waarvan hij eene nadeelige uitkomst voorspelde. Beide begaven zich naar den bedoelden put waar Gatotkotjo begraven lag; Ardjoeno liet Semar den put opgraven en de beenderen van Gatotkotjo tot eenen hoop verzamelen, waarover Kersno, de bloem Widjojo-koesoemo, waarvan hij mede eigenaar was, legde, die Gatotkotjo het leven terug schonk. Gatotkotjo deelde aan zijne vorstelijke betrekkingen, tot in de kleinste bijzonderheden mede, hoe de zaak zich had toegedragen.

Dat berigt was meer dan voldoende om Ardjoeno, den grooten held in de wajang, oogenblikkelijk te doen verdwijnen;

daarop volgde Kersno en daarna Gatotkotjo en hunne volgelingen, de wijk kiezende naar Ngastino, om wraak te oefenen.

Intusschen trachtte men ook op last van Kerno het kind van Pergiwo van kant te maken. Kerno, de schaker, hoorde niet zonder medelijden het weenen van het kind, dat om de moeder stamelde, de tranen glinsterden reeds in zijne oogen, toen de listige Dhoorno den keizer eenen wenk gaf, om hem onmiddelijk verlof te verleenen zich huiswaarts te begeven. Bij diens vertrek bewees Dhoorno de noodzakelijkheid van dien maatregel, daar, hoezeer Kerno zich geheel van de Pendowo's scheidde, het toch niet kon worden weggecijferd, dat Pendowo's bloed in zijne aderen stroomde en hij bij gevolg, door het smartelijk schreijen van het kind bewogen, eenmaal het wapen tegen de Koerowo's keeren mogt. Men bragt daarop het kind naar eene afgelegen plaats, nabij den berg Weringin-koening, en beproefde aldaar de onmenschelijke daad, doch zonder gunstig gevolg, daar geene wapens het kind deren konden, toen men op eens een gebrul als dat van eenen woedenden tijger hoorde, dat den berg deed daveren. Verschrikt hoorden de Koerowo's dit vreeselijk geluid en spoedden zich huiswaarts, met achterlating van hunnen buit. Werkodhoro, want deze was het, die het gebrul veroorzaakte en langs den weg van onthouding en derving op dien berg boete deed, verscheen op eens in zijne grootheid en greep het kruipende kind aan, blakende van woede, als ware dit de oorzaak der stoornis zijner boetedoening.

Nabij het kind ontwaarde hij verscheidene krissen, waaruit hij opmaken moest, dat men daarmede het kind had trachten te vermoorden. Van het schepseltje kreeg hij, na herhaalde vragen, natuurlijk onzamenhangende antwoorden, doch toen het eindelijk Gatotkotjo, hoe gebrekkig ook, als zijnen vader noemde, kwam hem de zaak belangrijker voor en wendde hij eenen zonderlingen maatregel aan, om meer licht te verkrijgen;

hij greep namelijk het kind en sloeg het vreeselijk tegen den Gelang Tjondrokirono (een armband waarin de maan geteekend stond), vervolgens beproefde hij het met zijnen nagel genaamd Pontjo Noko, een wapen waartegen schier geen sterveling opgewassen was, te doorboren, doch ook dit hielp niet, zoodat Werkodhoro niet meer betwijfelde, dat het zijn bloedverwant was. Hij nam evenwel nog een ander middel te baat om zijne proeve te voleindigen; hij greep het kind en slingerde het in het midden der zee, van waar het, volgens zijne meening, levend en welgemaakt moest terugkeeren, indien het inderdaad de telg was van Gatotkotjo, ook genaamd Krintjingwesi. Het kind viel midden in de zee tot schrik der bewoners. Vele visschen stierven van de hitte des waters, hetwelk door den val van Wesi Adji opbruischte. De magtige Iwang Baroeno, een slang en koning der zeeën, kreeg kennis van dit onheil en spoedde zich de oorzaak daarvan uit te vorschen. Weldra ontwaarde hij het zieltogend en drijvend ligchaam van een kind, dat hij onmiddelijk aangreep en bij zich nam. Deze vorst gebood daarop het schepseltje te doen reinigen, daar hij bespeurde, dat het gelaat een kind van hooge geboorte verried en het ligchaam eene bewerking ondergaan moest, om, door middel van zijne bovennatuurlijke magt, het kind snel te doen opwassen, tot eene grootte, die het in staat kon stellen zich in gevaren zelf te beschermen. De slangenvorst faalde niet in zijne gissing. Als door een tooverslag veranderde hij het kind in eenen volwassen en schoonen jongeling. Hij was breed geschouderd en gespierd, statig was zijn gang, en hij had allezins de vereischten van eenen onverschrokken veldheer. Op eene gepaste wijze en afstand zat hij neder en bragt hulde aan zijnen weldoener, van wien hij den bijnaam ontving van Sasi-kirono, wel bewust zijnde van zijne afkomst.

De jongeling vertoefde niet lang bij zijnen weldoener. Door dezen werd hij onderrigt, dat, zoodra hij op het zeestrand te-

regt kwam, hem een man zou te gemoet treden van zeldzame grootte en schoonheid, die zijn grootvader was. Iwang Baroeno deelde hem tevens mede, hoe die man doorgaans gekleed en opvallend van anderen te onderscheiden was; ook zijne manieren, heldhaftige en statige houding, die eene hooge geboorte en stand verrieden, werden Wessi Adji duidelijk gemaakt Wesi Adji of Sasikirono nam afscheid van Iwang Baroeno en rigtte zijne schreden naar het zeestrand; daar ontdekte hij eene gestalte, die hij onmiddelijk voor zijnen grootvader Werkoedhoro hield en voor wien hij zich op de knieën wierp terwijl hij zijne voeten kuste. Werkoedhoro kreeg weldra van Wesi-Adji te weten, hoe deze zoo op eens gegroeid was. De teregtwijzingen van Iwang Baroeno stelden den jongeling in staat, om den ruwen en vreeselijken, doch anders goedaardigen grootvader te doen gelooven, dat hij diezelfde Wesi Adji was, dien Werkoedhoro ter proeve in zee geworpen had. Beide begaven zich vervolgens naar Ngastino, om de aanleggers van Wesi Adji's verderf te kastijden.

Pergiwo, van smart en droefheid overstelpt, weende dag en nacht om den beminden echtgenoot en haar kind, van hetwelk zij zich plotseling zag weggerukt en welks lot haar, tot nog toe, onbekend was gebleven. Tegen haren wil werd zij den kraton ingeleid en aldaar den hardvochtigen kroonprins Lesmono prijs gegeven. Zij klaagde en jammerde smartelijk over deze handelwijze, doch ontweek tevens, behendig als eene hinde, de omarming van den verliefden prins, die, als ware hij door blindheid geslagen, dikwijls mistastte en vaak bij eene krollende kat teregtkwam, die, door zijne wonderlijke gebaren vervaard, vreeselijk hare klaauwen uitsloeg en hem deerlijk daarmede wondde; zouteloos en onzamenhangend waren zijne woorden. Hij hield vol als een woedende tijger de jonge vrouw na te loopen om haar te liefkozen, doch bereikte zijn doel niet.

Het ontging den scherpen blik van Gatotkotjo, die intusschen als een djangkoong (roofvogel) door de lucht zweefde, niet in welk eenen benarden toestand zijne beminde gade zich bevond. Als een bliksemstraal schoot hij naar beneden en kwam vreeselijk met zijne klaauw, die van ijzer gesmeed was, tegen het aangezigt van den door de schoonheid van Pergiwo verblinden prins Lesmono, zoodat deze onmiddelijk bewusteloos nederzeeg. Gatotkotjo, van wraak ziedende, greep hem bij den hals en sloeg hem zoo geweldig met zijne gebalde ijzerharde vuisten, waarvan de slagen als die van eenen hamer neder kwamen, dat Lesmono ademloos, als opgehoopt stroo in elkander zakte.

Gatotkotjo naderde als toen zijne gemalin en liefkoosde deze, die ontroosbaar was door het verlies van hunnen zoon Wesi Adji, omtrent wien, tot nog toe, niets bekend was. Gatotkotjo troostte haar, doch plotseling vertoonde zich voor hem uit, eene duisternis in de lucht, als van eene wolk, die zich later opklaarde doch vervangen werd door een gesis, als van eenen wind. Daarop daalde uit de lucht eene menschelijke gestalte, die lijnregt op hem afging en hem onverhoeds tegen den borst sloeg, zoodat hij op eenen afstand neder viel. Hierop ontstond eene hardnekkige worsteling, zonder dat de een voor den ander onderdeed.

Wesi Adji wist niet beter of Gatotkotjo was de gehaatte prins Lesmono, die de verwoester was van zijn geluk en dat zijner ouders, terwijl het Gatotkotjo zelf onbekend bleef, wie de indringer was, die hem zoo onverhoeds tegen de borst sloeg. Werkoedhoro, die ook op weg naar Ngastino was, de worsteling ontwarende, schoot op hen toe en scheidde de vechters van een, aan wie hij teregtwijzing gaf, nopens de betrekking waarin zij tot elkander stonden. Wesi Adji viel daarop op zijn knieën en verontschuldigde zich, onder het maken van herhaalde sembah, voor zijne onwillekeurige dwaling.

Bij het hooren dezer uitboezemingen ontrolden tranen uit

de mannelijke oogen van den grooten held. Hij naderde zijnen beminden zoon en omhelsde hem.

In den harem van Ngastino bevond zich intusschen een wezen van zeldzame schoonheid. Het was een pronkstuk der natuur, bij de verschijning waarvan de zon zelfs verbleekte. Woorden ontbreken om de bekoorlijkheden van dit engelachtig gelaat, tot in de kleinste bijzonderheden, te kunnen beschrijven. Omringd door eene talrijke schaar van hare vrouwen, spreidde hier Banowati, Ngastino's grootste vorstin, op dit oogenblik, alles ten toon om haar tooisel te doen uitblinken. Door de natuur rijkelijk bedeeld, kostte het haar geene moeite zich boven anderen te verheffen. Zij leunde met de borst tegen een met bloemwerk uitgesneden gouden hekwerk van de kapoetren, eene plaats waar zij hare oogenblikken van stille afzondering dikwerf doorbragt. Het hoofdhaar, glanzig als zijde, tusschen zwart en blaauw van kleur gelijk de vleugel eener kombang (eene soort van bij), golfde achteloos tot aan den enkel, terwijl het einde werd opgehouden door 's vorstins schoone kamenier, die er behendig met den rijkelijk met juweelen bezetten kam over heen streek. In de nabijheid der vorstin brandde een wierookvat, waaruit regelmatig eene rookkolom opwaarts steeg en het wijd uitgespreide hoofdhaar der vorstin parfumeerde. Hare voeten (1) geleken op eene omgekeerde poedakbloem, schitterend als gepolijst goud. Hare spits toeloopende, kleine en poezelige vingers hadden rozentoppen, haar neus was schoon gevormd en hare schitterende, heldere, eenigzins langwerpige oogen werden overschaduwd door de buitengemeen lange wimpers, die zich bevallig omhoog krulden, waar boven de schoon geteekende wenkbraauwen uitblonken. Bijzonder gestemd tot allerlei luim, schertste zij met eene harer vertrouwelingen over den schoonen held in den wajang

(1) Eigenlijk de beenen tusschen enkel en knie.

Djanoko, ook bij sommige gelegenheden Dhanangdjojo genaamd, die, zoo als zij vernomen had, thans te Ngastino aanwezig was en gaf haar verlangen te kennen dezen vorst bij zich te zien. „Och!" liet zij zich ontvallen, „wil maar het toeval zooda-„nig rigten, dat ik dien onhandigen minnaar hier heb, ik zal „hem duchtig de les opzeggen, om zoo lang afwezig te blijven, „wel wetende dat er toch op aarde eene sterveling is die om „hem treurt."

De min, tot wie de vorstin sprak, antwoorde op half verwijtenden toon „Och, mijne gebiedster! heef u toch niet te „veel aan deze gedachte over, want het is u bekend hoe mag-„tig en tevens gezellig hij is, over wien gij spreekt, en hoe „het in zijn vermogen is, telkens, wanneer men van hem „rept, zich plotseling in onze nabijheid te vertoonen."

De min had nog niet geheel uitgesproken of zij rook den gondho (een welriekende geur dien Ardjoeno immer bij zich had) dien aan de vorstin ook niet ontging. „O, mijne Vorstin! „ruikt gij den gondho niet?" riep de vertrouwelinge verschrikt, en op hetzelfde oogenblik voelde zich Dhewiratih (Ratih is de naam van eene der schoonste widadaries in den Soerolojo) als door eene mug in de blozende wang gebeten. Het bleef evenwel niet hierbij, want het venijnige beestje scheen benedenwaarts te dalen en beet haar nogmaals op eene geheime plaats, hoewel zij door het kleed grinsingwajang zorgvuldig werd bedekt, dat evenwel twee ronde zachte voorwerpen liet doorschemeren, die een gouden tint uitschoten, als waren zij geneigd den glans en de schoonheid der maan te betwisten. Banowati onttrok zich langzaam en statig aan het gezelschap en begaf zich naar haar nachtvertrek, daar het haar niet onduidelijk meer was, dat de lang verwachte doch thans onzigtbare minnaar zich in hare nabijheid bevond.

Hier vertoonde zich Djanoko in een' eenvoudigen dos, waardoor hij Bethoro Komodjojo in schoonheid evenaarde.

Wij willen hem hier liefst met rust laten, wel overtuigd dat hij eenige zalige uren zal doorbrengen.

Djokopitono, het berigt vernemende der roekelooze daad van den grooten held Ardjoeno, die nog in den harem van Banowati vertoefde, ontstak in toorn en vertrok om hem te kastijden. Hij snelde naar den kraton, doch werd niet, zoo als hij gewoon was, door zijne gemalin te gemoet getreden. Verontwaardigd riep hij de vrouwelijke bedienden, om de deur des kratons te ontsluiten, doch niemand waagde het dit te doen. Hij riep vervolgens zijne gemalin toe, aan wie Ardjoeno in het oor fluisterde te antwoorden, dat zij verhinderd werd door een aangenaam gezelschap.

Dit roekeloos antwoord, dat haar evenwel was ontwrongen, was voldoende om het gemoed van den hoogmoedigen en magtigen vorst te doen opbruisen. Hij twijfelde niet meer aan het hem vernederend berigt en vroeg andermaal aan zijne gemalin, tot welke kunne het gezelschap behoorde, waarvoor zij zich durfde veroorloven hem op den achtergrond te stellen. Djokopitono rukte de deur des kratons open, bij het vernemen, dat een man van zeldzame schoonheid haar bezoeker was. Hij daagde den indringer uit, om den kraton te verlaten en op het open plein zich met hem te meten, doch Ardjoeno gaf hem ergerlijke antwoorden, dat het beter ware hij (Djokopitono) den kraton betrad en daar zijne kracht beproefde, daar het dan niet moeijelijk zou vallen reeds dadelijk slaags te raken zonder gelegenheid te hebben de een den ander te kunnen ontwijken. Djokopitono snelde daarop den kraton gewapend in, en ontdekte met verbazing den vrouwenleeraar (Goeroe ning wanodhio) (1), die op zijn gemak zat bij de overspelige vorstin, welke hem verscheidene oplettendheden bewees, tot spijt van den vergramden en diep

(1) Onder dezen naam ging ook Ardjoeno door.

beleedigden echtgenoot. Djokopitono dreigde hem te zullen doorboren, doch bij elken steek dien hij gaf, ontweek Ardjoeno behendig, terwijl hij, onder de worsteling, zich gemakkelijk wist los te wringen en intusschen de tegenwoordig zijnde vorstin Banowati herhaaldelijk een' kus op de blozende wang te drukken. Eindelijk nam hij haar in zijne armen en snelde, als ware het eene veder, behendig met den schoonen last heen, om Djokopitono te bestrijden.

Djokopitono hief den ontblooten kris omhoog om hem te treffen en zou ongetwijfeld, in stede van hem, de vorstin hebben gekwetst, doch Ardjoeno ontweek telken keer de slagen als ware het om den spot te drijven, door zijne gemalin in den arm als schutwapen te nemen, om zich tegen de steken te beveiligen, terwijl Ardjoeno te hoog in krachten gestegen was om er aanvallender wijze gebruik van te maken.

Ardjoeno het vechten moede, ontwrong den kris uit de hand van den vertoornden vorst en bragt hem daarmede verscheidene wonden toe, die hem eindelijk deden besluiten de vlugt te nemen. Verscheidene Koerowo's schoten op hem toe, doch allen werden verslagen, want intusschen verscheen de gevreesde Werkoedhoro, de tweede der Pendowo's, ook Gatotkotjo en zijn thans terug gevonden zoon Sasikirono, allen begaafd met bovennatuurlijke krachten, en vochten als woedende stieren. Geene wapens deerden hen; hunne kreten om wraak bragten bij een ieder onsteltenis en vrees te weeg.

Thans was het lot der Koerowo's beslist. Allen ontweken de van wraak ziedende helden. Nerpati Kerno, beducht voor straf, vlugtte van angst; Dhoorno koos het hazenpad, doch werd vervolgd en deerlijk gekastijd voor zijne kwade inblazingen; Senkoenie bezweek en Dhoersosono sneuvelde door de handen van Gatotkotjo en diens zoon Sasikirono. De overigen werden verpletterd door de beruchte knods van den reusachtigen Werkoedhoro. Eene vreeselijke slagting bragt deze Pendowo te weeg.

Ngastino werd tot den laatsten adel toe ontruimd, en dit moordtooneel zoude nog langer hebben aangehouden, zoo niet de wijze Nerpati Kresno, Wisnoe's invleesching, tusschen beide was gekomen en den vergramden vorsten had voorgesteld, thans hunne wraak te staken, ten einde welvaart en bloei in het rijk te doen terugkeeren, waaraan zij gereedelijk toegaven.

Slot.

De lezer zal zeker wenschen te worden ingelicht, hoe Djanoko plotseling zich in den kraton van Ngastino bevond en daar eene misdadige bijeenkomst met de vorstin Banowati verwierf, instede van, even als zijn broeder Werkoedhoro, onmiddelijk wraak te oefenen.

Deze vraag deed ik mij ook, doch de uitlegger van den wajang zegt, dat het gevoerd gedrag van Djanoko als wraakneming moet worden aangemerkt, die van zelve tot een gevecht uitkwam.

Ik heb getracht de lelakon (tooneelstuk) van dezen wajang, die te Banjoemas is opgevoerd en waarvan ik, zoomede nog van menige andere, ooggetuige ben geweest, zooveel doenlijk getrouw te blijven, zoodat enkele zinsneden, zoo zij niet te veel de welvoegelijkheid kwetsten, trouw in het hollandsch zijn teruggegeven.

IETS

OVER DE

LOEBOES EN OELOES

IN DE BINNENLANDEN VAN SUMATRA.

NAAR MEDEDEELINGEN VAN

T. J. WILLER,

DOOR

E. NETSCHER.

Over de loeboes en het volk van Oeloe is zeer weinig bekend. Het eenige dat mij daarover in druk is voorgekomen heb ik aangetroffen in de Fragmenten uit de reizen en onderzoekingen in Sumatra van dr. S. Müller en dr. L. Horner, geplaatst in de Bijdragen van het koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Neêrlandsch-Indië, dl. II, no. 2 en 3.

Daaruit blijkt, dat de stammen der loeboes en oeloes het oostelijk gedeelte der afdeeling Mandeling bewonen, dus nagenoeg in het midden van Sumatra, een weinig bezuiden de eigenlijke Battalanden.

Hetgeen in de bovengenoemde fragmenten omtrent hen aangetroffen wordt laat ik hier volgen.

Blz. 236. „Baner-pandjang bevat vijftien huizen, die in

twee rijen op een' smallen rug naar de hoogte toe staan. De huizen hebben den ingang aan hunne breede zijde, groote vensteropeningen en geen vooruitspringenden gevel. De bewoners, louter Orang oeloe, zien er armoedig uit; aan de steile hellingen in den omtrek van hun dorp, telen zij wat maïs, bataten, jams en suikerriet, te naauwernood genoeg voor hun eigen gebruik; rijst en andere noodwendigheden, uitgezonderd boomwol voor kleeding, koopen of ruilen zij voor stofgoud in.

Wien het laatste mangelt, begeeft zich voor eenige dagen naar de mijn van Simpang-datar, waar een werkman gemiddeld voor ongeveer 10 cents aan waarde dagelijks uitwascht. Van het verzamelde moeten 20 pct. aan den Datoe worden afgegeven. Somwijlen wordt het met goudkorreltjes vermengde zand naar de kampong gebragt en met kwik behandeld.

In zeden en gewoonten volgen deze Orang oeloes de Orang Mandaheling van welke zij ook geheel omringd zijn. De vrouwen dragen meestal baadjes."

Bl. 262. „De bewoners dezer streken worden door de lager of meer noordwaarts in het dal wonende, eigenlijke Mandahelingers Orang oeloe genoemd (d. i. menschen van boven of van de hoogere gedeelten van het land). Volgens de Mandahelingers, die beweren van Battaschen oorsprong te zijn, zoude de taal der Orang oeloe aanmerkelijk van de hunne verschillen, en deze volken zouden afstammelingen zijn van de, naar de Oostkust toe, in de meest gelegene oorden wonende, halfwilde Orang loeboe (d. i. menschen van beneden of uit lagere landstreken). In zeden en gebruiken onderscheiden de orang oeloe zich weinig van de Mandahelingers. Hunne huizen zijn, in den regel, goed en net gebouwd, meestal van hout, en hebben groote vensteropeningen, gelijk de Maleische. Doch zij planten weinig rijst, meestal maïs, waarvan de schuld welligt meer op hunne groote traagheid dan op de gesteldheid van den grond en het koelere luchtgestel te werpen is, aangezien wij in de naauwe

vallei bij de doeson Toeah ettelijke vruchtbare kleine sawah's hebben aangetroffen. De menigte kleine gehuchten worden niet door eenen Radja of Kali, gelijk in de meer noordelijke streken, maar door eenen Datoe bestuurd; zijnde dit woord, even als de bij hun gebruikelijke naam doeson voor „dorp," zuiver Maleisch. Wat hunne kleeding betreft, deze bestond bij de met hanengevechten zich vermakende hoofden meestal in roode baadjes zonder mouwen, zoo als men ze ook in Mandaheling ziet; doch de vrouwen droegen er insgelijks veelal baadjes, hetgeen bij de Battasche bevolking nimmer het geval is. Sommige mannen hadden het hoofd bedekt met eenen witten tulband. In ligchaamsbouw vertoonen de Orang oeloe's weinig verschil met hunne noordelijke naburen; doch zijn zij, in het algemeen, meer ineengedrongen, gespierder en hebben grovere gelaatstreken, met somtijds stomppuntige neuzen; vooral hebben de vrouwen eene minder bevallige gestalte en houding."

Betreffende de orang loeboe lezen wij het volgende:

Bl. 213. „De weinige menschen, die op den Boekit Perkoeboean wonen, noemden onze gidsen van Pakantan Orang loeboe; zij onderscheiden zich echter hoegenaamd niet van de gewone Orang oeloe, kleeden zich gelijk dezen en versieren zich even zoo met geel koperen ringen en snoeren van glaskoralen. Zij wonen in verspreid staande hutten, en planten, in de nabijheid van eenige kleine watertjes, maïs, bataten, wat suikerriet, enz."

Bl. 251. „In het hoogere gedeelte der bergstroomen Matah, Pohon, enz., in oostelijke en zuid-oostelijke rigting van fort Elout, waren een aantal familien van den volkstam, die in dit gedeelte en aan de oostkust van Sumatra onder den naam van Orang Loeboe bekend is. Deze menschen verlaten zelden het gebergte, dragen eene kleeding van boomschors, planten slechts een weinig rijst of djagong, maar leven gedeeltelijk van wilde gewassen en het verzamelen van damar, door middel van wel-

ke hars zij eenigen ruilhandel drijven met hunne meer beschaafde naburen. Tot de jagt en hunne verdediging gebruiken de Orang Loeboe kleine pijlen, die zij met het sap van eenen boom, spoe genaamd, vergiftigen en uit bamboezen blaaspijpen afschieten. Hunne taal zoude aanmerkelijk verschillen van de Mandahelingsche."

Ruim twee jaren geleden schreef mij de heer Willer, naar aanleiding van een gesprek over de afkomst der maleijers, het volgende:

„Ik beweerde het bewijs der herkomst van de maleische taal gevonden te hebben bij de loeboes, namelijk de jagerstammen in het centraal gebergte van Sumatra. Blijkens hunne overleveringen en familieverhalen maakten zij voormaals één volk uit met de maleijers der Padangsche bovenlanden; zij werden door burgeroorlogen verdreven. Dit geschiedde vóór de invoering van het soekoebestuur en vóór de instelling van het erfregt op zusterszoon instede van op vaderszoon. Die instellingen zijn zoo oud, dat het tijdstip van derzelver wording niet meer is na te gaan. De loeboes bleven tot heden in den natuurstaat, waarin zij tijdens de afscheiding waren; hunne taal werd niet, zoo als die der zuiderstaten, doormengd met arabisch, hindoesch, perzisch, enz.; zij spreken nu, zoo als men een aantal eeuwen geleden te Pager-roejoeng sprak. Hunne maatschappelijke ontwikkeling, die, tijdens de afscheiding, dezelfde was als nu, stelt de onmogelijkheid daar om de zee over te steken: derhalve zijn de loeboes niet van elders gekomen, maar bestaan zij op Sumatra misschien even lang als daar klapperboomen of ander menschelijk voedsel door de natuur is voortgebragt.

Is nu hunne taal zuiver maleisch, ontdaan van alle vreemde vermenging, dan is het ook onbetwistbaar, dat de maleische taal niet van Malaka of elders is overgebragt, maar dat de kern dier taal is geboren op Sumatra, bij de volkstammen waarvan de loeboes één uitmaken.

Daarom heb ik, omstreeks 1843, veel met die loeboes, in het gebergte beoosten de vallei van Mandheling, gekeuveld en een aantal hunner woorden opgeschreven.

Ook heb ik den kontroleur in Oeloe en Pakantan, wijlen den heer de Rochemont Muller, opgedragen eene hoeveelheid woorden op te teekenen van het volk van Oeloe, dat van denzelfden oorsprong is als de loeboes, doch zich veel later van de zuidelijke volkmassa heeft afgescheiden. . . . . .

Ik zend u die lijstjes volgens belofte." —

Hiervoren hebben wij gezien, dat, volgens de heeren Müller en Horner, de oloes zouden zijn afstammelingen van van de loeboes; volgens den heer Willer zijn beide stammen van denzelfden oorsprong. In elk geval bestaat tusschen beiden een zeer naauw verband. — Het blijft nog op te helderen, of zij al dan niet in eenig verband staan tot den oeloestam, waartoe, volgens Marsdens History of Sumatra, bl. 42, een pangeran van Soengei Lemou, hoofd van de redjangs van Benkoelen, trotsch was te behooren.

Een overzigt van de taal der loeboes en oeloes is zeer belangrijk, omdat men, zoo het voorkomt, daarin den draad zal vinden, die tot dé oplossing van het raadsel der afkomst van de maleijers leiden moet.

Ik geef deze lijsten letterlijk weder zoo als de heer Willer ze mij gezonden heeft, zonder er eenige gevolgtrekkingen of vergelijkingen bij te voegen, waartoe zij overigens ruime stof aanbieden, doch die nuttiger zijn, wanneer deze gegevens gebruikt worden als een criterium van de maleische taal, zoo als men die thans kent.

Niet onbelangrijk is nog hetgeen de heer de Rochemont Muller aan den heer Willer schreef, bij de toezending der oeloesche woordenlijst. Ik laat het hier volgen.

„Ontvang hiernevens de lijst der woorden in het oeloesch overgebragt, zuiver volgens het accent van het land. UWEdG.

merke daarbij op, dat, wanneer een woord bij de maleijers en mandhelingers op *ng* uitgaat, volgens het accent hier *k* is. Zoo zegt de oeloe voor *gedang*, *gedak*, voor *batong*, *bétek*. De woorden uitgaande op *oep*, *oet* en anderen van dien aard, worden *ie: tjoekoep* is *tjoekie*, *roempoet* is *roempie*. Diegeen, die met den europeaan nog geen omgang gehad heeft, evenmin als met den rauenaar, verstaat het woord *gedang* niet, maar wel *gédak*. Ik heb, om de zuivere uitspraak te behouden, mij moeten bedienen van de fransche teekens boven de letters. *a* en *at* in het maleisch is hier *è*; de *a* evenwel bijna altijd de stompe *ò* of *oh*."

De beide lijsten, die hier volgen, dragen het kenmerk van met naauwkeurigheid te zijn opgemaakt en mitsdien vol vertrouwen te verdienen.

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Mensch	Orang	Obang	Orak
Man	Laki laki	Loki loki	Lòki lòki
Vrouw	Perampoean	Paradoesi	Pedjoessie
Kind	Anak	Anak	Ana
Maagd	Prawan; gadis	Boedjing	Boengaran
Gehuwde vrouw	Istri; bini	Pamasa	Pedjoessie
Maagschap	Doesanak	Kaom	Dissana
Vader	Bâpa	Bapa	Bapa
Moeder	Ma; iboe	Oendé	Endè
Broeder	Soedara laki laki	Sabok samal	a.
Ouder broeder	Kaka	Kôkô	b.
Jonger broeder	Adé	Odi	—
Zuster	Soedara perampoean	Dosana	—
Grootvader		Nini	Nènè lòki lòki
Overgrootvader		Patochô	Moejang
Voorouders	Nenek mojang	Nini ma nini	—
Oom	Paman	Patochô	—
Neef	Misanan	Anak patochô	Kamenakan. c.
		Anak kôkô	—
Nicht	Id.	Id.	Otjè

a. Over het algemeen wordt dit niet gebruikt.

b. Meer distinktief »jang tochô dei òkoe."

c. Voor »zusters kind"; broeders kind is »anak."

Nederduitsch	Maleisch	Loeboesch	Oeloesch
Ligchaam	Badan	Baden	Badan
Hoofd	Kapala	Kapolô	Kopolo
Oog	Mata	Moto	Mottô
Neus	Idoeng	Hedong	Idoong
Mond	Moeloet	Moeli	Montjong
Tand	Gigi	Gigi	
Oor	Koeping; telinga	Talingo	Teliengo
Haar	Ramboet	Abok	Ebò
Hals	Leher	Batang leher	Lèher
Borst	Dada	Dada	Dòdò
Rug	Blakang	Ponggong	Ponggong
Schouder	Bahoe	Bahoe	Bahoe
Luik	Poet	Pabi	Berie
Bil	Pantat	Pantet	Pangol
Dijbeen	Paha	Pôhô	Toelan manies; toelan paho.
Scheenbeen	Beties	Batéh	Bètée
Voet	Kaki	Palakpak	Tapa
Arm	Tangan; lengan	Tangan	Tangan. a.
Hand	Tangan	Palakpak	Tangan
Vingers	Djari	Djori djori	Djurrie
Nagels	Koekoe	Koekoe	Koekoe
Adem	Napas	Haso	Ongò; pinjawen
Leven z. n.	Kahidopan	Kahidoepan	Hidie. b.
Ziel; geest	Djiwa; njawa	Tondi	Njawa
God	Allah	Doeblang singo pati.	Allah talò
Goede geest	—	Hantoe. c.	Antoe kiramat
Booze geest	—	—	Antoe boerce
Huis	Roemah	Bagas	Roema
Voorhuis	—	Sopo	—
Dak	Atap	Oema	Atap
Vloer	Lantei	Pantar	Lantei
Deur	Pintoe	Pintoe	Pientoe
Omwanding	Dingding	Dingding	Dindin d.
Dorp	Doesoen	Doesoen	Doesoen
Gehucht	Talang	Pagaran	Pagàran. e.
Gemeente	—	Ripé	Nang rapè. f.
Vuur	Api	pi	—
Water	Ajer	Aõ	Aier
Aarden pot	Prioek	Preò	Prioe

a. De bovenarm is "longen"; de voorarm "èto."

b. Voor "hidoep."

c. In het maleisch beteekent "hantoe" spook in het algemeen.

d. Eene omwanding van planken is "tienkò."

e. Eene vereeniging van vier of vijf huizen, die geene doesoen uitmaken.

f. Rapé en rapè zijn misschien hetzelfde als rapat "vereenigd."

Nederduitsch	Maleisch	Loeboesch	Oeloesch
Waterkan	Gendi	Garege	Eoboe. a.
Rijst (te velde)	Padi	Pôdi	Podie
Id (gestampt)	Bras	Baba	Bèrè
Id (gekookt)	Nassi	Nosi	Nòsi
Turksch koren	Djagong	Djagong	Djagog of djagok
Zout	Garam	Si mosin	Garep
Vleesch	Daging	Goelajan	Dadiek of dagieg.
Visch	Ikan	Ikan	Iket
Peper	Lada	Lada	Lòdò
Spaansche peper	Tjabe	Lasino	Ditjieno
Honig	Madoe	Aö lobak	—
Olie	Minjak	Minjak	—
Palmwijn	Toewak	Toewak	Toe-a. b.
Sirih	Sirih	Sébé	Sirie
Sirihdoos of zak	Tampat sirih	Bakol. c.	Kampil. d.
Kalk	Kapor	Kapor	Sada
Pinang	Pinang	Pinang	Arei. e.
Tabak	Tambakoe	Tambako	Tombakou
Gambier	Gambier	Gambô	Gambier
Mat	Tikar	Halla	—
Hoofdkussen	Bantal	Kalang hoeloe	—
Beest	Binatang	Binatang	Binatan
Idem mannetje	Djantan	Djantan	Djantan
Idem wijfje	Betina	Betino	Betino
Tam	Djinak	Djina	Djiena
Wild	Liear	Lia	Lieär
Buffel	Karbouw	Kabaô	Kèbou
Koe	Djawi	Lomboe	—
Hert	Roesa	Roesa	Roessò
Varken	Babi	Bobi	Bòbie
Geit	Kambing	Kambing	Kombiek of kambieg
Paard	Koeda	Adjaban. f.	Koedò

a. Een watervat van bamboe is "geriegie"; de lange bamboe om water te halen is "priän."

b. Palmwijn tot suiker gekookt heet "tengoelie."

c. In het gewoon maleisch is "bakol" eene gevlochten mand.

d. "Kampil" is in het maleisch en ook in het javaansch over het algemeen eene van bladeren of boombast vervaardigde zak.

e. Van dat woord komt waarschijnlijk de benaming van areka, areek, aree, enz., die door de vroegste europesche handelaren aan de pinangnoot werd gegeven, en die nog in Europa gebruikt wordt. Rijp zijnde heet de pinang in het oeloesch "kèrè."

f. Javaansch "djaran."

Nederduitsch	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Olifant	Gadja	Gadja	Gadja
Rhinoceros	Badak	Badak	Badag
Tijger	Harimau	Arimao	Hriemo
Hond	Andjing	Andjing	Andjieg. a.
Kat	Koetjieng	Koetjieng	Koetjieg
Rat; muis	Tikoes	Toepéi	Mintjie. b.
Vogel	Boeroeng	Oenga	Oenggè
Hoen	Ajam	Ajam	Hajep
Haan	Ajam djantan	Ajam djantan	Hajep djantan
Hen	Ajam betina	Ajam betino	Hajep betino
Ei	Telor	Talô	Tèlor
Duif	Boerong dara	Poropati	Porpòtie
Tortel	Ketoetoet	Katoetoe	Balep. c.
Eend	Bebek; itik	Itik	Eté (ètè)
Taling	Meliwis	Oendan	Ientja ientja. d.
Paauw	Merak	Oewo	—
Rijstdiefje	Glatik	Silopak	Pipi hoeban. e.
Beo	Beo (Batav.). f.	Kiong	Tieöon
Krokodil	Boewaja	Boaja	Bjawa. g.
Slang	Oelar	Hoelâh	Si kèkè. h.
Kikvorsch	Kodok; katak	Binkata	Bienkata
Pad	Dongkang	—	Si penpak
Hagedis	Tjetak	Sosak	Tjètja. i.
Duizendpoot	Klabang; alipan; sipasan	Lipan	Sipassan. j.

a. Dit is de gewone kampongshond met staande ooren; die met hangende ooren heet "sansieng."

b. De kleinere rat, wit aan de borst, heet "kerientjings"; de groote zwarte is "pingiri"; die bijna zoo groot als eene kat, wordt alleen in het bosch gevonden en heet "mintjie bakal." Deze allen werden gegeten, tot aan de overheersching van Toeankoe-Rau, die zulks verbood.

c. In het maleisch "balem" (waarschijnlijk alleen op Sumatra).

d. De maleische benaming dezer vogels niet kennende is alleen de soort aangeduid, zijnde het geen miliwis.

e. Het grijze rijstdiefje schijnt hier niet te zijn. (Verg. S. Muller: Reizen en onderzoekingen in Sumatra, in de Bijdragen van het delftsche Instituut II. 3. 252).

f. (Ook "tijong.")

g. ("Bijawak" beteekent in het maleisch ook leguaan).

h. "Si" is hier even als men het voor eigennamen van personen gebruikt.

i. "Tjètja" is de huishagedis; die welke men in het heete van den dag op den weg ontmoet heet "bienkarong;" (op Java "kadal").

j. De roode heet "gholiliepan."

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Vlieg	Lalar	Lala	Laiè
Mug	Njamok	Rangé	Djamo
Bij	Tawon	Lobo	Kòrarawé
Boom	Pohon kajoe	Batang kajoe	Batah
Hout (brand-)	Kajoe bakar	Kajoe opi	Kajoe
Stam	Batang	Batang	Paukal
Tak	Tangké	Dahano. a.	Dahan
Blad	Daoen	Daoenno	Daoen
Bloem	Boenga	Boengano	Boengô
Vrucht	Boeah	Boeano	Boea
Wortel	Akar	Oebak	Oerè
Kokosboom	Pohon kalapa; nior	Njéô	—
Arenboom	Pohon anao; aren	Hanô	—
Katoenboom	Pohon kapok	Opas kapas	—
Katoenheester	Pohon kapas	Apas	—
Pisangboom	Pohon pisang	Batang pisang	—
Bamboe	Bamboe; boeloe	Bolô	Boeloe
Gras	Roempoet	Doekoet doekoet	Bontô. b.
Hoog gras	Alang alang	Hatô	Padang
Hars	Damar	Damar	Dammar
Gom	Getah	Gota	Gètah
Benzoin	Kamenjan	Komoijan	Koemenjen
Kamfer	Kapor baroes	—	Kapoer
Gember	Djai	Pege	—
Rotting	Rotan	Hotang	Rotten
IJzer	Besi	Basie	Bissie
Koper (rood)	Tembaga	Tembogo	Tembogo
Id. (geel)	Koeningan	Lojang	—
Tin	Timah poetih	Tima	Tima poetie
Lood	Timah itam	Tima	Tima itam
Zilver	Perak	—	Piera
Goud	Amas	Amas	Emè (èmè)
Kwikzilver	Ajer perak	—	Rèsò
Zwavel	Belirang	Barerang	Balèrang
Salpeter	Sindawa	Masioe mata	Garem missio[c]
Land	Tanah	Tana	—
Zee	Laoet	Loï	—
Rivier	Kali; soengei	Batang ao	Aijer
Berg	Goenong; boekit	Tandjong	Goenoeng. c.
Bosch	Hoetan	Hoetan	Riembo
Vallei	Lembah	Lomba	Petoessen
Gemeente	—	Ripé	Nang rapè

a. (Het schijnt dat in dit en de drie volgende woorden de lettergroep „no" het voornaamwoordelijk partikel „nja" is).

b. Gras in de ladang met klein onkruid is „roempé" het maleische „roempoet."

c. In het oeloesch is „goenoeng" en boekit" hetzelfde; bij de maleijers beteekent het eerste eigenlijk berg, en het tweede heuvel.

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Gemeentehoofd	—	Koeria a.	—
Stam; geslacht	Soekoe	Margô	—
Gemeentehoofd	Radja	Pangatoea	—
Vrijman	Anak boeah	Anak ripé	Orak senang
Slaaf	Boedak	Sahojo	Boedag
Krijgsgevangene	Tawanan	Tabanan	Tawanan
Pandeling	Orang oetangan	Persingiran	Orak te gadé
Krijgsman (hoofd)	Hoeloebalang	Doebalang	Doebalang
Toovenaar	—	Sibaso	—
Oorlog	Prang	Mamoso	Prang
Vrede	Damei	Maroesap	Sòlòsei; oetjò. b.
Wapenen	Sindjata	Pandahan	Sindjatò
Snaphaan	Bedil	Badil	Bedil
Sabel	Pedang	Roedoes	Pedang
Dolk	Kris	Sewa	Kerrie
Mes	Piso	Soboe-ï	Gòlò
Lans	Toembak	—	Tomba
Schild	Perisie	—	Periessie. c.
Blaasroer	Soempitan	Hina	Soempitan
Pijl	Anak panah	Dama	— d.
Pijlkoker	—	Samboelo	Simboelò. e.
Boog	Panah	—	— f.
Kleeding	Pekain	—	Pakè pakè
Lijnwaad	Kain kain	Koin	—
Kleedje	Sarong	Kapo kapo	Anak kain
Mantel (sjaal)	Salendang	Salimi	Selimie. g.
Broek	Serawal; tjelana	Sabejo	—
Borstdoek	—	Podjoe	—
Hoofddoek	Stangan kapala	Sebong	Dètar. h.
Hoofddeksel als teeken van rang	Ampoe	—	Dètar bekapong kapong. i.
Boomschorsdoek	—	Tabô	Torrò
Baadje	Badjoe	—	Badjoe
Armring	Gelang	—	Gelang

a. (Zie hierover het stuk over de batta's van den heer T. J. Willer, in het Tijdschrift voor N. I. VIII. 2. 145).

b. Oetjò is het sluiten van den vrede. (Sòlòsei is wel het maleisch "selesei" iets uitmaken).

c. Vroeger in Oeloe in gebruik. Zij werden daar echter niet gemaakt, maar van buiten aangevoerd.

d. f. In Oeloe niet bekend.

e. Voor de blaaspijltjes.

g. In het maleisch "selimoet."

h. Van het perzische "dastar."

i. Wordt gebruikt door een nieuw benoemd hoofd.

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Halsring	—	—	Ponkal
Zon	Mata harie	Motobi	Mòtòri
Maan	Boelan	Boelan	Boelet
Ster	Bintang	Bintang	Bientang
Dag	Hari	Obi	Arie
Nacht	Malam	Kalam	Mallem
Zonsopgang	Matahari timboel	Bintja matobi	Tebé mòtòri
Voormiddag 9 u.	—	Terbakta	Tenga naik tinggie
Middag	Tengah hari	Hos	Tenga arie
Namiddag 3 u.	—	Goeling	Tenga toeroen pandjang
Zonsondergang	Matahari toeroen	Lotjoek	Tengatoeroen renda. a
Avond 8 u.	Sorei; malam	Kotiko makan	—
Middernacht	Tengah malam	Tenga malam	Tenga mallem
Heden	Ini hari	Kotika betana	—
Morgen	Esoek	Esok	—
Gisteren	Kemarin	Kalamobi	—
Week	Dominggoe	Toedjoe obi	Toedjoe arie. b.
Maand	Boelan	Boelan	—
Jaar	Tahoen	Tahon	Tòhoen
Ik	Akoe	Okoe	Okoe
Gij	Angkau	Aka	Enko
Hij	Ija	Disi	Njo-njo
Wij	Kita orang	Kita orang banjak	Kito. c.
Gijlieden	Kamoe orang	Boijang na banjak.	Boedjag
Zij	Dija orang	Disi orang banjak	Njo-njo
Mijn	Akoe poenja	—	Okoe nang poenja. d.
Uw	Angkau poenja	—	Enko poenja
Zijn	Ija poenja	—	Njo-njo poenja
Ons	Kita orang poenja	—	Kito en kima poenja
Een	Satoe	Satoe	Esò
Twee	Doewa	Doewa	Doeò
Drie	Tiga	Tiga	Tiego
Vier	Ampat	Ampa	Empè
Vijf	Lima	Limoh	Limò
Zes	Anam	Anam	Enem

a. Deze uitdrukking heeft betrekking op het tijdstip van 5 à 5½ uren 's avonds. Zes uren heet "soeda tepoeroe mòtòri."

b. Bij bepaling b. v. over één week, zegt men "anam harie ken ketoedjoe." Over drie weken "tiego kali toedjoe arie," enz.

c. "Kito" wanneer de persoon er in begrepen is; "kami" wanneer de tweede persoon uitgesloten is, als "kita djallan:" wij zamen gaan; "kami djallan:" wij gaan, zonder de aangesproken persoon.

d. Ook worden "koe," "moe," "njo-njo" achter het onderwerp geplaatst, als "roemò-koe:" mijn huis.

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Zeven	Toedjoe	Toedjoe	Toedjoe
Acht	Delapan	Delapan	Selapen
Negen	Sambilan	Sambilan	Sembilen
Tien	Sapoeloh	Sapoeloh	Sepoeloe
Elf	Sablas	—	Sebèlè
Twintig	Doewa poeloh	—	Doeò poeloe
Honderd	Saratoes	Sawoti	Seroti
Duizend	Sariboe	Sariboe	Seriboe
Tienduizend	Salaksa	Selasso	Selansò
Groot	Besar; gedang	Godang	Gedag
Klein	Ketjil	Katji	Kètji
Ligt	Enteng	Hampong. a.	—
Zwaar	Brat	Na bawa	—
Lang	Pandjang	Pandjang	Pandjag
Kort	Pendek	Na boenta	Panda
Hoog	Tinggi	Tinggi	Tienggie
Laag	Renda	Rendô	Randa
Fraai	Bagoes	Na baik	Baai. b.
Leelijk	Boeroek	—	Boeroe
Schoon	Brisseh	Na hija. c.	Tjoetjie. d.
Vuil	Kotor	Badoki doki. e.	Beloemie. f.
Vet	Gemoek	Lama	—
Mager	Koeroes	Boessa	—
Steil	Tebing	Mendoki	Toenggag
Vlak	Rata	Mendatar	Datar
Licht	Trang	Na siang	—
Donker	Glap	Kalam	—
Jong	Moeda	Moedo	Moedò
Oud	Toewah	Toehô	Toehò
Nieuw	Baroe	Bohôoe	Behòroe
Versleten	Roesak	Na malé	Loesò
Welriekend	Aroem	Naön naön	Hèroep
Stinkend	Boesoek	Bebaoe	Boessò
Verstandig	Pintar; bisa	Na bisoek	—
Dom	Bodok	Hingo hingo	—
Wit	Poeteh	Pingai	Poetoe
Zwart	Itam	Itam	Hitap
Rood	Merah	Siwak	Sirah

a. (Verg. het maleische „gampang," gemakkelijk).

b. „Bagoes" wordt niet gebruikt.

c. (Verg. mal. „hijas", versieren).

d. (Mal „soetjie", zuiver).

e. (Verg. mal. „daki," vuiligheid).

f. (Verg. mal. „loemor," smerig).

Nederduitsch.	Maleisch	Loeboesch.	Oeloesch.
Blaauw	Biroe	—	Biroe
Groen	Idjoe	Bata	Idjoú
Geel	Koening	Koening	Koenieng
Paarsch	—	—	Kesirahan
Bont	Belang	—	Belan
Veel	Banjak	Banjak	Banja
Weinig	Sedikiet	Katji	Se ketji
Genoeg	Sampei; tjoekoep	Tola	Tjoeki
Te min	Koerang	Koebang	Koerak
Hoeveel	Brapa	Bropo	—
Waar?	Di mana	Mengatakan	—
Wie?	Siapa	Siopa	—
Ja	Ja	Ija	Jeò
Neen	Tiada	Tiodô	Tiedò
Eten	Makan	Makan	Maken
Drinken	Minoem	Minoem	Minoen
Slapen	Tidor	Tedô	Tidoor
Droomen	Menimpie	Bamimpie	Bemiempie
Staan	Berderi	Toga	Tèga
Hooren	Dengar	Dengo	Dengar
Zien	Liat	Liha	Lieè
Zwijgen	Diam	Lino	Te hènò
Spreken	Bitjara	Bebocni	Andei andei
Slaan	Poekol	Pokol	Tokoel
Vechten	Bekalahi	Begaga	Betjèka
Twisten	Berbantah	Batangkang	Begaga
Beminnen	Tjinta	Giot	Bekasaijangan
Haten	Bintji	Saki hoti	Soe- è
Trouwen	Kawin	Batamoe	Beroema; behètie. a.
Baren	Beranak	Bawanok	Melientang api. b.
Slagten	Potong; sembelek	Menjambali	Simbèlie. c.
Moorden	Boenoh	Memboenoe	Memoenò
Willen	Mahoe; hendak	Giot	Na
Durven	Brani	Melawan (?)	Beròni
Kooken	Masak	Masok	Betana. d.
Braden	Goreng	Sao	Gorrien
Dansen	Menari	Basa gomo	Menotor

a. Het eerste is verfijnd; het tweede gemeen.

b. Dit woord is ontstaan daaruit, dat der moeder, terstond na het baren, de buik wordt gebonden en naar het vuur gebragt, waar zij de rug warmt, het kind op den schoot in eenen doek gewikkeld houdende. Bij verzuim daarvan krijgt de moeder ziekten. (Deze gewoonte bestaat ook op Timor; zie Tijdschrift voor Ned. Indië VII. 3. 280).

c. »Simbèlie" is den hals van een dier afsnijden; het aan stukken snijden daarvan heet »bantei".

d. Betana" is alleen rijst kooken (ook in het maleisch); »massa" is kippen, enz. kooken; groenten kooken en stoven is »menggoelei."

Nederduitsch.	Maleisch.	Loeboesch.	Oeloesch.
Zingen	Njanji	Menjanji	Bedjondjie
Weenen	Menangis	Menangoh	Menangies
Ontginnen	Berladang	Ladang	Kamboor
Bestroomen		Menjampeken ao	Boenkè; menoenkè
Spitten	Gali	Menkoli	—
Planten	Tanam	Mohodang	Tanam
Oogsten	Mengoema	Mangotih	—
Zaaijen	Menjebar	Menjabo	Menoegal. a.
Maaijen	Potong	—	Menooi. b.
Koopen	Beli	Mamali	Bèli
Verkoopen	Djoewal	Djoewal	Djagal
Wedden	Betaroh	Betabok	Betaro
Klagten indienen	Mengadoe	—	Mengado
Getuigen	Saksi	—	Sesi
Pleiten	Bitjara	—	Menoongpan
Straffen	Hoekom	—	Hoekoem
Beboeten	Dehda	—	Oetangken
Zweren	Soempah	—	Soempa
Beloven	Djandji	—	Djondjie
Borg spreken	Tanggong	—	Menanggong
Spelen	Bermain	—	Main main. c.
Hanevechten	Saboeng	—	Menjabag
Schuld (geld)	Oetang	—	Oetak
Schuld	Salah	—	Sala
Onschuld	Tiada salah	—	Tida sala
Interest.	Aoenga.	—	Anak poko; labò.

a. "Menoegal" of "toegal" is alleen padi of djagong zaaijen; van ander zaad zegt men "betanam."

b. "Menooi" is pâdie snijden; later de stelen snijden is melatè".

c. "Main main" wordt alleen gezegd voor wandelen of loopen zonder eenig doel (zoo ook te Batavia); het spelen van kinderen heet "begrètjè grètjè;" kaart of ander spel heet "bedjochòrò."

AANTEEKENINGEN

OMTRENT EEN GEDEELTE DER

OOSTKUST VAN BORNEO.

DOOR

J. HAGEMAN, Jcz.

De Oostkust strekt zich, in aardrijkskundigen zin, uit van de oostelijke begrenzing der Maloedoe-baai op den noordhoek, of de Paitan-baai, op 7° 5′ n. b. en 117° 30′ o. l. van Gr. tot op de zuidpunt van Laut Poelau, op 4° 7′ z. b. en 116° 5′ o. l. Doch deze uitgestrektheid word in staatkundigen zin verdeeld in:

1e. de noord-oostkust, of het gebied van Solokh, bevattende de landschappen Maloedoe, Mangidora, Oensang, Tongko en geheel de kust tot aan kaap Kanioengan op 1° 3′ n. b. en 118° 57′ o. l. thans onder het grondgebied van het Ned. Ind. gouvernement, tot op 4° 21′ n. b..

2e. De oostkust, van kaap Kanioengan tot Laut Poelau, en Sebamban in de Tanah-Boemboe; geheel onder het middellijk grondgebied als voren.

De noord-oostkust tot op 4° 21', of het onder den cijns van Solokh staande gebied, als eigenaardiger tot het overzigt der noordkust behoorende, zal aldáár worden overzien bij de onafhankelijke staten. Het gedeelte, gebragt onder het gouver-

nement van Borneo den 18 februarij 1846 en 27 augustus 1849 (staatsblad no. 40) en den 24 april 1846 als afzonderlijk gouvernement onder eenen gezaghebber gesteld, onder de benaming van „oostkust", is het onderwerp van het volgend overzigt.

Die oostkust trekt zich uit van 4° 21′ n. b. tot 4° 7′ z. b. als boven aangegeven; de oostelijke punt is kaap Kanioengan, en de westelijkste grens is gegist op 114° 40′ o. l. De hoofdverdeeling van dit gezaghebberschap is in de volgende staten en landen:

1.	De Tidoengsche landen	groot	390	□ mijl. of	9423	□ pal. (1)
2.	Boeloengan.	„	310	„	7490	„ (1)
3.	De Berousche rijken	„	811.80	„	19614	„ (1)
4.	Koetei	„	1478.10	„	35713	„ (2)
5.	Pasir	„	183.60	„	4436	„ (2)
6.	De Tanah Boemboe	„	340.72	„	8222	„ (3)
	Zamen	groot	3514.22	id. of	84898	id.

Tidoeng.

De Tidoengsche landen. De naam van dit gewest wordt verschillend opgegeven door vroegere landbeschrijvers van minder kennis dan latere reizigers. Dalrymple, Orient. rep. 1778, I. 552, zegt: Tiroen en Tedong; Hunt en Dr. Leyden (Brooke's reis en Verh. Bat. Gen. VII) zeggen evenzoo. Op bl. 76 vg. I deel Tijds. Ned. Ind. 1849 staat hetzelfde als bij Dalrymple, met bijvoeging van een dorp Tidong, eene provincie Tiroen (als

---

(1) Afmeting op de kaart. Bij Melvill voor Beroe, 1118.8 □ g. mijl zamen.
(2) Volgens Melvill's opgave.
(3) Volgens zamentrekking der onderdeelen. Schwaner gaf op 900 □ mijlen.

solokh's gebied), een landschap Teroen en een volk Tiroen. De inlandsche naam is Tidoeng (1).

De Tidoengsche landen zijn de noordelijkste van het nederlandsch gebied ter oostkust van Borneo, en zulks sinds 1848. De noordelijkste grens is de rivier Tauwan en de hoek Batoetinagat, op 4° 21′ n. b. Daaraan grenst het onder solokhsche cijns staande landschap van Tjina-batangan en het zoogenaamde gebied van Atas (2), dat bij het gouv. besluit van 26 februarij 1846 geacht werd te liggen op 3° 20′ n. b. De aardrijkskundige lengte is niet juist op te geven; men vermoedt dat het oostelijkste punt op 117° 50′ en het westelijkste op 113° o. l. ligt. De zuidelijke grens met Boelongan is op ongeveer 3° 20′ n. b. De oostelijke grens is de zee van straat Makassar; de westelijke het centrale gebergte, dat de scheiding met Broenai uitmaakt. Dit centrale gebergte heet bij den inlander Goenong Lietjang, en is uit zee te zien. De vlakke inhoud is ongeveer 9423 vierkante palen, voor zoo verre men de uitgestrektheid vermeent te zijn.

Dit kustland wordt doorsneden van eene merkwaardige watergemeenschap, door de verbinding en vertakking der voorname rivieren Kajan, Sekatakh-djelandjan, Sekatakh-boedji, Betajan, Sebauwang, Sambakoeng en Seboekoe, waardoor eene binnenlandsche kommunikatie van meer dan 20 uren hemelsbreedte bestaat. Deze vertakking is tusschen 19 april en 5 mei 1849 opgenomen en in kaart gebragt door den gezaghebber der oostkust H. von Dewall; de ontwerpen zijn in maart 1852 gedeponeerd bij het gouv. Op de kaarten komt deze vertakking voor als eene kust-eilanden groep.

Dit gewest staat onder acht opperhoofden, die aan Boelon-

---

(1) Niet zoo zeer voor het land, als voor het volk, dat de kust bewoont.

(2) Atas grenst aan Tidoeng; Tjina-batangan ligt benoorden Atas, gelijk ook het rooversnest Toengkoe.

gan (zie onder) onderworpen en verwant zijn. De cijnsbaarheid aan Solokh schijnt reeds voor 50 jaren te hebben opgehouden.

De verdeeling was in 1849 als volgt, van het noorden af:

1e. Seboekoe, een riviergebied meestal onbewoond of een zeerooversverblijf.

2e. Sebauwang, riviergebied onder een panembahan, van boeloengansche afkomst.

3e. Sesajap, een distrikt aan de Sebauwang, onder pangeran Mohammed, idem met weinig Beroessoe-dajaks.

4e. Sambakoeng, riviergebied ontspringende op den berg Pentjiangan, onder het gezag van datoe Maharadja-denda, schoonzoon des sultans van Boelongan (zie onder); kamp. Temelingandjawa hoofdplaats.

5e. Betajau, riviergebied onder pangeran Dipati, van boelongansche afkomst; hoofdpl. kamp. Bebangkoeng-telokh-ippel.

6e. Sekatakh-boedji, riviergebied onder pangeran Besaar, van tidoengsche afkomst; k. Soengi tengap.

7e. Sekatakh-djelandjan, idem onder pangeran Khahar van tidoengsche en boelongansche afkomst; k. Mentjigit.

8e. Eiland Nenoekan vóór de rivier Tauwan, aan de noordergrens, onder pangeran Moeda, van boeloengansche afkomst.

9e. Eiland Tarakan en een deel der bevolking aan de rivier Sambakoeng onder pangeran Djamaloel, met 54 huisgezinnen.

10e. Eiland Sebitikh (1), 3 of 4 mijlen van Nenoekan en n. o. van de Sambakoeng.

De bevolking onder ieders gezag is niet juist optegeven. De kustbewoners zijn even als in al de volgende landschap-

---

(1) Behoort bij Nenoekkan.

pen, deels inlandsche mohamedanen; zij worden geschat op 3000. De berg- en binnenlandbewoners zijn van die wilde stammen onder den algemeenen naam van dajaks begrepen, de aborigenes. Deze dajaksche stammen in Tidoeng zijn nog al talrijk. De Beroessoe worden geschat op 1600 koppen. De Aidahan (1) bewonen de welbevolkte bergstreken en zijn grootendeels onafhankelijk. In het bovenland der rivier Sekatakh is een volkstam Tinggalan of Daut genaamd. Deze allen achten zich van eenen stamvader afkomstig.

De handel is gering en alleen op Boelangan. De landschappen onder solokhs gebied staande zijn de eenige op deze kust, waar zich olifanten ophouden (2).

Omtrent Tidoeng, het gewest en de bevolking, den handel, produktie en verhouding heeft men zonderlinge denkbeelden gehad. De beschrijving van Dalrymple in zijn Or. rep. I, 1778 is als tegenwoordig nog bestaande, opgenomen in het Tijds. Ned. Ind. 1849, I. 76 en v. v., vergelijk het II deel, 423; zie wijders het VII deel der Verh. Bat. Gen. Sketch of Borneo, van Dr. Leyden, bl. 13; Brooke, reize, II deel, aanhangels van Hunt; Belcher, voyage of H. M. S. Samarang 1843-46, ook in 't hollandsch. Omtrent de Seboekoe, thans onbewoond, berigt Dr. Leyden in 1810, dat er nog 30 dorpen met 1000 inwoners waren gelegen aan hare oevers.

Tidoeng wordt aan Boelongan betwist door Berou (zie onder), dat vroeger over deze geheele kust tot Paitan toe gezag voerde, volgens de aldaar bestaande overleveringen. In 1834 zwoer de sultan van Boelongan trouw aan het ned. gouvernement. Tidoeng, als onderhoorigheid van Boelongan, kwam

(1) Eigenlijk Idahan, bewoners van Atas en verder om de noord.

(2) Van Solokh mag niets hoegenaamd in Tidoeng ingevoerd worden; alleen in Boeloengan.

alzoo onder het ned. gebied; doch eerst in mei 1848 heeft de gezaghebber Von Dewall hierop de aandacht gevestigd, en de genoemde opperhoofden ieder beschonken met eene hollandsche vlag. Andere geschiedkundige bijzonderheden komen bij Boeloengan voor.

De mythe der afstamming van de tidoengsche aborigenes, gezegd dajaks, is als volgt: het eerste wezen, Adoelawang, schiep Jakki Merintoe en Sri Naoem, die vele kinderen kregen; uit deze sproten de volgende dajaksche stammen:

1. Uit Adoe Mengoeloeng de poenan's.
2. Uit Adoe Mengoejong de beroesoe.
3. Uit Adoe Salielingganiet de segai.
4. Uit Adoe Tarakan de mohamedaansche stammen.
5. Uit Jakki Terapiet de baao's of oebouw.

Boeloengan.

De grenzen van dit gewest zijn: ten noorden, met de tidoengsche landen, als boven; ten oosten aan de zee, vormende de kust op deze hoogte eene bogt; ten zuiden aan Berou, te beginnen van de zee, de rivier Karan-tigau bij kaap Djaroem; landwaarts in de berg Batoe-beoekier; ten westen het middenlandsch gebergte, dat de scheiding daarstelt. Op de kaart heet de westelijke grens Goenong-Lemang, G.-Mahapalpak, en G.-Tampasang, en de zuidoostelijke Telok-dalem soembang.

Boeloengan is het tweede gewest, van het noorden af, ter oostkust staande onder de suprematie van het ned. indisch gouvernement. Het bevat het stroomgebied van den voornamen stroom Kajan, die in het middenlandsch gebergte oorsprong neemt en oostwaarts in zee vloeit door drie hoofd-

mondingen, waarvan de noordelijkste Moeara Selembatoe (1) (op de kaart Kwala Kamara-tidoeng) op 2° 50' n. b., de middelste Moeara Peking (Kwala Boeloengan of Boejoekh) op 2° 44' n. b. en 117° 47' o. l., en de zuidelijkste Moeara Sebenoen (Kwala Sebawang of Silor) op 2° 30' ligt; overigens heeft deze rivier nog meer kleinere mondingen, allen oorsprong nemende uit twee hoofdarmen. In de beide laatste hoofdmondingen kunnen vaartuigen van 10 voeten diepgang moeijelijk binnenkomen. De Moeara Peking is evenwel de verkieslijkste. Zij wordt door het eiland Peking in tweeën gescheiden; de noordelijke monding heet Moeara Setebelanakh, en de zuidelijke Moeara Peking. In de eerstgenoemde vond men in Junij 1851 bij half tij 11 voeten water. De Selembatoe moet gelijk aan de twee andere monden zijn.

Dit gewest staat onder het gebied van een mohammedaansch vorst, die den titel voert van Amiril Mohammed Khahar'oedien, sinds 1848 rustend vorst, terwijl het gezag in handen is van zijnen zoon sultan moeda Mohammad Djamaloedien (2). De eerste was in 1848 ongeveer 40-50 en de laatste 18 jaren oud. Een raad van 5 pangerans scheen eenige beperktheid in het gezag aanteduiden, ofschoon de Amiril alleenheerscher was geweest. Hieronder volgt eene stamlijst dezer vorsten.

De hoofdplaats, zetel des sultans, is te Tandjong Pelas aan de Kajan, met 80 huisgezinnen, aan beide oevers woonachtig. Het is eene mohamedaansche kampong met 1000 inboorlingen en 10 Boeginesche huisgezinnen.

De magt en het gezag des sulthans gaan slechts 8 dagreizen de rivier opwaarts. De bovenrivier is bewoond door den wilden stam der Kennjah, van welken gewis de sprookjes ont-

---

(1) Of Moeara Solokh.

(2) Amiril is eene verbastering van Emir el moeminin.

staan zijn, die geleid hebben tot het ondernemen der eerste reize van George Muller in 1823: zie Indische Bij I. De zuidelijke arm der Kajan, Lempessoe, is bewoond door weinige Poet nans. Do beide oevers der Kajan zijn overigens bewoond meeen 40 of 50tal dorpen; de opgaven voor de totale bevolking zijn zeer uiteenloopend. Die onder het gebied der vorsten wordt geschat op ongeveer 20,000, waarvan 18000 mohammedaansche inlanders, 200 boeginezen, eenige dajaks en badjau's. Eene andere schatting voor de onafhankelijke stammen bedraagt 6000 dajak-Kennjah. Belcher gaf op in 1846 60,000 dajak-Segai; nadere berigten en schattingen gaan tot 100,000 inwoners voor het geheele gewest, dat eene uitgestrektheid heeft van 7,490 vierkante palen: zie Belchers Voyage, London 1848. Al de hoofden van Tidoeng erkennen de suprematie van den sultan van Boeloengan, wiens aanverwanten zij meerendeels zijn; en als zoodanig vormen de tidoengsche landschappen met Boelongan één rijk.

De produkten van deze landen zijn: ijzer, steenkolen op het eiland Tarakan (ontdekking van 1851), salpeter, rijst, goede houtsoorten en kajoe garoe, getah pertjah, sentok, rotan, weinig goud, benzoin, weinig tabak en katoen, vogelnestjes, was, tripang, hars. Tidoeng is het rijkste wasland der oostkust. Over het dierenrijk, zie Goenong Teboer.

De handel is niet onbeduidend, en over zee op Solokh, Celebes en Koetei met vaartuigen van die landen, daar Boeloengan en Tidoeng zelve geene praauwen hebben. Deze vreemde vaartuigen zijn van 60 tot 70 kojans groot. Onder de artikelen van uitvoer komen nog niet voor, rotan, getah-pertjah en steenkolen. Het zout wordt er veelal uit nipah-asch en zeewater bereid; de bovenlandsche stammen gebruiken weinig zout, als voor hen te duur; in het land der Kennjah moet eene zoutbron voorhanden zijn, waaruit de binnenlanden worden voorzien. De vermoedelijke konsumptie van zout is te schatten op

50 of 60 kojans 's jaars. Alleen de boeginezen rooken opium.

Een vergelijk met deel II, Verh. Bat. Gen. bl. 57 en VII. Borneo, 14, om van geene buitenlandsche berigten te gewagen, doet een merkbaar verschil ontwaren. Onze berigten zijn echter van ooggetuigen en van 1848-51.

De boelongansche vlag is effen geel; volgens het kontrakt van 1850 voert de vorst ook de hollandsche vlag.

De vorst heeft, voor zooverre men heeft kunnen onderzoeken, van zijn gebied de volgende inkomsten voor zich:

1. eene belasting door de dajak-Segai op te brengen, per huisgezin 4 pasoe padi (12 gantangs), over ongeveer 2000 huisgezinnen, maakt 2400 pikols.
2. eene dito door de dajak-Beroessoe op te brengen, per huisgezin 5 passoe padi (15 gantangs), over ongeveer 600 huisgezinnen, maakt 900 pikols; benevens eene zekere hoeveelheid was, naar gelang van den oogst.
3. eene dito, door de mohamedaansche stammen in Tidoeng op te brengen, eene onbepaalde hoeveelheid padi, op elke aanvraag van den vorst, echter geenzins overdreven of drukkend; alsmede leveren de tidoengsche stammen de door den vorst benoodigde praauwen kosteloos. Het aantal dier tributaire tidoengs bedroeg in 1849 320 huisgezinnen.

Uit de tidoengsche landschappen heft de vorst nog als cijns de opbrengst der vogelnestklippen in het Mintadan-gebergte, bij Sekatakh-djelandjan, de helft der pluk, ongeveer 30 kati zwarte nesten. Idem in het Sebauwangsche de geheele pluk witte en zwarte, zijnde de hoeveelheid onbekend. Als deze belastingen hebben eene waarde van meer dan vierduizend gulden 's jaars, ongerekend de boeten en konfiskatiën, zijnde eene andere tak van inkomsten op deze kust.

De geschiedkundige aanteekeningen omtrent dit gewest bijeen verzameld, zijn de volgende. Voorheen stond Boelongan onder het rijk van Berou, waarover nader, en was door de

tidoengsche landschappen cijnsbaar aan Solokh, tot in het begin dezer eeuw. Van Berou heeft het zich afgescheurd door eene meerderheid in magt, huwelijksvoorwaarden, schenking of usurpatie, en van Solokh door verzet. De eerste hoofden hadden geene bijzondere titels; eerst sinds den vorigen vorst is de onafhankelijkheid in haar geheel onstaan, en heeft die vorst den titel van sultan aangenomen. Omtrent die vroegere afhankelijkheid van Berou bestaat echter alsnog onduidelijkheid, als zijnde deze opgave van de vorsten van dat gewest, terwijl de sultan van Boelongan stellig ontkent, dat er immer eenige cijnsbaarheid aan Berou bestaan hebbe, schoon wel aan Solokh. De sultan van Goenoeng Teboer (zie Berou) ontkende echter alle onafhankelijkheid van Boelongan, en meende dat de grens geene andere was, dan voor de opbrengsten aan twee vorsten in stede van aan eenen enkelen; hij verklaarde echter (nov. 1850), dat Boelongan magtiger was dan Berou. Dit geschil is de bron van aanhoudende twisten en lagen.

Boven en behalve deze geachte cijnsbaarheid aan Berou en Solokh, werd Boelongan in der tijd gerekend tot het groote rijk van Bandjarmasin te behooren, of behoord te hebben. De cijnsbaarheid waarin Berou weleer tot dat rijk bestond, geldt ook voor Boelongan, dat weleer kennelijk behoorde onder het rijk van Berou. Radermacher, in het II deel Verh. Bat. Gen. bl. 56, geeft op dat Boelongan reeds in 1779 onder een eigen prins stond. Dr. Leyden in het VII deel dier Verh. bl. 14 (Sketch etc,) zegt, dat Boeloengan voorheen onder Pasir stond (?) en slechts eene kampong was. Beiden beschouwen Boeloegan evenwel als afgescheiden van Berou, waartoe het in de laatste jaren, en wel bij gouv. besluit, staatsbl. 1849 no. 40 (zoo het schijnt ten onregte) gerekend is geworden.

De opvolging in het bewind is erfelijk in de mannelijke linie op den zoon of broeder en, bij gemis, ook op vrouwelijke aanverwanten, die dan op hare mannen het gezag regtens moeten overdragen.

De bovenlandsche mythe zegt, dat de god des donders Belalinajep een mensch schiep, Alang- biloeng, en uit een boom een ei, waaruit eene vrouw, Soeri- lemlai, te voorschijn kwam. Uit deze beide wezens namen de dajakh-kajan oorsprong. Deze werden voor vier geslachten geleden aangevallen door de segai, en onder de magt van Boelongan gebragt. Zij zijn nog 200 zielen sterk, met de seloeie. De afstamming der vorsten wordt opgegeven als volgt, schoon eenigzins verschillende met andere opgaven:

1. Krandah of Radja Trandah of Grandah.
2. Radja di gedoeng; bij anderen een bijnaam des eersten vorst.
3. Radja Moelaän, of Maulana; ook de vierde in andere opgaven.
4. Radja Amier, ook de derde genoemd, broeder van
5. Pangeran Mohamad, of Zein al abidien, die met ratoe Permeisoeri huwde, en het eerst het tributair gezag van Boelongan zou hebben verkregen van Berou. Op hem volgde zijns broeders zoon,
6. Radja moeda Adji Mohamad, gehuwd met Adji Djoendjoengan, en eijnsbaar vorst aan Berou en Solokh. Eene andere opgave doet hem vervolgens gehuwd zijn met de zuster van radja Alam van Tandjong (Aº. 1834), en hem door Berou tot sulthan van Boelongan verheffen. Het was deze vorst die nog schatting aan Solokh betaalde, schoon sinds 1834 niet meer, en hij zoude door Solokh zelfs als onafhankelijk erkend zijn geworden (opgaven in 1844).
7. Mohamad Atliem oedien. Deze huwde Si Tinting, dochter van sulthan Adji Koening van Goenong Teboer (zie onder) en met dit huwelijk den titel van sulthan moeda. Na den dood zijner vrouw in 1848 deed hij zich heeten, A-

miril Khahar oedien. Hij was in 1850 rustend vorst, oud 40 à 50 jaren.

8. Si Gidien of Kieding, zoon van 7, als sulthan moeda getiteld Mohamad Djalaloedien, was in 1850 rijksbestierder, en ongeveer 20 jaren oud, hebbende, zoo als boven gezegd is, de magt in handen. Eene dochter van den Amiril, Si Nilam, alias Pangèëan Kesoema, was gehuwd met datoe Maharadja-denda, van Sambakoeng, als boven gezegd.

Alhoewel de vorst onafhankelijk en alleenheerschend is, kan zijn bestuur evenwel zwak en verdeeld geacht worden. De amiril was een zachtzinnig, goedhartig maar weinig verstandig man, zeer bemind bij zijne onderdanen. Het bestuur van den sulthan moeda, troonsopvolger, wordt bijgestaan door eenen raad van 4 pangerans, namelijk p. Zein al abidien, p. Moelana, p. Bandar en p. Di gedoeng benevens radja Besaar, allen fiksche kerels van goeden inborst.

De verhouding met het gouvernement is omschreven bij kontrakt van 12 novemher 1850, waarbij de vorst de superioriteit van het nederl. indische gouvernement erkent, en het gebied door hem beheerd, binnen aangewezene grenzen bepaald, erkent te bezitten in leen van dat gouvernement, waarmede hij belooft in vrede en vriendschap te leven, en van hetwelk de goedkeuring bij troonsopvolging zal worden gevraagd. De amiril belooft wijders zeerooverij te weren, den handel te ondersteunen, schipbreukelingen gastvrij te ontvangen, de orders van den resident der Z. en O. kust van Borneo op te volgen, alle nederzettingen van vreemdelingen te weren, de vestiging in zijn gebied van het ned. gouv. te ondersteunen, geene buitenlandsche gemeenschap over staatkundige aangelegenheden te hebben, en allen slavenhandel te verbieden. Daarvoor werd hem gelaten het geheel van het bestier, de politie en justitie en alle inkomsten. Dit kontrakt is door den amiril bezworen, met den eed van trouw aan den koning en het gouvernement; ter-

wijl alle vorige overeenkomsten (voor zoo verre bekend nooit openbaar gemaakt), vervallen verklaard werden. Deze verhouding is alzoo als middelijk bondgenoot van het gouvernement, dat, tot nog toe, geene inkomsten van Boelongan trekt.

Onderwijs bestaat er weinig of niet. De landstaal is onderscheiden van die van Berou. De lingua franca is het hoog maleisch. Het priesterschap is er gering. De beschaving doet er eene zekere nationaliteit onderhouden. De mohamedaansche ondeugden, spelen, opium schuiven, hanevechterijen, worden grootendeels alleen bij de vreemdelingen beoefend. De kommunikatie is enkel te water. Het wapentuig bestaat in pijl, boog, mendau (houwer), daar te lande vervaardigd. Slavernij is minder bekend dan pandelingschap.

Een tijdrekenkundig overzigt is alles, wat verder voor de geschiedenis van dit land is kunnen worden bijeengebragt.

Van bezoeken der oostkust tijdens den Kompagnies handel vindt men weinig of geene melding. Men weet dat de hollanders de oostkust bezochten en kaap Kanioengan „Aart Gijsenshoek" noemden, zonder dat er immer eenige aanraking met de vorsten bestond. De boeginezen hebben al van vroegeren tijd zich op deze kust nedergezet op de deltaas der groote rivieren. De eerste europeanen die zich op de noord-oostkust van Borneo hebben nedergezet, waren de spanjaarden, tot in 1646, wanneer zij, in oorlog zijnde met Solokh, bij den vrede den 14 april van dat jaar gedwongen werden tot het verlaten van de kust, waar eene hollandsche expeditie ten voordeele van Solokh eene vertooning maakte. Bij den Munsterschen vrede den 15 mei 1648, werd bepaald, dat de spanjaarden hun gebied moesten behouden zoo als het toen bestond, en hieruit volgde de blijvende verwijdering van deze kust. De volgorde der overige op Boelongan betrekking hebbende en bekend geworden gebeurtenissen is als volgt.

1686. Maakte eene scheepsmagt van de holl. Oost-indische kompagnie eene vertooning op deze kust. Men heeft niet kunnen nagaan welke oorzaken, uitwerkselen, redenen en gevolgen deze vertooning had.

1756. De boeginezen hadden zich opvolgende langs deze en de zuidelijker kusten nedergezet, en eene dominatie doen ontstaan, die onttrekking der cijnsbaarheid aan Bandjermasin ten gevolge had. De Kompagnie verbond zich den 27 oktober 1756, om den sulthan van Bandjermasin bij te staan, in het weder in onderwerping brengen der afgevallen landen; maar de uitvoering hiervan heeft nimmer plaats gevonden, denkelijk door den omslag der Komp. zaken op Java, en de omstandigheid, dat de invloed van Bandjermasin op deze landen nimmer door werkelijk gezag was ondersteund, en Bandjermasin zelve te magteloos was geworden om de uitvoering mede te beginnen.

1787. Bij traktaat van 13 augustus van dat jaar stond Bandjermasin af aan de Kompagnie, al de landen langs de oostkust van Borneo, en die geacht werden te hebben behoord onder het rijk van Bandjermasin. Deze afstand werd nimmer gevolgd van nederzetting of zelfs eenige officieële aanraking met die landen en vorsten. Dit traktaat was evenwel anterieur aan dat van de overeenkomst, die, volgens Dalrymple, gesloten werd door de engelschen met den sulthan van Solokh, waarbij aan de eersten werd afgestaan al het land van Solokh op de noordoostkust van Borneo, van de noordkust af tot aan kaap Kanioengan. Deze afstand dagteekent van

1763 en werd nimmer gevolgd van eenige bezetting, noch werd dit traktaat immer door het eng. gouv. geratificeerd. Maar in het jaar

1812 stond de sulthan van Bandjermasin aan het eng. tusschenbestuur af, bij vernieuwing en in volle souvereiniteit, onder anderen ook Berou, waartoe Boelongan gerekend

werd. Deze afstand is opvolgende vernieuwd bij de overeenkomsten van 1817, 3 januarij; 1823, 13 september; en 1826, 4 mei.

Bij deze weinige geschiedkundige bijzonderheden is het opmerkelijk, dat Boelongan wel het onderwerp en de lijdende partij is geweest, maar dat geen der onderhandelaren en beschikkers zich in regtstreeksche aanraking heeft gesteld met het land, waarover men alzoo disponeerde; en welligt hebben de vorsten en het volk van Boelongan nimmer geweten, dat de sulthans van Solokh en Bandjermasin met de engelschen en hollanders gezegde traktaten gesloten hadden, in 1763, 1787, 1812 1817, 1823 en 1826. Evenwel was hiervan het gevolg, dat de staten benoorden de kaap Kanioengan eene eigene onafhankelijkheid behielden tot in 1834 en dat men in 1849 de kust nog beschreef als onder Solokh staande, terwijl die, regtens, aan niemand toebehoorde. In

1834 werd er eene expeditie naar Berou gezonden, zoo als onder zal worden aangegeven. Alhoewel de vorst van Boelongan in de aanleidende oorzaken niet betrokken was, werd hij evenwel genoodzaakt, op den 17 september 1834, aan boord van de kruispraauw no. 18, onderdanigheid te zweren aan het ned. ind. gouvernement, de orders van wege dat gouvernedoor den gouverneur van Makasser uit te vaardigen, getrouw op te volgen, en alle zeerooverij te zullen weren. Deze eed werd afgelegd door sulthan Mohamad, den amiril, in handen van den kapitein ter zee Anemaet. Van dat oogenblik dagteekent de erkende subordinatie van Boelongan onder het nederl. ind. gouvernement.

1844. Gouvernement van Borneo ingesteld. In november van dat jaar werd de luitenant van Capelle, door den kommissaris inspekteur Weddik, naar de vorsten benoorden de kaap Kanioengan gezonden, om hen aan het kontrakt van 1834 te herinneren, en ned. vlaggen uit te reiken. Een paar maanden

later kwam de eng. oorlogskapitein E. Belcher met het schip Samarang (van de engelsche marine), ter opsporing der schipbreukelingen van het engelsche schip Premier op deze kust, en joeg den vorsten zulk eene vrees aan, dat zij zich bereid toonden het engelsche oppergezag te erkennen. (Zie bij Berou).

1846. 18 februarij, werd Boelongan openbaar geressorteerd onder Berou, en dit gewest onder het gezaghebberschap ter oostkust van Borneo.

Den 24 april werd de geheele oostkust gesteld onder eenen civielen gezaghebber, met rang van assistent resident. De eerste gezaghebber was H. T. F. K. W. E. A. C. von Dewall, tot januarij 1852.

1848. December. De onder Boelongan behoorende tidoengsche landschappen onder het ned. ind. gouv. gebragt door den gezaghebber.

1848. Heimelijke onlusten tusschen Boelongan en Berou.

1850. 12 nov. Kontrakt met het ned. ind. gouvern. als boven omschreven.

1851. 1 junij uitgereikt. Zie Javasche kourant 1851 no. 67 en 75.

Berou.

Dit gewest was voorheen het dominerend rijk over de noordoostkust, onder één vorst, die den titel van sulthan voerde, en werd in de laatste helft der vorige eeuw verdeeld onder twee vorsten, van welke gebeurtenis wij de historische overlevering hieronder laten volgen.

Berou bevat al het land benoorden de kaap Kanioengan en bezuiden Boelongan. Ten oosten paalt het aan de straat Makassar en ten westen grenst het aan het middenlandsch gebergte.

Deze uitgestrektheid van 19614 vierkante palen, is verdeeld in twee, van elkander onafhankelijke rijken, als van Goenong Teboer en van Sambilieoeng, welke wij ieder afzonderlijk zullen beschouwen.

De naam Berou (volgens de landsuitspraak, en ook Baroe, Barou, Barrouw geheeten), wordt ten onregte toegepast op al het land benoorden kaap Kanioengan, met inbegrip van Boelongan en Tidoeng. Deze toepassing is echter van nieuwe dagteekening. De oudere berigten onderscheiden wel degelijk Berou van de andere staten, zelfs in de tachtig jaren oude beschrijving, in het Tijds. Ned. ind. 1849, I, 81, uit Dalrymple's Or. Rep., en I. Hunt, Some partic., Singapore, 1837; als mede Belchers Narrative, Lond. 1848. Overigens zijn hier voor nog aan te wijzen, Radermacher, Verh. Bat. gen. II. 56. en Leyden, ib. VII. 14.— Bij de kontrakten met den sulthan van Bandjermasin in hoedanigheid van dominerend vorst over Borneo's oostkust, in 1756, 1787, 1812, 1817, 1823 en 1826 gesloten, komt evenwel alleen de naam van Berou voor, in de opgemelde hoedanigheid, voor al het land boven Kanioengan gelegen, en, denkelijk aan partijen nog onbekend geweest.

De laatste vorst die Berou geheel en onverdeeld beheerschte was Adji di lajakh. Deze had twee zonen, pangeran Dipati en pangeran Toeha geheeten, die met elkander overeenkwamen, het rijk te verdeelen, maar bij opvolging vorst en rijksbestierder van Berou te zijn. De verdeeling vond plaats in de lengte van den loop der Koeran-rivier, de hoofdstroom van Berou, van derzelver uitwatering in zee opwaarts tot aan de vereeniging der twee hoofdtakken, en vervolgens westwaarts over de waterscheiding dier beide armen. Al wat benoorden lag verkreeg den naam van Goenoeng Teboer, en de vorst erlangde den titel van maharadja Denda; al wat bezuiden lag werd geheeten Tandjong, en de vorst daarvan radja moeda. Deze titulatuur zoude over en weder overgaan op de oudste zonen en de maharadja steeds als vorst, en de radja moeda als

rijksbestierder beschouwd worden, hetzij die van het noordelijke of van het zuidelijke rijk was. Op deze wijze volgden elkander op als titularissen, vorsten over Berou, na Adji di lajakh,

2. Pangeran Toeha, zoon van Adji di lajakh over Goen. Teboer.
3. Pangeran Dipati, als voren, over Tandjong.
4. Sulthan Adji Koening, zoon van 3.
5. Sulthan Hasan oedien, zoon van 2.
6. Sulthan Zein al abidien, neef van 4. (Djenal-abidien).
7. Sulthan Badar oedien, kleinzoon van 4.
8. Sulthan Tsalekh oedien; neef van 5.
9. Sulthan Amir oel moeminien; zoon van 5. (Amiril).
10. Sulthan Zein al abidien II, zoon van 7 van Goenong Teboer. De zoon van 9, ongeduldig over het lang uitblijven zijner waardigheid, huwde de dochter van radja Pitta, een boeginees, zoon van radja Terawej, en vader van pangeran Mangkoe-boemi van Koetei, overleden den 7 julij 1848 aldaar. Door zijnen schoonvader aangestookt verklaarde de genoemde zoon van den 9 vorst zich tot onafhankelijk vorst van Tandjong, onder den titel van sulthan Radja Alam, niet lang voor 1834. Deze is de zoogenaamde Radja Allang (bij verbastering), over wien nader bij Tandjong.

Over deze landsverdeeling bestaan twee, weinig verschillende historische overleveringen, te Tandjong (thans Sambilioeng) en te Goenong Teboer. Zij volgen hieronder in de landstaal (in het italiaansch alphabet overgebragt).

I. Goenong Teboer, 18 december 1848. Opgave van den sulthan.

Bahoewa inilah warkat oel ihlas jang di sertaken dengan hati jang poetih, lagi hinang dan jang djernie; ija ini dari pada toewan sultan Goenong Teboer; adapon seperti pangeran Toewa, seperti ini dengan pangeran Dipati: adapon pangeran Toewa katoeronannja Radja Alam; dan pangeran Dipati katoeronannja Adji Goenong, sulthan Goenong Teboer. Dan pantjarian-

nja pangeran Toewa dengan pangeran Dipati, bersama sama ija itoe seperti jang di kanan masok ija itoe soengi Lati, dan soengi Bangawan itoe. Maka adalah isinja lilin sedikit dan di darat; dan lagi soengi jang di kiri, masok kali namanja ija itoe adalah siempangnja jang ketjil, makaa di namai dia Binoengan, dan ada nama Inaran, dan ada nama Tambiloengoeng, dan ada nama Ngapah, dan ada nama Marasa, dan ada nama Pasoet, dan ada nama Ngaboeng, sekalianja itoe adalah isinja sarang dan lilin dan sedikit, dan ada lagi daja sedikit, dan ada lagi oedang di dalam soengi kali, ja itoe berdjoewal padi dan beras, dan oedang jang di soengi lagi jang di kanan masok; demikian djoewal itoelah halnja pentjarian jang di pangoegan bersama sama. Tetapi pangeran Dipati berbiniken sigra sigra anak Mangkoe-joeda, radja Pante branakan marhoem Adji Goenong (Adji Koening) toewa dan bandara marhoem Adji Koening itoelah ampoenja pentjarian, ija itoe soengi Tabalar, dan Taliani, dan Maring (Doemaring) dan Tjapoewah (Tjepoek) dan Tapean-doerian (Tapinja di roban) dan Batoe-poetih, dan Telok-soembang, dan Manoebar, sekalianja itoe sarang, dan lilin isinja ada sedikit, dan adalah orang desanja di darat dan bersepetanja dengan sulthan Koetei, jang di pagar ajer. Maka di namai Batoe-pagar; dan jang di darat, Goenong-barboen (brioen). Sahdan maka ada lagi soengi Birang dan soengi Poerah, ija itoe soengi sulthan Goenong Teboer. Maka trada bersama sama dengan Radja Alam jang dekat negri; adapoen pentjarian jang di laaut, seperti Karang-besar, dan Balik-koekop, dan Malimborah, dan Kanioengan, dan Bilang-bilangan, dan Belimbangan, dan poeloe Mataha, dan Sambiet, dan Karang-oemara, dan poeloe Bakoengan, dan Maratoewa, dan Kasaban (Kakajan), dan poeloe Sang-lagi, dan poeloe Samana, dan poeloe Daroewan (Darawan), dan poeloe Pandjang, dan Raboe-raboe, dan Karang-oedjong, tampat kapal jang tebakar: sekalian jang terseboet itoe: maka tidalah ija berbagi lagi dengan Radja

Alam. Tatkala lagi masinja Radja Alam berbini ka Koetei, soedaranja oleh pangeran Mangkoe-boemi. Maka moefakat ija dengan orang boegies. Maka orang boegies itoe di soeroeannja doedoek menoengoe Batoe-poetih, maka masoklah poela ka-Berou, maka ija mardiakan dirinja kapada sulthan, djadi hiroe hara negri. Maka soedara jang dari sabelah, poelang ka-sabelah, sebab tiada bermoefakat orang jang mendiriken dia radja. Maka djadilah doewa negri. Maka itoelah sulthanja mendjadi berprang sampe sekarang ini. Kamoedian lagi seperti oeloe kali, ada berdekaten dengan oeloe Koetei, adapoen djaunja ka oeloe moedik sepoeloh hari; dan lagi oeloe saki (sagi), dekat dengan oeloe Boelongan, ija itoe moediknja lima hari. Jang sekarang ini Batoe-poetih soedahlah di dalam pegangan kompani, tetapi saja (sulthan) di soeroh seperti perdjandjian dengan toewan besar; djikaloe tiada seperti perdjandjian, maka di soeroh ambil poela Batoe-poetih kapada saja (de sulthan van Goenong Teboer, zie onder.) Karna prentah toewan besar dari negri Mangkasar, demikian adanja ija itoelah, sebabnja saja djadi berprang sekarang ini, passal (patih) jang pertama Tabelar, jang di ambilnja, kadoewa Telebaijan koetika Doemaring, jang kaämpat Tjoepoek (Tjoepoewak), kalima Tapean-doerian; kaänam batoe-poetih, katoedjoeh Telok soembang, kadelapan Manoebar; kasambilan Karang-besar, kasepoeloh Bilang-bilangan. Tamat al kalam tarih 1268; Sieddi!

II. Tandjong 28 november 1848, mededeeling van den radja Moeda.

Bahoewa ini mentjataken, moela moela radja Berou masok islam, pangeran Toewah dan pangeran dipati Saparoedin

Adapoen pangeran Toewa branaken radja Toewa. Pangeran Dipati branaken Adji Koening; moela moela bernama sultban Adji Koening. Mati sulthan Adji Koening, anaknja radja Toewa menggantiken bernama sulthan Hassan-oedien. Mati sulthan Hassan-oedien, kamanaknja oleh sulthan Adji Koening

mengantiken, bernama sulthan Djenal-abidien. Mati sulthan Djenal-abidien, tjoetjoenja sulthan Adji Koening mengantiken, bernama sulthan Badar oedien. Kaloewar sulthan Badar oedien kamanakannja oleh sulthan Kasan oedien menggantiken, bernama sulthan Silahoedien (Tsalekh-oedien of Dlahoedien). Kaloewar sulthan Silahoedien, anaknja sulthan Hassan-oedien menggantiken, bernama Amir el moeminin (Amiril moekminin). Kaloewar sulthan Amir el moeminin, anaknja sulthan Badar oedien menggantiken bernama sulthan Goenong Teboer. Ada kira ampat tahoon lamanja, datang sakiet peroengoet (de kinderpokken). Soedah baai dari pada peroengoet, dia poenja perkatahan tiada orang banjak mengarti; djadi di ambil Radja Aalam, anak sulthan Amir el moeminin, datang djoega pergantianja di diriken beradja Alam, oleh orang ini negri sulthan beradja Alam; djadi doewa sulthan bagi ada soengi. Adapoen soengi dari kanan (noorden), massok sulthan Goenong Teboer; mamegang adapoen jang di laaut, di palangnja karang poeloe Pandjang, poeloe Maratoewa, poeloe Bakoengan, poeloe Raboe-raboe, poeloe Dirawan, poeloe Simamang, poeloe Mengkalongan, poeloe Sang-lagi, karang poeloe Pandjang, karang Oedjong, karang Amaratoeh. Adapoen jang di dalem soengi kanan masok anak soenginja bernama Birang, satoe bernama Poera, satoe bernama Segah.

Adapoen jang di pegang sulthan Radja Alam di kiri, massok jang di laaut Karang-oemara, Karang-besar, adapoen poeloenja Sambiet (Sambat), Balambangan, poeloe Mataha, poeloe Bilang-bilangan, poeloe Kanioengan doewa, poeloe Balik-koekop, poeloe Malimborah; jang di darat Batoe-poetih, Manoebar, atawa soengi poeloe Kakin-tjoewak (Tjapoewak), Waktoe-bilar (Tabelar), Telok-soembang keliatan. Ada di dalam soengi di kiri (zuiden), massok anak soengi Majang ada jang di dalem soengi besar (de Koeran) Sakit-kilat (Sekalit kali) namanja.

Deze twee opgaven zijn tevens de geslachtlijsten der vorstelijke afstamming en de oorsprong der splitsing van Berou, die nog van jonge dagteekening is. Overzien wij nu de beide staten van dit gewest afzonderlijk.

Goenoeng Teboer. De grenzen van dit rijk zijn, als boven gezegd, ten noorden met Boelongan, ten oosten aan de zee, ten zuiden de noordelijke oever der groote Koeranrivier, tot aan de vereeniging der twee hoofdtakken, waarvan de noordelijke, genaamd de Segah, geheel tot het onderwerpelijk gebied behoort. Van gezegde vereeniging loopt de grens westwaarts aan, over de waterscheiding tot aan het middenlandsch gebergte. Deze grenzen omvatten eene streek lands, die noord en zuid hoogtens 6 g. mijlen breed, en oost-zuid-oost en west-noord-west 41 mijlen lang is. De zeekust hiervan beslaat slechts eenige mijlen, van kaap Djaroem tot de monding der Koeran, op 1° 52′ n. b. en 117° 50′ 25″ o. l. (volgens de kaart van Melvill eenigzins hiervan verschillend). De vlakke inhoud van dit gewest zal bedragen 260 vierkante g. mijlen of 6.282 vierkante palen.

Deze uitgestrektheid wordt aan de kust en langs de rivieren bewoond door 8.000 zielen in zes dorpen, die de onmiddelijke onderhoorigheid van den sulthan uitmaken; daaronder zijn 200 boeginezen. De binnenlanden en bovenrivieren worden bewoond door ongeveer 12.000 dajakh-segai, en eenige andere mindere onafhankelijke stammen. Andere opgaven zijn 16.000 dajakh van verschillende stammen. Onder de mohamedanen bevindt zich slechts een arabier (1849) (1).

De hoofdrivier Koeran ontspringt, even als de Kajan, op het middenlandsch hoofdgebergte, gemeenlijk kern-gebergte genaamd, een schoon bergland, waar goud gevonden, en dat alleen

---

(1) Het ministerieel verslag geeft op voor Berou 84.000 zielen. 1851.

door de poenan, een wilden volkstam, bewoond wordt. De twee hoofdtakken, de Segah ten noorden en de Kelai ten zuiden, worden tot op hunne vereeniging, gescheiden door eene oostelijke voortzetting van die bergreeks, goenong Majang en Oeloe Inar geheeten. De geziene en opgemerkte verhevenheden hiervan zijn de toppen Tambilongkong van naar gissing 3000 voeten hoogte, nabij het, op Sambilioengs grondgebied liggend dajakhs dorp Lopitboe, evenzoo de Njappa van naar gissing 3500, bij het dorp Selita-ledjioe. Een reusachtige kalkrots, g. Batoe Kaijaan, is vooral opmerkenswaardig. Deze bergstreken, meerendeels nog in den maagdelijken natuurstaat, dienen alzoo slechts tot woonland voor eenige weinige wilde horden, die in eenen eeuwigdurenden oorlog leven, en door zware ziekten bovendien nog gedund worden. Hunne eeredienst is van weinig belang, omdat zij bij iederen stam bijzonder en niet algemeen eenvormig is. Het dualisme speelt er de hoofdrol in.

De hoofdplaats Goenong Teboer ligt ongeveer 10 g. mijlen zuidelijker dan Boelongan, even als dit, binnen 's lands, aan de Segah, zeer nabij de vereeniging met de Kelai, en slechts $^1/_4$ mijl van Sambilioeng, de hoofdplaats van het hierna te beschrijven landschap Tandjong. De aardrijkskundige ligging van deze plaats is op 2° 7′ 56″ n. b. en 117° 27′ o. l. (bij Melvill 117° 0′), 9 g. mijlen hemelsbreedte, of 15 g. mijlen afstand langs de rivier, van de monding der Koeran. Goenong Teboer, de hoofdplaats, bestaat uit ongeveer 50 huizen, gerekend op 10 zielen is 500 zielen bevolking. Van hier loopt de grens van het gebied langs den noordelijken oever der zuidelijkste takken tot aan de zee. De Koeran heeft drie hoofdmondingen, als, van het noorden af aan, Kwala Bokongan, Kwala Garoera of Garada en Moeara Pantei, sinds 1850 de grens met Tandjong. De laatste is de bevaarbaarste. In de modderbank voor de monding is eene geul, met 9 voeten water bij eb. De

Mocara is zeer breed. De Koeran heeft verder op vele ondiepten, en is slechts voor vaartuigen van ongeveer tien voeten diepgang bevaarbaar, tot aan de hoofdplaats.

De afstamming der vorsten, sinds de afscheiding, is als volgt.

1. Sulthan Zein al Abidien, gezegd marhoem Di poenang, huwt met de dochter van Radja Alam den 1n sultan van Tandjong (zie boven).
2. Sulthan Adji Koening, zoon van Radja Alam, van Tandjong.
3. Sulthan maharadja Dendah, zoon van radja Moeda, de broeder van den 2n sultan. Deze vorst wordt ook wel Si Atap geheeten, en regeerde nog in 1850, hij heeft nog een zoon en twee dochters.

De sulthan is alleenheerscher, doch in zijn gezag beperkt door de onafhankelijke segai-opperhoofden en inheemsche aristokratie. Maharadja Denda was in 1850 oud ongeveer 36 jaren, voortvarend en van veel zedelijke kracht, niet verslaafd aan de opium. Het is niet juist op te geven wanneer hij aan de regering kwam, maar zulks is zeker, dat deze gebeurtenis tusschen 1834 en 1844 plaats vond.

De onder Goenong Teboer behoorende eilanden langs de kust zijn de volgende: poeloe Raboe-raboe, Pandjang met 20 badjau-huisgezinnen, Darawan, Semanakh, Sengalaki, Maratoewa, Bakoengan, Kokkokh, Tenggennan, Belakh, Noesa-kokkokh, Belengisan, Sengalan, Semoet, Pemagi, Pendan-pendanan. Ook de eilanden Kakakan, Belimbangan en Sambit zouden onder Goenong Teboer behooren, maar volgens andere opgaven behooren die onder Tandjong (Sambilioeng).

De inkomsten van den vorst zijn de volgende:

1. Een cijns van de dajakh-bassap stammen, hoofdzakelijk bestaande in de levering van was en vogelnestjes.
2. Eene belasting van de badjau's (badjo, viadjo, celebes-

sche standbewoners; zie boven). In 1849 waren er slechts 20 huisgezinnen onder twee hoofden, op de eilanden woonachtig, aan Goenong Teboer onderhoorig. Het hoofdgeld voor ieder gezin is ongeveer vijf guldens 's jaars.

3. Boeten en konfiskatien.

Al deze inkomsten zullen ongeveer tweeduizend gulden 's jaars waarde uitmaken. Tollen, regten en het zoutmonopolie bestaan er niet (1850). De sulthan zelf drijft overigens handel. De pittie's (chinesche duiten met gaten) zijn hier alleen gangbaar.

De handel is slechts bepaald tot de kust, met eigene vaartuigen. In 1848 ondernam eene inlandsche praauw voor het allereerst eenen overzeeschen togt naar Singapoera, maar kwam van eene vergeefsche reis terug. De berouwers zijn geene zeehelden. De uitlandsche handel is geheel in handen van boeginezen en solokhs, die er aanvoeren:

Van Koetei: tabak, lijnwaad, opium (weinig), pitties, gambier, vuurwapenen, buskruid en andere behoeften voor den binnenlandschen handel.

Van Celebes: zout, lijnwaad, olie, arensuiker.

Van Solokh, zout en lijnwaden. De consumptie van zout wordt geschat op ongeveer 40 koijangs 's jaars; het wordt veel aangemaakt van nipah-asch en zeewater. Het verbruik van opium is zeer gering. In 1848 en 49 heeft de bekende lomboksche koopman King deze kust bezocht, maar er geen genoegzaam voordeel gevonden. De uitvoer naar de Solokh-eilanden en de westkust van Celebes bestaat uit vogelnestjes, was, goud, tripang; en karet naar Koetei.

De landbouw bestaat enkel in rijst, tabak, aardvruchten, voldoende voor de behoefte, maïs, suikerriet. Voorts levert het land goede houtsoorten, getah-pertjah, weinig katoen, gharoe en lakka hout, goud (iboe-mas), steenkolen, ijzer. Op het eiland Pandjang valt eenig sandelhout van slechte hoedanigheid in te zamelen.

Het dierenrijk levert op herten, reeën, varkens, kantjils, beeren, rhinocerossen, apen (doch geene orang-oetan's), bantengs, slangen, velerlei gevogelte. Deze opgave geldt ook voor Boelongan.

Omtrent de geestelijkheid, het onderwijs en de beschaving geldt hetzelfde als hierboven van Boelongan is gezegd. De landzaten worden er door de boeginezen (van meerdere beschaafdheid), bedeeld met verscheidene ondeugden, waaronder het opiumrooken, het dobbelen en de hanenvechterijen genoemd kunnen worden als de voornaamste.

De gemeenschap binnen 's lands is enkel te water en langs voetpaden; gebaande wegen zijn er niet. De nijverheid bepaalt zich behalve tot den landbouw, tot het vervaardigen van wapenen van inlandschen vorm.

De berouwer gevoelt, meer dan eenig zuidelijk bewoner der oostkust van Borneo, zekere nationale trots, die de bron is van vaderlandsliefde.

De vlag van Goenong Teboer is effen geel.

In Berou worden de maleische wetten (tadjoe salat) beoefend.

Een historisch overzigt van Berou volgt onder, na het overzigt van Sambilioeng (Tandjong). De rijkssieraden bestaan in een gouden lilla van 50 katties zwaarte en een stuk geschut.

Sambilioeng.

De naam van dit gewest is opvolgende veranderd: sedert de splitsing van Berou tot 1834 heette het Tandjong naar de hoofdplaats; sinds 1834 werd het staatje genaamd Batoe-poetih, naar eene kustplaats waar de vorst des tijds heerschte en zetelde; sinds 1850 is het vorstelijke verblijf weder te Sambilioeng, een andere naam voor Tandjong, en heeft het rijk den officieelen naam van Sambilioeng verkregen.

Dit landschap bevat het zuidelijk deel van Berou. De noordelijke grens is, deels de zuidelijke van Goenong Teboer in de geheele lengte, en deels de kust die de bogt van Berou, ook wel van Tapean-doerian genoemd wordt, en van de zuidelijke monding der Koeran zich uitstrekt, zuid-oost en oost, tot aan kaap Kanioengan op 118° 57′ 43″ o. l. en 1° 3′ 27″ n. b. ook geheten Tandjong Mangkalia, en bij de oude hollandsche zeevaarders bekend onder den naam van Aart-Gijsens hoek. Dit punt was langen tijd eene soort van kaap Badajoz, waar niemand voorbij durfde, en waar benoorden men nog kort geleden op de kaarten zag, eene „coast very imperfectly known" en eilanden „little known". Sedert de instelling van een gouvernement van Borneo en van een gezaghebberschap der oostkust, is een en ander verbeterd; de rivieren, kusten, eilanden en vaarten zijn opgenomen, en van deze gegevens de kaart der straat van Makassar van 1852 opgemaakt.

De zuidelijke grens van Sambilioeng begint bij Batoepagger (bezuiden de kaap Kanioengan bij Manoebar, en te onderscheiden van Batoe-belobang, holle rots, benoorden de kaap en $^1/_2$ mijl westelijk van daar); voorts loopt zij over natuurlijke scheiding, de gebergten Tindah-hantoeng (Sakoeroe), Batoe-tampattoeng, de vijver Tebokh, den berg Brioen en verder westwaarts tot het kern-gebergte, dat ook de westelijke grens uitmaakt.

De kust vormt in de genoemde bogt onderscheidene baaijen en neemt de volgende rivieren op, te rekenen van het noorden af bezuiden de Moewara Pantei: riv. Tabalar, bewoond, Biatan, Badjoe, Doemaring, Tjipoeak, Tapean-doerian riv. en baai, Batoe-poetih riv. en baai, bewoond, Koelatan riv. Laboean-klamboe, Seliman, Telok soembang riv. en baai, bewoond, waarop de Batoe-belobang, Tandjong Mangkalia of Kanioengan; voorts de riv. Landas, Laboean-pinang, riv. en baai, Laboean-pandjang, Sandarantbagoe; Sandaran-tingar; Laboean-bini, riv. en baai; Telok

Tockoeng, Setabakh, Pengampoean, Telok-bakoeng, riv. en baai; Sanioeng, Sambrang en Manoebar, riv. en baai, in welke laatste de bewoonde plaats Sangkoelierang en een goede ankergrond is.

Het gebied binnen deze grenzen besloten is, van het zuid-oosten naar het noordwesten, lang ongeveer 64 en breed, van 12 tot 3 g. mijlen; de vlakke inhoud zal bedragen 551.8 g. vierkante mijlen of 13.332 vierkante palen; op deze uitgestrektheid rekent men slechts 15.000 bewoners, waaronder 9.000 dajakh's, 200 boeginezen en 5.800 mohamedanen. Het gebied van den vorst strekt zich uit over ongeveer 7.000 inwoners, in elf dorpen, zijnde de dajakh segai onafhankelijk en de overige stammen slechts cijnsbaar. De onder Sambilioeng behoorende eilanden zijn, Bilang-bilangan, Kanioengan besar, Kanioengan ketjil, Mataha, Malimborah, Balik-koekop, benoorden kaap Kanioengan, benevens Sambiet, Bira-birahan, Kakaban en Belimbangan deels bezuiden kaap Kanioengan. (Zie over deze laatstgenoemde eilanden bij Goenong Teboer).

De tegenwoordige vorst van Sambilioeng is sulthan Mohamad Asjekh Sjarif-oedien (in den almanak van 1850 geheten Hadi Djalal oedien, die in april 1850 is overleden). De opvolging sedert de splitsing van Berou is als volgt:

1. Sulthan Amiril Moeminin, de 9 vorst van Berou (zie boven);
2. Sulthan Radja Alam, de eerste sulhan van Tandjong en Batoe poetih. Hij is de Si Oetoe Radja Allang, in 1834 verbannen, over wien nader, was de zoon van den vorigen vorst, en werd hersteld na 1837.
3. Sulthan Mohamad Hadi Djalal oedien; bekrompen van verstandelijke vermogens, werd hij beheerd door zijnen broeder, den radja moeda of rijksbestierder, die in april 1850 opvolgde als sulthan Mohamad Asjekh Sjarif-oedien; de 4e vorst Mohamad Hadi en Mohamad Asjekh waren zonen van sulthan Radja Alam. De 3 vorst was bij zijn overlijden

oud 55 jaren, en alzoo geboren in a. d. 1797. De 4 vorst, thans in 1852, oud 38 jaren, is van eene boeginesche moeder, krachtvol in het bewind, en zonder rijksbestierder. Een zoon van Radja Alam, sulthan Bongkokh genaamd, werd in 1834 als zeeroover vervolgd; zie het geschiedkundig overzigt.

De hoofdplaats van dit rijk is Sambilioeng, zeer nabij Goenong Teboer en bij Tandjong; eerstgenoemde kampong heeft 57, de laatste 40 huisgezinnen, te zamen met alle andere onderhoorigheden 400 huisgezinnen te land en 40 op de eilanden op praauwen. Eene andere opgave is: 70 huisgezinnen voor Sambilioeng, en 6 huizen met 50 mohamedanen, 200 bassapdajakh en 15 badjau huisgezinnen, voor Tandjong.

De inkomsten van den vorst zijn, voor zoo verre bekend is:

1. Een cijns van de dajakh-bassap stammen als bij Goenong Teboer.

2. Eene belasting van de badjau's, bestaande in eene jaarlijksche levering per huisgezin van 12 kattis tripang, 10 stuks drooge visschen en 2 kattis karet door elk der hoofden. De sulthan geeft daarvan een tegengeschenk van lijnwaden, tabak enz. De badjau zijn zeer zwervend en zeenomaden gelijk; in 1849 waren er op de eilanden van Sambilioeng slechts 15 badjau huisgezinnen.

3. Boeten en confiskatien.

Al deze inkomsten zullen ongeveer tweeduizend gulden 's jaars opbrengen. Tollen, regten en monopolien bestaan er niet. De sulthan voorziet in zijn onderhoud overigens door handel met de dajakh binnen 's lands, en de badjau aan de kust. De segai-stammen betalen geen cijns, zijnde onafhankelijk.

De handel is even als in Goenong Teboer; Sambilioeng heeft echter geen sandelhout. De produkten zijn, als voren: goud, ijzer, steenkolen, rijst, goede houtsoorten, waaronder gharoe en lakka, echter niet in den handel; voorts rotan, getah-pertjah,

witte en zwarte vogelnestjes, was, tripang, karet; zie wijders, verh. B. Gen. XVII, 144, 149.

De vlag is, even als in Boelongan en Goenong Teboer, effen geel. De inkomsten van Manoebar, vogelnestholen bezuiden kaap Kanioengan, waren afgestaan aan pangeran Mangkoe-boemi van Koetei, die den 7 julij 1848 als rijksbestierder aldaar overleed, en aan de vorsten van Berou verwant was, zoo als boven reeds is aangeduid.

Omtrent de geestelijkheid, het onderwijs, den landbouw, de gemeenschap, de nijverheid, het karakter, de wetten, den uit- en invoer, den handel en de zeevaart geldt hetzelfde als bij Goenong Teboer aangegeven is. Er bestaat tusschen den sulthan van Boelongan met Tandjong en Goenong Teboer, en tusschen de beide laatsten onderling eene aanhoudende maar geheime vijandschap, meerendeels uit naijver en wangunst oorsprong nemende.

In geene der reeds beschrevene landschappen, Tidoeng, Boelongan of Berou komt eenig voornaam steenen gebouw of eenig openbaar kunstwerk voor. De woningen der vorsten zelfs zijn bamboezen hutten, en hunne magt en grootheid meer in naam dan in de daad. Het mohammedanismus is nog verre van algemeen te zijn. Het werd, voor 8 geslachten geleden, in Berou ingevoerd door een arabier, Moestafa genaamd, tijdens den tweeden vorst. Dit kan 250 jaren geleden zijn en alzoo omstreeks het begin der XVII eeuw zijn voorgevallen.

De verhouding van de vorsten van Berou tegenover het ned. ind. gouv. is gelijk die van Boelongan. Deze verhouding is bepaald bij, hoofdzakelijk gelijkluidende, kontrakten, als: met Goenong Teboer, 30 october 1850, en met Sambilioeng, 4 november 1850, evenals die van Boelongan gesloten door den resident der Zuid- en oostkust van Borneo, Gallois, zijnde de geratificeerde uitgereikt door den gezaghebber der oostkust von Dewall in junij 1851: (Jav. kour. no. 75).

1646, 1648, 1686, 1756, 1763, 1787, 1812, 1823, 1826 evenals bij Boelongan. Berou stond voorheen onder het groote rijk van Bandjermasin als cijnsbaar onderdeel. In 1763 werd het door den sulthan van Solokh aan Dalrymple voor de engelschen afgestaan, als zijnde bevorens door Broenai aan Solokh gecedeerd geweest, met geheel de noord-oostkust. Dit traktaat heeft evenwel nimmer eenig officieel aanzien, bekrachting of gevolg gehad. Even als de sulthan van Solokh over deze kust beschikte, zonder dat welligt het beschikte deel hiervan bewust was, zoo ook stond de sulthan van Bandjermasin, den 13 augustus 1787, aan den kapitein Hoffman, voor de holl. O. i. k., geheel zijn rijk, daaronder begrepen de oostkust, en dus ook Berou, in eigendom af, en deze afstand werd in 1812 hernieuwd. Maar geen der beide europesche natien, engelschen en hollanders, hebben er, zoo ver men weet, immer eenige officieele, hieruit voortvloeijende betrekkingen, aangeknoopt.

1770. Volgens Forster bestond de verdeeling van Berou toen alreeds. Hij zegt van Berou, dat aan de hoofdrivier (de Koeran), gelegen waren de twee staatjes Koeran (Tandjong), en Barow (Goenong Teboer), onder wien de tidoengs stonden. Beider vorsten voerden den titel van sulthan en leefden in gedurige vijandschap met elkander. In 1770 kwamen zij in openbaren oorlog. Een hunner riep de hulp in van den sulthan van Solokh. Deze zond hulp, en liet beide vorsten gevangen nemen en naar Bauwan-Soog, de hoofdplaats der Solokhs, opbrengen. Aldaar erlangden beiden hunne verwoeste landen terug, op voorwaarde van cijnsbaar te zijn aan Solokh en alleen met die eilanden handel te drijven. Dalrymple stelt Berou voor, als in betrekking van bondgenoot van Solokh en Koeran als tributair. Hieruit is op te maken, dat de door

Dalrymple in 1763 gesloteue overeenkomst met Solokh, van afstand van al het land, van Kimanies tot Tapean-doerian bij kaap Kanioengan, van weinig waarde te achten of onjuist is.

1833. De rooverijen van uit Solokh, welligt eene gedwongene cijnsheffing, waren welligt van 1770 af aan, ware geessels voor deze kusten. Deze rooftogten werden in het groot gedreven. In 1833 kwam de solokhsche sjarif Takola met honderd vaartuigen de Koeran binnen, en roofde alles weg wat los en vast was. Niet tevreden met den verkregen buit zeilde hij naar Batoe-poetih, waar de sulthan van Tandjong, Radja Alam, destijds zich ophield, en dreigde de plaats te vernielen, zoo men hem niet de Pangeëan ratoe, dochter van den sulthan, tot vrouw gaf. Hierin had, zoo het schijnt, sulthan Bongkokh, zoon van Radja Alam, de hand. Toen Takola zijnen wensch verkregen had, zette hij zich met zijne rooverbende te Batoe-poetih neder, en begon het vaarwater onveiliger te maken.

1834. Het duurde niet lang of deze zeerooverijen waren oorzaak van de eerste betrekkingen van het gouv. met de landen, reeds voor eene halve eeuw afgestaan. In april werd er eene expeditie te Makassar gereed gemaakt; de korvet de Heldin, de brik Siwa, de schoeners Krokodil et Kastor, benevens eenige praauwen, onder het bevel van den kapitein ter zee Anemaet, kwamen in september 1834 voor Batoe-poetih. De sulthans Radja Alam, Bongkokh en Takola werden opgeëischt, de plaats beschoten, de eerste en laatsgenoemde gevangen genomen, en vervolgens met den sulthan van Goenoeng Teboer een traktaat gesloten op den 27 september 1834, waarbij bepaald en verklaard werd:

1. Dat Batoe-poetih en Berou, volgens het oorlogsregt, waren overwonnen door de nederlandsche wapenen.
2. De sulthan (Adji Koening) verzekerde alle zeerooverijen te zullen weren, zijn land en den handel te beschermen, alle andere bevelen, dan die van den gouverneur van Makassar,

te zullen weigeren; beloofde verder alle zeeroovers te zullen gevangen nemen en elk jaar een gezantschap naar Makassar te zullen zenden.

3. De aldus tot konkwest verklaarde landschappen werden ter beheering gesteld onder den sulthan van Goenong Teboer als vasal van het ned. ind. gouv. en als leen.
4. De sulthan Adji Koening zoude naar Makasser opkomen, om al dadelijk het ned. ind. gouv. te huldigen. Zie wijders Boelongan

Radja Alam alias Allang werd naar Makassar overgevoerd en aldaar als staatsgevangene aangehouden. Sjarif Takola, na zich bedwelmd te hebben gemaakt met opium, sprong over boord en verdronk. Zijne vrouw en kind werden mede gevoerd doch keerden weder. Zij is later met den sulthan van Goenong Teboer gehuwd. Het landschap Batoe-poetih, gezegd Tandjong, werd voor Goenong Teboer, ter beheering afgestaan aan pangeran Moeda van Koetei, aan Radja Alam verwant. Deze prins hield het bewind echter slechts twee jaren, en deed, te zamen met den sulthan van Goenong Teboer, in 1836 verzoek, dat Radja Alam (alias Allang), mogt wederkeeren. Het gouv. gaf hiertoe verlof den 15 september 1836. Aan Radja Aalam en zijnen zoon Mohamad Hadi werd den 24 Junij 1837 te Makassar eene akte van vergiffenis geschonken; zij zwoeren trouw aan het ned. ind. gouv. en keerden weder naar Batoe-poetih, dat verlaten, en waarvan de zetel naar Tandjong verlegd werd. De voorwaarde evenwel, van aan Goenong Teboer ondergeschikt te blijven is niet nagekomen, en er heeft eene gedurige vijandschap tusschen beiden blijven bestaan.

Sinds 1834 zijn deze kusten onophoudelijk verontrust geworden door solokhsche zeeroovers. Er is geen blijk voorhanden, dat er eene offiicieele gemeenschap verder plaats vond met Beron en Makassar. Deze had weder het eerst plaats in 1844.

1844. De luitenant van Capelle werd door den kommis

saris voor Borneo gezonden naar Berou, met eenen brief voor de vorsten, in november. Men herinnerde de drie vorsten aan het traktaat van 1834, en erkende ieder der drie vorsten als sulthan, van elkander onafhankelijk, maar vasallen van het gouv. van N.-i, ressorterende onder de residentie der Zuid- en oostkust (Bandjermasin.) Zij zouden den handel beschermen, alle zeerooverij weren, geene vreemde europeanen in hunne landen toelaten om zich te vestigen, en steeds in vrede en vriendschap met het ned. ind. gouv. blijven. Aan ieder der vorsten werd uitgereikt eene hollandsche vlag, en eenen stok met knop, waarop het ned. wapen was gegraveerd. De vorsten beloofden nakoming van alles.

Eene maand hierna kwam de engelsche zeekapitein E. Belcher van het oorlogschip Samarang met vijf sloepen, de rivier van Berou op. Zijne vordering was, om de manschap van het bij poeloe Pandjang verongelukte eng. schip Premier op te sporen. De sulthan was zoo bevreesd voor de manoeuvres dezer vaartuigen, dat hij den engelschen kapitein in alles naar believen wilde voldoen. Volgens het werk van Belcher verklaarde de sulthan toen, geene genegenheid te hebben gehad voor het ned. gouv., maar wel voor de engelschen. Indedaad kwam het tot eene overeenkomst waarbij de sulthan beloofde vriendschap en bijstand (in het werk staat, bescherming) te zullen verleenen, aan alle engelschen die in zijne landen kwamen, en voorts verklaarde, genegen te zijn een definitief verbond aantegaan, wanneer het eng. gouv. daartoe iemand zoude afvaardigen, waarvan echter niets gekomen is.

1845. In januarij kwam de kapt. Belcher op dezelfde wijze de Kajan op tot voor Boelongan. Hier verrigtte hij dezelfde oorlogsbewegingen, dreigde de plaats plat te schieten en alles te verwoesten, zoo de sulthan de hollandsche vlag durfde heischen. De daaruit voortgebragte vrees deed ook eene overeenkomst ontstaan, van denzelfden inhoud als bij Berou. De

sulthan, die het onleesbare maleische geschrift niet begreep, als zijnde in onverstaanbaar abracadabra geschreven, teekende gedwee. Maar zoodra de Samarang weg was, gaf hij van een en ander kennis aan den gouverneur van Makassar.

1846. Den 18 februarij werd bij openbare afkondiging (ook in de Singapore Free Press gesteld), Boelongan, Goenong Teboer en Tandjong onder den algemeenen naam van Berou, onder het gouvernement van Borneo gesteld, tot 3° 20′ n. b.; 24 april het gezaghebberschap der oostkust ingesteld. Nader tot 4° 21′ n. b. gebragt.

1848. Heimelijke oorlog tusschen Tandjong en Boelongan, in dec; oude vete.

1849. Een honderdtal solokhsche zeeroverspraauwen rooven de berousche eilanden af.

Den 6 oktober 1849, (10 doelhijah 1265), deed de sulthan van Sambilioeng afstand van de regering (sulthan Mohamad Hadi).

1850. April (djoemadil achir 1266, dood van sulthan Mohamad Hadi, in oktober opgevolgd door den radja moeda, zijnen broeder, als sulthan Mohamad Asjekh Sjaraf-oedien, (bevestigd).

Oorlog tusschen de dajakh segai en kelai welke laatsten eenen mantri van Sambilioeng vermoord hadden. Lopitboe verbrand door de segai, (ligt aan de Kelai, met eene bevolking van 300 huisg. dajakh-kelai).

Augustus de vermoedelijke troonsopvolger van Goenong Teboer, zoon van maharadja Denda, overleden, denkelijk door vergif van Boelongan, uit haat over het weigeren eener nicht. Hieruit ontstond eene vijandige houding, die echter tot geene dadelijkheden oversloeg.

1850. 30 oktober; kontrakt tusschen het n.-ind. gouv. en Goenong Teboer. 4 november als voren, met Sambilioeng.

De hoofdzakelijke inhoud reeds hierboven aangegeven.

1851. 1 junij. Dit kontrakt, geratificeerd, plegtig uitgereikt aan de vorsten door den gezaghebber von Dewall, onder een salut van 21 schoten (zie Javasche kour. 1851. no. 67, 75).

Soerabaja, 1852.

BERIGTEN.

Inskriptien van Pagerroejong en Batoe beragoong. (Sumatras Westkust). — Op bladzijde XVI der Berigten van het derde deel van dit tijdschrift deelden wij mede dat wij hoopten de lithographien der door den heer Vitzthum von Eckstaedt vervaardigde afteekeningen der inskriptien te Pagerroejong en Batoe-beragoong, in de Padangsche bovenlanden, spoedig, met de verklaring daarvan door den heer R. H. Th. Friederich, in dit tijdschrift te kunnen opnemen.

Het doet ons leed die toezegging niet te kunnen gestand doen. De direktie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen heeft gemeend, dat de groote kosten aan het lithographeren dezer stukken verbonden, beter besteed zouden zijn door die te bestemmen voor de verhandelingen van het genootschap, omdat die, meer dan dit tijdschrift, in de geleerde wereld bekend zijn en verspreid worden. Wanneer de verklaring van die belangrijke inskriptien gepubliceerd is, zullen wij echter daarvan een overzigt geven in dit tijdschrift.

E. N.

Sieraden en munten opgedolven in de residentie Banjoemas.—In de residentie Banjoemas is onlangs weder een belangrijke vond gedaan, bestaande in een aantal zilveren munt-

stukjes, geheel gelijk aan die, welke vermeld zijn op bladzijde V der Berigten in het tweede deel van dat tijdschrift, en een aantal goudwerken. Hieronder bevindt zich eene keten van ineengevlochten gouden draden, aan de beide einden voorzien van twee hangers als kleine kachetten, ieder met eene enkele, zuiver en diep ingesneden letter. Deze keten heeft oogenschijnlijk gediend als halssieraad.

Voorts bestaan de goudwerken uit ringen met en zonder steenen, armbanden, oorplaten en andere sieraden, alles vrij beschadigd en gebroken.

E. N.

Zeldzame munt in Nederlandsch-Indië. — Het onderwerpelijke, waarvan wij nog geen tweede exemplaar gezien hebben, is een rood koperen één-duitstuk, aan de eene zijde voorzien van het gewone merk der nederlandsche Oost-indische kompagnie: eene groote V met eene kleinere O en C daardoor gestrengeld. Daar onder staat het jaargetal 1791, maar omgekeerd, dus ιϱϛι

Aan de keerzijde is een vierkant wapenschild, verdeeld in vier vakken, die ieder eene letter inhouden, dus

Het schild is gedekt met eene grafelijke kroon, even als op de gewone duiten van de Oost-indische kompagnie, en aan weerszijden vastgehouden door eene krul met eene punt er onder, dus §.

Alle door de voormalige nederlandsche Oost-indische kompagnie voor Indië geslagen duiten voeren aan de eene zijde haar gewoon merk en aan de keerzijde het wapen der provincie die muntregt had, en hen uitgaf. Slechts weinige zijn in omloop gebragt die niet zulk een wapen maar een opschrift, om de waarde aan te toonen, voerden, maar deze schijnen in Indië te zijn geslagen, daar zij zeer ruw en onhandig bewerkt zijn, in tegenoverstelling der in Nederland geslagen duiten, die zich door eene fraaije bewerking onderscheidden. De onderwerpelijke duit, die ook zeer goed gestempeld is, behoudens het omgezette jaartal, waarvan de cijfers echter zeer goed gevormd zijn, schijnt daarom ook in Europa te zijn geslagen, of ten minste is de stempel daarvan in Europa gesneden.

Het is nu de vraag, hoe de letters in het schild moeten worden gelezen. Zij schijnen te kunnen beteekenen, wanneer men ze in de gewone volgorde van links naar regts leest: Edele Vereenigde Indische Compagnie.

Hiertegen valt in te brengen, dat zoodanig merk nergens elders voorkomt. Voor alle gebouwen, op merkpalen in negrien op de schaars bezochte eilanden in het verre oosten, op hare zegels, overal vindt men onveranderlijk de V. O. C. als het merk van het voormaals zoo magtige ligchaam. Het komt ook vreemd voor, dat de Kompagnie eene munt aan beide zijden met haar cijfer en dat nog wél verschillend, zou merken.

Eene andere gissing is deze. Wanneer men de letters op het schild in eene andere volgorde leest, namelijk V. E. I. C., en het omgekeerd schrijven van het jaargetal op de keerzijde geeft aanleiding om te denken dat eene verkeerde stempeling ook hier niet onmogelijk is, dan zou men kunnen gissen dat zij de initialen zijn van United East India Company, welk merk op de meeste der door de engelschen voor den Indischen archipel geslagen munten voorkomt.

Het is waar dat dan nog zeer zonderling blijft het plaatsen

op de keerzijde van het cijfer der nederlandsche Oost-indische kompagnie en het voeren van de kroon, die men op geene enkele der vroeger door de engelsche Oost-indische kompagnie geslagen munten aantreft. Maar wanneer men indachtig is, de door den hoogleeraar H. C. Millies in zijn werk over de munten der engelschen in den Oost-indischen archipel aangetoonde plannen der engelschen, om, door eene uitgebreide cirkulatie van engelsche koperen munt, hunnen invloed in den ganschen archipel te verspreiden en te bevestigen, dan schijnt het niet gewaagd, het uitgeven van het onderwerpelijk muntstuk aan engelsche ondernemers toe te schrijven, en men moet bekennen, dat, in dat geval, het behouden van het alom bekende merk der nederlandsche Oost-indische kompagnie een fijn doordacht middel was, om wantrouwen bij de indische volken, die aan dat merk gewoon waren, te voorkomen en hen geleidelijk aan dat der engelsche kompagnie te gewennen.

E. N.

MAKASAARSCHE HISTORIËN.

I.

Dezen titel geven wij aan het hieronder volgende stuk, naar een handschrift van ongeveer het jaar 1795, en dat spoedig, in dit tijdschrift, door een van nog oudere dagteekening zal gevolgd worden.

Over de geschiedenis van het zuidelijk Celebes is nog maar zeer weinig degelijks uitgegeven. Het voornaamste daarvan is de Beknopte geschiedenis van het makasaarsche Celebes en onderhoorigheden, door den voormaligen gouverneur aldaar R. Blok, in het Tijdschrift voor Ned. Indië, jaarg. X, deel 1, bl. 3, en de Bijdragen tot de geschiedenis van Celebes, in hetzelfde tijdschrift, jaarg. 1854, afl. 9 en 10, van eenen tot nog toe niet genoemden schrijver.

Het hier wedergegeven stuk heeft eene eigendommelijke waarde: het is overgezet van een inlandsch handschrift en bevat als zoodanig wel eenige beuzelingen, maar ook vele feiten, die niet door europesche schrijvers opgeteekend werden, doch niettemin voor de kennis van de geschiedenis en de staatsinrigting der zuidelijk Celebesche volken van belang zijn.

Wij hebben het handschrift, dat ons wat al te letterlijk vertaald voorkwam, van eenige overtollige of onnoodige uitdrukkingen gezuiverd en de spelling gewijzigd, maar het overigens wedergegeven zoo als wij het vonden.

De noten, die er ter opheldering bijgevoegd zijn, zijn geput uit

authentieke geschriften en kunnen tevens dienen om aan te toonen het groote vertrouwen, dat kan gesteld worden in de bovenbedoelde in het Tijdschrift voor Ned. Indië opgenomen Bijdragen.

Wij doen het onderwerpelijk stuk voorafgaan door den titel, dien het handschrift voert.

EEN KORT EN BEKNOPT VERHAAL OF OPGAVE VAN DEN OUDEN BATAVIASCHEN MOOR, DIE ALHIER TE MAROS WOONACHTIG IS, MET NAME INTJEH TIMOR, THANS BEREIKT HEBBENDE, VOLGENS EIGEN ZEGGEN, HET 87ste JAAR ZIJNS LEVENS; UIT EENIGE OUDE INLANDSCHE APOKRYPHE HISTORIËN, BEGINNENDE ALDUS:

En het is geschied, in overoude tijden, in de dagen voor ons, eer het ware geloof van onzen dierbaren profeet Mohamad onder de menschen, die destijds heidenen waren, bekend was geworden, dat er een levend vrouwenbeeld, rein en onbesmet uit de wolken op dit aardrijk in de landen van Goa kwam nederdalen, zonder dat iemand het gezien had; maar de alwetenheid, daar niets onmogelijk voor is, beschikte een' geruimem tijd hierna, dat van het landschap Bonthain, liggende in het zuiden, een man moest komen, die naar eene welgelegene plaats zocht tot het kappen van eenig hout, om naar zijn behagen daarvan een vaartuig te kunnen maken, dat op de zeëen zou kunnen drijven, tot welk einde hij ook veel volk had medegebragt. De naam nu van dezen vromen en opregten man was kraing Bajoe.

Gevonden hebbende wat hem noodzakelijk was, begaf hij zich op eenen berg of heuvel, die genaamd wordt in de makasaarsche taal Tingi-mae; aldaar aangekomen zijnde ging hij met zijn volk aan het werk om het vaartuig klaar te maken, alzoo zulks zijn voornemen was; doch de wil der stervelingen is aan het

onsterfelijke godendom onderworpen. Daarom geschiedde het, dat al de arbeiders grooten dorst kregen en niets om dien te lesschen konden vinden, want het drinkwater dat de werklieden uit hunne landschappen hadden medegebragt was op, en nergens vond men eene plaats daar water was. Doch het gebeurde dat de groote goden van hunnen troon met medelijden over de stervelingen aangedaan werden en een hond beschikten, die ging dwalen hier en daar om versch water te zoeken, dat hij dan ook vond. Zich daarmede gelaafd hebbende keerde hij aanstonds naar die menschen weder, die met verbaasdheid en verwondering zagen dat hij geheel nat en bemorst was, waardoor zij gedachten begonnen te krijgen, dat op de eene of andere plaats water moest wezen, het zij zoet of zout. De hond op deze wijze verscheidene malen uitgaande en te huis komende werd door kraing Bajoe bespied en nagespeurd, die dan eindelijk ondervond en met zijne oogen aanschouwde, dat dit stomme dier zijnen dorst uit eene zoete kristalklare waterbron of put leschte, gelegen in eenen aangenamen en schoonen lusttuin, gelijkende naar een aardsch paradijs, digt bij een groot fraai huis, dat naar een konings paleis geleek. Met verwondering en vrees zag hij daarin een vrouwenbeeld, dat zeer liefelijk en schoon was, zittende op eenen troon van wit ivoor, onder een verhemelte van verscheidene kleuren, als purper, hemelsblaauw, karmozijn, rood, enz., bezaaid met eene ontelbare menigte edelgesteenten, gelijkende naar de sterren des hemels. Vrees en eerbied deden kraing Bajoe met neergeslagen oogen stilstaan en zwijgen, waarop dit beeld der godin, wier hemelsche naam was Toemanoeroeng, haren heiligen mond opende en tot den vromen Bajoe sprak, zeggende: „kom, ja kom, o gij vrome jongeling! gij alleen en niemand anders van alle stervelingen zijt waardig om nevens mij den vergenoegden staat van vrede, blijdschap, liefde en waar genoegen te genieten, zonder eenigen hinder of verstoring van iemand ter wereld." Op deze vriendelijke noo-

diging uit eenen mond veel liefelijker dan welriekende specerijen en aangenamer dan het geluid der bazuinen en cimbalen, werd de gelukzalige kraing Bajoe zoo verrukt en verslagen, dat hij niet wist wat te zeggen of te doen, doch eindelijk moed krijgende, vatte hij de schoone godin Toemanoeroeng met den vereischten eerbied bij de hand en vereenigde zich met haar in de tegenwoordigheid van al de goden en godinnen, die daarover gezamenlijk met een blij geschal en goddelijke stemmen een zegelied aanhieven.

Na het einde der bepaalde dagen baarde Toemanoeroeng haren eersten zoon, dien men Massalanga-bairajang noemt, waarna zij aanstonds is verdwenen in de wolken. Deze Massalanga-bairajang groot geworden zijnde werd koning over de landen en volken van Goa en is ook aldaar de allereerste koning geweest. Hij trouwde, doch de naam zijner vrouw is onbekend gebleven, en gewon een zoon Makkalekondoeroe-aloe genaamd. Deze zoon kwam zonder handen of voeten ter wereld, en toen hij tien jaren oud geworden was verdween zijn vader uit het gezigt der stervelingen van de aarde, waarop hij in zijns vaders plaats tot koning, zijnde de tweede van Goa, optrad. Nadat hij ook verdwenen was zonder kinderen na te laten, werd de zoon van zijne minnemoeder, die Ampanna-lowe-limbang heette, tot koning verheven, die een geruimen tijd met veel lof en eer zijn koningrijk bestierd heeft, tot hij den tol der natuur moest voldoen.

Hij was de eerste koning der makasaren, die men weet dat gestorven is, en tot heden kan men zijne begraafplaats nog zien in de landen van Goa.

Hij heeft een zoon nagelaten Toeni-ata-banrie genaamd, die in zijns vaders plaats de vierde koning van Goa werd. Deze gewan eenen zoon, Karampang-ri-Goa, die ook na zijns vaders dood opvolgde en een zoon heeft gekregen, genaamd Toenatanka-lopi, die getrouwd is met eene dochter van den toen-

maligen koning van Tello, wier beider namen niet bekend zijn.

Deze Toena-tanka-lopi heeft bij zijne gemalin twee zonen gekregen, zijnde Batara Goa en kraing Lowe-ri-sero genaamd.

Batara Goa gewan een zoon, dien hij den naam gaf van Toeni-tjaka-bilangkaij, dan deze is ongelukkig in zijn huis vermoord, door wien echter is onbekend gebleven; hij heeft twee zonen nagelaten, waarvan de eerste, die een slaapachtig mensch was Toemenang genaamd, en de tweede Toeaparisi-kolona geheeten werd. Deze hebben, na huns vaders dood, de een na den anderen diens plaats bekleed. Aan Toeaparisi-kolona werd een zoon geboren, genaamd Toeni-palanga, die na zijns vaders dood, ook heeft geregeerd, maar zonder kinderen gestorven is, en opgevolgd werd door zijnen broeder Toeni-batta, die trouwde met eene dochter uit den huize en geslachte van kraing Polombanking, en in den echten staat een' zoon heeft gekregen, die genaamd werd Toeni-sallo, die na den dood van zijnen vader, koning van Goa werd. Deze heeft twee zonen gehad, waarvan de eerste Toeni-pasoeloe, en de tweede Ala'idin genaamd was. Deze twee kinderen naar hunnen ouderdom in den rang van hunnen vader optredende, werd de eerste Toeni-pasoeloe onttroond en door zijnen broeder Ala'idin opgevolgd. Deze gewan een zoon Sai-e genaamd, die, na door den weg van alle vleesch tot zijnen vader teruggekeerd te zijn, werd opgevolgd door zijnen zoon Mohamad Bakke (1), onder wiens regering de dappere krijgsheld en admiraal Cornelis Jansz. Speelman het kasteel der makasaren op Samboepoe heeft veroverd en ingenomen, jagende de koningen en vele van zijne rijksgrooten op de vlugt, en hebbende ook Makasar overwonnen op den 24 julij 1669.

---

(1) Bij andere schrijvers genaamd Malombasa en Hasan' oelien. Zijn vader stierf in 1653.

Deze Mohamad Bakke verjaagd zijnde en zeer wel vooruit ziende de kwade gevolgen daarvan, wanneer hij zich tot tegenweer stellen wilde, gaf zijn rijk bij zijn leven over aan zijnen zoon Mapasomba, zeggende: „wat zal het baten langer koning te zijn, daar mij de kroon van magt en eere ontweldigd en afgenomen is." Mapasomba weinig tijd geregeerd hebbende, is gestorven (1) en opgevolgd door zijnen broeder kraing Bisei (2), die weder met de kompagnie in onmin raakte, doch zeer schielijk door den admiraal Speelman, die zich nog te Makasar bevond, geligt, en als een staatsgevangene naar Batavia gezonden werd, stellende in zijne plaats wederom aan zijnen broeder kraing Sandraboni, die genaamd was Toeminanga-ri-Lakioeng (3) en dit was naar den zin en met goedkeuring van aroe Palaka en al het volk van Goa, dat daar present was.

Deze Toeminanga-ri-Lakioeng heeft niet lang geleefd, en is na zijnen dood opgevolgd door zijnen kleinzoon kraing Anakmontjong (4), die getrouwd is met eene zuster van den koning van Tello, genaamd kraing Pabinea. Deze Anak-montjong werd om zijne strenge en onbillijke regering door zijne eigene onderdanen afgezet en verstooten, stellende zij tot koning aan Toamaliangna-ri-Gaoekana (5) koning van Tello, die getrouwd is met eene dochter van Aroe Tekko, die Kraing Balla-sarie genaamd werd en meer dan 20 jaren lang op het eiland Ceilon is gebannen geweest, doch daarvan verlost en teruggekomen zijnde, is hij kort daarna overleden. Toamaliangna-ri-Gaoekana liet na drie kinderen, als: eene dochter en twee zonen, die genaamd waren kraing Tanisanna-manrabie en kraing Limpanna,

---

(1) Mei 1674.

(2) Ook geheeten Mapa'orang.

(3) Ook genaamd Mapadoelang of Abd'oel Djalil; in 1678.

(4) Zijne moeder Patoekangkang was gehuwd met Lapatouw, neef van aroe of radja Palaka. Bij dat huwelijk was bepaald dat de eerste zoon in het rijk van Goa zou opvolgen. Hij werd ook geheeten Sapoe-ali-e.

(5) Ook genaamd Mapa'orangi of kraing Kandjilo.

welke laatste getrouwd is met eene dochter van kraing Pinnia ook genaamd aroe Palaka. Zij hebben in hunnen echten staat gewonnen twee zonen, waarvan de oudste Malawa-gaoe en de jongste Mappa-abasa genaamd was. Malawa-gaoe de oudste zijnde, werd koning van Goa in de plaats van zijnen overleden grootvader Toamaliangna-ri-Gaoekana voormeld.

Koning geworden zijnde nam hij den naam en titel aan van Toemananga-ri-kalabiranna (1). Na eenigen tijd geregeerd te hebben stierf hij zonder kinderen na te laten en werd opgevolgd door zijnen broeder den voormelden Mappa-abasa, die, koning geworden zijnde, naar zijnen wil en welbehagen den koninklijken naam aannam van Toeminanga-ri-Goa. Hij is getrouwd geweest met eene princes van Bima genaamd Tiedja, echte dochter van den toenmaligen koning van Bima, waarbij hij gewonnen heeft twee zonen, wier namen waren Amasa en Mabisoe-djawa.

Toeminanga-ri-Goa, mede gelijk zijne voorvaderen dood en tot de aarde wedergekeerd zijnde (2) werd tot koning in zijne plaats aangesteld de prins Amasa (3), die, nog jong zijnde, zich heeft laten verleiden, verlatende, zonder reden of oorzaak die men bevroeden kan, zijn eigen land, rijk en volk, vlugtende, zooals gedacht en gezegd werd, naar Banka-oeloe (Benkoelen) bij de engelschen, zoodat hij niet ligt wederom staat te komen (4).

---

(1) Hij is ook bekend onder den naam van Abd'oel Hair Mantsoer en stierf in 1742. De gewoonte der vorsten van zuidelijk Celebes om zeowel oorspronkelijk makasaarsche als arabische namen te voeren, doet dikwerf verwarring ontstaan.

(2) In 1753.

(3) Ook genaamd Amas Madina, Pati Matahari en Batara Goa.

(4) Volgens andere en zeer geloofwaardige berigten van dien tijd was hij naar Bima uitgeweken, waar hij rooverijen pleegde. Hij werd in 1767 op Sumbawa opgevat, naar Batavia en van daar naar Ceilon gebragt, waar hij gestorven is.

In zijne plaats werd door de kompagnie verheven zijn broeder Mabisoe-djawa, die beter voor de kompagnie schijnt gezind geweest te zijn, en die ook nog zeer jong was (1).

Van het hof van Tello.

Toeni-tjonoko-ri-sankaij was de eerste, en zijn echte broeder, kraing Lowe-ri-sero de tweede koning van Tello. Hun vader was genaamd Toeni-tanka-lopi, doch de naam hunner moeder is nooit bekend geweest.

Na den dood van deze twee (2) werd de zoon van kraing Lowe-ri-sero koning met name Toeni-passoeroe-laboe-ri-soeriwa, die bij zijn afsterven eenen zoon naliet, genaamd Toeni-passoeroe, die zijnen vader in het bestier van het rijk opvolgde. Hij trouwde met eene dochter van radja Maros (3), wier naam was kraing Tjellia; bij deze vrouw heeft Toeni-passoeroe een zoon gewonnen, dien hij den naam gaf van Toeninanga-ri-makkawajang (4), die na zijns vaders dood den troon beklom en koning van Tello werd; met wie hij getrouwd is geweest wordt niet gemeld, maar wel dat hij eene dochter heeft nagelaten kraing Naoe genaamd, die na zijnen dood als koningin over Tello heeft geregeerd, en schoon men niet weet wie haar man was, zoo is het genoeg dat het kenbaar is, dat zij eenen zoon heeft nagelaten Toemaliang-ri-Timorra geheeten, en die haren troonsopvolger was. Deze liet (5) ook een zoon na, genaamd Toeninanga-ri-Gamana, die na zijns moeders dood koning werd. Hij heeft nagelaten een zoon aroe Basse. Deze is de eerste en eenige geweest, die zich geheel en al buiten de oorlogende partijen tegen de Edele kompagnie heeft gehouden. Hij bleef neutraal aan beide kanten, bewaakte slechts zijn eigen koningrijk, en zag als in het verschiet den handel van verre aan; hij deed al-

(1) Hij werd ook genaamd aroe Mampoe.
(2) In het begin der 16 eeuw.
(3) Eigenlijk geheeten kraing Lowe ri-Maros.
(4) Ook geheeten Mapa-tockan-kantana.
(5) In 1639.

les als het ware in stilte, en toen de heer admiraal Speelman al voor 6 à 7 maanden naar Batavia was vertrokken, verliet aroe Basse zijn koningrijk en gaf het over aan zijnen zoon Toeninanga-ri-Pasiringanna genaamd (1).

Hij volgde den heer Speelman naar Batavia en daar komende had hij zijne verpligte dankbaarheid aan dien admiraal afgelegd; wenschende al de dagen zijns levens onder dien edelmoedigen en onoverwinnelijken krijgsheld te mogen slijten, doch zulks niet kunnende gelukken, is hij weder gekeerd, gierende en passant het koningrijk Sumbawa aan, alwaar hij ook overleden is, zijnde indien tusschentijd zijn zoon (2) getrouwd met eene dochter van kraing Bisei, die genaamd was kraing Parang-parang, waarbij hij twee kinderen heeft verwekt waarvan de zoon genaamd was kraing Kandjilo (3), en de dochter kraing Pabineang; deze is de moeder geweest van aroe Palakka. De zoon van kraing Kandjilo was genaamd Manrabia (4), die in zijns vaders plaats, toen deze als koning naar het rijk van Goa ging (5), koning van Tello is geworden, hebbende een zoon gehad die mede den naam voerde van kraing Kandjilo. Deze zijnen vader Manrabia te vroeg verliezende en nog zeer jong zijnde, was tot de regering nog onbekwaam, waarom het rijk van Tello zoo lang door den koning van Goa, den ouden kraing Kandjilo, geregeerd en bestierd werd, totdat de regte opvolger bekwaam zou zijn; deze kwam echter nimmer aan de regering, maar wel zijn oom kra-

---

(1) Ook genaamd Mapaja en Haroen'al rachid, overleden in 1673. Volgens andere berigten zou men zeggen, dat hij de zoon en niet de achterkleinzoon was van Toemaliang-ri-Timorra en dat zijne twee voorgangers zijne voogden zijn geweest.

(2) Abd'oel Kari.

(3) Of Mapa'orangi.

(4) Ook Nadjam'oedin.

(5) Den 30 Augustus 1712 werd Sapoe-ali-e, door de 9 stenden van Goa als koning afgezet en in zijn plaats kraing Kandjilo gekozen.

ing Limpangan genaamd (1), die een broeder was van Manrabia; doch dit is meer door usurpatie dan door regt geschied, want het kwam hem regtswegen niet toe. Na zijnen dood werd hij opgevolgd door Tatimo, eenen zoon van kraing Kandjilo, doch deze is, om zijn slecht gedrag en schandelijke regering omtrent 4 à 5 jaren geleden, onttroond en opgevolgd door kraing Madjenang (2), zijnde een zoon van eenen kraing Bonto-koengoe. Deze kraing Madjenang almede gestorven zijnde is (3) in diens plaats gekomen de koningin kraing Karawisi of Manjoe, die tot heden toe nog het land en de volken van Tello regeert.

Dagregister uit de aanteekingen, gehouden door verscheidene koningen van Goa.

1602. 2 maart. Is het eerst in het vaderland, zoo als men zeide, door 75 personen eene kompagnie begonnen met een kapitaal van 264,000 rksd.

1607. 22 september. In dezen tijd hebben de koning van Goa en zijn broeder de mohamedaansche religie omhelsd

1608..... Ook die van Soping, hebben de mohamedaansche religie omhelsd, en dat met den oorlog van Pakatja.

1610. 10 mei. Zijn de towadjorezen ook mohamedanen geworden.

1611. 23 november. Zijn de bonieren door de makasaren overwonnen om der mohamedaansche religie wille, die de makasaren hen gepersuadeerd hebben te omhelzen, zoo als zij ook hebben moeten doen.

---

(1) Ook Mapa-inga en Safi'oedin geheeten; hij aanvaardde de regering in 1739.

(2) In 1761.

(3) In 1767.

1631. 2 Mei. Op zaturdag heeft het geregend, even alsof het garen van den hemel afdaalde (1).

1631. 23 oktober. Op woensdag is de maleische kampong in brand geraakt, waardoor 556 huizen in de asch gelegd zijn.

1632. 19 april. Heeft de javasche tabak vele schade aan de menschen die hem gekaauwd hebben toegebragt.

1632. 27 december. Op maandag is gezegd, dat een mensch die gestorven was weder levend is geworden.

1637..... Is er eene groote sterfte onder de menschen geweest.

1638. 22 junij. Op maandag zijn de europeanen op Samboepoe ten anker gekomen en naar de vaartuigen van die van Atjeh gegaan; ook heeft de koning van Goa in dezen tijd een wit vaandel laten opsteken, terwijl hij verzocht dat de kompagnie toch geene residentie te Samboepoe zou plaatsen, welk verzoek de europeanen met alle bewijzen van vriendschap en vrede geakkordeerd hebben.

1641. 14 januarij. Op maandag heeft de Ed. kompagnie het land van Malaka overwonnen.

1642. 16 mei. Op vrijdag is voor de eerste maal een olifant te Makasar gezien, die door zekeren Wehera aan den koning gezonden en geschonken was, en die 17 jaren geleefd heeft.

1649. 13 januarij. Op woensdag is mede voor de eerste maal een leeuw te Makasar gezien; zijnde door de engelschen met een schip hier aangebragt en aan den koning vereerd.

1651. 2 april. Op woensdag des nachts is drie keeren achtereen eene aardbeving gevoeld.

---

(1) Dat, volgens de indische begrippen, hevige natuurverschijnselen als voorboden van onheilen beschouwd werden, vindt men bevestigd in de Bijdragen van het koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, deel I. bl. 49.

1651. 25 november. Op zaturdag heeft de Edele kompagnie het land van Ambon van den koning gevraagd.

1655. 23 october. Op zaturdag heeft kraing Popo het schip van de europeanen geattakeerd, dat naar Bonto-tjo-e gezonden was.

1656. 13 december. Op woensdag is het eiland Ceilon door de Oost-ind. kompagnie overwonnen, en is Batavia door de bantammers geattakeerd en beöorlogd.

1660. 12 junij. Op zaturdag is Panakoekan door de eupeanen beoorloogd, waarbij gesneuveld zijn de kraings Batoebatoe, Timpo-balang en Bonto-manompo; om dit gevøl is kraing Popo naar Batavia vertrokken om zijn heil bij de Oost-indische kompagnie te zoeken.

1660. 2 september. Op dingsdag zijn de bonieren wederom door de makasaren beoorloogd en overwonnen, zijnde als hoofd der makasaarsche troepen een kraing Soemanna; 269 bonieren zijn in dezen slag gesneuveld en de hoofden afgesneld.

1660. 11 oktober. Op maandag is zekeren Tobala door de makasaren het hoofd afgeslagen, omdat hij zich niet heeft ontzien, zich tegen zijnen heer en meester te willen aankanten, op den 21 september te voren.

1660. 24 november. Is kraing Popo van Batavia teruggekeerd.

1660. 2 december. Hebben wij met de europeanen gesproken en met elkander vrede gemaakt (1).

1663. 20 augustus. Op maandag is Toni-sombaja of aroe Palaka van Boeton naar Batavia vertrokken.

1664. 22 augustus. Is door kraing Popo eene staartster gezien, die acht nachten geduurd heeft.

1665. 15 januarij. Op donderdag heeft de koning van Goa zijn gelukspaard genaamd Dewa, aan de siammers verkocht voor

---

(1) Den 10 augustus werd een wapenstilstand gesloten, die den 19 dier maand door een vredeverdrag gevolgd werd, dat den 12 december eene ampliatie onderging.

3000,000 (?); in ditzelfde jaar is eene groote sterfte onder de menschen daarop gevolgd.

1665. 2 april. Op woensdag 's nachts is weder eene staartster gezien.

1666. 16 augustus. Op maandag is Toni-sombaja of aroe Palaka naar de Pariama vertrokken.

1666. 19 december. Op zondag zijn 21 schepen van de europeanen in het gezigt gekomen, zijnde ook op dien dag door Toni-sombaja onderweg een trojeenders (1) vaartuig genomen, om van de daarop varende menschen de gesteldheid van Makasar te vernemen.

1666. 23 december. Heeft gem. Toni-sombaja de negri Kaloempang Keeke Toratea in brand gestoken.

1666. 23 december. Daarop Bonthain ook in brand gestoken, waarbij hij met een assegaai is gekwetst.

1667. 13 julij. Op woensdag zijn de schepen van de europeanen hier ter reede gearriveerd ten getalle van 17, ook 20 vaartuigen die djonken genoemd worden, 10 chaloepen en 41 andere vaartuigen.

1667. 1 augustus. Zijn de europeanen aan land gestapt op de negorij Manalo, eene plaats bij Glisson of daaromstreeks, en geoorloogd, waarbij 34 hunner gesneuveld en de hoofden afgeslagen zijn.

1667. 19 augustus. Is het land van Glisson door de europeanen overwonnen.

1667. 4 september. Zijn de europeanen op de negorij Batoe-batoe aangeland en hebben zij op de negorij Aeng bentings opgerigt.

1667. 16 novemb. Is het vredekontrakt op Bonggaja gesloten.

---

(1) Zoo staat in het handschrift. Men zal welligt moeten lezen: "een tau-ri-djeners vaartuig", dat is "een vaartuig der tau-ri-djene", zoo als de badjoes, een op zee zwervende volkstam, ook genoemd worden. Tau-ri-djene beteekent woordelijk: menschen op het water.

1667. 21 november. Hebben de europeanen Oedjoeng-pandang in bezit genomen en zich daar neder gezet.

1667. 29 november. Is kraing Lingkes naar de europeanen of bij de kompagnie overgeloopen.

1668. 29 maart. Op dingsdag is in het westen aan de lucht gezien als eene witte vaan, die regt op en neer heeft gestaan, dat drie ochtenden geduurd heeft.

1668. 14 april. Op vrijdag avond hebben de europeanen het eerst ongenoegen veroorzaakt, door op ons makasaren te schelden.

1668. 8 november. Op donderdag heeft het gehageld.

1668. 13 idem. Op dingsdag is een boom in het midden of digt bij den wortel afgehouwen, die zich wederom als bevoren bij elkander gevoegd en opgerigt heeft; dit is gebeurd in de negorij Laäte.

1669. 16 junij. Op zaturdag nacht is eene van de punten van Samboepoe door de europeanen geattakeerd en ingenomen.

1669. 24 julij. Daarna is geheel Samboepoe door hen overwonnen.

1669. 28 julij. Daarop is de vrede gesloten, bij het verdrag Binangni-beroea genaamd.

1669, 28 oktober. Zijn naar Batavia vertrokken Tomenangari-Lempana benevens de glarang van Bisie, Mandalle, Bolla, Palemba, Mangasa en Tombolo.

1670. 28 maart. Zijn evengemelde personen van Batavia alhier wederom gearriveerd.

1670. 29 idem. Is Toni-sombaja van Batavia hier gearriveerd, medebrengende zijne vrouw.

1670. 28 mei. Op maandag is op het aardrijk gezien een regenboog.

1671. 16 januarij. Zijn aan de lucht gezien twee zonnen.

1674. 22 april. Op zondag is het negotiepakhuis van de europeanen hier in het kasteel in brand geraakt.

1675. 21 september. Op dingsdag 's avonds is aan de lucht eene vuurvlam gezien.

1676. 28 maart. Heeft Toni-sombaja ons den oorlog verklaard.

1676. 3 april. Op vrijdag hebben wij met hem geoorlogd.

1676. 11 idem. Is Tomenanga-ri-Lakioeng bij Toni-sombaja overgeloopen.

1676. 27 idem. Op maandag heeft Toni-sombaja eene kwetsuur bekomen aan zijne linker bil.

1676. 13 mei. Op woensdag hebben de europeanen ons met Toni-sombaja wederom verzoend, zoodat wij maar 40 dagen met hem in twist geweest zijn en, na onze verzoening heeft de Ed. kompagnie kraing Lambangi na zich op Oedjong-pandang genomen.

1677. 8 april. Op donderdag is kraing Palemba op Bonto alak vermoord.

1677. 17 idem. Op maandag is Toni-sombaja ons wederom komen attakeren en dat wegens onze laatste verschillen met hem.

1677. 3 mei. Op maandag heeft Toni-sombaja weder eene kwetsuur van eene assegaai bekomen aan eene van zijne billen.

1677. 23 idem. Op zondag is Bessei veroverd en ingenomen, waarbij gesneuveld is kraing Agangdjene.

1677. 27 julij. Op dingsdag is Goa overwonnen, bij welke gelegenheid Tomamenanga-ri- Jakattara (1) door de kompagnie als koning van Goa is afgezet en in zijn plaats als koning weder aangesteld Tomananga-ri-Lakioeng.

1677. 7 oktober. Op vrijdag is Toni-sombaja van hier naar Batavia vertrokken.

---

(1) Ook genaamd kraing Bisei of Mapa'osong; zijne vervanging had volgens andere authenticke stukken plaats in 1678.

1679. 21 oktober. Op zaturdag is de negorij Kappara op Java door Toni-sombaja overwonnen.

1680. 12 maart. Is Toni-sombaja alhier wederom terug gekeerd.

1680. 15 junij. Op vrijdag in den vroegen morgenstond zijn er instede van een, drie morgensterren gezien en te voorschijn gekomen, in voege dat zij driehoekig bij elkander stonden.

1681. 12 januarij. Op zaturdag is een staartster gezien.

1683. 24 julij. Op zaturdag des voormiddags ten 8 uren is eene zware duisternis ontstaan.

1686. 3 februarij. Op maandag zijn door kraing Bontosoegoe twee zonnen in de lucht gezien.

1690. 1 december. Op maandag 's avonds is eene zware aardbeving gevoeld, zoodanig dat onze huizen door elkander slingerden.

1696. 6 april. Op vrijdag is Toni-sombaja in den ouderdom van 73 jaren overleden.

1702. 15 junij. Op zondag avond zijn door onzen daing genaamd daing Toa, in de lucht gezien drie manen.

1702. 25 julij. Op zaturdag zijn er twee zonnen gezien.

1706. 14 december. Zijn de koningen van Goa en Boni binnen op Latemodjong bij elkander gekomen, hebbende de eerste de soedang en de tweede de latea-ri-doenie op hunne zijde gehad, welke beide wapens de grootste der rijksornamenten van Goa en Boni zijn. Bij die gelegenheid hebben zij elkander de duurste eeden toegebragt en vrede gemaakt, om nooit elkander te zullen ontrusten of kwaad doen. Dit is de eerste ontmoeting van de beide koningen geweest.

1707. 6 augustus. Op donderdag is, op orde van den admiraal, een Markoesoe opgehangen.

1708. 28 oktober. Op donderdag is gezegd dat de kompagnie Kartasoera overwonnen heeft, zijnde de woonplaats en negorij van den radja of koning van Matara (Mataram).

1713. 4 julij. Op zaturdag hebben wij onzen vaakgenoemden soelankaja bebloed, terwijl wij door de bonieren tot den oorlog aangezet zijn geworden.

1713. 13 idem. Op dingsdag zijn de bonieren van de negorij Bontoalak tegen ons komen opmarcheren; binnen ons distrikt komende hebben wij hen beoorloogd.

1713. 14 idem. Op woensdag bij de negorij Pankadjene in Goa, wederom tegen de bonieren geoorloogd.

1713. 18 idem. Op zondag is de koning van Goa vlak op de borst door eene spat gekwetst.

1713. 25 idem. Op zaturdag zijn de europeanen begonnen uit hunne bentings te Bontomandi met grof geschut naar ons te vuren.

1713. 14 augustus. Op vrijdag is de koning van Boni van Djongaja weder afgemarcheerd en naar huis gekeerd.

1713. 19 idem. Op woensdag zijn de europeanen ook van hunne bentings afgemarcheerd en nevens de Talloeng-badjoas of de hulptroepen van Boni, Soping en Wadjo naar huis gekeerd.

1714. 28 februarij. Op zondag is er een amok in het kasteel ontstaan, door de saleijerezen, te zamen 37 koppen zoo mannen als vrouwen, waarvan er 3 ontsnapt zijn.

1715. 21 september. Zijn de soedang en latea-ri-doeni voor de tweede maal bij elkander geweest, namelijk de koningen van Goa en Boni als dezelven op zij hebbende, en dat op het huis genaamd Balla-keria.

1716. 21 januarij. Op zaturdag is er een buitengewone donderslag gehoord, even als een kanonschot, zonder dat men het gebulder lang hoorde, en des nachts van denzelfden dag wederom een dergelijke.

1717. 10 junij. Op zaturdag zijn de soedang en latea-ri-doeni of de koningen van Boni en Goa voor de derde maal bij elkander geweest, en dat op Latimoedjong, waarbij deze koningen met elkander hebben zitten eten.

1718. 17 maart. Op zondag zijn er twee zonnen in de lucht gezien.

1719. 22 april. Op woensdag om acht uren is er eene sterke zonsverduistering geweest, omtrent een uur lang.

1719. 20 julij. Op maandag zijn de soedang en latea-ri-doeni voor de vierde maal bij elkander geweest, even als meermalen gezegd, en dat op het huis genaamd Balla-keria.

1724. 29 augustus. Op vrijdag is gezegd, dat in de negorij Jeenka eene merrie eenen buffel zou geworpen hebben.

1730. 8 februarij. Op zaturdag zijn de soedang en latea-ri-doeni voor de vijfde maal bij elkander geweest en dat op het huis van den koning van Goa, in de negorij Pabineang, bij welke gelegenheid de koning van Boni aan dien van Goa geschonken heeft de landen en volken van Palaka. Tot dus ver was een bagoes daar opzigter of djenang.

1732. 10 julij. Op zaturdag is de dispens of het graanmagazijn van de kompagnie in het kasteel afgebrand.

1738. 26 september. Op maandag is de koning van Goa ter achterhaling van eenen daing Mamaro of kraing Bonto-lankas tot op Patalassang gegaan, die, op het gerucht dat de koning aankwam, in het gebergte Tarangnga gevlugt was.

1738. 13 oktober. Op donderdag is de koning wederom van Patalassang teruggekeerd naar Malan-keri, doch heeft onderwegen in de negorij Gakato eerst wat gepoosd.

1739. 18 maart. Op zaturdag avond heeft de kompagnie eene expeditie naar Toassa te Batoe-batoe laten doen met vijf sloepen en eene schouw.

1739. 1 april. Op zaturdag avond is aroe Senkang van Batoe-batoe vertrokken, als ook den anderen dag daing Mamaro van Panakoekang.

1739. 5 julij. Op donderdag is een zendeling van den makadang-tana van Boni bij den koning van Goa gekomen om bekend te maken dat de bonieren nu al met aroe Senkang in het land van Paneki oorloogden.

1739. 26 idem. Op donderdag zijn daing Mamaro en aroe Kajoe naar Maros vertrokken om dat land te overmeesteren of te veroveren, hetwelk ook geschied is.

1740. 14 augustus. Op woensdag is een zendeling van den koning van Boni bij den heer gouverneur gekomen, bekend makende, dat de oorlog tusschen de bonieren en wadjorezen gedaan was, zoodanig dat de bonieren aan de wadjorezen schattingen hebben moeten opbrengen en voor hen nederbuigen.

1740. 20 idem. Op dingsdag is de heer gouverneur naar Maros vertrokken met datoea Ri-Baringang om daing Mamaro te attakeren en Maros weder in bezit te nemen, hetwelk ook geschied is, zijnde daing Mamaro, op het gerucht van des gouverneurs aankomst, reeds van daar gevlugt.

1741. 25 idem. Is de koning van Goa, vertegenwoordigd door den rijksbestierder kraing Madjannang en alle kiesheeren van Goa, om reden de koning nog minderjarig was, in het kasteel gekomen, om, volgens gebruik, op nieuw de kontrakten te bezweren en den eed van trouw te doen. De koran is door den maleischen iman genaamd Asing gelezen; daarop heeft de koning, niettegenstaande zijne minderjarigheid, met zijnen neusdoek den koran gedekt. Deze handelwijze kunnen wij zoo opnemen, dat de koning dit deed enkel volgens gewoonte en gebruik, doch niet uit een zuiver hart, vermits bejaarde lieden, bij dergelijke ceremonie of gelegenheid, zich eerst moeten wasschen en met hun djene sambajang (1) hunne handen, voeten en aangezigt zuiveren, eer zij er toe overgaan den korate durven aanraken; men moet dit van den koning opnemen als een bewijs van grooten eerbied. Voorts werd door kraing Madjannang tot drie malen toe de regterhand op den koran gelegd en die telkens op zijn hoofd gebragt, hierna zij-

(1) Water dat tot reiniging vóór het bidden gebruikt wordt.

ne kris ontbloot en gestoken in den beker met water en daarna uit dien beker het water gedronken. Dit gedaan zijnde vereerde de heer gouverneur aan ieder der presente kiesheeren eene bottel rozenwater.

1742. 11 januarij. Op zondag is gezegd dat kraing Agang-niondjo of kraing Tanette naar Boni was gegaan om dat te beoorlogen, hebbende hij ook al de vanen, genaamd samparadjaga en de gouden pajong of kwitasol, de twee grootste rijksornamenten van Boni, weggenomen.

1742. 6 april. Op maandag is de rijksbestierder kraing Madjarinang hier in Kampong-baroe gekomen met zijne vrouw en al de rijksornamenten van Goa, namelijk de soedang-nabaraja, de beide panjanga lowea, i-boelie, kaloe-nagaja, pamonko-kalapaja, kalang-bodoa en de boetoa, welk laatst genoemde eerst na dato gekomen of gebragt is.

1742. 10 april. Op vrijdag hebben de makasaren tot hunnen koning aangenomen of verkozen kraing Bonto-lankasa.

1742. 16 mei. Op zaturdag zijn de wadjorezen gemarcheerd naar de negorij Baraja achter Bontoalak tegen kraing Bontolankas. Bij de negorij Maritjaja komende hebben zij elkander beoorloogd, zijnde in dezen aanval gekwetst geworden kraing Bonto-tanga, een krijgsheld der makasaren.

1742. 8 julij. Op woensdag hebben zij het huis van den koning van Boni te Bontoalak, genaamd Balla-ni-oekirika, in brand gestoken.

1742. 20 idem. Op maandag is daing Mamaro of kraing Bonto-lankas, aroeng mataäja-ri-Wadjo, van Goa geweken; des avonds daarop is er eene maaneklips geweest en in den morgenstond, of op den 21 daaraan volgende, is Goa door de europeanen veroverd, in brand gestoken en geplunderd.

1742. 28 idem. Op dingsdag is de koning van Goa van Kampong-baroe naar Thain gegaan om zich daar ter woon te begeven.

1742. 3 september. Op donderdag is de heer gouverneur van Goa naar het kasteel vertrokken benevens verscheidene bonieren, achterlatende eenige europeanen onder hun hoofd en den bonischen prins aroe Soemalang en volk in de veroverde stad Goa om die nog te bewaken.

1742. 4 idem. Op vrijdag heeft de rijksbestierder de rijksornamenten van Goa eerst van de Kampong-baroe naar de negorij Thain, bij den koning gebragt en hem ter hand gesteld.

1742. 21 idem. Op maandag hebben de bonieren menschen op Balang-tapang-panga, gelegen bij Goa, opgevat, doch de rijksbestierder en de makasaren van Goa hebben hen aangehouden en hunne wapens afgenomen.

1742. 11 idem. Op dingsdag zijn de gekommitteerden van de Kompagnie en Boni, zijnde de madanrang, aroe Soemalang en glarang Bontoalak benevens den rijksbestierder van Goa bij elkanderen te Goa geweest, om aan den koning het bestier over het rijk der makasaren op het plegtigste over te geven en hem aldaar, naar de gebruikelijke wijze, tot koning van Goa voor te stellen. Nadat zulks door voornoemde gekommitteerden en grooten van Boni verrigt was, zijn de europeanen en bonieren, die daar geplaatst waren om de veroverde stad Goa te bewaken, gezamenlijk van daar vertrokken.

1743. 20 april. Op donderdag is de admiraal Smout van den oorlog van Wadjo op Tosora wederom terug gekomen.

1744. 29 junij. Op donderdag is naar Batavia vertrokken kraing Agang-ni-ondjo of de koning van Tanette.

1747. 28 maart. Op zondag is op Batavia des middags te drie uren eene ster aan den hemel gezien en na deze ster is eene witte wolk in hare plaats te voorschijn gekomen.

1747. 2 april. Op vrijdag is de zon half verduisterd geweest.

Het Goasche hof heeft tot raadslieden negen Bate-salapan, bij de onzen bekend als kiesheeren, met namen,

kraing Bonto-manai.
" Patalasan.
" Manoedjoeng en
" Gantarangpagi.
glarang Mangassa.
" Pompolo.
" Samata.
" Patjelekan en
" Sadiang.

Doch de eerste in rang en die het meest met den koning op zijne order te zamen komen zijn

kraing Lekobodo, eerste tomilalang.
" Grasie, tweede id.
" Batoe-poetie.
" Aloe.
" Bonto-majenang.
" Manesoe.
" Bonto-tanga.
" Masale en
" Balang-baroe.

Deze heeren worden, zonder onderscheid, gelijk hun koning, als kraing of heer getituleerd, behalve nog een groot aantal anderen, als:

kraing Bonto-manompo.
" " lankas.
" Simpangang en
" Madjeneng, tot hunne kinderen en kindskinderen inklusief, even als de bonieren dat verstaan door aroe; zulks er geene distinktie in dien eertitel gemaakt wordt, dan door de plaats waarover zij gebieden, namelijk: aroeng Bone, heer of koning van Boni, aroe Tanette, heer

van Tanette, aroe Beloe, heer van Beloe, en zoo met al de anderen. Dit vindt ook plaats onder de towadjorezen, sopingers en loewoenezen met vermelding nogtans van het woord datoe, als dato Ri-Soping, dato Ri-Olawang, enz. De mandharezen drukken dezelfde beteekenis van heer of koning uit met de woorden mardji of maradia, dat echter afgeleid kan worden uit de boeginesche taal, waarin men door tomaradjaja den grooten heer verstaat, even als de makassaren door tomalompoa.

Bitjara-boeta is de eerste rijksbestierder van Goa.

Opgaaf der benamingen van de negorijen, die binnen het kasteel van Goa hebben gestaan voor den oorlog met Sankilan (1) *en wien dezelve toebehooren, in zoover als bekend is.*

De negorij Goa
" Boeloe-boeloe } deze drie zijn van den koning.
" Montjong }
" Oedjoeng, van Manakasi.
" Lakioeng } van het volk van
" Bonto } Mangasa.
" Bone, van het volk van Paranglowe.
" Pabineang, van den koning.
" Kabalokang, van kraing Paselang.
" Bonto-patonka } de eigenaars van deze twee
" Soeke-bonga } negorijen zijn onbekend.
" Katapang, van het volk van Patene.
" Dato, van het volk van Moentja-balanga.

---

(1) Sankilan was een weggeloopen slaaf, die zich uitgaf voor den in 1767 naar Ceilon gebannen koning Batara Goa of Amasa. Hij werd met meer en minder hevigheid door de Kompagnie beoorlogd, van 1767 tot aan zijnen dood in 1785. Een der gevolgen van dien oorlog was de bijkans geheele vernietiging van Goa in 1778.

De negorij Tamangapa, de eigenaar onbekend.
" Bisei, van den grootvader van Radeng.
" Pampang } van kraing Djongoa.
" Djongoa }
" Langelo, van het volk van Langelo.
" Bonto-biraeng, van kraing Pataing.
" Kaloekoeang, van daing Pamate.
" Parang-parang, van het volk van Bonto-manai.
" Lembang-lembang }
" Tinaro }
" Poeara-poera } de eigenaars onbekend.
" Bisang-pole }
" Agang-djene, van kraing Pabineang.
" Kasi, de eigenaar onbekend.

Makende de negorijen, die binnen in Goa zijn een getal van 27 uit.

Tello-limpoeja van Wadjo, bestaat uit drie vaandels. Het eerste genaamd Ranrang-toea of Patolaja (het oude of veelverwige vaandel), het andere Ranrang-benting-pola of Sankoridja (het gele vaandel), het derde Pella (het oranje vaandel).

Talloeng-poetjoeschap is de vereeniging der drie rijken Boni, Soping en Wadjo.

Aroe Matowa van Wadjo is een persoon, die in zich representeert de souvereine magt en die alle besluiten ter exekutie stelt, zijnde dat karakter elektief en niet erfelijk.

De rijksornamenten der makassaren zijn de volgende.

Bij aroe Mampoe:

Tani-samaang, een tokeng of halssieraad, zijnde de gouden keten.

De soedang, een soenri of de zoogenaamde klewang.

Patama-jamaang, zijnde een groote porceleinen schotel; deze is bij de overwinning van Bonto-bonto aan stukken geraakt.

Deze bovenstaande drie artikelen zijn eigenlijk de principaalste rijksornamenten van Goa, die, volgens het zeggen der makasaren, tegelijk met hunnen eersten koning van den hemel zouden zijn gedaald èn door hen voor heilige relieken gehouden worden.

Leenjong, een gouden oorsiersel.

Baraja, een buikband.

Rappadjampea, ook een groote porceleinen schotel; deze is herkomstig van eenen chineschen handelaar uit Manila.

Pamonko-kalapaja, een gouden ring.

De bovengenoemde ornamenten worden mede door de makasaren voor heilig gehouden.

Panjanga-lowe, eene assegaai.

Panab-baka, eene dito.

Boele, eene spat herkomstig van de negorij Badjeng.

Sapoe-laboea, eene dito.

Sabokoa, eene gouden kroon met gesteenten bezet.

Boetoa, een testiculus van eenen buffel genaamd Tamalaoeloeng.

Tjendea, de rijks standaard.

Soelen-kaja, zijnde een vaandel herkomstig van Maros.

Panka-langoting, een stuk van een wonderhout, herkomstig van Badjeng.

Maätjang, een vaandel herkomstig van Segeri.

La-sibaoe, een vaandel herkomstig van Barasa, behoorende onder het distrikt van Pankadjene.

De vier bovenstaande ornamenten zijn maar bijvoegsels of rariteiten, die de koningen van Goa, staande hunne regeringen, sukcessievelijk onder dezelven gestoken hebben.

Rijksornamenten, die bij den thans te Mangasa wonenden koning van Goa zijn.

Kaloe-nagaja, een wondersteen.

Daing-ri-tamatjina, een gouden toetarapang, verpand aan datoe Sidenring, thans bij het land.

Kalang-bodoa, eene kris.

Oeloe-kanaja, het wetboek.

Ange-banko, een japansch musket.

Panjanga-lowe, eene kris.

Toni-palangaja of rankeng-bainea, een musket.

De rijstvelden Lonjo-boko; deze velden hebben de kiesheeren der makasaren aan de kroon van Goa toegevoegd tot onderhoud van den koning; aangezien zij, volgens het zeggen der makasaren, door hen als een wonderstuk geacht worden, zoo worden zij ook als een der rijksornamenten aangemerkt, moetende derhalve gemelde velden door het gemeen bewerkt worden, benevens nog eenige andere velden genaamd Tamanaoeng, waarin de padi of bine (padi om uitteplanten) gezaaid wordt.

De makasaren hebben eene spreuk op dezelven gemaakt, luidende:

„Op Tamanaoeng, wordt de bine gehaald; op Lonjo-boko verplant; en dus die de soedang op zijde draagt, die is koning van Goa."

De Bate-salapan of de negen kiesheeren van het rijk van Goa bestaan uit de volgende glarangs, die de magt hebben om, met algemeene toestemming der gezamenlijke gemeente, eenen koning van Goa af en aan te stellen, als:

glarang Tombol.
" Mangasa.
" Samata.
" Patalassang.
" Bonto-mana.
" Patjelekang.
" Bori-sallo.
" Manoedjoe.
" Sodiang.

Zijnde de tiende de patjalaja (1), welke waardigheid bekleed wordt door den rijksbestierder van Goa.

Of anders:

Tombolo.
Lakiong, tegenwoordig Mangasa.
Djoeroe of Parang-parang, of tegenwoordig het Sodiangsche.
Data of Patalassang.
Kassie of Bonto-manai.
Besei of Patjelekang.
Sero of Bori-sallo.
Samata.
Oedjoeng of Manoedjoeng.
De tiende is de patjalaja of de eerste minister.
Deze zijn van oudsher, om eenen koning te verkiezen en af te zetten.

Het bonische hof heeft tot raadslieden:

De makadang-tana of Boni's rijksbestierder.
De madanrang.
Eerste toemilalang.
Tweede toemilalang.

Aroe Oedjoeng.
Aroe Taha.
Aroe Matjeke.
Aroe Tanette-matoa.
Aroe Tanette-malalo.
Aroe Timoedjoeng en.
Aroe Pontjing.

} Aroe-pietoe of kiesheeren.

---

(1) Dit wil eigenlijk zeggen: een die alle geschillen uit den weg ruimt.

De taoetongan of zoogenaamde bonische fiskaa.

Dato Ri-Olawang.

Daing Manroepa en Tomoessoe, de glarang Bontoalak } Zr. Hs. agenten.

Het zevental kiesheeren, gesterkt met den rijksbestierder en madanrang, maken de bonische regering uit; want, schoon er meer zijn die den titel van aroe en datoe voeren, komen die echter niet verder in aanmerking, dan dat zij naar hunnen rang van geboorte worden geregaleerd en gegroet.

De twee agenten, met namen daing Manroepa en Tomoessoe; de eerste is opzigter van de kampong boegies en wadjoresche bazaar en glarang Bontoalak; de tweede is opzigter van het koninklijk huis met dezelfs ap- en dependentie te Bontoalak.

Djeinma-tongang, zijnde een bonische minister dus genoemd, beteekent zoo veel als een die de waarheid uitspreekt.

Soelewatang van Boni is stadhouder.

Opgave van de familie van Torawe, hoofd van de wadjorezen en boeginezen te Pasir (oostkust van Borneo), in het jaar 1795.

Aroe Paneki, die met den koning van Boni geoorlogd heeft in 1762, heeft 3 zoons, namelijk: Patolaja, Lajaka en Bassopaneki, allen van verschillende moeders. De twee eersten zijn sedert lang overleden.

Basso-paneki is thans hernaamd Torawe, hoofd van de wadjorezen en boeginezen, die te Pasir woonachtig zijn.

Adatoeang van Sidenring is getrouwd met aroe Tempe, waaruit gesproten zijn de tegenwoordige adatoeang van Sidenring en aroe Barinti.

Bovengemelde toenmalige adatoeang van Sidenring is ook getrouwd geweest met de dochter van den toenmaligen madanrang van Boni, waarbij hij geprokreëerd heeft aroeng Ataka.

Vervolgens is hij getrouwd geweest met kraing Lempangang, dochter van aroe Palaka; uit dit huwelijk is gesproten de tegenwoordige aroe Barroe.

Bovengemelde aroe Barinti is getrouwd geweest met de dochter van Patolaja, kleindochter van aroe Paneki voormeld.

Voormelde aroe Tempe is de broeder (zuster?) van datoea Ri-Panmana de oudste.

De datoea Ri-Panmana is getrouwd met daoea Ri-Watoe, waaruit gesproten is de tegenwoordige datoea Ri-Panmana Toelebaja; deze heeft vele kinderen.

De adatoeang van Sidenring en aroe Barinti moeten tegen evengemelden datoea Ri-Panmana nicht zeggen en tegen Toelebaja neef.

Deze Toelebaja heeft zijn land verlaten, omdat hij aroeng Malio, zoon van aroeng Panjili, om het leven heeft gebragt, en bevindt zich thans op Poeloe-pinang.

Deze aroeng Panjili is een broeder van den koning van Boni, Matinroa-ri-Malimingan.

Aroe Sidenring is op zich zelf een souvereine prins.

Onderhoorigheden van Soping.

Lamaroe heeft 18 negorijen onder zich, bestierd door aroe Bila.

Mario-ri-wawo	23	negorijen.	
Patodjo . . .	4	"	
Tjita . . .	9	"	
Goa-goa . .	2	"	
Oedjoeng-poeloe	4	"	Onder deze vier is de negorij Manoe begrepen en daar gebiedt aroe Kajoe onder Soping.
Lompingang .	7	"	
Baingang . .	9	"	
Tanga-tanga. .	2	"	

Apanai, alleen.
Belo . . "
Ganra. . "
Bakka . "
Liorang. "

Mario-ri-awa heeft 10 negorijen, daar de oom van den koning van Boni hoofd was, en bij eene hanenvechterij vermoord is, waarvan het geschil tot heden nog niet beslecht is.

Soping heeft 47 negorijen, die hof- en heerediensten bij Soping doen, als:

Lompoengang.
Pasaka.
Bila. . Hier is de zoon van aroe Pantjana, Baso-tanjong als hoofd en dus een volgeling van Soping.
Madallo.

Tentjoei.
Mainga.
Boeloe-matanre.
Kadjoeara.
Salotoengo. Hier van is de oom des konings van Boni, aroe-Salotjoengo, hoofd.
Lao.
Boelo.
Lisoe.
Sappa.

Met het aangaan van een verbond met Boni en Wadjo, zijn aan het land van Soping door Boni afgestaan de negorijen:

Djampoe.
Kameri.
Parappa.
Koeba.
Kampirie.
Watoe-laja.
Goeloeng.
Kadieng.
Matjile.
Botto.
Pao.
Ara.
Gantarang.
Padoempoe.
Akampeng.
Pamintjoeng.
Simpa.
Matto-boeloe.
Boea.
Kiroe-kiroe.
Oedjoeng.
Matjope.
Passei.
Oennjie.
Tjaro-wali.
Biro.
Oelo.
Tjinrana.
Mankoetoe.
Laoengang.
Oedoengang
Palaka.
Tjalang.
Patjiro.
Tintjo.

Al de ondervolgende negorijen zeggen de Taëngers reeds vóór de protektie der Kompagnie in bezit gehad te hebben:

§ De negorij Taëng.
* " " Bireng-ala.
* " " Soemaang met al deszelfs onderhoorigheden.
* " " Berowangie (half).
* " " Kassie (half).
* " " Panngin-toengang (half).
* " " Taeng-taeng-tjadie.
* " " Bonto-padja (half en de visscherij).
* De padivelden Boewoeng-boewoeng.
* " " Bonte-lowe.
* " " Lamboe.
* " " Koko.
* " " Dompa of Loempa.
* " " Leinri.
* " " Lompatoesoe.
* " " Timbowo.
* De visscherij op Katjia.
[De negorij Kirasa.
[" " Tjampagaja.
[" " Tamelalang.
[" " Gantarang.
[" " Sapiria.
[" " Terna-tana en dies padivelden.
[" " Lama-lamo " " "
[" " Maritjaja, binnen Sambopoe.
[" " Bonto-keke en dies padivelden.
[" " Oentia.
[" " Katjia met dies padivelden.
[Eene visscherij bij Pandanga.
[De negorij Parang-boni.
[" " Bonto-tanjang.

[De negorij Bodia
[" " Jieng-ngaraka.
[" " Bonto jelling.
[" " Jenire Madinging.
[" " Gadjija.
[" " Sambengi.
[" " Palisi.
[" " Samboeng-djawa en dies padivelden.
[" " Tedong (half) en dies padivelden.
[" " Bonto-megro en dies bosschaadjes.
[" " Panjang-kalang.
[" " Boni met dies padivelden.
[" " Manjampa " "
[" " Lemoa.
[" " Mantjong-balang en padivelden.
[" " Malakeija.
[" " Pabineang (half).
[" " Bontoa.
[" " Tamolte.
[" " Tjiniaija.
[" " Labae (half).
[" " Tjampagaja.
[" " Soreang.
[" " Masale.
[" " Patani.
[" " Patekere en dies padivelden.
[" " Balo " " "
[" " Kaporingan
[" " Banngiloko en dies padivelden.
[" " Kokoa.
[" " Mangadoe.
[" " Oedjoenga.
† " " Kalappo met dies padivelden.

† De negorij Bonto-patja.
- " " Ribalito en dies padivelden.
[" " Mata-allo. " "
[" " Garento. " "
[" " Parang-parang.
* " " Madjannang.
- " " Pandjang-beang met padivelden.
§ " " Oedjoeng-tana. " "
- " " Zero.
- " " Panara.
- " " Patadang.
- " " Ceilon.
- " " Montong-montjong.
- " " Boejotoe.
- " " Bonto-parang.
- " " Kabalokang.
- " " Patene.
- " " Endi.
- " " Koendjoeng.
- " " Manjimpang en padivelden.
- " " Bilang-rengi.
- " " Pangkang-kalang.
- " " Tonro.
- " " Balitie.
- " " Kaloarang.
- " " Bonto Tanga.
- " " Malondjo.
- " " Biboro.
- " " Toeroengang.
- " " Bankoa.
- " " Tankoeloe
- " " Temboeseng.
- " " Gentoengang.
- " " Pagentoengan (half).

- De negorij Patjinoang.
- " " Kollokkoro.
- " " Ange-pop en dies padivelden.
- " " Tolere (half).
- " " Taeng-popo.

§ De djoatoejoe portoras met ap- en dependentie.

* De negorij Baroa met dies padivelden.

* " " Jeno-kampala.

* " " Bonto-tangnga.

* " " Batoe-rappe en dies padivelden.

* " " Kotjara.

* " " Dissoloro met dies padivelden.

* " " Anna-sSappoe. " "

* " " Karoenroeng (half) en padivelden.

* " " Lemoa met dies padivelden

" " Anrong Goeroe Anna-boeranea met id.

" " Kamanakang " "

" " Karenjiko " "

" " Daeng-manje " "

Ook zijn door den koning van Boni aan den tomenanga Ri-Boetana geschonken de negorij Balaka en de inwoners van de negorij Kombang.

Beteekenisen der merken.

§ Beduiden de hoofdplaatsen.

* Die in het testament (1) bekend staan.

[Die onder de negorij Taeng-sorteren.

+ Behoort onder de " Montjong-tana.

- " " " " Oedjoeng-tana.

° " " " " Djoatoejoe-poeloa.

---

(1) Hiermede zal wel bedoeld worden het testament van 's Kompagnies trouwen maar lastigen bondgenoot Radja Palaka van Boni, die den 6 April 1696 te Boutoealak overleed. Hij schonk daarbij ook aan de O. I. kompagnie eenige in Boni gelegen landen.

OUDHEDEN

IN

CHERIBON.

DOOR

F. C. WILSEN.

I.

Sang Hjang Tjomot en de steenen beelden op den pasir (heuvel) Aki-aki, in het regentschap Koeningan.

Bij mijne opmetingen in het bergachtige gedeelte van Cheribon had ik mij ten doel gesteld, de bosschen goed te doorzoeken en, vooral op het hooge Tjoelamega gebergte, goede informatien naar oudheden in te winnen. Het liet zich verwachten, dat mijne navorschingen in dit gedeelte van Java niet zonder gevolg zouden blijven, daar de aangrenzende landen zoo vele en rijke gedenkteekens bevatten, en hier zoowel als dáár, in vroegere eeuwen, eene andere godsdienst heerschte, die zich van de beeldhouwkunst bediende, om hare goden en hunnen grooten stoet aanschouwelijk te maken.

Al spoedig trok mijne oplettendheid de naam van den heuvel Lingga-reja, alwaar men mij een trachytblok aanwees, waaraan die naam zou zijn ontleend. Het is waar, dat dit blok eenige overeenkomst heeft met eenen lingga, maar ik meende, dat er

nog andere voorwerpen in de nabijheid moesten zijn, waarvan de naam met meer regt kon zijn afgeleid. En werkelijk, men erkende schoorvoetend, dat in het bosch nog een diergelijke maar regtop staande steen was.

Het regenachtige weder en het naauwelijks doordringbaar bosch hebben mij tot nog toe van een nader onderzoek wederhouden, dat ik echter zal bewerkstelligen, zoodra mijne bezigheden mij weder in de nabijheid van het Tjandana-gebergte zullen brengen.

Sedert ben ik menigmaal teleurgesteld bij het bezoeken van mij aangewezen oudheden, die bleken te bestaan in nietige voorwerpen, die de moeite niet waardig waren om er tijd voor te verliezen.

In Cheribon namelijk en vooral in Koeningan, heeft iedere desa eene paseban of open vierkant plein, aan de eene zijde door de balei of herberg, waarin ook wacht gehouden wordt, en aan de andere door de mesdjid begrensd. In het midden van deze paseban staat immer een wringin- of een tamarindeboom, door een bamboezen of steenen hek omgeven. Tegen zoodanigen boom en in de schaduw van zijn rijk loof vindt men altijd eenige steenblokken, die, ter loops gezien, naauwelijks onze aandacht zouden tot zich trekken, ware het niet, dat in hunne nabijheid immer versche bloemen gestrooid lagen. Deze bloemen waren het, die ten laatste mijne aandacht trokken en mij deden vermoeden, dat hier, met een gelijk doel bloemofferanden werden nedergelegd, als in het oostelijk Java voor geheiligde steenen beelden en in tempels.

Dit bleek ook zoo te zijn. Hier echter waren de geëerbiedigde voorwerpen geene door eene meesterhand bewerkte steenen beelden, de eene of andere brahmanische of boedhistische godheid voorstellende, maar meestal ruwe steenblokken, zonder bepaalden vorm of opmerkelijk kenteeken.

Zij geleken echter dikwijls kegels of afgeknotte pyramiden

en waren, in dat geval, ook vergezeld van eenen tweeden steen, waarin men, met eenige inschikkelijkheid, eenen vijzel zou kunnen herkennen, eenigzins gelijkende op dien waarin de inlander zijne sambal wrijft.

Verscheiden malen vond ik ook, op zoodanige plaatsen, steenen, die met busten van menschen waren te vergelijken waaraan de beeldende kunst pas de eerste hand heeft gelegd (plaat I, fig. A). Nergens was het minste spoor van eene kunstbewerking zigtbaar, dat mij deed vermoeden, dat zij alleen aan de natuur aanzijn en vorm te danken hebben. En in dit vermoeden werd ik bevestigd daardoor, dat mij, bij mijne opmetingen, nog dikwijls aan de oevers van rivieren, op bergtoppen, en in de meest afgelegene streken diergelijke ruwe steenblokken aangetoond werden, dien men bijzondere namen gaf en met eerbied naderde om te offeren, hulde te brengen of hulp af te smeeken.

De beddingen der rivieren Tjisangaroen, Tjiawi en Tjibadak zijn, bijna tot aan de bronnen toe, opgevuld met enorme trachytblokken, die soms allerzonderlingste gedaanten hebben. Daar deze beddingen, buiten den regentijd, meestal droog liggen en het land heinde en ver met doornbamboes bedekt is, zoo gebruiken de inlanders die als gemeenschapswegen. Hieruit laat zich verklaren, dat zij bijna alle groote steenen kennen en bijzonder die, welke bij opmerkenswaardige plaatsen liggen of den vorm hebben van eenig voorwerp, waaraan zij gewoon zijn met zekeren eerbied te denken. Heeft eene watervloed zoodanigen steen naar eene plaats gespoeld, die om de eene of andere reden in aanzien of verdacht is, en hechten zich in de herinnering van den landman, aan de omgeving van zulk eenen steen bijzondere voorvallen of ontmoetingen, bij voorbeeld van eenen tijger of van zekeren geheimzinnigen vogel, dan draagt hij op het in het oogvallend voorwerp het denkbeeld van geheimzinnige magten over en besluit er spoedig toe, het te

A

B

raadplegen wanneer nood of behoefte hem daartoe aanzet.

Ik heb dikwijls de beddingen der bovengenoemde rivieren bezocht; zij zijn meestal diep ingesneden en, op sommige plaatsen, honderd en meer voeten diep. De reusachtige in den omtrek groeijende boomen, de ondoordringbare bamboesbosschen, uit welker midden, van tijd tot tijd, schelklinkende toonen zich doen hooren, de gevreesde nabijheid van wilde dieren, en zelfs het plotseling verschijnen van eene vlugge kidang of van een paar neushoornvogels, dit alles geeft aan deze oorden iets geheimzinnigs en doet het ons den soendanees bijkans vergeven, wanneer zijne verbeelding die nog met gewaande goden en spoken bevolkt en wanneer hij meent den kwaden invloed daarvan niet meer te behoeven te vreezen, zoodra hij in den eenen of anderen steen eene goede godheid heeft herkend.

Dikwijls worden zulke steenen, die zekere vermaardheid hebben verkregen, bij het aanleggen eener nieuwe desa derwaarts gebragt, om, onder den op de paseban geplanten wringinboom, aan de bevolking als eene relikwie te dienen.

Dat de soendanees bij voorkeur zulke steenen tot voorwerpen van zijn bijgeloof maakt, die de gedaante van den linggam en van de joni hebben, moet ons doen vermoeden, dat ook in vroegere tijden deze zinnebeelden hier vereerd werden, en dat men in de soendalanden nog niet meer van die steenen heeft gevonden, zal wel daaraan zijn toe te schrijven, dat zij veel gemakkelijker vernield of onkenbaar gemaakt konden worden dan beelden van goden of dieren.

Het lijdt echter geen twijfel, dat hier, voor eeuwen, deze dienst moet bestaan hebben. Verscheiden daadzaken bevestigen dit: ik herinner hier slechts aan de door den heer Friederich ontcijferde inskriptie van Kawali, waarbij ook een linggam is voorgesteld, aan eene door denzelfden archeoloog op de grenzen van Bantam gevonden joni, enz., en eindelijk zal ik hieronder

een nieuw bewijs voor deze stelling bijbrengen.

Daar ik reeds verscheiden malen vergeefsche moeite had gedaan, door mij aangewezen artja's of oudheden op te zoeken, is het natuurlijk, dat ik eindelijk geen lust meer gevoelde, om steile bergen te beklimmen of doornbamboes te doorkruipen, om een steen te vinden, dien ik in elke rivier veel grooter en zonderlinger gevormd zien kon. Bij het afdalen van den Tjermei, wees men mij eenen berg waarop zich twee artja's moesten bevinden, en daar deze op mijn opmetingsterrein lagen, nam ik mij voor er heen te gaan, echter niets meer of minder verwachtende, dan wederom een paar van die fraaije steenen te zien, die ik reeds in zoo vele desaas onder den wringinboom gezien had.

Mijne moeite was, voor deze keer, echter niet vergeefs.

Op eenen afstand van negen palen van de hoofdplaats Koeningan verheft zich de ± 5000 voeten hooge berg Serang-lemo, eigenlijk een voorgebergte van den reusachtigen Tjermei, waarmede hij, door de smalle vallei van Paloetoengan op ± 4000 voeten hoogte, verbonden is. Twee derden van dezen berg zijn, aan de zuidzijde, voor de koffijteelt in beslag genomen, terwijl het overige gedeelte met zwaar bosch begroeid is.

Eene diepe gracht loopt van de grens hiervan tot achter Paloetoengan, waar zij op den Tjermei overgaat en dienen moet om de hier in menigte huizende rinocerossen van de koffijboomen af te houden.

Bijna aan de grens van het bebouwde gedeelte van den Serang-lemo, en wel op den zadelrug van eene zijner vertakkingen, vindt men de eerste geheiligde plaats, Sang Hjang Tjomot geheeten.

In het midden van eene kleine vierkante ophooging van aarde en lavablokken, omgeven door eene heg van handjoehan boompjes (dracaena ferrea), staat een zeer oude djamboeboom (djamboe doas), die met het digte loof van zijne als wijngaardranken in elkander gedraaide stammen, de verschillende voor-

werpen onzer aandacht beschaduwt, waaraan deze plaats hare vermaardheid te danken heeft.

Aan de westzijde leunen tegen den boom twee dunne steenplaten (trachyt), van drie en twee voeten hoogte, een voet breedte en twee nederlandsche duimen dikte. Aan de oostzijde liggen nog verscheiden diergelijke platen, die aan de twee voornaamste voorwerpen tot voetstukken dienen. Op de plaat I fig. B zijn deze door de letters *a* en *b* aangeduid. Ik meen dat het niet noodzakelijk is hiervan eene beschrijving te geven: de lezer zal uit de teekening dadelijk de beide brahmanische zinnebeelden, den linggam in *a* en de joni in *b* herkennen.

Buiten deze voorwerpen ligt nog een, op de plaat door *d* aangeduid, groot, lomp en vormeloos trachytblok aan de zuidzijde. Vele menschen, maar vooral jong gehuwde en onvruchtbare vrouwen bezoeken deze plaats en brengen dan eenen kleinen bamboezen koker met bloemen en reukwerken mede, waarvan de eerste als offerande naast *a* of *b* gelegd, en de laatste daarbij verbrand worden.

Wanneer de aanbidder deze geheiligde voorwerpen nadert, dan vindt hij ze zoo geplaatst als de teekening aanduidt.

Hij moet echter, om zijn gebed verhoord te krijgen, benevens het opzeggen der gewone gebeden, de volgende handelingen verrigten.

Hij plaatst *c*, dat een afgebroken stuk van *a* is, daarop, en doet vervolgens verscheidene ingredienten in *b* en wrijft die met *c*, tot dat zij genoegzaam fijn zijn. De tot poeder gemaakte stoffen worden dan voorzigtig er uit genomen en naar huis gebragt, om, naar vereischte, als reukwerk of geneesmiddel, in- of uitwendig gebruikt te worden.

Wanneer *a* in *b* geplaatst is, dan doet men ook nog moeite beiden gezamenlijk van boven met eene hand te omvatten en op te ligten. Hem dien dit gelukt, moet dit een groot geestelijk voordeel aanbrengen.

Dit alles verrigt hebbende, verwacht hij in het vertrouwen op de kracht van den alvermogenden god, voorgesteld in *a* en in stille onderwerping aan het onveranderbaar noodlot, de verhooring zijner bede.

Onnoozelen! moet gij zoo hoog klimmen om uwe regtmatige wenschen vervuld te zien? Zijn de dewaas in uwe desa niet magtig genoeg daartoe? Neen, men moet zelfs nog hooger klimmen; men moet nog naar den pasir (heuvel) Aki-aki, waar zich, verscholen tusschen twintigjarige koffijboomen, die naauwelijks eenen zonnestraal doorgang vergunnen, de handelingen van zoo even herhaald worden.

Op eene menigte trachytplaten, die, zonder cement of eenig ander verband, los op elkander gestapeld zijn, staan in eenen kring verscheiden gebeeldhouwde en andere steenen. Zes daarvan zijn nog tamelijk wel, twee slechts gedeeltelijk behouden. De overige zijn of nimmer bewerkt geweest en behooren tot de soort der bovenbeschreven desa heiligdommen, of zij zijn door verminking of verwering zoo geschonden, dat er geene bijzonderheden meer aan te herkennen zijn (zie plaat II).

De bewerking der eersten is, volgens de nog te onderscheiden kenteekenen, slecht en grof, en hoezeer de vormen door ouderdom en verwering veel geleden hebben, zijn zij waarschijnlijk nimmer veel fraaijer geweest. In dit opzigt staan zij achter bij de slechtste beeldwerken van den Dieng en van Kadoe, ja zelfs bij verscheidene beelden van Tjetto en Soekoe, die tot een tijdperk behooren, waarin de Boro-boedho-stijl reeds uit de werkplaatsen der kunstenaars verbannen was, of, ten gevolge van nieuwe geloofsbegrippen, verdwijnen moest.

Het bewijs hiervan vindt men in de groote hoofden en de in evenredigheid tot het overige gedeelte des ligchaams, kleine beenen dezer beelden.

Bij het geschonden beeld nº. 4 is zelfs de regter-, voor de borst gelegde hand geheel als bas-relief behandeld, dat aan de

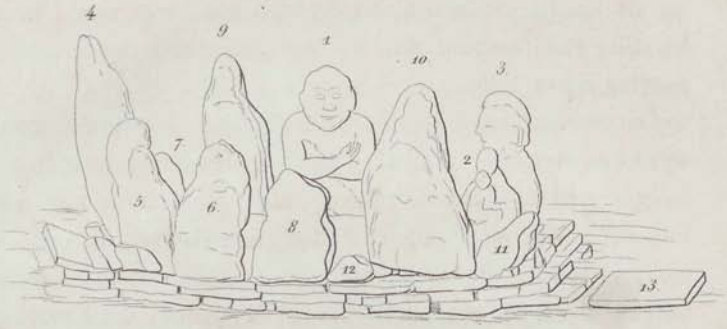

1

2

3

4

5

6

7

8

Lith. der Gouv. Batavia 1853.

Wilson del.

Wenman en van Oldenwijk Lith.

wansmakige beelden van nieuwen tijd herinnert.

Ik heb deze beelden met de meest mogelijke getrouwheid afgeteekend. Zij stellen voor:

1. Een zittend persoon, met over de borst gekruiste handen en gelaatstrekken, die zekere ontroering aanduiden.

2. Eene vrouw met een kind op den arm; beiden met een vrolijk gelaat.

3. Een in overpeinzing of gebed verdiept persoon.

4. Een zwaar geschonden, naar de wijze der boedhas zittend beeld; dit schijnt mij zoo toe uit de over de knie gelegde linkerhand en de naar bovengekeerde voetzolen.

5. Een zittend persoon, met de regterhand op de knie en de linkerhand op den regter voet; de gelaatstrekken schijnen verdriet of pijn aan te toonen.

6. Een geschonden beeld, waaruit nog te herkennen is, dat het twee personen moet voorstellen, waarvan de een den ander op den nek draagt.

7. Een onherkenbaar beeld.

8. Een zittend persoon, zoo ik meen in gebed of de uitoefening van godsdienstverrigtingen verdiept.

De overige hier opgestelde steenen zijn onherkenbaar en doen alleen door den vorm gissen, dat zij eens even als de opgenoemde acht beelden bewerkt waren.

N°. 13 is eene steenplaat, waarvan de oppervlakte de duidelijke sporen vertoont, dat de biddende geloovige daarop neder-knielt.

Omtrent de herkomst van al deze voorwerpen kon ik bij de bevolking geene inlichtingen krijgen. Zij die ik er over sprak verklaarden slechts, dat de beelden daar zoo lang gestaan hebben als zij zich kunnen herinneren.

Hier, even als op de meeste plaatsen van Java, kan men weder opmerken, dat de gewoonte meer getrouw dan de overlevering de menschen is bijgebleven. Ofschoon men niets van

den oorsprong dezer beelden weet op te geven, is het echter bekend dat de moeders en grootmoeders van thans levende personen immer zich derwaarts begaven om hulp af te smeeken, wanneer de dewaas in de dessa en gewone middelen te kort schieten.

Dit en de weinige kenteekenen der beelden veroorlooven ons eene gissing te doen, omtrent de oorspronkelijke bedoeling van hunne plaatsing.

Nemen wij in de eerste plaats fig. 5 en 6; deze vertoonen twee menschen, waarvan de een, no. 5, een ziek been heeft, terwijl de andere welligt aan eene nog ergere kwaal lijdt, daar hij door een derde moet gedragen worden. Het zijn hulpzoekende zieken.

Fig. 2 is eene moeder met haar kind, dat welligt de vrucht is van haar gebed en hare bedevaart op pasir Sang Hjang Tjomat.

Fig. 1, 3 en 8 zijn hulpzoekende, biddende, dankende personen.

Fig. 4 is een diergelijk persoon, dan wel de helpende godheid zelf. Dit laatste is echter moeijelijk te veronderstellen wegens de nabijheid van den linggam, en wij moeten betreuren dat het hoofd van dat beeld verloren is; mogelijk hadden wij er gekrulde haren als van Boedha op gevonden.

Hoe dit zij, uit het vorenstaande en uit de beteekenis die het volk er ten huidigen dage nog aan hecht, meen ik te kunnen opmaken, dat men hier, in vroeger tijden, de eene of andere helpende godheid heeft vereerd. Deze hulp heeft zich echter waarschijnlijk slechts tot ligchamelijke gebreken uitgestrekt en dan kunnen de aanwezige beelden of uit dankbaarheid door genezen lijders, of uit hoop op herstel aan den helpenden god zijn toegewijd, om als een gedenkteeken der hem gebragte hulde te dienen.

Thans is de magt van den dewa of het geloof der menschen

nog toegenomen, want men komt nu niet alleen gezondheid en een lang leven, maar ook rijkdom, geluk, nakomelingen en alles meer wat wenschelijk is, van hem afsmeeken.

II.

De poesaka (erfstukken) van Talaga, in het regentschap Madjalengka, afkomstig van Padjadjaran.

Ofschoon ik reeds verscheidene malen in Talaga geweest was, en naar oudheden geinformeerd had, bleef het mij toch, tot voor korten tijd, een geheim, dat men daar verscheidene belangrijke oudheden uit den hindoetijd bewaarde. Wel wordt in verschillende geschriften er van gesproken, doch er is mij geen bekend, waar eene beschrijving of teekening van die voorwerpen voorkomt. Van geheel Cheribon, dat werkelijk rijk is aan archeologische merkwaardigheden, wordt alleen van de Batoe-toelies te Kawali gewag gemaakt, die onlangs door den heer Friederich verklaard is (1).

Door informatie komt men ook moeijelijk en zelden tot het gewenschte doel, en ware het niet dat mij mijne bezigheden in alle, zelfs de meest afgelegen gedeelten aan het land brachten, waar ik bijkans onwillekeurig er tegen stoot, welligt nimmer zou ik op die plaatsen komen, waar nog overblijfselen van den ouden tijd zich bevinden, al vroeg ik er naar aan alle dorpshoofden der residentie. Dit verzwijgen of ignoreren aan diergelijke overblijfselen heeft eene dubbele oorzaak.

Ten eerste liggen deze artja's (2) altijd op de toppen van bergen en in het digtste bosch, waarheen te gaan meest met vele

---

(1) Zie Tijds. voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, deel III, bladz. 149.

(2) In midden-Java redjo's genoemd.

moeite gepaard gaat, en ten tweede is men huiverig deze afgelegen plaatsen te betreden, waar, volgens het algemeen gevoelen, booze geesten zich ophouden.

Heeft men echter eens een spoor gevonden, en begeeft men zich op weg, dan wil iedereen van de partij zijn, en weet het een of ander er over te vertellen.

Om de oudheden van Talaga te zien behoeft men juist geen berg te beklimmen, want zij zijn in de desa zelve. En toch verzweeg men het mij, toen ik mij daar bevond.

Zonder mij in beschouwingen over de reden hiervan ter verdiepen, zij het mij vergund te verhalen, dat ik de vermaarde erfstukken gezien en een gedeelte er van afgeteekend heb. De wijze echter waarop het mij vergund werd deze heiligdommen te aanschouwen, is wel waard te worden medegedeeld.

Vooreerst moet men zoo gelukkig zijn op eenen maandag of donderdag te Talaga te komen, omdat men alleen op deze twee dagen de heilige voorwerpen ter bezigtiging openstelt. Ten tweede mag men de meeste voorwerpen niet aanraken, ook niet buiten het huis dragen. Zoo ligt het eerste punt voor den toegeeflijken reiziger is na te komen, zoo lastig is het voor den beminnaar aan fraaije beeldwerken, deze, geplaatst in eene diepe kist, even als in de vogelperspektieven, te moeten aanschouwen.

Van den luimigen aard der bewakers gehoord hebbende, nam ik een invloedrijken persoon onder den arm, en verzocht den panghoeloe van de plaats, mij naar de zoo vermaarde heiligdommen te vergezellen, ten einde uit zijnen mond de noodige inlichtingen te verkrijgen; om de waarheid te zeggen, alleen daarom, om mijnen aanval op de kist, waarin de koperen beelden zich bevinden, te ondersteunen.

Vergezeld van dezen waardigen persoon en een ouden, sedert 1822 blinden en gepensioeneerden djaksa, begaf ik mij op den eersten maandag van 1855 naar de bewaarplaatsen der oudhe-

den, zijnde twee uitsluitend daartoe bestemde huizen.

Tot het eerste huis geraakt men door eene korte met pinang boomen en handjoehan struiken beplante laan. De opzigter er van, een radhen, was juist bezig, in eenen klapperdop wierook te branden, hetgeen ook later in het binnenste van het huis, bij ieder te bezigtigen voorwerp, met den meesten eerbied herhaald werd.

Nadat hij met een vrij ernstig gelaat eenige sembahs tegen de poort gemaakt had, werd het heiligdom voor ons ontsloten.

Voorgelicht door eene brandende kaars, betraden wij het donkere vertrek, waar de voorwerpen bewaard werden, die ik hieronder opnoemen, en kort beschrijven zal.

Voorwerpen in het eerste huis bewaard wordende.

1. Eene kist gevuld met rolsteenen (trachyt) van de grootte van een kippenei of eene mangga. Men kon of wilde mij over deze verzameling van nietigheden geene inlichting geven, maar de blinde cicerone verzekerde mij dat zij reeds van overoude tijden af hier bewaard werden. Daarmede moeten wij ons voor eerst vergenoegen. Zij herinneren mij echter aan eene diergelijke verzameling steenen die ik ergens in Hongarijen ontmoette, en waarmede de heilige Stefanus gesteenigd is geworden. Mogelijk hebben de talagasche voor eenen boedhistischen priester tot hetzelfde doel gediend, en dan zijn zij even goed voor eene schatkamer als deze.

2. Een vijftigtal oude, ten halve veroxydeerde veldslangen en falkonetten, mogelijk van de Oost-indische kompagnie afkomstig. Zij liggen in het diepste donker, maar ik ontwaarde bij het flikkerende licht van de kaars, eenige vrij wel bewerkte stukken, wier mondingen met den kop van eene slang of eenen valk prijkten. De meesten hebben eene lengte van 4 of 5 voeten. Zij moeten in bijzondere waarde gehouden worden, want ik zag

benevens de heele ook gebarsten stukken en kleine brokjes er van. Daar het mij echter zeer onverschillig was, van deze zaken, buiten hunne wereldbekende eigenschap, nog bijzonderheden te vernemen, zoo verzocht ik den radhen mij de andere zaken te toonen.

Voor den beminnaar van diergelijk oorlogstuig diene de opmerking, dat men bij al deze stukjes de projektilen even goed door het zundgat als de monding kan invoeren.

3. Twee kisten, vol geld! Een dood kapitaal, dat echter niet gewild is. De duiten zijn van koper, in het midden met een vierkant gat, even als de balinesche duiten, en aan snoeren geregen. De inskriptie is chineesch.

4. Verscheiden koperen bekkens van eene gamelan, benevens eenige potten van hetzelfde metaal en dezelfde waarde.

5. Vier of vijf malienkolders, uit dik ijzerdraad gevlochten en van koperen platen voorzien. Zij zijn van overoude tijden afkomstig en gelijken veel op die, welke door de boeginezen gedragen worden.

6. Eene kist gevuld met de overblijfselen van oude lampen, klokken en armbanden, waaronder ook eene kris, geheel van ijzer, zooals er onlangs eene van Palembang gezonden werd (1). Deze geheele verzameling zoude ik bijkans met den naam van prullen bestempelen.

Ik hield mij niet lang bij deze overblijfselen van oud koper op, en liet mij de laatste kist openen, waarin de hoofdvoorwerpen bewaard worden.

Na veel over en weder praten tusschen den radhen en den panghoeloe, werd de zware kist eindelijk tot aan de deur gedragen. Toen men het deksel er afnam ontwaarde ik dadelijk,

---

(1) Zie dit Tijdschrift, deel III, Berigten bl. IX.

a.

c.

b.

dat ik niet meer met eene verzameling van nietigheden, maar met zaken van werkelijke kunstwaarde te doen had. Op de plaats echter, waar zij zich nu bevonden, was het niet mogelijk eene kopij er van te nemen, en ik besloot, om ter aanschouwing der zich hier bevindende godheden te geraken, tot den ouden god Plutus mijne toevlugt te nemen. Dit hielp. In een paar minuten was een stoel voor de deur geplaatst, en stond het eerste beeldje, op een spoedig gehaald pisangblad er op. Ik ging op de stoep van de deur zitten en teekende de beelden.

Radhen Pangloerah, een 15 duim hoog (1) zittend beeldje van gegoten geel koper; zonder kunstwaarde (pl. III. a.).

Wij hebben hier een Boeddha voor ons. Hoe hij echter aan den naam van Radhen Pangloerah is gekomen, wist men mij niet op te geven. Het gekrulde hoofdhaar, de lange ooren, het haar op het voorhoofd en de houding van het ligchaam komen met de Boro-boedho Boeddhas overeen. Volgens de houding van zijne regter hand, behoort hij tot de op de zuidzijde van dit monument zich bevindende (2). In plaats van het omhulsel, dat bij deze beelden steeds het geheele ligchaam, de regter borst en schouders uitgezonderd, bedekt, heeft het beeld van Talaga eene sjerp of het opgerolde kleed over den regter schouder hangen.

Sang Hjang Sri, 7 duimen hoog, zittend mannelijk beeldje, met een tamelijk verweerde nimbus (prabhâvala) achter de zitplaats (pl. III. b.).

Sang Hjang wordt door den heer Friederich in het 2e deel van dit tijdschrift toegelicht.

---

(1) Nederlandsch, zoo als verder overal.

(2) Narada- hasta.

Sri heet voornaam, hooggeboren, van *bangsa aloes*, zoo als de regent van Koeningan het verklaart.

Buiten de nog ongeopende lotusbloem en het lotuskussen, draagt het beeld geene speciale kenteekens, want deze zijn te algemeen. Op de Boro-boedho basreliefs zitten somtijds geheele rijen van rijk versierde menschen op lotuskussens. Dit moeten echter daar, volgens mijne (nog onuitgegevene) verklaring, dusdanige menschen zijn, die volgens Boeddhas voorschriften geleefd en zekeren graad van heiligheid bereikt hebben. Boeddha, voordat hij met zijne leerstellingen openlijk was opgetreden, wordt op de basreliefs altijd rijk gekleed en met eene lotusbloem in de hand voorgesteld. Daar op Java zeer vele beelden gevonden worden, die op dezelfde wijze voorgesteld zijn, en aan geene bekende brahmanische godheid met gegronde redenen kunnen worden toegeschreven, zoo veronderstel ik, dat deze beelden Çakja moeten voorstellen, den jeugdigen koningszoon, die aan de menschen tot voorbeeld van deugd en wijsheid moet verstrekken. Sang Hjang Sri: de heilige uit het koningsgeslacht; van hooge geboorte. In het werk van Raffles zijn verscheidene afgebeeldingen, die aan het voorliggende beeld herinneren.

Het beeld vertoont in zijne door den tijd geschonden vormen nog vele sporen van eene fraaije bewerking.

Betara Goeroe, 15 duimen hoog, zittend beeld met drie hoofden, van hol gegoten rood koper. (pl III. c.).

Dit is een der fraaiste beelden dat ik immer ontmoette. Overal is eene ver gevorderde kunst zigtbaar. Alle versierselen zijn uit den vorm hol gegoten en van de grootste zuiverheid en den meesten smaak. Alleen het staande beeld van Brahma in het werk van Raffles, plaat 77, kan in schoonheid van den vorm en het ideale der hoofden met het onderwerpelijke worden vergeleken.

Aangaande den naam, die in het oostelijk Java Batoro Goe-

a

c

b

Lith. der Gem. Bataven. 1855

Wisman en van Ockerd

roe wordt uitgesproken, verwijs ik den lezer naar de mythologie in Hagemans werk over Java (deel II. bl, 240).

Hij is de opperste godheid, de mensch geworden leeraar, de Jupiter der romeinen en de Brahma der hindoes.

Aan de rugzijde van het beeld heeft een nimbus gezeten, waarvan nog duidelijke sporen aan het voetstuk te zien zijn.

Ambet Kasih, 15 duimen hoog, staand vrouwelijk beeld, van gegoten rood koper (pl. IV a.).

Het is van minder kunstwaarde dan het voorgaande.

Het beeld heeft vier armen. In de bovenste regterhand houdt het een kogeltje, in de linker de schelp (sangka). De beide andere handen rusten als beschermend op eene kleine mannelijke figuur, waar achter men nog overblijfselen van vogels (duiven) kan opmerken. De versierselen zijn bekend; opmerkelijk is echter het kleedje of de sarong, die niet in den Boro-boedho maar in den nieuw javaanschen wajang stijl, zeer stijf geplooid, en veel te kort is. Het beeld kan dus niet bijzonder oud zijn.

Ambet Kasih houd ik, wegens de schelp, voor de Sakti van Vischnoe; zij is ook eene beschermster der menschen: daarom het bijwerk met de twee figuren. Ambet heet ook welriekend, geurig.

Praboe Siliwangngi, 15 duimen hoog, staand mannelijk beeld, van hol gegoten geel koper (pl. V. a.).

Dit tamelijk fraai beeld wordt door de overmatig lange vingers der linker hand misvormd. Attributen ontbreken. De naam Praboe Siliwangngi is bekend. Hij komt in de geschiedenis van Padjadjaran voor en behoort aan den vorst, die in 1463 het rijk wederom onder eenen scepter vereenigde. (Zie Hageman deel I, bl. 21).

Soesoehoenan Tlaga Manggoeng. Vol gegoten, zittend, mannelijk beeld van rood koper, 25 duimen hoog, zonder kunstwaarde (pl. V. b.). Vooral slecht zijn de handen en voeten. Deze komen niet genoeg uit, en de de eersten zijn te klein en mis-

vormd. Het beeld schijnt niet bekleed; opmerkenswaardig is de kroon. De langgerekte ooren zonder oorbellen en de houding der handen herinneren aan Boeddha. Daarmede in verband gebragt den naam Manggoeng, als afgeleid van panggoeng, eigenlijk koepel op eene hoogte, zoo kan deze soesoehoenan van de talagasche hooglanden, de een of andere voorname boeteling geweest zijn. Het wordt in de oude geschiedenis van Java dikwijls opgegeven, hoe deze of gene vermaarde vorst, op zekeren leeftijd gekomen, het wereldsche vaarwel zeide en een Bagawan (kluizenaar) werd.

Goerijang Boentoetan. Een zittende leeuw, van rood koper; met den daaraan vastgemaakten ring, 20 duimen hoog; fraai gevormd (pl. IV. b. verg. Raffles, pl. 80).

Voorwerpen in het tweede huis (roemah parampoean: het vrouwenhuis).

De sleutel daarvan is in handen van een oud vrouwtje, de weduwe van eenen pangeran. Voor dat wij het huis mogten binnen treden, brandde zij wierook, even als de radhen. In de voorkamer van het heiligdom is niet veel te zien. Buiten de ustensilien van een' ouden javaanschen weefstoel, ziet men nog een' ouden insgelijks javaanschen ploeg, zonder ijzer, in eenen hoek staan. Of dit dezelfde ploeg is waarmede Radja Galoe zijn volk de velden leerde beploegen, durfde ik aan mijne gidsen niet vragen, vreezende dat zij dit spoedig bevestigend zouden beantwoorden.

Verder wees men ons nog een stuk ornament van gebakken aarde. Ik zag het eerst voor tuf of fijnkorrelige lava aan, doch merkte bij eene nadere beschouwing, dat de verdiepingen met een puntig instrument er uit gehold zijn, daar de randen er van overhellen.

Het voorwerp, heeft misschien vroeger het een of ander bouwwerk gekroond (pl. IV. c.).

Wieman en van Ockerse Lith.

Lith. der Genie Batavia 1855

Wilson del.

Ten laatste haalde men van een' der zolderbalken, in de tweede kamer, een koffertje, en zette het op eene mat neder, waar naast wij moesten plaatsen nemen. Zeer bedaard en met de grootste voorzigtigheid opende het vrouwtje het deksel en liet ons een bundeltje zien, waarover eene javaansche zijden slendang geslagen was. Na ons eene poos met vragende blikken aangezien te hebben, nam zij dit bundeltje er uit en maakte zeer behoedzaam den slendang zoo ver los, dat wij het hoofd van een metalen beeld konden zien.

Daarmede was ik echter niet gediend, en het koste werkelijk eenige moeite, het oude vrouwtje te overreden, den geheelen slendang er af te nemen. Zij wilde het echter niet uit de hand geven, zoodat ik genoodzaakt was, het zoo af te teekenen, als het door haar met bevende hand werd vastgehouden.

Het beeld, bijgenaamd *Simbar Kantjana*, is een voet hoog, van massief gegoten geel koper en van eene eigenaardige bewerking. Op sommige plaatsen zien de verhoogde sieraden er uit als of zij er op gesoldeerd waren. Eigenaardig is nog de lange mantel over den rug van het beeld hangende. Op de Boro-boedho basreliefs is alleen Boeddha er mede gekleed. Wij hebben hier mogelijk een gekroonden boeteling voor ons, waarvan de kunstenaar, tot onderscheiding van andere personaadjes, dit kleedingstuk der bhixus (Boeddhas apostelen) en Boeddhas heeft bijgevoegd.

Het beeld is aan de voeten van eene sleuf voorzien, die stellig moest dienen, om het in een postament vast te maken (pl. V. c.).

Maar genoeg van de poesaka van Talaga. Men beweert dat zij aan de hoofdplaats van het oude Padjadjaran, nabij het tegenwoordige Buitenzorg, afkomstig is, welke bewering mij wel bevallen kan. Dat de beelden uit verschillende tijdvakken van religie en kunst afstammen en daarom in de wijze van symbolizeren er in hoogte verschillen, leidt geen twijfel-

Zoo houd ik Brahma en Sang Hjang Sri voor de oudste, en uit eenen tijd afkomstig, waar in mythologie en kunst in de zuiverste voorstellingen onder het volk verspreid waren. Simbar Kantjana is welligt het jongste kind, het kind der verbastering, uit den tijd van overgang in het mohamedanisme.

Volgens den talagaschen cicerone, beteekent Simbar „breed" en Kantjana „gouden" of „van goud." Of dit toepasselijk moet zijn op de vereenigde persoon of op het geel koperen beeld is mij nog niet duidelijk.

III

De Sang Hjang naast den pasir (heuvel) Poerna Djiwa, in het regentschap Koeningan, distrikt Kadoe Gedee (pl. VI).

Niet ver van de door mij beschreven heiligdommen op den pasir Aki-aki, liggen, op eenen steilen bergrug, onder een' ouden grooten boom, verscheidene voorwerpen van steen (trachyt), klaarblijkelijk afkomstig van een klein bouwwerk uit den ouden tijd. Daaronder zijn een paar waaraan nog eenige vorm te herkennen is. Het grootste gedeelte bevindt zich echter in eenen staat van geheele ontbinding, zoo dat het reeds moeijelijk wordt eene kunstbewerking daaraan op te merken.

Ofschoon de nog aanwezige bewerkte steenen in geenen deele bijzonder uitmunten, zullen zij toch eene plaats kunnen innemen onder de in Cheribon gevonden overblijfselen uit den ouden hindoetijd, en ten minste er van getuigen, dat hier, zoo als elders op Java, de leer der brahmanen en boeddhas verspreid was.

Ook de Sang Hjang ligt, zoo als de Aki-aki, verscholen on-

Pl. VI.

Segaar. Lith.

Lith. der Genn. Batavia. 1855

Wilden del.

der een dik loofverwulf, even als eene rots in zee, boven de bleekgroene dadapboomen der koffijtuinen uitstekende.

Vooreerst merkt men op, eene achtkante steenplaat, een bijkans drie voet hoogen vierkanten pilaar op, wiens kanten naar boven toe konkaaf worden. Hij is echter afgebroken, maar zeer waarschijnlijk het hoofdvoorwerp van de plaats: een linggam (a).

Daar naast staat op eene vijf duimen hooge steenplaat het geschonden beeld van een dier; de inlanders noemen het badak (rhinoceros) (b). Ik houd het voor eenen olifant, ofschoon ik geene andere bewijzen er voor kan aanhalen, dan dat de rhinoceros, volgens mijn weten, in de hindoemythologie geene groote rol speelt, dat met den olifant wel het geval is. Slechts eenmaal wordt dit dier in eere herdacht. In de Tirto-djoga komt een voorname kluizenaar voor, genaamd Bagawan Hoetama, wiens vrouw eene widhodari of engelin was, die, door den invloed van Batoro Goeroe, twee zonen baarde. De oudste heet Bali-radja of Soebali en had de gedaante van eenen rhinoceros (zie Hageman, deel II, p. 281).

Dezen nu zou het steenen dier in kwestie moeten voorstellen. Daar echter het geheele hoofd en een der achterpooten ontbreken, en de rest even goed aan eenen olifant als aan eenen rhinoceros kan hebben behoord, zoo valt niet veel hier over te redeneren.

Buiten deze twee voorwerpen liggen nog twee steenen daar, die onze aandacht een weinig verdienen. De eene is zeer kunstig bewerkt en moeijelijk te beschrijven. Hij gelijkt een weinig op eene arabische sandaal (c). De tweede draagt eene piramidale verhooging en bestaat uit één stuk (d). Een daarnaast liggend stuk behoort er aan (e). Deze twee stukken aan elkander gevoegd doen ons zien, dat hier nog meer diergelijke steenen op dezelfde wijs op en naast elkander gestaan zullen hebben, die in den vorm van een voetstuk of altaar den pilaar

tot onderlaag gediend hebben. De meeste oude javaansche bouwwerken zijn, vooral in de tusschenmuren, op dezelfde wijze verbonden.

De inlander legt op het afgebroken vlak van den pilaar een stuk steen, en wrijft wierook er mede tot poeder, dat als een remedie voor alles gebezigd wordt.

Januarij, 1855.

VERSLAG

VAN DE

KOMMISSIE TOT VERBETERING

DER

INDISCHE ZEEKAARTEN,

OMTRENT DE VERRIGTINGEN GEDURENDE HET JAAR 1854, IN HET BELANG DER HYDROGRAPHIE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Kon de kommissie in haar vorig jaarlijksch verslag (1) een vrij uitvoerig overzigt geven van de uitkomsten sedert de oprigting der kommissie, en meer speciaal sedert het jaar 1838, in het belang van de hydrographie van den Indischen archipel verkregen, ditmaal zal zij zich bepalen tot het leveren van een overzigt der hydrographische werkzaamheden, die gedurende het afgeloopen jaar plaats hadden, terwijl slechts ter vergelijking eenige der resultaten, in haar vorig rapport vermeld, zullen aangehaald worden.

In de eerste plaats is het der kommissie bijzonder aangenaam te kunnen betuigen, dat de officieren van Zr. Ms. zeemagt zich op nieuw beijverd hebben, om, zooveel de overige

---

(1) Dat verslag is geplaatst in het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch-Indie, deel VII.

zeer drukke diensten dit toelieten, de hydrographie van deze wateren door opnemingen, plaatsbepalingen en beschrijvingen van vaarwaters te bevorderen.

Niet minder dan 29 kaarten of schetsen, nieuwe opnemingen bevattende, kwamen gedurende het jaar 1854 bij de kommissie in. Zij worden vermeld in den, onder bijlage A, bij dit rapport gevoegden staat, en verdienen van die stukken, zoomede van de andere ingekomen rapporten van hydrographischen aard, de volgende, wegens hunne belangrijkheid, eene speciale vermelding.

De opnemingen van den luitenant ter zee G. W. F. Moeth, kommanderende Zr. Ms. schoener Aruba, zoowel in den omtrek van de Duizend-eilanden, ten noorden van Batavia, als in de wateren van Billiton. Beide deze opnemingen waren het gevolg van speciale opdragten van den kommandant Zr. Ms. zeemagt.

De ligging van de voornaamste der Duizend-eilanden, zoomede van nabij gelegene droogten werd met alle gewenschte naauwkeurigheid bepaald, terwijl het geheele eiland Billiton, waarvan tot dus verre slechts de westkust bekend was, rondgezeild en daarvan eene kaart gemaakt werd, die, in vergelijking met de vroegere kaarten, vele verbeteringen bevat.

De luitenant ter zee 1e klasse J. van der Straaten, kommanderende Zr. Ms. schoenerbrik Sylph, leverde een belangrijk rapport in betreffende het vroeger bijna onbekende eiland Engano, waarin verscheidene opgaven omtrent de hydrographie voorkomen, en werd door de officieren op genoemden bodem dienende, eene opname van de ankerplaats te Barhao bewerkstelligd.

De luitenant ter zee 1e klasse E. Kemper bezocht met Zr. Ms. schoenerbrik Sylph, in het najaar van 1854, Hog, het noordelijkste der langs de westkust van Sumatra gelegene eilanden. Eene opname van de baai van Lamamé was het gevolg van dien togt, en het verdient opmerking, dat, voor zoo veel bekend is, Hog-eiland nog nimmer te voren door een europeesch vaartuig bezocht was.

De schetsen van de Kapoeas en Slakou zijn te danken aan de togten welke door Zr. Ms. stoomschepen Borneo en Onrust op genoemde rivieren plaats hadden. Eerstgenoemde bodem stoomde de Kapoeas op tot bij Salimbouw, gelegen op een' afstand van ongeveer 70 duitsche mijlen van de monding, gerekend langs de kronkelingen der rivier, terwijl Zr. Ms. stoomschip Onrust de eerste oorlogsbodem was, die de rivier Slakou opvoer.

De luitenant ter zee 2e klasse J. W. Binkes volbragt eene belangrijke trigonometrische opname van een gedeelte der Spermonde-eilanden, ten westen van Makassar, sluitende aan die van den luitenant ter zee J. van Gogh, en eene, mede trigonometrische, opname werd door denzelfden officier en den luitenant ter zee 2e klasse W F. van der Burg van de passage tusschen Saleijer en Varkens-eiland tot stand gebragt.

Eenige der in den staat genoemde opnemingen waren het gevolg van den belangrijken togt in de golf van Gorontalo en de Bangaai- en Soela-archipels, van Zr. Ms. stoomschip Etna onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse H. F. Valentini. Onder anderen passeerde dit stoomschip de zeer naauwe en gevaarvolle straat, gelegen tusschen de eilanden Togean en Malingie, die nimmer te voren door een europeesch schip bevaren was.

De luitenant ter zee 1e klasse J. A. K. van Hasselt zond in een vervolg op zijn voor de hydrographie zeer belangrijk journaal van verifikatie, gehouden gedurende een verblijf in de wateren van Timor, aan boord van Zr. Ms. schoenerbrik Ambon.

Verschillende plaatsbepalingen en aanwijzingen omtrent vaarwaters werden ontvangen, onder anderen van (nu wijlen) den kapitein ter zee P. Dibbetz, betreffende de baai van Palos, den luitenant ter zee 1e klasse G. C. Pels Rijcken, betreffende de eilanden-groep ten westen van Makassar, den kapitein luitenant ter zee J. J. van der Moore, betreffende straat Makassar,

den luitenant ter zee 1e klasse W. P. J. L. Stort, betreffende Flores en Sumbawa, den luitenant ter zee 1e klasse W. A. Kleijne, betreffende Keij, Sejhra, Babber en Letti, in de Molukkos.

Eenige nuttige bepalingen omtrent de ligging van de Karang Tambaga en de bank bij Tandjong Toenai in straat Banka, werden ontvangen van den gezaghebber der gouvernements marine P. H. van der Wedden, terwijl mede eenige belangrijke opmerkingen van hydrographischen aard betreffende de noordelijke peperhavens op de westkust van Sumatra inkwamen van den gezagvoerder der nederlandsch-indische bark Sumatra, P. Vader, en betreffende de passage tusschen Poeloe Laukai en Poeloe Lanjoka bewesten Makassar, van den gezagvoerder van het nederlandsch-indisch stoomschip Padang, C. F. A. Persille (1).

Eindelijk is ook ontvangen eene schets van de Geelvink-baai op Nieuw-Guinea, door den gezagvoerder G. G. Pietersen.

De klippen en droogten gedurende het jaar 1854 ontdekt of nader bepaald, worden vermeld op de bij dit rapport gevoegde bijlage B, en zijn die berigten, voor zooveel noodig, reeds vroeger bekend gemaakt in de javasche courant.

Door de kommissie is in het afgeloopen jaar in het licht gegeven de kaart van de Java-zee en aangrenzende vaarwaters door de luitenants ter zee H. D. A. Smits en baron P. Melvill van Carnbee. Deze kaart bevat een résumé van de hydrographische kennis op het tegenwoordig tijdstip der vaarwaters tusschen Java en Borneo en de straten tusschen laatstgenoemd eiland en Sumatra. Een punt van waarde van deze kaart is, dat het meerendeel der diepten (ook die op diep water) niet, zoo als veelal

---

(1) Van de direktie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen ontving de kommissie eene kaart van de Kokos- of Keeling-eilanden, het eerst opgenomen in het jaar 1825 door den Heer J. C. Ross. Deze kaart stemt, met uitzondering van een paar bijvoegsels, overeen met de reeds uitgegevene kaarten van die eilanden.

plaats vindt, van oude kaarten overgenomen, maar gegrond is op werkelijk aan boord van Zr. Ms. oorlogschepen gedane loodingen.

Het genoemde lid der kommissie Melvill van Carnbee beëindigde tevens de zamenstelling van eene kaart van de oostkust van Celebes en aangrenzende vaarwaters, terwijl van de kaart der eilanden beoosten Java, door wijlen den luitenant ter zee Smits, eene nieuwe (de 3e) uitgave door hem werd voorbereid.

Het belang beseffende, dat er in gelegen is om de ontdekkingen van den laatsten tijd op de reeds bestaande kaarten aan te teekenen, heeft dit de kommissie geleid, om bij het hydrographisch bureau een 15tal verbeteringen te doen opmaken voor de kaart van straat Banka en Gaspar door Smits, het westelijkste blad van de kaart van Java door Melvill van Carnbee, de kaart van straat Sunda door Rietveld en Boom en de kaart van de Lampongbaai door Bloijs van Treslong Prins. Deze verbeteringen zijn, door tusschenkomst van het gouvernement, naar Nederland gezonden, ten einde ter hand gesteld te worden aan den heer Jacob Swart te Amsterdam, den uitgever van de genoemde kaarten.

In het afgeloopen jaar werd uit Nederland ontvangen de nieuwe kaart van de westkust van Celebes van Kekean tot Parre-parre, volgens de opname van den luitenant ter zee H. A. Modderman. Deze kaart sluit aan en maakt een geheel uit met die van den luitenant ter zee J. van Gogh en is, even als deze, met veel zorg en naauwkeurigheid uitgegeven door den heer Jacob Swart te Amsterdam. Eene andere nieuwe kaart, voorstellende de vaarwaters van en met straat Sunda tot Batavia, te zamengesteld door wijlen den luitenant ter zee P. A. J. Bloijs van Treslong Prins, is mede in 1854 in Indië aangekomen.

Het debiet van kaarten en gidsen bij het depot van zeekaarten is dit jaar, in vergelijking met 1853, met een bedrag van ƒ 615 toegenomen en heeft bedragen eene geldswaarde van ƒ 6509.

Aan drie vreemde oorlogschepen, namelijk het stoomschip der Vereenigde staten van Amerika, John Hancock, en de britsche schepen Sybille en Lily, zijn, tijdens hun bezoek te Batavia, de voornaamste der nederlandsche zeekaarten dezer bezittingen, bij wijze van geschenk, aangeboden.

Hieronder volgt eene vergelijkende opgave van het getal, dat van eenige der voornaamste kaarten en gidsen, gedurende de twee laatste jaren, is verstrekt geworden:

	gedurende 1853.	1854.
Kaart van Java door Melvill van Carnbee (bladen)	206	242
Gids voor idem idem . . .	9	10
Kaart der reede van Batavia door Escher, enz. .	80	68
Id. van T. Kaik tot Anjer door Staring, enz . .	44	28
Id. van straat Sunda door Rietveld en Boom . .	28	18
Id. van de vaarwaters tusschen Sumatra en Borneo, 1e gedeelte, door Melvill van Carnbee.	38	48
Id. van idem, 3e gedeelte, door Smits.	62	60
Gids voor Banka en Gaspar door idem.	10	7
Kaart van straat Gaspar door Osthoff.	28	22
Id van straat Riouw door van der Plaat. . . .	35	31
Id van de eilanden beoosten Java door Smits. .	38	38
Gids voor idem idem. . . .	3	14
Kaart van straat Makassar door Smits.	43	104
Id van ZW. gedeelte Celebes door Schröder, enz.	17	20
Id van de Moluksche eilanden door Gregorij. .	20	27
Gids voor idem idem. . .	8	7
Kaart van Padang tot Taboejong door Osthoff. . .	15	15

De geographische ingenieurs, nadat zij, in de eerste helft des afgeloopen jaars, nog een aantal sterrekundige waarnemingen hadden verrigt, zijn vervolgens in de maand julij naar Cheribon gereisd, en hebben aldaar, met het beste gevolg, de hun opgedragen geodesische metingen volbragt. Eene basis is geme-

ten, en een net van driehoeken over de geheele residentie geworpen, waardoor de onderlinge ligging van de voornaamste punten, zoo langs de kust als in het binnenland, met de meeste naauwkeurigheid bepaald zal worden.

Tusschen Cheribon en Batavia zijn door die ingenieurs op de toppen van eenige bergen waarnemingen gedaan, die de beide genoemde plaatsen op eene geodesische wijze aan elkander zullen verbinden, waartoe echter nog eenige waarnemingen moeten worden verrigt en uitgesteld zijn, tot dat een beter saizoen dat werk kan begunstigen. In december alhier teruggekeerd, houden de geographische ingenieurs zich sedert onledig met de berekening hunner waarnemingen, doch wordt dit werk ongelukkiger wijs vertraagd door de ziekte van den heer S. H. de Lange, hoofdzakelijk ontstaan ten gevolge van de uitgestane vermoeijenissen in het Cheribonsche.

De kommissie verheugt zich, dat, als een gevolg van hare dringende voorstellen, door het gouvernement een besluit is genomen, waarbij bepaald is, dat een' inspecteur zal worden aangesteld voor de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen in Nederlandsch-Indië. Het marine-departement opgedragen zijnde eene voordragt voor de vervulling van deze betrekking te doen, nadat eene voorloopige instructie voor den werkkring van dien inspecteur door hem zal zijn opgesteld, heeft gemeld departement tot heden niet aan de bedoelde opdragt kunnen voldoen, om reden nog geen antwoord is ontvangen op de tot het gouvernement gerigte vraag: onder het beheer van welk departement het personeel en materieel van het loodswezen gerangschikt behoort te worden? (1).

De nieuwe lichttoestel met toebehooren, bestemd voor Anjer, is in de maand oktober j. l., aan boord van het nederl: schip

(1) Sedert is tot inspekteur benoemd de luitenant ter zee 1e klasse P. F. Uhlenbeck.

Brouwershaven, uit Nederland alhier aangekomen. De omstandigheid dat aan de lantaarn verscheidene voorwerpen ontbraken is oorzaak geweest, dat dit een en ander te Batavia moest worden aangemaakt, alvorens de toestel naar de plaats zijner bestemming kon worden overgebragt.

Intusschen heeft het oude kustlicht van Anjer in september opgehouden te branden en is vervolgens overgebragt naar Makassar, met het doel om op die plaats, ten nutte van de zeevaart, te worden opgerigt en ontstoken.

In het afgeloopen jaar is mede magtiging verleend tot de oprigting van eene kustverlichting te Batoe Dodol en te Banjoewangie in straat Balie. Ingevolge het projekt, zullen op eerstgenoemde plaats twee lantaarns met lampen en reflektors en te Banjoewangie een lantaarn ontstoken worden, welk een en ander in de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid te Soerabaja wordt aangemaakt. Men heeft de overtuiging, dat deze kustlichten, eenmaal in werking gebragt, zeer bevordelijk zullen zijn tot eene veilige vaart in de naauwe en moeijelijke straat Bali.

Op de voorstellen dezer kommissie in het belang der bebakening in Nederlandsch Indie in het afgeloopen jaar gedaan heeft het gouvernement besloten eene geheele hervorming en betere inrigting te brengen in de bebakening der reede van Batavia en derwaars geleidende vaarwaters.

De aankondiging hieromtrent, die de bedoelde hervorming doet kennen, heeft plaats gehad in de javasche courant en is ook opgenomen in de bijlage B van dit rapport. Men hoopt dat een goed gedeelte van het nieuwe stelsel, waarvan de zeeman ongetwijfeld een groot nut zal ondervinden, reeds in dit jaar in werking zal kunnen komen.

Eveneens heeft het gouvernement bevolen de oprigting op de Karang Koko of Zwaantjes-droogte in straat Madura van een ijzeren baak of merk, terwijl een houten kruis is geplaatst

op de karang Djeroek nabij Tagal, en het voorstel is gedaan tot het leggen van eene ijzeren boei op de zeer gevaarlijke klip van Pamanoekan bij de noordkust van Java.

Eene nieuwe inrigting voor den tijdbal te Batavia zou reeds tot stand gekomen zijn, indien niet eenig oponthoud ware ondervonden bij het aanmaken van den toestel te Batavia. Men vleit zich niettemin, dat de bedoelde nuttige inrigting in het begin van het nu ingetreden jaar in werking zal komen.

Bijlage A. Lijst der in 1853 *ingekomen kaarten.*

De westkust van Sumatra, van Taboejong tot Tappanoelie, door de officieren van Zr. Ms. schoenerbrik Egmond, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse J. H. Beelaerts.

Ankerplaats te Barhao, op Po. Engano, door de officieren van Zr. Ms. schoenerbrik Sylph, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse J. van der Straaten.

Reede en baai van Sitolie, op Po. Nias, door den luitenant ter zee 2 klasse M. S. Bijleveld en J. B. A. de Jong, aan boord van Zr. Ms. schoenerbrik Egmond.

De baai van Lamané, op de oostkust van Hog-eiland, door de officieren van Zr Mr. schoenerbrik Sylph, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse E. Kemper.

Reede bij de z.z.w. kust van Dwars in den weg, in straat Sunda, door de officieren van Zr. Ms. stoomschip Vesuvius.

Loodingen ten z. van Krakatou, ter opsporing van de Hoedekenkerksklip, door Zr. Ms. stoomschip Vesuvius, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse P. A. Matthijsen.

Gedeelte der Duizend-eilanden en aangrenzende vaarwaters, door den luitenant ter zee G. W. F. Moeth, kommanderende Zr. Ms. schoener Aruba.

Loodingen bij de Boompjes-eilanden en in de Java-zee, door denzelfden.

Schets van het eiland Billiton, door denzelfden.

De binnenreede van Riouw, door de luitenants ter zee 2e klasse jhr. A. Meijer, W. H. F. van Oordt en J. D. J. van der Hegge Spies, aan boord van Zr. Ms. brik de Haai.

Ankerplaats voor de kampong Moro in den Riouw-archipel door de officieren van Zr. Ms. schoenerbrik Egmond.

De steenen in de kleine Sambas-rivier, door den luitenant ter zee jhr. T. L. F. K. von Pestel.

De Kapoeas-rivier, door het etat-major van Zr. Ms. stoomschip Borneo, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse G. P. J. Mossel.

De Slakou-rivier, door den luitenant ter zee F. H. T. Troester, aan boord Zr. Ms. stoomschip Onrust.

Gedeelte der westkust van Borneo, zijnde een résumé van verschillende opnemingen, door den luitenant ter zee 2e klasse J. C. Cornelissen.

Schets der eilandjes te n. o. van Kangeang, door den luitenant ter zee 1e klasse G. F. G. Gobius.

De reede van Pota, n. kust Flores, door den luitenant ter zee 2e klasse J. W. Binkes.

Baai van Rioem, op de noordkust van Flores, door de officieren Zr. Ms. stoomschip Gedeh.

Passage tusschen Saleijer en Varkenseiland, door de luitenants ter zee 2e klasse J. W. Binkes en W. F. van der Burg.

Gedeelte van den Spermonde-archipel, bewesten Makasser, door den luitenant ter zee 2e klasse J. W. Binkes.

Klip bewesten den Spermonde-archipel, door de officieren van Zr. Ms. stoomschip Merapi.

Reede van Dongala, in de Palosbaai, door de luitenants ter zee 2e klasse G. R. Castendijk en W. F. van der Burg.

Ankerplaats te Wani, in dezelfde baai, door den luitenant ter zee jhr. H. J. A. S. de Meij van Gerwen.

Reede van Palos, door den luitenant ter zee 2e klasse G. R. Castendijk.

De straat tusschen Togean en Malingie en de baaijen van Togean en Bangaai, door de luitenants ter zee 2e klasse J. H. P. E. Kniphorst en J. P. M. Willinck, aan boord Zr. Ms. stoomschip Etna, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse H. F. Valentini.

De reede van Lekitobie, op Soela Taliabo, door den luitenant ter zee J. P. M. Willinck.

De eilanden beoosten Damme, door den luitenant ter zee 1e klasse H. A. Modderman en den luitenant ter zee 2e klasse A. Schotborgh. . . . .

Reede van Sejhra (Teninber eilanden), door den luitenant ter zee 2e klasse A. Schotborgh.

Schets der Geelvink-baai, op Nieuw-Guinea, door den gezagvoerder Pietersen.

Bijlage B. Opgaaf der in 1854 *bekend geworden of nader bepaalde gevaren, zoo mede der veranderingen in de kustverlichting en bebakening aangebragt.*

1. De gezagvoerder P. Admiraal, van het nederlandsch fregatschip Hendrika, heeft berigt, dat hij in straat Banka de spoedig afnemende diepten van 10, 8, 6, 4 tot $3^1/_4$ vademen heeft gelood, als wanneer gepeild werd: klein Nanka-eiland noorden en Parmassang-gebergte, over het midden, oost. Van hier om de n. w. en w. n. w. sturende, verkreeg men weder de op de kaart aangegevene grootere diepten.

Bij een sedert plaats gehad hebbend onderzoek door een oorlogsvaartuig heeft men op de aangeduide plaats niet minder diepte bevonden dan 4 vademen, met laagwater, en zachten moddergrond, zoodat deze droogte geenerlei gevaar oplevert.

2. De gezaghebber P. H. van der Wedden, van 's gouvernements schoener Niobé, ontdekte eene droogte, gelegen $^1/_2$ of $^3/_4$ mijl ten zuiden van de karang Tambaga in straat Banka. Op deze droogte, in $2^1/_2$ vadem zachten moddergrond, ten anker liggende werd gepeild:

Lalarie punt of T. Pangong.	z. 36° o.
De eerste hoek benoorden den voorgaanden. . .	z. 51° o.
Het noordelijkste van de Parmassang punt . .	n. $2^2/_3$° o.
De hoogste top van het Parmassang gebergte. .	n. 24° o.
De Tweede punt van Sumatra.	n. 72° w.
De karang Tambaga.	n. ten w.

3. De gezagvoerder C. G. Langenberg van de bremer brik Auguste, rapporteert, den 9 november 1853, in straat Makasser, ontdekt te hebben, twee zandbanken, 3 of 4 voeten boven water uitstekende, en gelegen nagenoeg $3^3/_4$ duitsche mijlen n. o. ten n. van het oostelijkste der Bontou eilanden, onder de kust van Borneo.

Deze zandbanken liggen o. z. o. en w. n. w. van elkander op ongeveer $^1/_4$ mijl afstand.

N. B. Deze banken zijn gebragt op de nieuwe uitgave van de kaart van straat Makasser, door den luitenant ter zee Smits.

4. Dezelfde gezagvoerder ontdekte mede, op den 4 februarij 1854, eene rots, ongeveer 25 voeten boven water uitstekende, en gelegen in het n. o. ten o. $^1/_8$ o. of n. o. ten o. $^1/_4$ o. van de Lage-of Piramidaal-rotsen, ten westen voor groot Natuna-eiland. De afstand dezer rots, wier uiterlijke gedaante met die in de nabijheid van poeloe Semione aangegeven overeenkomt, tot de Lage-rotsen, zal omstreeks $3^3/_4$ duitsche mijlen bedragen; voor de lengte van laatstgemelden vond de heer Langenberg 107° 26′ beoosten Greenwich.

5. Ter aanduiding van de plaats, alwaar onlangs op de reede van Kema Zr. Ms. korvet Sumatra is gezonken, is aldaar een voorloopig merk opgerigt, te zamen gesteld en liggende als

volgt: Op een vlot, vervaardigd van 9 balken van 12 en 6 voeten lengte, staat een bok van bamboes, ter hoogte van 9 rijnl: voeten, en hieraan is bevestigd eene bamboezen mast, welke $13^1/_2$ voeten boven den bok uitsteekt. Het boveneinde van dezen mast is voorzien van eenen bol van ovalen vorm en $6^1/_2$ tot $3^1/_2$ voeten doorsnede. Het vlot ligt ten anker voor een oud kanon van 400 of 500 ned. ponden zwaarte en eene ijzeren ketting ter lengte van 20 vademen.

Dit merk is geplaatst op $12^1/_2$ vadem diepte (zandgrond), ongeveer 100 ned. ellen beoosten het wrak, waarvan de ankerpeilingen waren:

Het eiland klein Limbe. . . . . o. ten n. w/z o.
Een zigtbare hoek. . . . . n. o. $^1/_2$ n.
De vlaggestok. . . . . w. ten n.

Gezagvoerders van schepen die de reede van Kema naderen, zullen dus wel doen met ten anker te komen binnen $1^1/_2$ of 2 kabellengten afstand van het baken, te rekenen van het noorden door het westen naar het zuiden.

6. De Hoedekenkerk's klip, ten zuiden van het eiland Krakatou, omtrent wier aanwezigheid langen tijd onzekerheid bestaat en die ten onregte van de meeste engelsche zeekaarten was afgelaten, doch op de hollandsche kaarten op nieuw was geplaatst, op grond dat zij op de oude hollandsche kompagnies kaarten voorkomt, schijnt werkelijk te bestaan.

Volgens berigt van den havenmeester te Anjer toch, zou, in maart 1851, een hamburger schip elf stooten op deze klip gedaan hebben en men bij die gelegenheid hebben bevonden, dat zij gelegen is ongeveer $^1/_2$ duitsche mijl van de plaats alstoen aangewezen op de nieuwe hollandsche zeekaarten.

Verder heeft de heer Danekes, in der tijd eerste stuurman op het nederlandsch indisch schip Abdul Hassim, gezagvoerder said Ali Habassi, berigt, dat genoemd schip, den 3 julij 1848, even op bedoelde klip heeft gestooten.

Het schip ging 14 voeten diep en men peilde onmiddelijk na het stooten: de piek van Krakatou n. o. 1/2 n., terwijl de naaste afstand tot dit eiland gegist werd 1 1/2 mijl te bedragen. Het schip te veel vaart loopende, had men geene gelegenheid om te looden. Niettegenstaande deze laatste opgave nagenoeg overeenstemt met de eerste, en men dus genegen zou zijn te besluiten, dat de Hoedekenkerk's klip werkelijk op de aangeduide plaats gelegen is, heeft Zr. Ms. stoomschip Vesuvius, uitgezonden om de klip op te sporen, sedert vruchteloos, gedurende verscheidene dagen, op de aangegevene hoogte gekruist en aldaar gevonden 70 tot 80 vademen diepte. Ook een britsche oorlogschoener, the Saracen, kapt. Richards, heeft vruchteloos naar de klip gezocht, zoodat de juiste ligging alsnog nader bepaald zal moeten worden.

7. Ten gevolge van het voornemen tot oprigting van eenen, uit Nederland verwacht wordenden, nieuwen lichttoestel, bestemd om op den vuurtoren van Anjer geplaatst te worden, en welk licht tot buiten St. Nikolaas punt of op omstreeks 4 duitsche mijlen zigtbaar zal moeten zijn, is bepaald geworden, dat het tegenwoordig bestaande kustlicht op den vierden hoek in straat Sunda, te rekenen van den 1 september 1854, zal ophouden te branden.

Van de ontsteking van het nieuwe kustlicht zal ten behoorlijken tijde aan het publiek mededeeling worden gedaan.

8. De kapitein luitenant ter zee J. J. van der Moore, kommanderende Zr. Ms. stoomschip Merapi, heeft een rif ontdekt in straat Makassar, gelegen op 4° 43′, zuiderbreedte en 118° 55′ oosterlengte. Aan boord van genoemd stoomschip werd, terwijl men op bedoeld rif aan den grond zat, gepeild: het westelijkste der Kapo Posang-eilanden tusschen oost en o. z. o. 3/4 o. naar gissing op 1 1/4 mijl afstand, een zuidelijker en iets verder afgelegen eiland van de Kapo Posang-groep tusschen o. z. o. 1/4 o. en z. o. ten o. 3/4 o.

Het rif, dat met laag water vooral aan de buiten- of werkzijde droog valt, is zeer steil, daar aan boord van de Merapi gelood werd: voor en bij de valreep 1 vadem, achter het roer 22 vademen, en op 2 sloepslengten afstand achter het schip 40 en 50 vademen. Het verval van water op het rif werd bevonden te bedragen 8 voeten.

Uit deze ontdekking volgt, dat de westergrens van den Spermonde-archipel niet zoo digt mag genaderd worden als op de kaart van straat Makassar door den luitenant ter zee Smits is aangewezen, en dat het geraden is, minstens 2 mijlen ten westen van de Kapo Posang-eilanden verwijderd te blijven.

9. De gezagvoerder W. F. Broeksmit van het nederlandsch fregatschip Bato, komende van Van Diemensland, rapporteert, dat hij in Torresstraat 41 schipbreukelingen van 3 engelsche schepen aan boord opgenomen heeft, namelijk: van de Fatima, gezagvoerder Hardie, de Thomasin, gezagvoerder Holmers, en de Elisabeth, gezagvoerder Charchyle, allen bestemd van Australie naar Singapoera. De eerste en laatste zijn gestrand op Great detached reef, en de tweede op een onbekend rif, gelegen op 16° 29′ z. br. en 148° 5′ o. l. Greenwich.

10. Het nederlandsche koopvaardijschip Adriana Petronella, gezagvoerder A. A. Brocx, heeft, den 30 augustus 1854, gestooten op een tot dus verre onbekend koraalrif, hetwelk geschat werd slechts eene halve scheepslengte groot, en 13 tot 16 voeten onder de oppervlakte der zee, bij laagwaterstand, gelegen te zijn. Men peilde bij het stooten: den n. w. hoek van Kangeang o. $^1/_2$ n. en den z. w. hoek van Kangeang of Tanjong Batoe Tettee o. z. o. $^1/_4$ o. Volgens deze peilingen en de waarnemingen aan boord van het schip is de ligging van dit gevaar: 6° 52′ z. br. en 115° 0′ 30″ o. l. Greenwich, ongeveer $4^1/_4$ mijlen west van den n. w. hoek van Kangeang. Bij dit rif, dat door geene branding of verkleuring van water verkenbaar was, en eerst gezien kon worden toen

men er zich op bevond, werd 56 vademen water gelood.

Het genoemde schip bekwam bij die gelegenheid een gevaarlijk lek, waardoor men verpligt was op het strand van Poeloe Sapoedie te loopen, ten einde niet in diepwater te zinken.

11. De luitenant ter zee 1e klasse P. A. Matthijsen, kommanderende Z. M. stoomschip Vesuvius, onderzocht onlangs eene reede aan de z. z. w. zijde van het eiland Dwars in den weg, in straat Sunda. Men bevond bij die gelegenheid, dat aldaar over het algemeen goeden ankergrond aanwezig is en eene geschikte tijdelijke ankerplaats gevonden wordt in de volgende peilingen:

de n. w. hoek van Dwars in den weg n. tot n. n. w.
de zuidhoek van dito o. z. o. tot z. o. t. o.

12. Op de karang Djeroek, gelegen in de nabijheid van Tagal, is een merk geplaatst, bestaande in een houten, wit geverwd, kruisbaken, ruim 17 rijnl. voeten boven water uitstekende en gelegen in de navolgende peilingen met het miswijzend kompas:

van den vlaggestok te Tagal. n. 55° o.
van de reede van Tagal. n. $73^1/_2$ o.

13. De gezagvoerder Ten Boekel van het nederlandsch schip Nassau berigt, dat het nederlandsch barkschip Lamina Elisabeth onlangs heeft gestooten op een rif in de nabijheid van Groot Natuna en gelegen, volgens opgave van den gezagvoerder van laatstgenoemden bodem, in de volgende peilingen:

Po. Kamoedie en Po. Jantie bijna in elkander n. t. o. $^3/_4$ o.
Goenong Ranaij. n. t. w. $^7/_8$ w.
Het naaste hooge land bij den o. kant van Natuna w. n. w. $^3/_4$ w.
De zuidpunt van idem. w. $^1/_2$ n.
De hoek van Poeloe Tanjong Lagong w. z. w. $^7/_8$ w. à w. t. z.

14. Het gouvernement heeft besloten eene hervorming en betere inrigting te brengen, in de bebakening van de reede van Batavia en derwaarts geleidende vaarwaters.

Bij besluit is bepaald.

A. dat er voortaan twee soorten van baken aangenomen zullen worden, namelijk de eene soort aan het boveneinde voorzien van eenen bol en de andere op gelijke wijze van eenen kegel, tot uitduiding van de vaarwaters naar- en van de reede van Batavia zelve.

B. dat de beide zijden der drie groote naar de reede van Batavia geleidende vaarwaters, van deze twee soorten van baken zullen voorzien worden in dezer voege, dat de eene zijde van het vaarwater steeds baken met bollen en de andere zij de baken met kegels zullen voeren, of wel, dat de schepen in het zeilen naar Batavia, door een der drie groote vaarwaters, de baken met bollen steeds aan stuurboord, en de baken met kegels steeds aan bakboord van zich moeten houden.

C. dat de volgende punten van baken voorzien zullen worden:

I. Het *westelijk binnenvaarwater*, beginnende bij den Menscheneter en verder loopende ten zuiden langs de Kombuizen en Middelburg, en ten westen langs Onrust en Kuiper.

a. baken met bollen:
het noordeinde van het rif van den Menscheneter,
het noordeinde van het rif van Ontong Java,
de Mathilda klip,
de klip ten zuidwesten van Kuiper,
de Reigersdaal-droogte;

b. baken met kegels:
de karang Tongara,
de zuidwesthoek van de westelijkste der klippen aan de westzijde der Groote Kombuis.
de karang Loembong,
de klip regt zuiden van de Kleine Kombuis,

de Meinderts droogte,
de karang Katappan of Kanapan,
de zuidpunt van het rif van Middelburg,
de steen van Onrust,
de westpunt van het rif ten noordwesten van Kuiper,
het rif van Purmerend.

II. Het *westelijk buitenvaarwater*, ten noorden langs de Kombuizen, tusschen de eilanden Rotterdam en Haarlem, en vervolgens tusschen Rijnlands- en Neptunusdroogten door.

a. baken met bollen:
de noordwestelijkste der klippen ten noorden van Midburg,
de karang Poelo Obi bij Rotterdam,
het Wapen van Purmerend,
de Rijnlands droogte;

b. baken met kegels:
de karang Toelo Aijer, bewesten Hoorn,
de Neptunus droogte,
de karang Pipa, digt ten zuiden der Pas-op.

III. Het *oostelijk vaarwater*, ten zuiden van den Vader Smit bank langs.

a. baken met bollen:
de droogte met $2^1/_4$ vademen, gelegen $^1/_4$ mijl ten oosten van de bank Vader Smit,
de zuidpunt van de bank Neerstuk;

b. baken met kegels:
de noordelijkste der klippen, ten noordwesten in de nabijheid van Tanjong Priok.

D. dat de kleur der baken zwart zal zijn.

E. dat behalve de bol- en kegelbaken tot aanduiding van het vaarwater, de grenzen van eenig gevaar nader aangewezen zullen kunnen worden door eenvoudige gewone

palen, daar waar zoodanige nadere aanduiding noodig wordt geacht.

De verschillende baken in de vaarwaters van Batavia, zullen geleidelijk volgens de bovenstaande grondslagen veranderd en ingerigt worden.

IETS

BETREFFENDE

DE VERHOUDING DER PASEMAH-LANDEN TOT DE SULTHANS VAN PALEMBANG.

Door den kolonel C. A. de Brauw, resident van Palembang, is aan het gouvernement gezonden een op zilver gegrifte piagem (gift-, bevel-, of bewijsbrief), dien het gouvernement welwillend ten behoeve van dit tijdschrift heeft afgestaan.

Deze piagem bevat eenige voorschriften van bestuur door den soesoehoenan van Palembang uitgevaardigd aan het hoofd van Pasemah.

Dit distrikt ligt in de verre bovenlanden van Palembang, aan de grenzen van het zuidelijk gedeelte der assistent-residentie Benkoelen een der Lampongsche distrikten.

Ten aanzien der verhouding van Pasemah tot het rijk van Palembang, was alleen bekend, dat die landstreek deelde in de zoogenaamde „ atoeran sindang merdika" of „ vrije grenswacht regeling," waaruit de verpligting volgde om de palembangsche bovenlanden te beveiligen tegen de strooptogten, zoowel der bevolking van Pasemah zelve, als van nog meer afgelegen volkstammen.

Uit het onderwerpelijk stuk blijkt thans, dat de bevolking van Pasemah, ten aanzien van de vorsten van Palembang, verkeerde in eenen staat, zoo niet van geheele afhankelijkheid, dan toch van zeer eijnsbaar bondgenootschap.

De piagem is gegrift op eene vierkante zilveren plaat, lang

25 en breed 20 nederl duimen en van de dikte van een oud dubbeltje; zij weegt ruim 75 nederl. wigtjes, en bestaat uit twee vrij ruw aan een gesoldeerde stukken.

Aan de eene zijde zijn geschreven veertien en aan de andere acht regels. Het schrift is het gewone javaansche, maar niet zeer diep ingesneden, zoodat het hier en daar vrij onduidelijk is geworden; echter niet zoo, dat het niet mogelijk was, na behoorlijke reiniging, en soms met behulp van een vergrootglas, het letterlijk afschrift daarvan te nemen, dat hier onder in druk wordt wedergegeven, en voor de juistheid waarvan wij durven instaan.

De vertaling is vervaardigd door den heer C. F. Winter sr., gezworen translateur te Soerakarta. Zij is niet geheel volledig, wegens gebrek aan duidelijkheid. „De onduidelijkheid" schrijft de heer Winter „bestaat in de zonderlinge woordschikking, „spelling en vooral in de leemte van den zamenhang, die slechts „met gissingen moet worden aangevuld. Het javaansch is daar „even als dat van iemand, die het nog niet lang geleerd heeft."

Als taalkundige bijzonderheid verdient, onder anderen, opmerking dat niet alleen de taroeng gebezigd wordt om den klank van lange *a* aan te duiden (zie T. Roorda, Jav. spr. 185 bl. 45, en R. Th. H. Friederich, Tijds. voor Ind. taal- land- en volkenkunde, deel III bl. 160), maar dat ook de taling- taroeng ---ꦼ daartoe gebruikt wordt. Dit is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat in Palembang de finale *a* gewoonlijk als *o*(---ꦺ) wordt uitgesproken, maar dan is het gebruik op den piagem niet immer juist gevolgd, want daar staat, onder anderen, ꦥꦭꦼ ꦥꦭꦺꦩ voor *malembang*.

Men vindt in dit stuk geene aanwijzing van het jaar waarin het uitgevaardigd is. De kolonel de Brauw zegt, dat het ongeveer 150 jaren oud is, en men zal deze verzekering wel kunnen aannemen, omdat de kolonel den piagem ontvangen heeft van den pangeran van Tandjong-koeroeng, pasirah van de mar-

ga Pandjalang en een der opvolgers van den pangeran Poerbo-boewono, aan wien de piagem door den sulthan van Palembang is geschonken.

Inlandsche hoofden zijn doorgaans naauwkeurig bekend met de namen hunner voorgangers en den duur van hun bestuur, zoodat men daaruit de oudheid van den onderwerpelijken piagem ten naaste bij heeft kunnen berekenen.

Omtrent de in dat stuk genoemde plaatsen kunnen wij niet veel opheldering geven. „De doesson Djati" schrijft de kolonel de Brauw „ligt in de Lematang-oeloe, nabij Lahat, en „scheen meer bijzonder bestemd te zijn, om de hoofden der „Pasemah te recipieeren."

Kapoengoet hebben wij op geene enkele kaart aangetroffen. Het schijnt ook niet eene bijzondere plaats aan te duiden, maar eene uitdrukking te zijn voor volk uit de benedenlanden, welligt voor eene zekere klasse van volk.

De berg Saboetang, eigenlijk Seboentang, is een lage heuvel op drie palen van de hoofdplaats Palembang, waarop gezegd wordt het graf te zijn van Alexander den groote, en die in Palembang als heilig wordt beschouwd. Het is de denkbeeldige Si-goentang-goentang-mahameroe van de maleische legenden.

Hieronder volgt de letterlijke tekst en daarop de vertaling van den heer Winter.

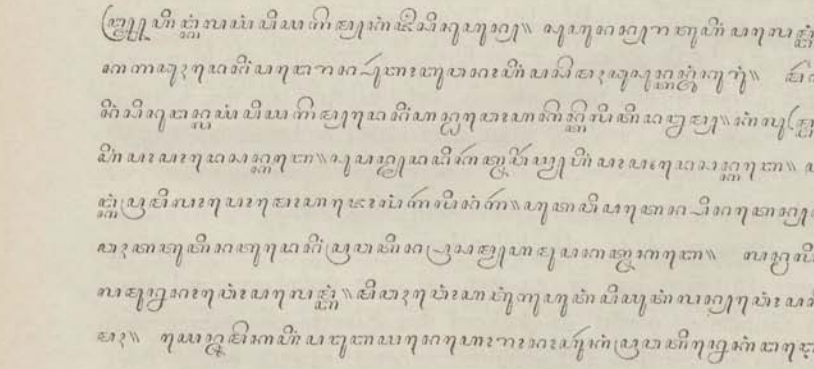

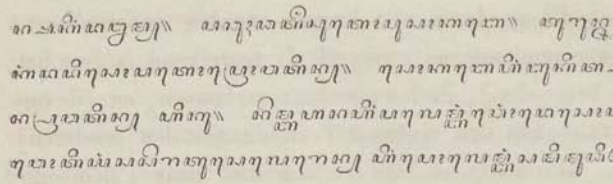

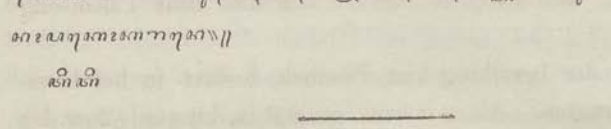

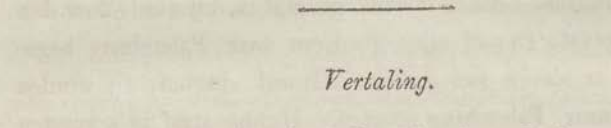

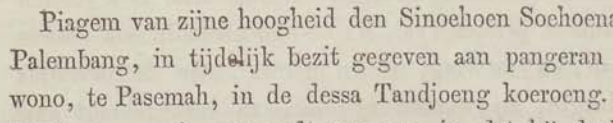

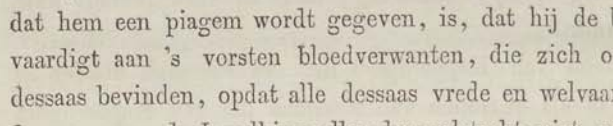

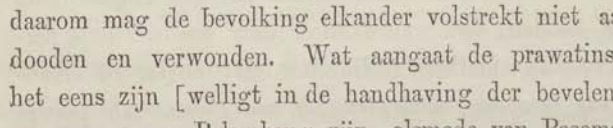

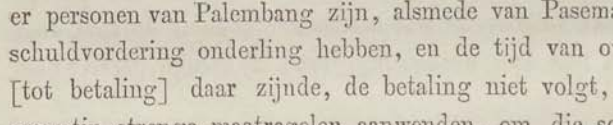

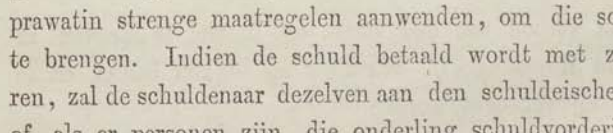

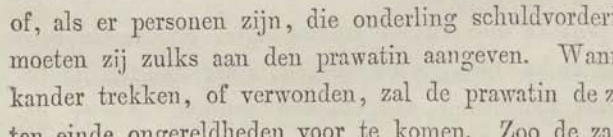

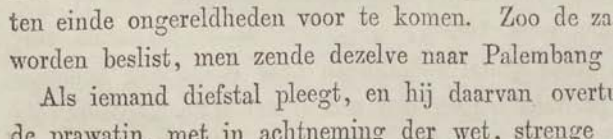

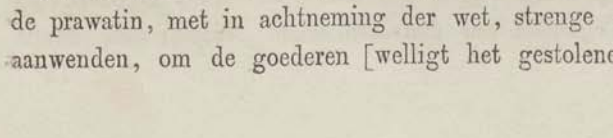

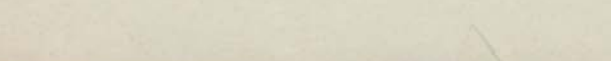

Vertaling.

Piagem van zijne hoogheid den Sinoehoen Sochoenan, vorst te Palembang, in tijdelijk bezit gegeven aan pangeran Poerbo-boewono, te Pasemah, in de dessa Tandjoeng koeroeng. De reden, dat hem een piagem wordt gegeven, is, dat hij de bevelen uitvaardigt aan 's vorsten bloedverwanten, die zich overal in de dessaas bevinden, opdat alle dessaas vrede en welvaart genieten; daarom mag de bevolking elkander volstrekt niet aanranden, of dooden en verwonden. Wat aangaat de prawatins, zij zullen het eens zijn [welligt in de handhaving der bevelen]. En als er personen van Palembang zijn, alsmede van Pasemah, die eene schuldvordering onderling hebben, en de tijd van overeenkomst [tot betaling] daar zijnde, de betaling niet volgt, zoo zal de prawatin strenge maatregelen aanwenden, om die schuld voort te brengen. Indien de schuld betaald wordt met zijne goederen, zal de schuldenaar dezelven aan den schuldeischer afdragen, of, als er personen zijn, die onderling schuldvordering hebben, moeten zij zulks aan den prawatin aangeven. Wanneer zij elkander trekken, of verwonden, zal de prawatin de zaak afdoen, ten einde ongereldheden voor te komen. Zoo de zaak niet kan worden beslist, men zende dezelve naar Palembang op.

Als iemand diefstal pleegt, en hij daarvan overtuigd is, zal de prawatin, met in achtneming der wet, strenge maatregelen aanwenden, om de goederen [welligt het gestolene], voort te

brengen. Zoo die goederen niet kunnen worden voortgebragt, zult gij zijne eigendommen, zoo veel als toereikend is [om het gestolene te vergoeden], in het openbaar verkoopen, en [de opbrengst daarvan] aan den eigenaar [van de gestolen goederen] terug geven. Doelmatig is het, om den dief naar Palembang te brengen.

Het werk der bevolking van Pasemah bestaat in het bewaken van de grenzen. Als er iemand gevlugt is, hij worde door den prawatin opgevat, en met zijne goederen naar Palembang begeleid; of, als er slaven van geringe afkomst vlugten, zij worden opgevat en naar Palembang gebragt. Hunne straf is 's vorsten genade. Wanneer personen van Kapoe-ngoet schuilplaats zoeken naar Pasemah, en de vlugt willen nemen naar de overzijde van het gebergte, zij worden opgevat, en teruggebragt naar hunnen prawatin.

Als personen van Kapoe-ngoet die van Pasemah dooden of verwonden, of als personen van Pasemah die van Kapoe-ngoet verwonden of dooden, dan wel wanneer deze misdaad door personen van Pasemah onderling bedreven wordt, mogen zij elkander niet ergens beloeren, noch elkander aanranden. De prawatin zal de zaak volgens de wet beslissen. Ingeval de zaak door den prawatin niet kan worden afgedaan, hij brenge dezelve naar Palembang.

Het is een verbod van den vorst, om handel te drijven in menschen van Kapoe-ngoet. Wanneer zij blijken bedienden te zijn, mogen zij verkocht worden.

Wanneer prijajies opvaren, of palembangers ongeregeldheden plegen, moet zulks niet geduld worden, maar moeten de betrokkenen naar Palembang weggezonden worden. Als er gezanten van den vorst komen, ... al de prawatins zullen met een groot aantal volgelingen naar Palembang komen.

En al de pasirahs leggen den eed af met al de Kapoe-ngoets . . . . vijanden van den soehoenan. Wat voorts hunne

trouw betreft, dezelve duldt volstrekt niet, dat zij eene sembah [een teeken van eerbiedige hulde der javanen] maken aan anderen dan aan dalem [den soehoenan]. . . . alle nageslacht. Dit is de eed van al de prawatins op het gebergte Saboetang. En die prawatins maken sembah. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Einde.

De kolonel de Brauw, wien wij deden opmerken het verschil van onze lezing en de daarvan gemaakte vertaling door den heer Winter, met de door ZHEdG. verschafte lezing en vertaling in het nederduitsch, verklaarde desniettemin ook waarde aan deze laatst bedoelden te hechten. Die lezing was van den Pangeran Bopati Panembahan te Palembang, een zeventigjarigen grijsaard, en bijkans de eenige persoon te Palembang, die nog in staat is de taal, waarin het stuk geschreven is, te verstaan. Naar zijne lezing is eene maleische vertaling gemaakt, die weder in het nederduitsch is overgezet.

Uit achting voor het gevoelen van den kolonel de Brauw laten wij hier letterlijk volgen de ons medegedeelde in arabische karakters overgebragte lezing van den panembahan, met de daarbij gevoegde vertaling in het nederduitsch.

Herhaalde vergelijking heeft ons echter doen zien, dat de lezing van den panembahan op verscheidene plaatsen onjuist is; dit is welligt daaraan te wijten, dat de plaat niet behoorlijk was schoon gemaakt, waardoor het schrift veel duidelijker uitkomt.

Lezing van den panembahan.

ايڤكڠ لايڠ ڤياكم كڤجڠ سنوهن سسهونن راتو ايڠ ڤلمبڠ
ككادوه دينيڠ ڤڠيران ڤوربه بوانا ايڠ ڤسمه دوسن تنجوڠ كوروڠ
مرڬاني سينوڠن لايڠ ڤياكم دينيڠ اندواه اكن تليتي دالم كڠ

لومبراه ايڠ ڤائديسن كابيه سوڤديه دادي كرت ويريا ايڠ ڤائديسن كابيه ايڤكڠ ڤرميلا ڤامه اجه لڠكر لينڠكر اوتاوي ڤاتين ڤناتين ميوا تاتو ڤيناتو ديئيڠ ڤرواتين ڤرسمپ اموڤقت كابيه ڤن ماليه لامون انو وڠ ڤلمبڠ ميوا وڠ اتوڠكو اوتڠ ڤيوتڠ لن وڠ ڤسمه ينتمك ايڠ ڤڠوبياني اوراه نائور كڠ ڤرواتين اڠاتوسي متو اكن ڤيوتڠ ايكو يين تننا متو كيئين سائوري ارته سكاته ڤيوتڠ ايكو بابر اكن ڤيوتڠ ايكو لن ماليه لامون اناوڠ اوتڠ ڤيوتڠ اجڠ ڤسائية ماريڠ ڤرواتين يين تكا تاريق تناريق تاتو تناتو ڤرواتين كڠ مصاتي اوجه دادي روسوه يين نوراه كويچارا كينين ميلير املیمبڠ ميوا يين اناوڠ ماليڠ وسپاته ڤماليڤي ڤرواتين كڠ ڠاتوسي مدال اكن ارته ايكوه اڠانوة ايڤحكم يين تنڤا مدال ارته ايكو كوليلڠ سدويني وڠ ايكو سچو كڤي اوكي*

داربيه ايڤكڠ ماليڠ ايكو سكياني بڤتا ميلير املیمبڠ لائين كرياني وڠ ڤسمه ايكو سيندائ لامون انا وڠ ميڤكة چكل انا ديئيڠ ڤرواتين اتر اكن املمبڠ لن سالرتاني اوتاوي لامونان بوداق وڠ چيلي چڤڠ ڠنا كاوه ميلير املیمبڠ حكمي ليم انم اتوا لامون انا وڠ كڤوڤوة ڠڤسي ايڠ ڤسمه ميوا ارڤ ملايو ايڠ سبله بوكية چكل لنا اوليهنا ايڠ ڤرواتين تن لامونان وڠ كڤوڤوة ماتيني ميو انا توني وڠ ڤسمه اتو يين انا وڠ ڤسمه ناتوني ميواه ماتيني وڠ كڤوڤوة ميوا سامي ڤسمه اوجه دادي وڠ ايڤاداڠ لڠكر لينڠكر ڤرواتين كڠ ميچاراني كالي حوكوم يين نوراه تويچارا ديئيڠ ڤراتين بڤتا ميلير املیمبڠ يين انا وڠ داڠڠ وڠ كڤوڤوة يائية لاراڠن دالم يين وس پاته عبديني اڠسل دينا دال موا يين انا ڤريائي موديق اوتاوي وڠ ڤلمبڠ اكريا روسوه ڤمه اچ تينا ريمه توندوڠن ميلير املیمبڠ لن لامون انا اوتوسن دالم وڠ ديسا جاتي كڤڤا ماواه ايڠ ڤسمه لاين كتراڠني ميواه ڤريتي نڭاراه ڤسيرا سديا ميلير املیمبڠ ماوي تتيڠ كاته لن ديئيڠ سكوي ڤسيرا ڤسمه اَسَڤَاتَه لن ڤسيرا كڤوڤوة كابيه سلبتيڠ

ڤڤوڤاتن ستر٥ كڤجڠ سسهونن ايكو ستروني سكابيه لن ماليه
ستياني تننا ڤيس ڤيس سوك انمبه كڤليڽ ساكيڠ دالم راوه
داتڠ سوته ڤوتوه سكابيه تورن تمورون كدا سي سوڤاته نيڤڤرواتين
سكابيه ايڠ بوكية سبونتڠ لن ڤرواتين ايكو نمبه انا ايڠ ڤلمبڠ
وڠ ديسا جاتي كڤا ماوه تيڠ سا دوس انا
ايڠ ڤلمبڠ موديق يين تننا ڤكه كاراني*

Nederduitsche vertaling van Palembang ontvangen.

Deze piagem wordt door mij, vorstelijke sinoehoen soesoehoenan, ratoe van Palembang (hoogst genadig) verleend aan pangeran Poerbo Boeano in de Passumah, doessoen Tandjoeng Koerong, strekkende deze piagem, om de vorstelijke bevelen bekend te maken in de verschillende doessoens, ten einde aan dezelven een geregeld bestuur en welvaart te verzekeren.

1. De bevolking mag zich onderling niet aanranden, dooden of verwonden; alle hoofden (proatins) moeten dit bevel eenstemmig handhaven.

2. Wanneer palembangers of anderen, handelen met de passumahers en daaruit schulden of vorderingen ontstaan en wanneer een hunner, als de tijd der overeenkomst verstreken is, niet wil betalen, moet de proatin den schuldige met geweld tot de betaling dwingen, en als geene betaling volgt, moet uit het goed of de bezitting van den schuldige de schuld betaald worden.

3. Wanneer partijen eenige handelstransaktie willen aangaan, moet zulks plaats vinden met mede weten van de proatins; als er dan later geschil of verwonding uit ontstaat, moeten de proatins de zaak beslissen, ter voorkoming dat daardoor vechterij ontstaat; wanneer de zaak niet beëindigd kan worden, wordt dezelve naar Palembang gezonden.

4. Als het bewezen is, dat iemand gestolen heeft, moet de proatin het gestolene (van den overtreder) met geweld doen te voorschijn brengen en in deze, volgens de bestaande gewoonte

vonnissen; ingeval het gestolene niet te regt komt, moet het verlorene op den overtreder en diens goed verhaald worden, tot de volle waarde toe.

Het goed van den dief moet naar Palembang gezonden worden.

5. De Passumahvolken zijn grensbewakers (sindang); ingeval iemand gevlugt is, moet hij door de proatins opgevat en naar Palembang gezonden worden, met het goed dat hij bij zich heeft; evenzoo moet gehandeld worden met slaven van menschen uit het kleine volk, die gevat moeten worden en naar Palembang gezonden, te straffen met lima anem.

6. Wanneer des vorsten onderdanen naar de Passumah of naar de overzijde van het gebergte willen vlugten, moeten zij gevat en aan de proatins uitgeleverd worden.

7. Wanneer des vorsten onderdanen, eenige passumahers verwonden of dooden, of door deze laatsten verwond of gedood zijn, of wanneer de passumahers onder zich dit bedrijven, mag daaruit geen voortdurende onderlinge vete of vijandschap ontstaan en partijen elkander trachten te overvallen, maar moeten de proatins in dergelijke zaken uitspraak doen, volgens de bestaande wijze van regtspreken; doch ingeval zij die zaak niet kunnen beëindigen, moeten allen naar Palembang gebragt worden.

8. Het is ons vorstelijk verbod, dat niemand onzer onderdanen verkocht worde; maar wanneer iemand blijkt slaaf te zijn, mag hij verkocht worden.

9. Wanneer priais naar boven komen, of andere palembangers rumoer maken, moeten deze niet toegelaten, maar naar Palembang afgewezen worden.

10. Wanneer er gezanten van ons komen, moeten de bewoners van de doessoen Djati naar de Passumah hunne bewijzen brengen.

11. Waneer het rijk in gevaar verkeert moeten de pasirahs met hunne volgelingen (veel in getal) naar Palembang komen.

12. Voorts hebben de pasirahs van de Passumah en de pasirahs van onze onderdanen bezworen, dat de vijanden van den vorst hunne vijanden zijn, dat zij nooit een' anderen opperheer zullen erkennen dan ons, en dit ook overgaat op hunne kinderen en verste nakomelingen, die zich als onze onderdanen erkennen, zijnde dit door alle proatins op den boekiet Seboentang bezworen.

(Hier volgen op den piagem eenige onleesbare woorden, welke schijnen te beduiden, dat, als palembangers boven komen, de bevolking van Djati tien manen zal leveren, mits zij voorzien zijn van bewijzen).

E. N.

VERSLAG

VAN DEN STAAT VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

UITGEBRAGT DOOR DEN VOORZITTER, IN DE ALGEMEENE VERGADERING OP DEN 24 APRIL 1855.

De zeven-en-zeventigste verjaring van den dag der oprigting van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen heeft aanleiding gegeven tot deze bijeenkomst.

Getrouw aan zijne zinspreuk: *Tot nut van het algemeen*, is het Bataviaasch genootschap gedurende den jongst verstreken jaarkring voortgegaan kennis en wetenschap aan te kweeken, waar het zulks vermogt, door bevordering van de uitgifte van nuttige drukwerken en zelfs door te bekostigen de uitgifte van een tijdschrift, door eene zusterinstelling, de Natuurkundige vereeniging in Nederlandsch Indie, bezorgd.

Intusschen hebben de gewone werkzaamheden van het Bata-

viaasch genootschap van kunsten en wetenschappen niet stil gestaan.

Sedert de laatste algemeene vergadering, gehouden op den 13den december 1853, is aan de leden rondgezonden het XXVste deel van deszelfs Verhandelingen.

Daarenboven is aan de heeren leden geregeld toegezonden, kosteloos,

het Tijdschrift voor indische taal-, land- en volkenkunde,

het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indie,

welke ten koste van het genootschap worden uitgegeven.

Het XXVIste deel ligt ter perse.

Hetzelve zal bevatten:

de Marah-il-Arwah, eene arabische spraakkunst (gedeeltelijk afgedrukt);

eene handleiding voor de spelling der maleische taal, vertaald door E. Netscher (voor het grootste gedeelte bereids afgedrukt);

Nieuwe nalezingen op de ichtyologische fauna van Japan, door P. Bleeker (afgedrukt);

Sphyraenoïden van den indischen archipel, door P. Bleeker (afgedrukt);

de Broto Joedho, een javaansch heldendicht, bewerkt door A. B. Cohen Stuart (gedeeltelijk afgedrukt).

Voor het XXVIIste deel zijn bereids bestemd:

een soendaasch en engelsch woordenboek, bewerkt door J. Rigg;

eene verhandeling over een sanskritsch gedicht Mani-batangan, bewerkt door den heer Friederich;

eene verhandeling over sanskritsche steeninschrijvingen, gevonden op Sumatra, bewerkt door den heer Friederich;

eene verhandeling over sanskritsche inschrijvingen, gevonden onder Singosari in Pasoeroean;

de Damar Woelan, een in proza overgezet heldendicht, bewerkt door den heer C. F. Winter.

's Genootschaps bibliotheek is zeer verrijkt door ten geschenke ontvangen en aangekochte boeken, van welke een vervolg katalogus zal opgenomen worden in het XXVIste deel. De stand van 's genootschaps financien heeft echter eenige beperking in die aankoopen raadzaam gemaakt.

Het saldo in kas bedraagt *f* 2122:69; maar de vorderingen op het genootschap bedragen thans meer, hoewel men mag vertrouwen, dat alles door de gewone en buitengewone inkomsten voldoende zal kunnen worden gedekt.

Van de zijde van het genootschap is getracht, naar aansluiting met de kommissie voor oprigting van een gemeenschappelijk gebouw voor instellingen van kunst en wetenschap. De pogingen van die kommissie hebben echter tot nog toe geenen bevredigenden uitslag gehad.

Van de leden des bestuurs zijn afgetreden mr. L. W. C. Keuchenius, jhr. R. G. B. de Vaijnes van Brakell, ten gevolge van vertrek, en ds. F. U. van Hengel, om beroepsbezigheden.

In hunne plaats zijn tot besturende leden verkozen jhr. F. V. A. ridder de Stuers, kommandant van het indisch leger, J. F. G. Brumund, predikant bij de hervormde gemeente te Batavia, R. H. Th. Friederich, adjunkt bibliothekaris van het genootschap, en E. Netscher, eerste kommies ter algemeene sekretarie.

Tot president is gekozen mr. C. Visscher.
Tot vice president G. Wassink.
Tot thesaurier N. Lange.

Van de honoraire leden is overleden professor C. G. C. Reinwardt.

Van de korresponderende leden zijn overleden:

Dr. S. A. van Bemmelen.
Dr. Gaudichaud.
Dr. J. B. de Jonge.
Jhr. mr. J. C. de Jonge.
A. de Jussieu.
Prof. S. C. van Maanen.
P. J. Prinsen.
J. C. Rijck.
Prof. C. A. den Tex.
Dr. J. de Vries.

Van de gewone leden is overleden:

H. R. Fontanes.

Als gewone leden hebben bedankt:

J. Hartzfeld.
W. Hester (wegens vertrek).
P. W. Hofland.
J. Huguenin.
Mr. P. Mijer (wegens vertrek).
J. J. Nosse.
P. van Rees (wegens vertrek).
J. Rigg (wegens vertrek).
F. Schmitt.
G. J. Stipriaan Luiscius.
C. H. G. Steuerwald (wegens vertrek).
D. A. Varkevisser.
Mr. H. Merkus Willer (wegens vertrek).
Mr. J. O. Wijnmalen (wegens vertrek).
E. W. Muller.
Dr. P. W. B. de Wilde.

Als honorair lid is benoemd:
Jhr. R. G. B. de Vaijnes van Brakell.

Als gewone leden zijn benoemd:

J. J. Altheer.
N. A. T. Arriens.
B. E. J. H. Becking.
C. A. Bensen.
Bouricius.
Aquasie Boachi.
J. F. G. Brumund.
Dr. J. J. van Limburg Brouwer.
C. G. von Dentzsch.
H. M. van Dorp.
E. Frank.
Jhr. mr. W. C. E. de Geer.
J. F. Heckler.
G. F. de Bruijn Kops.
L. J. Kroll.
G. A. de Lange.
H. Lastdrager
Mr. J. Loudon.
J. Loudon.
Mr. D. L. F. de Paulij.
Mr. M. W. Scheltema.
F. W. F. Scholl.
R. F. de Seijff.
J. E. van der Smissen.
W. M. Smit.
J. C. J. Smits.
D. Janette Walen.
A. W. P. Weitzel.

D. L. Wolfson.
H. Wittich.

Tot buitengewone leden:

J. E. Teijsmann.
S. Binnendijk.

BERIGTEN.

Blind vertrouwen van den javaan.—Opeenen schoonen morgen in het jaar 1844 hoorde ik, mij op het kantoor alhier bevindende, den titir (het slaan op het rijstblok), als sein, dat men in de nabijheid aanstalten maakte, om eenen tijger, die dan doorgaans het een of ander beest, karbouw of paard, heeft aangerand te rampokken (door omsingelen afmaken).

Des namiddigs te huis komende liet ik onmiddelijk mijn paard zadelen en begaf mij, vergezeld van vele mijner kennissen, naar het omsingeld bosch. Weldra ontwaarden wij, dat de plaats waar het monster zich ophield, ons naar eenen afgrond geleiden zou, zoodat wij verpligt waren, van onze paarden te stijgen en die door onze bedienden te doen vasthouden terwijl wij, door de helling van het terrein, meer gleden dan liepen, om de plaats te bereiken.

Voortgezweept door de nieuwsgierigheid om den koning des wouds in zijne glorie nog vóór het vallen van den avond te aanschouwen, berekenden wij den afstand niet, dien wij hadden af te leggen, terwijl wij ook daardoor geen acht sloegen op de moeite, die wij straks zouden hebben met het opklouteren om huiswaarts te keeren.

Eerst te $^1/_2$ 6 uren kwamen wij in de nabijheid van het omsingeld terrein. Daar bleven wij schier $^3/_4$ uur de uitkomst vruchteloos verbeiden en reeds hadden wij de hoop opgegeven en waren wij op het punt om terug te keeren, toen zich op eens het gebrul van den tijgen hooren liet, dat ons drong de uitkomst geduldig af te wachten.

Het weder liet zich toen niet gunstig aanzien; de lucht was betrokken en voorspelde een geweldig onweder.

Ook dit namen wij niet in aanmerking, tot dat het geschreeuw der menigte ons eensklaps in den waan bragt, dat de tijger ontsnapt was, zoodat iedereen een goed heenkomen zocht, daar de duisternis ons het onderscheiden belette.

Het bleek echter, dat dit eene ongegronde vrees was, doch wij besloten niettemin huiswaarts te keeren. Het was evenwel ligt te veronderstellen, dat dit met veel moeite zou gepaard gaan, daar het toen reeds begon te druppelen. Eerst omstreeks te $1/2$ 7 uren kwamen wij op den bergrug teregt, waar wij onze paarden hadden gelaten, die wij echter niet dadelijk konden terugvinden, daar het geweldig begon te regenen, te donderen en te bliksemen, terwijl het zoo duister was, dat wij geen hand voor oogen konden onderscheiden.

De terugreis was zeer onaangenaam en ik kan niet ontkennen, dat ik niet vrij was van eenigen angst, daar de fakkels, waarmede wij werden voorgelicht, door den fellen stortregen achtereenvolgend uitgingen, zoodat wij moeite hadden, op het regte pad te komen, dat wij, door de bliksemstralen begunstigd, eindelijk te zien kregen.

Dank zij de hulp van den ons vergezellenden patih, wijlen radhen ngabehi Tirto Koesoemo, die, bij dergelijke gelegenheden, veel tegenwoordigheid van geest en moed aan den dag legde, kwamen wij eindelijk op den grooten weg, dien wij, met inachtneming der grootste voorzigtigheid, te paard volgden, daar de weg zeer hellend was en moeijelijk werd gemaakt door de massa regenwater, dat met een vreeselijk gedruisch als van eenen waterval afstroomde en zich over de groote steenen voor ons eenen weg benedenwaarts baande.

Vervolgens kwamen wij aan eene beek, die bezaaid was met groote steenen en, langs de bergen haren loop hebbende, door het aldaar zich ontlastende regenwater tot eene schrikbarende

hoogte was gezwollen. Wij hielden plotseling aan den oever stil, zonder te weten wat aan te vangen, om, zonder gevaar, er door te waden. Hier spreidde de patih zijnen moed en beradenheid ten toon. Hij steeg van zijn paard en ging moedig door den stroom, om te beproeven, of hij tegen de kracht van het water opgewassen was. Hij kwam behouden aan den overkant, doch keerde onmiddelijk terug, om mij voor te stellen hem te volgen, zeggende, dat ik mij op hem gerust verlaten kon, zoo lang zijn talisman (eene kris, die hij van zijne voorouders geerfd had) zijnen gordel niet had verlaten. De daad volgde onmiddelijk het woord: hij greep den teugel van het paard waarop ik zat en trok het behouden door den stroom naar de overkant. Dit herhaalde hij tot dat al de overigen het gevaar overkomen waren.

Ziedaar nu een voorbeeld van het blind vertrouwen, dat de javaan stelt in een erfstuk, dat hem door zijne ouders of vermaarde personen, bij wijze van schenking onder de levenden of door versterf, werd toebedeeld. Hij acht het schier voorzeker, dat hij daarmede, in tijd van nood of levensgevaar, anderen of zich zelf zal kunnen redden.

C. F. Philips.

Banjoemas, 1355.

Zonderlinge javaansche schrijfwijze. — Onlangs heb ik eene javaansche schrijfwijze leeren kennen, die, naar het schijnt, niet algemeen bekend is. Daar dit schrift vrij zonderling is, acht ik eene verklaring daarvan niet onbelangrijk. Het is, zoo als alles wat een javaan uitdenkt, zeer eenvoudig en komt hierop neêr, dat bij elke aksara al de sandangan's geplaatst worden, met uitzondering van die er bij hooren.

Zoo wordt b. v. geschreven met al de leesteekens behalve de *woeloe* en de *soekoe*: 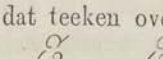

Letters die, zoo als de en in , den klank *a* behouden, worden dus voorzien van al de teekens zonder onderscheid: 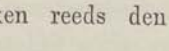

Bij woorden of lettergrepen als , , behoeft geen *patèn* geplaatst te worden om aan te duiden, dat die er niet bij hoort, omdat de sandangan's, de *wignjan*, *tjetjaq* en *lajar*, die hier worden weggelaten, van zelf de lettergreep sluiten en dus dat teeken overbodig maken. Men zal dus schrijven

Ook kan de *pepet* gelijk wegvallen met de *keret*, omdat dit teeken reeds den klank *e* aanduidt: 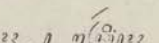

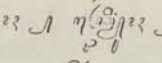

Het zonderlinge van dit schrift komt nog meer uit in eenen volzin, als:

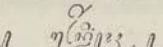

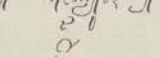

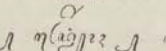

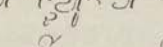

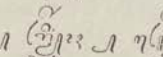

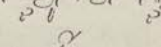

Wij moeten hier doen opmerken, dat in de gegeven voorbeelden de *keret* behoort verbonden te zijn aan de *soekoe* en de *paten* onder de geheele letter door te loopen. Dit kon echter met de druktypen niet zoo worden wedergegeven.

Zoo als bekend is, haalt de javaan nimmer eene verkeerd gebezigde letter door, maar maakt die, door het plaatsen van een of meer sandangan's, onleesbaar.

Het is opmerkelijk, dat voor dit schrift diezelfde regel is gevolgd, waardoor het den schijn krijgt als of de schrijver zich bij elke letter vergist zou hebben. Niet onwaarschijnlijk zal het dan ook wel de strekking hebben tot het houden van geheime korrespondentie, in welk geval de bekendheid met dit schrift aanleiding zou kunnen geven tot belangrijke ontdekkingen.

C.

Koperen platen uit Soerabaja.—Op bl. XX der Berigten van het vierde deel van dit tijdschrift maakten wij melding van de ontvangst van eene koperen plaat, in de residen-Soerabaja opgedolven en ons door den heer J. Hageman Jcz. toegezonden.

Door de ijverige belangstelling van dien heer zijn wij nog in het bezit gesteld van drie kopijen van dergelijke platen. De originelen daarvan zijn in het bezit van den heer van Coevorden, sekretaris der residentie Soerabaja. Daar de heer van Coevorden niet genegen was die platen geheel af te staan, werd de heer Hageman te rade, daarvan afgietsels in ijzer te doen vervaardigen.

De proef is met den gunstigsten uitslag bekroond: de afgietsels zijn even duidelijk en zuiver als de beste platen van die soort,

en zullen eene ware aanwinst zijn voor het oudheidkundig museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, dat daardoor in het bezit is van dertien diergelijke platen.

Van deze afgegoten platen bevatten twee aan beide zijden en de derde aan eene zijde vijf regels schrift, terwijl de keerzijde van de laatste slechts twee regels heeft. Het schrift is geheel gelijk aan dat van al de overige in Soerabaja gevonden platen.

Zoodra eenige proeven om de inskriptien op eene gemakkelijke wijs door den druk mede te deelen tot een gewenscht resultaat zullen gebragt zijn, hopen wij van al deze platen, zoo niet eene geheele vertaling, dan toch eene uitvoerige analyse te kunnen mededeelen.

E. N.

Oudheden in Cheribon.—De heer F. C. Wilsen, van wiens hand eenige belangrijke bijdragen in dit tijdschrift geplaatst zijn en die, in de geleerde wereld, zijnen naam vereeuwigd heeft door zijne meesterlijke afteekeningen van Boro-boedho, meldt ons op nieuw in Cheribon een aantal zeer fraai bewerkte oude klokken en eene zeer vreemdsoortige oude lamp gevonden te hebben.

Van een en ander heeft de heer Wilsen ons teekeningen en beschrijvingen toegezegd.

E. N.

AANTEEKENINGEN

OMTRENT

NIEUW-GUINEA.

DOOR

G. J. FABRITIUS.

Physiek voorkomen van de papoes en bewoners van Nieuw-Guinea, in en om de Geelvinksbaai.

Gestalte kort, eer vlezig dan gespierd; de middelbare hoogte van een man (in de Geelvinksbaai) is vijf voeten, en van eene vrouw vier voeten en negen duimen. Men vindt enkele mannen die zes voeten lengte hebben. Aan de oostelijke stammen kan men gemiddeld twee duimen lengte, boven die in de Geelvinksbaai toekennen. De ligchaamsdeelen ontbreken die volkomenheid, welke sierlijkheid aan bevalligheid paart en de ligchaamsbouw tot fierheid en schoonheid opvoert. Het aangezigt is in het algemeen rond; de mond vaak misvormd door opgezwollen omgekrulde lippen; de tanden zijn in den regel fraai; de kin mist zeer veel, welk gebrek door het uitsteken der dikke lippen nog verhoogd wordt; de neus is meest klein of middelmatig, komt niet genoeg uit, doch is nimmer plat; de oogen zijn altijd groot en zwart. Gevoelig en ligtgeraakt bij een beroep op persoonlijken moed of de eer van zijn stam, stelt de papoe met geestdrift zijn leven bloot, en daarbij, even als in elk geval waarin zijne driften zijn opgewekt, is het oog vol uitdrukking;

doch wanneer hij uit zijnen normalen toestand wordt gebragt, dat is buiten eigene maatschappelijke instellingen moet handelen, onder den invloed van materiele en zedelijke overmagt, dan teekent het oog onrust en gebrek aan zelfvertrouwen; bij een vertrouwelijk onderrigt, geschikt voor zijne bevatting, maalt het verrassende nieuwsgierigheid. De opslag van het oog der volken beoosten de baai, bij de Arimoa-eilanden, waar onafhankelijkheid is gehandhaafd, is open en bemoedigend.

De blik van den ruweren bewoner den binnenlanden heeft eene dierlijke uitdrukking; hij kenschetst den lagen trap van beschaving, waarop hij zich bevindt.

De jukbeenderen zijn uitstekend, en maken de wang konkaaf; buitengewone levenskracht kan dit vrij algemeen gebrek alleen temperen.

De kleur is verschillend, doch speelt tusschen die van den maleijer en van den neger. Het leven in bosch en schaduw geeft zekere vaalheid aan de huid.

Voorbeelden van huidziekte zijn zeer ongelijk onder de verschillende stammen.

Het haar is zwart; in den onkunstmatigen toestand spiraalvormig gekruld ter omvang van eene penneschacht; doch zelfs in de binnenlanden vindt men spelingen van ros of rood haar.

Onder alle stammen dezer volken vindt men eenige menschen met glad haar; welligt herhaalt zich dit verschijnsel volgens wetten en spruit het uit de vermenging met klingalezen voort.

Het ligchaam van den papoe is meer van haar voorzien dan dat van den maleijer.

Het voorhoofd bij den papoe is hooger dan bij den neger; het achterhoofd is minder afgeplat en de neus meer uitstekend; maar de papoe blijft in ligchaamsbouw en kracht ver beneden hem.

De schedel van den papoe onderscheidt zich nog door dikheid.

Als de lange uitgekamde haren, die, met houtolie ingewreven, eenen rooden weerschijn geven, opstaan als of zij te berge rijzen, dan overschaduwen zij het aangezigt, en zoo schijnt de papoe, op zijne strooptogten, een ware demon van het land, wiens plotselinge verschijning allerwege schrik verspreiden moet.

Enkele jonge lieden maken veel werk van hun haar en dragen het op onderscheidene wijzen; het meest algemeen is, opgebonden met een koordje, dat men tot dit einde om den hals draagt.

Voorbeelden van telling bij verschillende papoesche stammen, in en nabij de Geelvinksbaai.

	Aropin.	*Tandia.*	*Dasener.*
1.	wosio	nai	joser.
2.	woroe-o	roesi	soeroe.
3.	woro	toeroesi	toroe.
4.	woako	attesi	ati.
5.	rimo	marasi	rimbi.
6.	rimo-wosio	marasimjé	rimbi-oser.
7.	rimo-woroe-o	marasa-roesi	rimbi-noeroe.
8.	rimo-woro	marato-roesi	rimbi-tori.
9.	rimo-woako	marasa-attesi	rimbi-pati.
10.	sagoero	marosiwé	samfor.
11.		améri mai	samfor-ma-joser.
20.	nongo kenaw.	oetin	arisa.

	Jower.	*Wandamin en Wandisi.*	*Arfak.*
1.	ré-bé	siri	woam.
2.	ré-doe	mondo	jan.

3. ré-oe	toro	kar.
4. ré-a	at	tar.
5. brai-a-ré	rim	maswar.
6. brai-a-ré-bé	rim-ma-siri	kaswar.
7. brai-a-ré-doe	rim-ma-mondo	ka-siar.
8. brai-a-ré-oe	rim-ma-toro	kaikar.
9. brai-a-ré-a	rim-ma-at	katar.
10. brai-a-ré-doe	rim-ma-soerat	marswar.
11. brai-a-ré-doe-rébé	rim-ma-soerat-siri	marswar kaswam.
20. jo-me-ni-a-ibréri	sinoto pis-é	rometo.

	Omar.	*Irisam.*	*Amberbaki.*
1.	kotim	kéteh	toe.
2.	rédis.	roesi	kir.
3.	étirom	korisi	noer.
4.	é-at	aka	boat.
5.	matisi	rima	mer.
6.	matisi kotim	rima-kéteh	ébé-toe.
7.	matisi rédis	rima-roesi	imbé-kir.
8.	matisi étirom	rima-koroesi	imbé-noer.
9.	matisi é-at	rima-aka	imbé-wat.
10.	maptidis	boeki-roesi	ong-ir.
11.	maptidis kotim	. .	. .
20.	nomtoe-toter	samkoe-kokara	wong-ir-kir.

	Karon.	*Pomi.*	*Seroei.*	*Moor.*
1.	dik	korii	bo-iri	ta-ta.
2.	wé	koi-roe	bo-roe.	roe-roe
3.	gri	toro	botoro	oro.
4.	at	at	bo-ah	a-o.

5. mik	rim	rim	rimo.
6. mak	ona	boiri-kori.	rimo-tata.
7. fiet	itoe	bor-kori	rimo-roeroe.
8. ongo	waro	botol-kori	rimo-oro.
9. masiwo	isioe	boa-kori	rimo-a-o.
10. mésoe	awrah	soerat	rimo-taoerah.
11. mésoenbik	awrah-korii . . .		rimo-taoerah [tata.
12. . . .	awrah-koiroe . . .		. . .
20. . . .	awrah-roe	piaré	na-oe-tah.

Bergvolken, ten westen van de eilanden Amsterdam en Middelburg.	*Ron*	*Beak en Mefoor.*
1. mélé	joser	sai.
2. ali	noeroe	doei.
3. tolo	'ngo-kor	kior.
4. fak	fak	fiak.
5. mafoek	lim	lim.
6. maf-téné	onim	onim.
7. ané-mélé	oné-mé-noeroe	fiek.
8. ané-ali	oné-mé-ngo-kor	war.
9. ané-tolo	onen-fak	siew.
10. feh	oné-mé-rim	samfor.
11. feh-temon mélé	. . .	samfor-mai-ozer.
12. feh-temon ali	. . .	. . .
20. némerbagi	arzoes	samfor-di-soeroe.
25. ané-feh-temon-mafoek	. . .	. . .
30. feh-talo	. . .	samfor-di-kior.
35. feh-tolo-maf-téné	. . .	. . .

40. feh-fak (1).	. . .	. . .
45. feh-maftani	. . .	. . .
50. feh-mafoek	. . .	. . .
100. feh-nefehigi	otin	otin

Ansoes.	*Salawati.*
1. koiri	sa
2. korisi	roe
3. todoe	tor
4. moano	fat
5. di	rim
6. wona	onim
7. itoe	fiet
8. india toro	war
9. india ato	si
10. hoera	lafa
11. . . .	lafa-ma-kotim
12. . . .	lafa-ma-roe.
20. piare	lafa-roe
100. otin	otin

Eene stam aan een der takken aan de Ambermo: 1. tenama.
2. bisa.

Deze telt alleen met enkel- en meervoud.

De vorengenoemde plaatsen liggen als volgt: Arfak aan den westelijken ingang der Geelvinksbaai; Tandia, Dasener, Jower, Wandammen, Wandisi, Omar, Irisam, aan den westeroever der baai; Ron is een klein eiland nabij dien oever; Mor is een eiland diep in de baai aan den oosteroever (het heet op de

(1) In 35 en 45 worden tolo en fak niet uitgesproken, omdat zij reeds geteld zijn, en worden slechts gedacht.

hollandsche kaarten Ter Schelling); Aropin is mede een klein eiland, nabij den oosteroever; Ansoes, Pomi en Seroei liggen op het eiland Jobi, en Biak maakt een gedeelte uit van Misol, welke beide eilanden de baai sluiten; Amberbaki ligt een weinig bewesten de baai; de Ambermo is de rivier die geheel ten oosten der baai in zee valt; Mafoor is een eilandje tusschen Arfak en Biak; Salawati is een eiland dat geheel aan den westelijksten hoek van Nieuw-Guinea ligt. Karon is een menschen-etend bergvolk bewesten Amberbaki.

DE RESIDENTIE
TAPANOELI
(SUMATRA'S WESTKUST)
IN 1852.

MEDEGEDEELD DOOR

P. TH. COUPERUS,

gewezen resident aldaar.

De residentie Tapanoeli (meer juist Tepianoeli) beslaat het noordelijkste gedeelte van het gouvernement van Sumatra's-weskust.

De grenzen zijn: ten noorden, Troemon of de landschapjes Boeloe-sama en Bata-bara; ten oosten, Groot-Tobah of de landschappen Dairi, Pasenriboe, Salindong, Tobah en Padanglawas; ten zuiden, de afdeelingen Ajer-bangis en Rau; ten westen, de Indische oceaan.

De gedaante der residentie is langwerpig, van het zuidoosten naar het noordwesten en vrij onregelmatig, waardoor aan de zeezijde verscheidene groote en kleine baaijen en inhammen ontstaan.

Het is niet mogelijk de oppervlakte van deze uitgestrekt landstreek met eenige juistheid te bepalen.

Bij benadering kan die worden berekend op ongeveer 3300 □ Sumatra palen.

De residentie Tapanoeli is verdeeld in zeven afdeelingen, zijnde Singkel, Baros, Si-boga, Ankola, Mandeling, Natal en het eiland Nias.

De afdeeling Singkel wordt geschat te beslaan cc. 700 □ palen.

Zij is grootendeels woest, zeer schaars bevolkt en niet in onderdeelen verdeeld.

Zij bevat tien kampongs en tot haar behoort de groep der Banjak-eilanden, waarvan twaalf bewoonde (1).

De afdeeling Baros, groot naar gissing 108 □ palen, bestaat uit de distrikten of koeria's Kampong-oedik, groot 43, en Kampong-ilier, groot 65 □ palen. Deze beide distrikten zijn weder verdeeld in acht onderafdeelingen, zijnde Kampong-oedik, Kampong-ilier, Moling, Batoe-grigi, Gambo-gambo, Kwala-gedang, Tapoes en Sorkam. De kampongs Baros, Tapoes en Sorkam zijn aan zee gelegen en de eenige plaatsen die belangrijk kunnen genoemd worden.

De afdeeling Si-boga beslaat ongeveer 450 □ palen en bevat de distrikten Si-boga, Tapanoeli, Si-boeloeang, Bediri, Si-roedoek, Kala-ang, Toeka, en Said-nahoeta.

De afdeeling Ankola, naar gissing groot 360 □ palen, bestaat uit de distrikten:

Ankola-djai, verdeeld in de koeria's Soeroeman-tinggi, Pintoe-padang, Segelangang, Moeara-tahis, Pitjerkolling en Si-ondop;

Ankola-djoeloe, verdeeld in de koeria's Batoe-nadoea, Kam-

(1) Zie over Singkel en de Banjak-eilanden deel III, bl. 397 van dit tijdschrift.

pong-baroe, Kota-rimbaroe, Sabongan en Si-mapil-apil;

Si-pirok of Dollok, verdeeld in de koeria's Bringin en Sialagoendi;

Batang-taroh, verdeeld in de koeria's Hoeraba, Merantjan en Tapalan;

Loemoet, verdeeld in de koeria's Angoli, Pinang-loreh en Si-mangassar.

De hoofdplaats der afdeeling is Padang-sidempoeang in het distrikt Ankola-djoeloe.

De afdeeling Mandeling beslaat naar gissing 1200 □ palen en bestaat uit de distrikten:

Groot- Mandeling, verdeeld in de koeria's Kota-Siantar, Goenoeng-toeah, Penjaboengan en Pedoeli-boekit, te zamen groot 400 □ palen;

Klein- Mandeling, verdeeld in de koeria's Sigingoe, Tambangan, Tamiang en Menambing, groot te zamen 153 □ palen;

Oeloe en Pakanten, verdeeld in de koeria's Batang-gadis, Pionsonke, Pakanten-lombo en Pakanten-boekit, groot te zamen 140 □ palen;

Batang-natal, verdeeld in de koeria's Ajer-nan-ali, Moearasama, Moeara-plampoengan en Singobaja, groot te zamen 507 □ palen.

De afdeeling Natal is verdeeld in de distrikten Natal, Sinoenoekan, Djawi-djawi, Pertiloban, Kara-kara, Teloh-baleh, Taboejang, Singkoeang, Batoe-moendan, Kangkang en Batahan, te zamen groot 480 □ palen.

Het eiland of de afdeeling Nias bestaat uit vijf distrikten (1).

Het luchtgesteldheid der residentie Tapanoeli is, aan de stranden, over het algemeen vochtig en warm. De vochtigheid van den dampkring is grootendeels toeteschrijven aan de uit-

(1) Van dit eiland zal later eene afzonderlijke beschrijving worden medegedeeld. Zie voorts daarover het Tijdschrift voor Ned. Indie, 1854, deel I en De oosterling, deel II.

gestrekte strandmoerassen. Deze maken het klimaat ongezond en doen vele ziekten, vooral koortsen, ontstaan. Baros schijnt wel de gezondste der strandplaatsen te zijn. Over dag echter wordt de lucht verkoeld door de zee- en des nachts door de landwinden. Deze laatste waait vrij regelmatig gedurende twaalf uren en vangt aan tusschen 8 en 12 uren des avonds.

In de laatste maanden van het jaar heerschen gewoonlijk noordwestewinden, die dikwerf tot stormen aangroeijen en nu en dan van zware regens en onweder vergezeld gaan.

In de bovenlanden is de luchtgesteldheid, over het geheel, gematigd en niet ongezond, ofschoon men in die streken, vooral in de kentering, veel last heeft van sterke, meest westelijke winden. Onweders en regens zijn daar zeer menigvuldig.

In de lage streken staat de thermometer van Fahrenheit gewoonlijk des morgens op 73°, des namiddags ten 2 uren op 92° en des avonds ten 6 uren op 81°. In de bovenlanden teekent de thermometer, des namiddags, gewoonlijk van 86° tot 90°.

De gesteldheid van den grond is in Tapanoeli zeer ongelijk. Aan de stranden is het terrein vlak, laag en moerassig, en nu en dan zandig. Het is daarom ook weinig bebouwd. De grond is daar mede zeer onderhevig aan aardbevingen, die meestal van n. n. o. naar z. z. w. golven. De groote aardbeving van 1842, die zich langs de geheele westkust van Sumatra deed voelen, doet met grond vermoeden, dat er onderaardsche vulkanische gangen in deze rigting loopen. Aardschuddingen doen zich hier dikwerf en soms vrij hevig gevoelen.

Slechts op eenen zeer korten afstand van het zeestrand verrijst een groote bergketen, die zich in eene rigting van het n. naar het z. uitstrekt. Tusschen de bergen treft men verscheidene heuvelen en kleine vlakten aan.

Niet ver van de kust is de grond over het algemeen niet onvruchtbaar en bestaat grootendeels uit roode klei gemengd met zand, ook wel uit zandachtige plantaarde, rustende op

eene laag van koraal. In het hooge kustgebergte is de grond uit zware klei met steenen te zamengesteld. Ook hier en daar nabij het gebergte vindt met vette aarde, soms rood, soms zwart gekleurd, naarmate van de massa vulkanische stoffen en van den humus, dien zij bevat. Meer binnen 's lands, zoo als in de afdeeling Ankola, vindt men langs den voet en de bergruggen van den Loeboe-radja, voortreffelijke gronden, geschikt voor de teelt van allerlei produkten en gewassen. In het landschap Si-pirok is de grond daarentegen zeer schraal. In de vallei van Mandeling is het terrein over het algemeen zand- en kalkachtig, en dus minder geschikt voor verschillende takken van kultuur. Dit verandert echter eenigzins in de aangrenzende landschappen Oeloe en Pakanten, alwaar hier en daar valleijen worden gevonden, die meer of min vruchtbaar zijn.

Het zuidelijk gedeelte der residentie is geheel eene aaneenschakeling van bergketens, zijnde eene verbinding van het wester met het ooster kerngebergte.

Men kan rekenen, dat meer dan $^7/_{10}$ gedeelte der residentie onbebouwd is; dit is grootendeels toeteschrijven aan gebrek aan bevolking.

Aan het strand en vooral in de nabijheid van Natal, Siboga en Singkel bevinden zich uitgestrekte moerassen.

Hoe wenschelijk het ook zou zijn, hoofdzakelijk tot bevordering der gezondheid, om die moerassen droog te maken, blijft zulks echter hoogst moeijelijk zoo niet onmogelijk, zoo wel uithoofde der ontoereikendheid van de bevolking als wegens de uitgestrektheid der moerassen. In de nabijheid der etablissementen worden de kleine moerassen of poelen gaande weg droog gemaakt.

Nabij de kust der residentie Tapanoeli en tot haar behoorende, liggen de volgende eilanden:

Nias, op ongeveer $1^1/_4$ graad van de kust; in de rigting van het n. w. naar het z. o. is het ten naaste bij een graad lang

terwijl de breedte iets minder dan één halve graad bedraagt;

Poeloe-Banjak, cirka een halve graad bewesten Singkel, en uitmakende eene groep van 50 à 60 eilandjes waarvan:

Gosong telaga,
Kandang,
Beberang,
Poeloe-Lipan,
Poeloe-Mangki en
Poeloe Pandjang, liggen ten zuiden van Singkel en tusschen die plaats en Tapoes;
Poeloe Karang, voor Baros;
Poeloe Sorkam, voor de kampong van dien naam;
Poeloe Marsala of Marsela, ongeveer $\frac{1}{4}$ graad van de kust en voor de baai van Tapanoeli;
Pontjang gedang,
Pontjang ketjil,
Poeloe Pandjang,
" Pala,
" Ong-eh en
" Bakor,
allen in de baai van Tapanoeli;
Poeloe Ilir, voor de monding van de rivier van Singkoeang;
" Taboejang, voor de kampong van dien naam;
" Ringawan,
" Telor en
" Kara-kara benoorden, en
" Tamang, bezuiden Natal.

De residentie Tapanoeli wordt besproeid door een aantal rivieren, waarvan de voornaamste hieronder genoemd worden.

De groote rivier van Singkel, ontstaat door de zamenvloei-

jing van twee armen, Simpang-kanan en Simpang-kiri, (simpang beteekent rivierarm). Zij ontspringen in het gebergte van Alas. De Simpang-kiri loopt met de later ontstaande rivier van Singkel, in eene n. o. en z. w. rigting dwars door de afdeeling; de Simpang-kanan loopt bijkans o. en w.

De rivier van Singkel is zelfs voor groote vaartuigen bevaarbaar; de beide simpangs kunnen vijf of zes dagen lang opgevaren worden.

In de afdeeling Baros vindt men:

de batang Batoe-grigi, die ontspringt in het gebergte tustusschen Tobah en Rambai; zij is slechts een paar uren van Baros, waar zij in zee valt, voor sampans bevaarbaar;

de batang Sorkam, die ontspringt in het gebergte van Tobah en drie of vier dagen lang voor sampans van 8 of 10 pikols bevaarbaar is;

de batang Tapoes, die hare bronnen heeft in het gebergte Paloeman-dalin in de Dairi-landen en gedurende drie dagen met praauwen van eene halve kojan kan opgevaren worden;

deze drie rivieren loopen in eene rigting van het n. o. naar het z. w. door de afdeeling Baros en storten zich in zee uit.

Nog vindt men in deze afdeeling de volgende kleinere rivieren, waarvan de mondingen genoemd:

Oedjoeng Si-alang,
Moeara Rasoe,
Koeala Soengé-hantoe,
Aik Niboeng,
Koeala Kota-tengah,
Moeara Si-binting,
Moeara Si-poetoie,
Koeala Gedang,
Ajer Tiri,
Soengé Matjo,
Ajer Boesoek,

Si-pa' obah,
Moeara Taloe.

In de afdeeling Si-boga zijn de rivieren:

Tapanoeli,
Si-boga,
Si-roedoet,
Si-boeloean,
Kalangan en
Bediri.

Deze zijn de voornaamste der afdeeling. Zij ontspringen allen uit de reeks van bergen, die de oostelijke grens van de afdeeling uitmaakt. Zij zijn slechts twee à drie uren ver voor kleine praauwen bevaarbaar. In den regentijd voeren zij evenwel veel water af, daar zij betrekkelijk klein zijn en het gebergte op korten afstand van de mondingen is gelegen.

In de afdeeling Ankola heeft men:

de batang Ankola, die ontspringt uit den Loeboe-radja in Ankola-djoeloe, loopt van het noordwesten naar het zuidoosten door de distrikten Kota-rimbaroe, Kampong Kota-baroe en Soeroeman-tinggi. Zij vereenigt zich met de batang Gadis, die van daar den naam van batang Singkoean aanneemt en zich bij Singkoean in zee stort; zij is van Padang-sidempoeang tot Soeroeman-tinggi bevaarbaar voor kleine sampans;

de batang Salei ontspringt uit den berg Tindoah (Ankola-djoeloe, Kampong-baroe), loopt in eene zuidoostelijke rigting door de koeria Kampong-baroe en vereenigt zich in de afdeeling Natal met de batang Gadis;

de aik Sangkoenoer ontspringt uit den berg Pakoetan-toeas, koeria Kota-rimbaroe, doorloopt een gedeelte van Kota-rimbaroe en Kampong-baroe in eene westelijke rigting. Zij is van de plaats waar zij zich vereenigt met de batang Danau Soe-aïs, wegens hare diepte en zachte stroom, bevaarbaar voor praauwen van dertig pikols, tot aan het meer van dien naam;

de batang Taroh, die ontspringt nabij Si-topan in Tobah, loopt eerst van het noordwesten naar het zuidoosten en neemt nabij den Loeboe-radja eene westelijke rigting aan, voorbij de kampongs Silingoan, Sigoempoelan, Latoena; neemt nabij de redoute Batang-Taroh de Parsareran op; bij Pisang de aik Malambo; verder de aik Djandi-maria, en stort zich bij Djamboeran in zee. Zij is van zee af tot aan Pisang bevaarbaar, doch bij de monding staat eene hevige branding; hooger dan Pisang is zij, wegens het groote verval van water niet te bevaren;

de batang Mika heeft haren oorsprong in het gebergte Bocal-bocali in het distrikt Si-pirok; zij doorloopt van het oosten naar het westen een gedeelte der koerias Si-pirok en Baringin en vervolgt haren loop tot aan de batang Panei in de vallei van Padang-lawas, zij is niet dan nabij hare uitwatering in de batang Panei bevaarbaar;

de batang Djandi-maria ontspringt in het gebergte Na Golang-goelang, in het distrikt Said-nahoeta, loopt in eene zuidwestelijke rigting door een gedeelte van het distrikt Loemoet; zij is bevaarbaar met zeer kleine praauwen van Ajer-Kah tot nabij Tapalan, hoezeer die vaart, wegens het groote verval, vele moeijelijkheden oplevert;

de aik Loemoet, die ontspringt in het gebergte nabij de kampong Si-manasser (Loemoet), loopt van het noorden naar het westen tot aan Loemoet; van daar zuidoost en noordwest voorbij Pertaboean en stort zich, na de rivier Pinang-soreh te hebben opgenomen, bij Djaga-djaga in zee. Zij is te bevaren met praauwen van eene halve kojan, van Loemoet tot Pertaboean, hoezeer dit, bij laag water, nog al moeijelijk is. Van Pertaboean tot Djaga-djaga is zij echter vrij diep en kunnen praauwen van vier à vijf kojans haar bevaren;

de Pinang-soreh ontspringt uit het gebergte Na Golang-goelang, doorloopt van het oosten naar het westen de koeria. Soreh en vereenigt zich, nabij Djaga-djaga, met de Loemoet

Zij is gedeeltelijk bevaarbaar voor praauwen van vier à vijf kojans.

Nog heeft men in de afdeeling Ankola:

de batang Ajoemi,
" Koemal,
" Danau Soe-aïs,
" Talang,
" Kamberi,
" Mandoerana,
" Pasareran;
de aik Si-bantai,
" Ringkareh,
" Saroepok,
" Pogas,
" Sobatang,
" Mossa,
" Si-maronak,
" Si-oetkwiek,
" Si-soemboei,
" Si-siomboek,
" Si-ram,
" Sagala,
" Gedang,
" Soengi-doras,
" Pogo.

In de afdeeling Mandeling zijn:

de batang Gadis,
" Tjoebada,
" Poengkoek;
de aik Pakanten,
" Sawani,
" Si-angi,
" Talao,
" Batoong,

de aik Si-lanting,
" Si-omboek,
" Si-ngingoe,
" Si-api-api,
" Mais,
" Tambangan,
" Matta,
" Papoan,
" Glaga,
" Bargat,
" Sarien,
" Goeo,
" Sama,
" Plampoengan;
de ajer Nan-ali,
" Antoenoe,
" Bonko;
de soengi Dras,
" Kakoh,
de Mocara Tapoes, de Rantau Paoeran, de Perlang-tengah.

De eerstgenoemde dezer rivieren, de batang Gadis, ontspringt in Pakanten, nabij den goenoeng Malintang; al de overige rivieren van Mandeling worden in haar opgenomen. Zij stroomt in eene noordwestelijke rigting door de distrikten Oeloe, Klein-Mandeling en Groot-Mandeling en stort zich, vereenigd met de batang Ankola, onder den naam van batang Singkoean, in zee uit. Zij wordt eerst bevaarbaar voor kleine praauwen, ladende ongeveer 25 pikols, van af Kota-bergah tot aan de Lompat'an-harimo. Van daar tot aan Si-ambil wordt de vaart belemmerd door den sterken stroom en de menigvuldige rotsen. Van af Si-ambil wordt zij weder bevaarbaar.

In de afdeeling Natal zijn:

de Batahan, die ontspringt uit den berg Oeloe-Poenkoek

in Klein-Mandeling, doorsnijdt het distrikt Batahan in eene westelijke rigting, valt, bezuiden Natal, in zee, en is acht à tien palen ver bevaarbaar;

de rivier van Natal, die ontspringt bij Sanah-doreh aan den voet van den boekit Si-tampa, doorloopt de afdeeling Natal in eene oost- en westelijke rigting, valt, bij Natal, in zee, en is tot Si-kambo, op twaalf palen van hare monding, bevaarbaar voor groote praauwen, die 50 à 60 pikols koffij laden; ook hooger op kan zij nog met kleine sampans bevaren worden;

de Taboejang, die ontspringt uit den boekit Si-doerdoer;

de batang Gadis of de rivier van Singkoean, die ontspringt uit den berg Kalaboe, in de afdeeling Rau; deze beide rivieren loopen in eene westelijke rigting en storten zich, nabij de kampongs die hare namen dragen, in zee. Zij zijn ongeveer 15 palen landwaarts in voor vrij groote praauwen bevaarbaar.

Buiten deze rivieren heeft men nog in de afdeeling Natal, de Kangkang, de Si-noenoekan, de Batoe-moendan.

Van al de rivieren in de residentie Tapanoeli zijn die van Loemoet en Natal de eenige, die als geschikt voor vervoer kunnen worden beschouwd. Men maakt daarvan dan ook gebruik voor den afvoer der koffij en het transport van andere goederen. Zij worden steeds van boomstammen, enz. gezuiverd en in bevaarbaren staat gehouden. Hoe wenschelijk het ook zou zijn sommige andere groote rivieren, zoo als de batang Gadis, de batang Taro, bevaarbaar en daardoor dienstbaar te maken aan den afvoer der meer en meer toenemende produkten van de bovenlanden, is daar aan, voor het tegenwoordige, door de schaarschte der bevolking, niet te denken.

De ingang der meeste rivieren wordt bemoeijelijkt door eene allerhevigste branding.

De reeden en havens der residentie Tapanoeli zijn die van Singkel, Tapoes, Baros, Sorkam, Si-boga, Batahan, Natal, Kara-kara en Taboejang.

De grenzen der reede van Singkel zijn, volgens de laatste opname:

ten noorden, de lijn, getrokken uit den westhoek (zuidkant) van oedjoeng Bawang,

ten oosten, de hooge boom;

ten westen, de z. o. t. z. rigting eener paal staande even beoosten den landweg naar Singkel, die tegen over het fort uitkomt.

Schepen kunnen tot digt onder den wal op vijf vademen ankeren, en binnen de reede heeft men eene diepte van acht à tien vademen. Het verschil tusschen eb en vloed zal drie voete bedragen. De beste eigenschap der reede van Singkel is dat de schepen geheel en al beveiligd liggen voor de noordwesten winden en stormen, en, zoo zij van hunne ankers mogten geslagen worden, de haven kunnen uitloopen zonder gevaar van op de banken of klippen te stooten. De andere winden zijn zelden zoo hevig, dat schepen daardoor zouden kunnen lijden. Het gebrek dezer reede is gelegen in de moeijelijkheid, die er zeer dikwijls bestaat, voor het binnenkomen van booten en sloepen, door de zoo veranderlijke zand- en modderbanken, die zich voor de monding der rivier nederzetten en nu en dan het verongelukken of omslaan van zoodanige vaartuigen veroorzaken.

Te Tapoes, Baros en Sorkam liggen de schepen op de reede in open zee, op zekeren afstand van de kust.

De eilanden Paneh, Karang en Sorkam beveiligen de vaartuigen meer of min tegen n. w. winden, en des noods kunnen de vaartuigen, bij zwaar weder, de ruimte kiezen.

De reede van Baros heeft tot grenzen:

ten noorden, de lijn getrokken uit oedjoeng Paneh naar oedjoeng Karang;

ten westen, de kwala Gedang;

de buitenreede onder poeloe Karang.

Bij laag water kunnen kleine vaartuigen, als kleine pantjalangs, kolleks, enz de rivieren Batoe-grigi bij Baros, Sorkam en Tapoes

binnen loopen. De gemiddelde waterstand is voor de monding der rivier Batoe-grigi, bij eb $2\frac{1}{2}$ vn., bij vloed $4\frac{1}{2}$ vn.

" " Sorkam, bij eb $3\frac{1}{2}$ vn., bij vloed 5 tot 6 vn.

" " Tapoes, bij eb 4 vn., bij vloed 6 tot $6\frac{1}{2}$ vn.

De baai van Tapanoeli, waarin de reede van Si-boga, biedt ten allen tijde eene veilige en voortreffelijke ankerplaats aan, zoo voor groote als kleine vaartuigen. Evenwel liggen op vele plaatsen riffen en platen, vooral digt onder den wal en om de eilanden Pontjang-gedang, Pontjang-ketjil, poeloe Pandjang, poeloe Babi en poeloe Palla, waardoor het vaarwater niet zonder gevaar is. In het zuiden en in het noorden van de baai vindt men nog kleinere baaijen en inhammen, alwaar goede ankergrond is, doch zij worden zelden of nooit aangedaan. Tot digt onder den wal en tusschen de riffen kunnen de vaartuigen op vier à vijf voeten ankeren, en bij hoogwater, tot op zeven à acht voeten. Buiten de riffen heeft de reede eene diepte van 40 à 50 voeten. De stroom is niet noemenswaardig.

De grenzen van de reede van Si-boga zijn:

ten zuiden, de lijn getrokken langs Pontjang-ketjil (noordkant) en oedjong Batoe-boeroe;

ten oosten, de lijn getrokken uit poeloe Babi naar Pontjang-gedang (oostkant);

ten noorden, de lijn getrokken langs Pontjang-ketjil (zuidkant) naar de noordelijkste en tevens hoogste punt van den goenoeng Batoe-boeroe. De buitenreede van Si-boga is onder Pontjang-ketjil.

Natal heeft eene opene reede en is bij slecht weêr gevaarlijk. De meeste vaartuigen liggen dan ook bij voorkeur achter het eiland Kara-kara. Op $1\frac{1}{2}$ mijl van het strand is bijna overal goede ankergrond. In de rivier van Natal kunnen echter vaartuigen van zeven kojans binnen komen; bij eb is de diepte van de monding $\frac{1}{2}$ voet en bij vloed 4 voeten, zijnde de diepte met springtij somtijds 7 voeten. De meeste eilanden gelegen aan de kust tusschen Natal en Si-boga leveren veilige ankerplaatsen op en zijn voor de kustvaarders van veel belang-

Achter het eiland Tamang en den vasten wal kunnen zelfs schoeners en brikken ankeren, die daar zeer veilig liggen.

De reede van Natal is bepaald:

ten oosten, de lijn getrokken uit poeloe Kara-kara naar oedjong Telok-brambang;

ten zuiden, de noordelijkste punt des tops van den goenoeng Bandeira. De buitenreede van Natal in 6 à 7 vademen diepte, is onder poeloe Kara-kara.

De minder belangrijke inhammen langs de kust zijn:

de baai van Gosong-telaga, ten oosten van de reede van Singkel; zij dient tot noodhaven bij noordweste stormen, die het binnenkomen van schepen te Singkel beletten;

de inham Moeara-Toloe verdient alleen vermelding, ofschoon zij zelden wordt bezocht; vaartuigen van een à twee kojans kunnen daar binnen loopen;

de inham Batoe-boeroe, in de baai van Tapanoeli, alwaar schoeners, pantjalangs, enz. veilig kunnen liggen en beschut zijn tegen noordweste winden;

de inhammen gevormd door de mondingen der rivieren van Natal en Taboejang, alwaar bij goed weder en hoog water, vaartuigen van 7 kojans kunnen binnen loopen.

In de geheele residentie is slechts een klein gegraven kanaal. Het doorsnijdt den uithoek waarop Singkel ligt, van het n. w. naar het z. o. Het is in 1840 door de vroegere bezitters van het land gegraven tot gemeenschap tusschen twee versterkingen aan het wester- en het zuiderstrand gelegen. Het is nog in goeden staat, doch heeft voor het tegenwoordige geen nut. Dit kanaal verbindt de twee rivierarmen, die de delta van Singkel vormen en genaamd zijn de koeala Atjeh en koeala Baroe.

In 1851 is eene waterleiding gegraven van ongeveer 2000 ellen lengte, uit het riviertje Pertelaban, ter besproeijing van rijstvelden in de nabijheid van Natal. In Ankola zijn in 1850 en 1851 eenige waterleidingen gegraven, om water te

verkrijgen voor de sawahs, waaraan groot gebrek bestond bij de gegevene uitbreiding aan de rijstkultuur. Kleine waterleidingen ten behoeve der rijstkultuur zijn in Mandeling en Ankola in menigte aanwezig. Belangrijke waterwerken zijn trouwens niet noodig, daar de menigvuldige rivieren, zonder veel moeite of groote inspanning, voldoende water verschaffen.

Van de grens van Rau (Padangsche bovenlanden) loopt de groote weg door de distrikten Oeloe, Klein-Mandeling, Groot-Mandeling, Ankola-djai, Ankola-djoeloe en Batang-taro tot aan Loemoet en derhalve van het zuiden naar het noordwesten.

Van Si-boga loopt langs het zeestrand een voetpad door Sorkam, Baros en Singkel in eene noordwestelijke rigting.

Een weg geschikt tot het gebruik van karren loopt van Paroe naar Tanah-batoe en wijders naar Tapoes en Natal, grootendeels langs de batang Natal in eene westelijke rigting. Oostwaarts loopt van Penjaboengan een karrenweg naar den goenoeng Baringin, terwijl, in eene westelijke rigting van uit den grooten weg in Klein-Mandeling een zijweg loopt van Moeara-sipangi naar Pakanten.

Van Padang-sidempoeang loopt een weg in eene noordelijke rigting naar Si-pirok tot Si-mijambat aan de grens van Ankola. Van Padang-sidempoeang loopt nog een zijweg naar Si-ondop in eene zuidwestelijke rigting.

Van Loemoet bestaat nog een sedert jaren niet meer onderhouden landweg naar Si-boga. Zij is alleen voor voetgangers te gebruiken en door het aanhoudend stijgen en dalen zeer vermoeijend

In de afdeeling Baros zijn alleen zijwegen naar de pepertuinen en begaanbaar voor paarden.

In Natal heeft men slechts voetpaden naar Kara-kara, Kangkong en Telok-baleh. De meeste wegen in dat distrikt zijn voetpaden langs het zeestrand.

In Singkel heeft men, behalve den landweg langs het strand van

Singkel naar Tapoes of Baros, nog een voetpad van Pasir-belak aan de Simpang-kiri naar Boeloesama en Troemon, zoomede een pad van de hoofdkampong Tandjong-amas tot Tapoes.

Deze zijwegen en de bruggen zijn over het algemeen in goeden staat. Al de zijwegen, behalve die van Moeara-sipangi naar Pakanten, die door een zeer bergachtig terrein loopt, zijn, zoowel in den droogen als in den regenmoesson, geschikt voor het gebruik van troepen en artillerie.

Alleen de weg langs het zeestrand is, op vele plaatsen, alleen te paard te gebruiken.

De merkwaardigste bergen in Tapanoeli zijn:

Merapi, boekit Si-tampa, Si-doar-doar en Si-stijte in Groot-Mandeling;

Koelaboe, Namatoi en Tandjong-agam in Pakanten;

Loeboe-radja, Sanggai-oedang, Tindoan-laoet en Si-mengatandera in Ankola-djoeloe;

Dolok-gaganan, Dolok-si-goepang, Tenga-begoe en Boeal-boeali in Ankola-djai;

Taro-na-pitjar in Batang-taro;

Na-galang-goelang in Loemoet;

Si pang-maropat en Si-kara in Tapanoeli;

Si-mare-mare en Si-siatap in Si-boga;

Palaka-gading, Batara, Tomba-ratjang en Batoe-arimau in Si-boeloean;

Paromboenan en Tomba-ratjang in Si-roedoet;

Na-galang-goelang en Batoe-marhoeta in Said-nahoeta;

Goting-gadja, Aria-niate, Si-goebo en Pangriboean in Bediri;

Si-tio-tio en Patoea-naloegoeng in Kalangan.

De meeste bergen in Mandeling en Ankola zijn tot eene hoogte van 2500 tot 3000 voeten bewoond.

Langs de meeste bergen loopen voetpaden, die echter moeijelijk te begaan zijn.

De voornaamste meren der residentie zijn:

a. een meer bij Gosong-telaga, niet ver van Singkel en slechts twee uren gaans van het strand verwijderd; vroeger was het een arm der zee, van waar het nog den naam draagt van Anak-laoet; later is het door aanslibbing en aanhouding van de zee gescheiden;

b. vier meren in Ankola, namelijk, een in het distrikt Kampong-baroe, ongeveer een dagreis van zee, genaamd danau Soe-ais, lang cc. drie en breed cc. twee palen: de omtrek is onbewoond;—een in het distrikt Oeta-rimbaroe, van geringen omvang; het ontlast zich in de batang Taro;—een in het distrikt Baringin en Si-pirok, lang ongeveer vier en breed twee of drie palen;—een in het distrikt Si-pirok, van weinig aanbelang;

c. een meertje aan den zuidhoek der baai van Tapanoeli, genaamd danau Pandan. Het water ontlast zich langs een door de natuur gevormd kanaal, dat ongeveer twee palen lang doch slechts zes of acht voeten breed is; het loopt op eenen afstand van bijkans drie palen bewesten Djaga-djaga in zee; de omtrek van het meertje bedraagt ongeveer vier palen; in het midden is een eilandje.

De oppervlakte der residentie is bedekt met uitgestrekte bosschen en wildernissen, terwijl de oostelijke grensscheiding bestaat uit eene reeks van hooge bergen, bewassen met zwaar geboomte. De meeste bosschen hebben geene bepaalde namen, doch worden genoemd naar de kampongs in de nabijheid, zoo als het bosch van Si-aboe, van Soeroeman-tinggi, van Poeabassan van Si-mapil-apil, van Batang-taro ook wel genoemd Raragan-bego.

De bevolking was, op het laatst van 1851, ongeveer sterk als volgt.

Landaard.	mannen.	vrouwen.	kinderen.	te zamen.
Sumatranen (maleijers, battaas, enz.) . . .	19.139	21.044	4.224	74.407
Europeanen en hunne afstammelingen. . . .	34	9	25	68
Chinezen.	171	32	41	244
Javanen en andere vreemde oosterlingen . . .	233	60	43	336
Geregistreerde pandelingen.	69	31	—	100
Slaven onder de bevolking	2087	2721	2285	7.093
Totaal	21.733	23.897	36.618	82.248

Over het algemeen genomen en met uitzondering der afdeelingen Baros, Si-boga en Natal, waren de landen, die thans tot de residentie Tapanoeli behooren, in vroegere tijden sterker bevolkt dan tegenwoordig.

De redenen daarvan zijn te zoeken in de volgende omstandigheden.

Te Singkel was de staat der bevolking voor 25 à 30 jaren meer bloeijend dan thans. Er zouden in de kampong Singkel en op de pasar meer dan 1200 menschen hebben gewoond Ook langs de rivier bestonden meerdere thans verlaten kampongs en hadden degenen, die nu nog in aanwezen zijn, meer huizen en bewoners.

Bij het in bezit nemen van Singkel, in 1840, is de kampong

van dien naam geheel verlaten, zoomede de pasar en de kampongs langs de rivier gelegen. De bewoners waren, voor verre weg het grootste gedeelte, atjehnezen. In de laatste jaren is de bevolking van Singkel weder toegenomen door het derwaarts lokken van te Boeloe-sama, Troemon en Bokong wonende maleijers, en het overkomen van Nias van verscheidene individuen dier natie.

Voor den inval der padries onder den beruchten toeankoe Rau, nu ongeveer 20 jaren geleden, was de bevolking in de afdeeling Ankola en Mandeling sterker dan thans. Dit hoofd heeft vele menschen doen vermoorden en een gedeelte der bevolking in slavernij weggevoerd, terwijl een ander gedeelte, dat in de bosschen was gevlugt, door honger en gebrek is omgekomen. De verwoestingen door hem aangerigt zijn nog duidelijk zigtbaar en op vele plaatsen vindt men overblijfsels van uitgestrekte kampongs en rijstvelden, die thans geheel verlaten zijn en, uit gebrek aan handen, braak liggen.

Na den val der padries en sedert het tijdstip dat die landen onder een geregeld bestuur werden gebragt, neemt de bevolking dagelijks in talrijkheid toe.

De bevolking van Baros, Si-boga en Natal is, sedert de laatste jaren, toegenomen, dat voornamelijk daaraan is toetcschrijven, dat een groot getal vroegere heidenen tot het mohamedanisme is overgegaan. Door deze verandering van geloof zijn zij van lieverlede beschaafder en vredelievender geworden en hebben zij langzamerhand de gewoonten en gebruiken van den mohamedaan overgenomen. De meerdere daardoor ontstane welvaart en de weldadige invloed van betere maatschappelijke inrigtingen, hebben in groote mate de vermeerdering der bevolking bevorderd.

In het algemeen mag men aannemen, dat de inlandsche bevolking, sedert de laatste jaren, met 2% 's jaars vermeerdert. Met zekerheid is dit niet te berekenen, daar men eerst sedert

de laatste drie of vier jaren er in is geslaagd, eene meer of min volledige zielsbeschrijving tot stand te brengen.

Als indirekte middelen om de bevolking te doen vermeerderen, kan men beschouwen:

1°. de geheele afschaffing der slavernij;

2°. de wijziging van den djoedjoeran (koopprijs der vrouw bij het huwelijk);

3°. de ontheffing van al den zwaren arbeid thans aan de vrouw opgelegd;

4° de verbetering van het onderwijs onder den inlander;

5°. de instandhouding der vakcine;

6°. de verspreiding, zooveel doenlijk, der geneeskundige kennis, ook ten aanzien der verloskunde;

7°. de bevordering der émigratie van Toba, Padang-lawas en elders naar deze streken;

8°. de krachtdadige en nadrukkelijke wering van alle onderdrukking, afpersing en knevelarij van de zijde der hoofden, zoomede de zorg, dat de bevolking niet door heerediensten worde gedrukt;

9°. de bevordering, zoo veel doenlijk, van den handel en vooral de zorg, dat de handelaren of kooplieden zonder tusschenkomst van hoofden of andere bevoorregte personen en vrijelijk, zonder belemmeringen kunnen koopen en verkoopen.

In de afdeelingen Mandeling en Ankola hebben hoegenaamd geene volksverhuizingen plaats. Integendeel heeft er, sedert de laatste twee jaren, veel volksverloop plaats gegrepen uit Padang-lawas en Toba naar deze streken. In 1851 zijn ongeveer 2500 zielen uit Hoerong naar Ankola geëmigreerd. Aan de strandplaatsen hoort men zelden of nooit van volksbewegingen in massa. Wel komen nu en dan maleijers van Rau en Priaman, atjehnezen van Troemon, en klingalezen zich hier en daar vestigen en keeren naar hunne vroegere woonplaatsen weder, zoodra zij wat geld hebben overgelegd. Van tijd tot

tijd komen chinezen van Poeloe-pinang, en niassers, hetzij van hun eiland, hetzij als weggeloopen slaven, van Atjeh over en kunnen dan onder de vaste ingezetenen worden gerekend.

Sedert eenigen tijd komen vooral vele vreemdelingen zich vestigen te Si-boga en Baros.

De gemiddelde ouderdom, die de inlanders in Tapanoeli bereiken, kan men stellen op 50 jaren. In Ankola vindt men zelfs personen, die 70 en 80 jaren oud zijn.

Vele intermitterende, gal- en typheuze koortsen, vooral aan de stranden, zoomede dysenterie, syphilis, elephiantiasis en andere huidziekten heerschen onder de inlanders.

De vakcine wordt in Tapanoeli met goed gevolg uitgeoefend en met kracht in stand gehouden. Hoewel de bevolking al meer en meer vertrouwen in deze kunstbewerking begint te stellen, moeten de hoofden dikwijls worden aangespoord, om een genoegzaam getal kinderen te doen aanbrengen. De ouders hebben ook over het algemeen weinig zorg voor het welslagen der inenting, daar zij het nut en de heilzame gevolgen er van niet geheel en al bevroeden. Te Si-boga, Natal en Baros, alwaar de bevolking betrekkelijk gering en te veel verspreid is, kan de vakcine op den duur niet in stand blijven, weshalve de stof nu en dan van elders dient aangebragt te worden.

De koepok-inenting is evenwel te Singkel nog niet ingevoerd, doch zal dit eerlang worden. Het voorloopig onderzoek dienaangaande heeft bij de bevolking, over het algemeen, weinig of geene vooroordeelen tegen de kunstbewerking doen bespeuren.

De batta is over het algemeen lui, vadzig en in den hoogsten graad stijfhoofdig en inhalig. Hij is echter zeer bevattelijk en vlug van begrip. Hij begint zich al meer en meer aan ondergeschiktheid jegens zijne hoofden te gewennen, ofschoon dit, op vele plaatsen, nog veel te wenschen overlaat.

De mandelinger is vreedzamer en rustiger.

De strandbewoners zijn, ofschoon door de natuur met zekere beschaafdheid begaafd, geveinsd en meer twistziek van aard.

Buiten het dobbelen en hanenvechten kennen zij geene gezelschapsspelen.

Op de zedelijkheid der bevolking valt weinig te roemen. De batta is aan het spel overgegeven en gaat daarbij niet zelden buitensporige weddingschappen aan, en verspeelt zelfs vrouw en kinderen. Hij is gulzig, wreedaardig en gevaarlijk, zeer onmeêdoogend en wraakgierig. Even als de maleijer is hij hoogst wellustig en jaloersch; het laatste meer uit schaamte dan uit liefde. De vrouwen worden, jong zijnde behandeld als voorwerpen van weelde en genot, terwijl zij, oud zijnde, dikwijls voor het onderhoud van echtgenoot en kinderen moeten zorgen. Eerbied of achting van kinderen jegens hunne ouders en meer bejaarde bloedverwanten is bij hen niet groot. Eerlijkheid schijnt bij hen ten eenenmale onbekend; alleen gastvrijheid beschouwen zij als eene deugd. Over het geheel bezitten zij geene ondeugden die krachtinspanning of energie vereischen.

Van de vreemdelingen, die zich langs het zeestrand hebben gevestigd en vooral van de atjehnezen, hebben de strandbewoners vele kwade eigenschappen en gewoonten overgenomen, dat dan ook eene zedelijke ontaarding heeft ten gevolge gehad. Men wil zelfs dat velen zich schuldig maken aan het crimen nefandum, waartoe zij zijn gebragt door de atjehnezen, die deze misdaad nog verder moeten drijven dan ooit de grieken deden, daar zij met de schandjongens een soort van huwelijk zouden aangaan en deze in de familie worden opgenomen.

Het gebruik van opium is in Mandeling en Ankola nagenoeg onbekend. Aan de strandplaatsen vindt men echter velen, die aan het rooken van amfioen meer of min verslaafd zijn, vooral onder de vreemdelingen, zooals de atjehnezen,

chinezen, javanen, enz. Nadeelige uitwerking door overmatig gebruik is hier nog niet waargenomen. Uit de verhooging der amfioenpacht is echter op te maken, dat de konsumptie sedert de laatste jaren is vermeerderd, dat ook grootendeels kan worden toegeschreven daaraan, dat de battaas uit de onafhankelijke distrikten, die met hunne waren en produkten afkomen, veel opium bij de pachters verbruiken. Velen van hen zijn sterk daaraan verslaafd.

De benamingen der inlandsche rangen en titels verschillen op vele plaatsen. In Mandeling en Ankola heeft men:

1°. koeriahoofden, die eene koeria besturen. Zij zijn belast met de handhaving der goede orde en policie in de koeriaas, beslechten alle geschillen en kwestien en de verdere verdeeling van alle diensten in de onderscheidene kampongs. Zij zijn tevens verantwoordelijk voor de rust en de veiligheid van personen en goederen. In Mandeling voeren zoodanige hoofden ook den titel van pamoesoek, terwijl zij nog plaatsvervangers hebben met den titel van padoeng; deze zijn meest jongere broeders of neven van het koeria-hoofd.

2°. kampongshoofden of kapala kampong, die het gezag voeren over de familiestammen, waarvan gewoonlijk drie of vier in eene kampong aanwezig zijn. Zij zijn verpligt alle geschillen tusschen dezelven te verevenen, en de diensten gelijkelijk te verdeelen, die het koeria-hoofd hun oplegt. In Mandeling voeren zij tevens den titel van radja di oeta, terwijl nog in sommige kampongs onderhoofden worden aangetroffen met den titel van si-obor ripé.

3°. indoek ripé, in Mandeling ook soekoe. Deze zijn hoofden van huisgezinnen, die tot een en denzelfden familiestam behooren en hebben te dien aanzien dezelfde verpligtingen na te komen als de kampongshoofden.

In de afdeeling Natal heeft men den toeankoe besar als distriktshoofd en zes datoes als hoofden der verschillende soekoes, terwijl men nog zeven radjaas aantreft als hoofden van onder-

distrikten of negrien, ieder met eenen panghoeloe kawal tot hulp.

In de afdeeling Si-boga heeft men slechts koeriahoofden, die den den titel voeren van soetan of van radja, terwijl er nog kampongshoofden zijn, die zich ook radja of nan mara noemen.

In Baros zijn slechts twee larashoofden of toeankoes met kampongshoofden, die den titel voeren van van radja, ook wel orangkaja.

De rangen en titels onder den inlander in Singkel zijn die van radja en panghoeloe voor de hoofden; de zoogenaande orang patak, behalve dat zij elkander met den titel van toean en radja aanspreken, voegen voor hunnen naam de predikaten van nja, po, maba, nakoda, enz. In het eigenlijk nederlandsch grondgebied van Singkel vindt men evenwel geene radjaas. Iedere kampong heeft haren panghoeloe, welke betrekking erfelijk is, hetzij in regte hetzij in zijdelingsche linie. De funktien van panghoeloe zijn meer die van eenen regter dan van een hoofd; bij het beslechten van geschillen beraadslaagt hij met de oudsten en voornaamsten van zijne jurisdiktie, waaronder de priesters. Het vrijgeven van slaven geschiedt te zijnen overstaan en hij krijgt daarbij 4 spaansche matten, rijst en sirih. Bij verkoop van slaven geven kooper en verkooper ieder hem 1 spaansche mat.

De titels der geestelijkheid zijn die van kali of hoofdpriester, imam en katieb of priester, bilal, of zooveel als koster bij de christelijke kerken, gharim of tempelbewaarder, pakir of bedelmonnik.

Personen, die van eene bedevaart naar Mekka zijn teruggekeerd, krijgen den titel van hadji, en degenen, die den koran een weinig begrijpen en stipt de voorschriften en geboden van Mohamed nakomen, kunnen den titel voeren van malim; wanneer deze lieden bejaard zijn en een deugzaam leven lijden, worden zij

later ook wel sjech genoemd. Aan de strandplaatsen is de geestelijkheid de eigenlijke aristokratie.

In de Battalanden heeft men geene geestelijken; wel vindt men in de kampongs zoogenaamde datoe's of si-basso's, die voorgeven van den bego of duivel te zijn bezeten en de magt te hebben om door betooveringen zieken te genezen en wonderen te doen.

De geestelijken hebben hier, strikt genomen, geene vaste inkomsten; zij ontvangen wel, na den afloop van den padi-oogst, een tiende gedeelte van het produkt, welke liefdegift ook hier bekend is onder den naam van zakat. Bij begrafenissen ontvangen zij eene som van *f* 2 tot *f* 15; bij huwelijken van *f* 2 tot *f* 5; al de bij een huwelijk tegenwoordige andere en mindere geestelijken ontvangen mede een klein geschenk in geld.

De besnijdenis geschiedt zelden door eenen priester, maar, even als bij de joden, door eenen bijzonder daartoe bestemden persoon, onder den naam van moedin, die daarvoor, behalve een schotel rijst en sirih, nog van *f* 3 tot *f* 12 aan geld ontvangt.

Bij het einde der poeasa (vasten) ontvangen de geestelijken van ieder man eenige ponden gebolsterde of ontbolsterde rijst, en, bij sedekah (godsdienstige feesten) en andere feesten, eenig geld, rijst en vleesch.

De bilal en pakir, daartoe door den imam of katib gemagtigd zijnde, kunnen huwelijken sluiten en bekomen dan eene zekere som voor belooning.

De geringe man draagt geene andere lasten dan, naar rang en vermogen, tot onderhoud of opbouw van tempels en raadhuizen. Zoo als boven reeds is aangehaald, geeft hij gewoonlijk, ofschoon daartoe niet geheel en al verpligt, tien ten honderd van den padi-oogst. De hoofden bekomen daarvan niets; van

dezen of genen krijgen zij evenwel, bij wijze van geschenk, een kuiken en een pond rijst.

De staat van het onderwijs in deze landen is niet zeer gunstig. In de kampongs wordt door priesters aan kinderen onderwijs gegeven in het lezen en prevelen van gebeden. Slechts een zeer klein gedeelte der bevolking aan het zeestrand kan schrijven. In de Battalanden daarentegen kan een tiende gedeelte der bevolking de landstaal lezen en schrijven. Sedert een jaar zijn op de hoofdplaatsen der distrikten, waar ambtenaren zijn gevestigd, inlandsche scholen opgerigt, waarin kinderen van hoofden en welgestelde personen onderwijs ontvangen in het lezen en schrijven der battasche taal en der maleische met latijnsche en arabische karakters, zoomede in de eerste beginselen der rekenkunde. Van deze inrigting kunnen met grond goede resultaten verwacht worden. De inlandsche jeugd is over het algemeen bevattelijk en vlug van begrip.

Zoowel de maleijer als de batta is in den hoogsten graad bijgeloovig en heeft een onbepaald vertrouwen in bezweringen en tooverij. Over het algemeen zijn deze volken bedorven, trouwloos, verslaafd aan zinnelijk genot en sterk overgegeven aan het hanevechten en dobbelen. Onder een kalm gelaat verbergen zij dikwijls den diepst ingewortelden haat en afkeer. Voor edele gevoelens en gewaarwordingen zijn zij zelden vatbaar. Daarenboven zijn zij slaafsch en kruipend jegens meerderen, despotiek en aanmatigend jegens minderen, verwaand op afkomst en aanzien, doch lijdelijk om zich het laatste zelf te verschaffen. Zij bezitten hoegenaamd geen moed, doch bij het ondergaan van een doodvonnis leggen zij gewoonlijk groote kalmte en onverschilligheid aan den dag. De vrouwen zijn, over het algemeen, niet zeer kuisch en ook in geenen deele jaloersch van aard. Zij leven stil en ingetogen, doch zijn niet godsdienstig en worden, even als de mannen, sterk door bij-

geloof beheerscht. De vrouwen van minderen stand zijn haren mannen in hun werk behulpzaam en verdienen dikwijls den kost voor het geheele huisgezin.

Een algemeen overzigt van den landbouw bevat de hierachter gevolgde staat.

Geregelde veefokkerijen bestaan in Tapanoeli niet; de bevolking begint echter meer en meer belang te stellen in de veeteelt, hoezeer deze nog veel te wenschen overlaat..

De veestapel bedraagt:

	Mannelijk geslacht.	Vrouwelijk geslacht.	te zamen.
Paarden	497	671	1168
Buffels	1435	5344	6779
Koeijen	753	2896	3649
Geiten	1157	1729	2886
Schapen	24	47	17

Jaarlijks worden ongeveer een 50tal paarden naar Padang en elders om de zuid uitgevoerd. De hoogste en laagste prijzen van het vee zijn:

van paarden	*f*	120	en *f*	20
van buffels	"	50	en "	20
van koeijen	"	30	en "	15
van geiten	"	10	en "	2
van schapen	"	12	en "	5

Te Singkel is het hoornvee zeer duur; de prijs van buffels is van *f* 35 tot *f* 110 en van koebeesten van *f* 20 tot *f* 50 per stuk.

Zoowel de koeijen als de paarden en buffels in Tapanoeli zijn grootendeels afkomstig uit Tobah. Men vindt aldaar een

bijzonder goed ras, uitmuntende in deugdzaamheid en schoonheid.

Voor 10 à 15 jaren werd door de bevolking weinig of geen gebruik gemaakt van paarden; in den laatsten tijd is dat gebruik echter zeer toegenomen en de meeste hoofden van eenig aanzien zijn thans van rijpaarden voorzien. De paarden zijn dikwijls geplaagd met hoest en buikkrampen, ook wel met eene soort van cholera, bij den inlander bekend onder den naam van boernang en waaraan de paarden spoedig bezwijken. Middelen tot genezing worden hiervoor niet aangewend; tegen hoest en kolijk bezigt men gewoonlijk papajabladeren met zout.

De buffels en koeijen zijn onderhevig aan krampen, belette waterlozing, koorts en vermagering door wormen en aan huiduitslag of schurft. Tegen deze ziekten worden geene middelen aangewend.

De schapen en geiten worden soms bezocht door schurft en door wormen in de huid, die het uitvallen van het haar, algemeene vermagering en spoedig den dood ten gevolge hebben. Ook daar tegen worden geene middelen aangewend en het aangetaste dier wordt dadelijk als hopeloos beschouwd.

De paarden worden gebruikt tot lastdieren. De buffels en koebeesten worden gehouden tot slagtvee en ook wel om de melk. Bij velen wordt de buffel als een artikel van weelde beschouwd; hij wordt ook als trekdier gebezigd.

Schapen en geiten dienen alleen tot slagtvee bij feesten en maaltijden.

De voornaamste middelen tot verbetering en veredeling der rassen zouden zijn:

1e. het aanleggen van goede weilanden, daar waar gebrek bestaat aan grasvelden;

2e. het ontbieden van meer merries en koeijen van elders, vooral van Groot-Tobah;

3e. het beter verzorgen van de koeijen, buffels, merries en veulens en het doen opsluiten van dezelve gedurende den nacht in kralen;

4e. het doen dekken der merries alleen door jonge, schoone en sterke paarden;

5e. het niet slagten van buffels, paarden en vooral niet van voor de voortteling geschikte merries, dat in deze gewesten nu en dan plaats vindt;

6e. het niet te jong gebruiken der paarden;

7e. het uitreiken van premien of geschenken aan de hoofden, die den meesten ijver in dezen tak van landhuishoudkunde aan den dag leggen.

De veehouders leggen zich niet bepaald op vetweiderij toe.

Behalve in Mandeling en Ankola en op de hoofdplaatsen der distrikten aan het zeestrand, waar nu en dan op marktdagen voor het plaatselijk verbruik eenige buffels en koeijen worden geslagt, heeft het slagten voor algemeen verbruik in deze residentie niet plaats, daar visch en een weinig gevogelte nagenoeg het eenig dierlijk voedsel uitmaken, dat de ingezetenen gebruiken; alleen bij feesten wordt een buffel en bij kleine festiviteiten eene geit geslagt.

Handel in gedroogd of gezouten vleesch wordt niet gedreven.

Het boschwezen is in Tapanoeli zeer gebrekkig. De inlander volgt geene bijzondere wijze bij het vellen van boomen. Gewoonlijk worden zij een paar voeten boven den grond gekapt en dan tot ruwe vierkante balken bewerkt, om het vervoer gemakkelijker te maken, dan wel in planken gespleten, met behulp van bijlen of hakmessen en houten hamers. Zaaijingen en plantingen van timmerhout hebben nimmer plaats, omdat het hout overal in overvloed te vinden is. Omtrent den

tijd van kappen wordt geen regel gehouden; alleen doet de inlander dit liefst met afgaande en ook wel vóór de volle maan.

Verzamel- of stapelplaatsen van hout heeft men hier niet. Het hout wordt in de bosschen gekapt en langs de bestaande wegen door menschen gesleept. In de nabijheid van bevaarbare rivieren geschiedt het vervoer ook wel met vlotten, die men de rivier laat afzakken. De inlander kapt niet meer hout dan hij voor zijn eigen gebruik volstrekt noodig heeft en dit geschiedt nog door het armste gedeelte der bevolking, dat dikwerf door gebrek daartoe gedwongen wordt. Aan de strandplaatsen vindt men echter niassers, die zich een bestaan zoeken met het kappen en leveren van hout.

De voornaamste houtsoorten, die in Tapanoeli vallen, zijn: kamfer, balam, marabau, kapini, djoear, ambatjan, malaka, lagam, tjebedak, benzoin, voor huisbouw, zware balken, ribben en planken; bania, meranti, medang, ketoeko, darra-darra, bira-bira, voor praauwen; aloban, toesam, renga soengo, voor meubels; hajoe-papak, voor scheden van sabels en messen; ingalam, voor lansen; beroembang, voor het maken van houtskolen. Van vruchtboomen en planten vindt men de djamboe, pompelmoes, citroen, doerjan, zuurzak, srikaja, langsat, nanas, nangka, pisang, enz.

De voornaamste uit het plantenrijk getrokken wordende gommen en harsen zijn: kamfer, benzoin, damar van de meranti en de bania, getah-pertjah van den balamboom, getah-kadjai van den kadjaiboom (kaoutchouk), en ambalo.

De kamfer, benzoin, getah-pertjah en getah-kadjai worden uitgevoerd voor den buitenlandschen handel; ook de damar wordt gedeeltelijk uitgevoerd en gedeeltelijk, als dienende tot verlichting, binnen 's lands verbruikt.

In 1851 is uitgevoerd: benzoin:

1e. soort	63	pikols
2e. "	100	"
3e. "	6197	"
te zamen	6360	pikols;
damar	159	id.
kamfer	$9^{64}/_{100}$	id.

De prijzen waren:

van gezuiverde kamfer *f* 60 het kati,
van getah-pertjah *f* 14 à *f* 16 p. pik.
van getah-kadjai *f* 12 " *f* 14 p. id.
van benzoin, 1e. soort tot *f* 120.
2e. " van *f* 60 tot *f* 80.
3e. " van *f* 20 tot *f* 35.
de mindere soorten van *f* 15 tot *f* 20 de pikol.

Voor zijne vruchtboomen heeft de inlander hoegenaamd geene zorg en hij laat de voortplanting en verdere ontwikkeling van boom en vrucht geheel aan de natuur over.

Om de benzoin te verkrijgen worden nogtans geregelde aanplantingen aangelegd en wel door de vrucht, nadat de aarde van wortels en onkruid gezuiverd is, op eenen afstand van 10 à 12 voet in den grond te steken. Na verloop van twee maanden is de plant zigtbaar. Zij moet den ouderdom van drie jaren bereikt hebben, voor daar van kan geoogst worden.

De boom heeft gewoonlijk eene hoogte van 30 à 40 en eene dikte van $1\frac{1}{2}$ tot 2 voeten. Vier of vijf jaren lang kan van denzelfden boom geoogst worden, doch daarna sterft hij.

De kamfer bevindt zich binnen den bast tot zelfs in het hart van den boom, in eenen droogen, korrelachtigen staat. Zij

wordt verkregen door den boom om te kappen en te splijten of tot planken te kappen, waarop de gevormde kamfer dadelijk te voorschijn komt. De kleinere stukken, die aan het hout gehecht zijn, worden afgeschrapt.

Het inzamelen van de kamfer is aan vele wisselvalligheden en moeite onderworpen, daar meestal vele boomen dienen geveld te worden, voor men er een treft, die genoegzaam kamferdeelen bevat om de moeite te beloonen.

De hoedanigheid der kamfer hangt af van de grootte, de glans en de witheid der stukken. Voor dat zij eigenlijk in den handel komt wordt zij gezuiverd door wassching met citroensap en warm water, ook wel in koud water met zeep.

De kamferolie wordt verkregen van boomen, die nog niet den noodigen ouderdom bereikt hebben om geveld te worden; het vocht dringt door de schors en vloeit langs den stam. Men bereidt ook olie van den afval der kamfer.

De vrucht of pit van den kamferboom tot poeder gemaakt, wordt gebruikt als medicijn tegen kolijk, maagpijn, enz.

Tien tot twintig katies en minder is de gewone oogst, doch men heeft meer dan eens wel meer dan honderd katies van eenen boom bekomen.

De benzoin verkrijgt men door het doen van insnijdingen of inkepingen in den bast van den boom, waaruit dan de gom vloeit, die men eerst eenige dagen aan den boom laat zitten, tot dat de gom door de zon gekristalliseerd is geworden. De boom geeft gewoonlijk niet meer dan twee katies benzoin 's jaars, en de insnijdingen worden niet meer dan vier malen in het jaar gedaan.

De getah-pertjah of getah-balam bekomt men door het omkappen van den boom. Nadat deze geveld is, doet men insnijdingen in den bast, waaruit de gom druipt. Is zij wit en zeer vloeibaar dan wordt de gom in bamboezen opgevangen en

wordt dan van zelfs, na verloop van twee à drie dagen hard en dik. Aan den invloed van de lucht blootgesteld neemt zij eene meer donkere kleur aan.

De getah-kadjai of kaoutchouk bekomt men ook door insnijdingen in den bast van den boom, even als de getah-pertjah; de boom wordt echter niet geveld.

De damar, die men onderscheidt in damar poetih en damar hitam (witte en zwarte damar), ontlast zich van zelve uit den boom en wordt, na gekristalliseerd te zijn, in klompen van tien tot vijftien katies gevonden. De grootste hoeveelheid hars komt van den bania- en den merantiboom, en zit meer in de takken dan in den stam.

Ambalo of stiklak is een harssoort, die veel gevonden wordt aan de takken van doerianboomen, waaraan zij wordt gehecht door eene soort van mieren.

De ijzersmeden gebruiken houtskolen van den beroembang-, den rengas- en den kamferboom, door het hout te doen gloeijen en daarna te verstikken. Velen gebruiken ook bij het smeden en wanneer de hitte niet al te sterk behoeft te wezen, kolen van klapperdoppen en eene ligte soort van hout, dat zij op de gewone wijs in kuilen branden. Houtskool wordt alleen gebrand voor eigen gebruik en maakt geen artikel van handel of uitvoer uit. Den prijs kan men rekenen op ƒ 3 de pikol. Het is niet altijd te verkrijgen en dient gewoonlijk vooruit besteld te worden,

Van delfstoffen vindt men in Tapanoeli, voor zooveel bekend, goud en lood.

Het eerste vindt men, in de afdeeling Mandeling, in de koerias Tannang, Menambing, Singignoe, Batang-Gadis, Pakanten-lomba en Pakanten-boekit, Ajer-Nanali, Moeara-Sama, Moeara-Plampoengan en Linggabaja; in Ankola, te Sopa-siala (koeria Si-andop), nabij Tambang (koeria Kampong-Baroe), na-

bij het riviertje aik Ahoen (koeria Kota-Rimbaroe), te Siambil en te Langkoemas (koeria Soeroeman-tinggi).

De loodmijnen zijn gelegen nabij de kampong Pianjanghe in het distrikt Oeloe. De goudmijnen in Mandeling worden ontgonnen; medegerekend de opbrengst der goudwasschingen van het rivierzand uit de batang Gadis en de batang Natal, kan men de opbrengst op minstens 1200 tahils 's jaars schatten.

De goudgronden in Ankola blijven sedert geruimen tijd onbewerkt.

In Mandeling vindt men 77 en in Ankola 5 goudmijnen. Het verlaten der laatsten schrijft men toe aan onevenredigheid der opbrengst aan het werk, aan gemis aan ondernemingsgeest en uitputting der gronden. Men zegt dat deze mijnen vroeger niet meer dan 100 tails 's jaars opbragten.

De goudmijnen in het algemeen worden beschouwd als bijzondere eigendommen der hoofden, en deze verkrijgen, voor de toestemming tot delving, van de gravers een amas ($(^1/_{16}$ tahil) van ieder tahil goud, bekend onder den naam van boenga-pasir; als geldschieter ontvangt het hoofd gewoonlijk een derde gedeelte van de bruto winst.

De wijze van bewerking der goudmijnen is zeer eenvoudig. De goudhoudende aarde, die zich veelal digt aan de oppervlakte bevindt, wordt door middel van eene waterleiding bij een gespoeld en daarna het goud in houten bakken er uitgewasschen, na vooraf te zijn gezift.

Een man wascht zelden meer dan voor eene waarde van 20 à 30 duiten daags.

De loodmijnen in het distrikt Oeloe (Mandeling) worden reeds sedert 20 jaren niet meer bewerkt. Tijdens de overheersching der padries bekwam men uit die mijnen het benoodigde lood voor den oorlog. Thans blijft de erts geheel onbenut.

Behalve met den landbouw en de daaraan verbonden werkzaamheden, houdt de bevolking zich nog bezig met vischvangst, scheepvaart, ijzersmeden, goudsmeden, rotanmatten maken, weven en bewerken van grove lijnwaden voor huishoudelijk gebruik, maken van aarden potten, pannen en gendies (waterkruiken), in goud borduren, timmeren, olie bereiden, blaauwverwen, enz.

Van deze bedrijven is de visscherij langs de stranden niet onbelangrijk en levert een niet gering volksinkomen op.

Het visschen geschiedt met sleepnetten, die door praauwen in zee worden gebragt en tegen het strand opgetrokken. In de rivieren wordt gevischt met fuiken en werpnetten en ook wel met den hengel. De baaijen en rivieren in de residentie zijn over het algemeen zeer vischrijk en niet zelden gebeurt het, dat eene praauw uit zee terugkomt met eene waarde van *f* 50 à *f* 60 van de vangst gedurende eene nacht.

Men kan ook rekenen, dat een zesde gedeelte der strandbewoners visschers zijn.

Een groot gedeelte van den visch wordt ingezouten en gedroogd, om verder naar de binnenlanden te worden vervoerd. De konsumptie van visch in deze streken is zeer groot.

Op vele plaatsen langs de kust wordt ook tripang en een weinig schildpadhuid gewonnen.

Het bereiden van olie heeft slechts in geringe hoeveelheid, voor eigen gebruik, plaats. De olie van Nias en de Batoe-eilanden is van betere hoedanigheid, dan die, welke aan de vaste kust wordt gefabriceerd. De reden dat men zoo weinig werk maakt van dezen tak van volksvlijt is te zoeken in de omstandigheid, dat men, zoowel in de binnenlanden als langs het strand, weinig of geene olie brandt en de inlander voor dagelijksch gebruik en voor verlichting gebruik maakt van de harsfakkels of kaarsen, vervaardigd van damar.

Pinang, sirihbladen, enz. worden ook alleen aangekweekt

voor eigen gebruik, dat ook het geval is met de katoen voor het weven van kleedjes en de indigo voor het blaauwverwen.

Kruiden en bloemen, die als geneesmiddel of voor huisselijk gebruik dienen, worden grootendeels in de bosschen en in het wild gevonden.

Hoezeer in de binnenlanden de vegetatie sterk en de flora niet arm is, vindt men nogtans over het algemeen geene groote verscheidenheid van oekonomische gewassen.

De handel in voortbrengselen van Sumatra bedroeg is 1851 als volgt:

Voorwerpen.		Invoer.	Uitvoer.
Aardewerk	stuks.	201704	—
Benzoin, 1e, 2e en 3e soort.	pikols.	$673\frac{10}{100}$	7034
Garen (zeil-)	〃	$7\frac{53}{100}$	—
Gambier.	〃	807	331
Goudstof	tahils.	$1627\frac{50}{100}$	1572
Ivoor	pikols.	2	$97\frac{75}{100}$
Kamfer.	〃	$14\frac{44}{100}$	$24\frac{8}{100}$
Kleedingstukken (zijden) . .	stuks.	112	—
Id. (katoenen) .	〃	3500	—
Koperwerk	pikols.	$16\frac{70}{100}$	100
Matwerk.	stuks.	500	220
Olie (klapper-)	pikols.	349	—
Peper (zwarte)	〃	$484\frac{50}{100}$	1402
Rotan	〃	386	212
Rijst	〃	34703	4547
Rhinoceroshoorn.	〃	$4\frac{70}{100}$	$4\frac{12}{100}$
Schildpad	〃	$1\frac{51}{100}$	$1\frac{1}{100}$
Touw (idjoe)	〃	$183\frac{50}{100}$	$26\frac{50}{100}$
Tripang.	〃	$76\frac{50}{100}$	$131\frac{50}{100}$
Tabak.	〃	1751	—
Vogelnestjes	〃	36	$30\frac{31}{100}$
Was.	〃	13	$31\frac{36}{100}$

Nog werd uitgevoerd:

damar	$169\frac{50}{100}$	pik.
getah-pertjah	10	"
planken	3050	stuks.
gedroogde visch	1306	pik.

benevens de gouvernements koffij en een aantal paarden.

De invoer had plaats van verschillende plaatsen van het gouvernement der Westkust van Sumatra en van Troemon, Tampat-toean, enz.

De uitvoer geschiedde naar de bovengenoemde plaatsen en naar Poeloe-pinang en de kusten van Malabar en Koromandel.

De handel in voortbrengselen van andere gewesten dan Sumatra bedroeg:

Voorwerpen.		Invoer.	Wederuitvoer
Aardewerk	stuks.	201704	285200
Amfioen	pikols.	$23\frac{16}{100}$	$12\frac{4}{100}$
Arak	"	85	23
Dranken	flesch.	7919	225
Geweren	stuks.	297	15
Garen (Eur. naai-)			
Id. (Chineesch)	pikols.	$7\frac{53}{100}$	$\frac{75}{100}$
Glaswerk	stuks.	1809	460
Katoen (ruwe)	pikols.	113	78
Koper en koperwerk	"	$41\frac{25}{100}$	$17\frac{44}{100}$
Kramerijen	waarde.	*f* 7650	*f* 7248
Lijnwaden	stuks.	159640	137813
Laken en wollen stoffen	"	3213	3027
Medicijn (chin.)	pikols.	16	13
Papier (schrijf-)	riem.	120	61
Suiker	pikols.	424	76
Salpeter	"	10	2
Staal	"	156	51

Voorwerpen.		Invoer.	Wederuitvoer
Tabak (Chin).	//	1003	314
Id. (Java).	krandj.	1496	126
Thee.	pikols.	$22\frac{53}{100}$	$13\frac{55}{100}$
Vuurwerk.	kisten.	13	12
IJzer en ijzerwerk. .	pikols.	$833\frac{34}{100}$	152
	stuks.	2500	2000
IJzeren pannen. . . .	//	1365	1170
Zijden stoffen. . . .	//	3410	3142
Zijde (ruwe).	pikols.	2	2
Zeep.	//	$699\frac{50}{100}$	$316\frac{50}{100}$
Zout.	//	25,966	6039

De in- en uitvoer had plaats van en naar de bovengenoemde landen en plaatsen.

De handel heeft sedert de laatste jaren eene zekere uitbreiding gekregen en is nog toenemende. Voor de geheele residentie beliep de geldswaarde der goederen in 1851

van den invoer . . . . . *f* 1,235,954:91
van den uitvoer . . . . . // 1,042,227:50

of te zamen . . . . . // 2,278,182:21

In 1850 beliep het handelskapitaal . // 2,029,274:97

of *f* 248,907:44 minder dan is 1851.

De inkomende en uitgaande regten beliepen in 1851 *f* 67,786:46 of *f* 23,211:73 meer dan in 1850.

Evenwel is op het cijfer der geinde regten, ten aanzien der vraag, of de handel al dan niet is toegenomen, geen staat te maken, daar een groot gedeelte der goederen, die in deze residentie worden ingevoerd en verbruikt, van Padang worden aangebragt, en de regten alzoo daar ter plaatse of elders zijn betaald.

Met uitzondering der bestaande gouvernements bepalingen

en voorgeschreven formaliteiten omtrent den handel, is die vrij, en van wege het bestuur wordt toegezien, dat de handelaren hunne zaken zonder belemmering of moeijelijkheid kunnen verrigten, terwijl op alle plaatsen in de residentie, waar handel wordt gedreven, orde en veiligheid heerschen.

Het getal handelaren, dat dagelijks toeneemt, geeft grond tot de veronderstelling, dat de uitkomsten van den handel gunstig zijn. De handel zou nog in belangrijkheid kunnen toenemen, indien de batta's der onafhankelijke landschappen meer levensgemak en weelde leerden kennen, waardoor ook van zelve de afvoer der produkten, zoo als de kamfer, benzoin, was, enz. van lieverlede zou toenemen en het debiet der ruilgoederen, zoo als lijnwaden, zout, tabak enz. grooter zou worden.

De meeste handelplaatsen van Tapanoeli, gelegen aan het zeestrand, zijn hare welvaart grootendeels verschuldigd aan den transitohandel en aan de handelsbetrekkingen met de batta's uit de bovenlanden.

Op alle eenigzins welbevolkte plaatsen vindt men bazaars, die op vastgestelde dagen bezocht worden. In 1851 behoorden in Tapanoeli te huis;

2	schoeners	van	18	lasten ieder
1	toop	"	16	" "
8	pantjalangs	"	38	" te zamen
20	tambangans	"	43	" " "
33	kolleks	"	94	" " "
30	lelajangs	"	29	" " "

en een zeer groot getal sampans.

De scheepvaart is in de laatste jaren over het algemeen toegenomen, door de vermeerdering van welvaart en spekulatie-

geest. Men kan aannemen, dat gemiddeld, in een jaar, behalve de vele sampans, zeven of acht vaartuigen, zoo als schoeners, pantjalangs en kolleks, in Tapanoeli gebouwd worden. Het hout daartoe is zeer gemakkelijk te verkrijgen en van zeer goede hoedanigheid. Het is te verwachten, dat deze tak van nijverheid met de uitbreiding van den handel van lieverlede zal toenemen.

De bevolking aan de stranden kan men rekenen te bestaan, voor een vierde uit landbouwers, een vierde kleinhandelaars, een vierde visschers, en een vierde zeevarenden.

November 1852.

HET INLANDSCH BESTUUR

IN HET

GOUVERNEMENT

VAN

SUMATRA'S WESTKUST.

MEDEGEDEELD DOOR

J. VAN DER LINDEN;

Sekretaris van dat gouvernement.

Het inlandsch bestuur in het gouvernement van Sumatra's westkust bestaat, volgens de lands instellingen, uit:

jang di pertoeans, toeankoes, pamoentjaks, panghoeloes kapala of poetjoe- awoer, panghoeloes, panghoeloes ketjil en orang toewahs.

Behalve de jang di pertoeans zijn al deze hoofden afkomstig uit het soekoe's bestuur, dat is een bestuur, dat aan elken stam zijne hoofden geeft (1) op alle plaatsen waar zich leden van dien stam bevinden, en die gezamenlijk in de kampong over algemeene zaken beraadslagen.

In elke kampong heeft ieder soekoe zijn hoofd, dat panghoeloe genaamd wordt. Al deze soekoehoofden te zamen zijn het bestuur over de kampong, en die uit de gezamenlijke kampongs staan als bestuur over een landschap; zoo noemen b. v.

---

(1) Vergelijk het stuk over de instellingen der maleijers in de Padangsche overlanden, bl. 1 tot 22 hiervoren.

die van de XIII kota's zich Solok-solaja (de moeder kampongs) rapat nan tigablas kota. Men zegt, dat er in dat land meer dan 100 panghoeloes gevonden worden.

Er zijn landschappen waarin de hoofden alleen uit panghoeloes bestaan, zooals in Bajang, de XIII kota's en de XX kota's.

In andere landen zijn wederom personen onder de panghoeloes, die een hoogeren titel voeren, als de toeankoes van Troesan, Padang en van Oelakan.

Er zijn ook landen, waarin meer dan een panghoeloe een hoogeren rang bekleedt, zooals de VII kota's, die eenen radja hebben, die echter ook panghoeloe van zijnen soekoe is; een ander in datzelfde landschap is evenzoo pamoentjak, en deze beiden regeren met vele panghoeloes acht gehuchten, die gezamenlijk een der zeven kota's uitmaken. De overige zes kota's worden nog door vijf zoogenaamde pamoentjaks, met een groot getal panghoeloes, geregeerd; voor algemeene zaken zijn die hoofden gezamenlijk noodig om tot een besluit te komen, maar op zich zelven hebben die hoofdan, even als de panghoeloes, in de soekoe waartoe zijn behooren, het hoogste gezag.

Wanneer er een geschil is onder de anak boewahs (stamgenooten), van welken aard ook, dan gaat de klager eerst bij zijnen panghoeloe ketjil, het hoofd van zijnen familiestam in den soekoe; deze onderzoekt de zaak, tracht die af te doen of geeft raad. Kan zij niet afgedaan worden, dan gaat de klager bij den panghoeloe zijner soekoe, met een tanda (1), hetzij geld of iets anders. De panghoeloe roept daarop de tegenpartij, die ook een tanda moet geven, en maakt, zoo mogelijk, het geschil af. Bestaat er kwestie tusschen personen van verschillende soekoes, dan beraadslagen de panghoeloes onderling en beslissen de zaak,

(1) Eigenlijk: een teeken.

zoo mogelijk; is het geschil van zooveel belang, dat zij het niet gezamenlijk kunnen afmaken, of als de partijen zich niet met hunne uitspraak willen vergenoegen, dan wordt de zaak voor den toeankoe en den panghoeloes-rapat (raad of vereeniging) verhandeld. Indien er geen toeankoe of ander hoofd bestaat, dan geschiedt dit voor den rapat der panghoeloes.

Dit alles gaat zeer langwijlig en is vergezeld van onkosten wegens den tanda (tai-amas genaamd), dien men de regters, voor dat de zaak in overweging genomen wordt, moet betalen.

De grootte dezer schatting wordt berekend naarmate van de belangrijkheid der kwestie, en bestaat doorgaans in eenige guldens of realen, die verdeeld of wel gebezigd worden om daarvoor gedurende de bitjara (beraadslaging), ververschingen te bekostigen.

Door gemelden raad moet de zaak dan beslist worden, volgens adat (gevestigd gebruik), en indien dat niet kan, dan volgens "adat bersender sjara, sjara bersender adat," dat is: dat de oude gebruiken aan den koran worden getoetst en wanneer zij daarmede niet in tweestrijd zijn, de uitspraak ter executie moet worden gelegd.

Indien eene der partijen zich tegen de executie blijft verzetten, dan wordt hij met boete gestraft; wil of kan hij die niet betalen, dan worden zijne goederen of kamanakans (neven) daarvoor aangesproken.

Gebeuren er zaken van algemeen belang in eene kampong of in een landschap dan wordt daarover eerst door den hoofdenrapat geraadpleegd, die dan beslist wat er te doen staat, door het slaan op de gong of groote trom de bevolking op de balei (raadhuis) verzamelen, en dan deze de orders uitdeelen.

In geval van oorlog, moord, brand of roof wordt, op last van de hoofden, het landschap of de kampong gesloten; niemand mag er uit gaan, tot dat het kwaad gestuit of de misdadiger is gevonden.

Als er een moord geschied is, laat men het lijk liggen; hij, die er het digst bij is, geeft er aan den panghoeloe van zijnen soekoe kennis van, die dadelijk al de panghoeloes verzamelt. Als de verslagene nog leeft, dan vraagt men hem, wie de moordenaar is; zoo hij den naam en den soekoe van den dader opgeeft, dan houdt men den moordenaar voor bekend; krijgt men hem, dan komt hij dadelijk voor den panghoeloesrapat, en wordt gevonnisd en meestal tot boete veroordeeld. Deze boete loopt van 50 tot 300 realen, naar gelang der afkomst van den vermoorden. Men noemt die boete „bangon." Wanneer de misdadiger de boete niet betalen kan, worden zijne vermoedelijke erfgenamen, zuster en zusters kinderen daarvoor aangestast, en indien ook die niet betalen kunnen dan worden zij verpand voor eene som zoo hoog als de boete loopt.

Heeft de moordenaar geene middelen of familie, die voor hem betalen kan, dan wordt hij ook wel ter dood veroordeeld; maar dit gebeurt zeer zeldzaam.

Ontdekte dieven moeten ook voor gemelden raad te regt staan; is de diefstal gering dan komt de schuldige met de teruggave der ontvreemde goederen, de waarde van dien en eene boete, vrij; bij gebrek aan geld of goed wordt de fout op zijne kollaterale maagschap van moeders zijde verhaald; wanneer daar niets te halen is, moet de dief schuldenaar worden, en ook wel zijne maagschap, wanneer zijn persoon geene waarde genoeg heeft om het ontvreemde te vergoeden.

In geval echter de misdadigers middelen hebben, dan zijn er vele omwegen, zelfs bij de regters, om met geld de uitspraak op de lange baan te schuiven; dit laatste geeft dan dikwijls aanleiding tot twist en oorlog.

Wordt de dader van een bewezen feit niet ontdekt, dan moet de kampong, waarin het geval gebeurd is, zich door eenen eed zuiveren, en als adat betalen „satahil sapauh" min of meer; (een tahil wordt gerekend op 16 realen en een pauh op 4 realen, dus

te zamen 20 realen); dit geld wordt onder de soekoehoofden verdeeld.

Gebeurt het nogtans, dat, na deze zuivering, de schuldige ondekt wordt, dan is zijne straf des te zwaarder.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat een slecht voorwerp niet alleen zich zelf maar ook zijne familie door zijne daden in het ongeluk kan brengen; van daar voorzeker, dat men onder dit losbandig volk zoo weinig hoort van moord en roof. Het is hier echter de rede niet van Padang en Benkoelen, waar de bevolking zoo zeer verbasterd, en ook het soekoebestuur nagenoeg vervallen is of nooit bestaan heeft.

Wanneer men een gevaarlijk voorwerp in de familie ontdekt is het den bloedverwanten geoorloofd, voor den hoofden-rapat, zoo iemand uit hun midden te verstooten en jegens hem de adat niet meer in acht te nemen; die persoon wordt dan als een vreemdeling verklaard en wordt of een dienaar van de hoofden, of uit de kampong gebannen. Men weet dat de hoofden veelal de grootste vagebonden in dienst hebben, die, op hun gezag, het volk drukken en het gouvernement helpen bedriegen.

De jang di pertoeans worden gerekend van eene hoogere afkomst te zijn. Of zij ooit zoo luisterijk geweest zijn als men beschreven vindt, is zeer twijfelachtig; men zegt, dat de hoofden van alle landschappen eenen grooten eerbied voor hen hadden, dat zij in geschillen ongevraagd tusschen beide mogten treden, dat vele hoofden aan hen cijnsbaar waren, maar dikwerf de verpligte schatting schuldig bleven, omdat het den jang di pertoeans aan de magt ontbrak om die met klem in te vorderen. Overigens hadden zij invloed op de benoeming der mindere hoofden in hun gebied, en soortgelijke inkomsten als de andere hoofden. Hun grootste voorregt zou geweest zijn, dat hunne residentie Paggerroejoeng, eene veilige vrijplaats was voor allerlei slecht volk.

In elken soekoe is een tak of linie, waaruit de panghoeloes gekozen worden; deze waardigheid is niet erfelijk van den vader op den zoon, maar gaat over op de broeders van eene moeder of op de zusters zonen van den overleden panghoeloe, op de wijze van de „adat poesaka"

De eenige uitzondering op dezen regel is te Natal;daar gaat de titel van toeankoe van den vader op den zoon over; maar de moeder is ook geene maleische, doch meestal afkomstig uit aanzienlijke geslachten der batta's. Zoodra er een panghoeloes plaats vakant is doen er zich dadelijk eene menigte aanspraak makenden op. De rijkste en slimste, hetzij neef of broeder van den overledene (van 's moeders kant) wordt meestal gekozen; dat met omkoopingen hierbij veel is uit te rigten behoeft geen betoog.

Ingeval er meer dan een slimme en geld verkwistende pretendent is, wordt de vergadering van den panghoeloes-rapat wel eens oneensgezind, of „petjah" (gebroken).

Hieruit ontstaan dan twisten, kleine oorlogen en dergelijken; zijn en blijven de partijen even sterk, dan kiest men ze beiden wel eens, om het geschil uit te maken en om nog meer geschenken te ontvangen; die dan van de beide gekozenen het slimste is en de meesten van zijne soekoe op zijne hand krijgt, overwint; een ieder gaat dan bij hem te rade, en aan zijne tegenpartij blijft eindelijk slechts de bloote titel over, waarmede hij zich moet vergenoegen.

In geval er bij het overlijden van een hoofd geene broeders of zusters zonen aanwezig zijn, dan doet een iegelijk zijn best om te bewijzen, dat ook hij van de voorvaders van den overledene afstamt; die de sterkste partij heeft, wordt dan op de balei gebragt, en door den panghoeloes-rapat in de nieuwe betrekking erkend en bevestigd; men geeft zich dan, hoe duister de zaak ook zij, veel moeite, om te bewijzen, dat de waardigheid in de linie van den ouden stam is gebleven, want dit is een der voornaamste vereischten.

In geval van oorlog of eenig geschil, komt de betrekking van den panghoeloe tot zijne anak boewahs het meeste uit: ten eerste, om reden het gebruik vordert, dat de anak boewahs zich alsdan geheel overeenkomstig de bevelen der panghoeloes gedragen; ten tweede, omdat zijn gezag noodig is om hunne regten te doen gelden, en hunne geschillen ten einde te brengen.

De anak boewahs, die staande den oorlog te huis blijven of zich onttrekken aan het leveren van oorlogsbehoeften, worden door hunne medeburgers smadelijk behandeld, en moeten ook, ingeval van twist of geschillen, voor de anderen onderdoen.

De soekoe-panghoeloes hebben het regt om oorlog te maken.

Wanneer er twist ontstaat tusschen eenige leden van twee verschillende soekoes wordt de zaak voor den rapat der hoofden op de balei gebragt; als partijen zich niet kunnen verstaan, dan eindigt zulk eene twist wel eens met eenen "prang batoe" (steenoorlog; een gevecht waarbij alleen steenen als werpwapens worden gebruikt); het regt van den sterkste beslist dan wie gelijk of ongelijk heeft.

Ook weten de soekoe-hoofden zich wel eens eenen aanhang van vreemde soekoes te verschaffen, en dan wordt het pleit door eenen kleinen oorlog beslecht, waartoe gewoonlijk niet meer noodig zijn dan 5 of 6 gewonden en een paar dooden.

Is er geschil tusschen de mindere kampongs, dan komt de moeder kampong wel eens tusschen beide, om de zaak af te doen maken door orang toeahs als anderzins; men zegt ook, dat wanneer, in oude tijden, de radja van Menangkabouw zich in het midden der vechtende partijen stelde, de strijd dan ophield.

Het woord soekoe beteekent hier een vierde deel van een reaal en ook een tak van een geslacht. Volgens oude overleveringen is, voor vele eeuwen, eene volkplanting gesticht in Tanah-datar, Priangan en Padang-pandjang, waarover een vorst regeerde, die bij eene zijner vrouwen een zoon gewan, met name kiai Toemangong.

De moeder van dien zoon is later hertrouwd met eenen man van mindere afkomst, bij wien zij een tweeden zoon kreeg, perpati Si-batang geheeten.

Deze perpati Si-batang is vroeg in zijne jeugd op reis gegaan, en zoo lang weggebleven dat, bij zijne terugkomst, zijne moeder reeds eene dochter had, met welke hij, zonder te weten dat zij van zijne familie was, huwde. Toen dit bloedschendig huwelijk openbaar werd, heeft kiai Toemangong zich daarover zeer geërgerd, en om dergelijke onheilen in den vervolge te verhoeden, bepaald, dat, buiten den radja van Menangkabouw, niemand meer eene vrouw mogt huwen, die uit zijnen eigen familiestam afkomstig was.

Vervolgens heeft hij de twee takken van den gemeenen volkstam in vier liniën verdeeld, te weten: de eene tak in Kota en Pilian, en de andere in Boedi en Tjeniago; deze liniën kregen den naam van soekoes.

Daarna heeft hij ook het beheer over die twee takken gesplitst, behoudende Kota en Pilian voor zich, terwijl hij aan zijnen broeder perpati Si-batang Boedi en Tjeniago gaf.

De tak van Kota en Pilian bleef in Tanah-datar; die van Boedi en Tjeniago toog naar Agam; van daar zegt men, dat zoo vele bewoners van Tanah-datar tot het geslacht Pilian behooren, en die van Agam tot Tjeniago.

De beide liniën van Kota en Boedi zijn vervolgens in een gesmolten met de anderen, en toen bestempeld met den naam van laras: Kota-pilian en Boedi-tjeniago.

Toen de bevolking der beide laras genoeg was toegenomen om andere volkplantingen aan te leggen, kwamen de zoo even genoemde hoofden overeen, om de omliggende woeste landen te bevolken, en daartoe namen zij van de beide laras een genoegzaam getal menschen, en bragten dit plan ten uitvoer.

Toen, na verloop van tijd, de gezegde volkplantingen ge-

noegzaam gevestigd waren, gingen de beide hoofden derzelven onderzoeken met zekeren Soeri (sri) Maharadja, een zeer verstandig man, door wiens bemiddeling eenige burgerlijke inrigtingen tot stand werden gebragt.

De oudsten en verstandigsten werden tot hoofden aangesteld van de volkplantingen en de familien, onder den naam van panghoeloe; elke familie kreeg, in navolging van de vier hoofdliniën, een afzonderlijken naam. Van deze inrigting zegt men dat de menigvuldige namen der soekoes herkomstig zijn.

De verspreiding en vermeerdering der soekoes in alle kampongs is later door twist, oorlog en huwelijk ontstaan; zelden vindt men nu eene kampong, die niet 4, 6 en meer soekoes telt; in de benedenlanden vindt men menigwerf in verschillende laras, dezelfde soekoenamen terug, b. v:

in Padang heeft men 8 soekoes, te weten:

Kota-pilian,
Tandjong,
Tingong-masiang,
Malajoe,
Tjeniago-sa-magé,
Mandaliko,
Pandjale en
Tamba;

in Kota Tengah:

Kota,
Si-kombang,
Jamba,
Tjeniago,
Tandjong,
Sempadang,
Palian,
Bali-masiang,

Goetji en
Pejangi.

De uitbreiding der beide laras moet eerst noord- en zuidwaarts hebben plaats gehad; om die reden zou de bevolking der XX kota's bijna geheel van Kota-pilian en die van Bondjol enz. van Tjeniago afstammen.

In de XIII kota's zijn acht kota's bevolkt uit de laras Kotapilian en vijf uit de laras Tjeniago.

In de meer zuidelijk gelegen VIII kota's en Soengi-pagoe, zijn vele menschen van Tjeniago gevestigd; men wil, dat die, bij een hevigen oorlog in de XIII kota's, derwaarts verhuisd zijn.

Bij Bali-boekiet, Korintji en Limoen zuidwaarts, en in de Batta-landen noordwaarts, verliest zich het soekoe-bestuur. Het is opmerkelijk, dat de soekoe-namen meest namen zijn van zekere plaatsen; zoo heeft men onder anderen te Natal zes soekoes met namen:

Atjeh,
Menang-kabouw,
Padang,
Rau,
Bandar-sapoeloh en
Priaman;

doch deze zijn stellig van veel lateren oorsprong.

Elke maleijer, hoe gering ook, weet tot welken soekoe hij behoort; hij zal geen anderen soekoe-naam aannemen, en ook zeer zelden gehoorzamen aan de bevelen door eenen panghoeloe van eenen anderen soekoe gegeven.

Men mag het daarvoor houden, dat, van al de hoofden, de panghoeloes der soekoes nog het meeste gezag en invloed hebben; niet zoo zeer uit vrees, als wel uit de sterke gehechtheid der maleijers aan de voorvaderlijke gebruiken. Met uitzondering van Padang is het gezag van de door het gouvernement aangestelde distrikt- en kamponghoofden, in hunne eigene

oekoe van veel meer klem dan in de andere, ofschoon ook de laatsten, volgens de bestaande inrigtingen, onder hun beheer staan.

Het is hier voren aangetoond, dat het woord laras van ouden oorsprong is; de maleijers hechten echter eene tweeledige beteekenis aan dit woord; zij schrijven het trouwens ook op tweederlei manieren: namelijk de hoofdtakken van den gemeenen volkstam noemen zij laras, en eene landstreek, noemen zij loerah. Bij voorbeeld de oude limiten van Padang zijn verdeeld geweest in drie loerahs:

loerah Padang,
" Pau en,
" Kota-tengah.

De geheele afdeeling noemen zij de "tiga-loerah".

Er zijn een aantal verschillende panghoeloes, als:

1°. de panghoeloes, die den titel dragen van toeankoe, radja, pamoentjak of poetjoe-awoer; ook deze kan men rekenen onder de panghoeloe's, want veel meer zijn ze, volgens oud gebruik, niet; zij hebben het beheer over hunnen eigenen soekoe en bekleeden het voorzitterschap in de vergadering van den panghoeloes-rapat, maar overigens hebben zij weinig in de andere soekoes te bevelen; men heeft dit gezien in den oorlog tegen de VII kota's.

2°. de panghoeloe's der soekoe's, hiervoren verhandeld.

3°. de panghoeloes ketjil. Een soekoe bestaat gewoonlijk uit 3, 4 à 5 familiestammen of linien; onder die linien is er slechts eene waarin, volgens de organisatie van kiai Toemangong, het panghoeloeschap van den soekoe erfelijk is; de andere linien zijn echter ook van orang toewahs of orang bajiks (gegoeden) afkomstig en mogen daarom een panghoeloe ketjil aan hun hoofd hebben. Deze panghoeloes ketjil staan onmiddelijk onder den panghoeloe van den soekoe en bemoeijen zich alleen met de zaken van de linie waartoe zij behooren; zij geven raad en onderrigt. Is

er eenig verschil tusschen de afkomelingen van twee liniën, dan wordt de zaak eerst voor hen gebragt; zij doen die af, als de partijen zich onderling verstaan kunnen; in het tegenovergesteld geval brengen zij die voor den panghoeloe soekoe.

4°. de orang kaja's, die, wanneer de panghoeloe ketjil niet slim genoeg is, door feesten en geschenken zich eenen aanhang in hunne linie weten te verschaffen, en langs dien weg door den panghoeloe soekoe en de menigte ook als panghoeloe ketjil erkend worden. De oorspronkelijke panghoeloe ketjil wordt dan veronachtzaamd, doch behoudt zijnen rang; men gaat echter niet meer bij hem, maar bij den orang kaja om raad en onderrigt. Men noemt dit soort van panghoeloes ook wel panghoeloe banjak. Buiten hunne familielijn hebben zij echter niets te zeggen in den panghoeloes raad; ook in buitenlandsche aangelegenheden hebben zij geene stem.

Door de laatste soort panghoeloes ontstaan vele oneenigheden, die oorlog tusschen de soekoes en andere onheilen ten gevolge hebben.

De imam heeft ook eene stem in de vergaderingen der panghoeloes. De katibs, hadjis en andere geestelijken hebben geen ander gezag, dan dat hetwelk zij zich, door hunne zoogenaamde vroomheid en heiligheid, onder de bevolking weten te verschaffen. Zij weten zich de bijgeloovigheid des volks zeer goed ten nutte te maken; hunne afkeer van de ongeloovigen en hunne hebzucht staan onze betere inrigtingen zeer in den weg. Zij zijn vrij van heerediensten, even als de panghoeloe banjak, soetans, mara's, orang kaja's, en dergelijken.

De laatstgenoemden worden door de hoofden gebezigd als opzigters, zendelingen, spionnen, enz.; bij raadsvergaderingen zitten zij mede aan, en wanneer de hoofden in statie of ten oorlog uitrukken, dan zijn zij de eersten in het gevolg.

Aan de stranden heeft men onder deze laatste soort, als mede

onder de vrouwen van geboorte, veel slecht volk; vele arme menschen worden door hen onderdrukt, gekweld en mishandeld; zij doen dit ongestraft, omdat niemand hen durft aanklagen.

In de landschappen die enkel door panghoeloes bestuurd worden, zijn zekere panghoeloes, in wie, uit hoofde van hunnen rijkdom, verstand en buitengewone ondervinding, meer vertrouwen gesteld wordt dan in de overige; hunne uitspraak over zaken is meer afdoende voor de anak boewahs; zij worden poetjoe-awoer genoemd, en zijn ontegenzeggelijk van eenen vroegeren oorsprong dan de door het nederlandsch gouvernement ingestelde panghoeloes kapala (hoofd-panghoeloe).

De waardigheid en de titels van regenten, kapala laras en kapala kampongs door het gouvernement ingesteld, moeten veel konfusie en ongenoegen in de soekoes veroorzaakt hebben; de menigvuldige panghoeloe familiën hebben deze benoeming als eene vernedering voor hunne soekoes beschouwd.

Door het benoemen van enkele hoofden die altoos tot éénen soekoe slechts behoorden, hebben zij vermeend, dat bijzondere personen en geslachten door ons worden begunstigd met eene eer, magt en gezag, waarop zij allen vermeenden aanspraak te kunnen maken.

Het soekoe bestuur schijnt oorspronkelijk eene aartsvaderlijke regering geweest te zijn; de panghoeloes schijnen alleen maar daargesteld, om de goede orde, rust en eensgezindheid te onderhouden, en, bij het ontstaan van eenig geschil eer verpligt geweest te zijn, om als een vader, dan als een regter, te beslissen. Naar mate de bevolking en de zorgen zijn toegenomen, is het bestuur waarschijnlijk ontaard, en met al die misbruiken doorweven, waarin wij het hebben aangetroffen.

De voorregten der panghoeloes zijn niet door geschrevene wetten bepaald; de magt die zij bezitten is nu meestal ontleend uit hun grooteren aanhang, meerdere slimheid, moed

en welsprekenheid. Zij hebben aanspraak op beleefde bejegening en gehoorzaamheid; de gemeene man is verpligt hun die te bewijzen. De beleefdheid bewijzing bestaat in eene buiging en het vatten der regterhand van den panghoeloe, die men met beide handen aan het voorhoofd brengt. In het dagelijksch verkeer wordt dit gebruik veel veronachtzaamd, doch in geval van eene zitting van den panghoeloe's rapat, wordt het stiptelijk gevorderd, en is, benevens de tai-amas, zelfs bevorderlijk tot het verkrijgen van eene gunstige uitspraak.

Bij gelegenheid van het nieuwejaar, goede maanden of bijzondere feestdagen, slagten de anak boewahs karbouwen en geven een gedeelte daarvan aan hunne hoofden ten geschenke.

De huwelijk- en lijkfeesten der hoofden worden ook door de anak boewahs bekostigd.

Gebeurt het, dat, in tijden van buitenlandschen oorlog, iets tot behoud van de negri moet worden gedaan, dan is elke onderhoorige verpligt, op vordering van den panghoeloe, het zijne daartoe bij te dragen. Die iets te klagen heeft, mag zijnen panghoeloe niet voorbijgaan; die dat doet berooft hem van de verpligte schatting (tai-amas) en heeft zijne wraak te duchten.

De adats zijn, hoe gebrekkig dan ook, voor een gedeelte reeds hiervoren aangetoond. Zij worden alleen door overlevering in wezen gehouden en zijn door verkeerde uitleggingen en verklaringen, zeker veel van de oorspronkelijke verbasterd. Verscheidene niet genoegzaam bekende adats zijn achterwege gelaten; het volgende heeft betrekking op de „adat poesaka."

Deze adat is, volgens overleveringen, haren oorsprong verschuldigd aan de volgende gebeurtenis.

Kiai Toemangong, perpati Si-batang, en sri Maharadja, drie zeer voorname personen, wilden met Tjate-bilang-pande (een heilig man), eene reis doen van Priangan-padang-panjang naar Atjeh; zij verzamelden zich daartoe met hun gevolg

te Priaman om scheep te gaan. De praauw waarmede zij vertrekken wilden, zat op het strand; de anakoda (schipper) riep zijne kinderen om hem te helpen haar vlot te maken. De kinderen aarzelden echter en lieten zich door zijn' schoonbroeder terug houden; daarop riep de anakoda zijne zusters kinderen en deze hielpen hem dadelijk het vaartuig in het water brengen.

Tjate-bilang-pande dit opmerkende, zeide: „ik zie dat de kamanakans (neven) meer achting en gehoorzaamheid aan hunnen oom bewijzen, dan de kinderen aan hunnen vader; het is derhalve billijk, dat zij, van nu af aan, boven onze kinderen bevoorregt en in hunne plaats onze erfgenamen worden". Dien overeenkomstig werd dan ook te Priaman door deze voorname reizigers besloten, en het nog bestaande zonderlinge erfregt hier ingevoerd. Andere overleveringen zeggen 1°. dat toen de opgemelde praauw niet was vlot te krijgen, Tjate-bilang- pande aan den schipper van het vaartuig den raad gaf, om de praauw over een zijner kinderen te doen afloopen; de schipper, dezen raad willende volgen, riep een zijner kinderen, maar deze had weinig lust en liet zich daarvan door zijner moeders broeder geheel terug houden; toen riep de anakoda een van zijne zusters kinderen, en deze gehoorzaamde dadelijk, wordende de praauw over hem heen geschoven en vlot gemaakt, zonder dat hij daarvan eenig letsel kreeg; ten gevolge van deze gebeurtenis, zou, op voorstel van Tjate-bilang-pande, het bovenbedoelde erfregt ingevoerd zijn. 2°. dat een dergelijk geval zou hebben plaats gevonden bij het vellen van eenen boom; de beteekenis en toepassing hiervan is trouwens dezelfde als van het voorgaande.

Deze instelling is in gebruik langs het strand, van Ajer-adji tot Natal.

Een vader, die, uit kinderliefde, zijne neven en nichten onterft, wordt gebrandmerkt als iemand, die, 's hemels vloek op zijne nakomelingen wil laden; dit weerhoudt velen, die het

onbillijke daarvan zeer goed inzien, om er van af te stappen.

Daar de koran nogtans de sukcessie in de nederdalende linie voorschrijft, zoo wordt door eenige verstandige inlanders den middenweg gekozen tusschen dat wetboek en de adat; zij vermaken bij testament namelijk de helft der nalatenschap aan hunne kamanakans, en de andere helft aan hunne kinderen.

Dit veroorzaakt wel ongenoegen, maar de uiterste wil wordt gewoonlijk toch geëerbiedigd; ook is men in de binnenlanden, alwaar de bevolking niet zoo verbasterd is als aan de stranden, vrij wat naauwgezetter op de rigtige verdeeling volgens adat van eenen sterfboedel.

De aanspraak hebbenden zijn, volgens gemelde instelling, de zusters van den overledene of hare kinderen. Indien de overledene geene zuster of zusters kinderen heeft, dan komen de broeders, die met hem van eene soekoe zijn, tot de nalatenschap; indien er geene broeders zijn, dan komen de overige bloedverwanten of de geheele familietak. In zulke gevallen gebeurt het echter wel dat de boedel aan de kinderen van den erflater wordt geschonken.

Wanneer de overledene, instede van geld of goederen, schulden nalaat, dan zijn zijne bovenbedoelde erfgenamen verpligt die te voldoen; een iegelijk erft dan zijn aandeel schulden.

Bij het huwelijk volgt de man de vrouw, want die verplaatst zich niet; gaat de man bij zijne vrouw inwonen, dan wordt hij slechts beschouwd als een „orang menoempang"; alles wat hij aan het huis van de vrouw of in de sawahs werkt is het eigendom van de vrouw; wanneer hij door de vruchten van zijnen arbeid zijne middelen wil vermeerderen, behoort hij voor zijne zuster te werken, daar is zijn eigendom, en bij haar behoort hij te huis.

Is de man een koopman of heeft hij eenig ander beroep, waarbij hij wat kan overleggen, dan behoort hij zijne winsten te brengen bij zijne zuster of hare kinderen; aan zijne eigene

kinderen mag hij niet meer geven dan kleederen; wil hij meer doen, dan geschiedt dat met toestemming van zijne erfgenamen; doet hij dat niet, dan komt er twist over na zijnen dood.

Is een man in het huis zijner vrouw gestorven, dan komt zijne familie dadelijk onderzoeken of hij iets heeft nagelaten, en indien er wat is, wordt het dadelijk weggehaald.

De erfgenamen zorgen voor de begrafenis.

De benedenlanders, die niet afkomstig zijn uit de laras Kota-pilian of Tjeniago, volgen deze instelling niet; zij vermaken hunne nalatenschap gewoonlijk in twee gelijke deelen tusschen hunne vrouwen en kinderen.

Dit erfregt is eene voorname oorzaak van den geringen rijkdom en betrekkelijke gelijkheid van middelen onder de maleijers: 1°. omdat van degenen, die nog wat nalaten, de boedel onder zoo vele erfgenamen verdeeld wordt dat men de vermeerdering van middelen naauwelijks voelt; 2°. omdat niemand zich zoo veel moeite zal geven, om schatten te vergaderen voor zijne neven en nichten, als voor zijne eigene kinderen. Van daar misschien ook, dat vele maleijers niets meer doen dan het geen voor hun dagelijksch onderhoud hoog noodig is.

Wanneer de regel geldt, dat een land of staat welvarend wordt door rijke ingezetenen, dan voorzeker is deze instelling eene zoo groote hinderpaal tegen de welvaart dezer bezitting, als het veelhoofdig soekoebestuur is tegen alle regelmatige inrigtingen voor eene trapsgewijze regering.

Veelmalen heeft men de maleijers trachten te overtuigen, hoe moeijelijk het was, om met het soekoebestuur te handelen en hoe noodig het was, dat door eene trapsgewijze regering te doen vervangen; maar hunne inhaligheid en eerzucht verzetten er zich altoos tegen, en daardoor is dan ook, ondanks herhaalde organisatien, het soekoebestuur in stand gebleven.

Noch de tirannieke regering der padries, noch de doelmatigheid van het sedert jaren door ons ingevoerd stelsel, heeft de algemeene zucht voor het soekoebestuur kunnen uitwisschen.

De door ons benoemden hebben zelven de aan hun opgedragen betrekkingen niet begrepen; hunne misbruiken werden op 's gouvernements rekening gesteld; de ingevoerde geringe belastingen en heerediensten waren een nieuwe steen van aanstoot, en verbitterden des te meer, wijl de bevolking nog vrijwillig onder den last van het soekoebestuur gebukt ging.

Voor de uitroeijing van het soekoebestuur is buiten twijfel het meest despotiek stelsel het doelmatigste; doch het zou te bezien staan, of de invoering van zulk een stelsel niet een nog sterker en geweldiger ontroering in de inlandsche huishouding zou te weeg brengen.

BERIGTEN.

Oorspronkelijke munten uit Palembang. — De heer Storm van 's Gravesande, assistent-resident ter hoofdplaats Palembang, zond ons eene hoogst belangrijke verzameling munten, die in Palembang geslagen werden toen dat rijk nog onder zijne eigene vorsten stond.

De verzameling bestaat uit de volgende inheemsche soorten.

1. 13 millimeters middellijn; geheel rond en gesloten; met het opschrift ١١٧ السلطان في بلد فلمبغ d. i. „de sulthan van het rijk Palembang, 711." Wanneer men dit stuk aandachtig beschouwt dan schijnt men voor het jaargetal te moeten lezen ٧١١. of omgekeerd ١١٧. (A. D. 1756). Deze lezing is te meer waarschijnlijk, omdat ook op andere stukken het jaartal omgekeerd gestempeld is.
2. als voren, met het jaartal 1018 (A. D. 1609).
3. 17 mill. middellijn; rond; met een gat van 5 mill. diameter; daarom loopt het opschrift السلطان في بلد فلمبغ ١٠٦١ سنة. Jaar 1061 (A. D. 1650).
4. als 1 en 2. Jaar 1112 (A. D. 1700).
5. als boven. Jaar 1117 (A. D. 1705).

6. 14 mill. diameter; overigens als boven. Jaar 1130 (A. D. 1717).
7. als boven. Jaar 1163 (A. D. 1749).
8. als 1. Jaar 1193 (A. D. 1779).
9. als 3. Jaar 1200 (A. D. 1785). Bij sommigen is het jaartal omgekeerd gestempeld.
10. als boven. Jaar 1202 (A. D. 1787).
11. als boven. Jaar 1203 (A. D. 1788).
12. achtkant; 18 mill. diameter; met een rond gat van 5 mill. diam.; daar om het opschrift ١٢١٠ مصروف في بلد فلمبغ d. i. „pasduit van het rijk Palembang, 1210" (A. D. 1795).
13. als boven. Jaar 1219 (A. D. 1804). Sommige exemplaren van deze soort hebben het jaartal het achterst voren gestempeld.
14. achtkant; 12 mill. diameter; met een rond gat van 6 mill. diam.; opschrift en jaartal als boven.
15. grootte als 3; ook met een rond gat. Het opschrift echter, hoezeer goed gestempeld, bestaat uit zulke zonderlinge teekens en krullen, dat zij niet te ontcijferen zijn; alleen فلمبغ laat zich lezen. Het is alsof de arabische letters in den stempel gesneden zijn, door iemand die dat schrift niet kende.

16 en 17. geheel rond en digt; 21 mill. diameter; met een niet te poschrift opschrift, dat bestaat uit enkele arabische letters en punten, zonder blijkbare zamenhang.

Volgens den heer Storm van 's Gravesande zijn deze munten geslagen:

N°. 2 tijdens den vorst van Palembang pangeran Madiangsoko;

N°. 3 tijdens sulthan Abd'oel-rachman, bijgenaamd soenan Tjande-balang;

N°. 4 tijdens sulthan Mohamad-mangsoer;

N°. 5 tijdens sulthan Angoong (Kamar'oedin);

N°. 6 tijdens sulthan Machmoed-badar'oedin;
N°. 7 tijdens 10 soesoehoenan Achmad-najam'oedin;
N°. 8, 9, 10, 11, 12, 13 en 14 tijdens sulthan Mohamad-baha'oedin.

Nog zijn bij deze verzameling gevoegd een stuk van eene spaansche mat, genaamd „soekoen", en twee dikke, kleine, ronde zilveren stukjes met een stempel waarvan de beteekenis niet duidelijk is, en geheeten „wang djagong" (geld als maïs-korrels).

Ter opheldering van een en ander schrijft de heer Storm van 's Gravesande, als volgt:

„De munten bedoeld onder n°. 1. 2. 4. 5. 6. 7. 8. 16 en 17 dragen den naam van „pities boentoe" (gesloten, zonder opening). De zoodanigen zijn het eerst, of veel vroeger geslagen dan de „pities teboh", waarover hieronder nader.

De pities boentoe zijn van lood of tin vervaardigd. Voor dagelijksch gebruik werden ze in zakjes van nipah bladen, „koepat" genaamd, genaaid. Zoodanige koepat bevatte 250 stuks, welke de waarde hadden van een „kedjer" (sekedjer) of $^1/_{16}$ reaal, gelijkstaande aan twintig nederlandsch-indische duiten.

2 kedjer maken „s'tali" (setali) of $^1/_8$ reaal = 40 duiten.
2 tali maken een „soekoe" of $^1/_4$ reaal = 80 duiten.
2 soekoe maken een „djampel" of $^1/_2$ reaal = 160 duiten.
2 djampel maken een reaal, gelijkstaande aan 320 nederlandsch-indische duiten.

Een reaal was of stond gelijk aan een piaster of spaansche mat; 16 koepats of 4000 stuks pities boentoe hadden dus p. m. eene waarde van ƒ 2 $^1/_2$ nederl. De grootere pities boentoe hiervoren bedoeld onder n°. 16 en 17, die niet te ontcijferen zijn, hoezeer de naam van Palembang op n°. 16 duidelijk te

lezen is, en waarvan no. 17 misschien geen palembangsch muntstuk is, zijn weinig in de wandeling geweest, en hier minder bekend, het is waarschijnlijk dat ze vroeger vervaardigd zijn dan de kleinere soort.

De munten gemerkt nº. 3. 9. 10. 11. 13, 14 en 15, dragen den naam van pities teboh (van eene opening voorzien). Zij zijn mede van lood of tin vervaardigd, en veel later dan de voren vermelde te Palembang in de wandeling gebragt. Niet alleen het ongemakkelijke van de koepat, maar vooral de bedriegerijen welke daarmede plaats vonden, daar die koepats meestal digt of ongeopend van de eene hand in de andere overgingen, maakten het noodzakelijk dat er eene andere munt vervaardigd werd, en dit was oorzaak van de uitgifte der pities teboh. De pities teboh werden bij 500 stuks aan eene dunne rotan geregen, dat den naam droeg van een „tjoetjoek" (setjoetjoek) makende 1 tali (setali), terwijl 8 tjoetjoek, eën reaal uitmaakten (zie hiervoren).

De munt gemerkt nº. 12 van lood vervaardigd, heet ook pities teboh; hiervan werden 500 stuks aan eene dunne rotan geregen, welke uitmaakten een tjoetjoek, doch die de waarde hadden van een kedjer of $^1/_{16}$ reaal (zie hiervoren).

Al deze munten zijn geslagen en relief, doen slechts aan de eene kant gestempeld. De vorsten van Palembang lieten de munten door chinezen vervaardigen; het waren de hoofden dier natie aan wie dit werk opgedragen was.

Het namaken der munt was op zware straffen, zelfs doodstraf, verboden.

De munten 1 tot en met 15 waren bij de verovering van Palembang in 1821 nog in de wandeling, doch zeer weinig en in het geheel niet gewild, daar dezelve van lieverlede verdrongen waren door duiten en zilvergeld.

Om zijne munt in waarde te houden, had de in 1821 af-

gezette sulthan Machmoed-badar' oedin zware straffen bedreigd op het weigeren of niet aannemen der pities.

Thans zijn ze volstrekt niet meer in de wandeling en worden alleen door eenige weinigen als eene zeldzaamheid bewaard.

Het schijnt dat de vorsten van Palembang nimmer gouden, zilveren of koperen munt hebben doen maken. Dit wordt althans door iedereen, die eenige kennis van den vroegeren toestand van Palembang heeft, hier verklaard.

Er was wel veel van die muntsoorten in wandeling, doch alles was van buiten ingevoerd (1).

De gouden munt bestond uit dukaten en dubloenen (gouden spaansche matten).

Het goud schijnt echter niet zeer gewild te zijn geweest en zulks is tot nu toe nog het geval.

Zilveren munt was zeer gewild, vooral piasters (spaansche matten), guldens, drie guldens en Maria Theresa daalders (oostenrijksche munt) van *f* 2 1/2 het stuk. Al deze muntsoorten zijn nog thans in de wandeling, doch de bevolking geeft de voorkeur aan den nederlandschen gulden. Het is opmerkelijk dat de Maria Theresa daalder alleen in de verre binnenlanden zeer gewild is. Het tijdstip waarin dat muntstuk op Palembang werd ingevoerd is niet bekend, doch men kan dien tijd als zeer verwijderd stellen, daar de binnenlandsche bevolking, slechts na een lang tijd verloop, gebruik wil maken van vreemde munt. Klein zilvergeld of pasmunt, zooals stuivers, dubbeltjes en schellingen, waren ook in de wandeling, doch zijn, sedert geruimen tijd, verdwenen.

---

(1) Dit is toch niet juist: er bestonden wel degelijk *koperen* muntstukken voor Palembang geslagen. Zie de beschrijving van een exemplaar daarvan in deel III van d't tijdschrift, bl XIV der Berigten.

Behalve de hiervoren genoemde zilveren munt waren te Palembang, onder de vorsten, nog in de wandeling gedeelten van zulke stukken.

Het nevensgaande is van spaanschen muntslag en draagt, onder de inlandsche bevolking, den naam van "soekoe "of "soekoen", zijnde een vierde van eene spaansche mat en waard $26^1/_2$ cents nederl. Men vindt ook van dezelfde soort en stempel welke "djampel" heeten, en de waarde hebben van eene halve spaansche mat of piaster.

De djampel is, wegens de meerdere waarde, naar evenredigheid grooter dan de soekoen.

De beide kleine zilveren munten dragen den naam van "wang djagon" (maïs) naar haren vorm, en hebben de waarde van 10 à 12 nederl. indische duiten. Dit muntstuk moet, zoo als men verhaalt, in het Benkoelensche, in de binnenlanden, vervaardigd worden. Het is echter hoogst waarschijnlijk een muntstuk van de vaste kust van Indie, van waar het op Padang en Benkoelen aangebragt en verder in de binnenlanden ingevoerd is.

Deze munt is, nog heden ten dage, in de palembangsche grenslanden de Ranau, Moelak, de Lematang-oeloe en de Redjang, onder de bevolking gangbaar.

Hetzelfde vindt ook plaats in een groote deel der Lampongs en in eenige streken van Benkoelen.

De soekoes, djampels en wang djagong worden niet bij 's lands kassen aangenomen"

Van koperen munt waren ook vroeger de nederlandsch-indische duiten in de wandeling; wanneer die ingevoerd zijn is niet op te geven".

Een gedeelte dezer verzameling is bestemd voor het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschap

pen; het overige voor den hoogleeraar H. C. Millies te Amsterdam.

Overland-reis uit Indie van Nederland, in de zeventiende eeuw. — In het eerste deel bl. 341 van het Indisch Archief vindt men een berigt aangaande de eerste landreis van europeanen uit Indie naar Europa, door den heer J. Hageman Jcz. Deze reis, door Antonio Tenreiro volbragt, ging echter slechts van Ormuz, aan de Perzische golf, naar Portugal.

Het plan van eene landreis uit Nederlandsch-indie direkt naar Nederland schijnt het eerst geopperd te zijn in 1620, blijkens de volgende uittreksels uit de resolutien des kasteels Batavia van dat jaar.

„Saturdag adij 4 Januarij Ao. 1620.

. . . . . .

Is goedgevonden Hendrik Bruijstens opperkoopman. op zijn verzoek van nu af van 's Comp. dienst te ontslaan, ende hem te consenteeren en toetestaan dat mette eerste gelegentheijd van hier na de custe van Choromandel met onze schepen sal varen, omme van daar voorts over land de reijze naar 't vaderland te doen op zijn eijgen koste last en perijkel, mits dat hij in getrouwigheijt gelijk als voor dezen gehouden en verbonden blijft alle 't geene hem op de voijage ter kennisse sal komen aan de Compe. te openbaren en haar voor andere te praefereren."

„Woensdag adij 15 Januarij Ao. 1620.

. . . . . .

Is mede goedgevonden op 't verzoek van Hendrik Bruis-

*

tens en Jan Hendriksz. Sael haarlieden te consenteeren over landt naar 't Patria te mogen vertrekken en dat op naervolgende conditien.

Ten Eersten, dat hun op haar eigen verzoek geadvoijeert en geconsenteert wort de reijze van de custe Chormandel over land naar 't Patria op haere costen te mogen doen.

Ten 2den dat ider voor zijn hoofd, te weeten Bruijstens vier à vijf houdert realen en Jan Hendriksz. Sael twee houdert realen van Sn van onze comptoiren op de custe voor haar eigen reekeninge tot gastos van de voorz. voijage sullen mogen ligten.

Ten derden, ingevalle sijluijden op voorsz. reijse geplundert en van haare middelen berooft wierden, sullen credentiebrieven ieder voor zijn eigen hooft te weten Bruijstens tot 2 à 300 glds. en Jan Hendrik Sael tot 150 glds. mogen medenemen om hem in noot daarmede te behelpen.

Ten 4den dat so op de custe van Cormandel in Souratta, Mocha als andere plaatsen onder het contract ofte caul van de Compe. mette koningen ofte gouverns. gemaakt sullen mogen passeren en repasseren als Comps. dienaers; item dat den dienst en gagie van Hendrik Bruijstens cesseeren sullen als van 't schip West-friesland sal gaan.

Ten vijfden dat 's Comps. tafel tot op de cust van Cormandel sullen genieten.

Ten 6den dat niet vermogen sullen eenige goederen ofte coopmanschappen van hier na de cust directelijk of indirectelijk mede te nemen.

Ten 7den dat 't haerder aankomste in 't vaderland gehouden sullen wesen aan de Heeren Bewindhebberen der vereenigde Oost Indische Comp. schriftelijk cinceere en waeragtige verklaringe te geven van alle 't geene op do haar voijage (daerto hun God almagtig sijn zeege verleene) sullen g'observeert heb

ben, sonder iets te verswijgen ofte agter te houden daer aan de Comps. soude mogen gelegen sijn.

Ten 8n dat in allen gevalle de Comp. houw en trouw sullen wesen vermogens den Eed bij haerlieden aan de Heeren bewindhebberen op haar uijtreijze gedaan."

Het schijnt echter dat aan het voornemen geen gevolg is gegeven, daar Hendrik Bruijstens in 1621 voorkomt als baljuw van de stad Jakatra, terwijl ook Sael van de reis schijnt te hebben afgezien, blijkens het slot van de volgende resolutie:

„Woensdag adij 22 Julij Ao. 1620.

. . . . . .

Is mede geresolveerdt aan Jan Hendrisk. Sael, vrijman, op zijn verzoek te leenen 300 realen van achter omme die op de custe van Cormandel, derwaerts hem gelicentieert is, alsnu met 't schip Nieuw Zeeland te vertrekken, in slaven tot zijnen meesten profijte te besteden, en daermede ter gelegener tijd met des Comp. schepen weder herrewaarts te keeren."

Het is niet onmogelijk, dat een dezer beide personen, dan wel iemand anders, het voornemen van eene landreis naar Nederland, omstreeks dien tijd, volbragt heeft. Daar het blijkt, dat de Oost-indische kompagnie veel belang aan het relaas van zoodanige reis hechtte, zoo zal men zeker het verhaal daarvan, zoo de reis werkelijk gedaan is, in de archiven der kompagnie in Nederland kunnen opsporen. Eenig gedrukt relaas van zoodanige reis uit dien tijd is mij nimmer voorgekomen.

E. N.

Oorsprong van het wapen van Batavia. — Extrakt uit de Resolutien des kasteels Batavia.

„Saturdag adij 15 Augs. 1620.

. . . . . .

Nopende 't geproponeerde van de stadt (olim) Jaccatra met een wapen te voorzien om 't zegel ten saaken dienvolgende te formeeren. Is verstaan zulks nodig te wezen ende dat men de stadt voor haar wapen en zegel geven zal een zwaert van azur in een orangien schilt steekende met de punt door een Lauwrierenkrans van couleur bruijngroen, als hier ter zijden."

E. N.

GESCHIEDENIS

DER EERSTE

AL-QADRIS.

MET EENE VERTALING DOOR

E. NETSCHER.

Vertaling.

Verhaal betreffende den habib (vriend Gods) Hoesin, zoon van den habib Ahmad Al-qadri, den grooten heer van Mampawa.

Deze heer van Mampawa was geheeten said sjarif habib Hoesin, zoon van den habib Ahmad, die de zoon was van den habib Hoesin, die de zoon was van den habib Mohamad. Hij was van den stam Al-qadri, een said (heer; vorst; afstammeling van Mohamad), een sjarif (afstammeling van Ali en Fatima, dochter van Mohamad), die in den nacht uitblinkt, schoon van uiterlijk, en de alleraanzienlijkste.

De habib Hoesin werd geboren te Trim in Arabie. Op zijn 18de jaar ging hij van Trim naar Kolandi, alwaar hij, gedurende vier jaren, godsdienstig onderwijs genoot van eenen grooten priester genaamd said Mohamad ibn Hamid. Hij bevond zich nu te Kolandi, dan te Kalikoet, naar welke plaatsen hij heen en weder reisde, en nam godsdienstig onderwijs met nog drie andere saids, zoodat zij met hun vieren waren.

Na verloop van vier jaren vroegen de habib Hoesin en de drie andere heeren verlof aan hunnen leermeester said Mohamad ibn Hamid, om Kolandi te verlaten. Deze stemde daarin toe. Een hunner, genaamd said Aboe-bakar van het geslacht Al-aidroes, bleef te Atjeh achter, vestigde zich aldaar en gaf onderwijs aan het volk tot aan zijnen dood toe. Hij is te Atjeh begraven en, tot heden toe, is hij bij het volk bekend onder den naam en titel van groote heer van Atjeh. Een der overige heeren, genaamd said Oemar Bakasin van het geslacht Al-seqaf, bereisde vele landen en kwam eindelijk in Siak, alwaar hij het volk onderwees. Hij bleef daar tot zijnen dood en werd daar begraven. Tot heden toe is hij bij het volk bekend onder den naam en titel van groote heer van Siak. De laatste der drie heeren, geheeten said Mohamad ibn Ahmad, van het geslacht Qadsi, bereisde ook vele landen en kwam in Trengganoe en onderwees het volk. Al het volk van Trengganoe koesterde genegenheid en liefde voor hem en stelde een opregt vertrouwen in zijne bedoelingen, wegens zijne lessen. Hij kreeg den naam en titel van datoe Marang. Volgens de gebruiken van Trengganoe en Pahang kan niemand den titel van datoe voeren, die niet eene afkomst heeft als de genoemde heer; het is daar een zeer verheven titel en eene groote eer dien te krijgen. De genoemde heer overleed in eene plaats genaamd Marang en van daar heeft hij in Trengganoe den naam en titel gekregen van datoe Marang.

Terugkomende op het verhaal betreffende den grooten heer van Mampawa, den habib Hoesin: deze dan was de zoon van den habib Ahmad, die was de zoon van den habib Hoesin, die was de zoon van den habib Mohamad, van het geslacht Al-qadri, afstammeling van den profeet Gods Mohamad.

Eensklaps vatte de habib Hoesin het voornemen op, zijnen leermeester toestemning tevragen om Kolandi te verlaten. De leermeester antwoordde: »dat is goed; wanneer gij weggaan wilt, zoek dan een

land in het oosten." Nog zeide hij tot habib Hoesin: „indien gij eene plaats om u te vestigen wilt zoeken, zie dan rond daar waar de boombladeren het digst en van het schoonste groen zijn. Daar kunt gij u nederzetten en zullen uwe afstammelingen velen zijn."

De habib Hoesin vertrok daarop van Kolandi en kwam te Atjeh, waar hij een jaar lang godsdienstig onderwijs gaf. Daarna zeilde hij verder en kwam te Batavia, waar hij zeven maanden bleef. Van daar vertrok hij naar Samarang en verbleef daar twee jaren.

Aldaar ontmoette hij zekeren sjech Salam van het geslacht Hambal, die genaamd werd sjech Salam Hambal. Habib Hoesin verhaalde hem, dat hij eene gelegenheid zocht om naar het oosten te gaan. De sjech zeide daarop: „Waarom wilt gij oostwaarts op gaan? Zoo gij dat doen wilt, dan behoeft gij niet verder te gaan dan het rijk Matan, want dat ligt reeds in het oosten." De habib Hoesin nam den raad van sjech Salam Hambal aan, die hem met twee honderd realen specie bijstond. Habib Hoesin nam dit geld aan en kocht daarvoor allerhande koopwaren. Toen hij pas ongeveer tachtig realen had uitgegeven, wilde hij op zekeren avond eten en wachtte op sjech Salam Hambal, die echter niet kwam. In dien nacht ging habib Hoesin zelf te paard uit, om sjech Salam Hambal te zoeken, dien hij te Torbaja vond, in den modder zittende, onder de kiel van eene praauw die hij herstelde.

Hij riep hem vier of vijf malen aan, waarop sjech Salam Hambal geheel bemodderd naar hem toe kwam. Habib Hoesin zeide toen: „Wat doet gij daar?" waarop sjech Salam Hambal antwoordde: „Ik ben bezig eene praauw te herstellen." Habib Hoesin hernam hierop: „Waarom doet gij dat bij nacht?" „Omdat het water over dag hoog en des nachts laag is" antwoordde de sjech. „Dus schijnt het, dat gij wereldsch voordeel zoekt" hernam habib Hoesin. „Zoo is de zaak"

antwoordde sjech Salam Ham bal. „Indien dat zoo is" hervatte habib Hoesin „dan vervloek ik in dezen nacht al degenen die, tot hunne schade, wereldsche dingen najagen; want ik heb Arabie verlaten om meer bevredigends te zoeken dan alleen de genoegens van deze ende toekomstige wereld."

De habib Hoesin keerde daarop naar huis terug, zonder te eten en weenende. Den volgenden morgen zond hij al het geld, waarmede sjech Salam Hambal hem geholpen had, zoo mede al de reeds gekochte goederen aan dezen terug. Deze was daar over zeer verwonderd en gaf habib Hoesin een aantal waarschuwingen en deed hem vele opmerkingen, om hem te bewegen het aan te nemen; hij bood aan de som, die hij wilde leenen, te vermeerderen zoo veel habib Hoesin maar zou verlangen, en eindigde met zijn vaartuig en het gansche daarin gestoken kapitaal hem overtegeven, want sjech Salam Hambal koesterde het oogmerk, habib Hoesin tot schoonzoon aan te nemen, door hem zijne dochter te doen trouwen. Habib Hoesin wilde hiervan echter niets weten, maar zeide: „het is beter dat ik met werken den kost verdien dan iets aanneem van iemand die wereldsche zaken najaagt; al zou mijn loon slechts een kwart gulden daags bedragen, dan zal ik daarmede genoegen nemen, indien ik maar gerust kan zijn ten opzigte van deze en de toekomstige wereld. Dit was het antwoord van habib Hoesin.

Kort daarop zeilde habib Hoesin met sjech Salam Hambal naar de stad Matan. Daar trof habib Hoesin zekeren heer aan, genaamd said Hassim van het geslacht Bin Jahia.

Deze had een zeer indrukwekkend voorkomen en al het volk van Matan koesterde eenen opregten eerbied jegens hem. Hij was zeer dapper en droeg den bijnaam van den heer met den rooden baard, omdat hij een digten, zwaren en dikken baard droeg, die reeds eenigzins grijs was, waarom hij dien dikwijls met patjar inwreef, waardoor dezelve rood werd. Wanneer said Hassim uitging, had hij altijd eenen ijzeren

wandelstok bij zich, dien hij nimmer aflegde en die niet minder dan zeven of acht katies (9 à 10 amst. ponden) zwaar was. Hij droeg dien stok, omdat hij niet kon verdragen afbeeldingen te zien van menschen of beesten, hetzij op praauwen, in huizen of op gereedschappen. Zoodra hij zoo iets zag, nam hij het, zonder iets tot den eigenaar te zeggen, en sloeg en verbrijzelde het met zijnen ijzeren stok. Daarom, zegt men, ging hij dagelijks uit zonder immer van zijnen ijzeren stok te scheiden.

Hier keert het verhaal terug tot de aankomst van habib Hoesin en sjech Salam Hambal te Matan.

Kort na hunne aankomst liet de sulthan van Matan habib Hoesin roepen en te eten noodigen, ten einde door hem zegen te verwerven. Tevens werden said Hassim bin Jahja en al de grooten, vorsten en beambten van Matan, met alle pligtplegingen genoodigd.

Toen al de genoodigden vergaderd waren bragt men bij habib Hoesin en said Hassim eene sirihdoos, hetgeen, volgens de maleische gebruiken, een eerbewijs is: voor dat het eten en drinken opgebragt wordt biedt men de sirihdoos aan. Said Hassim zag in die sirihdoos eene ijzeren pinangschaar van balisch maaksel en waarvan het uiteinde een slangenkop voorstelde. Hij nam dadelijk die schaar, verbrijzelde die en beukte er op met zijnen ijzeren stok in het bijzijn van al de grooten.

Habib Hoesin, ziende dat de sulthan en al zijne grooten zeer verlegen waren, nam de schaar en de daarvan afgebroken stukken, kneedde die met zijn speeksel en, door de magt van God, werd de schaar weder als vroeger. Al de grooten en said Hassim zagen dit aan; een iegelijk werd meer en meer bevreesd voor habib Hoesin en voldeed spoedig aan zijne behoefte tot eten. Toen habib Hoesin en said Hassim naar huis teruggekeerd waren overdachten en overlegden de sulthan van Matan en al zijne grooten, dat beide heeren evenzeer van

Arabie afkomstig waren; dat de een het eerst in het land gekomen en uitstekend dapper was, maar niettemin de rust gestoord had, door het bederven van een groot aantal gereedschappen; terwijl de andere pas aangekomen was, maar het door said Hassim bedorvene weder goed maakte.

„Nu vraag ik U allen" (zeide de sulthan) „wien wij tot leidsman zullen nemen?" Hierop antwoordden al de grooten en beambten van Matan: „hem, die het bedorvene weet goed te maken, dien zullen wij volgen." „Dit is juist van u geantwoord" hernam de sulthan; en sedert werd habib Hoesin door den sulthan bemind, geëerd en onderhouden, terwijl hij gehuwd werd met de moeder van sulthan sjarif Abd' oel-rahman, genaamd njai Toea, en op maandag den 15den der maand rabi'oel-awal van het arabische jaar Ba 1151 (A. D. 1738), te tien uren, werd sulthan sjarif Abd'oel-rahman te Matan geboren.

Njai Toea bragt ter wereld twee jongens en twee meisjes, namelijk, ten eerste sjarifah Kadidjah, ten tweede sulthan sjarif Abd'oel-rahman, ten derde sjarifah Aloewijah, en ten vierde sjarif Aloewi; deze laatste kreeg den lievelings bijnaam van sjarif „toean boedjang" (de ongetrouwde heer). Niet lang na zijn huwelijk met njai Toea trouwde habib Hoesin weder in Matan en zijne vrouw kreeg den bijnaam van njai Tengah. Deze baarde eene dochter, genaamd sjarifah Aisjah, en twee zonen, geheeten sjarif Aboe-bakar en sjarif Mohamad.

Weinig tijds na zijn huwelijk met njai Tengah trouwde habib Hoesin nogmaals met eene vrouw, die den bijnaam kreeg van njai Boesoe. Deze bragt ter wereld een zoon, genaamd sjarif Ahmad, en twee dochters, geheeten sjarifah Mazna en sjarifah Noer.

Overigens bleef habib Hoesin zijn verblijf houden te Matan.

Voorts wordt verhaald, dat, toen habib Hoesin pas ongeveer twee of drie jaren in Matan gevestigd was, een zendeling van den vorst van Mampawa kwam met een brief en twee praauwen,

om hem aftehalen. Hij wilde daaraan echter geen gehoor geven, omdat het verblijf in Matan hem nog aangenaam was. De zendeling van den vorst van Mampawa keerde daarop terug. Toenmaals was die plaats echter niet gelegen waar zij nu is. In dien tijd was daing Menambon, die slechts den titel voerde van pangeran Toea, vorst over de bovenlanden van Mampawa, en zijne hoofdplaats heette Se-boekit. Deze plaats was zes uren roeijens van het tegenwoordige Mampawa verwijderd.

Aangaande het verblijf van habib Hoesin te Matan wordt nog het volgende verhaald. De vorst en al de grooten droegen hem veel genegenheid en liefde toe; zij volgden al zijne leeringen en de regstbedeeling, volgens de wet van den profeet Mohamad, werd geheel en al aan hem overgegeven.

Onverwachts kwam er eene praauw lantja van Siantan te Matan om handel te drijven. De nakoda (gezagvoerder), genaamd Moeda Ahmad, bleef een geruimen tijd te Matan handelen en maakte zich in dien tijd schuldig aan onbehoorlijke bejegening van eene vrouw. Dit kwam ter ooren van den vorst van Matan, die driftig werd en den nakoda Moeda Ahmad wilde doen dooden. Door uitstel bedaarde echter de drift van den vorst, en, uit schaamte zoowel als uit genegenheid jegens habib Hoesin, gaf hij de zaak van nakoda Moeda Ahmad ter beslechting en uitspraak geheel aan hem over.

De zaak werd door habib Hoesin, volgens de goddelijke wet, beslecht en nakoda Moeda Ahmad door hem vrij gesproken van de doodstraf, en hem alleen opgelegd berouw te toonen en vergiffenis te smeeken en eenig geld aan den vorst van Matan uit te keeren. De vorst vereenigde zich met de uitspraak van habib Hoesin.

Kort daarop gaf nakoda Moeda Ahmad aan den vorst van Matan zijn voornemen te kennen om naar Siantan terugtekeeren, waarop de vorst zeide: „dat is wel." De nakoda vertrok daarop de rivier afwaarts en de vorst van Matan deed hem verge-

zellen door twee sampans met allerlei benoodigheden en mondbehoeften voor de reis. Aan de riviermonding gekomen maakten die begeleiders, volgens bevel van den vorst, amok en de nakoda Moeda Ahmad met zijn scheepsvolk werd gedood, terwijl zijne praauw met al de wapens en goederen werd gebragt naar eene plaats genaamd Moeara-Kajong, alles volgens de orders van den sulthan van Matan.

Toen habib Hoesin het verhaal van deze verraderlijke, haatdragende en trouwschendige handeling van den vorst hoorde, kwam hij tot andere gedachten aangaande zijn verblijf bij dien vorst te Matan. Hij zond dadelijk een brief aan den vorst van Mampawa, pangeran Toea of daing Menambon, waarbij hij te kennen gaf: „gij hebt vroeger twee praauwen gezonden om mij af te halen naar Mampawa. Indien dat opregt gemeend was, laat dan een woonhuis en een bedehuis daarneven voor mij oprigten, in de nabijheid der monding van de rivier. Wat de plaats aangaat hebt gij slechts te zien, als gij van de monding der rivier van Mampawa opwaarts gaat, aan den oever, daar waar geene nipaboomen meer groeijen; op die plek kunt gij het woon- en bedehuis doen oprigten." Dit schreef habib Hoesin, omdat hij gehoord had, dat de nipa niet ver van de riviermonding groeide (1).

De vorst van Mampawa was zeer verheugd over den inhoud van dezen brief en hij betuigde zijne dankbaarheid voor de genade die God hem bewees. „Deze stond is gelukkig en gezegend voor mijn rijk, mijn land en mijn water" (zeide hij) „want het hart van een afstammeling van den gelukzaligen profeet Gods is bewogen om zich hier te vestigen en hij heeft mij wel gelieven uittenoodigen een woon- en een bedehuis voor

(1) De nipa groeit voornamelijk in moerassen; door eene plek tot woonplaats te kiezen, voorbij de nipastreek, beoogde habib Hoesin dus eene woning op hoogen grond te verkrijgen.

hem opterigten. Het best is, dat ik zelf met alle kracht en magt dat tot stand brenge en eene plaats uitzoeke, juist zoo als hij begeert en beschreven heeft." Zoo sprak de vorst pangeran Toea tot al zijne grooten, beambten en afstammelingen. "Het is in deze tijden zeer moeijelijk en bezwarend" (zeide hij nog) "een said van edel arabisch geslacht, een afstammeling van den gelukzaligen profeet te vinden, die zich in deze onze benedenwindsche landen wil vestigen."

Pangeran Toea stapte daarop dadelijk in zijne sampan en ging rivier afwaarts om de plaats te zoeken, waar hij een woon- en bedehuis voor habib Hoesin zou oprigten, geheel volgens de in diens brief beschrevene aanbeveling. Werkelijk trof hij zoodanige plaats aan, geheel geschikt voor het doel en daar waar geen nipaboomen meer groeiden. Hij deed daar onmiddelijk een woon- en een bedehuis oprigten, en die plaats wordt tot heden toe genoemd Gala-hirang. Deze naam is daarvan afgeleid, dat, toen ter tijd, al de praauwen bandoeng, die met boomen (gala) de wateren van de Kapoeas afgestuwd werden, bij de woonplaats van habib Hoesin aanlegden.

Terugkomende op den vorst van Mampawa, pangeran Toea, zegt het verhaal, dat hij, na het woon- en bedehuis van habib Hoesin, volgens diens begeerte en behoefte te hebben opgerigt, dadelijk zijn zoon goesti Hadji, getiteld pangeran Mangkoe, met twee groote geheel toegeruste praauwen, naar Matan zond, om zijne opwachting bij habib Hoesin te maken en hem eerbiedig voor te houden wat aanging het woon- en het bedehuis, die hij had gelast op te rigten. "Dit is tot stand gebragt (zeide de goesti) "volgens den wensch en de behoefte, zoo als gij mijnen vader gelast hebt. Ik kom u daarom noodigen om te verhuizen naar het rijk van Mampawa."

Hierop verhuisde habib Hoesin van Matan naar Mampawa, op den achtsten der mand moharam in het jaar 1160 (A. D. 1747). Hij

was vergezeld van vijf praauwen, waarvan twee door den vorst van Mampawa gezonden om hem aftehalen, en drie van den vorst van Matan om hem te begeleiden. Tot op zijne verhuizing naar Mampawa had habib Hoesin zeventien jaren te Matan gewoond.

Te Mampawa gekomen zette habib Hoesin zich stil en afgezonderd neder. Hij bepaalde zich tot zijn woon- en zijn bedehuis en de woningen voor zijne dienaren en volgelingen, die eenzaam en afgelegen aan den oever der rivier nabij het bosch gelegen waren. Langzamerhand werd de plaats levendiger, door de menschen die zegen van habib Hoesin kwamen smeeken en door het onderwijs dat hij aan lieden van het gansche land gaf. Zij kwamen dagelijks in menigte de rivier af, om godsdienstig onderwijs van hem te ontvangen. Dit was de oorzaak dat de plaats voortdurend in bloei steeg. Vele praauwen van vreemde landen kwamen daar, die zich bij voorkeur bij de woonplaats van habib Hoesin ophielden, omdat zij dan de moeite niet hadden te doen verder de rivier op te gaan en zij daar op hun gemak waren en niet ver behoefden te gaan.

Hetzelfde was het geval met de praauwen bandoeng, die ten handel kwamen van Sintang en Sanggau; ook deze hielden zich bij voorkeur aan de verblijfplaats van habib Hoesin op, omdat zij anders vele moeijelijkheden ondervonden; vooreerst was het digt bij, waardoor de onkosten zeer verminderden; ten tweede was habib Hoesin een groot leeraar van een edel arabisch geslacht en een afstammeling van den eersten der profeten, zoodat men hem opheldering en der waarheid kon vragen.

Het duurde ook niet lang of de woonplaats van habib Hoesin was eene aanzienlijke plaats geworden, die levendiger was dan Mampawa de zetel van pangeran Toea, vorst van Seboekit.

De zetel van habib Hoesin was reeds eene aanzienlijke plaats geworden, toen de vorst van Mampawa, daing Menambon geti-

teld pangeran Toea, overleed en te Se-boekit begraven werd.

Habib Hoesin ging onmiddelijk rivieropwaarts, om goesti Adi, den zoon des vorsten, aftehalen. Hij bragt hem naar zijne woonplaats en gaf hem den naam en titel van panembahan Adi-widjaja, waarna hij het rijk van Mampawa met inbegrip van zijne woonplaats aan hem overgaf. Zoodanig is het verhaal der bevestiging van panembahan Adi-widjaja in het rijk van Mampawa.

In het jaar 1166 (A. D. 1752), terwijl de groote heer in Mampawa gevestigd was, kwam er een zendeling van den vorst van Palembang met twee ra-vaartuigen aan. Deze zendeling was geheeten said Aloei ibn Mohamad ibn Sjahab en kwam om den grooten heer van Mampawa naar Palembang overtebrengen, omdat de sulthan van Palembang hem zeer sterk begeerde te ontmoeten. Al de vorsten en grooten van Mampawa beraadslaagden hierover en zeiden: „wij allen nemen er genoegen in dat gij gaat, maar wenschen dat gij over drie maanden naar Mampawa terug begeleid word." De groote heer van Mampawa gaf daarop een schriftelijk antwoord aan den zendeling van den sulthan van Palembang said Aloei ibn Mohamad ibn Sjahab, luidende: „Van mij, de groote heer van Mampawa aan said Aloei ibn Mohamad ibn Sjahab! Ik heb volstrekt niets met den sulthan van Palembang uittestaan. Neem het mij niet kwalijk, maar ik kan even goed hier van uit Mampawa voor hem bidden. Ook ben ik reeds bejaard en gevoel ik geene behoefte om Mampawa te verlaten." Said Aloei ibn Mohamad ibn Sjahab keerde daarop naar Palembang terug.

Aangaande den sulthan van Palembang wordt voorts verhaald, dat in het jaar 1168 (A. D. 1754), zekere said Idroes ibn Abd'oelrahman te Palembang gehuwd was met eene zuster des sulthans en eene dochter had. Deze said Idroes bragt zijne dochter van Palembang over naar Mampawa, zonder de bewilliging van den sulthan. Deze zond daarop said Ali ibn Al-sjech met een

aantal voorname arabieren en grooten van Palembang, met een ravaartuig, twee sloepen en zestig pendjadjaps, om said Idroes en zijne zevenjarige dochter van den vorst van Mampawa op te vragen.

Te Mampawa gekomen onderhandelden zij gedurende tien dagen en onderwierpen daarna de zaak aan den grooten heer van Mampawa, die besliste, dat het kind, dat genaamd was sjarifah Maznah binti said Idroes, zou worden terug gegeven.

De palembangers eischten echter ook said Idroes terug. Deze trok daarop uit met drie praauwen en beoorloogde de palembangsche uitrusting. Na een gevecht van drie uren zonken de drie praauwen van said Idroes, die zich daarop aan wal begaf. De palembangsche vloot eischte said Idroes daarop van den panembahan van Mampawa op, die ten antwoord gaf: „het is in het geheel niet gebruikelijk iemand twee malen te dooden; eens is genoeg, en daarna is zijne zaak afgeloopen."

Said Ali ibn Al-sjech kwam met aandraag op zijnen eisch terug, dat een oorlog tusschen den vorst van Mampawa en de vloot van Palembang ten gevolge had, die tien maanden duurde. Daarna kwam er nog eene bezending van achttien vaartuigen, onder den vorst van Siak, Ismael, van Palembang, waardoor de oorlog een jaar lang duurde en daarmede eindigde, dat het volk van Palembang de overwinning over Mampawa behaalde.

Op woensdag den derden der maand dz'oel-hidja van het jaar wawoe 1184 (A. D. 1770), te twee uren, behaagde het God, zijnen dienaar den habib Hoesin, den grooten heer van Mampawa, den zoon van habib Ahmad, de zoon van Hoesin, de zoon van Mohamad Al-qadri, van het vergankelijke naar het eeuwige leven te doen overgaan. Hij had toen den ouderdom bereikt van 64 jaren.

Het volgende verhaal betreft den sulthan said sjarif Abd'oel-rahman, zoon van wijlen den habib Hoesin Al-qadri.

Op maandag den 15den der maand rabi'oel-awal des jaars

1155 (A. D. 1742), des morgens ten tien uren, werd de sulthan sjarif Abd' oel-rahman, zoon van wijlen den habib Hoesin Al-qadri, in de stad Matan geboren.

Toen hij zestien jaren oud was, dus in het jaar 1172 (A. D. 1756), werd hij door zijnen vader van Matan naar Mampawa overgebragt, om daar gezamenlijk te wonen.

Toen hij achttien jaren oud was, werd hij door zijnen vader gehuwd met oetin Tjindra Midi, dochter van pangeran Toea of daing Menambon; deze was de moeder van sulthan sjarif Qasim, zoon van wijlen sulthan sjarif Abd'oel-rahman Al-qadri.

Op zijn twee-en-twintigste jaar, dus in het jaar 1178 (A. D. 1764), zeilde sulthan sjarif Abd'oel-rahman naar het eiland Tambelan, van daar naar Siantan en van daar naar Riouw. Hij hield zich daar gedurende twee maanden op en vertrok op eens van daar naar Palembang, alwaar hij zich elf maanden ophield.

Toen hij naar Mampawa wilde terugkeeren werd hij door den sulthan van Palembang, genaamd sulthan Balagih, beschonken met eene sloep en honderd pikols tin, en al de te Palembang gevestigde aanzienlijke arabieren beschonken hem gezamelijk en louter uit genegenheid met 2000 spaansche matten. Daarop keerde sulthan sjarif Abd'oel-rahman naar Mampawa terug. Na zich daar gedurende drie maanden te hebben opgehouden vertrok hij weder naar Palembang, verbleef daar twee maanden en keerde daarna weder naar Mampawa terug. Daar hield hij zich gedurende twee maanden op en vertrok naar Bandjar(masin). Daar verbleef hij vier maanden, waarna hij zich begaf naar Pasir, alwaar hij zich gedurende drie maanden ophield en toen naar Bandjar(masin) terugkeerde. Na twee maanden verblijf aldaar huwde hij de dochter van sulthan Sepoeh en zuster van panembahan Batoe, genaamd ratoe Sjahar-banoen. Toen hij het voornemen tot dat huwelijk had opgevat werd hij door den panembahan Batoe verheven tot pangeran sjarif Abd'oel-rahman Noer Alam. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman bleef te Bandjar

gedurende twee jaren en keerde daarna terug naar Mampawa. Daar hield hij zich gedurende een jaar op en keerde toen terug naar Bandjar, waar hij vier jaren lang bleef.

Sulthan sjarif Abd'oel-rahman gewan bij ratoe Sjahar-banoen twee kinderen, zijnde een zoon genaamd sjarif Aloei, die den titel en naam kreeg van pangeran Ketjik, en eene dochter, geheeten sjarifah Salmah, die den titel kreeg van poetri.

Op den 11den der maand rabi'oel-achir des jaars dal-achir 1185 (A. D. 1771) vertrok sulthan sjarif Abd' oel-rahman van Bandjar om terugtekeeren naar Mampawa. Daar gekomen zijnde was juist op dat tijdstip zijn vader, de groote heer van Mampawa, de habib Hoesin, overleden. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman bleef drie maanden te Mampawa en beraadslaagde met zijne broeders sjarif Ahmad, sjarif Aboe-bakar en sjarif Aloei, en met sjarif Hamid, den zoon van Ahmad-Ba-aboed. De uitslag dezer beraadslaging was, dat men Mampawa zou verlaten om elders, op eene geschikte plaats, zich nedertezetten.

Op dingsdag den 14den der maand redjab van het jaar dal-achir 1185, te 11 uren, vertrok sulthan sjarif Abd'oel-rahman rivier afwaarts van Mampawa, met veertien kleine praauwen kakap. In de rivier van Pontianak, nabij het eiland van dien naam, waarop thans de mesdjid is gebouwd, hield hij zich eene nacht op. Den volgenden dag begaf hij zich in de straat van het eiland en bleef daar vijf nachten over; en op woensdag, des morgens ten vier uren, gaf hij aan al de hem vergezellende praauwen last, om het eiland, dat naar de pontianaks genoemd was, met geschut aan te vallen. Al de praauwen laadden daarop hunne stukken en schoten die af, terwijl zij naar het Pontianak-eiland koersten. Zij hielden, volgens last van sulthan sjarif Abd'oel-rahman, niet voor acht uren des morgens op het eiland te beschieten. Daarop zeide sulthan sjarif Abd'oel-rahman: „houdt op met vechten; al de spoken en booze geesten, die des nachts op het eiland geraas maken, zijn reeds gevlugt; wees niet be-

bevreesd; laat ons aan wal gaan en het eiland van ruigte zuiveren." Al de opvarenden gingen daarop met sulthan sjarif Abd'oel-rahman aan wal om het eiland te zuiveren. Dit verrigt zijnde werden er dadelijk, binnen den tijd van acht dagen, een woonhuis en een raadhuis opgerigt. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman keerde daarop naar Mampawa terug, om een schip en eenen kotter aftehalen, waarna hij, in de maand ramdlam, voor goed verhuisde.

Het wegkappen van het groote hout op het eiland werd niet gestaakt voor dat het in zijne geheele lengte schoon was, en sulthan sjarif Abd'oel-rahman vestigde zich voor goed in de stad Pontianak.

De stad was reeds sedert geruimen tijd gebouwd, toen in de maand djoemadil'achir des jaars 1191 (A. D 1777), sulthan sjarif Abd' oel-rahman rivier opwaarts naar Sanggau vertrok, vergezeld van veertig kleine praauwen en met het doel om naar Sekadau te gaan.

Te Sanggau werd hij tegengehouden door den panembahan, die hem niet wilde toestaan verder rivieropwaarts te gaan. Sulthan sjarif Abd' oel-rahman wilde echter met geweld de reis tot Sekadau voortzetten, waarop de panembahan van Sanggau op hem schoot. Dit gaf aanleiding tot een gevecht tusschen beide partijen. Sulthan sjarif Abd' oel-rahman kon het echter niet tegen het volk van Sanggau uithouden en, na een gevecht van zeven dagen, week hij terug naar Pontianak, om groote praauwen te maken.

Na verloop van acht maanden, den 2den der maand moharam 1192 (A. A. 1778), vertrok hij weder naar Sanggau met eene brik, twee schepen en acht-en-twintig pendjadjaps.

Te Tajan vond men het volk van Sanggau, dat de vloot van Pontianak afwachtte. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman viel hen dadelijk aan en, na twee dagen vechtens, werd het volk van Sanggau verslagen en vlugtten allen naar Sanggau terug. Te

Kajoe-toenoe was al het volk van Sanggau uitgerukt en in de versterkingen in afwachting. Op den 26sten der maand moharam begon het gevecht te Kajoe-toenoe en op den 11den der maand safar werd het volk van Sanggau verslagen en alom op de vlugt gedreven. Sulthan sjarif Abd' oel-rahman ging daarop onmiddelijk door naar de stad Sanggau, bleef daar elf dagen, en ging toen weder rivierafwaarts. Aan het eiland Simpang-labi hield hij op en, vereenigd met jang di pertoean moeda radja Hadji, maakte hij op het eiland Labi eene versterking met zes stukken geschut en gaf het eiland den naam van Djam-djamboe-betrah.

Dit werk verrigt zijnde vertrok sulthan sjarif Abd'oel-rahman met jang di pertoean moeda radja Hadji naar Pontianak.

Niet lang daarna riep jang di pertoean moeda radja Hadji al het volk van Pontianak bij elkander, om de zaken betreffende pangeran sjarif Abd'oel-rahman Noer Alam te onderzoeken. „Ik wil hem" (zeide hij) „verheffen tot sulthan." Al de stammen, die in Pontianak gevestigd waren, zeiden hierin toetestemmen en zonden zendelingen af naar Mampawa, Matan, Landak en Koeboe. Al de vorsten van die rijken zeiden ook daarmede genoegen te nemen en verklaarden dit voor jang di pertoean moeda radja Hadji. En op eenen gunstigen dag, zijnde maandag den 18den der maand sjaban 1192, verzamelden zich al de grooten, vorsten en stammen van Pontianak en verkondigde jang di pertoean moeda radja Hadji van Riouw met luider stemme: „ik geef u allen, grooten, vorsten en volken van de stad Pontianak te kennen, dat ik op heden den pangeran sjarif Abd'oel-rahman Noer Alam verhef tot den titel en naam van sulthan sjarif Abd'oel-rahman, zoon van wijlen den habib Hoesin Al-qadri, en tot vorst van het rijk Pontianak. Zoo zij het."

Het volgende is het verhaal van de komst der hollandsche Kompagnie te Pontianak.

In het jaar 1194 (A. D. 1780) kwam er een afgezant van de hollandsche Kompagnie van Batavia, met eene brik en twee pantjalangs. Deze zendeling was de heer Willem van der Palm, resident van Rembang. Hij trad met sulthan sjarif Abd'oel-rahman in onderhandeling over eene vestiging te Pontianak. Nog kwam er een toemenggoong of rijksgroote van den sulthan van Banten (Bantam) met eenen zendeling van de hollandsche Kompagnie, om het beheer over het rijk Landak aan sulthan sjarif Abd'oel-rahman over te geven. De Kompagnie vestigde zich met alle trouw in de stad Pontianak.

In 1198 (A. D. 1783) was er een misverstand ontstaan tusschen de hollandsche Kompagnie en den onderkoning radji Ali van Riouw, die zich ophield te Soekadana. Hieruit ontstond een oorlog tusschen de Kompagnie en radja Ali, en sulthan sjarif Abd'oel-rahman vergezelde de Kompagnie in den aanval op Soekadana met achttien praauwen pendjadjap. Soekadana moest zwichten voor de wapenen der Kompagnie en van sulthan sjarif Abd'oel-rahman.

In het jaar 1200 (A. D. 1785) kreeg sulthan sjarif Abd'oel-rahman geschil met den vorst van Mampawa, panembahan Adi-widjaja, van wege eene zaak van den sulthan van Sambas. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman nam de leiding der zaak op zich, waarop eene overeenkomst werd gesloten tusschen den sulthan van Sambas en panembahan Adi-widjaja, in tegenwoordigheid van sulthan sjarif Abd'oel-rahman. Er werd overeengekomen, dat wanneer de sulthan van Sambas de overeenkomst mogt verbreken, de panembahan Adi-widjaja van Mampawa gezamenlijk met sulthan sjarif Abd'oel-rahman Sambas zouden aanvallen, en dat, wanneer de panembahan Adi-widjaja van Mampawa de overeenkomst mogt verbreken, alsdan sulthan sjarif Abd'oel-rahman en de sulthan van Sambas gezamenlijk Mampawa zouden aantasten.

Toen deze zaak geklonken was keerde de sulthan van Sambas naar zijn land terug. Kort daarna kwam eene sambassche brik in de rivier Selakau ten handel. De panembahan Adi-

widjaja van Mampawa dit vernemende deed die brik rooven.

De sulthan van Sambas zond daarop iemand tot opeisching (der brik) met veertig praauwen pendjadjap, en het was bijkans tot een treffen tusschen beide partijen gekomen, toen sulthan sjarif Abd'oel-rahman tusschen beiden trad en den sulthan van Sambas verzekerde te zullen onderhandelen tot dat de brik met de geheele waarde die daarin was zou zijn teruggegeven.

Hierop eischte sulthan sjarif Abd'oel-rahman met klem en zonder ophouden van den vorst van Mampawa de brik met de lading op. De vorst leverde daarop alleen de brik uit maar behield de lading, en, hoeveel er ook over onderhandeld werd was de zaak niet te verevenen, en het einde was, dat, wanneer zachtheid niet hielp, er oorlog over moest worden gevoerd. Daarop viel sulthan sjarif Abd'oel-rahman met de hollandsche Kompagnie Mampawa aan, en, na verloop van acht maanden, op den 1sten der maand ramdlan 1201 (A. D. 1786) werd Mampawa overwonnen.

Hierna kwamen sulthan sjarif Abd'oel-rahman en de hollandsche Kompagnie overeen, om pangeran sjarif Qasim te verheffen tot panembahan en vorst over het rijk van Mampawa, in welke hoedanigheid hij werd bevestigd.

Het volgende is eene korte herinnering van het geschil dat ontstond tusschen Pontianak en Sambas.

Op woensdag den 3den der maand rabi'oel-achir des jaars *za* 1206 (A. D. 1791) werd besloten de verstandhouding tusschen sulthan sjarif Abd'oel-rahman en den vorst van Sambas te verbreken oorlog tegen elkander te voeren. Sulthan sjarif Abd'oel-rahman, verbonden met said Ali zoon van Osman, vorst van het rijk Siak, viel Sambas aan, maar na verloop van acht maanden had Sambas nog niet moeten bukken.

Op vrijdag avond om elf ure, den 1sten der maand moharam van het jaar dal-awal 1223 (A. D. 1808) werd sulthan sja-

rif Abd'oel-rahman zoon van wijlen den habib Hoesin Al-qadri, door God van het vergankelijke naar het eeuwige leven terug geroepen.

Op dienzelfden dag verving de panembahan sjarif Qasim den sulthan sjarif Abd'oel-rahman, onder den titel en naam van sulthan sjarif Qasim, als vorst over het rijk van Pontianak.

Op den 19den der maand safar van hetzelfde jaar 1223 verving pangeran Mangkoe-negara of sjarif Hoesin, zoon van wijlen sulthan sjarif Abd'oel-rahman, den sulthan sjarif Qasim als vorst over het rijk van Mampawa.

Op dingsdag den 19den der maand moharam des jaars *ha* 1228 (A. D. 1813), des morgens te 9 ure werd pangeran Mangkoe-negara of sjarif Hoesin door God van het vergankelijke tot het eeuwige leven teruggeroepen.

Op datzelfde tijdstip werd panembahan Anom, de zoon van panembahan Adi-widjaja, met de waarneming van het bestuur in Mampawa belast. In het jaar 1241 (A. D. 1825) keerde panembahan Anom tot God weder.

In het jaar 1243 (A. D. 1828) werd aan pangeran Adi-natakrama de waarneming van het bestuur in Mampawa opgedragen, met den titel en naam van panembahan Adi.

Deze geschiedenis van den habib Hoesin, zoon van Ahmad-al-qadri, de groote heer van Mampawa, en van den sulthan sjarif Abd'oel-rahman-al-qadri, benevens eenige andere korte herrinneringen worden door mij, said sjarif Ahmad, zoon van wijlen sulthan said sjarif Abd'oel-rahman en pangeran bandahara van Pontianak, opgedragen aan den heer Willer, resident der Wester-afdeeling van Borneo. Het zij zoo.

Geschreven te Pontianak in het paleis van mij, pangeran bandahara, op den 1sten der maand hidjah des jaars 1268 (A. D. 1851).

(w. g.) Ahmad zoon van Abd'oel-rahman Al-qadri.

Aanteekening.

Ik heb in het volgende stuk slechts drie woorden aangetroffen, die ik te vergeefs in de mij bekende woordenboeken heb gezocht; zij zijn de volgende:

لَيِڤ (bl. ٩) eene praauw die op stapel staat en bereids gekalfaat is, bepleisteren met een mengsel van aardolie, kalk, enz.; en in het algemeen „bepleisteren."

سمبول (bl. ١٠) „wederom", „op nieuw."

أمبهٔ ٢ (bl. ١٢) (uit te spreken „ambèh") is het gezamenlijk uitgaan van een aantal personen naar eene vooraf bepaalde plaats, hetzij om eene optogt te maken, hetzij om te verhuizen. Er is het denkbeeld van eenige plegtigheid aan verbonden.

De vorenstaande opheldering en ben ik verschuldigd aan de welwillendheid van den heer H. von Dewall.

Deze geschiedenis der Al-qadris is eene bijlage van de kronijk van Mampawa en Pontianak, geplaatst in het derde deel van dit tijdschrift.

سديكت جوڭ يڭ دڤرمعلومكن كڤد ڤدوك تون رسدين ويلر
يڭ كواس سبله بارت تانه بورنيو جوڭ ادان*
ترسورت دڤنتيانق ددالم استان ساي ڤڤيرن بندهار
كڤد سات هار بولن ذالحجه تاهن سنه ١٢٦٨*
احمد بن عبدالرحمن القدري

شهدان لاڠ مک کڠد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٢٨ ياءيت کڠد تاهن ها بربتولن دڠن سمبيلن بلس هار بولن المحرم کڠد هار خميس وقت جم ڤوکل سمبيلن ڤاڠ مک کڠد ماس وقت اتوله برلاک ماشاءالله تعالي انس همبان مک ڤدوک ڤڠيرن مڠکو نڴار شريف حسين ايتڤون تله کمبال کرحمة الله تعالي درڤد نڴري يڠ فنا کڠد نڴري يڠ بقا قالو انا لله وانا اليه راجعون*

شهدان لاڠ کڠد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٢٨ ياءيت کڠد تاهن ها مک کڠد ماس ايت جوڠ وقتون مک ڤنمباهن انم ڤتران درڤد ڤنمباهن ادي ويجاي ايت منجاد وکيل ممياڠ کواس ددالم نڴري ممڤاوه ايت*

کمدين مک اداله کڠد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٤١ مک وقت اتوله برلاک ماشاالله تعالي انس همبان مک ڤنمباهن انم ايتڤون کمبال کرحمة الله تعالي قالو انا لله وانا اليه راجعون*

شهدان لاڠ کڠد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٤٣ بربتولن دڠن تاهن اولندوي سنه 1828 مک ڤڠيرن ادي نات کرام منجاد وکيل مڠکنت ممياڠ کواس ددالم نڴري ممڤاوه برڤڠکت نام ڤنمباهن ادي دمکينله ادان*

بهو اين ساي سيد الشريف احمد ابن المرحوم السلطان سيد الشريف عبدالرحمن ابن المرحوم الحبيب الحسين القدري ڤڠيرن بندهار ددالم نڴري ڤنتيانق برمعلومکن اين حکاية چتران الحبيب الحسين بن احمد القدري تون بسر ددالم نڴري ممڤاو سرت نام ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن القدري ايت دڠن ڤراتورن يڠ ڤندق ستدر مڤمبل ڤرايڤاتن دڠن

شهدان لاڠ مک اداله کڤد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٠٦ مک کڤد تاهن زي دان کڤد تيڠ هار بولن ربيع الاخر کڤد هار اربع مک کڤد ماس کتيک اتوله وقت ڤوتس يڠ تياد لاڠ اکن داڤت کبجيکن انتار ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت دڠن راج سمبس ايت ملينکن ڤرڠ جوڠ مک ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايتڤون برسمسماله دڠن ڤدوک يڠ دڤرتون سيد علي بن عثمان راج يڠ برتخت کرجاڠن درڤد نکري سيک ايت مموکل نکري سمبس ايت مک ددالم ايتڤون سمڤي دلاڤن بولن لمان مک تياد جوڠ کاله دان ڤچه ڤرڠن نکري سمبس ايت*

شهدان لاڠ مک اداله کڤد تاهن عرب هجرة سنه ١٢٢٣ دان کڤد تاهن دالاول دان کڤد سات هار بولن المحرم کڤد مالم سبت وقت جم ڤوکل سبلس مک کڤد ماس اتوله برلاک ماشاءالله تعالي اتس همبان مک ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ابن المرحوم الحبيب الحسين القدري جمال‌الليل بحسين باعلوي ايتڤون کمبال کرحمة الله تعالي درڤد نکري يڠ فنا کڤد نکري يڠ بقا قالو انا لله وانا اليه راجعون*

شهدان مک کڤد وقت هار ايت جوڠ مک ڤدوک ڤنمباهن شريف قاسم ايت منجاد ڬنتين ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت برڤڠکت نام ڤدوک سري سلطان شريف قاسم راج دودق سمايم دياتس تخت کرجاڠن ددالم نکري ڤنتيانق*

مک کڤد وقت ايت جوڠ ددالم تاهن عرب هجرة سنه ١٢٢٣ کڤد سمبيلن بلس هار بولن صفر مک ڤدوک ڤڤيرن مڤک نکار يائيت شريف حسين ابن المرحوم سلطان شريف عبدالرحمن القدري يڠ مڤڬنتيکن ڤدوک سلطان شريف قاسم ايت منجاد راج دودق دياتس تخت کرجاڠن ددالم نکري ممڤاوه*

ڤنجاجف مک ددالم ايتڤون تله سوده هندق جاد ڬاده انتار
كدو فيهق ايت مک دتڤهيله اوله ڤدوک سلطان شريف عبد
الرحمن كڤد ڤدوک سلطان سمبس ايت ملينكن ڤدوک سلطان
شريف عبدالرحمنله يڠ منڠڬڠ ممبچراكنن يڠ تنت بوله كمبال
كچي ايت سرت دڠن سڬال هرتهرتان مک ددالم ايتڤون مک
ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ڤون منتاله دڠن كرس تياد
برهنت لاڬ اكن كچي ايت سرت سڬال هرتهرتان كڤد راج
ممڤاوه ايت مک دڤولڠكنله اوله ڤنمباهن ممڤاوه كچين سهاج
دان سڬال هرتهرتان سكلين مک تياد دڤولڠكن اوله ڤنمباهن ادي
وبجاي ممڤاوه ايت مک دڠن ببراڤ كال دودق دبچار مک
تياد جوڬ داڤت دڠن كبتولنن شهدان مک ڤوتسله ڤكيرن
جكلو تياد جوڬ داڤت كبجيكنن ملينكن منجاد ڤرڠله انتار
نڬري ڤنتيانق دڠن نڬري ممڤاوه ايت مک ڤدوک سلطان
شريف عبدالرحمن ڤون برسمسماله دڠن كمڤني اولندوي ممركل
نڬري ممڤاوه ايت مک سمڤي دلاڤن بولن لمان مک نڬري
ممڤاوه ايتڤون كاله دان ڤچهله ڤرڠن اوله ڤدوک سلطان شريف
عبدالرحمن ايت سرت برسام٢ دڠن كمڤني اولندوي يائيت
كڤد سات هار بولن رمضان دان كڤد تاهن عرب هجرة سنه
١٢٠١ مک ددالم ايتڤون مک موفقتله ڤدوک سلطان شريف
عبدالرحمن ايت دڠن كمڤني اولندوي يائيت هندق مڠڠكنكن
ڤڤيرن شريف قاسم ايت برڤڠكت نام ڤنمباهن شريف قاسم
راج دودق ممرنته دياتس تخت كرجاٴن ددالم نڬري ممڤاوه
ايت مک تتڤله ڤنمباهن شريف قاسم ابن المرحوم سلطان
شريف عبدالرحمن القدري جمال‌الليل بحسن باعلوي راج
ددالم نڬري ممڤاوه ايت ادان*

سڤركار لاڬ اين سوات فصل چتران انتار ڤسلسين نڬري
ڤنتيانق دڠن سمبس مک تياد دڤنجڤكن چتران يائيت سڤدر
بوت اڠاتن اكن زمانن سهاج ادان*

سلطان شريف عبدالرحمن ڤون ڤرڬ جوڬ برسام٢ كمڤني
مموكل نڬري سوكدان ايت دڠن دلاڤن بلس بوه ڤراه نام
ڤنجاجڤ درڤد فيهق ڤدوڬ سري سلطان شريف عبدالرحمن
ايت مڬ نڬري سوكدان ڤون كالهله ڤچه ڤرڠن اوله كمڤني
سرت ڤدوڬ سلطان شريف عبدالرحمن ايت ادان*

شهدان لاڬ مڬ اداله كڤد تاهن عرب سنه ١٢٠٠ مڬ
ڤدوڬ سلطان شريف عبدالرحمن ڤون برسلاهنله دڠن ڤدوڬ
راج ممڤاوه ايت يڠ برنام ڤنمباهن ادي ويجاي در كران سبب
ڤركران ايت دڠن سلطان سمبس ايت مڬ ڤدوڬ سلطان
شريف عبدالرحمن اتوله يڠ ممبچراكنن دان منجاد شكسين
مڬ منجاد برواعد دان برجنجيله انتار سلطان سمبس دڠن
ڤنمباهن ممڤاوه ايت سرت دهداڤن ڤدوڬ سلطان شريف عبد
الرحمن ايت شهدان مڬ اداله يڠ دواعدكن دان دڤرجنجيكن
ايت مڬ ادڤون جكلو ڤدوڬ سلطان سمبس ايت مڤكر
مڬ ڤنمباهن ادي ويجاي ممڤاوه بسرت دڠن ڤدوڬ سلطان
شريف عبدالرحمن يڠ مموكل نڬري سمبس ايت دان جكلو
ڤدوڬ ڤنمباهن ادي ويجاي ممڤاوه ايت يڠ مڤكر مڬ
ڤدوڬ سلطان شريف عبدالرحمن ايت بسرتاله دڠن ڤدوڬ
سلطان سمبس ايت برسام٢ مموكل نڬري ممڤاوه ايت شهدان
مڬ ستله سوده ڤوتسله واعد ڤرجنجيڽن ايت انتار كدو فيهق
ايت مڬ ڤدوڬ سلطان سمبس ڤون برڤكتله ڤولڠ كمبال
كنڬري سمبس ايت مڬ ددالم ايتڤون دڠن تياد براڤ انتار
مڬ داتڤله سات بوه كچي اورڠ سمبس داتڠ برنياڤ كسوڤي
سلاكو ايت مڬ تله دكتهويله اوله ڤنمباهن ادي ويجاي
ممڤاوه اكن حال كچي ايت اد داتڠ برنياڤ كسوڤي سلاكو
ايت مڬ دسورهپاله تڤكڤ كچي ايت اوله ڤنمباهن ادي
ويجاي ممڤاوه ايت كمدين ددالم ايت مڬ داتڤله ڤول تنتتن
ڤدوڬ سلطان سمبس ايت دڠن امڤت ڤوله ڤراه نام

*

ايتڤون مک برتيتهله ڤدوک يڠ دڤرتون مود راج حج ريو ايت دڠن کرس سوران مڤتاکن ادڤون کام ممبري تاه کڤد سکليڠن تون٢ دان راج٢ سرت سکليڠن بڤس٢ ددالم نڬري ڤنتيانق اين مک ادڤون سڤرت ڤڤين شريف عبدالرحمن نور عالم ايت کڤد هار اين تله کيت اڠکت برڤڤکت نام ڤدوک سري سلطان شريف عبدالرحمن ابن المرحوم الحبيب الحسين القدري يائيت راج ديانس تخت کرجاٴن ددالم نڬري ڤنتيانق دمکينله جو ادان*

شهدان لاٴک مک اداله ترسبت درڤد چتران وقت کدتاڠن برمول کمڤني اولندوي سمڤين کڤنتيانق اداله ترسبت دباوه اين*

مک اداله کڤد تاهن عرب کڤد هجرة سنه ١١٩٣ مک برښتول دڠن تاهن بلند يائيت هجرة سنه 1778 مک ڤد وقت اتوله ماس کتيک داتڠن اتوسن کمڤني اولندوي در نڬري بتاوي دڠن سات کچي دان دو بوه ڤنچالڠ کنتڠ ادڤون اکن نام تون يڠ منجاد ايت اتوسن يائيت تون والم اردي ڤالم ڤيتر در رمبڠ سرت بچار٢ منت کڤد ڤدوک سري سلطان شريف عبدالرحمن اکن هندق دودق دڤنتيانق شهدان مک اد سات لاٴک سروهن سلطان بنتن سات تومڤڠ يائيت منتري در سلطان بنتن داتڠ برسام٢ سرت اتوسن کمڤني اولندوي ايت منبوهکن ڤرنتهن نڬري لندق ايت کڤد ڤدوک سري سلطان شريف عبدالرحمن ايت مک کمڤني ڤون تنڤله دودق برستيان برسام٢ ددالم نڬري ڤنتيانق شهدان لاٴک مک اداله کڤد تاهن عرب هجرة سنه ١١٩٨ مک کمڤني اولندوي ڤون برسلاهنله انتار کمڤني اولندوي دڠن يڠ دڤرتون مود راج علي ريو ايت يڠ دودق دنڬري سوکدان ايت مک منجاد ڤرڤله انتار کمڤني اولندوي دڠن يڠ دڤرتون مود راج علي ايت مک ڤدوک سري

عبدالرحمن سمڤي كتاين مك لال ڤرڠ دسيت مك اداله دو هار برڤرڠ مك اورڠ سڠكو ڤون كاله سلال لار مودك كسڠكو مك سكلينن ڤراه٢ اڠكاتن ڤنتيانق ايتڤون لنتس مودك كسڠكو ايت مك سمڤي دكاي تون ايت مك سكلينن اورڠ٢ سڠكو ڤون سوده سدي حضير منت دڠن بنتڠن مك كڤد دو ڤوله انم هار بولن المحرم ايت مول اكن ڤرڠ دكاي تون ايت مك كڤد سبلس هاري بولن صفر مك اورڠ سڠكو ايتڤون كاله سلال لار مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون لنتس مودك كنكري سڠكو ايت مك برهنت دو بلس هار لنتس هيلر مك برهنت دڤولو سمڤڠ لابي ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبد الرحمن دڠن يڠ دڤرتون مود راج حج برسام٢ ممبوت سات بنتڠ دڤولو لابي ايت سرت دتاره اد انم مريم سرت دبري نام ڤولو ايت برنام جم جمبو بصره ستله سده سلسي بكرج دسيت دالم ڤولو جم جمبو بصره ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون هيلرله برسام٢ يڠ دڤرتون مود راج حج كڤنتيانق*

شهدان لاڭ مك تياد برڤ انتران مك يڠ دڤرتون مود راج حج ڤون ممڤكل سكلين اورڠ٢ ددالم نكري ڤنتيانق ممارڤساكن حال سري ڤدوك ڤڤيرن شريف عبدالرحمن نور عالم اين هندق كيت اڠكت اي برڤڠكت نام سلطان مك سكلينن بڤس٢ ددالم نكري ڤنتيانق ايتڤون سكلينن بركات سوك سرت لاڭ مڤوره ڤرڭ كنكري ممڤاوه دان كنكري ماتن دان كنكري لندق دان كنكري كوبو مك سكلينن راج٢ ايتڤون بركت سوك دان سكلينن مڤاك دهداڤن يڠ دڤرتون مود راج حج مك اداله كڤد كتيك هار وقت يڠ بائيك يائيت كڤد دلاڤن هار بولن شعبان هار اڤنين برڤتولن دڠن تاهن سنه ١١٩٢ مك بركمڤله سكلين تون٢ دان راج٢ دان سكلين بڤس٢ اورڠ باڤق٢ يڠ اد ددالم نكري ڤنتيانق مك ددالم

تاكت مريله كيت تورن منبس ايت ڤولو مك سكليتن
ڤراه٢ ايتڤون تورنله برسام٢ ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن
ايت منبس ايت ڤولو ستله سوده هابس چوچ د تبس
لنتس ممبوت سات روم٤ دان سات بالي ددالم دلاڤن هار
ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون كمبليله
ڤول كنڮري ممڤاوه مڤمبل كاڤل سات دان تيڠ سمبڠ سات
لنتس برڤندهله كڤنتيانق مك سمڤين كدالم سلت ڤولو ڤنتيانق
ايت كڤد امڤت هار بولن رمضان مك تيدالة برهنت
لاڮ ممونڠ سڮال كاي٢ يڠ بسر٢ د ڤنتيانق هڮ لاڤڤله در
هيلر سمڤي كهول مك سوده تنڤله ڤدوك سلطان شريف
عبدالرحمن ايت تڠكل ددالم نڮري ڤنتيانق ايت شهدان
مك اداله لمان ددالم ممبوت نڮري ايت كڤد تاهن عرب
هجرة ١١٩١ دان بولن جمادالاخر مك كڤد ماس كتيك
اتوله ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايت براڠكت مودك
كنڮري سڮو دڠن امڤت ڤوله بوه ڤراه كچل٢ هندق
مودك كنڮري سكادو ستله سمڤي د سڮو ايت مك دتاهنكنله
اوله ڤنمباهن سڮو ايت تياد د كسين مودك لبه جاوه در
ڤد سڮو ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايتڤون
هندق مودك كسكادو دڠن كرس منجاد د تمبڤن اوله ڤنمباهن
سڮو ايت مك لنتس منجاد ڤرڤله انتار كدو فيهق ايت
مك كمدين تيداله بوله تاهن ڤدوك سلطان شريف عبدالرحن
ايت اوله اورڠ سڮو ايت مك ڤرڠ ددالم توجه هار
ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايتڤون اندرله
ڤولڠ كمبال كنڮري ڤنتيانق سرت ممبوت ڤراه٢ بسر اد دلاڤن
بولن لمان مك كڤد دو بولن المحرم تاهن هجرة ١١٩٢ مك
براڠكت لاڮ مودك كنڮري سڮو ايت دڠن سات كچي
دان دو بوه كاڤل دان دو ڤوله دلاڤن بوه ڤنجاجڤ ستله سمڤي
د تاين مك اورڠ سڮو ايتڤون تله اداله حضير اي د تاين
منت اڠكاتن در ڤنتيانق ايت مك ڤدوك سلطان شريف

لله وانا اليه راجعون مک ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن
ڤون برهنت تيڠ بولن ددالم نڬري ممڤاوه ايت مک
مشوارتن ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت کڤد سودران
يڠ برنام شريف احمد دان شريف ابوبکر دان شريف علوي
ابن المرحوم الحبيب الحسين ابن المرحوم الحبيب احمد
القدري سرت شريف حامد ابن احمد باعبود ايت مک
ڤوتسله مشوارتن اکن کلور در نڬري ممڤاوه ايت اکن هندق
ممبوت تمڤت کددوکن دمان٢ يڠ ڤاتتن مک کڤد تاهن
عرب تاهن دالاخر تاريخ سنه ١١٨٥ دان کڤد امڤت بلس
هار بولن رجب کڤد هار خميس وقت جم ڤوکل سبلس
مک ڤد تڠکال اتونه ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت
براڠکت هيلر در نڬري ممڤاوه دڠن امڤت بلس بوه
ڤراه کچل٢ برنام کاکڤ مک کمدين سمڤيله کدالم سوڠي
ڤنتيانق ايت يڠ بربتولن دڠن ايت ڤولو ڤنتيانق تمڤت
مسجد يڠ اد سکارڠ اين مک برهنتيله دسيت سات مالم
ايسق هرين مک ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ڤون
لال ماسق کدالم سلة ڤولو ڤنتيانق يڠ اد تمڤت مسجد
سکارڠ اين کمدين مک برهنتيله دسيت اد ليم مالم لمان
مک اداله کڤد هار اربع ياءيت وقت جم ڤوکل امڤت
ڤاڬ سلطان شريف عبدالرحمن ڤون ممبري ڤرنتهله کڤد
ڤراه٢ يڠ برسام٢ دسيت ملڤکر ڤرڠ دڠن نام ڤولو ڤنتيانق
ايت سرت دڠن ڤيلر مک سکلين ڤراه٢ ايتڤون ماسڠ٢
مڤيس مريمن دان لنتس مماسڠ سراي منوج کڤد ڤولو
ڤنتيانق ايت هڤڬ سمڤي کڤد وقت جم ڤوکل دلاڤن ڤاڬ
مک بهروله برهنت ممڤوکل ڤولو ڤنتيانق ايت دڠن ڤرنته
ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت جوڬ ادان شهدان
مک کات ڤدوک سلطان شريف عبدالرحمن ايت کڤد سکلين
ڤراه٢ ايت برهنتيله ڤرڠ ايت سوده هابس هنت شيطانن
ددالم ايت ڤولو يڠ بربون مالم٢ ايت سوده لار جاڠنله تون٢

لمان كمدين مك كمبال لاڭ ڤولغ كنڭري ممڤاوه مك
برهنت د ممڤاوه ايت دو بولن مك ڤدوك سلطان شريف
عبدالرحمن ڤون لال برلاير ڤول كنڭري بنجر مك
برهنتيله اد امڤت بولن لمان مك برلاير كنڭري ڤاسر
ادڤون تله سمڤي دنڭري ڤاسر ايت مك برهنتيله د سيت
اد تيڭ بولن مك ڤدوك سلطان سريف عبدالرحمن ڤون
برلاير لاڭ كمبال كنڭري بنجر مك برهنتيله د بنجر ايت
اد دو بولن لمان مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن
ايتڤون كهويله دڠن ڤتران سلطان سڤه سودران اوله ڤنمباهن
بات يڠ برنام رات شهر بانون كمدين مك ددالم هندق برڤوين
ايت جوڭ ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايتڤون تله
د اڠكتله اوله ڤنمباهن بات ايت برڤڤكت نام ڤڤيرن شريف
عبدالرحمن نورعالم مك برديمله ڤدوك سلطان شريف عبد
الرحمن ايت ددالم نڭري بنجر ايت اد دو تاهن لمان مك
كمبال لاڭ برلاير ڤولغ كنڭري ممڤاوه مك برهنت سات
تاهن د ممڤاوه ايت كمدين مك كمبال برلاير كبنجر مك
برهنتيله د بنجر ايت اد امڤت تاهن لمان مك ڤدوك سلطان
شريف عبدالرحمن ڤون دافتله دو اورڠ انق سات لاڭ٢
برنام شريف علوي يائيت دڭلر اكندي برڤڤكت نام ڤڤيرن
كچيء دان سؤورڠ ڤرمڤون اكن نمان شريفه سلمه يائيت
دڭلر اكندي برڤڤكت نام ڤتري مك اداله تاهن عرب
يائيت تاريخ سنه ١١٨٥ دان كڤد تاهن دالاخر دان كڤد
سبلس هار بولن ربيع الاخر مك اتوله كتيك وڤتون
ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايت كلورن در نڭري
بنجر لال برلاير ڤولغ كمبال كنڭري ممڤاوه مك تيب٢ سرت
سمڤي ڤدوك سلطان سريف عبدالرحمن ايت د ممڤاوه
مك د دافتپاله يائيت اكن حال ڤدوك ايهندان يائيت
تون بسر ممڤاوه يڠ برنام الحبيب الحسين ايت تله كمبال
كرحمة الله تعالي درڤد نڭري يڠ فنا كنڭري يڠ بڤا قالوانا

شريف عبدالرحمن ايت انم بلس تاهن يائيت بربتولن دغن تاريخ هجرة سنه ١١٧٢ مك دبوپاله اوله ڤدوك ايهندان الحبيب الحسين ايت برڤنده در نڭري ماتن برسام٢ ديم ددالم نڭري ممڤاوه*

كمدين مك تله سمڤيله عمرن ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايت دلاڤن بلس تاهن مك دكهوينكنپاله اوله ڤدوك تون بسر ممڤاوه ايت دغن اوتن چندرا ميدي ڤتران اوله ڤغيرن توا يغ برنام دائيغ منمبن يائيت منجاد بندان اوله سلطان شريف قاسم ابن المرحوم سلطان شريف عبدالرحمن القدري*

دان مك اداله ڤد تتكال سمڤيله عمرن ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايت دو ڤوله دو تاهن بربتولن دغن تاهن عرب تاهن الیف كڤد تاريخ سنه ١١٧٨ ايت مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايتڤون ڤرڭ برلاير كنڭري ڤولو تمبلن مك در تمبلن ڤرڭ كسينتن لال ماسق كنڭري ريو كمدين مك برهنتيله دنڭري ريو ايت دو بولن لمان مك تيب٢ كلور در سيت ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون برلايرله لال ماسق كنڭري ڤلمبغ مك برهنتيله دنڭري ڤلمبغ ايت اد سبلس بولن لمان مك وقت ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ايت هندق كمبال كنڭري ممڤاوه مك دهديكنله اوله سلطان ڤلمبغ يغ برنام سلطان بلقيه يائيت سات ڤراه سلف دان سراتس ڤيكل تيمه مك ڤد ماس كتيك ايت جوڭ موافقت سكلينن تون٢ سيد بڤس عرب دغن سوك هتين ددالم نڭري ڤلمبغ برهديه ڤول كڤد ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن يائيت دو ريب رڤكت كمدين مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون برلايرله ڤولغ كنڭري ممڤاوه ايت شهدان مك برهنتيله تيڭ بولن لمان ددالم نڭري ممڤاوه مك ڤدوك سلطان شريف عبدالرحمن ڤون برلاير لاڭ كمبال كنڭري ڤلمبغ مك برهنت دڤلمبغ ايت دو بولن

تون سيد عيدروس ايت ڤون لنتس نايك كدارت مك
اڠكاتن اورڠ ڤلمبڠ ايتڤون منتاء ايت سيد عيدروس كڤد
ڤنمباهن ممڤاوه مك ڤنمباهن ممڤاوه ادي ويجاي ايت
مڤاهت تياد سكال عادت اورڠ مات دو كال هان سكال
جوك جكلو سوده مات هابس دي ڤون ڤركار مك ددالم
ايت تون سيد علي بن الشيخ ايتڤون منتاء دڠن كرس منجاد
ڤرڠ ڤول دڠن راج ممڤاوه ايت اڠكاتن اورڠ ڤلمبڠ ايت
مك سمڤي سڤوله بولن لمان ڤرڠ ايت مك داتڠ لاك
سروهن سلطان ڤلمبڠ ايت راج سيك يڠ دڤرتون اسمعيل
دڠن دلاڤن بلس بوه ڤراه منجاد سمڤي سات تاهن ڤرڠ
مك ممڤاوه ڤون كاله اوله اورڠ ڤلمبڠ اتوله چتران*

شهدان مك اداله كڤد هجرة سنه ١١٨٤ تاهن كڤد تاهن
واو دان كڤد تيك هار بولن ذالحجه هار اربع وقت جم
ڤوكل دو مك ديواس اتوله داتڠ ماس الله تعالي ملكوكن قدرة
اراداتن كڤد همبان ايت الحبيب حسين تون بسر ممڤاوه
ابن الحبيب احمد ابن حسين ابن محمد القدري جمال
الليل ايت كمبال درڤد نكري يڠ فنا كڤد نكري يڠ بقا قالو
انالله وانااليه راجعون مك اداله عمرن تون بسر ممڤاوه ايت
وڤتن منجاد انم ڤوله امڤت تاهن ددالم دنيا اين*

بهو اينله درڤد اصل فصل چتران ڤدوك سلطان سيد
الشريف عبدالرحمن ابن المرحوم الحبيب الحسين القدري
جمال‌الليل بحسن باعلوي ددالم كتيك لاك ماسه اد
حياة عمر زمانن ددالم دنيا ايت ادن*

مك اداله كڤد هجرة سنه ١١٥٥ تاهن عرب يايت بربتولن
دڠن ١٥ هار بولن ربع الاول هار اثنين وقت جم ڤوكل
سڤوله سيڠ مك ديواس اتوله ظاهرن ڤدوك سري سلطان
شريف عبدالرحمن ابن المرحوم الحبيب الحسين القدري
جمال‌الليل بحسن باعلوي كدالم دنيا ددالم نكري ماتن*

شهدان ادڤون ڤد تتمال سمڤي عمرن ڤدوك سلطان

سبوله٢ن مک مشوارتله سکلين راج٢ دان منتري٢ ددالم
نڬري ممڤاوه مڤتاکن بايک ڤرڬ سوک سکلينن لاڬ ددالم
تيڬ بولن دانتر کمبال ڤولڠ ددالم نڬري ممڤاوه مک تون
بسر ممڤاوه ايتڤون مڤاهت کڤد تون سيد علوي بن محمد
بن شهب اتوسن سلطان ڤلمبڠ ايت سرت ممبالس سورتن
اداله کات تون بسر ممڤاوه کڤد سيد علوي بن محمد بن
شهب ايت کام تياد سکال٢ ڤون حاجة کڤد سلطان ڤلمبڠ
ايت جاڠن کچل هات بوله جوڬ کام مندعاکن در
ممڤاوه اين لاڬ کام سوده توه تياد حاجة منڤڬلکن نڬري
ممڤاوه اين ادان مک تون سيد علوي بن محمد بن شهب
ايتڤون ڤولڠ کمبال کنڬري ڤلمبڠ ايت جو ادان شهدان اداله
چترن سلطان ڤلمبڠ ايت اداله کڤد هجرة سنه ١١٦٨ تاهن
مک اد سات تون سيد نمان سيد عيدروس بن عبدالرحمن
عيدروس ايت بربين د ڤلمبڠ داڤت سات انق ڤرمڤون دڠن
سودار سلطان ڤلمبڠ مک تون سيد عيدروس ايت انڤن
دبوان کلور در نڬري ڤلمبڠ ڤرڬ ماسق ممڤاوه مک تياد
دڠن سکان سلطان ڤلمبڠ مک سلطان ڤلمبڠ ڤون مڤورهکن
تون سيد علي بن الشيخ دڠن براڤ٢ تون سيد بقس عرب
سرت منتري٢ ڤلمبڠ دڠن سات کچي دڠن دو سلڤ دان
ڤنجاجڤ انم ڤوله بوه منتاء کڤد راج ممڤاوه ايت تون سيد
عيدروس سرت انڤن ڤرمڤون ايت اد عمرتوجه تاهن مک
سمڤي ددالم نڬري ممڤاوه مک بربچار٢ اد سڤوله هار
مک د سرهکن کڤد تون بسر ممڤاوه ڤرکران تون سيد عيدروس
ايت مک د ڤوتسکن اوله تون بسر ممڤاوه کسيکن ايت انق
نمان شريفه مزنه بنت سيد عيدروس ايت مک اورڠ ڤلمبڠ
منتاء جوڬ ايت سيد عيدروس مک سيد عيدروس ايت
کلور دڠن تيڬ بوه ڤراه لنتسله برڤرڠ دڠن اڠکاتن اورڠ
ڤلمبڠ ايت اداله تيڬ جم لمان ڤرڠ ايت مک اداله
تون سيد عيدروس ايت تڤڬلم ڤرهون کتيڬ٢ بوهن مک

حسين ايت سهاج كران سبب اي باڤق سوك ايت در
كران اي مڤهندا ك درڤد مودكن مك سنڠ تياد لاڭ سوسه
دڠن برجاوه دان دمكين جوڭ درڤد سڭال بندڠ٢ داڭڠ يڠ
داتڠ در سنتڠ دان سڠكو مك اي تله باڤق سوك جوڭ
اكن برهنت برنياڭ هڭك تمڤت الحبيب حسين ايت
سهاج كران سبب باڤق فائيده بكين ڤرتام٢ يائيت دكت
منجاد باڤق مڤورڠكن بلنجان مك يڠ كدو ڤركار مك اداله
سڤرت الحبيب حسين ايت سات ڤندايت بسر لاڭ
بڤساونن عرب تورنن درڤد اولالرسول مك بوله تمڤت برتان٢
منندجوكن جالن يڠ كتراڠن درڤد يڠ سبنر٢ن مك تياد براڤ
لمان مك تمڤت ايتڤون تله منجاد سات نڭري بسر مك
ترلبه ڤول رمين درڤد نڭري ممڤاوه يڠ تمڤت ڤڤيرن توا يڠ
منجاد راج دسبت كيت ايت نمان دائيڠ منمبن شهدان
ستله بسرله نڭري الحبيب حسين ايت مك تياد براڤ
انتران مك راج ممڤاوه يائيت دائيڠ منمبن يڠ برڭلر اكن
دي ڤڤيرن توا ايتڤون تله وفتله مك دڤبوركن اورڠله دسبوكت
ايت شهدان مك الحبيب حسين ايتڤون مودكله
مڠمبل انڤن يڠ برنام ڴست ادي مك دباو اوله الحبيب
حسين ايت هيلر كنڭري الحبيب حسين منجاد برنام
ڤڤكت ڤنمباهن ادي ويجاي مك دسرهكنله اوله الحبيب
حسين اكن كرجاءن نڭري ممڤاوه تمڤت الحبيب حسين
ايت كڤد ڤنمباهن ادي ويجاي ايت مك ككله اكن
ڤنمباهن ادي ويجاي ايت دودق سمايم ددالم كرجاءن نڭري
ممڤاوه يڠ ترسبت دياتس اين اكن القيصه چتران ايت اداڽ
شهدان اداله كڤد هجرة سنه ١١٦٦ تاهن تون بسر ايت
ددالم نڭري ممڤاوه مك داتڠله اتوسن در سلطان ڤلمبڠ دو
بوه ڤراه كچي اداله يڠ دسورهن ايت تون سيد علوي بن
محمد بن شهب ايت منتاءْ هندڤ ممباو كڤلمبڠ سبب
سلطان ڤلمبڠ هندڤ برتمو كڤد تون بسر ممڤاوه ايت دڠن

برنام ڤغيرن تو ايت مک ستله سوده اکن ددافتن دان دبوتکنن
لڤکر دان رومه يڠ سبڬمان نية دان حاجة الحبيب حسين
ايت مک اي ڤون لنتس منپورهکن انتن يائيت کست
حج يڠ برکلر اکندي ڤغيرن مڤک ڤرک دڠن دو بوه ڤراه
بسر دڠن کسيافتن ڤرک کنکري ماتن ايت اکن مڤادف
الحبيب حسين ايت سراي مڤمبهکن درڤد ڤريحال رومه
دان لڤکر يڠ دڤرنتهکن سوره ڤربوت ايت مک تله سوده
جديله يڠ سڤرت نية دان حاجة تون يڠ دڤرنتهکن کڤد
باف همب مک سکارڠ اين تله دسلاکنله تون همب اکن
ڤنده برامبه٢ کدالم نکري ممڤاوه مک الحبيب حسين
ايتڤون ڤندهله در نکري ماتن کنکري ممڤاوه کڤد تاهن هجرة
سنة ١١٦٠ کڤد دلاڤن هار بولن المحرم شهدان مک براڠکتله
الحبيب حسين ايت ڤنده ڤرک کممڤاوه دڠن ليم بوه ڤراه
يڠ ڤرک برسام٢ مک دو بوه ڤراه راج ممڤاوه يڠ مڠمبلن
دان تيڬ بوه ڤراه درڤد راج ماتن يڠ مڠنتر الحبيب
حسين ايت مک اداله دهيتڠ اکن لمان الحبيب حسين
ايت ديم ددالم نکري ماتن ايت لنتس برڤنده کنکري
ممڤاوه يائيت توجه بلس تاهن لمان دمکينله چتران شهدان
مک تله سمڤيله کممڤاوه مک تنڤله الحبيب حسين ايت
ديم دڠن تياد سوات اورڠ٢ يڠ لاين برسام٢ دڠن الحبيب
حسين ايت مليڠکن هڬک رومه دان لڤکر سرت دو بوه
رومه خدام٢ ڤنکاون الحبيب حسين ايت سهاج ديم ددالم
سون سڤت ڤڤکر سوڠي هوتن ايت مک لام دڠن کلمائن
مک رميله اورڠ٢ يڠ داتڠ منتاء٢ برکة سرت مڤاجر٢ الحبيب
حسين ايت کڤد سکال اورڠ٢ نکري ايت مک اورڠ نکري
ايتڤون کرف٢ن هيلر سهار٢ مڤاج کڤد الحبيب حسين
ايت مک تمڤت ايتڤون تله جاد رميله تمبه لاڬ لام
دڠن کلمائن مک ببراف ڤراه٢ يڠ داتڠ در نکري٢ اسڠ
مک اي تربابڤ سوک برهنت هڬک تمڤت الحبيب

جاوه در كولان خبر الحبيب حسين ايت اداڽ كمدين
تله سمڤيله سورت ايت كڤد راج ممڤاوه يڠ برنام ڤڠيرن
توا ايت مك اي ڤون ساڠتله سكچتان مندڠر بوڤ سورت
الحبيب حسين ايت سرت مڤوچڤ دڠن ببراڤ شكور
منجنجڠ ڤنرماڽن اكن كرنيان توهن رب العرش العظيم اتسن
كڤد هار اين دان كتيك ساعت اين تله سجوله دان
بركتله اتس نكريك دان اتس تانه ايرك كران سكارڠ تركرقله
هتين ذرية درڤد انق چوچ رسول الله صلي الله عليه وسلم اكن
هندق ديم دان سود منتاءبوتكن كڤد اك رومه دان لڠكر
جكلو بكين باءيكله اك كندير رامي اكن ممبوتكن سرت
منچار دڠن سكران دمان٢ تمڤت حاجتن يڠ بتل سڤرت
ڤركتاءنن ايت د مكينله كات ڤڤيرن توا ايت كڤد سكال
منتري٢ن دان راج٢ انق چچون سكلين كران سوسه دان ڤايه
منچار تون سيد بڤساون عرب انق چوچ رسول الله صلي
الله عليه وسلم اكن هندق داتڠ ڤد تمڤت كيت نكري دباوه
اڠن زمان اين شهدان مك ڤڤيرن توا ايتڤون لنتس سكرانه
تورن كسمڤن هيلر منچار تمڤت يڠ هندق د بوتكن رومه دان
لڠكر بوت تمڤت الحبيب حسين ايت يڠ بتل سڤرت
ڤسن ڤركتاءنن ددالم سورت مك تيب٢ ددالم ڤڤيرن توا ايت
هيلر مك برتموله ڤڤيرن توا ايت كڤد بتل تمڤت لڠكر
دان مقام الحبيب حسين اتوله تمڤت يڠ كبتولن يڠ تياد
تمبه ڤوهن نيڤه ڤشهبيسن نيڤهن مك لنتس د بوتكنله رومه
دان لڠكر ايت مك دبتل رومه دان لڠكر اتوله يڠ د كلر
اوله اورڠ هڠك سمڤي كڤد زمان سكارڠ اين برنام كمڤڠ
كاله هيرڠ اكن نمان مك اداله سبب مك د نماكن كاله
هيرڠ سبب وقت ايت سكلين ڤراه٢ بندڠ يڠ داتڠ بركاله
در هول ايركڤوس برهنت د تمڤت الحبيب حسين ايت
سكلينن منجاد نمان كاله هيرڠ شهدان سبرمول مك كمبال
لاك توسبت ڤول درڤد ڤريحال چتران درڤد راج ممڤاوه يڠ

تياد براڤ انتران مک نخود مود احمد ايتڤون برخبر کڤد
راج ماتن هندق کمبال اي کنکري سينتن مک کات راج
ماتن ايت بائيکله مک نخود مود احمد ايتڤون هيلرله مک
لال د سورة انتر اوله راج ماتن دڠن دو بوة سمڤن سرت دڠن
سکال ڤريکالن ماکن مکانن مک ددالم ايتڤون سرت سمڤي
د کوال مک لنتس د امڤله اوله اورڠ يڠ مڤنتر ايت دڠن
ڤرنتاهن راج ماتن مک نخود مود احمد ايتڤون متيله سرت
دڠن اورڠ٢ن انق ڤرهون سرت دڠن سکال سنجتان دان
هرت٢ ڤکاکسن نخود مود احمد سکلينن ايت د بوالة کڤد
سات تمڤت اکن نمان تمڤت ايت يائيت برنام موار
کايڠ دڠن ڤرنتاهن سلطان ماتن ايت جوک مک تيب٢
کدغارله چترا خبر ايت اوله الحبيب حسين اکن ڤربواتن
راج ماتن ايت يڠ ساڠت جلمت ڤيمبل ڤرڠين دان
منارة دندم هتين لاک ڤمڤکر تياد سڤکه ممبکڠ ستيان
مک ڤد کتيک ايت تله برڤربهله ڤيکون الحبيب حسين
ايت اکن لاک هندق دودق ديم برسام٢ دڠن راج ماتن ايت
ددالم نکري ماتن مک الحبيب حسين ڤون لنتس برکيرم
سورت سمول کڤد راج ممڤاوة يڠ برنام ڤڤيرن توا يائيت
دائيڠ منمبن ايت مڤتاکن ددالمن ادائه دهلون راج ممڤاوة
مڤورهکن دو بوة ڤراة اکن هندق مڤمبل کيت ممباو ديم
کدالم نکري ممڤاوة مک جکلو بنر دمکين ايت ترسبت
ددالم سورت ايت ملينکن بوتکنله کيت سات بوة رومه
سرت سات بوة لڤکر بردکاتن دڠن رومه ايت يڠ دکت
دڠن کوال ايت اکن تمڤتن ايت مک بونه ليهت سهاج
مک جکلو کام مودک در کوال ممڤاوة ايت مک کام
ليهت دمان٢ ڤڤکر سوڠي ايت يڠ تياد لاک د تمبوهي اوله
ڤوهن نيڤه يائيت ڤڤابيسنن درڤد نيڤه ايت مک د ستوله
کام بوتکن رومه سرت لڤکر کيت ايت دمکينله ترسبت
ددالم سورت الحبيب حسين ايت کران نيڤه ايت تياد

تمڤتن نڬري ايت ياءيت سبوكت مك جاوهن انم جم
بركاية در نڬري ممڤاوه يڠ اد سكارڠ اين شهدان مك ترسبت
ڤول كمبال درڤد چتران الحبيب حسين ايت ديم ددالم
نڬري ماتن ايت مك راج ماتن سرت دڠن منتريين سموان
كاسهله دان سوك كڤد الحبيب حسين ايت مڤئيكت
سكليين ڤڠجارنن مك د سرهكنن كڤد زمان ايت اكن مان
اتس سكال حكم حكومن شريعة نبي محمد صلي الله عليه
وسلم ملينكن ڤولڤله كڤد الحبيب حسين ابن الحبيب احمد
القدري كمدين مك ددالم ايت تيب٢ تله داتڤله سات بوه
ڤراه لنچه داتڠ در سينتن ماسق برداڬڠ كدالم نڬري ماتن
ايت اكن نمان نخود مود احمد مك لام دڠن كلمائنن
ددالم لاڬ برهنت نخود مود احمد ايت برنياڬ د نڬري
ماتن ايت مك نخود مود احمد ايتڤون ممبوت سات
كسلاهن يڠ كورڠ ڤاتت كڤد ڤرمڤون مك تله د كتهوي اوله
راج ماتن اكن ڤربوتن دان كلكون نخود مود احمد يڠ د مكين
ايت مك راج ماتن ايت ڤون ڤاندس هتين اكن هندق
ممبونه كڤد نخود مود احمد ايت اكن تنتاف اداله كران
سبب ماسه جوڬ برتاهن دان ڤادم سديكت اكن كمراهنن
راج ماتن ايت در كران سبب ساڠت ملون دان كاسهن
اي كڤد الحبيب حسين ايت مك منجاد د سرهكنله
ڤركران نخود مود احمد ايت كڤد الحبيب حسين يڠ
ممبوتسكنن بايك دان جاهتن ملينكن مان٢ اتس حكومن
كڤتوسن الحبيب حسين ايت شهدان مك ايت ڤركار نخود
مود احمد ايت ڤون تله د ڤوتسكنله اوله الحبيب حسين
دڠن حكم شريعة يڠ سبنرن مك لڤسله نخود مود احمد
ايت درڤد تربونه ملينكن د سوره اي برتوبة دان منتاء امڤن
سهاج اوله الحبيب حسين اكن نخود مود احمد ايت
سرت ممباو سديكت اوڠ كڤد راج ماتن ايت مك راج
ماتن ايتڤون ترماله كڤتوسن الحبيب حسين ايت كمدين

ماتن شهدان مک پائي توا ايتڤون برانق دو اورڠ لاک٢ دان
دو اورڠ ڤرمڤون مک اداله يڠ توه ايت برنام شريفه خديجه
مک يڠ کدوان ايت مک اتوله سلطان شريف عبدالرحمن
دان يڠ کنڠان ايت برنام شريفه علويه مک يڠ کاءمڤتن
ايت برنام شريف علوي اتوله يڠ د ڬلر اورڠ اکندي تيمڤتماڠنن
ياءيت برنام تون بوجڠ مک تياد براڤ انتران درڤد
پائي توا ايت مک کهوين ڤول الحبيب حسين ايت لاڬ
ددالم نڬري ماتن حوڬ مک د ڬلر اوله اورڠ اکندي برنام
پائي تڤه مک برانق تيڬ اورڠ سات ڤرمڤون اکن نمان
شريفه عائيشه دان دو اورڠ لاک٢ مک يڠ کدوان ايت
برنام شريف ابوبکر دان يڠ کنڠان ايت برنام شريف محمد
شهدان مک تيدق براڤ انتران درڤد پائي تڤه ايت
مک کهوين ڤول لاڬ الحبيب حسين ايت سؤرڠ لاڬ
مک د ڬلرله اوله اورڠ اکندي ايت برنام پائي بوسؤ مک
برانقله پائي بوسؤ ايت ڤد الحبيب حسين ايت تيڬ
مک سؤرڠ لاک٢ دان دو اورڠ ڤرمڤون ادڤون يڠ لاک٢
ايت برنام شريف احمد مک يڠ کدوان ايت ڤرمڤون برنام
شريفه مزنه دان يڠ کنڠان ايت برنام شريفه نور کمدين
مک ديمله الحبيب حسين ايت ددالم نڬري ماتن شهدان
مک اداله چتران ڤد وقت تتکال الحبيب حسين ايت
بهار٢ داتڠ کدالم نڬري ماتن ايت سکير٢ لمان بهار دو
تيڬ تاهن مک داتڠله سروهن راج ممڤاوه ايت ممباوه سورت
دڠن دو بوه ڤراه مڤمبل الحبيب حسين ايت مک تياد
ماو الحبيب حسين ايت ڤرڬ کران ماسه اي سوک دودق
ددالم نڬري ماتن جوڬ مک لنتس کمبليله سروهن راج
ممڤاوه ايت اکن تتاڤ ڤد تتکال زمان ايت بوکنن نڬري
ممڤاوه يڠ اد سکارڠ اين منجاد نڬري مک کڤد زمان ايت
ياءيت رجان برنام دائيڠ منمبن دان برڬلر اکندي برنام
ڤڠيرن توا سهاج منجاد راج دهول نڬري ممڤاوه اکن نام

كاچڤ ايت دامبلن سرت دڤيچت٢ن اكن كاچڤ ايت
اوله انحبيب حسين ايت دڠن اير ليورن مک دڠن قدرة
توهن ملک الرحمن مک كاچڤ ايتڤون ڤوڠ كمبال سڤرت
سدي كلان مک دليهت اوله سكلين راج٢ سرت تون سيد
هاشم دمجليس ايت اكن ڤريحال يڠ دمكين ايت مک
ايت راج٢ دان اورڠ٢ سكلينن ايتڤون برتمبه٢ كنترله دان
تاكت هتين كڤد انحبيب حسين ايت مک دڠن برلكس٢له
اي مڤلورکن سكال حاجتن درڤد ماکن مکانن ايت مک
تله سده ڤوڠ كمبال كرومهن انحبيب حسين دان سيد
هاشم ايت مک سلطان ماتن سرت دڠن منتري٢ن ڤڤيرن٢
سكلين ڤون برڤيکر سراي مشوارت مڤتاکن يڠ كدو اورڠ تون
ايت سام بڤسان عرب لاڬ ڤون يڠ سؤرڠ ايت تله تردهول
داتڠ ڤد نڬري كيت لاڬ ڬاڬه بران اكن تتاف اكن كديامنن
ايت تله مروسڤكن سهاج ببراڤ بارڠ٢ ڤكاكس يڠ سده
روسک ايت مک يڠ سؤرڠ ايت بهار داتڠ اكن تتاف
سڤڬه ڤون اي بهار داتڠ مک بارڠ يڠ دروسڤكن اوله سيد
هاشم ايت مک اكن كمبال دڤربايكين مک سكارڠ كام
برتپانه كڤد كام سكلين مک يڠ مناكه كيت ايكت دان
كيت تورت مک جواب سكال راج٢ دان منتري٢ ماتن
ايت ياتونک مان٢ يڠ ممبايک بارڠ يڠ روسک٢ مک اتوله
يڠ كيت ايكت دان كيت تورت مک ساهت سلطان ماتن
ايت بنرله كات كام سكلينن مک تيب٢ سڤرت انحبيب
حسين ايتڤون دكاسهله دان دحومتكنله بسرت دڤلهار اوله
سلطان ماتن ايت نتس بركهوينله دڠن بندان سلطان شريف
عبدالرحمن ايت مک دڬلر اورڠله اكن بندان سلطان شريف
عبدالرحمن ايت برنام پايي توا مک كڤد هجرة تاهن
عرب كڤد تاهن ب يايت كڤد ليم بلس هار بولن ربيع
الاول كڤد هار اثنين وقت جم ڤوكل سڤوله سنه ١١٥١
مک ظاهرله سلطان شريف عبدالرحمن ايت ددالم نڬري

د تمبوڠ٢ن سهاج دڠن تڠكت بسي ايت مك دڠن سبب
اتونه مك تون ايت برجالن يڠ سهار٢ مك تياد اي
برچري د ڠن تڠكت بسي ايت د مكينله چتران كمدين
لاڠ مك كمبال ترسبت ڤول كڤد فصل كتيك كدتاڠن
سمڤين سيد الشريف الحبيب حسين ايت كدالم نڬري ماتن
برسام٢ دڠن شيخ سالم حمبل ايت مك دڠن تياد براڤ
هار سمڤين ايت مك سلطان ماتن ايتڤون ممڤڬل سرت
منجام ماكن كڤد الحبيب حسين ايت اكن هندق مڤمبل
بركة كڤدان مك كڤد كتيك ايتڤون اكن الحبيب حسين
ايتڤون د ڤڬلن دان تون سيد هاشم بن يحيا ايت سرت
سڬال ڤڤيرن٢ دان راج٢ دان منتري٢ ماتن سكلينن ايتڤون
د ڤڬلن جوڬ ببراڤ علي قدرن مك ادڤون ڤد تتكال
تله سوده كمڤل سكلين ڤڬلڤڤڬيلن ايت مك اورڠ ڤون
ممبواكنله تمڤت سيره كڤد الحبيب حسين دان تون سيد هاشم
ايت كران ايت تمڤت سيره منجاد سوات عادة تند سوات
حرمت كڤد عادة ملايو سبلمن كلور سڬال مينم منومن دان
ماكن مكانن ماينكن تمڤت سيره اتونه يڠ د كلوركن د هول
شهدان مك ادڤون تون سيد هاشم ايت مليهتله اي ددالم
تمڤت سيره ايت مك اد سات كاچڤ بسي ڤربواتن نڬري
بال يڠ د ڤاكي اوله اورڠ اكن ڤمبله ڤينڠ مك اكن كاچڤ
ايت تله اد ملكت سات ڬمبر داتس كڤلان يڠ سروڤ اكندي
مڤماي اكن كڤال اولر مك تله د ليهت اونه تون سيد
هاشم ايت اكن كڤال كاچڤ ايت بروڤ٢ ڬمبر مك لال
د امبلن سهاج كاچڤ ايت د ڤاتة٢كنن دان د امبلن تڠكتن
ايت لال د تمبكتمبوكنن سبنتر ايت جوڬ د هداڤن راج٢ ايت
د تڤه مجليس ايت مك سلطان ماتن ايتڤون ممبري مورمله
مكان ايت سراي تندق سرت دڠن منتري٢ن ايت كمدين
تله د ليهت اوله الحبيب حسين ايت يڠ ترلال ساڠت مال
رڤان سلطان ماتن ايت سرت دڠن منتري٢ن مك لال

مک اکن حال یڠ دمکین ایت ڤون تیاد جوک دتریم
اوله الحبیب حسین ایت ملینکن برکات الحبیب حسین
ایت مک جکلو بکیت ڤریحالن اورڠ یڠ منچار دنیا ایت
مک ترنبه بایک اک منچار درڤد مڤمبل اوڤه اوڤاهن
اورڠ مسکیڤون ستال ددالم سات هار مک اکوڤون ریضاله
اصل اک مندائت کسناڠن دنیا اخرة دمکینله جواب الحبیب
حسین ایت مک تیاد براڤ انتران مک الحبیب حسین
ایتڤون برلایرله برسام۲ دڠن شیخ سالم حمبل ایت ڤرک
ماسق کدالم نکري ماتن مک سرت سمڤي کدالم نکري ماتن
ایت مک ددڤتیله الحبیب حسین ایت تله اد سات
اورڠ تون سید اکن نمان تون ایت سید هاشم دان بڤسان
بن یحیا مک تون ایت ساڠت هیبت رڤان دان سکال
اورڠ۲ ماتن ایت ترلال حرمت دان یقین دڠن تون ایت
لکیڤون تون ایت کاکه بران دان دکلر اورڠ اکندي تون
ایت تون جڠکت میره در کران سبب دکلر اورڠ تون جڠکت
میره ایت سبب اي ڤون جڠکت ساڠت لبة لاک تبل اکن
تتاف باڤق جوک سده ڤوته۲ مک دڠن کران اتوله سببن
تون ایت کرب۲ اکن دتارهن ڤاچر کڤد جڠکتن ایت
منجاد میرهله مک دکلرله اوله اورڠ اکندي تون ایت ددالم
نکري ماتن برنام تون جڠکت میره شهدان مک جکلو تون
سید هاشم ایت برجالن مک اد سات تڠکت بسي ایت
دبوتن تڠکت دان تیاد سکال۲ تون ایت منڠکلکن تڠکت
بسي ایت دان برتن تڠکت ایت تیاد کورڠ درڤد توجه
دلاڤن کات سببن مک تون ایت مماکي تڠکت بسي یڠ
دمکین ایت کران تون ایت تیاد بوله سکال ملیهت کڤد
سکل کمبر۲ یڠ بروف۲ مانسي اتو روف بناتڠ بایک دڤراه
بایک درومه اتو ڤد سکلین ڤکاکس۲ یڠ دلیهتن ملینکن
جک دي ملیهت تون ایت مک تیاد لاک اي برتان
کڤد یڠ امڤون بارڠ ایت لنتس دامبلن سهاج دڤلون دان

منچار اكن شيخ سالم حمبل ايت مك ددقتيله اوله الحبيب
حسين اكن شيخ سالم حمبل ايت ددائم لمقر د باوه ڤنتت
ڤراه تڤه مليڤ ڤنتت ڤراه د ترباي مك الحبيب حسين
ڤون برتريقله دڤن امڤت ليم كال كڤد شيخ سالم حمبل
ايت مك داتڤله شيخ سالم حمبل ايت دڤن لمقر٢
مندافتكن الحبيب حسين ايت لنتس الحبيب حسين ڤون
بركات اڤ كام بوت د سيت مك مڤاهت شيخ سالم
حمبل ايت همب لاڭ هندق مليڤ ڤراه مك كات
الحبيب حسين اڤ سبب دڤن مالم هار بڭين مك
ساهتن سبب سيڤ هار اير ڤنه دان مالم ايركرڤ مك كات
الحبيب حسين ايت بڭنيله رڤان اورڤ يڤ منچار دنيا
مك ساهت شيخ سالم حمبل ايت بڭنيله حالن لنتس
الحبيب حسين ايتڤون بركات مك جكلو بڭيت حالن اورڤ
يڤ مننتت دنيا ايت اكن ساكتن تله اك حرامكنله كڤد
مالم اين اكن مننتت دنيا ايت سبب اداله مك اك
داتڤ منڤڭلكن تانه عرب ايت سبب هندق منچار يڤ
ترلبه اكن كسناڤن درڤد نعمت اخرة مك الحبيب حسين
ايتڤون ڤولڤله كمبال كرومهن سراي تياد ماكن مناڤس مك
كڤد ڤاڭ٢ هرين لنتس سڭال اوڤ٢ يڤ ڤرتلوڤن شيخ سالم
حمبل ايتڤون د كمبليكتن اوله الحبيب حسين ايت كڤد
شيخ سالم حمبل ايت سرت دڤن سڭال داڭڤدڭاڤن يڤ سده
تڤربلي اوله الحبيب حسين ايت مك حيرنله شيخ سالم
حمبل ايت سراي ببراڤ ممبري نصيحة دان ايڤاتن كڤد
الحبيب حسين ايت سڤاي الحبيب حسين ايت بوله
تريم مك جكلو سوك تمبه ببراڤ مودل ڤرتلوڤن سمڤي
شيخ سالم حمبل ايت سرهكن سكال اي ڤون ڤراه سرت
دڤن مودلن سكلين ڤد الحبيب حسين ايت در كران سبب
ترنية كڤد هات شيخ سالم حمبل ايت يڤ الحبيب حسين
ايت اكن هندق د بوتن مننت اكن د كهوينكن دڤن انڤن

ايت مك دتغله ثيكرن اكن هندق منت ايذين كغد كرون
يغ هندق كلور در نكري كولندي ايت مك كات كرون
بائيكله جكلو تون ماه كلور مك بوله ثرك چار نكري
د سبله كتيمر مك لاك جوك وصية كرون ڤد الحبيب
حسين ايت مك جكلو تون هندق دودق ممبوت تمڤت
ديم ايت مك تون بوله نيهت دمان٢ داون كايو يغ ترنبه
بائيك دان باكس هجون مك د ستونه تون ممبوت تمڤت
ديم ايت ننت بوله باپق ببراڤ جاد ذرية٢ انق چوچ تون
د سيت مك الحبيب حسين ڤون كلورله در نكري كولندي
لال ماسق كنكري اچه مك برهنت سات تاهن مڤاجر٢
كتاب د سيت ننتس كلور درڤد نكري اچه ايت مك لال
برلايرله ننتس ماسق كنكري بتاوي مك برهنت ددالم نكري
بتاوي توجه بولن ننتس كلور لال ماسق كنكري سمارغ مك
برهنت ددالم نكري سمارغ ايت دو تاهن مك برتمونه
الحبيب حسين ايت دغن سسورغ شيخ اكن نمان شيخ
ايت شيخ سالم اكن بقسان حمبل مك د ڤڤكل اورغ اكن
تون ايت شيخ سالم حمبل مك بركتاله الحبيب حسين
ايت يغ هندق منچار تمڤاغن يغ هندق ثرك كنكري٢
يغ د سبله تيمر مك كات شيخ ايت بوت اڤ ثرك كسبله
تيمر سبائيك٢ن كتيمر ايت جاغن لبه جاوه درڤد نكري
ماتن كران ' اين ڤون تله سده تيمر جوك ننتس الحبيب
حسين ترماله نصيحة ايڤاتن شيخ سالم حمبل ايت مك
شيخ سالم حمبل ڤون ممبريله ڤرتلوغن كغد الحبيب حسين
ايت دو راتس ريل بات مك اوغ ايت د امبله اوله الحبيب
حسين ايت سرت د بليكنن روف٢ دگاغن سكير٢ بهار
دلاڤن ڤوله ريل مك اداله كغد سات مالم مك الحبيب
حسين ايتڤون هندق ماكن مك د ننتنتيله اوله الحبيب
حسين شيخ سالم حمبل ايت مك بلم جوك داتغ كمدين
ننتس الحبيب حسين سدير برجالن بركود ڤد مالم ايت

ادڤون يڠ سات تون لاڬ اكن نمان تون سيد عمر بهاسين بڠسان سڤاف مك دي برلاير ببراڤ نڬري هڠڬ لال ماسق كنڬري سيك دان مڤاجر٢ اورڠ دسيت لنتس برديم دسيت هڠڬ سمڤي وفتله اي دنڬري سيك مك دقبوركن اورڠله ددالم نڬري سيك مك تون اتوله يڠ دسبت اورڠ دان دڬلر اورڠ هڠڬ سمڤي كڠد زمان سكارڠ اين برنام تون بسر سيك*

شهدان لاڬ يڠ سات تون مك اكن نمان تون ايت سيد محمد ابن احمد دان بڠسان يائيت قدسي دان تون ايت تورن لال برلاير ببراڤ نڬري لنتس ماسق كدالم نڬري ترڠڬان مڤاجر٢ اورڠ دسيت مك سڬال اورڠ ترڠڬان ڤون سكلين كاسه دان سوك سرت دڠن يقين منارة ڤرچاي كڠد هتين درڤد سڬال ڤڠجارن تون ايت مك دسبت اورڠله دان دڬلر اورڠله اكن دي داتوء مارڠ كران ادڤون سبب دڬلر اورڠ داتوء مارڠ ايت سبب يڠبرنام داتوء ايت تياد بوله سكال٢ ڤد عادة ددالم نڬري ترڠڬان دان ڤاهڠ جكلو تياد اورڠ يڠ اد ڤڠكت بڬين كران اداله يڠبرنام داتوء ايت سات نام يڠ كمليائن ڤد عادة اورڠ ددالم نڬري ترڠڬان دان ڤاهڠ ايت حرمت بسر نام داتوء ايت كمدين مك تون ايتڤون تله وفتله ڤد سات تمڤت اكن نام تمڤتن ايت مارڠ مك دسبت اورڠله دان دڬلر اورڠ اكن تون ايت داتوء مارڠ ددالم نڬري ترڠڬان ادن*

كمدين مك دملاكن لاڬ سبرمول درڤد چترن تون بسر ممڤاوه ايت الحبيب حسين نمان انق در الحبيب احمد ايت انق در الحبيب حسين ايت يائيت انق در الحبيب محمد يڠ بربڤس القدري لاڬ جمال‌الليل لاڬ بحسن لاڬ باعلوي لاڬ بڤساونن عرب لاڬ قريش لاڬ ابن هاشم لاڬ عبدالمطلب يائيت تروننن درڤد ذرية نبي محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم كمدين مك تيب٢ الحبيب حسين

انيله اصل فصل چتران الحبيب حسين ابن الحبيب احمد القدري تون بسر ممڤاوه شهدان مك ادڠون تون بسر ممڤاوه ايت اكن نمان يائيت السيد الشريف الحبيب حسين انق درڠد الحبيب احمد مك الحبيب احمد ايت انق درڠد الحبيب حسين دان الحبيب حسين ايت انق درڠد الحبيب محمد يڠبرڤس اكندي ايت القدري لاڠ سيد لاڠ شريف لاڠ جمال‌الليل لاڠ بحسن لاڠ باعلوي مك الحبيب حسين ايت د ڤرانڠكن د تانه عرب اكن نام نكرين تريم كمدين سمڤيله عمرن دلاڠن بلس تاهن مك اي ڤون تورنله در تريم ايت لال ماسق كنكري كولندي مك برهنت د سيت امڤت تاهن مڤاجي كتاب دڠن گورو سات ڤندیت بسر اكن نمان گورو ايت تون سيد محمد ابن حامد ددالم نكري كولندي مك سبنتر د كولندي دان سبنتر د كليكوت ڤولغ ڤرڠ الحبيب حسين ايت دڠن تيڠ اورڠ لاڠ تون۲ سيد يڠبرسام۲ مڤاجي دڠن الحبيب حسين ايت جمله منجاد امڤت اورڠ*

شهدان مك برهنت امڤت تاهن د سيت لنتس الحبيب حسين ايت سرت دڠن تيڠ اورڠ تون۲ ايت منت ايذين كڤد گرون يڠبرنام سيد محمد ابن حامد ايت هندق كلور در كولندي ايت مك گرون ترمله ڤرمنتائن ايت مك ادڠون يڠ سات تون ايت نمان تون سيد ابوبكر دان بغسان العيدروس منڤكلكن دير د نكري اچه لنتس برهنت د سيت مڤاجر۲ سكال اورڠ اچه ڤد زمان ايت هڤڠ سمڤي وفت مك د قبورکن اورڠله ددالم نكري اچه مك اتوله تونن يڠ د سبت اورڠ دان د كلر اورڠ هڤڠ سمڤي ڤد زمان اين د ڤڤكل اورڠ اكندي تون ايت برنام تون بسر اچه شهدان

بهو انيله فصل چرتران

كددوكن بغس القدري دمقاوه

دان ڤنتيانق

GESCHIEDENIS

VAN HET

BATAAFSCH EN HOLLANDSCH

GOUVERNEMENT

OP JAVA.

1802—1810.

DOOR

J. HAGEMAN JCZ.

In het eerste deel der „Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java," hebben wij op bl. 212, 217 en 222 met weinige woorden een kort overzigt kunnen geven van een der merkwaardigste tijdperken gedurende het bestaan van het europeesch gouvernement op Java. Die korte trekken wenschen wij in de volgende bladen uitgebreider voor te stellen, en daardoor als het ware aantevullen de gaping tusschen 1801 en 1810, of van:

1°. de levensbeschrijving van den gouverneur generaal van Overstraten, in het Tijds. voor Ned. Ind. III. I. bl. 204 en

2°. de geschiedenis der ned. o. i. bezittingen onder de fransche heerschappij, in hetzelfde tijdschrift, II jaarg. II dl. bl. 229,

beiden van den heer mr. P. Mijer, thans raad van Indië. Deze uitgebreidere geschiedenis van genoemd tijdvak bevat een gedeelte van het VII boek van het geheel, waarvan in het voorberigt voor het I deel der „Handleiding" bl. VIII, wordt melding gemaakt. De bronnen waaraan wij die hebben ontleend, worden opvolgende aangegeven, of zijn mondelinge berigten en mededeelingen van oog- en oorgetuigen, voor wier geloofwaardigheid wij kunnen instaan, en die ten deele nog in leven zijn, of die bereids den weg van al het vergankelijke zijn gegaan.

Na den dood van den 33sten gouverneur generaal, van Overstraten, werd de direkteur generaal Johannes Siberg, van Rotterdam, gekozen door de raden, tot opvolger in het bewind, en deze keuze werd den 22sten april 1802 door het staatsbewind der bataafsche republiek goedgekeurd (1). Zijn bewind volgde slechts het voetspoor van zijnen voorganger, en wat er gedurende zijn kort bestuur voorviel zullen we nader overzien. Hij werd, op zijn verzoek, door het genoemde staatsbewind, den 19den oktober 1804 ontslagen, en de waarneming van het gouverneurschap-generaal door dat staatsligchaam opgedragen aan den direkteur generaal Albertus Henricus Wiese, die den 15den junij 1805 het bewind overnam van Siberg, die destijds 65 jaren oud was, zijnde in 1740 geboren. Siberg had van 22 augustus 1801 af het bewind in handen gehad, dus 3 jaren, 9 maanden en 26 dagen. Hij bleef te Batavia. als ambteloos burger wonen, en overleed aldaar den 12den mei 1817, in den ouderdom van 76 jaren, 8 maanden en 4 dagen (2).

Bij zijne aftreding bestond het ligchaam der regering uit de volgende leden:

1. den gouverneur generaal Johannes Siberg, sinds 1801

---

(1) Naamregister van 1809.

(2) Bataviasche courant, mei 1817. Naamboekje van 1809 en 1810.

2. den direkteur generaal Albertus Henricus Wiese, sinds 1801.
3. den geëligeerden provisioneel eersten raad en direkteur generaal, gouverneur en direkteur van Java's noordoostkust, Nicolaus Engelhard, sinds 1802.
4. den raad Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk ordin. sinds 1799 (1).
5. idem mr. Cornelis Adrianus Canter Visscher, ordin. sinds 1802 (2).
6. idem mr. Jakob George van Rossum, ordin. sinds 1798, tevens president van den hoogen raad van justitie.
7. den raad extra-ordinair Wouter Hendrik van IJsseldijk, sinds 1799 (3).
8. idem idem Simon Hendrik Holle, sinds 1801 (4).
9. idem idem mr. Simon Hendrik Rose, sinds 1802, tevens resident van Cheribon, sinds 1800.
10. den raad extra- ordinair Petrus Theodorus Chassé, sinds 1802, tevens gouverneur en direkteur van Makasar, sinds 1799.
11. den raad extra-ordinair Jakobus Martinus Baljée, sinds 1802, tevens president van het kollegie van schepenen, sinds 1798.
12. den raad extra-ordinair mr. Wijnand van Hoesen, sinds 1802 (5).
13. den geassumeerden raad extra-ordinair Pieter Halbeeck, sinds

---

(1) Tevens ontvanger-generaal en postmeester-generaal.

(2) Tevens direkteur van de bank van leening, komm. van het kleinzegel en van de marine.

(3) Tevens kommissaris politiek der kerk en regent der godshuizen, presid. van het kollegie van heemraden.

(4) Tevens president der scholarchen en der weeskamer.

(5) Tevens direkteur van hetpennisten-gesticht.

1801, direkteur van de amfioen direktie sinds 1802, en der pennisten.

14. den geassumeerden raad extra-ordinair Simon de Sandel Roy, sinds 1800, tevens brigadier en hoofd der indiesche militie, voorts:

den eersten sekretaris der regering François van Braam, sinds 1800 en:

den tweeden dito dito Johannes Wilhelmus Moorrees, sinds 1801.

De aanstelling van den 35sten gouverneur generaal van Neêrlandsch Indie werd alzoo verleend door het staatsbewind der bataafsche republiek, den 19den oktober 1804, evenwel als waarnemend. Het is niet duidelijk op grond waarvan hem slechts de waarneming werd opgedragen, maar zoo veel is zeker, dat na het eindigen van genoemd bewind, koning Lodewijk van Holland den gouverneur generaal Wiese den 20sten junij 1806 bevestigde, en hem tevens aanstelde tot luitenant-generaal, chef der land- en zeemagt van de hollandsche bezittingen beoosten de kaap de Goede Hoop, en kommandeur van de orde der Unie van Holland (1).

Dit is de eerste benoeming van dien aard, voortgevloeid uit de adviezen der sedert 1791 benoemde kommissien voor de o. i. bezittingen van den staat der nederlandsche republiek.

Dit voorafgaand overzigt achten wij noodig ter betere beoordeeling van het vervolg der geschiedenis, die, betrekkelijk Java, hoofdzakelijk bepaald is tot het oproer in Cheribon, de vijandelijkheden der engelschen en de aankomst van den maarschalk Daendels.

Het landschap Cheribon, thans uitmakende de residentie van dien naam met het oostelijk gedeelte der Preangerlanden, was sinds 1682 een voorbeeld van rust en vrede, bij de zonder-

(1) Naamregister 1809.

linge splitsing onder drie of vier te gelijk heerschende vorsten, die elkander in voorrang opvolgden, zonder eigenlijke erfopvolging (1). Deze werd eerst geregeld bij een Kontrakt, gesloten op den 7den januarij 1752, door de Kompagnie ter eenre en de sulthans Sepoeh, Anom en pangeran adipati Cheribon ter andere zijde, waarbij bepaald werd, dat hunne waardigheden zouden overerven op hunne respektieve mannelijke erfgenamen, volgens de goedkeuring der regering van Batavia, en zoodanig, dat, bij kinderloos overlijden, het aandeel op den anderen overging, en alzoo opvolgelijk tot op een vierden vorst, panembahan getiteld. Al de inkomsten en het beheer der cheribonsche landen werden gelaten aan de drie eersten; alleen de pachten werden onderling verdeeld; Sepoeh en Cheribon trokken te zamen 800, Anom alleen 800, en Panembahan 200 rijksdaalders.

De toenmalige sulthan Sepoeh, de vijfde van dien naam, had verscheidene zonen, als: radja Kanoman, radja pangeran Adipati, radja Kabopaten en radja Lautan. Daarvan werd de eerste en oudste in 1765 voorbij gegaan bij de benoeming van kroonprins, waarvoor de tweede in aanmerking kwam, en toen sulthan Sepoeh V, in 1797 in 74 jarigen ouderdom overleed, volgde hem zijn tweede zoon op als Sepoeh VI, die in 1845 te Cheribon overleed, terwijl alzoo de oudste zoon, radja Kanoman werd voorbijgegaan.

Panembahan Cheribon overleed in 1773 kinderloos; zijn aandeel land, groot duizend tjatjas, werd benaderd door de beide sulthans Sepoeh en Anom, die het onderling verdeelden. Radja Cheribon, gezegd de 3de vorst, werd in 1798 naar Amboina verwijderd. Zijn aandeel land werd genaderd door sulthan Sepoeh VI. Thans bleven slechts de beide sultans over als gezagvoerende vorsten, en radja Kanoman bleef zonder eenig gezag en zonder middelen van onderhoud, terwijl de regering

(1) Zie Geschiedenis van Java van J. Hageman JCz. bl. 161 § 67 en verv. en bl. 215 § 172 en verv.

almede den 1 november 1799 de landen Segalaherang en Tjininga voor 20 jaren in huur nam van sulthan Anom. In het begin der 19de eeuw waren er alzoo nog slechts twee vorsten in de cheribonsche landen over, benevens een resident (1).

Het gezag der Kompagnie te Cheribon werd vertegenwoordigd door een resident. De regering van Batavia, latende de vorsten in het volle bezit en het genot van de voordeelen der landen, deed enkel hare souvereiniteits regten gelden jegens die vorsten, en zulks op grond van het traktaat van 7 januarij 1681. De sulthans moesten als tribut leveren produkten van uitvoer, rijst, suiker, koffij, peper, katoenen garens, indigo, areca, en de resident had hieromtrent de belangen der regering te behartigen en werd bijgestaan door een pakhuismeester, een boekhouder, een scriba en een oppermeester. Zijne bemoeijenissen waren overigens afgescheiden van het beheer der landen. Deze waren door de vorsten verdeeld onder de prinsen van den bloede of werden voor eigene rekening beheerd. Allen verhuurden deze landen weder aan chinezen, om op die wijze zich gemakkelijker en zekerder inkomen te bezorgen. Deze pachters betaalden pachtschat en mergelden het volk uit. De sulthans bleven vreemd aan hunne onderdanen en bemoeiden zich niet met eenig bestuur. De resident kon zich niet met dat bestuur inlaten zonder verantwoordelijkheid op zich te laden, en zijne raadgevingen werden niet altijd met gunstig gevolg bekroond. De Kompagnies dienaren trokken geene de minste voordeelen uit de landen, welke omstandigheid genoegzaam was, om zich niet te bemoeijen met het inwendig beheer. Sinds 1800 was resident te Cheribon mr. Simon Hendrik Rose, raad extra-ordinair der regering, en sinds 1804 Francois van Braam (2).

(1) Engelhard, Staat O. I. bez. 47, 48, 98. Rapport, Ind. Arch. 1850. III deel. Vergel. Tijds. N. I. 1849, I. 433 Berigten van familieleden.

(2) Engelhard, als voren. Naamboekje 1804, 1809.

Dit ongeregeld administratief beheer en deze slechte wijze van regeren, droegen weldra wrange vruchten. Aan den eenen kant de knevelarijen en afpersingen der chinesche pachters met hunne bandeloosheid, en aan den anderen kant de miskennende behandeling en minachting van de broeders van sulthan Sepoe, radja Kanoman, Kabopaten en Lautan, deden groot misnoegen ontstaan. Reeds tijdens den kommissaris generaal Nederburgh was het beklag over de behandeling van radja Kanoman ter ooren der regering gekomen; hij verkreeg eenig onderhoud, dat hem later weder ontnomen werd. Het landvolk, hierover aangedaan, begon daardoor in opschudding te geraken onder aanvoering van tapa's, geestelijke dweepers van allerlei gedaante en ouderdom, die de bevolking als voorgangers of hemelsche wezens aanzag, en die, onder den dekmantel van heiligheid, een groot aantal chinezen deden vermoorden. Deze voorgangers, met den naam van oproermakers bestempeld, elders „kraman" geheeten, waren meerendeels lieden uit de heffe des volks, grijsaards met vodden bedekt, jongelingen zonder opvoeding, geestdrijvers met middelmatige bekwaamheden, die zich echter weidsche titels gaven, en de bevolking met zich herom voerden. Sommigen gaven voor eene nieuwe godsdienst te willen invoeren, en durfden te midden van mohamedanen, den profeet verachten. Onder deze tapa's waren de voornaamste bagoes Rangin, bagoes Arisim, bagoes Sidong en bagoes Soewasa.

Dusdanig waren de oorzaken der onlusten en de gevolgen van eene pachtregering van een heir knevelaars. In 1802 was het geheele land in oproer en opschudding. Allerwegen werden de chinesche pachters omgebragt. Ten laatste raakten 's Komp. inkomsten er mede gemoeid en nu bemoeide de regering zich met de zaak. De sulthans klaagden de prinsen radja's Kanoman, Kabopaten en Lautan aan en wezen op hen als de oorzaken der onlusten; de regering wees hun in 1804 Batavia als verblijfplaats aan. Een groot aantal cheribonners toog nu op weg

om hen te Batavia terug te vragen. Men verdreef ze, en de regering verwijderde gezegde prinsen naar Amboina. Dit deed de opschudding in het land nog meer ontvlammen.

De regering van Batavia, bevreesd dat de gestadige oproeren in de cheribonsche landen eindelijk zouden overslaan tot die onder haar beheer, zond den raad extra-ordinair Pieter Walbeeck als kommissaris naar Cheribon, ten einde met den resident François van Braam, op eene vreedzame dan wel gevoelige wijze het oproer te stillen. Maar het land was vol van oproer, aangestookt door priesters en dweepers; nergens waren bruikbare wegen voor krijgstogten; eene besmettelijke ziekte heerschte onder het volk en werd door de volksmenners in hun voordeel aangewend; de sulthans hadden magt, gezag noch invloed; overal zwierven gewapende benden het land door en bedreven allerlei gruwelen en baldadigheden; geene der bij de hand genomene middelen tot demping van den opstand waren toereikende; krijgstogten konden niet allerwegen plaats vinden; alle voorslagen tot minnelijke schikking bleven buiten gevolg, en de afkeerigheid was zoo groot, dat de oproerigen verscheidene zendelingen van den kommissaris en den resident vermoordden, en er geene meer wilden ontvangen (1).

Alle pogingen van den kommissaris Walbeeck waren dus te vergeefs. De regering, beducht voor de gevolgen van dezen staat van zaken, besloot een anderen weg in te slaan, en door krachtdadiger middelen het oproer te dempen. Bij order van 23 junij 1806 ontving de toenmalige gouverneur van Java's noordoostkust, Nicolaus Engelhard, den last, om met den meest mogelijken spoed al de in den wapenhandel geoefende en in

(1) Engelhard, als voren. Crawfurd, I. 30. Mondelinge mededeelingen. Engelhard zegt, in zijnen Staat der O. J. B. onder Daendels, bl. 46, 99, dat Kanoman gebannen werd om goede redenen; welke deze waren blijkt niet verder dan als voren gezegd.

den oosthoek voorhanden militairen naar Cheribon aftezenden. Dit getal bestond uit een bataillon madurezen in dienst der regering, te Soerabaja in garnizoen liggende, en twee onbezoldigde bataillons van den regent van Madura, te Bangkalan aanwezig. Deze troepen stonden onder bevel van pangeran Setja di ningrat, oudsten zoon van den toenmaligen panembahan van Madura (later sulthans I en II).

De gouverneur Engelhard, een der weinige mannen van vast karakter, ten gevolge der tijdomstandigheden te dier tijd en later te zeer miskend, vertrok dientengevolge den 16den julij 1806 van Samarang, en liet op de kantoren en in de landschappen Pekalongan en Tagal de noodige orders tot beveiliging, voor het geval dat de opstandelingen, door krijgsbewegingen in het naauw gebragt, zich genoodzaakt mogten vinden elders een goed heenkomen te zoeken, dan wel als het oproer hierheen mogt overslaan. Den 20sten julij kwam hij te Cheribon met eenige vaartuigen en een gevolg van 720 koppen. De pangeran van Madura met zijne troepen, onder aanvoering van den majoor en kommandant der militie in den oosthoek, Carl von Franquemont, kwam aldaar den 25sten julij aan. De militaire magt der regering, op dat tijdstip elders in het cheribonsche gelegerd, bedroeg als volgt:

te Indramajoe, in het noordwesten, 332 man, onder den bevelhebber Bonnelle;

te Karangsambong, op de westergrens, 151 man, onder Kieverlijn;

te Tjibitjong, mede op de westergrens, 189 man, onder Penasse;

te Lossari, op de ooster grens, 1067 man, onder De Chasteauvieux;

terwijl te Cheribon een garnizoen lag van 278 man onder Gaupp; zoodat de voorhanden krijgsmagt, zonder de medegebragte, bedroeg 1997 koppen, waaronder 1852 inlanders. Daarentegen schatte men het getal der in benden

rondzwervende insurgenten op 40000 weerbare mannen, gewapend met vuur- en zijdgeweer, pieken en allerlei tuig. De gezamelijke krijgsmagt stond onder den luitenant-kolonel G. C. J. Gaupp als bevelhebber der troepen, onder den kommissaris Walbeeck. Dusdanig was de toestand van zaken bij de komst van Engelhard (1).

Maar bevorens te ondernemen den opstand door kracht van wapenen te dwingen, meende de ervaren Engelhard het raadzamer, den weg van vreedzame onderhandeling in te slaan, op het voorbeeld van alle vroegere oorlogen en derzelver bevrediging op Java. Hij had dus van Samarang in zijn gevolg medegenomen en over den landweg gezonden, eenige vertrouwde priesters en volgelingen, ten einde de gesteldheid van zaken op te nemen, de schuilplaatsen der opstandelingen te bezoeken, de wijze van bewapening en aanvoering nategaan, de aanleidende redenen optesporen, en de hoofden en minderen tot vreedzamer gevoelens te brengen. Deze zendelingen, te Cheribon aangekomen, gaven van een en ander genoegzaam opening, om daarmede, bij het mislukken der onderhandelingen, militaire bewegingen met vrucht te kunnen ondernemen. Een oud man, genaamd bagoes Sidong, benevens zijne zonen Soewasa en Arisim, waren de voorname volksleiders. De zendelingen gaven overigens geruststellende berigten, hierop neerkomende, dat zij aan de vermaningen van Engelhard, hun reeds uit vorige betrekkingen bekend, gehoor zouden geven en in hem vertrouwen stellen.

Deze geruststellende berigten werden gevolgd op den 23sten julij, door eenen brief van genoemde opperhoofden aan den kommissaris Engelhard, bij welken zij te kennen gaven, in opregtheid te willen handelen en den wensch uitten, dat de verwijderde prinsen radja Kanoman, Kabopaten en Lautan bene-

(1) Engelhard, Rapport, Ind. Archief III. 83.

vens eenigen hunner medgezellen, mogten wederkeeen; alsmede, dat integendeel zeven gehate personen, prinsen, priesters en eene prinses, als bewerkers van vele onheilen, mogten worden verbannen. Voorts dat aan den voornoemden radja Kanoman een gedeelte der landen van Cheribon ter besturing mogt worden afgestaan en alle chinezen uit de binnenlanden geweerd, als zijnde deze enkel onderdrukkers en knevelaars van het volk. Zij beschuldigden de genoemde zeven personen van vorderingen op de mindere volkshoofden, die wederkeerig de gevorderde sommen moesten eischen van de chinesche pachters, welk bezwaar terug werkte op den geringen man, die onder de huur- of pandgift door de chinezen uitgezogen werd. Ten slotte verzochten zij dat de krijgsmagt verwijderd en eene algemeene vergiffenis mogt verleend worden.

De opstand bepaalde zich alleen tot de sulthanslanden. Het was vooral het priesterdom, bijgestaan door de opgenoemde tapa's, dat het domme volk wijs maakte dat de besmettelijke ziekte in het land eene bezoeking des hemels was over het afwezen van radja Kanoman, bij wiens wederkeer de ziekte zoude ophouden. De gemeene man, in het cheribonsche vooral, sloeg en slaat nog te veel geloof aan wigchelarijen en dergelijke wonderlijke redeneringen, dan dat zoo iets uit zijn hoofd was te praten, en zoo vond de rebellie steeds voedsel (1).

De kommissaris Engelhard, dit alles in overweging nemende, beantwoordde den brief van bagoes Sidong met een schrijven, waarin hij hem zijne euveldaden voor oogen hield en beloofde aan de verzoeken des volks gehoor te zullen verleenen, zoo de opstandelingen weder naar hun huis en have terugkeerden; dat de krijgsmagt, zonder bewegingen, enkel de posten zoude blijven bewaken, maar de opstandelingen zou ver-

(1) Engelhard, Rapport, 93, 94, 101. Vergelijk Daendels, I, 10, 23, 24.

delgen, zoo zij aan vermaningen geen gehoor gaven; dat hij kommissaris te Tjibitjong een der opperhoofden of zendelingen wilde ontvangen in gesprek, of wel een andere en nadere verklaring verlangde. Hierop kwam den 3den augustus een nader schrijven van bagoes Arisim en Soewasa, die zich bereid toonden, den kommissaris te ontmoeten te Palimanang. De kommissaris vertrok daarheen den 4den, maar wachtte te vergeefs, daar genoemde hoofden lieten weten, dat zij al hunne onderhoofden moesten verzamelen, en dus eerst den 7den, zijnde donderdag, zich wilden onderwerpen. Deze misleiding werd wel eenigzins euvel opgenomen, maar Engelhard, de noodzakelijkheid inziende, nam de belofte aan, deed andermaal bedreigingen en nam de bij deze gelegenheid in onderwerping komende geringere hoofden in vrede aan, waaronder de demang Waroe, een bejaard en schrander man, die bevorens in eenen aanval tegen Tjibitjong den aanvoerder was geweest.

De kommissaris zond alsnu den regent van Kendal, die in zijn gevolg was, naar de beide opperhoofden, om hen voorintemen, daar de schroomvalligheid en langdradigheid in onderhandeling met javanen te wel door hem, den ervaren kenner van het javaansch karakter, werd ingezien, en twee dagen later toog hij zelf op weg naar Tjibitjong tot ontvangst der opperhoofden, voor welke gelegenheid zekere plegtigheid werd ingesteld om indruk te maken. Maar van al de hoofden kwam alleen Arisim den 7den augustus in onderwerping, wordende de anderen door vrees wederhouden. Engelhard schonk Arisim, die veel berouw betoonde, volkomen vergiffenis en vorderde van hem een eed van getrouwheid, die door hem en zijne volgelingen, ongeveer duizend in getal, gereedelijk werd afgelegd. Aan Arisim werden zijne afgenomene wapens en een pardonbrief gegeven, met aansporing om ook zijne familie tot onderwerping aantesporen.

Deze plegtige ceremonie had goede uitwerking; de andere

opperhoofden toonden zich bereid tot onderwerping op den zelfden voet. De dag van 11 augustus en dezelfde plaats werd daartoe bepaald. Bagoes Sidong, een negentigjarig man, benevens zijn zoon Soewasa en ongeveer vijftienhonderd volgelingen onderwierpen zich aan Engelhard, verzochten de bescherming der Kompagnie en de opheffing der bezwaren door de vervulling der gedane verzoeken, terwijl Sidong voorgaf nimmer eenig kwaad in den zin gehad te hebben, en door de bevolking, als de oudste in jaren, tot voorganger gekozen te zijn, brengende hij vele bewijzen van berouw bij, onder verontschuldiging van het volk, dat gebukt ging onder ondragelijke knevelarij en ellende. De kommissaris verleende den grijsaard en al de zijnen, uit naam der Kompagnie (de regering van Batavia), gelijke vergiffenis als Arisim en hiermede was de opstand gedempt in eenige dagen tijds, terwijl men bevorens zulks in geene maanden en jaren had kunnen doen. Eenige mindere hoofden kwamen op den 13den augustus met een gevolg van 13,000 mannen in onderwerping te Cheribon, waarheen nu alle krijgsmagt werd bij een getrokken, en van waar uit de kommissaris Engelhard eene algeheele amnestie proklameerde.

Al de onderworpen opperhoofden werden nu op den 28sten augustus ter hoofdplaats Cheribon vergaderd, om hunne belangen in te brengen. De verzoeken waren grootendeels gelijkluidend, en voornamelijk neêrkomende, op de ontheffing van de gehoorzaamheid aan de beide sulthans Sepoeh en Anom, om reden dezen zoo weinig belang stelden in de welvaart van het cheribonsche volk, dat alle oude instellingen en herkomsten versmaad en de inwoners slechts als slaven beschouwd en behandeld werden; ten anderen waren de verzoeken algemeen om de terugkeering van den verwijderden radja Kanoman, die de echte afstammeling der vorsten was, alsmede van diens broeders en verwanten, aan wien een deel van het landsbestuur en genoeg-

zame middelen van onderhoud mogten worden verleend; derdens, dat alle chinezen uit het binnenland mogten worden geweerd en hun alle landbezit, huur en pacht mogt worden ontzegd, terwijl de bazars door inlanders konden worden geadministreerd; vierdens, dat aan de ingezetenen mogt worden gewaarborgd het vrij beheer over eigen produkt, behoudens het tribut aan de Kompagnie (de regering); vijfdens, dat mogt worden perk gesteld aan het willekeurig afzetten en aanstellen der dorps- en distriktshoofden tegen een hoog ambtgeld, dat toch van den geringen man werd afgeperst; zesdens, dat de knevelarij der sulthans, prinsen, chinezen en al hunne trawanten mogt worden verboden en de voornaamste onderdrukkers mogten worden verbannen; terwijl ten slotte de groote transportkosten en de knevelende handelwijze bij het afleveren van kontingent of tribut-produkten mede een onderwerp van bezwaar uitmaakten.

De kommissaris Engelhard had hier alzoo aan veelzijdige belangen en eischen te voldoen. Hij wist echter, met dat ernstfest en deftig karakter, dat men bij vele dienaren der Kompagnie opmerkt, ieder genoegen te geven en de vervulling van aller wensch en verlangen door beloften te doen hoopen.

De ontheffing van de gehoorzaamheid aan de sulthans en de verwijdering van gehate personen werd echter geweigerd, om reden zij, de verzoekers, tot oproerigheid waren overgeslagen, en zij zich alzoo aan misdadige handelingen hadden schuldig gemaakt. Om echter allen genoegen te geven, en de gelegenheid te baat te nemen om de magt der sulthans te knotten of te verkorten ten voordeele van het europeesch gouvernement, ging Engelhard, den 1sten september 1806, eene nieuwe overeenkomst aan met de sulthans, waarvan het volgende de hoofdzakelijke inhoud was:

„Dat hij kommissaris in aanmerking nam de slechte wijze „van beheer, waardoor de vorsten zich onwaardig gemaakt had-

„den en hun land reeds door den afstand van soesoehoenan „Hamangkoerat I in 1677 het wettig eigendom was geworden „van de Kompagnie, evenwel namens de „regering van Bata„via" de cheribonsche landen „in leen" ter beheering afstond „aan de sulthans, om die als regenten te besturen naar de „volgende voorschriften:

„I. de sulthans namen aan om te betalen al de onkosten „besteed tot demping van den opstand en zulks ingevolge „art. 2 van het kontrakt van 7 januarij 1681, proportioneel, „bij termijnen, langstens in tien jaren tijds:

„II. de regering (het gouvernement) trok aan zich de „1000 tjatjas land, bezeten geweest bij den in 1773 overle„den laatsten panembahan Cheribon, en destijds, bij mangel van „nazaten, verdeeld onder de beide sulthans Sepoeh en Anom deze terugname bleef ter keuze van de regering, gelijk mede die der andere distrikten die aan de sulthans verbleven in leenbezit.

„III. de twee sulthans zouden ieder een deel der landen „in beheer erlangen, en ieder een rijksbestierder en drie „ministers hebben. De benoeming van alle hoogere en la„gere ambtenaren verbleef aan de regering, of aan den resi„dent op voordragt der sulthans. Zij konden niet willekeurig „worden afgezet, en hadden voor hunne aanstelling niets te „betalen.

„IV. er werden geene andere pangerans erkend, dan „alleen zonen van sulthans uit echten bedde; de overige prinsen „erlangden den titel van radhen; de verhefling tot pangeran „bleef aan de regering.

„V. de belastingen moesten gelijkelijk worden verdeeld. „Er mogt geen overloop van volk uit het eene distrikt naar „het andere plaats vinden. Aan de chinezen werd het ver„blijf in de binnenlanden en het huren van landen ontzegd; „de regering behield evenwel exceptien hierin voor zich.

„VI. aan de sulthans werd de regtsmagt ontnomen en „deze gesteld in handen van eenen landraad, waarin de resi- „dent voorzat, en waarvan zij slechts leden waren. De pries- „ters en regters mogten niet met de sulthans vermaagschapt zijn.

„VII. de sulthans werden verpligt tot het aankweeken van „produkten voor de europesche markt en tot de levering daar- „van aan het gouvernement, tegen vastgestelde doch lage prij- „zen. Zij moesten de houtbosschen afstaan, en ontvingen voor „kap- en sleeploon 4600 rijksdaalders 's jaars. Hun werd me- „de de levering van 1,320,000 ponden rijst opgelegd.

„VIII. het pandelingschap werd verboden. De heeredien- „sten werden verminderd. Geldafpersingen werden op strenge „poenaliteiten ontzegd.

„IX. het monopolie van opium, lijnwaden, specerijen, „koffij, peper, indigo en katoenen garens bleef aan het gou- „vernement.

„X. het werd den sulthans ten strengste ontzegd, buiten „hun territoir te gaan of briefwisseling met buitenlandsche vor- „sten te houden.

„XI. de sulthans behielden ieder een jaarlijksch inkomen „van 1125 rijksdaalders, te vinden uit de pachten en zon- „der verdere revenuen.

„XII. het kontrakt van 1 november 1799, waarbij het „gouvernement de landen Segalaherang, en Tjuniaga (Tjininga) „van sulthan Anom voor 20 jaren in pacht genomen had, „bleef van volle kracht" (1).

Dusdanig was de inhoud van het laatste kontrakt met de cheribonsche vorsten, tijdens het oude gouvernements bewind. Wij merken er in op, dat daarin niet meer voorkwam de naam van „kompagnie," maar dat er slechts in gewaagd werd van een „bataafsch gouvernement" als een superieur, en „eene

(1) Engelhard, Ind. Arch. II. 168. verv. 240. verv. Idem, Overzigt, 355, verv.

geoktroijeerde oost-indische kompagnie" als een inferieur ligchaam. Het was geteekend door de sulthans Sepoeh en Anom, den gouverneur en kommissaris Nicolaus Engelhard, den resident François van Braam, den sekretaris van politie Albertus van Middelkoop, den pakhuismeester Jan Willem Domis, de rijksbestierders der sulthans, en als getuigen door den pangeran van Madura Setja di ningrat, den luitenant-kolonel Carel Gaupp en den majoor Carl von Franquemont. De voornaamste voorwaarde, de terugkeer van radja Kanoman, vond eerst uitvoering in 1807, en de beschikkingen omtrent de verdere voldoening der bij het kontrakt gestelde bepalingen bleven bij de regering zoo lang hangen, tot een geheele ommekeer van zaken in 1808 alle maatregelen verijdelde, zoo als wij in den loop der geschiedenis zullen zien.

De tweede voorname episode, tijdens de regeringen van Siberg en Wiese, maken uit de vijandelijkheden der engelschen op de kust van Java. Schoon zij, bij gelegenheid van den eersten aanval, in 1800, Java in staat van blokkade verklaard hadden, deden zij geene openbare pogingen tot landing op een of ander punt, maar alleen het zeewezen afbreuk. De zeemagt van het gouvernement, die in de lange jaren van oorlog en afgescheidenheid van het moederland tot niet was gedaald, en waaromtrent de oorzaken geheel tot de geschiedenis van de republiek der Vereenigde Nederlanden en de Bataafsche republiek behooren, werd eerst in 1802 eenigzins verbeterd, door de komst van den schout bij nacht Dekker en den admiraal Hartsinck.

Wij zijn in de omstandigheid en gelegenheid geweest, van ooggetuigen en tijdgenooten het volgende te vernemen. De regering bezat de indische vaartuigen Zeerob, Zeeploeg, Bustaff, Arend, Patriot, Ceres en 13 mindere met 168 stukken geschut, en die allen, voor het einde van 1807, door de engelschen werden genomen of verbrand. De schout bij nacht Dekker kwam op het laatst van 1802, met drie schepen, voerende 112 stukken, op Java,

en bragt tevens de troepen mede, die in dienst der Kompagnie aan de kaap de Goede Hoop hadden gelegen, en bestonden uit het overschot van het 27ste bataillon infanterie. De admiraal Hartsinck kwam in februarij 1804 op Java aan met twee linieschepen en een korvet. De regering erlangde hierdoor wel eene vloot, maar de schepen waren zwak bemanen slecht gewapend en toegerust. De regering had destijds nog geen gezag over deze hollandsche zeemagt, evenmin als over de opvolgende door het gouvernement der Bataafsche republiek naar Java gezonden fransche hulptroepen, en het gaf aanleiding tot vele botsingen en tot eene krachteloosheid, die verbazend is bij de omstandigheden en die ons nu onmogelijk te gelooven moge schijnen (1). Die krachteloosheid was het ongelukkig gevolg der partijzucht en der geheime bevelen, die de onderscheidene bevelhebbers uit Holland met zich mede bragten, en eerst eindigden bij den ondergang der zeemagt, der vrijheid en der onafhankelijkheid van een door partijen verscheurd moederland, dat de bezittingen in haren, door karakters zonder vaderlandsliefde toegejuichten val medesleepte.

De regering had, zoo als gezegd is, geen onmiddelijk gezag over de zeemagt, die uit de zieltogende republiek gezonden was, op het voorstel van de zeevoogden Vaillant, Ver Huell en Gravestein, in 1793 in kommissie benoemd om een stelsel van verdediging der bezittingen in Azia te ontwerpen. Alleen kon de regering zich verzetten tegen den wederkeer naar Europa. Echter miskende de schout bij nacht Dekker dit gezag zoodanig, dat hij, tegen den wil der regering en tegen haar besluit, naar Holland terugkeerde in hetzelfde jaar van zijne komst. De raadpensionaris der Bataafsche republiek, Schimmelpenninck, deed hem daarom voor eenen krijgsraad teregt-

(1) Zoo als boven gemeld is werd Wiese eerst den 20 Junij 1806 tot chef der krijgsmagt te water en te lande benoemd.

staan. Ten gevolge van een vonnis van dien krijgsraad werd hij, in 1803, doodgeschoten, omdat hij de bevelen der hooge overheid op Java niet had geëerbiedigd. De admiraal Hartsinck hield zijn verblijf niet op de schepen waarover hij bevel voerde, maar te Batavia aan den wal, en had, volgens veler gevoelen, geheimen last om werkeloos te blijven. In 1804 bestond 's gouvernements eigene en hulpzeemagt nog uit vier linieschepen, vier fregatten, drie korvetten, een brik en dertien andere schepen van de oude Kompagnie herkomstig. Na 1804 kwamen er geene schepen uit Holland meer op Batavia aan. Wij zullen nader het lot van alle oorlogbodems tot op den laatsten toe overzien.

Het kan de aandacht niet ontgaan van den opmerkzamen beschouwer der geschiedenis van het toenmalig tijdsgewricht, dat de zonderlingste tegenstrijdigheden als met geweld den val der hollandsche regering op Java den weg baanden. Het bataafsche gouvernement was geallieerd met het fransche. De uitzending van hulptroepen in 1804 was hiervan het gevolg, zoodat sinds 1804 reeds fransche krijgsbenden Batavia als het ware moesten beschermen tegen uitlandsch geweld. Zij waren in soldij genomen, even als de zwitsers en wurtembergers, en bestonden uit het 12de bataillon van 5 kompagniën, onder 21 officieren. Bij hunne aankomst te Batavia werden zij aangevoerd door een generaal, die door het fransche bewind uitgezonden was, maar wiens naam wij niet hebben kunnen te weten krijgen. De gouverneur generaal Siberg ontving deze hulptroepen wel, maar zond den franschen generaal terug naar Holland, als „onnoodig" op Java. Denkelijk vreesde men voor een tweede voorbeeld als dat van den generaal-majoor Nordman, onder het bestuur van Van Overstraten (1).

---

(1) Tijdgenooten. Zie Tijds. N. I. III. I. 252; Nederburgh, Verh. 177; Naamboekje 1805. Sommigen noemen dien franschen generaal, admiraal Sercy of Sourcy.

Eene gelijke onverklaarbare omstandigheid vinden wij omtrent de zeemagt. Wij hebben gezien hoe de Bataafsche republiek opvolgend oorlogschepen uitzond, en de admiraal zijn verblijf aan den wal hield. Destijds waren in Indië nog de fransche oorlogschepen Marengo, Belle Poule, Suffisante, eene korvet en eene brik, te zamen met 208 stukken gewapend, en onder den admiraal Linois. Eene vereeniging der beide vloten in de indische wateren had kunnen leiden tot eene krachtdadige tegenweer tegen den Engelschen. Maar zoo wel deze als de hollandsche bevelhebbers volgden eene andere staatkunde. De meening van tijdgenooten is, dat aan Hartsinck in Holland opgedragen was, vooral Java niet te verlaten met zijne scheepsmagt. Hij nam het letterlijk op voor zijn eigen persoon, welligt uit vrees voor een gelijk lot als Dekker; en eerst toen het laatste zijner schepen was vernield verliet hij Java en ging naar Amerika, in 1807.

De engelschen, overtuigd van de mogelijkheid eener vereeniging van beide vloten, in weerwil van hunne geheime middelen om de bevelhebbers aan de hollandsche zijde tot lijdelijkheid te nopen (1), zonden in 1806 den admiraal Pellew naar Java, met 4 linieschepen, 2 fregatten en 1 brik, te zamen met 356 stukken gewapend, (volgens anderen van andere charters), en met deze scheepsmagt verschenen zij den 27sten november 1806 voor Batavia, waar men eene andere blokkade voorzag, even als in 1800. Tijdgenooten geven de namen dezer schepen op als: de Culloden, Powerfull, Russell, Bellevue, Terpsichore, Drake en Seaflower. De ter reede van Batavia liggende schepen werden al dadelijk aangetast; de brik Wilhelmina werd genomen; het fregat Phoenix, de Zeeploeg

(1) Zie, onder anderen, het advies van den fiskaal Muntinghe over het verlies van Banda, 1802. 1e stuk; en Bandasche aanteeken. Ind. Arch. II. 411. De naam des toenmaligen prinsen van Oranje was het voorname middel.

van 14 stukken, 6 andere vaartuigen met 72 stukken en 20 koopvaarders werden op strand gejaagd en verbrand. Na deze vijandelijkheden zeilden de engelschen weg.

Elders was het niet minder gemunt op de scheepsmagt van het gouvernement, die den engelschen een doorn in het oog was. Wij zullen hieronder een overzigt dezer verwoestingen nemen; vooraf is onze aandacht gevestigd op de vijandelijkheden der engelschen voor Soerabaja. Bij de gebeurtenissen ter reede van Batavia was de regering bedacht voor den oosthoek. Te Soerabaja waren gezaghebbers Frederik Jakob Rothenbuhler, gezaghebber over Java's oosthoek sinds 1799, en Carl von Franquemont, majoor kommandant over de militie in den oosthoek sinds 1803. De kapitein ter zee Cowell, een amerikaan in gouvernements dienst, was belast met het maritiem gezag. Een raad van politie, bestaande uit den gezaghebber, den kommandant der militie, den administrateur, den fiskaal, den scriba, was superieur aan de gezagvoerders in het civiele en militaire, en had te oordeelen over de verdediging van den oosthoek.

Behalve de genoemde zeekapitein Cowell was er nog een amerikaansche zeeofficier, Melems genaamd, in dienst des gouvernements, in den oosthoek aanwezig. Deze beide lieden schijnen geene genoegzame ondergeschiktheid te hebben bezeten, althans de gouverneur generaal Wiese verordende bij geheim bevel, dat wanneer deze beide zeeofficieren niet onder den militairen kommandant (von Franquemont) wilden dienen, zij dan ook geen aandeel konden erlangen in de verdediging van dit deel van Java, waarvan Soerabaja de hoofdplaats en het middelpunt was. Ook gebood de hooge regering, dat, bij verschijning van eenen vijand, superieur in magt, Grissee moest worden verlaten. Aldaar was resident sinds 1799 Carel van Naerssen; Cowell was er marine bevelhebber en had hier onder zijne bevelen ter reede liggende de linieschepen

Pluto en Revolutie ieder met 68, de Kortenaar met 60, en het schip Bustaff met 40 kanonnen, slecht bemand en voorzien en buiten staat om zee te kiezen. De kolonel Cowell versterkte op eigene autoriteit den ingang der straat Madura, rigtte voor het eiland Mangari, ter plaatse waar nu het fort Erfprins ligt, eene drijvende batterij op, en wierp batterijen op te Sambilangan op Madura en te Grissee. Al deze werken bleken nader nutteloos te zijn door de breedte van het vaarwater en de geringheid der krijgsmagt. Dit moge nu in zeker opzigt vreemd schijnen, maar de gelegenheid is geheel veranderd door de aanslibbing en vernaauwing van het vaarwater. Te Soerabaja lag destijds een zwak garnizoen, weinige invalide europeanen, eenige benden madurezen, sumanappers en javanen, geregeld en ongeregeld, een zamenraapsel in den nood, onder tien infanterie en drie artillerie officieren. Versterkingen waren er niet. Te Bangkalan op Madura lag een korps madurezen onder den prins van Madura; aldaar was resident Hendrik van Ligten, sinds 1800.

Dit overzigt van den staat van zaken in den oosthoek moge dienen om ons oordeel op te schorten over de volgende gebeurtenissen. Den laatsten november 1807 kwam de bovengenoemde admiraal Edward Pellew met acht oorlogschepen, de Culloden, Powerfull, Fox, Corlyn, Samarang, Victor, Seaflower en Diana, te zamen voerende 270 kannonen, voor de straat Madura. Zijne vordering was het innemen van proviand; zijn voornemen evenwel was, om de voor Grissee liggende, eenig overgeblevene schepen van het gouvernement te vernielen, doch geenzins om iets anders vijandelijks uittevoeren. Wij hebben de volgende toedragt der zaken van oog- en oorgetuigen, die deel namen aan de handelingen, en waarvan nog verscheidenen in leven en wezen zijn, of van hunne kinderen en magen, en, bij een vergelijk met de elders voorkomende opgaven, zal men wel verschillen vinden; maar partijschap en on-

juistheid hebben immer in geschriften veel verkeerd voorgesteld.

Op het eerste vernemen van het aanwezen van engelsche oorlogschepen voor de straat van Madura, vatte de resident van Ligten post bij de batterij te Sambilangan met een aantal madurezen, en maakte zich gereed om de één voor één het vaarwater binnenkomende schepen met gloeijende kogels te beschieten. Dit was in den morgen van 1 december 1807. Dit vuur deed echter weinig kwaad; maar de engelschen beantwoordden het niettemin met een wel onderhouden vuur, waardoor een of twee madurezen gedood en een aantal boomtakken afgeschoten werden. Zoodra het gevaar tot die hoogte kwam, verlieten de verdedigers dezer batterij hals over kop dezen post, en de schepen zeilden door, tot voor Grissee (1). Van de drijvende batterij bij het eiland Mangari verneemt men niets, en men moet alzoo betwijfelen of deze versterking er wel bestond of bruikbaar was.

De batterij te Grissee bestond uit een halfronden opgeworpen aardhoop, waarachter eenige stukken op rolpaarden, bediend door een paar dozijn matrozen en eenig ander volk, dat van de ter reede liggende schepen genomen was, zijnde deze vaartuigen, zoo als opgemerkt is, buiten staat om zee te kiezen, in weerwil waarvan de kolonel Cowell niettemin den vijand op stroom wilde aanvallen, schoon de raad van politie te Soerabaja hem zulks verbood, daar dit verzet tegen eenen overmagtigen vijand noodlottige gevolgen hebben kon, zoowel voor Grissee als voor Soerabaja, bij de opgegeven omstandigheden. Maar deze officier stoorde zich aan dit verbod niet, en de raad

---

(1) Vergel. Engelh. Overzigt, 93- 95; Besch. over de zeem. (van Const. Rebecque), anonym; waarin vele onnaauwkeurigheden. Daendels was eenzijdig ingelicht, volgens ooggetuigen.

van politie stelde hem daarom in staat van arrest, om der gevolgen wille.

De schepen bleven deels middens vaarwaters, deels onder den wal tot voor Grissee. Een der vaartuigen wierp zijn anker voor de batterij. Geheel Grissee kwam in rep en roer, daar men voor eene landing vreesde. De engelschen vorderden proviand. De varensgezellen die bij de batterij stonden, liepen deels weg. Een twintigtal kanonniers en matrozen meenden met vuren te moeten beginnen, hetgeen hun verboden werd. Een beschonken jonker lostte niettemin een schot. De kogel vloog over het engelsche schip heen. De bevelhebber van dit schip dreigde Grissee te bombarderen zoo er meer schoten vielen. Nu ontstond er een panische schrik onder de batterij bedienden. Alle man ging hals over kop op den loop, verliet Grissee, en sloeg den weg in naar Soerabaja. Dit was op den achtermiddag van 1 december 1807. De vlugtelingen kwamen, langs den door en door moerassigen weg van 12 palen ver, over Simo, eerst des morgens te Soerabaja aan, verspreidende schrik onder de gemeente aldaar. De engelsche admiraal Pellew landde te Grissee met zijnen staf, en verzocht den resident van Naerssen zijne funktien te blijven waarnemen. Deze onderwierp dit voorstel aan den raad van politie te Soerabaja, die daarmede genoegen nam. De admiraal deed nu de engelsche vlag hijschen om de inlanders, chinezen en arabieren in ontzag te houden; sommigen hebben deze omstandigheid tegengesproken. De admiraal deed hevige bedreigingen over den ondervonden tegenweer bij Sambilangan, waardoor verscheidene schepen gehavend waren; volgens anderen wordt dit havenen ontkend, door de nutteloosheid der gezegde batterij, die reeds was erkend door den franschen admiraal de Sercy, volgens opgave van Engelhard. De engelschen namen bezit van de op de reede van Grissee liggende oorlogsvaartuigen, en deden de batterij vernielen. De raad van politie te Soerabaja, han-

delende volgens voorschriften van de hooge regering, en beducht, dat de engelschen, even als in het vorige jaar voor Batavia, ook hier de ter reede liggende rijkgeladene en voor het oosten van den archipel bestemde koopvaardijvaartuigen zouden vernielen, en, tegenweer ondervindende, Soerabaja zouden vermeesteren, waardoor de zwakheid der hollandsche magt in het oog van den inlander zoude uitkomen, te meer daar de engelschen van genoegzame magt tot het uitvoeren van zulk een bestaan waren voorzien, terwijl zij geene blijkbare vijandelijkheden in den zin hadden maar alleen proviand verlangden, besloot daarom eene lijdelijke houding aantenemen, en zoo mogelijk alle onheilen afteweren, en magtigde den bevelhebber Carl von Franquemont tot het sluiten eener kapitulatie, die den 3den december 1807 geteekend en waarbij bedongen werd.

I. dat de versterkingen te Sambilangan en te Grissee vernield, de stukken vernageld en de affuiten zouden verbrand worden.

II. dat de engelschen zouden worden voorzien van proviand:

Aan deze overeenkomst werd getrouw voldaan, en daardoor de onheilen voorgekomen, die verdere vijandelijkheden konden veroorzaakt hebben. Er was trouwens voor den raad van politie geen ander gedrag te voeren. De batterij te Grissee was reeds in engelsche handen; die te Sambilangan was nutteloos; een engelsch officier ging daarheen om zich van de uitvoering der vernieling te overtuigen. Evenwel werd het doel der komst voor Grissee niet voorbij gezien; de op de reede liggende oorlogschepen onder hollandsche vlag, hiervoren opgenoemd, werden, op den 3den december, één voor één voor anker liggende verbrand; het overschot der bemanning werd aan wal gezet. Daarna was de taak volbragt; het laatste oorlogsvaartuig van het gouvernement was vernield; zonder verdere vijandelijkheden zeilde het engelsch eskader straat Madura uit en bleef langs de kust van Java kruissen. Sedert, tot in 1811, be-

gingen de engelschen geene openbare vijandelijkheden meer; alle mogelijkheid eener vereeniging met de fransche vloot was verdwenen, en de engelsche staatkunde voldaan.

Wij hebben deze gebeurtenis zoo uitvoerig voorgesteld, om zoo mogelijk de waarheid terug te geven, daar een tijdverloop van veertig jaren het veelzijdig oordeel van alle partijdigheid heeft ontdaan (1). Deze gebeurtenis was de laatste van eenig aanbelang gedurende de regering van den gouverneur generaal Wiese, wiens bestuur ten einde spoedde. Ons rest nu nog een algemeen overzigt te nemen van den staat van zaken, ten einde dien te vergelijken met eene nieuwe orde van zaken, en eene nieuwe periode in de geschiedenis van Java, om alzoo een midden te kunnen kiezen tusschen overdreven partijdigheid, honende beoordeeling en eigendunkelijke voorstelling, en juiste kritiek, bewezen zaken, waarheid en onbevooroordeelde kennis.

Zoo als wij hier boven hebben vermeld, bestond de eenige onderstand door de Bataafsche republiek verleend aan de van de oude Kompagnie overgenomene oost-indische bezittingen, in het uitzenden van oorlogsvaartuigen in 1802, 1803 en 1804 Daarvan kwamen op Java aan de volgende.

Linieschepen.

Pluto, 68 stukken, schout bij nacht Dekker, aangekomen in 1803, verbrand voor Grissee, 3 dec. 1807.

Kortenaar, 60 stukken, kapitein Zeegers, aangekomen 1803,

---

(1) Zie Daendels, I. 23. Engelhard, 93-97. De Sturler O.-I. b. (1841) 7. De zeemagt (Const. Reb. 1848). Tijds. N. I. II. 232. Roorda v. E. III II. 133, en andere naschrijvers.

verbrand als voren. Was altijd onbekwaam.

Bato, 74 stukken, kapitein Clarisse, (vroeger onder kapt. Melvill); teruggekeerd, in baai Fals afgekeurd en gebleven, 1803.

De Schrikverwekker, 68 stukken, kapitein Ruijs; vergaan op de Agnieten-eilanden, 17 mei 1806.

De Revolutie, 68 stukken, kapitein Lancaster; voor Grissee verbrand 3 december 1807.

Fregatten.

Juno, 32 stukken, kapitein Melissen; aangekomen 1802, vergaan bij Tandjong-allang (Amboina) augustus 1803.

Eendragt, 44 stukken, kapitein A. A. Buijskes; aangekomen 1802 in september 1803 te Batavia afgekeurd.

Phoenix, 36 stukken, kapt. luit. Munsz, later van der Sanden; aangekomen 1802, 27 nov. 1806 te Batavia op strand gejaagd.

Maria Reigersbergen, 36 stukken, kapt. Lombard, later kapt. de Jager; 18 okt. 1806 bij Batavia genomen door den engelschen admiraal Rainier, met het fregat Corlyn.

Pallas, 36 stukken, kapitein Holland, later Albertz; junij of augustus 1806 genomen bij Saleijer, door de kapt. Graham en Harris.

Korvetten.

William, 1ste luit. Veeters; uitgekomen in 1802, nov. 1806 door de engelschen bij Onrust genomen en verbrand.

De Vrede, 24 stukken, kapt. luit. Dibbetz. Vergaan.

Scipio, 24 stukken, kapt. luit. Carega; in 1806 bij Samarang genomen door kapt. Elliot, en hernaamd Samarang.

Brikken.

Echo, kapt. luit. van Kervel; 1802 aangekomen uit en teruggekeerd naar Holland.

Aventurier, kapt. luit. Cowell; aangekomen 1802, later onder kapt. luit. Couder, 27 nov. 1806 voor Batavia verbrand.

Deze waren hulpvaartuigen (een auxiliair eskader); 's gouvernements eigene scheepsmagt bestond uit de volgende schepen:

Korvetten.

Bustaff, onder Stedman, 40 stukken; 3 december 1807 voor Grissee verbrand.

Brikken.

Zeeploeg, onder Le Febre, 14 stukken; 27 november 1806 te Batavia op strand gejaagd.

Zeerob, onder de Groot; 18 oktober 1806 buiten gaats van Batavia genomen te gelijk met de Maria Reigersbergen.

Schepen.

Patriot, onder Bouberg, 27 november 1806 ter reede Batavia verbrand.

De Arend, de Ceres en 13 anderen met 168 stukken, die allen voor het einde van 1807 door de engelschen waren veroverd of verbrand, of vergaan. De admiraal Hartsinck, te Batavia aan den wal wonende, geen enkel schip meer onder zijne bevelen hebbende, verliet Java en ging naar Amerika.

Met de krijgsmagt te lande was het eenigzins beter gesteld, maar door den langdurigen vrede was de krijgsmansstand in aanzien verminderd; immers sinds 1757 was er op Java geen oorlog meer geweest; maar het overschot der oude kompagnies krijgslieden diende later voor de kern van een nieuw leger. De Kompagnie was gewoon geheele korpsen in soldij overtenemen en daaronder was het regiment Wurtemberg, dat aan de kaap de Goede Hoop gelegen had, en waarvan het overschot in 1803 naar Java werd overgevoerd. In 1804 zond de republiek een bataillon fransche infanterie; een overschot van vroeger was het overige deel waaruit het leger bestond. Op het laatst van het tijdvak waarover dit overzigt handelt, bestond dat leger uit de volgende korpsen en emplacementen.

Batavia.

Simon de Sandel Roy, hoofd der indische militie, brigadier en lid der regering, krijgsbevelhebber.

Het 12de bataillon fransche infanterie, luitenant kolonel Raphael Jauffret; 5 kompagnien met 21 officieren.

De halve brigade nationale infanterie, kolonel Ch. Et. Vangine, bestaande uit 11 komp. met 68 officieren.

Een bataillon van 4 komp.; luit. kol. Carel Frederik Gaupp.

Een bataillon van 3 komp., luit. kol. Nic. Dom. Cher. le Grevisse.

Een bataillon van 4 komp.; majoor Joseph de Lort.

Het 23ste bataillon infanterie der Bataafsche republiek, onder den luit. kol. Abraham Mahieu; 9 komp. met 33 officieren.

Een bataillon jagers van 2 komp, met 21 officieren; onder den majoor René François Auguste la Motte Bertin.

Een korps kavallerie lijfwacht van den gouverneur gene-

raal, onder den luit. kol. George Heinrich von Gutzlaff; 3 kompagnien met 16 officieren.

Een korps artillerie onder den kolonel Louis Auguste d'Ormancey d'Omois, met de genie 7 komp. en 63 officieren, die evenwel grootendeels op het einde van 1807 ontbraken.

Een korps pennisten onder den kapitein Andries van Braam, met 23 officieren. Eene soort van schutterij.

Voorts bezettingen op de posten Weltevreden, Meester Kornelis, Tandjong-poera, Tangerang, Buitenzorg, de Kwal en Ankee.

Samarang.

Twee bataillons infanterie, 9 komp.; overschot van het regiment Wurtemberg, met 42 officieren; luit. kol. Johan. H. W. Ludwig.

Een korps artillerie; luit. kol. Carel von Wolzogen en 13 officieren.

Een korps kavallerie; kapitein Joseph Fion en 3 officieren.

Soerakarta.

Een korps kavallerie en infanterie en 9 officieren.

Djokdjokarta.

Een korps kavallerie en infanterie; 8 officieren.

Bojolali, *Salatiga* en *Oenarang.*

Infanterie bezettingen.

Soerabaja.

Een korps infanterie, geregelde en ongeregelde troepen, meest inlanders; onder den majoor Carl von Franquemout, en 10 officieren.

Een korps artillerie met 3 officieren.

Pasaroean, *Banjoewangi* en *Bangkalan*.

Detachementen.

Cheribon.

Een detachement infanterie met 8 officieren.

Bantam.

Een korps infanterie en artillerie met 8 officieren.

Al deze troepen konden gevoegelijk worden gebragt onder vijf hoofddeelen, als:

1e. De troepen der voormalige oost indische kompagnie, met 252 officieren.

2e. Het overschot der wurtembergsche troepen, met 26 officieren.

3e. De fransche hulptroepen, met 22 officieren.

4e. De zeelieden afkomstig van de verbrande vloot, met 48 officieren.

5e. De hulptroepen der Bataafsche republiek, met 33 officieren of te zamen een getal uitmakende van 381 officieren. Het getal der minderen is niet te bepalen; men schat het op 4000, waarvan de helft te Batavia; sommigen willen het totaal stellen op 7000, maar daaronder waren de ongeregelde benden begrepen (1).

Zoo als wij vroeger gemeld hebben, werd de gouverneur generaal Wiese eerst den 20 junij 1806 door koning Lodewijk van Holland benoemd tot luitenant generaal, chef der land- en zeemagt in de hollandsche bezittingen beoosten de kaap de Goede Hoop. Een militair departement schijnt er niet te hebben bestaan; evenmin eene centralisatie of repartitie

(1) Vergelijk J. Hageman, Jcz., geschiedenis van Java, deel I. 223 § 186.

in afdeelingen van één administratief geheel; en evenmin blijkt het, of de brigadier de Sandel Roy kommandant van geheel het verdeelde leger was. De bezettingen buiten Java vallen buiten ons bestek. De regering en hare staatkunde was te vredelievend en te handelsgezind, dan dat zij zich veel liet gelegen leggen aan het voor haar schijnbaar onnutte. Haar sterke arm was de zedelijke invloed waardoor alles in vrede bleef. Maar bij die omstandigheid valt het hard eene veroordeeling te vernemen van personen, die alles uit een enkel militair oogpunt beschouwen; het valt hard, zeggen wij, voor de nazaten der voormalige krijgslieden en alzoo voor vele inlandsche familien (1). Men stelde de zaken voor, alsof in het tijdperk van 1800 tot 1808 de verovering van Java zeer pacifiek en zonder bloedvergieten zoude kunnen hebben plaats gehad. De krijgsdienst op Java was, volgens militaire schrijvers, het kanaal, waardoor liederlijk gespuis uit Europa eenen uitweg vond. Deze minachting, die de beschimping in zich bevat van vele aanzienlijke, achtenswaardige en erentfeste mannen, wier afstammelingen onze tijdgenooten zijn, is uitgedacht door waanzinnig eigenbelang en alles verachtenden hoogmoedigen trots. Over het algemeen was men in het moederland zeer tegen de oostersche bezittingen ingenomen. Men beschouwde de zaken zoodanig, als of Java in elken tak van bestuur belangrijke verbeteringen noodig had, en of dat noodige panacea alleen uit Holland konde en moest komen. Deze denkbeelden werden in Holland gestijfd door een groot aantal vlugschriften, en aan dat vooroordeel heeft de regering van Batavia van 1790 tot 1808 al den smaad te wijten, dien zij te verduren had, zonder dat eenmaal in overweging werd genomen, dat Java was bewaard gebleven

(1) Daendels I en zijne naschrijvers zonder onpartijdigheid. Saxen-Weimar, Oorlog 1811, 4—8 enz.

voor een moederland, waaraan het gedurende eene reeks van jaren niet het minste te danken had.

De rust op Java had, met uitzondering van in het Cheribonsche, sinds 1757 weinig stoornis ondervonden. Op het einde van 1807 was er nergens eenige schijn van onrust. De regering van Batavia, vroeger vertegenwoordigende de „Oost indische kompagnie," later de „Bataafsche geoktroijeerde maatschappij," en het „Bataafsch gouvernement", en in 1807 den „konstitutionelen koning van Holland" had het oppergezag over geheel Java. De vorsten, die wij nader zullen ten onderwerp nemen, waren, in naam der Kompagnie, door de regering verheven; zij beschouwden zich, volgens de traktaten, als vasallen en deden geene de minste pogingen om van dezen band zich los te maken. Sinds 1795 zonder onderstand, onder de ongunstigste omstandigheden, moest de regering zich zelve voeden, en voerde zij eene vreedzame staatkunde, waarvan het beginsel was, liever het zwaard in de scheede te houden en iets toe te geven. De band tusschen haar en de vorsten, prinsen en regenten was vertrouwen, achting, eerbied, ontzag. Elk individu leefde volgens de maatschappelijke instellingen des volks, en genoot eene zekere welvaart, in weerwil der tijdelijke belemmeringen in den handel.

De produkten, vroeger gemonopoliseerd door de Kompagnie, werden nu op Java te gelde gemaakt. Deze vrije handel was echter geenzins een beginsel geworden, maar alleen uit nooddwang aangenomen. Het monopolie en de verzending naar Nederland hadden nog veel verdedigers. Maar de algemeene oorlog in Europa, van 1795 tot 1802, begon op nieuw in 1803 en daardoor was alle handelgemeenschap met Holland afgesneden. Het bataafsche staatsbewind, nog steeds den alleenhandel in koffij en peper willende handhaven, moest in 1803 evenwel tot den verkoop op Java toestemmen (1).

(1) Verg. Mijer, Instr. XVII. Inleiding.

Sinds 1798 kwamen de amerikanen op Java aan de markt, en haalden er producten tegen geld; sinds 1802 ontving men ook van Holland eenig geld ten handel. In 1803 was de invoer *f* 7,617,122, waaronder *f* 448,370 uit Holland; in 1804 was de invoer *f* 6,499,001, waarbij niets van Holland.

Geheel Java was verdeeld in de vorstenlanden en Kompagnies land. De vorstenlanden besloegen die gedeelten, welke nu uitmaken de residentien Kediri, Madioen, Soerakarta, Djokjokarta, Kadoe, Bageleen, Banjoemas, de afdeelingen Modjokerto, Patjitan, Bodjonegoro, Grobogan, en het grootste deel van Batang. Wij zullen dit gebied nader overzien, en ons vooraf bepalen bij 's gouvernements territoir. Dit was verdeeld in twee hoofddeelen, als: de westhoek (Batavia met Bantam en Cheribon) en het gouvernement van Java's noordoostkust.

De gouverneur generaal bestuurde speciaal het grondgebied van Batavia en ommelanden, de kantoren Cheribon en Bantam. De stad Batavia werd bestuurd door eene „bank van schepenen;" de ommelanden door een „kollegie van heemraden." De belangen der landzaten werden voorgestaan door een „kommissaris tot en over den inlander." De ingezetenen stonden overigens naties gewijze onder hoofden. De bevolking der ommelanden beliep, in 1805, 18,000 en der stad ongeveer 120,000 zielen. De taxatie der partikuliere eigendommen beliep, in 1807, rijksd. 5,000,000, of ongeveer acht millioenen guldens (1). Onder deze eigendommen waren begrepen de landen Weltevreden en Buitenzorg, die den tijdelijken gouverneur generaal in officio toebehoorden, en waarvan zij de inkomsten trokken.

Buitenzorg was den 10den augustus 1745 door de regering als buitengoed afgestaan aan den gouverneur generaal van Imhoff, en wel in eigendom voor hem en zijn erfgenamen.

(1) Wij verkorten hier zeer een uitgebreid overzigt van den staat van Batavia in het begin der XIX eeuw.

Bij zijnen dood echter ging het bezit, in vollen eigendom, krachtens resolutie der regering van den 7den junij 1751, over op den gouverneur generaal Mossel, van wien het bij koop en verkoop overging, mede in vollen eigendom aan den g. g. van der Parra; voorts den 6den feb. 1776 aan den g. g. van Riemsdijk; den 31 okt. 1777 aan den g. g. de Klerk, alles door koop. Bij resolutie van 29 september 1780 werd bepaald, ten voordeele van den g. g. Alting, dat Buitenzorg alleen aan den g. g. in officio konde komen, en de aankomende dit land van den afgaanden moest overnemen bij schikking. Dit land stond onder eenen inlandschen regent, die een jaarlijkschen contingent opbragt van 3500 rijksdaalders.

De verpachtingen van indirekte belastingen bedroegen 8000 rijksdaalders.

De leveringen van groenten, vleesch, enz. werden geschat op 3000 rijksdaalders, of te zamen emolumenten voor den gouverneur generaal 14,500 rijksdaalders of ongeveer ƒ 23,200 tegenwoordige waarde. De transaktie hiervoor van den eenen gouverneur generaal op den anderen, bedroeg in eens de som van 39,500 rijksdaalders papiergeld, of ongeveer ƒ 56,880 gemiddeld.

De inkomsten van Buitenzorg worden hier uitvoerig vermeld, ter latere beoordeeling van deze aangelegenheid. Wij nemen de produktie van het jaar 1807:

88,162 petaks of 14,426,490 amst. ponden rijst (padi).

9,000 pikols of 1,125,000 amst. ponden koffijboonen.

16,000 manden of 1,050,000 amst. ponden aardappelen; wijders andere moesgroenten en produkten voor de konsumptie te Batavia; bovendien leverde het aan Buitenzorg onderhoorige land Kampong Baroe in 1807 nog 4,000 tjains of 480,000 à 500,000 amst. ponden padi.

Het westelijk deel der Bataviasche ommelanden stond onder een regent, getiteld „aria van Tangeran." De tegenwoordige Preanger-

landen waren verdeeld in jakatrasche en cheribonsche Preanger-regentschappen. Tot de jakatrasche behoorden: Parakamontjang, Bandong, Sumadang, Krawang, Tjiandjoer, Tjiassem en Pamanoekan; Limbangan, Soekapoera en Galoe vormden de cheribonsche Preanger en stonden onder den resident van Cheribon. De jurisdiktie over deze gewesten berustte bij den kommissaris tot en over den inlander, maar de mindere regtsmagt was bij de regenten, als een gevolg van het beginsel, dat de regering zich met het inwendige landsbeheer niet bemoeide. Deze landschappen produceerden, in 1807, 101,892 pikols of 12,736,500 amst. ponden koffijboonen, ter waarde van *f* 3,260,564.

Batavia was alleen produktief door geldelijke inkomsten. De pachten bedroegen, behalve de opiumpacht, in tegenwoordige munt herleid in 1805, 1806, en 1807 als volgt,

1805.	*f* 1,121,856.	papier.	agio.	*f* 641,060	zilver.
1806.	" 1,278,028.80	id.	60 à 90	" 730,302	id.
1807.	" 1,381,600	id.	gem. 75%	" 789,486	id.

Hierbij is niet gerekend de winst van de opium noch die op verscheidene takken van inkomsten, als grondbelasting op partikuliere landerijen, tollen, overvaarten, markten als anderzins, bestemd tot inkomsten van besturende kollegien onder eigene administratie. De agio van het papiergeld tegen zilveren munt beliep in genoemde jaren 60 tot 90%, waarom wij een gemiddeld cijfer van 75% tot herleiding-maatstaf gekozen hebben (1). Dit overzigt moge genoegzaam zijn om den omvang van Batavia eenigzins te leeren kennen voor de volgende gebeurtenissen.

---

(1) Engelhard, Overzigt, 314. Vergelijk Daendels, III. 64, die eenigzins hiermede verschilt, en opgeeft, voor 1807, 1,618,772 zilv. en 19,594 rijksd. papier en kopergeld.

De betrekkingen met den sulthan van Bantam en de regering (de Kompagnie) waren bepaald bij de traktaten van 17 april 1684, 5 oktober 1687, 18 augustus 1731 en 12 september 1738. De verhouding was die van leenmân tot leenheer, daar sinds 1742 het gebied van Bantam leen der Kompagnie geworden was (1). De toenmalige sulthans waren de volgende:

de 14de, Aboe'l Mafachir Mohamed Ali'oedin I, van 1780 tot 1804 (2).

de 15de, Aboe'l Nasar Moh. Moehi'oedien Zein'oel Tsalamin, tot 1805.

de 16de, Aboe'l Fatah Moh. Ishak Djenoel Motakim, tot 1808. De laatstgenoemde vorst leefde in eene vriendschappelijke verstandhouding met de regering, en gaf niet de minste redenen van klagten. De tijdsomstandigheden hadden de mogelijkheid der uitvoering van opgelegde verpligtingen gewijzigd. Sedert 1780 verminderden de voordeelen die de Kompagnie van Bantam genoot, daar de oorlogen tusschen de republiek en Groot Brittannie een aantal zeeschuimers en smokkelaars deed te voorschijn komen, en de peperkultuur in de Lampongsche distrikten zeer benadeeld werd. Zelfs namen zeeroovers geheel de Lampongs in bezit, en hiermede gingen zoowel de voordeelen voor de Kompagnie als voor den sulthan verloren. Des sulthans inkomsten werden op 36,000 dollars of *f* 91,800 's jaars geschat; en de regering moest ten laatste het kantoor Bantam subsidieëren met 60,000 rdl. of *f* 96.000 s'jaars, terwijl de van daar ontvangen peper slechts ongeveer 375,000 ponden beliep. De bevolking van Bantam (het rijk) werd geschat op 80,000 zielen. De regering van Batavia werd er vertegenwoor-

---

(1) Bat. Gen. Verh. I. 7. Engelhard, Overz.

(2) Op bl. 263, I deel Handleiding, Geschiedenis, staat verkeerdelijk 1807 voor 1780; zijnde eene drukfout.

digd door een kommandeur, een fiskaal en een boekhouder, benevens een korps militairen, boven aangegeven.

De verhouding tusschen de sulthans van Cheribon en de regering van Batavia hebben wij bereids beschouwd, wat de uitgestrektheid, het bestuur en het ambtspersoneel van regerings wege, aangaat. Ook dit kantoor ontving van Batavia eene subsidie van 60,000 rdl. of ƒ 96,000 's jaars. De produkten, die het daarvoor naar de hoofdstad zond, bedroegen, in 1804,

16,200	pikols	of	2,025,000	amst. ponden	koffijboonen.
2,500	"	"	312,500	" "	poedersuiker.
71	"	"	8,875	" "	indigo.
199	"	"	24,875	" "	katoenen garens.
8	"	"	1,000	" "	peper.
682	kojans	of	2,387,000	" "	rijst.
1,062	amst. ponden		kardamon.		
5,182	stuks		balken en zwalpen.		
44,972	"		duigen voor vaatwerk.		

De bevolking der cheribonsche landen, thans de regentschappen Cheribon, Koeningan, Galoe, Madjalengka, Indramajoe, Limbangan en Soekapoera, werd geschat op 350,000 zielen.

De noordkust van Java, beoosten de cheribonsche en benoorden de vorstenlanden, stond onder een gouverneur en direkteur, destijds Nicolaus Engelhard, sinds 1801 de 8ste gouverneur, en sinds 1802 de derde persoon van staat in de regering. Dit gouvernement was geheel afgescheiden van de bemoeijenissen der regering, en op zich zelf staande. De gouverneurs vertegenwoordigden die regering en had de leiding en het opzigt over de vorsten van eigenlijk Java, met wien hij in gelijken rang stond. Het viel in de staatkunde der Kompagnie dat de gouverneur generaal zelf hoogst zelden in dit gouvernement kwam; de gouv. gen. Mossel was de laatste die, in 1761, zich aan de hoven liet zien. Dit gou-

nement was uitgebreid 26,200 vierkante geografische minuten, met meer dan anderhalf millioen inwoners, in 38 landschappen, regentschappen of afdeelingen, en sinds 11 november 1743 in vollen eigendom aan de Kompagnie afgestaan, door den soesoehoenan van Mataram Pakoe Boewono II gezegd Lawean (1). In het jaar 1807, het laatste van het bestaan van dit gouvernement, was het in- en onderverdeeld, en werd het bestuurd als volgt; van het oosten af aan:

I. Java's oosthoek, hoofdplaats Soerabaja, onder een gezaghebber; daaronder behoorden:

1. kommandement van Banjoewangi, onder een regent en een vaandrig (2).
2. Sumanap en eilanden, onder een panembahan en resident.
3. Pamakassan, onder een regent.
4. Bangkalan, onder een panembahan en een resident.
5. Bawean, kommandement, onder een regent en een hoofd.
6. Poeger, regentschap.
7. Banger (thans Probolinggo); regentschap.
8. Pasaroean (Gembong); kommandement, onder een regent en een kapitein.
9. Bangil, regentschap.
10. Soerabaja, 2 regentschappen (één landschap onder twee regenten, Sepoeän en Kanoman).
11. Grissee, onder twee regenten en een resident.
12. Lamongan, regentschap.
13. Sidajoe, regentschap.

Al deze landschappen stonden ieder onder een javaansch of inlandsch opperhoofd, regent genaamd, en getiteld panemba-

---

(1) Zie Gesch. v. Java, I. 195, § 136. Vergelijk voor het overige, ibidem, 223, § 186.

(2) De eerste een javaan, de tweede een komp. dienaar (europeaan).

han (te Sumanap en Bangkalan), dan wel adipati, toemenggoeng, ingebei. De residenten en kommandanten, alsmede de militaire bevelhebbers, bemoeiden zich niet met het inwendig lands beheer, maar zorgden enkel voor de belangen der regering ten opzigte der inkomsten, verhouding en invloed. Dit gezaghebberschap stond overigens in een krijgskundig opzigt onder den boven bereids aangegeven raad van politie, en in een regtskundig opzigt onder den raad van justitie te Samarang. Het geheel getal der voornaamste politieke bedienden (hoofdambtenaren en ambtenaren, opperkooplieden, kooplieden en onderkooplieden), bedroeg niet meer dan 8, waarbij een predikant, die te Samarang te huis behoorde; hieronder waren echter de mindere bedienden (geëmploijeerden) niet begrepen. Boven de opgenoemde regentschappen waren er nog in den oosthoek verhuurd de landen:

1. Panaroekan en Bezoeki, voor eenen pachtschat van 6088 rijksd. en 35,000 ponden rijst 's jaars; sinds 22 augustus 1794 verhuurd aan Han Tjampit, opperhoofd der chinezen te Soerabaja;
2. Malang en Ngantang, in leengebruik afgestaan door de regering, den 19 november 1794, aan den regent van Bangil Soerio-adi-negoro, om niet, wegens den ongekultiveerden en woesten staat van het landschap.

II. Het kantoor Rembang, onder een resident, bevatte de regentschappen Lassem, Toeban en Rembang.

III. Het kantoor Japara, onder een resident en

IV. Het kantoor Djawana, onder een resident. Deze beiden bevatten de regentschappen Djawana, Japara, Pati, Koedoes, Tjengkalsewoe, Glongong en Grogol.

V. Het hoofdkantoor Samarang, onder den gouverneur en direkteur van Java's noordoostkust, die tevens bestuurde de regentschappen Demak, Samarang, Torbaja, Gamoelak, Kendal en Kaliwoengoe.

VI. Het kantoor Pekalongan, onder een resident, bevatte de regentschappen Pekalongan, Batang en Wiradesa, benevens het verhuurde landschap Oeloedjami.

VII. Het kantoor Tagal, onder een resident, bevatte de regentschappen Pamalang, Tagal en Brebes.

Al deze kantoren werden bestuurd door slechts 31 ambtenaren als voren bedoeld. Het getal der kompagnies dienaren, politieke en militaire, bedroeg ongeveer 2000 door geheel het gouvernement.

De inlandsche regenten werden door de regering van Batavia beschouwd als hare stedehouders, die de van harentwege hun aanvertrouwde landschappen, volgens hare bevelen doch geheel naar 's lands wijze en alleen door middel hunner onderhoorige javanen bestuurden, en op dien voet een gerust genot hadden van hunne waardigheid, tegen voldoening van het kontingent, dat hun bij hunne aanstelling was opgelegd tegen zekere prijzen of om niet te leveren. Bij de in bezitneming door de Kompagnie van de landen der vorsten, trad zij in de regten der souvereiniteit volgens oostersche beginselen van grondeigendom, die, in de laatste tijden, veel geschrijf veroorzaakt heeft, en nog onder de meest onvoldongen kwestien behoort (1). Aan de eene zijde bestond volstrekt gezag, en aan den anderen kant volkomene onderwerping. De banden tusschen de opperhoofden des volks en de Kompagnie die van waren erkentelijkheid en belang, ontzag en voordeel.

Het gouvernemet van Java's noordoostkust ontving jaarlijks van Batavia eene subsidie van 700,000 rdl. of *f* 1,120,000, tot het doen van inkoopen en verzendingen naar Batavia en de buitenposten. Deze bedroegen in de drie laatste jaren als volgt

(1) Zie Hageman, Handleiding, enz. Aardrijkskunde, II. 32, § 16.

1805 *f* 1,646,301.56 aan waarden.
1806 *f* 1,597,190. dito
1807 *f* 1,163,668.32 dito en de produkten, aan kontingent en bij inkoop ontvangen, beliepen in 1807 nog de volgende cijfers:

9129	pikols	of	1,141,189	amst. ponden	peper.
5430	kojans	"	19,548,000	dito	rijst.
375	pikols	"	46,875	dito	katoenen garens en
125	do.	"	15,625	dito	indigo.

Het landschap Oeloedjami was verhuurd voor 5000 rdl. of *f* 8000, 1,050,000 amst. pond rijst, 725 pond katoenen garens en 725 pond indigo, tegen zekeren prijs.

De koffij-kultuur was eerst weder sedert den vrede van Amiens in 1802 aangemoedigd geworden, omdat er toen een weg van verzending geopend werd, en bevorens de produktie geëvenredigd was aan de plaatsing en konsumptie, om de rijstkultuur niet te benadeelen. De produktie van koffijboonen was in 1803 nog ongeveer 3000 pikols of 375,000 amst ponden. In 1807 bedroeg het getal der koffijboomen in het gouvernement van Java reeds 3,522,894 op onderscheidene plaatsen, en deze waren allen of grootendeels vruchtdragende, zoodat er op het eind van 1807 geenzins blijk was van achteloosheid ten dien opzigte.

De pachten en andere inkomsten beliepen in:

	1806.	1807:	
Verpachtingen, te Samarang ingesteld	232,450	306,374	rdl.
Ambtgelden	71,383	72,475	"
Vergoeding voor kontingent in den oosthoek	45,320	45,320	"
Pachtschat van Oeloedjami	—	10,000	"
Domeinen van Rembang, Lassem, Toeban	—	5,029	"

te zamen, in 1806, 306,324 rdl. of *f* 490,118 en in 1807 439,299 rdl. of *f* 702,878, gerekend tegen den gemiddelden

koers van 60% agio. Op deze verpachtingen, lagen de volgende servituten:

8 procent voor den gouverneur, wegens zijne verantwoordelijkheid.

1 dito voor het onderhoud der kruisvaartuigen.

1/4 dito voor den ontvanger der pachten als spillage.

De salpetermakerij te Soetji bij Grissee was bereids voor eenige jaren aangelegd door den gezaghebber over den oosthoek Dirk van Hogendorp. Zij leverde op 5 tot 8000 pikols of 62,500 tot 100,000 ponden. Deze salpeter was echter duurder dan die van Bengalen, waarom het gouvernement er luttel prijs op stelde.

Nijverheid was, te Samarang vooral, waar het overschot van het wurtembergsche korps lag, zeer bloeijend, en werd gedreven door diegenen, die hun ontslag uit dat korps hadden erlangd. Tot op den tegenwoordigen tijd hebben de vruchten dezer nijverheid onder den inlander niet opgehouden en zijn die voortgeplant.

De scheepsbouw was, vooral te Rembang, in een vergevorderden staat. De werven aldaar leverden voor den smallen handel ongeveer 700 kleine vaartuigen, waaronder de helft van 8 tot 10 kojans ruimte. De bosschen in het Rembangsche leverden daarvoor timmerhout. Te Japara was een houtzaagmolen, die Batavia van planken voorzag. Grissee bezat meer dan 20 groote en 100 kleine handelsvaartuigen, en meer dan duizend visschersbooten.

De houtbosschen stonden onder de administratie van de residenten, die er voordeelen van trokken. Men schatte die, voor den resident van Rembang, op 20 à 30000 rkd. s'jaars. De kadetten van de destijds reeds te Samarang gevestigde school tot opleiding van jonge lieden voor de krijgsdienst, waren belast met het in kaart brengen dier houtbosschen, waarmede men in 1807 reeds ver gevorderd was.

De sterkten in het binnenland waren alleen de forten te Oenarang, Salatiga en Bojolali, op den weg van Samarang naar Soerakarta, en Engelenburg te Klathen, tusschen Soerakarta en Djokjokarta. Het eerste was gebouwd in 1780, het tweede in 1749, het derde in 1770 en het vierde in 1796, bij welke laatste gelegenheid het was, dat de oudheden van Brambanan, die zoo lang in vergetelheid waren begraven geweest, bekend werden. Tot onderhoud der drie eerste posten werden de pachten der bazars in de omstreken van Samarang afgezonderd, ten bedrage van 43950 rdl. of *f* 71,220. Het blijkt niet dat er in het fort Engelenburg Komp. bezetting lag.

Geheel het gouvernement van eigenlijk Java vormde één regtsgebied, onder den raad van justitie te Samarang, waarvan de gouverneur voorzitter was. Deze was tevens opperhoofd der politie, der administratie en vertegenwoordiger der regering in alles. Alle zaken betreffende het eigenlijk Java werden door hem bestuurd. De gouverneur kwam niet of zelden in de regentschappen, uit beginsel van staatkunde (1).

De betrekkingen met de vorsten van eigenlijk Java en van Madura waren op een vreedzamen voet, en de korrespondentie vereenigde zich in den gouverneur van Java's noordoostkust. Te Soerakarta en Djokjokarta waren eerste en tweede residenten en Kompagnies bezettingen onder den naam van eerewacht. De gouverneur van Java kwam, uit staatkundig beginsel, zelden aan de hoven; aldaar zijnde werd hij door de vorsten genaamd „broeder". De gouverneur generaal heette „grootvader", als hoogere meerderheid, en de vorsten heetten zich „kleinzonen." De residenten aan de hoven hadden alleen te zorgen voor de kontingenten, die de vorsten als tribut had-

(1) Engelhard. O. I. bez.—Nahuijs Besch. over O. I. 1847.—Vergelijk Dœndels, III. Berigten van tijdgenooten.

den te leveren, en de pachten van 's vorsten domeinen. Alleen de gouverneur van Java vertegenwoordigde de regering.

De tijdsomstandigheden hadden aan de residenten aan de hoven verscheidene servile eerbewijzingen opgelegd, die zij zich getroostten om de ruime inkomsten. Zij zaten lager dan de vorsten en op eenigen afstand; zij hadden bij konditien aan tafel den wijn aantebieden; zij moesten te voet ten hove komen; werden door de vorsten geroepen of ontboden, en moesten de handenwaschkom vasthouden. De tijden toen de pachten nog geadministreerd werden door mestiezen of chinezen hadden deze ceremonien doen geboren worden (1).

Destijds waren de Javasche vorsten Pakoe Boewono IV gezegd Bagoes, den 29 september 1788 aan het bewind gekomen, en in 1807 oud 40 jaren, als soesoehoenan van Soerakarta zijnen vader opgevolgd, en Hamangkoe Boewono II, later genoemd Sepoeh, den 2 april 1792 mede zijnen vader opgevolgd, als sulthan van Djokjokarta, en destijds oud 44 of 46 jaren. Beider verhouding tot de regering stond gelijk, en was bepaald bij akten van verband, bij hunne troonsbeklimming als eerste voorwaarde geteekend, houdende, dat zij hunne landen slechts in leen hadden van de Kompagnie, die deze landen ten allen tijde weder konde terugnemen, wanneer de vorsten de voorwaarden, waartoe zij zich verbonden, niet nakwamen; dat de vorsten verklaarden geen het minste regt te hebben op de hun in leen afgestane landen, die door wijlen soesoehoenan Pakoe Boewono II gezegd Lawean, den 11 december 1749 aan de Kompagnie in eigendom waren afgestaan, maar dat zij die aan de Kompagnie te danken hadden als loutere gunst, onder zoodanige verbindtenissen als bij afzonderlijke kontrakten was bepaald.

Behalve deze twee vorsten was er in het gebied van den soe-

---

(1) Engelhard. Daendels. Nahuijs, Rapp. I. Tijds. N. I. VI. III. 126—139.

soehoenan nog een onafhankelijk prins, pangeran Ario Praboe Prang Wedono, die met een bewind over 4000 huisgezinnen, den 25 januarij 1796 door den gouverneur van Java Van Overstraten was bevestigd, als opvolger van zijnen grootvader Mangkoe Negoro.

De verdeeling van het mataramsche rijk en het gebied der beide vorsten was een der zonderlingste staatkundige feiten, waarvan de geschiedenis van Java gewaagt. De onderlinge landsdeelen, groot en klein, lagen her- en derwaarts, geënclaveerd en overvleugeld door elkander, zonder orde, zonder grens, zonder verdeeling. Sommigen hebben in deze zonderlinge verdeeling en onbegrijpelijke verwikkeling staatkundige bedoelingen willen ontdekken; maar eene aandachtige beschouwing der oorzaken doet zien, dat het louter toeval was, door de eigenzinnigheid der landshoofden, die, bij de splitsing van het mataramsche rijk, den 13 februarij 1755, ieder óf den soesoehoenan óf den sultan als opperheer wilden erkennen. Evenwel zien sommigen hierin een meesterstuk van politiek, dat den vrede meer dan eene halve eeuw bewaarde.

Het karakter der beide opgenoemde vorsten verschilde zeer. De soesoehoenan was een sluw en veinzend, scherpzinnig en vreesachtig mensch, altijd peinzende op ontwerpen en ligt tot die ontwerpen overtehalen, maar niet stout genoeg om die uittevoeren. Zijne ranke gestalte en gedaante deed hem den naam van „Bagoes," de schoone, verwerven. In 1790 deed hij zich door eenige priesters wijs maken, dat hij ligtelijk Batavia zoude kunnen veroveren. De spoedige bewegingen van den toenmaligen gouverneur van Java, Jan Greeve, bragten hem spoedig tot inkeer. Sedert hield hij zich zeer rustig.

De sulthan was een trotsch, wreed en wispelturig mensch, stout in houding en gedrag, schraapzuchtig in een hoogen graad, een voorbeeld van aziatische dwingelandij. De toegevende houding der gouverneurs en residenten deed de ver-

houding op denzelfden voet blijven en de geschillen tusschen hem en den soesoehoenan werden in der minne bijgelegd. De aanbevelingen van het opperbewind, reeds ten tijde der Kompagnie, bragten de staatkunde mede, om alle oneenigheid en twist met de vorsten te mijden en alleen in noodzakelijke gevallen, wanneer de waardigheid van het gouvernement (de Kompagnie) zelve zulks vereischte, nam de regering eene ernstiger houding aan, hetgeen echter sedert 1790 niet was noodig geweest.

De mare van de schatten door den sulthan bijeengeschraapt drong door tot in Europa, en werd een lokaas naar buit; die mare heeft hem al het verdriet berokkend, dat volgende regeringen hem aandeden. Het gevolg der geschiedenis zet een schijn van zekerheid bij aan de veronderstelling, dat zijn val reeds in Holland besloten was om zijne schatten, eer nog het bewind van het tijdperk, waarover dit overzigt handelt, een einde nam.

Dusdanig was de staat van zaken op Java, in 1807. Dit overzigt behoort tot de geschiedenis van het eerste tijdvak. Het volgend jaar zag een nieuw tijdvak geboren worden, dat alles, wat nog van de oude staatkunde en den aankleve der Kompagnie was overgebleven, om verre wierp, om plaats te maken voor een nieuw geheel, dat echter niet van langer duur was.

(*Wordt vervolgd*).

BERIGTEN.

De Batoe- toelis nabij Buitenzorg. In het tijdschrift Biäng-lala, IV jaargang bl. 262 vllg., is een merkwaardig stuk geplaatst, getiteld: Oorspronk van de eerste heerschappije ofte de beginselen van de javaansche regeringen op het eijland Groot-Java, opgesteld uijt de oude javaansche schriften ende verhaalen." Het is geschreven in 1710, maar de steller er van is niet genoemd.

In dit stuk komt iets voor, dat betrekking heeft op den Batoe-toelis van Buitenzorg. Volgens het verhaal zou zekere kiai Santang, zoon van sjech Ibn Moelana, den invoerder van het islamisme op Java, in het jaar 1400 der javaansche telling of 1478 A. D., te Padjadjaran zijn gekomen, om de nieuwe godsdienst te verkondigen. De hoofdplaats of pakoean Padjadjaran, die eerst te Tandjak-barat in Bantam was (welligt nabij den beschreven steen van Djamboe bij Djasinga; zie deel III van dit tijdschrift) lag toen oostelijker, boven Batavia, en Praboe Siliwangi was vorst van het rijk.

De leer van kiai Santang vind weinig bijval; slechts vier ranggas omhelsden die.

Kiai Santang vertrok daarop, zeggende naar Mekka te gaan, en kwam te Padjadjaran terug met eenen koran, witte aarde, eenen batoe-tapa (steen van boetedoening) en eene staf genaamd Bomara. Hij vond Praboe Siliwangi afwezig naar Poeloe Poetri, om zich te verlustigen. Hij liet den batoe-tapa en zijnen staf te Pakoean Padjadjaran achter en die batoe-tapa zou de tegenwoordige batoe-toelis zijn, terwijl de staf veranderd werd in den langwerpigen ronden steen, die thans nog daarbij staat.

Het behoeft wel geene breedvoerige opheldering, dat het verhaal omtrent deze steenen een sprookje is, want de inhoud van het opschrift van den batoe-toelis, zoo als die door den heer Friederich verklaard is in deel I bl. 442 en vllg. van dit tijdschrift, bewijst voldoende, dat die inskriptie, ter plaats waar de steen nu nog staat of in de onmiddelijke nabijheid, geschreven is, terwijl de langwerpige ronde steen eenvoudig eenen lingga moet voorstellen.

Maar wij vinden toch in dit verhaal eene merkwaardige proef van de juistheid der verklaring van den heer Friederich. Het daarin voorkomende Poeloe Poetri kan wel niet anders zijn dan het op den steen vermeldde Noesa-lara, het eiland der jonkvrouw. Het een is eene woordelijke vertaling van het andere, en de gelijkheid wordt bekrachtigd door de vermelding, dat Poeloe Poetri een oord van vorstelijke verlustiging was, terwijl de benaming Poetri geenzins het denkbeeld van godenvereering uitsluit; evenmin is de vorstelijke verlustiging onvereenigbaar met de uitvoering van godsdienstplegtigheden, waartoe Noesa-lara schijnt bestemd geweest te zijn.

Dit bewijs voor de juistheid der verklaring door den heer Friederich van den door niemand voor hem ontcijferden Ba-

toe- toelis, moet het vertrouwen versterken op de juistheid der geheele lezing van deze inskriptie niet alleen, maar ook op die der overige verklaringen van beschreven steenen door hem gegeven.

E. N.

BERIGTEN

OMTRENT DEN

ZEEROOF

IN DEN

NEDERLANDSCH-INDISCHEN ARCHIPEL,

OVER 1854.

Het volgende verslag, getrokken uit het jaarlijksch rapport van den kommandant van Z. M. zeemagt in Oost-Indie aan het gouvernement, sluit zich aan dat over de jaren 1852 en 1853, opgenomen in het derde deel van dit tijdschrift. Even als dat, bevat het vele wetenswaardige bijzonderheden omtrent den zeeroof, die, niettegenstaande de ijverige pogingen der zeemagt, nog immer en voornamelijk in de molukksche zeeën wordt gepleegd.

1e. Opgaven van Paloerang, geboren te Patiro (Boni), van beroep visscher.

Ongeveer 2 jaren geleden was hij met nog drie zijner makkers, terwijl zij bezig waren met visschen, in eene kleine praauw, door de zeeroovers overvallen en gevangen genomen. Dezer magt bestond uit twee praauwen bintak en twee pandjadjabs. Hoe de wapening en bemanning dier vaartuigen was, wist hij niet optegeven, alleen dat de pandjadjabs waarin hij werd gebragt een lilla en drie geweren

aan boord had. Den gezagvoerder hoorde hij Djalala noemen. Na nog twee handelspraauwen genomen en te Dampelas, eene negorij op de kust van Boeroe, water ingenomen te hebben, bereikten de roovers het eiland Kadondong, niet ver van Solok, alwaar zij te huis behoorden. Daar deed hij slavendienst, doch wist, met behulp van eenen te Solok wonende boeginees, te ontsnappen.

Eens door dezen uitgezonden om padi te halen, maakte hij van deze gelegenheid gebruik, om, met zekeren Maloesa, in eene praauw naar de westkust van Celebes over te steken, van waar zij zich vervolgens naar Bonthain begeven en aangemeld hebben. (1).

2e. Opgaven van Maloesa, van beroep zeevarende, geboren te Laboean Lodjan (Bonthain). Negen maanden geleden was hij op de hoogte van Kawonda (Kajelie) met nog zeven anderen in handen der zeeroovers gevallen, nadat zij zich voraf dapper verweerd hadden. Maloesa werd gekneveld in het ruim eener bintak geworpen, welke met twee lillas en vier geweren gewapend was. De overige rooverspraauwen, zeven in getal, waren op dezelfde wijze gewapend; zij behoorden te Balenbeng, een eiland in de nabijheid van Solok te huis, en waren door de gezagvoerders zelven uitgerust. Na zijne gevangenneming zwierven de roovers nog eene maand in zee rond, deden de eilanden Baroeging en Maloda aan, namen nog vier praauwtjes, en stevenden toen huiswaarts. Hij werd verkocht, doch wist vervolgens met zijnen makker Paloerang te ontvlugten.

Beider opgaven met betrekking tot de roovers, hunne gewoonten, bergplaatsen van het geroofde, enz. bepalen zich alleen tot hetgeen Solok betreft, hetwelk als de verzamel- en berg-

(1) Het blijkt ook uit vele andere verklaringen, dat het eiland Boeroe dikwijls door de rooverspraauwen wordt bezocht tot het innemen van drinkwater en brandhout.

plaats van alle geroofde menschen en goederen door hen wordt opgegeven.

3e. Opgaven van Palembang, boeginees, van beroep koopman, geboren te Loegoe.

Omstreeks 18 jaren geleden was hij met nog een persoon in handen der zeeroovers gevallen, terwijl zij zich in een praauwtje met visschen onledig hielden. De magt der zeeroovers bestond uit 30 groote praauwen, korra korra's, ieder bemand met 50, en gewapend met drie, vier à vijf stukken geschut, geweren, pieken en klewangs. Twee jaren lang bleven de roovers nog na zijne gevangenneming rond zwerven, menschen en praauwen roovende. Zij behoorden te Solok te huis en waren uitgerust door zekeren Chiodong. Poeloe Tiga nabij Gorontalo en Banka, waren de plaatsen waar men zich van water voorzag; te Balangingi werden de praauwen schoongemaakt. Palembang werd op laatstgenoemde plaats door zekeren Baija gekocht, van wien hij eerst na verloop van 16 jaren wist te ontsnappen, door met eene praauw, waarmede hij tot het halen van levensmiddelen was uitgezonden, naar het eiland Sangir overtesteken; van waar hij vervolgens, aan boord van Z. M. stoomschip Etna, naar Menado is overgevoerd. Nopens het verblijf der roovers op Solok weet hij geene bijzonderheden optegeven. Gedurende het schoonmaken der praauwen te Balangingi werden de wapens in hunne huizen geborgen (1).

4e. Opgaven van Pahoca, geboren te Boalemo, van beroep landbouwer. Drie jaren geleden was hij, nabij het voorgeberg-

(1) Het is opmerkelijk, dat de magt der zeeroovers, ook wat de uitrusting hunner praauwen aangaat, in de laatste jaren, zoo aanmerkelijk verminderd is, want bijna uit alle verklaringen, welke van gevangenneming van personen gewagen, die meer dan tien jaren geleden is, blijkt altijd dat zij met eene magt van 20—30 groote praauwen, veel zwaarder bemand en gewapend dan de tegenwoordige, hunne rooftogten in dezen archipel bedreven.

te Langola onder Gorontalo, met nog drie personen waarmede hij levensmiddelen was gaan halen, in handen der zeeroovers gevallen. Dezer magt bestond uit drie groote praauwen met twee stukken, geweren, pieken en klewangs gewapend, en met 23—35 koppen bemand. Hij beklaagt zich over eene hardvochtige behandeling door de zeeroovers, welke nog twee maanden op roof bleven rondzwerven en vervolgens naar Balangingi stevenden, waar zij te huis behoorden.

Banka werd op de reis derwaarts, tot het innemen van water en brandhout, aangedaan. Te Balangingi werd het geroofde verdeeld en viel Pahoea ten deel aan zekeren Tiala, welke te Basila onder Solok woonde, van wien hij echter later wist te ontsnappen. Even als Palembang geeft hij op, dat de roovers hunne wapenen, te Balangingi zijnde, in hunne huizen bergen.

5e. Verklaring van Rolle. Ruim eene maand geleden was hij op de hoogte van Kilo, digt bij de monding der baai van Bima als gezaghebber van eene 6 kojangspraauw, gewapend met een ijzeren kanon en een lila, toebehoorende aan baba Sangeang te Makassar, door eene groote rooverspraauw (bintak) aangevallen, en, na een hevig gevecht, hetwelk aan 7 van de 11 opvarenden zijner praauw het leven kostte, en de vier overigen gewond deed worden, verpligt geweest zich overtegeven. De bintak was bemand met 100 koppen, waaronder zich echter verscheidene geroofden bevonden, en gewapend met een ijzeren kanon van 8 ℔, zes lillas, ongeveer 30 geweren en buksen, 50 klewangs met derzelver schilden, zoomede verscheidene pieken en krissen. De roovers behoorden te Magindanao te huis en ontmoetten op weg naar het eiland Saeiloesoe (een der Postillons) nog 3 andere praauwen, welke mede naar laatstgenoemd eiland koers stelden; daar komende vonden zij reeds 4 praauwen van dezelfde soort aanwezig. De praauwen werden nu schoongemaakt en stevenden gezamenlijk van daar naar Poelo Maijo,

niet ver van Sumbawa, alwaar zij drinkwater innamen. Hier wist Rolle te ontsnappen. Werwaarts de roovers praauwen den koers wendden, wist hij niet optegeven, evenmin welke rigting zij bij hunne jaarlijksche togten namen (1).

6e. Verklaringen van vier uit handen der zeeroovers ontkomen te Gorontalo te huis behoorende boeginezen.

Opgaven van Norie, van beroep koopman en landbouwer, geboren is Boegis. Drie jaren geleden was hij, bezig zijnde met schelpen te visschen, met nog 2 personen, nabij Pagoeat, in de magt der zeeroovers geraakt, welke onverwachts met eene groote praauw geland waren, hun gegrepen en weggevoerd hadden. Met nog eene praauw, welke in de nabijheid lag, stevenden zij naar Banggaai, alwaar de roovers te huis behoorden. Hier werd hij aan eenen zekeren anakoda, wiens naam hij vergeten is, verkocht. Hij geeft op, dat de roovers van Solok, gedurende het tijdstip der padi planting, naar zee stevenen, hunne rooftogten aanvangen en dat zij hunne wapenen in de huizen bergen; de praauwen zijn gewapend met drie stukken geschut, drie geweren en andere inlandsche wapenen, terwijl zij ieder met 40 koppen bemand zijn.

De opgaven van Sali, Bailing en Kamis, waarvan de eerste zeven jaren, en de beide overige ruim drie en acht jaren geleden in handen der zeeroovers zijn gevallen, komen, wat de uitrusting en bemanning der rooverspraauwen en overige mededeelingen aangaat, op die van Norie neder. Op zekeren nacht

---

(1) Met verhaal van dezen Rolle, komt nog al tamelijk overdreven voor, vooral als men nagaat dat deze rooversbintak met 100 koppen zou bemand geweest zijn en hij 7 man verloren hebben. Ook uit andere verklaringen blijkt dat de zeeroovers, in de laatste tijden, de Postillons tot vereenigingspunt gekozen hebben, zich daar van drinkwater voorzien, en hunne praauwen schoonmaken.

Ook uit andere verklaringen blijkt, dat de magindanaosche rooverspraauwen veelal Sumbawa en Flores bezoeken en zich in straat Mangarai ophouden.

wisten zij alle vier met eene te Solok op het strand liggende praauw te ontsnappen.

Op het eiland Banka voorzagen de praauwen zich in den regel van drinkwater.

7e. Verklaring van Magalloe bijgenaamd Mandoe. Hij geeft op geboortig te zijn van Bonea (Saleijer), waar hij, voor zijne gevangenneming, het land bebouwd heeft.

Ongeveer een jaar geleden was hij in de magt der Magindanaosche zeeroovers geraakt met nog 2 opvarenden eener praauw, welke met 12 personen van Bima naar Sumbawa stevende. Na een hevig gevecht, waarbij 9 van zijne makkers zouden gesneuveld zijn, waren zij verpligt zich aan eene groote roovers praauw bintak overtegeven. Dezelve was bemand met 27 personen en gewapend met een lilla en vijf geweren. De gezaghebber heette Raga. Van uit Poeloe Koetjieng, een der Postillons eilanden, en van Boleeng op Mangarai, deden zij hunne rooftogten naar Sumbawa. Met hen vereenigden zich nog een tiental grootere en kleinere praauwen, die van Rioeng kwamen en zich verkenden door het hijschen van eene witte vlag in den top van den mast. Zij deden Moijo, niet ver van Sumbawa gelegen, tot het innemen van drinkwater aan. Op Boleeng aangekomen, wist Magalloe des nachts te ontsnappen Hij geeft nog op, dat de roovers eenige huizen op Poeloe Koetjieng hebben, waarin zij hunnen intrek nemen als zij de praauwen schoonmaken, hetgeen altijd op genoemd eiland zoude plaats hebben.

8e. Opgaven van Sakidin en Proija, beiden zeevarenden en te huis behoorende te Rembang.

Volgens verklaring van deze lieden zijn zij opvarenden geweest van eene praauw tjemplong, bemand met 8 koppen en gevoerd door Sodiwongso, beladen met 8 kojangs rijst en bestemd voor Bandjar. Door stormen op de hoogte van Tambora (Sumbawa) gevoerd, zijn zij onverhoeds door zeeroovers

overvallen geworden en medegevoerd, bij welke gelegenheid een hunner door de roovers werd doodgeschoten. Dit voorval greep plaats in de maand januarij 1854. Na eenigen tijd op zee met de roovers te hebben rondgezworven, zijn zij, ter bekoming van drinkwater, brandhout en reparatie der praauwen, binnen de baai van Badjo (Mangarai) geloopen, van daar ontvlugt, en met eene boeginesche praauw naar Bima overgevoerd. Hunne overige lotgenooten, ten getalle van 5, bevonden zich nog in handen der zeeroovers. De magt der roovers wordt door hen opgegeven te hebben bestaan uit 8 rooverspraauwen, buiten de geroofde menschen, met 20 tot 30 koppen bemand, en ieder met 4—6 lillas en eene menigte anderen handwapenen gewapend. Zij behoorden te Magindanao te huis.

9e. Opgaven van Satied, geboren op Kangeang. Ongeveer 7 maanden geleden was hij bij Talaga Oerong, onder den Java wal, met nog 7 opvarenden aan boord eener 5 kojangspraauw des nachts door de zeeroovers overrompeld en vermeesterd. Na zijne gevangenneming stevenden de roovers, welker magt uit eene met 20 koppen bemande en met 4 lillas gewapende bintak praauw bestond, naar Poeloe Koetjieng, een der Postillons eilanden, alwaar zij hunne praauwen schoon maakten en zich nog een tiental andere rooverspraauwen tot datzelfde einde bij hen voegden. Van daar stevenden zij gezamelijk naar Laboeang Badjo, alwaar Satied des nachts wist te ontsnappen. Laatstgenoemd eiland, zoomede Poeloe Koetjieng, geeft hij op als de ververschingsplaatsen van water en brandhout; ook zegt hij, dat de roovers, bij het schoonmaken hunner praauwen, de wapenen in de huizen bergen.

10e. Opgaven van Batjo, geboren te Makassar. Ongeveer 6 jaren geleden was hij, op de hoogte van Kaloe Kaloe Koeang, niet ver van Makassar, in handen der zeeroovers geraakt, met eene praauw waarop zich nog 22 personen, waaronder 6 chinezen, bevonden. Na een hevig gevecht, waarbij acht opvarenden ge-

dood werden, moesten zij voor de overmagt bukken, daar de zeerooverspraauwen, 15 in getal en met 20—30 koppen bemand waren. Na zijne gevangenneming stevenden zij naar Dampela, niet ver van Kajelie op Boeroe, van daar naar Kalatoea, voorzagen zich te Rioeng (Mangarai) van levensmiddelen, deden Poeloe Koetjieng, een der Postillons, aan, tot het innemen van water, en gingen van daar naar Laboeang Badjo, alwaar zij zich verdeelden en op roof uitgingen. Op Belo, Maijo en Sotonda voorzagen zij zich altijd van water en op Poeloe Koetjieng werden de praauwen schoongemaakt. Zij behoorden te Magindanao te huis, en borgen op de genoemde plaatsen de wapenen in de huizen, welke zij aldaar in bezit hebben.

11e. Verklaringen van negen, uit handen der zeeroovers gevlugte en geredde personen, welke met het spaansche handelsvaartuig Corneta te Menado zijn aangebragt, in de maand mei 1854.

Deze negen personen met namen Pisona, Liea, Moon, Tamboekan, Donda, Ladoe Diwongso, Tie Soenda, Wawoeng Singal en Polanto, zijn eenige jaren geleden op verschillende wijze in handen der zeeroovers geraakt, en naar het eiland Magindanao gevoerd, alwaar zij te Balangingi aan onderscheidene personen zijn verkocht geworden, en nog aldaar in slavernij verkeerden, toen een spaansch oorlogstoomschip de roovers in hunne schuilplaatsen te Dampelas en Samboeangan aantastte en hen daar, als onderdanen van het nederlandsch-indisch gouvernement, uit hunne slavernij heeft verlost.

Daar de gevangenneming van de hierboven bedoelde personen met uitzondering van Moon, Tie Soenda en Wawoeng Singal, twintig en vijftien jaren geleden is, zoo zijn hunne opgaven minder belangrijk te achten. De verklaringen der drie laatstgenoemden, welke nu ongeveer twee jaren geleden in handen der zeeroovers zijn geraakt, komen hierop neder. Moon, van beroep goudgraver, geboren te Gorontalo, werd, langs het

strand loopende, door de zeeroovers met pieken gewond, gebonden en, met nog vier zijner makkers, naar hunne praauwen gevoerd, welke acht in getal en van de soort der korra korra's waren. De roovers behoorden te Balangingi te huis; de praauwen waren met 12 man bemand, met kanonnen, geweren en pieken gewapend. Na te Poeloe Boelawa water te hebben ingenomen, stevenden de roovers naar Balangingi, alwaar Moon verkocht werd aan zekeren Sidjala te Toelaijer, eene aan het strand liggende negorij, welks opperhoofd Lasollo heette, en waarvan de inwoners van vischvangst en eenigen ruilhandel leven. Verdere bijzonderheden wist hij niet op te geven.

Tie Soenda, van beroep landbouwer, geboren in het landschap Tomboekoe onder Ternate.

Terwijl hij, niet ver van zijne geboorteplaats, zich met 3 personen in eene praauw bevond bezig met visschen, werden zij door de roovers overvallen en gevangen genomen. Dezer magt bestond uit twee korra korra 's, ieder met 30 man bemand, en met twee kanonnen, geweren, pieken en klewangs gewapend. Zij behoorden te Balangingi te huis en waren door den radja aldaar uitgerust. Na op de reis naar Balangingi nog 30 menschen geroofd en op het eiland Parigai water ingenomen te hebben, werd het geroofde daar komende verkocht, en viel Tie Soenda ten deel aan zekeren Silana, alwaar hij dienst als huisslaaf deed. De roovers bergen te Balangingi de wapenen in hunne huizen, en zouden, volgens zijn zeggen, op ongezette tijden van daar op roof uitgaan (1).

Wawoeng Singal, van beroep landbouwer, geboren te Sonder (Minahassa) werd, met 7 personen, in eene praauw nabij Amoe-

(1) Deze verklaring strookt niet met andere opgaven, welke wel degelijk van gezette tijden spreken, waarop de rooverspraauwen van uit Balangingi hunne strooptogten aanvangen, en bijna allen daarop neder komen, dat zij, na den padi oogst, in de laatste maanden van het jaar, Balangingi verlaten.

rang zeilende, door de zeeroovers gevangen genomen. Deze waren met 5 praauwen van de soort der korra korra's, ieder met twintig koppen bemand en met 2 stukken geschut en een aantal andere handwapenen gewapend, eensklaps in hunne nabijheid verschenen. Zonder eenige plaatsen aantedoen stevenden zij naar Balangingi, alwaar Wawoeng Singal aan zekeren Waija werd verkocht. Na den padi oogst werden de strooptogten begonnen (1).

12e. Verklaring van Sodiwongso.

Hij was de gezaghebber van de praauw tjemplong, welke in de maand januarij 1854 op de hoogte van Tambora in handen der zeeroovers is geraakt. Het verhaal van deze gebeurtenis komt geheel overeen met de opgave welke deswege voorkomt onder § 8 hiervoren. Hij wist te Tado (Mangarai) alwaar de roovers hunne tijdelijke woningen hadden opgeslagen, te ontsnappen en op Reo te komen, van waar hij met eene inlandsche praauw, gevoerd door zekeren daeng Maranka, naar Bima is gekomen. Kamoda en Pangarboang worden door hem opgegeven als eilanden waar de roovers ververschingen innemen en hunne praauwen schoonmaken.

13e. Opgaven van Moehamad en Alie, beide geboren op het eiland Kangeang, laatstelijk komende van Reo (Mangarai).

Ongeveer 9 maanden geleden waren zij met nog 8 andere opvarenden eener padoewakang groot 5 koijangs en gevoerd door eerstgenoemden inlander, op de hoogte van Sotonda door de zeeroovers overvallen en gedwongen zich overtegeven, daar deze magt uit twee groote bintaks en tien pandjadjabs bestond, welke alle zwaar bemand en gewapend waren. Na Poeloe Koe-

---

(1) Van deze 9 vorengenoemde personen waren 3 gorontalezen; het in de golf van Gorontalo liggende eilandje Bingoenong meermalen aangeduid als de plaats waar de roovers zich van drinkwater en brandhout voorzien, schijnt de reden te zijn, dat zoo vele strandbewoners door hun zijn geroofd.

Deze rooverspraauwen behoorden allen te Magindanao te huis.

tjing tot het innemen van water aangedaan te hebben, stevende zij naar Laboeang Badjo; alwaar de zeeroovers bezig waren met woningen te bouwen, hetwelk beiden gelegenheid gaf te ontsnappen.

14e. Opgaven van Pahillis ook genaamd Tiagoe, geboren te Santa Cruz, van beroep tripang visscher.

Ongeveer 7 maanden geleden werd hij, in de wateren van Santa Cruz, terwijl hij met nog 2 djoekons, ieder bemand met 2 man, bezig was met tripang visschen, door de zeeroovers overvallen en met de 5 overige opvarenden gevangen genomen. Deze magt bestond uit 14 groote praauwen, ieder met 18 koppen bemand, en met een 50 tal gevangenen aan boord; zij behoorden te Balangingi te huis, werwaarts zij, na nog twee maanden rondgezworven en verscheidene eilanden aangedaan te hebben, wier namen hem echter onbekend waren, den steven wendden, en alwaar hij, twee dagen na zijne aankomst, voor tien stukken wit linnen, aan zekeren Mangkassar werd verkocht. Van daar werd hij vervoerd naar Boeloengan, alwaar hij, voor 2000 gantangs padi, verkocht werd aan zekeren Bandarie, van wien hij echter kort daarna, bij de aankomst van Z. M. stoomschip Suriname ter dier reede, wist te ontsnappen.

15e. Opgaven van Kalima, geboren te Kandari nabij Boeton, van beroep handelaar.

Ongeveer anderhalf jaar geleden was hij, op de hoogte van Taboekoes onder Ternate, in handen der zeeroovers geraakt, terwijl hij met nog 17 opvarenden zich in eene naar laatstgenoemde plaats bestemde padoeakang bevond. Aangezien de rooverspraauwen 27 in getal waren, welke hij garai noemt, en behalve 23 gevangenen, ieder nog met 20 koppen bemand en bijzonder zwaar gewapend waren, viel aan tegenstand niet te denken. Geketend, met een blok aan het been en zeer weinig voedsel krijgende, zwierf hij nog vijf maanden met de roovers op zee rond, steeds naar roof zoekende, tot welk einde

zij Togian aandeden, zonder echter daar hun doel, om menschen te rooven, te kunnen bereiken; eindelijk te Taraka, digt bij Boeloengan, werd Kalima aan zekeren Datoe verkocht, van wien hij, bij de komst van Z. M. stoomschip Suriname aldaar ter reede, wist te ontsnappen (1).

16e. Opgaven van Alima, ook genaamd Pendar, geboren te Gorontalo, van beroep koelie.

Ongeveer 7 jaren geleden, was hij met eene djoekong, naar Belang vertrokken, op weg derwaarts door de zeeroovers overvallen en gevangen genomen.

Vijf groote praauwen, ieder bemand met ongeveer 30 koppen en gewapend met 2 koperen kanonnen, 2 lilla's en vele handwapenen, maakten de magt der zeeroovers uit. Na te Tandjong Belang (Menado) water ingenomen te hebben, stevenden zij naar Balangingi, alwaar zij te huis behoorden. Aldaar werd Alima verkocht aan den boeginees Tandelea voor twee bollen amfioen, die hem op zijnen beurt weder verkocht heeft te Boeloengan (oostkust van Borneo) voor 70 realen aan zekeren Oedong, alwaar hij de padi velden moest bewerken. Omtrent de rooftogten, welke van uit Balangingi jaarlijks gedaan worden, geeft hij op, dat zij immer in de oostmoesson geschieden, ten einde in de westmoesson terug te kunnen zijn; dat de radja van Balangingi evenwel het vertrek regelt, en als vaste voorwaarde is aangenomen, hij het geroofde met de gezaghebbers der praauwen deelt. Bij de komst van Z. M. stoomschip Suriname ter reede Boelongan is hij derwaarts gevlugt.

17e. Opgaven van Taroo, ook genaamd Lahika, van beroep kalkbrander, geboren te Gorontalo.

Zeven jaren geleden, was hij, op de hoogte van Kota Hoe-

---

(1) Het blijkt niet uit deze verklaring waar de zeeroovers te huis behooren; vermoedelijk zijn het magindanaosche geweest, daar uit andere opgaven blijkt, dat de naam van garai die hunner praauwen is.

na (Menado), met eene korra kora van 20 koppen, na een hevig gevecht, waarbij de helft dier manschappen zouden gesneuveld zijn, in handen der zeeroovers geraakt. Met 40 praauwen, ieder met 30 koppen bemand, en met 2 ijzeren kanonnen en handwapenen gewapend, stevenden de roovers naar Kema en Boewool, waar men zich van water voorzag, en van daar naar Balangingi. Hier werd hij aan zekeren adji Bandara verkocht, welke hem op zijnen beurt weder overdeed aan zekeren Ismail te Boelangan, van wien hij, bij de komst van Z. M. stoomschip Suriname aldaar ter reede, is weten te ontsnappen.

18e. Opgaven van Sie Djinati, geboren op het eiland Boeton, van beroep landbouwer.

Ongeveer tien jaren geleden was hij, naar zijnen tuin gaande, door de zeeroovers gevangen genomen, welke met 30 bintaks praauwen, die zwaar bemand en gewapend waren, te Solok te huis behoorden, en niet ver van daar water innamen. Zij verkochten hem te Sambalioeng komende, aan zekeren katip Masdjid, die hem weder overdeed aan pandie Silebe, tot dat hij, na nog eenige meesters gehad te hebben, in handen kwam van zekeren Palangga; van dezen wist hij, bij de komst ter reede van Z. M. stoomschip Suriname, te ontsnappen.

19e. Verklaring van den anakoda Wakenoes, geboren te Manhar, djoeragan eener padoeakan.

Hij verklaart, dat hij, 14 dagen geleden, met zijne padoeakan op de hoogte van Kangeang zijnde, door eene met 100 koppen bemande en zwaar gewapende rooverspraauw is aangevallen. Na een hevig gevecht, waarbij twee zijner opvarenden gewond werden, hielden de roovers af.

Zij hadden op sleep eene, zoo het scheen te Madura te huis behoorende praauw waarvan de opvarenden overboord gesprongen en al zwemmende zich aan den vasten wal van Madura gered hadden; ook schenen de zeeroovers grootendeels uit negers te bestaan, daar zij er bijzonder zwart uitzagen.

20e. Opgaven van Rodiwongso, mede opvarende van de praauw tjemplong, welke, in de maand januarij 1854, op de hoogte van Tambora in handen der zeeroovers is gevallen (zie het deswege voorkomende onder § 8).

21e. Opgaven van daing Seallie, geboren te Kangeang, gezagvoerder der kruispraauw van den toemoenggong te Kangeang.

Ongeveer een jaar geleden was hij, op de hoogte van Kemierian, door zeven rooverspraauwen aangevallen en, met de overige opvarenden zijner praauw, ten getalle van 6, door de roovers gevangen genomen. Naar Lebonbandjo gestevend zijnde om drinkwater en bamboe te halen, wist hij, terwijl de roovers sliepen, te ontsnappen.

22e. Opgaven van Salama, Semooda, en Moroos, van beroep landbouwers, geboren te Kangeang.

Ongeveer een jaar geleden bevonden zij zich met nog 4 personen in eene padoeakan, toen zij, en ook die opvarenden, op de hoogte van Raas eiland, door 10 rooverspraauwen werden aangevallen en gevangen genomen. Het eiland Pangarboean geven zij op, als de plaats waar de roovers drinkwater innemen, en dat zij te Mangarai te huis behooren. 's Nachts wisten zij te ontsnappen en kwamen te Bima.

23e. Opgaven van twee vrouwen genaamd Labie en Adriah, van beroep mattenmaaksters, beide geboren te Bawean.

Ongeveer vier jaren geleden werden beide, bij eene landing van tien rooverspraauwen op het eiland Bawean, niettegenstaande zij zich naar de bergen gespoed hadden, door de roovers achterhaald en met geweld naar boord gesleept. Daar zij gedurende hunne gevangenschap steeds aan boord der praauwen zijn geweest, en geene namen van eilanden weten optegeven, zoo bepalen zich hunne opgaven omtrent de zeeroovers alleen tot het bovenstaande, en de veronderstelling zij van Magindanao afkomstig waren. In de nabijheid van Bima, alwaar de roovers zich gingen verversehen, wisten zij, terwijl deze sliepen, te ontsnappen.

24e. Opgaven van Sadiero, van beroep grassnijder, geboren in de negorij Podan nabij Sumanap.

Eenige jaren geleden werd hij, bezig zijnde met grassnijden, door de roovers weggevoerd, en in eene kleine, slechts met drie koppen bemande praauw, gebragt, waarvan Seke Boja de hoofdman was; dezelve was afgezonden door een aantal grootere rooverspraauwen, welke te Soenda water innamen en den geheelen archipel al roovende doorkruisten. Eens in de nabijheid van Boni komende wist hij, terwijl de roovers sliepen, te ontkomen.

25e. Opgaven van Bassooh, geboren te Makassar, van beroep zeevarende.

Vijf jaren geleden werd hij, met nog elf personen zich op de hoogte van Poeloe Jen in eene praauw bevindende, door tien rooverspraauwen aangevallen, en daarna gevangen genomen. Deze rooverspraauwen waren gewapend met twee lilla's, vijf geweren, tien krissen en tien picken, en stonden onder bevel van zekeren Sekaboja, welke te Magindanao te huis behoorde. Zij voeren den geheelen archipel rond, namen gewoonlijk in de nabijheid van Mangarai water in, en voorzagen de praauwen te Pangraboean. Op laatstgenoemde plaats werd hij aan zekeren Doematora verkocht, en daarna aan den onderhoofdman der zeeroovers Toemarah. Van Poeloe Tenga uit deden zij vele rooftogten en kwamen dan 's nachts terug. In de nabijheid van Bima wist hij, terwijl de roovers sliepen, te ontsnappen.

26e. Opgaven van Tiodija, geboren te Kajdipang, van beroep goudgraver.

Ongeveer 5 maanden geleden was hij, naar Soemalat gaande, met nog vijf andere personen in handen der zeeroovers gevallen. Deze waren met 20 kleine en 20 groote praauwen in de nabijheid; op de kleine praauwen hadden zij drie, op de groote 30 koppen, zoomede een groot aantal handwapenen. Zij stevenden vervolgens naar eene landtong nabij Amoerang, voorzagen

zich daar van water, roofden nog verscheiden menschen en stevende toen gezamenlijk naar Solok, waar hij aan zekeren Indange voor lijnwaden werd verkocht.

27e. Opgaven van Bakalao, van beroep visscher, geboren te Oedjoeng Pandang (Makassar).

Twee jaren geleden was hij, bezig zijnde met visschen, met zijnen makker genaamd Ganap, eensklaps door de zeeroovers gevangen genomen. Dezer magt bestond uit twee groote praauwen (garai) en tien kleine (dapang), de eerstgenoemde met 10 en de laatstgenoemde met 2 of 3 koppen bemand, en bijzonder zwaar gewapend. Van de praauw, waarin hij gebonden werd geworpen, was Gampang, zoon van den radja van Balangingi de gezaghebber; zij stevende regtstreeks naar Balangingi, nog twee boeginezen roovende, en zich overigens met visschen onledig houdende. Te Sering namen zij water in. Te Solok komende werd Bakalao ontscheept en verkocht aan zekeren anakoda Tomboeko, die eigenaar was van tien groote praauwen, die handel dreven en tevens op roof uitgingen. Hij moest eerst het land bebouwen en daarna paarlen visschen. Met de noordwestmoesson zegt hij, dat de rooverspraauwen uitgaan, en dat de wapenen der praauwen, bijaldien zij te Solok liggen, in de huizen worden geborgen.

28e. Opgaven van drie te Makassar en Gorontalo te huis behoorende inlanders genaamd Salamat, Doengoela en Simalaja, welke ruim 30, 25 en 16 jaren geleden in handen der magindanaosche zeeroovers zijn geraakt, doch de roovers niet op hunne jaarlijksche togten hebben vergezeld.

Alle vijf laatstgenoemde personen zijn bij nacht in eene kleine praauw weten te ontvlugten en, toen zij, na verloop van 13 dagen, op het eiland Montehage aankwamen, van daar naar Menado gestevend.

De verklaringen gedurende dit jaar ontvangen, hoewel in vele opzigten even twijfelachtig en onwaarschijnlijk, leveren weinig meer bijzonders op, en komen vrij wel overeen met die in vorige jaren afgenomen. Dezelve leiden dan ook tot geene andere algemeene gevolgtrekkingen dan in het verslag van het jaar 1853 zijn te zamen gevat.

Steeds blijven Solok, Balangingi en vooral Magindanao groote rooversnesten, niettegenstaande de spaansche kruisers het laatstgenoemde van tijd tot tijd gevoelige tuchtigingen toebrengen.

Van deze eilanden uitgaande, laten hunne vaartuigen zich, ofschoon in minder getal vereenigd, zwakker bemand en bewapend dan vroeger, steeds en meestal op gezette tijden naar Celebes zakken, om, langs de kusten van dat eiland stroopende, met hunnen buit naar hunne woonplaatsen terug te keeren, of wel om hunne togten verder uittestrekken en de vaarwaters beoosten Java onveilig te maken. Met menschenroof houden zij zich hoofdzakelijk op, en in slaven drijven zij niet onwaarschijnlijk handel met Flores.

Behalve de eilanden Banka en Bingoenong, hunne oude pleisterplaatsen, schijnen zij ook in de laatste tijden Poeloe Koetjing, een der Postillons-eilanden, aan te doen om drinkwater in te nemen en de praauwen schoon te maken.

Nog steeds onrustig door de geduchte slagen van onze stoomschepen ontvangen, durven zij zich niet meer in groot getal vereenigen en er vaste verblijfplaatsen op na houden.

Op Sumbawa en Flores steeds terrein vindende om hun misdrijf uittevoeren, nestelen zij zich aldaar op verschillende plaatsen tijdelijk, zooals op Poeloe Moijo, Komodo, Tado, Boleeng en Rioeng. De vrees voor onze stoomers drijft hun, vele vereenigingspunten te zoeken en die dikwerf te veranderen.

Een voortdurend verblijf in die streken van weinig diepgaan-

de stoomschepen en de noodige kruisbooten, waardoor al hunne schuilhoeken zouden bekend kunnen worden, zouden noodig zijn om hen daaruit te verjagen.

Niettemin heeft het nu en dan bekruisen dier kusten door onze oorlogschepen eene heilzame uitwerking gehad en blijven daardoor de rooftogten onbeduidend.

Van denzelfden invloed is het jaarlijksch bezoek, dat het in de Molukkos gestationeerde stoomschip brengt op de oostkust van Celebes, en het stationeren van een oorlogsvaartuig op de oostkust van Borneo. Hierdoor zal de bevolking bevreesd worden met de roovers te heulen, en deze, aldaar steun noch voordeel maar slechts de kans vindende van genomen te worden, zullen spoedig van die kusten verdreven worden.

NOG IETS

OVER DE

LOEBOES EN OELOES

IN DE BINNENLANDEN VAN SUMATRA.

DOOR

Mr. W. A. HENNIJ.

In de 1e afl. van het 4e deel van dit tijdschrift worden eenige mededeelingen en opmerkingen aangaande de loeboes en oeloes in de binnenlanden van Sumatra aangetroffen. In die bijdrage wordt als meening van den heer Willer opgegeven, dat deze volkstammen uit de Padangsche bovenlanden afkomstig zouden zijn, en dat hunne taal de oorspronkelijke maleische taal zoude wezen, zooals die voor eeuwen te Pagger-roejong werd gesproken.

Bij inzage van het daarbij gevoegde lijstje der oeloesche en loeboesche woorden, trof ik daarin een aantal zuiver maleische woorden aan, zooals zij nog heden in de Padangsche bovenlanden algemeen gebruikt worden; een meer naauwkeurig onderzoek deed mij zien, dat bijna alle oeloesche en vele loeboesche woorden volmaakt overeenkomen met het maleisch, dat in de Padangsche bovenlanden gesproken wordt.

Het gevoelen van den heer Willer, dat de oeloesche en loeboesche taal de oorspronkelijke taal der maleijers van Sumatra is, wordt daardoor versterkt. De overeenkomst der oeloesche en loeboesche woorden met het nog gebruikelijke maleisch der Padangsche bovenlanden is zoo opvallend, dat het geene gewaagde onderstelling mag genoemd worden, dat een maleijer der Padangsche bovenlanden een' oeloe zoude verstaan, en door dezen wederkeerig verstaan worden.

De taal die heden door den geringen man in de Padangsche bovenlanden gesproken wordt, kan niet veel verschillen met die welke voor eeuwen aldaar in gebruik was. Immers eene taal verbastert door inmenging van vreemde woorden, door boeken, of vreemdelingen overgebragt. De kleine man leest niet, met vreemdelingen is hij nooit in aanraking geweest, men mag dus veilig aannemen dat zijne taal onverbasterd gebleven is. Mogt de nederzetting der europeanen in de binnenlanden van Sumatra ook al eenigen invloed hebben uitgeoefend op de taal die door hoofden en inlandsche beambten wordt gesproken, in de taal van den geringen maleijer heeft die geene verandering te weeg gebragt. Chinezen en andere oostersche vreemdelingen bevinden zich in de Padangsche bovenlanden in zulk een gering aantal, dat ook hunne aanraking met de bevolking niet in aanmerking kan komen. De taal van den maleijer der Padangsche bovenlanden is dus nagenoeg dezelfde als die, welke door zijne voorouders werd gesproken en schijnt, zooals uit het hier achter volgende lijstje blijkt, ook niet merkbaar van de oeloe- en loeboe-taal te verschillen.

De heer Willer zegt op pag. 59 van dit deel: „hunne „maatschappelijke ontwikkeling (der loeboes en oeloes), die „tijdens de afscheiding dezelfde was als nu, stelt de onmoge„lijkheid daar om de zee over te steken; derhalve zijn de „loeboes niet van elders gekomen, maar bestaan zij op Suma„tra misschien even lang, als daar klapperboomen of ander

„menschelijk voedsel door de natuur is voortgebragt.

„Is nu hunne taal maleisch, ontdaan van vele vreemde „inmenging, dan is het ook onbetwistbaar, dat de maleische „taal niet van Malakka of elders is overgebragt, maar dat de „kern dier taal is geboren op Sumatra, bij de volkstammen „waarvan de loeboes één uitmaken."

Ik meen hieromtrent met den heer Willer in gevoelen te mogen verschillen, en wel op de volgende gronden:

Dat de loeboes en oeloes thans ongeschikt zijn om de zee over te steken, bewijst nog niet, dat hunne overgrootvaders daartoe niet zeer geschikt zijn geweest; het afgezonderd leden in de binnenlanden, dat zij sedert eeuwen geleid hebben, kan de geschiktheid om de zee te bevaren hebben doen verloren gaan.

Men zoude even zoo kunnen bewijzen, dat b. v. de bergschotten de oorspronkelijke bewoners van Schotland zijn, want de tegenwoordige bergschotten missen de geschiktheid om de zee te bevaren, ergo kunnen zij niet van elders zijn gekomen; welke redenering zeker valsch is.

Is de loeboesche en oeloesche taal de zuiver maleische taal, dan kan men daaruit derhalve nog niet de gevolgtrekking maken, dat die taal niet van Malakka of elders is overgebragt, en dat de kern dier taal op Sumatra geboren is.

Het is, dunkt mij, meer waarschijnlijk, dat de bewoners van het vaste land van Indië, uitgelokt door den rijkdom en de vruchtbaarheid van Sumatra, dat eiland hebben bevolkt, dan dat de sumatranen in zulk een groot aantal naar de vaste kust zouden zijn overgestoken, dat zij daar zelfs hunne taal zoude overgebragt en die tot de alom in den archipel heerschende hebben gemaakt. Waartoe die volksverhuizing? Sumatra is schoon en vruchtbaar, en levert alles op, wat tot onderhoud van millioenen menschen noodig is. Is er overbevolking geweest? het blijkt uit niets. Heeft er verhuizing uit gebrek plaats ge-

had? de vruchtbaarheid van den bodem pleit voor het tegendeel. Er is dus geen enkele reden aan te geven, dat de sumatraan zijn vruchtbaar eiland zoude verlaten hebben, om zich op de vaste kust van Azië te vestigen.

Maar ook de geschiedenis van de vestiging der maleijers in de Padangsche bovenlanden, zoo als die in de oendang oendang tambô wordt gevonden, zegt, dat de maleijers met schepen van elders zijn gekomen, en zich om den Merapi hebben gevestigd. Hoe verward dat verhaal nu ook zijn moge, eenige historische grond zal daarin toch wel gelegen zijn.

Dat het vraagstuk door het boven aangevoerde niet opgelost wordt, stem ik volgaarne toe, maar het komt mij voor, dat, zoo er geene overtuigende bewijzen voor het tegendeel bestaan, men met eenigen grond kan aannemen, dat de maleijers van de vaste kust van Azië zijn gekomen, dat hunne taal, zoo als die thans nog in de Padangsche bovenlanden gesproken wordt, vroeger ook op het vaste land werd gebezigd, dat die taal daar echter door veelvuldige inmenging van allerhande vreemde talen verbasterd is, terwijl zij op Sumatra in hare oorspronkelijkheid is bewaard gebleven.

Ik laat hieronder een lijstje volgen van de maleische woorden in Tanah-datar in gebruik, die gelijkluidend zijn of eenige overeenkomst hebben met woorden van dezelfde beteekenis door den heer Willer als loeboesche en oeloesche woorden opgegeven; ik heb daarbij het woordenlijstje van den heer Willer gevolgd, en die woorden zóó gespeld als zij hier worden uitgesproken.

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Vrouw.	paradoesi of padoesi; parampoean.	
Maagd.	boengaran; gadis.	„prawan" is niet gebruikelijk.
Maagdschap.	kaoem; doesana'k.	De *k* aan het einde van een woord wordt, even als in het javaansch, slechts half uitgesproken en blijft half in de keel steken.
Moeder.	iboe; mandé.	„Iboe" bezigt men *van* zijne moeder sprekende; „mandé" *tot* haar sprekende.
Grootvader.	nènè'k.	
Overgrootvader.	mojang.	
Oom.	mama'k.	
Neef, nicht.	kamanakan.	„missanan" is geen Bovenl. maleisch,
Hoofd.	kapalô.	De *a* op het einde van een woord wordt uitgesproken als de Jav. *o* dus *kapalô*, *matô*, *koedô*, etc.
Oor.	telingô.	„koeping" is weinig gebruikelijk.
Haar.	ramboet; abo'k.	
Rug.	blakang; pongong.	
Bil.	pantè.	*as* en *at* op het einde van een woord, spreekt men uit als de *è* in het fransche *père*, dus *pantè*, *rapè*, *amè* voor *pantat*, *rapat*, *amas*.
Scheenbeen.	bati'.	De *s* is weinig hoorbaar, en heeft meer den klank van de *h;* de stomme *e* (*pepet*) wordt altijd als *a* uitgesproken, dus *batis*, *barè*, *galè* voor *betis*, *bras*, *glas*.
Voet.	kaki.	„tapa'k" is de zool van den voet of de palm van de hand.
Geest.	. . . . .	„antoe karimat" is de geest van een' afgestorvene; „antoe boeroe" de duivel.

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Vloer.	lantei.	„pantar" is dat gedeelte van den vlo waarop men gewoon is te zitte
Omwanding.	tinkô, dindin.	
Gehucht.	. . . . .	„pagaran" noemt men eene on heinde plaats, hetzij zich daar huizen bevinden of niet; „talan is niet gebruikelijk.
Dorp.	. . . . .	„doesoen" noemt men eene plaa in het bosch waar hutten zijn o geslagen, om tijdelijk verblijf houden, tot het aanleggen van l dangs of tuinen.
Vleesch.	daging (ongekookt); goelei daging (gekookt).	
Honig.	manissan laba'k; ajer laba'k.	„madoe" is niet gebruikelijk.
Sirihzak.	kampil sirih.	
Kalk.	sada'k kapor.	
Pinang.	pinang.	„arei" is een noot in het algemee dus „arei pinang," pinang-noo „arei karambil" klappernoot.
Hoofdkussen.	bantal; bantal kalang; kalang hoeloe.	
Muis, rot.	mantji'k; tikoes.	„toepé" is een eekhoorntje; „t koes" is weinig gebruikelijk.
Vogel.	oengè; boeroeng.	
Duif.	perapati; balam; katitiran; (al naar de soort).	„dara" is geen Pad. bovenl. m leisch.
Rijstdiefje.	pipit pinang.	
Beo.	tjiong.	
Duizendpoot.	illipan; sipassan.	„klabang" is geen P. B. maleisc
Kikvorsch.	lontjet; binkata'k.	„kodok" en „katak" zijn geen P B. maleische woorden. „binkatak" is een kleine zwarte kik vorsch; „lontjet" een groote groene.

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Vlieg; mug.	de zwarte vlieg heet „lalei"; de kleine mug „rangit"; de muskiet „njamo'k".	
Bij.	laba'k.	
Stam; tak.	„batang" is de stam; „pangkal" het benedenste gedeelte van den boom tot de takken; „dahan" de tak; en „tangké" het steeltje waarmede de vrucht aan den tak zit.	
Wortel.	oerè.	„akar" zijn twijgen om te binden
Kokosboom.	batang karambil; batang kalapô.	
Gras.	„roempoet" is gras in het algemeen vermengd met onkruid; „roempoet bantô" gras zoo als het voor de paarden gesneden wordt.	
Bamboe.	levende bamboe is „batoeng"; als materiaal gebezigd noemt men het „boeli"; een bamboe om water te halen heet „prian".	
Hoog gras.	ilalang.	„Alang-alang" is een vlieger, de verdubbeling van „alang," een roofvogel; de vliegers namelijk hebben de gedaante van zulk eenen vogel.
Geel koper.	lojang.	
Kwik.	rasô.	
Salpeter.	garam missioe.	

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Rivier.	batang ajer; (eene groote rivier heet „moearô")	„kali" is geen P. B. maleisch „soengei" is een waterleidingje voor een bad, of bron; hetzelfde als „pantjoeran".
Berg.	een hooge berg is „goenoeng", zooals de Marapi; kleinere noemt de maleijer „boekit"; „tandjong" is een uitspringende bergrug.	
Bosch.	„rimbo" is eene wildernis; „oetan" een bosch waar menschen wonen.	
Pandeling.	orang beroetang; orang tergadé.	
Krijgsman (Voorvechter).	doebalang.	„hoeloebalang" is niet gebruikelijk
Vrede.	damei, roetjô.	„selesei" heeft geene andere beteekenis als twist, geschil, en komt hier nooit voor in de beteekenis van *iets uitmaken*.
Sabel; dolk; mes.	„roedoes" is eene korte sabel: „padang" een zwaard; „piso" een gewoon mes; „sewal," „sewar" en „sewah" het nationale maleische wapen tusschen een mes en dolk in; „golo'k is een hakmes.	
Pijl.	„dama'k" is de pijl die uit het blaasroer geblazen wordt.	

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Mantel (sjaal).	„salendang" is de sjaal, die men over dag als men gekleed is draagt; „salimoet" heet een stuk kain, waarmede men zich 's nachts overdekt als met eene sprei.	
Hoofddoek.	dètar.	
Een.	. . . . .	„asô" wordt alleen bij tellen gebezigd, als „asô, doeô, tigô, ampè, etc,"
Groot.	gadang.	„basar" bezigt men in de beteekenis van aanzienlijk, verheven, als „toewan besar."
Klein.	ketè'k; katjil.	De *l* op het einde van een woord spreekt men zoodanig uit, dat het moeijelijk te hooren is of men *l*, *r* of *h* uitspreekt.
Ligt.	ringan; ampong; (in de beteekenis van gemakkelijk is het „moerah").	
Vuil.	daki daki; lakoh; koenoh.	„kotor" is geen P. B. maleisch.
Vet.	lama'k (schapenvet, rundervet enz.)	
Steil.	toengang; tabing.	„mendaki" beteekent eene steilte opklimmen; langs eene helling naar boven gaan.
Vlak.	ratô.	„datar" is vlakte; „mendatar" over eene vlakte gaan, eene vlakte doortrekken.
Licht.	„siang" in de beteekenis van daglicht; „tarang," helder, duidelijk.	

Hollandsch.	Maleisch, volgens de uitspraak in de Padangsche bovenlanden gebruikelijk.	Aanmerkingen.
Donker.	kalam; („malam" is de tegenoverstelling van „siang").	
Stinkend.	babaoen; boesoe'k.	
Dom.	engo engo; bodo'k.	
Rood.	sirah; mera'k.	
Weinig.	sekete'k; sa katjil.	
Hoeveel; waar; wie.	. . . . .	„brapa," „dimana," „siapa" en dergelijke spreekt men uit, *barâ*, *dimâ*, *siâ*.
Neen.	tiadô; tidak; enda'k.	„tiadô" is weinig gebruikelijk.
Staan.	tagah; berdiri.	
Spreken.	andei andei.	„betjarô" schijnt van elders overgebragt.
Vechten.	„bagagah" kijven met woorden; „batjèkah", handgemeen zijn.	„bakalahi" is geen P. B. maleisch
Haten.	bantji.	„soe-e" is een scheldwoord.
Slagten.	mendabih; menjambalih; memantei.	
Durven.	melawan; berani.	
Zaaijen.	menoegal.	
Maaijen (padi snijden).	menoewé; menjabiet.	„menoewé" is padi snijden met de *toewé*, een klein mesje, waarmede men de halmen afknijpt; „menjabiet" is padi snijden met de *sabiet*, een grasmes.
Verkoopen.	djoewal; djagal.	

Singkarak (*Padangsche bovenlanden*), *junij* 1855.

BIJDRAGEN

TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET RIJK VAN

LINGGA EN RIOUW.

I.

Stamboom der onderkoningen van Riouw.

In de Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, in deel II bl. 184 en vlg. van dit tijdschrift, hebben wij de afkomst en de voornaamste daden der onderkoningen van Riouw vermeld. Wat de afkomst aangaat konden wij, bij gebrek aan de noodige opgaven, niet zeer uitvoerig zijn, en moesten wij ons bepalen tot het opgeven der familiebetrekking, waarin de onderkoningen van manszijde tot elkander stonden. Tot aan-

vulling hiervan strekke de hier volgende stamboom der onderkoningen van Riouw, in januarij 1855 opgemaakt door den resident T. J. Willer, volgens opgaven van den thans aan het bewind zijnde onderkoning Radja Ali, en dien wij hebben opgehelderd door de vermelding der voornaamste geschiedkundige feiten, die op de achtereenvolgende onderkoningen betrekking hebben.

STAMBOOM

van de onderkoningen van Riouw, opgemaakt in januarij 1855, naar de opgave van den regerenden vorst radja Ali.

Teekens.

Romeinsch. Man
Cursijf. Vrouw () Huwelijk.

Lijn van afstamming.

Aanduiding dat er eene lijn bestaat, die niet is uitgewerkt.

† Onderkoning van Riouw en de hoeveelste.

* * *
Koning van Boni.

Koning van Boni. Oepoe *** Prins van Boni.
() ()
Ongkoe ** *Ongkoe* ***

† 1.
Daing Marewa of Kalana Djaja Poetra; wordt 2 november 1720 door sulthan Soleiman verheven tot radja moeda. Hij en daing Pali sluiten den 4 oktober 1722 een verbond met sulthan Soleiman. Hij sterft in 1726.
()
Intjeh Ajoe, nicht van sulthan Soleiman.

Daing Prani; sneuvelt in 1723 tegen radja Ketjil van Siak.
()
Intjeh Fatima.

† 2.
Daing Pali; krijgt 2 november 1720 van sulthan Soleiman den titel van radja toeah; volgt zijnen broeder op in 1726; sterft 14 februarij 1743.
() ()
Intjeh Tomita. *Tongkoe Manda, zuster van sulthan Soleiman van Lingga.*

† 3.
Daing Kambodja; wordt onderkoning in 1743; overlijdt in 1765.
()
Ongkoe Toeah.

† 4.
Radja Hadji, ook genaamd pangeran Soeta-Widjaja; wordt onderkoning in 1765; beoorloogt de oost-indische Kompagnie van 1782 tot 1784 en sneuvelt in dat jaar voor Malaka.
() ()
Intje *** *Verscheidene vrouwen zonder geboorte.*

Tongkoe Poetih vrouw van sulthan Abd'oeldjalil te Riouw en moeder van sulthan Machmoed Rajat Sjah.

Tongkoe Itam, trouwt met den arabier said sech Jahija.

† 5.
Radja Ali; wordt onderkoning in 1784; beoorloogt de oost-indische Kompagnie en verlaat Riouw in hetzelfde jaar en vlugt naar Mampawa; onderwerpt zich aan den gouverneur van Malaka in 1790; wordt in 1800 door den sulthan van Lingga weder tot onderkoning aangesteld; sterft in 1805.

Tongkoe Fatima, vrouw van Radja Hadji.

† 6.
Radja Djafar; wordt onderkoning in 1805; sluit kontrakt met het nederlandsch-indisch gouvernement in 1818 en 1830; sterft in 1831.
() ()
Tongkoe Saleha. *Verscheidene vrouwen zonder geboorte.*

† 7.
Radja Abd'oel-rachman; wordt onderkoning in 1832; sterft in 1844.
() ()
Radja Fatima. *Drie vrouwen zonder geboorte.*

Radja Djafar, naar Mekka.

Radja Mohamad.

† 8.
Radja Ali; thans regerend onderkoning van Riouw; benoemd in 1844.
() () ()
Radja Siti, Riouw. *Intjeh Poean Slama, prinses van Lingga.* *Drie vrouwen zonder geboorte.*

Radja Mangsjor, naar Mekka.

Radja Pera.

Radja Oendoet.

Radja Mohamad, getrouwd met de dochter van den sulthan van Lingga.

Radja Marewa.

Radja Sleman.

Radja Moh^{d}. Said.

Radja Slama.

Radja Sopia.

Radja Aissa.

Radja Zoebaida.

Radja hadji Abd'oellah.
()
Tongkoe Aissa.

Radja Mangsjor.

Radja Mohamad.

Tongkoe Itam.

Tongkoe Djoemahat.

Radja Hawa, zuster van radja hadji Ali.
()
Radja Maimoena.

Radja Moh^{d}. Tahir.

II.

De vorsten van Djohor onder het engelsch bewind.

In de vorenaangehaalde Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, bl. 238 van deel II van dit tijdschrift, vermeldden wij met korte woorden, hoedanig in 1819 door de engelsche bewindvoerders de oudste zoon van den overleden sulthan van Djohor Mahmoed Sjah III, genaamd tongkoe Long of Soelong, tot sulthan van Singapoera werd verheven.

Wij kunnen thans dezen maatregel en de aanleiding zoomede den verderen loop daarvan meer uiteengezet mede deelen, door het overnemen van het volgende artikel, uit officiele bronnen geput en voorkomende in het singapoerasche nieuwsblad „the Straits times" van 13 maart 1855.

Het grondgebied van Djohor gaf zijnen naam aan een rijk, dat, in de dagen van zijnen hoogsten bloei, het magtigste was van de maleische heerschappijen, en zich uitstrekte over een groot gedeelte van het schiereiland, bevattende Pahang, Kasang en Moar, en over vele eilanden in de omringende zeeën, waarvan Riouw en Lingga de aanzienlijkste waren. In vervolg van tijd en onder den invloed van gebeurtenissen, waaraan de europeanen geen gering deel hadden, werd het rijk verdeeld, en nog vóór den dood van sulthan Machmoed Sjah (den grootvader van sultan Ali), die te Lingga in 1811 voorviel, was het geheel ontleed. Djohor, zoo heette ook de oude hoofdstad, verviel tot een ellendig visschersdorp. Pahang was in het bezit van den bandahara, in wiens familie het nog is, als een onafhankelijke staat. Het djohorsche grondgebied, en daarbij Singapoera, waren aan den toemoenggoeng ten deel gevallen, die tevens zijn gezag te Moar had gevestigd. Van de twee zonen van sulthan Machmoed werd den oudsten, Hoe-

sin Mohamad (den vader van sulthan Ali), vergund, te Pahang in verwaarloozing en duisternis te verkwijnen; zijn broeder, Ab'doel-rachman, die bij zijns vaders leven te Riouw als radja moeda was gevestigd, was door de maleijers als zijn wettige opvolger aangenomen; maar later verhuisde hij naar Trengganoe, alwaar hij langen tijd verbleef. Door geen dezer prinsen werden te dier tijd pogingen aangewend, om hun gezag als sulthan van Djohor te vestigen, dat inderdaad slechts eene titulaire waardigheid was geworden. Hoesin Mohamad was alleen bekend onder den naam van tongkoe Long of Soelong, d. i. eerstgeborene. Het huis van Djohor had alle magt verloren, en, zoo als kapitein Newbold in zijn werk over Malaka opmerkt: „de beide eerste rijksgrooten van Djohor, de bandahara van Pahang en de toemoenggong, werden daadwerkelijk „onafhankelijk."

Zoodanig was de werkelijke stand der zaken, toen Raffles in 1819 zijn ver ziend oog op Singapoera deed rusten, als de meest geschikte plaats voor eene engelsche nederzetting in deze zeeën. Hij vond den toemoenggoeng in het opperbeheer over Djohor en Singapoera en besloot op eens met hem te onderhandelen omtrent de vestiging eener engelsche factorij op laatstgenoemde plaats. Sir Stamford echter wist, dat Singapoera van het oude rijk van Djohor afhankelijk was geweest, en zag naar eenen sulthan rond. Het is waar, dat kolonel Farquhar, engelsch resident te Malaka, slechts zes maanden te voren (in augustus 1818), een handelstraktaat met Abd'oel- rachman als „*koning van Djohor, Pahang en onderhoorigheden*" had gesloten (1), maar deze vorst werd verondersteld onder den invloed der hollanders te staan, en buitendien was zijn oudste broeder nog

(1) Zie de Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, deel II bl. 231 van dit tijdschrift.

vóór hem. Alzoo werd de hulpelooze en veronachtzaamde Hoesin Mohamad uit zijne ballingschap in Pahang geroepen, waar hij jaren lang het bittere brood der afhankelijkheid uit de hand van eenen vroegeren vasal zijns vaders had gegeten. De britsche staatsman had evenwel de bedoeling niet, het oude koningrijk van Djohor te herstellen. Hij achtte, dat staatkundige redenen de hand van de opperste autoriteit vorderden tot den afstand der bezitting, die hij op dit eiland (Singapoera) zocht, maar hij, zoowel als zijn opvolger Crawfurd, onthield zich zorgvuldig van alle bemoeijing met de verhouding der twee inlandsche vorsten, met wie hij onderhandelde, en trachtte nimmer kwestien omtrent territoriaal regt tusschen hen te regelen. Hoesin Mohamad werd ontvangen als vertegenwoordiger van het oude koningschap van Djohor; doch hij bragt slechts eenen titel ter markt — slechts eene *„nominis umbra"*, onder welken evenwel hem meer wezenlijke voordeelen verzekerd werden, dan hij bij de uitoefening van dadelijk gezag zou bezeten hebben.

De hooge en onafhankelijke stelling, van het begin af, door den toemoenggoeng ingenomen, werd zoowel door Raffles als Crawfurd ten volle erkend en blijkt overvloedig uit de traktaten, die op Singapoera betrekking hebben. Inderdaad, de veronderstelling is gansch verkeerd, dat de toemoenggoeng, blootelijk een dignitarius van het djohorsche rijk zijnde, zou zijn kunnen aangenomen worden als eene kontrakterende partij in een traktaat, waarbij hij een gedeelte van zijn oud gebied weggaf. De eerste regeling (30 januarij 1819) tot eene vestiging op dit eiland werd met hem persoonlijk gemaakt; hij handelde zoowel voor zich zelven als voor Hoesin Mohamad als sulthan van Djohor; maar wij hebben dit traktaat nimmer openbaar gemaakt gezien, en het schijnt niet in de plaatselijke archiven te zijn. Deze voorloopige artikelen werden weldra (6 februarij) opgevolgd door een formeel traktaat van vriendschap

en verbond tusschen de Oost-indische kompagnie en „hunne „hoogheden sulthan Hoesin Mohamad Sjah, sulthan van Djo„hor, en datoe toemoenggoeng Sri Maharadja · Abd'oel-rach„man, hoofd van Singapoera en onderhoorigheden"; en van dit traktaat luidt artikel 3 als volgt:

„Zijne hoogheid datoe toemoenggoeng Sri Maharadja Abd'oel„rachman, hoofd van Singapoera en onderhoorigheden, heb„bende bij voorloopige artikelen van toestemming, aangegaan „den 30sten januarij 1819, *zijn vol verlof gegeven aan de „edele Oost-indische kompagnie om eene factorij of factorijen „te Singapoera of in eenig ander gedeelte van zijner hoog„heids gebied op te rigten*, en de gezegde kompagnie, ter be„looning en ter vergoeding van de gezegde toestemming, aan „zijne hoogheid de jaarlijksche som van drie duizend spaan„sche dollars verzekerd, en zijne hoogheid in haar verbond „en bescherming ontvangen hebbende, zoo worden de gezegde „voorloopige artikelen in alle deelen bij deze bevestigd."

Bij artikel 9 van hetzelfde traktaat is er in voorzien, dat, in geval het noodig mogt worden regten op goederen of schepen te heffen, zijne hoogheid de toemoenggong „de helft van „het bedrag, van inlandsche vaartuigen afkomstig, zal genie„ten." Dit traktaat gaf vijf duizend dollars 's jaars aan den sulthan, en onder hetzelve hielden de engelschen hunne vestiging op het eiland Singapoera, tot dat het vervangen werd door het traktaat van 1824. Intusschen evenwel en vóór dat het laatste traktaat was gesloten, zonden de hollandsche autoriteiten eene uitnoodiging aan Abd'oel-rachman, den broeder van onzen sulthan, om te Riouw te komen, en een oorlogschip werd te Trengganoe tot zijne beschikking gesteld (1).

---

(1) Zie de Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw deel II bl. 248 van dit tijdschrift.

„Deze uitnoodiging, zegt Crawfurd, in zijn schrijven over dit onderwerp aan het gouvernement in Bengalen, „werd aange-„nomen; de inlandsche vorst in kwestie kwam te Riouw, „waar hij in het bezit gesteld van hetgeen men de regalia „noemt, en op den troon van Djohor verheven werd." Dit was eene staatkundige zet van de zijde onzer hollandsche naburen, ten einde ons, in onze leenroerigheid van Singapoera moeijelijkheden in den weg te leggen, maar, door zijne verhefling op den troon van Djohor beroofde de mededingende sulthan zijnen broeder van niets, en won hij even weinig; zijns broeders hoogere aanspraken waren inderdaad sedert lang erkend en luide gehandhaafd, doch wij verhalen dit alleen om aan te toonen hoe niets beteekenend de waardigheid van sulthan van Djohor was, terwijl het wezenlijke reeds lang in andere handen was overgegaan.

In het traktaat van 1824 staat de toemoenggoeng weder op gelijken voet met den sulthan als eene kontrakterende partij, en, bij zijne mededeeling van dit traktaat aan het opperbestuur, maakt de heer Crawfurd de volgende opmerkingen:

„De namen der inlandsche vorsten zijn voluit vermeld, en „hunne wettige titels van sulthan en toemoenggoeng van Djo-„hor, waaronder alleen zij geacht kunnen worden de magt te „bezitten om de soevereiniteit over het eiland aan ons af te „staan, zijn hun gegeven met uitsluiting van meer bepaalde „termen.

. . . . . .

„Bij het ontwerpen van dit traktaat heb ik den sulthan „beschouwd als het regt van opperste heerschappij bezittende „en *den toemoenggoeng als niet alleen daadwerkelijk de magt „van regering uitoefenende, maar als zijnde, gelijk andere „aziatische soevereinen, facto de wezenlijke eigenaar van den „grond.*"

In een ander gedeelte van hetzelfde stuk, merkt de heer

Crawfurd omtrent den sulthan en den toemoenggoeng op, dat de laatste „de meest *invloedrijke* en verstandige persoon van de „twee is," er bijvoegende:

„Ik ben in groote mate aan zijne ondersteuning zoodanige „uitkomst verschuldigd, als welke gezegd mogt worden den uit„slag mijner eigene pogingen vooraf te gaan.

Gedurende het leven van sulthan Hoesin Mohamad werd geenerlei poging door hem aangewend, om zich, in de uitoefening van zijne *soevereine* regten over het grondgebied van Djohor, met den toemenggoeng te bemoeijen. Het is wel waar dat gedurende dit tijdvak Djohor niet zijn tegenwoordigen, meer bloeijenden staat had bereikt, doch veel timmerhout, vooral voor scheepsmasten, behalve andere geringere produkten van den grond werden van daar getrokken. Sulthan Hoesin stierf te Malaka in september 1835, toen zijn oudste wettige zoon, nu sulthan Ali, in zijn vijftiende jaar was; maar eerst vóór acht of negen jaren, toen, door de gambierkultuur en de ontdekking der getah pertjah in zijne bosschen, Djohor onverwacht, onder de bestiering van den tegenwoordigen toemoenggoeng, eene nieuwe baan van voorspoed intrad, werden de klagten van sulthan Ali te voorschijn gebragt, niet slechts als opperheer, maar als absoluut eigenaar van het geheele grondgebied, krachtens zijne afstamming van de vroegere sulthans van Djohor! Het is niet noodig te zeggen in welken geest zoodanige klagt door den toemoenggoeng werd ontvangen. Met verachting werd zij in haar geheel verworpen, en zeker ware hij wel in staat geweest zijne regten met geweld tegen zijnen mededinger te handhaven, wanneer de zaken tot zulk een uiterste waren gedreven. Het kwam evenwel bij geen van beiden op, de kwestie dus te beëindigen. Beiden hadden eerbied en ontzag voor het britsch gouvernement, en beiden beschouwden het in zekere mate als de natuurlijke beschermer van hunne billijke regten. In den loop der be-

raadslagingen tusschen de twee hoofden, *verbood* het opperbestuur alle inmenging van de zijde der plaatselijke autoriteiten, met vermijding van den minsten schijn van gezag over hen; maar wij gelooven, dat het naauwelijks te betwijfelen valt, dat de autoriteiten van Fort William (1) zich geroepen vonden, om de onverstandige aanmatigingen van sulthan Ali af te wijzen. Geen openbaar stuk mogt echter het bestaan van zoodanige zienswijze te kennen geven, en men liet de twistende vorsten hunne eigene geschillen regelen. De aard der zaak bragt evenwel niet mede, dat kolonel Butterworth, als hoofd des bestuurs van Singapoera, zich *geheel op eenen afstand* zou houden, terwijl zulk eene beraadslaging gaande was. In gevallen als het onderwerpelijke wordt de kracht van eene matigende hand altijd weldadig gevoeld, en zeker heeft men aan zijn beleid te danken, dat zulk eene belangrijke zaak den inlandschen geest zoo weinig aandeed.

Wij gelooven nu genoeg gezegd te hebben om onze lezers in staat te stellen, juist te oordeelen over de werkelijke aanspraken der mededingers, op het bezit van het grondgebied van Djohor, vóór dat het traktaat was gesloten, dat de zaak geheel beëindigd heeft.

. . . . . .

Traktaat van vriendschap en verbond tusschen zijne hoogheid sulthan *Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah* en zijne hoogheid *datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja*, beiden verlangende te regelen en een einde te maken aan de geschillen en onaangenaamheden, die tot hiertoe tusschen hen hebben

---

(1) De zetel van het bestuur der bezittingen van de engelsche Oost-indische kompagnie.

bestaan, met betrekking tot hunne respectieve aanspraken op het grondgebied en de soevereiniteit van Djohor, en te stichten en te handhaven vrede, vriendschap, en volkomen minnelijke verhouding onderling, van nu af en ten allen tijde.

1°. Zijne hoogheid de sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah, doet, zoo voor zich zelven als zijne erfgenamen en opvolgers, bij dezen afstand in volle soevereiniteit en absoluut eigendom aan zijne hoogheid datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja, zijne erfgenamen en opvolgers, voor altijd, van het geheele grondgebied van Djohor in het maleische schiereiland en onderhoorigheden, met uitzondering van het hierna te melden grondgebied van Kassang.

2°. Ter vergoeding van den afstand, in het vorig artikel vervat, belooft zijne hoogheid datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja, onmiddelijk na de ten uitvoerlegging van deze artikelen, aan zijne hoogheid sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah te betalen de som van vijf duizend spaansche dollars, en verbindt zich verder, dat hij, de genoemde datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja, en zijne erfgenamen en opvolgers, zullen en willen, van en na den eersten januarij Een duizend acht honderd en vijf en vijftig, betalen aan zijne genoemde hoogheid sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah en zijne erfgenamen en opvolgers, de som van vijf honderd spaansche dollars maandelijks.

3°. Zijne hoogheid datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja ontzegt zich bij dezen alle aanspraken hoegenaamd op het gezegde grondgebied van Kassang, bestaande uit de landen liggende tusschen de rivier Kassang en rivier Moar, en waarvan de genoemde rivier Kassang de grens uitmaakt ten noorden, en die

van Moar ten zuiden, en een deel zijnde van het oude grondgebied van Djohor, en stemt toe, dat zijne hoogheid sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah en zijne erfgenamen en opvolgers hetzelve in volle soevereiniteit en eigendom voor altijd zullen bezitten (1).

4°. Zijne hoogheid sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah, zoo voor zich zelven als zijne erfgenamen en opvolgers, stemt bij deze toe, dat het gezegde grondgebied van Kassang niet vervreemd of daarover niet beschikt zal worden ten behoeve van eenige partij of mogendheid, zonder dat het in de eerste plaats is aangeboden aan de Oost-indische kompagnie en dan aan zijne hoogheid datoe toemoenggoeng daing Ibrahim Sri Maharadja bin Abd'oel-rachman Sri Maharadja en zijne erfgenamen of opvolgers, op zoodanigen voet als zijne hoogheid de sulthan Ali Iskander Sjah bin sulthan Hoesin Mohamad Sjah en zijne erfgenamen of opvolgers verlangen het af te staan aan eenige partij of mogendheid, die daarover zal willen handelen.

5°. De onderdanen van elke der gezegde kontrakterende partijen zullen hebben volle vrijheid om te handelen met, en in en uit te gaan hun respektief grondgebied, maar zullen verantwoordelijk zijn voor iedere misdaad of beleediging begaan op het grondgebied van eene der gezegde kontrakterende partijen, overeenkomstig de wet dáár van kracht; en elk van de kontrakterende partijen, zoo voor zich zelven als voor zijne erfgenamen en opvolgers, belooft bij deze plegtig geene daad te doen, berekend of de strekking hebbende om woelingen binnen elkanders gebied te bevorderen of te doen ontstaan, maar

---

(1) Wij merken hier op, dat de afstand van de monding der Kassang rivier tot die van de Moar rivier zeven mijlen bedraagt. De vlakke inhoud van het gedeelte voor den sulthan bestemd is 261 vierk. mijlen. De lengte der Kassang rivier is 38 mijlen en die der Moar 54 mijlen.

Uitgever Straits Times.

zullen in waarheid deze belofte eerbiedigen en ze getrouwelijk houden en naleven.

6°. De gezegde kontrakterende partijen stemmen bij deze toe, dat elk verschil of elke onaangenaamheid, die tusschen hen mogt ontstaan, betreffende zaken, vallende binnen de voorgaande artikelen 4 en 5, zullen onderworpen worden aan de eindbeslissing van het britsch gouvernement over Indië, met wiens medeweten de gezegde kontrakterende partijen dit traktaat hebben aangegaan.

7°. Niets van hetgeen hierin vervat is zal gehouden of uitgelegd worden als het traktaat te wijzigen, gesloten den 2den augustus 1824 tusschen de Oost-indische kompagnie en wijlen hunne hoogheden den sulthan en den toemoenggoeng van Djohor.

Aldus gedaan en gesloten te Singapoera, den tienden maart van het jaar van Christus een duizend acht honderd vijf en vijftig.

Ten uitvoer gelegd voor

W. J. Butterworth,
Gouverneur van P. W. eiland, Singapore en Malakka.

F. Church,
Resident, Raadsheer.

AANTEEKENINGEN

OMTRENT DE

NOORDOOSTKUST VAN BORNEO

VAN

H. VON DEWALL.

Landschappen benoorden Tidoeng.

Zoo als op bladz. 73 hiervoren is opgegeven, wordt het noordelijkste grenspunt voor de nederlandsche bezittingen ter oostkust van Borneo bepaald op 4° 21′ n. b. Er bestond in 1849 een gevoelen, om dit punt te stellen op 5° 40′ (de Sandakanbaai), of wel op 6° 25′ (Paitan-baai of Soegoet-rivier), omdat deze geheele kust slechts in naam onder de cijnsbaarheid van Solokh staat, en, volgens bewering, vroeger onder Berou behoorde. Op 6° 25′ n. b. en 117° 45′ o. l. Gr. acht men het gebied van Broenai aanvang te nemen. Als vroegere onderhoorigheid van Berou en op grond van den afstand der oostkust door de vorsten van Bandjarmasin, bestond er alzoo geen tegenspraak voor de in bezitname. Evenwel konden de daaruit te voorziene verwikkelingen, de verre afgelegenheid der

kust, en de weinige hoop op een' vreedzamen handel, niet opwegen tegen de enkele uitbreiding of in bezitname, zonder ander voordeel dan eene verdere uitgestrektheid van kust-kleur op de kaart.

Dit gedeelte der oost- en noord-oostkust van Borneo bevat eene verdeelde heerschappij van verschillende landschappen, baaijen of rivieren, onder hoofden, die gemeenlijk den titel van „datoe" dragen en van Solokh niet onafhankelijk zijn, maar enkel als cijnsbaar kunnen worden aangemerkt. Die kust bevat een aantal punten, inhammen, baaijen, rivieren en eilanden, die thans meerendeel de verblijfplaatsen zijn van zeeschuimers.

Het eerste gewest, landschap of gebied, dat men acht te grenzen aan Seboekkoe, de noordelijkste rivier van het kustland Tidoeng, is Atas, staande onder een opperhoofd datoe Mohhammad geheten (1848). Hier begint de merkwaardige binnenlandsche waterkommunicatie van Tidoeng, op blz. 73 aangegeven.

In februarij 1849 hadden de bewoners van drie kampongs aan de rivier Seboekkoe verklaard, niet de onderdanen van Boeloengan, maar van Solokh te zijn. De sulthan van Boeloengan deed evenwel deze seboekkers verdrijven en naar Atas verhuizen en sedert is de rivier Seboekkoe weder onbewoond gebleven, uitgezonderd het tijdelijk verblijf van de bewoners van Terakkan, een eiland op de kust, voorheen eene zeeschuimers pleisterplaats. Ook deze kolonie is verdreven, omdat men te Boeloengan de grens vrij wenschte te hebben.

Deze verdrijving is slechts eene wederkeerige vijandelijkheid, want in vorige tijden handelden de solokh's en boeginezen evenzoo ten opzigte van de vorsten van Berou, die hunne zetelplaatsen onophoudelijk moesten verleggen.

In zeker Berou's dokument, dat wij zullen mededeelen, wordt de grens tusschen Berou en Broenai opgegeven te zijn, de ver in zee uitstekende hoek Sampang mengajau (niet Sam-

panmangio, alias Kalampoeran, de noordpunt, op 7° 3′ n. b. en 116° 50′ o. l. Gr. maar een hoek aan geene zij (benoorden Toengkoe en bezuiden Tjina-batangan, niet Kina-batangan).

Er bestaat eene overlevering in Berou, dat de noordelijke landschappen weleer tot dit rijk behoorden, en wel met name Atas en Toengkoe; dat Solokh destijds niets ter oostkust van Borneo bezat; dat de latere rooftogten der solokh's, die goede zeelieden zijn, den berouwers alles wat zij om de noord bezaten afnamen, wijl de berouwers zich niet op zee wagen; en dat alzoo de cijnsbaarheid der noordoostkust aan Solokh langzamerhand is opgekomen, door dien de roover hoofdmannen zich aan de rivieren nederzetten, en aan Solokh onderhoorig bleven (berigt 1 april 1849 te Boeloengan).

Eene andere overlevering, bij de engelschen en spanjaarden bekend, zegt, dat Broenai weleer in binnenlandschen oorlog geraakt, door de solokh's werd bijgestaan; dat Broenai, in dank hiervoor, aan Solokh afstond al het noordoostelijk gebied, destijds aan Broenai toebehoorende; dat later de spanjaarden zich op die noordoostkust, en wel bij kaap Oensang, en in de baai van Laboer, gevestigd hebben in 1646, en weder na 1750, en zij eveneens, bij het verlaten der kust, al hunne regten aan Solokh afstonden. Genoemde baai werd genoemd Bahia de Santa Anna.

Alzoo kwam de noordoostkust van Borneo onder Solokh's beheer, gebied of cijnsbaarheid. Dit gebied was echter uitgestrekt langs de kust, over de rivieren, en door erkenning van oppergezag bij de datoe's of opperhoofden. Dat eene formeele vestiging of beschaafde heerschappij van den sulthan van Solokh heeft bestaan, zooals op bl. 76-83 van het tijdschrift voor Ned. Indie, 1849, 1 deel, gezegd wordt, is ter oostkust van Borneo niet bekend, maar wel, dat kustroof en invallen van zeeschuimers eene cijnsbaarheid te weeg bragten, die op de noordoostkust nog in naam bestaat.

In 1762 stond de engelsche Oost-indische kompagnie den sulthan van Solokh bij tegen de spanjaarden, die genoemden vorst te Manila gevangen hielden. Den 6 october 1762 werd hij door de engelschen bevrijd. Uit dank hiervoor stond de sulthan aan de engelschen af alle regten van Solokh op de noordoostkust van Borneo. Hiervan werd echter geen ander gebruikt gemaakt, dan om het eiland Balambangan, op de noordkust gelegen, in bezit te nemen, en het blijkt niet, dat de door den sulthan van Solokh overgedragen regten op de genoemde kust, eenige bekrachtiging, erkenning of nederzetting hebben ten gevolge gehad. Denkelijk was de overrompeling en de verdrijving der engelschen van Balambangan, op den 5 december 1775, hiervan een der redenen of oorzaken, te meer daar het zelfs niet blijkt, dat laatstgenoemde verdrijving immer is gewroken geworden.

Van Toengkoe, dat vroeger onder Berou behoorde, vernemen wij uit de reis van Belcher in 1845, dat aldaar een der voornaamste slavenmarktplaatsen is. Deze plaats ligt aan eene baai, op de kaarten geheeten Giong-baai, bezuiden kaap Oensang, wier ligging op 5° 20′ n. b. en 119° 22′ o. l. wordt geschat, zullende Toengkoe, bij gelijke breedte, eene aardrijkskundige lengte hebben van 118° 20′. De zeeschuimers genieten hier eene ongestoorde rust, want de kust wordt, om de afgelegenheid, weinig bezocht. Een ander hoofdkwartier der zeeroovers is te Tambisan benoorden kaap Oensang, bij een eilandje van dien naam, dat met de kust eene ruime baai vormt, en alwaar de markt is der oorlogsbehoeften, hier aangebragt door boeginezen van Singapoera.

Omtrent het niet verder cijnsbaar maken der kusten bezuiden Toengkoe, vernemen wij, uit de aanteekeningen van een ooggetuige, op 28 april 1849, te Sesajap, eene kampong van 30, digt aan elkander staande huizen, op den regteroever der Sebauwang, $^1/_2$ mijl boven de monding van het onbewoonde riviertje Sesajap, het volgende:

Voor 30 of 40 jaren stond de genoemde kampong nog aan de monding van de Mendjelattoeng, $1^1/_2$ mijl van de tegenwoordige standplaats, en op den linker oever der Sebauwang. Alstoen werd deze plaats aangevallen door eenige groote solokhsche en illanonsche zeerooverspraauwen. Die van Sesajap verdedigden zich echter zoo lang en dapper, tot dat er hulp van Boeloengan kwam, en de solokh's met groot verlies moesten afdeinzen. Sedert zijn geene solokhsche roovers meer in de Sebauwang rivier gekomen, en alleen komen daar handelaars, die was, vogelnestjes en padi uitvoeren, en zout, tabak, lijnwaden, gezouten visch en olie aanbrengen. Zoo lagen er den 19 april 1849 drie solokhsche praauwen-bintak, in de Kajan-monding Salembatoe; echter is de regtstreeksche handel tusschen Solokh en Tidoeng verboden en alles gaat over Boeloengan. Alleen om de twee of drie jaren komen praauwen van het noordwaarts gelegene landschap Atas in de Sebauwang ten handel. Zij brengen drooge visch, klappers, lijnwaden en zout, en ruilen dit voornamelijk tegen padi. Atas levert ook vogelnestjes, die evenwel door de solokh's afgehaald worden.

Een ooggetuige verzekert, dat in het landschap van Tjinabatangan, om de noord, olifanten en tijgers worden gevonden, en van die streken veel ivoor wordt uitgevoerd. Bezuiden voornoemd landschap worden geene olifanten of tijgers aangetroffen. Deze zonderlinge natuurkundige omstandigheid heeft ter oostkust van Borneo nog eene wederga. In Koetei, op den linker Mahakkam-oever en om de noord, worden orang-oetan's gevonden; bezuiden dien stroom en van den regter oever af, geen enkele meer.

Tidoeng.

Dit kustland komt op oude kaarten voor als verbrokkeld in

eilanden, als de kust van Noorwegen. Eenige kennis van het bestaan der merkwaardige waterkommunikatie heeft welligt de gedachte aan deze verbrokkeling te weeg gebragt. Dit gewest laat zich gevoegelijk beschrijven door het overzigt van de bevolking, de bergen, de rivieren en de produkten, hierboven en hieronder aangegeven.

Boeloengan en Berou.

Deze gewesten leveren over het algemeen, langs de bevarene rivieren de heerlijkste romantische gezigten, eene woeste en weelderige vruchtbaarheid. Berou wordt door een bezoeker het Zwitserland van Borneo genoemd, waardig de nederzetting van een nijver volk. Thans doorsnijdt geen enkele weg deze uitgebreide landstreek, en de gemeenschap is alleen langs de rivieren. Wilde horden, in eeuwigen oorlog, doorkruissen en bewonen deze streeken. De heerschappij der vorsten is zacht. Matige belastingen drukken geenzins op de bevolking. Monopolien bestonden er nog niet tot in 1849; zelfs in Berou geene tolregten. De vorsten zijn betrekkelijk arm, zelfs in hunne statie. Weelde wordt er nog weinig gekend. De vorsten zelven zijn nog niet verre geweken van de nomadische leefwijze. Achtervolgend woonden die van Berou aan de Koeran de Oelakh, de Poedjoet, de Bangoen, en nu aan de Segah en Kelai. De kampong aan de Oelakh is verwoest door de boeginezen en solokh's; die aan de Poedjoet alleen door de boeginezen; en die aan de Bangoen weder door solokh's en boeginezen. In den laatsten strijd werden die van Solokh aangevoerd door zekeren datoe Kamsah, en en de boeginezen door zekeren Toeassa. Het tijdstip hiervoor is niet aantegeven. Van deze nomadische verwisseling is de onderscheidene benaming afkomstig.

De hoofdplaats van Sambalieoeng lag eerst aan zee, te Batoe-

poetih; daarna aan de vereeniging der Kelai en Segah op den uithoek, Tandjoeng; thans een weinig verder in de kampong Sambalieoeng.

De hoofdplaats van Goenoeng-teboer stond eerst aan den voet van dien berg, op 1/4 mijl n. n. w. van de tegenwoordige hoofdkampong; thans ligt de kampong aan de Segah, even boven de splitsing der Koeran.

De hoofdkampong van Boeloengan heet Tandjoeng-pelas, en ligt aan het kleine riviertje van dien naam, bij de uitwatering in de hoofdrivier Kajan. Een gedeelte ligt op den anderen oever. De dalem en de grootste helft staat op den linker. Den 14 januarij 1849 schatte men de bevolking op 80 huisgezinnen en deze op 20 à 30 zielen, of 2 à 3000 koppen. Het terrein, dat tot hiertoe geheel vlak is, begint heuvelachtig te worden. De heuvelen op den regter oever heeten Serieang en die op de overzij Kroebang. Andere mohammedaansche kampongs zijn er niet. Meer zeewaarts vindt men nog eenige verstrooide huizen; er wonen te Tandjoeng-pelas slechts een tiental boeginesche huisgezinnen. Omtrent de bovenlanden waren de berigten onzeker. Voor het overige volgt hier eene beschrijving der bergen, rivieren volken en produkten.

Landbeschrijving. — Tidoeng, Boeloengan en Berou.

Bergen. Het centraal of binnenlandsch gebergte, dat op de kust van het tidoengsche gewest wordt opgemerkt, heet bij de inlanders goenoeng Lietjang of Liesang. Dit gebergte wordt geacht de grens met Broenai uittemaken, en daaruit nemen de nader te beschrijven rivieren hare oorsprong. Van het befaamde Kinibaloe meer, waaruit voorheen alle groote rivieren geacht werden oorsprong te nemen, weet men in Tidoeng niets af. Dit gebergte zal eenige dagreizen van de kust afleggen. Uit zee gezien, doet het zich hoog op in de blaauwende verte.

Binnenlands vormen de bergen veelal de grens der onderscheidene staten. Zoo vormt een zonderlinge berg, Batoe-beöekir (de beschreven berg) de binnenlandsche grens tusschen Boeloengan en Berou.

Van de binnenlandsche bergen is het volgende opgeteekend. Bij het opvaren der Koeran-zuidertak, de Kalai, tot aan de kampong Lepit-boe, ontwaarde men in 't zuiden, naar de grens van Koetei, de bergen Tambilongkong en Njappah, naar gissing 3000-3500 voeten hoog; de Njappah achter de eerstgenoemde gelegen. Dit zijn vogelnestbergen. In 't oosten op een afstand van 5 à 6 mijlen, zag men het hooge gebergte Majan bij de mohammedanen Oeloe-inaran, naar de rivier van dien naam, die daaruit ontspringt. Dit gebergte is, benoorden Kanioengan, ook uit zee te zien, en staat door een bergreeks met den Tambilongkong, en deze met den Njappah in verband. Op den 26 december 1848 peilde men, aan de boven Kelai, te Seletta-ledjioe, de hoogste kegel der Njappah o. n. o. $^1/_2$ n. op ongeveer $1^1/_2$ mijl. Van z. tot z. w. strekte zich een 1500 voeten hoog gebergte uit, Sebang genaamd. In het z. z. o. rees de Lemsak (berousch Merasa) achter den Njappah, die wijders de koeteische bergen Brioen en anderen voor 't gezigt verborg. Naar 't westen, zuiden, en noorden was het terrein minder hoog bergachtig, doch niettemin verheven. Het aanwezen der wilde stammen, en de vrees der mohammedanen, alsmede gebrek aan wegen en voedsel, verhinderden verdere reize.

Rivieren. Bij de beschouwing der prachtige stroomen, die tot in het hart van Borneo doordringen, verdient het aller eerst de tidoengsche stroom-vertakking in aanmerking te komen. Wij hoopen in 't belang der wetenschap, dat de kaart dier vertakking moge worden aan het licht gebragt.

De noordelijkste vertakking is de rivier Seboekkoe, thans onbewoond, die in het binnenland ontspringt en in zee uitstroomt, doch met een zijtak gemeenschap heeft met de Sam-

bakkoeng. Deze rivier ontspringt op het gebergte Pentjieangan, en is bij de kampong Temelingan cirka 400 voeten breed. Aan de monding liggen in zee, de eilanden Nenoekkan en Sebittikh, op 3 à 4 mijlen n. o. Uit de Sambakkoeng voert een natuurlijk kanaal (troesan), genaamd Gelagan, naar de rivier Sebauwang, en een ander, Lieo-gau, naar de Djawa-rivier. De Sebauwang is eveneens eene oorspronkelijke rivier, maar de Djawa een zijtak.

De groote rivier Sebauwang ontleent haren naam van eene regterspruit, en ontstaat uit de vereeniging van twee groote takken, eenige dagreizen boven de kampong Sebauwang, namelijk de Melinau, regtertak, en de Toeboe, linkertak. Beide zijn bewoond door den stam der baooh of oebouw. Aan de Melinau zijn twee, aan de Toeboe slechts eene kampong zonder naam. Aan de Mentarang, eene linkertak der Toeboe, woont de stam mentarang. De Melinau en Toeboe zijn snelstroomende doch ondiep. De monding der Sebauwang moet zeer goed bevaarbaar zijn; in het vaarwater is zachte modder; het minste water is zes voeten. Meer zeewaarts ligt eene groote zandbank. In de monding ligt het eiland Boennjoe, dat twee bevaarbare mondingen vormt, als de Moeara Kenawai ten noorden en Moeara Serajoeng ten zuiden. In deze rivier is, even als in alle tidoengsche rivieren, een groot verloop van water.

De Sebauwang staat met een natuurlijk kanaal in verband met de Betajau, mede eene oorspronkelijke rivier met verscheidene spruiten, door beroessoe's bewoond. ongeveer 100 huisgezinnen.

Een natuurlijk kanaal, troessan Teladan, leidt uit de Betajau naar de Sekattakh-boedji, evenzeer eene oorspronkelijke rivier, met menigvuldige spruiten, bewoond door beroessoe's. Ongeveer twee mijlen van zee vereenigt deze rivier zich met de Sekattakh-djelandjan, en alzoo hebben beide eene binnenlandsche gemeenschap.

De Sekattakh-djelandjan heeft, door de troessans Piesau, Loemoet en Persan, gemeenschap met de Moeara Salembatoe, de noordelijke arm der Kajan of Boeloengan rivier.

De beide Sekattakh en de Kajan zijn eveneens oorspronkelijke rivieren, in het binnenland ontspringende.

Op blz. 77 van het IV deel van het tijdschrift voor land- taal- en volk: vindt men eene beschrijving der mondingen van de Kajan. Men denkt dat het aantal nog grooter is, door de menigvuldige vertakkingen der hoofdarmen, die de delta vormen. De Kajan is even groot als de Mohakkam van Koetei, een der hoofdstroomen van Borneo. Aan de boven- Kajan woont de stam der metimai, en eene groote linkertak voert naar de kennjah, buren der baloeie van Broenai. De Pengiean is eene groote regtertak der Kajan, strekkende naar Goenoeng Teboer.

De rivier Karantiegau vormt aan de kust de grens met laatstgenoemd landschap. Van de mondingen der Kajan tot aan die der Koeran of rivier van Berou, vindt men de volgende in zee uitwaterende rivieren: Sepikkat, Bebakoengan, Soengei-baroe, Soengei-roeh, Tanah-koening, Mangka-padi, Pendada-rinnikh, Pendada-besar, Kalipoetan-rinnikh, Kalipoetan-besar, Karantiegau, Boennjoet, Keboean, Boelaloeng-poedang, Boelaloeng-appas, Boelaloeng, Mangkarangau, Djaroem-rinnikh, Djaroem-besar, Oelingan, Pintoe-kanan-rinnikh, Pintoe-kanan-besar.

De rivieren, bezuiden de Koeran-mondingen tot aan kaap Kanioengan, zijn vermeld op blz. 97 van dit deel.

De Kajan heeft een sterke val en stroom. Op 10 mei 1849 werd $4^1/_2$ mijl gelogd, bij de hoofdplaats Boeloengan. Door deze felle stroom is het opwerken moeijelijk. Schepen van meer dan 10 à 11 voeten diepgang kunnen moeijelijk binnen komen. Toen Belcher in januarij 1845 op deze kust kwam, bleef zijn schip buiten en kwam hij de rivier op in booten.

De Koeran, rivier van Berou, is eenigzins smaller dan de

rivier Mahakkam of Mohakkam in Koetei (nader te beschrijven); zij is echter ondiep, en voor vaartuigen van ongeveer tien voeten diepte bevaarbaar tot aan de hoofdplaatsen (zie de kaart der straat van Makassar, in 1853 te Batavia uitgegeven). Eene menigte vertakkingen van de mondingen vormen een delta van vele eilanden. Bij de opname, in december 1848, konden slechts de drie hoofdmondingen in aanmerking komen, Koewala Bokongan of Moeara Semenoessoer, de noordelijkste, Koewala Garoera, Goeroera of Moeara Garada, de middelste, en Moeara Pantai of Pantei de zuidelijkste.

De oevers zijn, van zee tot aan de hoofdplaatsen, ongeveer 10 geogr. mijlen afstands, nu eens laag, dan weder heuvelachtig, met afwisselende, soms verrukkelijke gezigten, verre weg schooner dan de oevers der Mohakkam, die het echter in bevaarbaarheid wint.

De Koeran ontstaat door de vereeniging der Segakh of noordelijke hoofdtak en de Kelai, of zuidelijke hoofdtak, die zich vereenigen bij de hoofdplaatsen der beide rijken, Sambalieoëng ten zuiden, en Goenoeng Teboer ten noorden, welke beide plaatsen zoo nabij deze vereeniging liggen, dat een vaartuig, liggende aan het punt der zamenvloeijing, beide zou kunnen beschieten. Die vereeniging ligt ongeveer tien geogr. mijlen van de uitwatering in zee.

De namen zoowel van Koeran als van Berou, zijn ontleend aan die van kleine spruitjes der groote rivier.

De boeginezen en andere om de zuid wonende volken ter oostkust van Borneo, bedienen zich van de uitdrukking „Berou," voor land en volk; de noordelijk wonende landzaten zeggen „Koeran."

Ook bestaat de gewoonte op Borneo, om de regter of linkeroever eener rivier te noemen naar dat men opwaarts vaart. Men zegt ook kiri-moedikh (links-opvarende), kanan-ilier (regts afvarende).

De Kelai heeft, boven de vereeniging, een sterken stroom uit het z. w. De oevers zijn weinig bewoond. Het terrein wordt langzamerhand bergachtig. De hoofdtakken der Kelai zijn, eenige dagen opwaarts roeijende, de Lassan op de zuidzijde, en de Majoeng, van waar eene soort van gemeenschap bestaat, over den berg Toeksadau, met de Mieau, eene spruit der Waheau of Waheoe, die in de Telen stroomt, een noordelijke arm den groote Koetei-rivier. De eeuwige oorlogzuchtigheid der alhier wonende stammen kelai en wahau, verhinderen de overtogt, en de bijgeloovigheid met hare wigchelarijen rekt dit kort trajekt tot eene reis van twee maanden.

Bij het dajakhsch dorp Seletta Ledjieoe, op eenige dagen varens boven de vereeniging, is de Kelai nog 120 voeten breed. Deze hoofdtak is arm aan spruiten. De Njappah en de Inaran, ontspringende op de bergen van dien naam, vallen beneden Ledjieoe in den zuidelijken oever. Het omliggend land is vruchtbaar en nog zeer woest.

Tot zoo verre strekt onze kennis van deze stroomen.

Produkten. Op blz. 78, IV deel van dit tijdschrift, vinden wij die opgegeven als: voor Tidoeng, was en vogelnesten; voor Boeloengan, ijzer, salpeter, rijst, houtsoorten, getah pertjah, goud, benzoin, hars, tripang, was, vogelnesten, rottan, tabak, katoen; in Berou ongeveer dezelfde artikelen; en in Sambalieoeng ook steenkolen, zoo als ook op het eiland Tarakkan; op Poeloe-pandjang valt men eenig sandelhout. Voor zoo verre ons van eenige dezer produkten bijzonderheden bekend zijn geworden, deelen wij die hier mede.

Goud. De poenan aan de boven- Kelai in Berou, brengen uit het binnenland goud aan bij de segai's en deze bij de mohammedanen. Het is op de oostkust bij mare en faam bekend, dat de kelai (segai-dajakh) in het bezit zijn van goudmijnen, waar heen echter niet alleen nog geen europeaan, maar zelfs geen andere berouwer (inboorling) een bezoek heeft kunnen of

mogen afleggen, dan de in 1839 levende Radja Alam, sulthan van Tandjoeng, die eens in zijne jeugd bij de goudwasscherijen was geweest. De kelai's laten er zelfs maar weinigen van hunnen stam toe. De poenan's verkrijgen het goud door het wasschen in vlakke, trechtervormige houten schotels of bakken, even als in de landen Pasir, Koesan en Bandjarmasin, in het maleisch doelang geheeten. De twisten en oneenigheden onder de segai-stammen Kelai en Segahh, hebben in de laatste jaren (1846-49) de goudmijnen doen stil staan, door dien de poenan's, die alleen de kunst van het wasschen verstaan, verdreven of gestoord werden. Er bestaat evenwel een sprookje, dat in de bovenlanden van Berou, het goud zoo ruim aanwezig is, dat de poenan's slechts met zekere gom besmeerde stokken in den grond zoude hebben te steken, om er de goudkorrels uit te halen, die er dan aan blijven hangen. Doch men neemt voor waar aan, dat vroeger veel gedegen goud van eene thail zwaarte min of meer, in het land der poenans gevonden werd, en men wil, dat onder de segaische opperhoofden zich nog eenige dezer stukken zouden bevinden. Ook wil men in Berou, dat de happoeie (het hoofd) van Lepit-boe (een dajakhs dorp) een stuk goud bezat, zoo groot als een pisang tandoek. De sulthan van Goenoeng Teboer bezit als rijkssieraad, een gouden lilla van 50 katti's zwaarte. (December 1848).

Vogelnesten. Deze worden gevonden in den bergketen, die de zuidelijke grens van Berou uitmaakt en in de kaap Kanioengan eindigt, te Menoebar, op de betwiste grens met Koetei, digt aan zee, alsmede in het land der bassaps, meer westelijk binnen'slands. Al de hier vallende waren voor heen als onderhoud afgestaan aan den pangeran Mangkoe-boemi van Koetei, doch behooren thans tot de inkomsten van Sambalieoeng. De vogelnestholen van Bengaloen in noordelijk Koetei, alhoewel tot de bassaps behoorende, zijn evenwel meermaal getuigen

van gevechten met de wahau's, die den eigendom betwisten, en daartoe door de mohammedaansche handelaren in de zeedistrikten worden aangestookt.

In de tidoengsche landen vallen de vogelnestjes in het Mintadau gebergte, op de westelijke grens, en bij den oorsprong der rivieren. Ook hier voeren de dajakh's die aan. Dit gebergte levert 's jaars ongeveer 60 katti's. Deze hoeveelheid wordt voor de helft door den sulthan van Boeloengan ontvangen.

Steenkolen. 27 december 1848. Op den regter oever der Segakh (noorder arm der Koeran), bij de kampong Goenoeng Teboer, werden door de bemanning van de schoener Niobe steenkolenlagen ontdekt. De lagen strijken in een effen laag terrein, en komen slechts bij eb boven den waterspiegel. De kolen zijn van zeer goede kwaliteit.

Die op het eiland Tarakkan werden in 1851 ontdekt.

Rottan (rotting). Komt niet in den handel en wordt door de handelaren expresselijk besteld (1848).

Goeliga. 21 april 1849. De pangeran Khahar van Sekattakh-djelandjan (Tidoeng) bezat een, in den mond van eene groote sawah- slang, die in de bovenlanden gedood was geworden, gevonden, bruinen doorschijnenden steen bekend onder den naam van „kamala sawa," die als azimath of talisman gedragen wordt.

Het bestaan van zulke steenen is door velen in twijfel getrokken; men zegt dat sommigen in den donker een helder licht van zich uitstralen; dit deed de onderwerpelijke niet. Boeloengan en Tidoeng leveren veel goeliga (bezoar), eene steenachtige substantie, die tusschen vel en vleesch van eenig dier, voornamelijk apen en stekelvarkens gevonden wordt. De boeginezen koopen de goeliga nog al tamelijk duur. Men zegt dat zij medicinale krachten bezit. De dajakhsche stammen hebben een middel, om die goeliga bij de dieren voort te brengen. Zij schieten hen namelijk met niet vergiftigde pijltjes, en op de plaats der wond ontstaat dan veelal, na verloop van een

zekeren tijd, eene verharding, die eindelijk den goeliga vormt. Men heeft goeliga's gevonden, waarin de punt van het pijltje nog zat.

Dieren. Het aanwezen van olifanten en tijgers, benoorden Tidoeng, is hiervoren aangegeven. De orang-oetan leeft alleen in de gewesten benoorden de groote Mohakkam of Koetei-rivier.

Huisdieren zijn er weinig. Paarden vindt men niet, want er zijn ook geene wegen, en bij gevolg bestaat er weinig weelde. In Sambalieoeng had men een twintigtal, voor eenige jaren van Solokh aangebragte koeijen, maar buffels waren er niet voorhanden.

Ethnographische aanteekeningen.

Het is eene zeer onjuiste uitdrukking, al de aborigenes van het groote eiland Borneo met den naam van dajakkers, dajakh's, biadjo's of viadjo's te bestempelen, even als of alle bewoners van Java javanen, of alle bewoners van Sumatra maleijers zouden worden geheeten.

De bevolking ter oostkust is hoofdzakelijk in twee deelen te splitsen, in aborigenes en in aankomelingen.

De aborigenes splitsen zich in bijna zoo vele stammen als zij rivieren bewonen; zij worden echter meer algemeen geheeten in de bijzondere landsdeelen, als, van het noorden af, beroessoe's, segais, modangs, poenans.

De aankomelingen moeten worden onderscheiden in boeginezen, maleijers, biadjo's, in 't algemeen de mohammedaansche stammen.

Wij zullen, uit de aanteekeningen van reizigers en ooggetuigen uit de laatste jaren, van iedere stam zoo mogelijk eene bevredigende beschrijving leveren, in de overtuiging, dat elke

schrede ten deze, in het belang der wetenschap is te beschouwen. Wij beginnen met de noordelijk wonende bevolking ter oostkust, in het kustland.

Tidoeng.

1. *De beroessoes.* Deze bewonen de binnenlandsche rivieren van het kustland Tidoeng. Zij worden geschat op 1600 koppen, en zijn cijnsbaar aan den sulthan van Boeloengan. Zij zijn meestal zonder maatschappelijke instellingen, leven grootendeels afgezonderd, en wonen in ver van elkander staande huizen. Ieder huisvader is koning, en ontvangt zijne bevelen van het opperhoofd der rivier, of de vorst, namens Boeloengan, het gebied voerende. Zij planten padi, pisang, kladi en voldoen hiermede hunne schatting. Hunne behoeften bestaan in eenige lijnwaden, tabak, wapenen, die zij zelven niet weten te vervaardigen, in mendau-zwaarden en schilden, die van Boeloengan komen. Hun handel beperkt zich tot de tidoengs en de mohammedaansche rivierbewoners. Hunne wapenen zijn zwaard, schild en blaaspijp. Hunne kleeding bestaat in het vel van eenig dier, waarin slechts een gat, om het hoofd door te steken. Gewoonlijk zijn dit vellen van tijgerkatten, op de borst vastgemaakt met de bekken eener rhinoceros-vogel, zeer symetrisch versierd, soms met een koper plaatje of spiegeltje, of zelfs het raampje van een dusdanig voorwerp van chineesch maaksel. Deze tijgervellen koopen zij zeer duur van de tidoengs, die deze halen van de baaö, binnen de Sebauwang rivier. Hunne oorlogspetten vlechten zij zelven van rotting, en overtrekken ze met een stuk vel van het een of ander dier. Aan het voorste gedeelte is eene breede, vierkante geelkoperen plaat bevestigd, van den vorm eener kuras of borstharnas, wier bovenste hoeken in eene naar boven en binnen getrokken punt uitloopen. Voorts ontbreken geenzins de noodige hanen-

vederen of die van den argus-faisant of rhinoceros- vogel, en een beroessoe in zijn oorlogskostuum, met schild en blaaspijp in de hand, levert een waarlijk schilderachtig gezigt op. De koperen platen komen van de segai's van Boeloengan. De beroessoes dragen tjantoet's (tjawats, strooken, die om den middel geslagen tusschen de beenen door gaan, en eenvoudig de schaamdeelen bedekken); deze zijn meestal van blaauw linnen. Soms dragen zij hoofddoeken, doch veelal gaan zij blootshoofds. Zij houden veel van kniebanden van de tampattoe-palm. Oorversierselen zijn minder in gebruik en dan nog van verschillenden vorm. De een draagt houten tolletjes in de ooren, de andere groote ringen van dik geel koperdraad, in het eene oor een, in het andere twee, de een in de andere hangende; een derde draagt een tijgertand in ieder oor; een voorvechter had er in elk oor twee, het hoofd der kampong Pattik, aan de Betajau, Tema-badil, had slechts een klein stukje hout in het oor. Alle beroessoes hadden oorgaten, doch het kleinste gedeelte droeg er iets in, en de oorgaten waren klein. (26 april 1849).

De vrouwen dragen korte, van beneden den navel tot aan de knieën reikende, naauw aansluitende, en overal digte rokken, en groote tinnen enkelringen van een bijzonder maaksel; het haar is meest opgestreken, niet opgeknoopt, en wordt door een smal reepje boombast of koralen bij elkander gehouden. Koralen dienen tot halssieraden van beide seksen. De vrouwen zijn schoon en welgemaakt. De beroessoes zijn een gezond slag van menschen.

Zij begraven hunne dooden niet maar plaatsen de doodkist, even als bij de modang en segai-stammen, onder een op palen rustend dak, zonder zich echter verder om de dooden te bekommeren. Bij het transporteeren der afgestorvenen naar die rustplaats, die in het diepst der bosschen verborgen is, hebben, naar gelang van den rang of rijkdom van den overledene, min of meer kostbare doodmaaltijden plaats, en de doode kan

niet ter rustplaats gebragt worden, voor en aleer de achtergelatene betrekkingen in staat zijn die te geven. Tot dien tijd blijft de doode in het huis staan. Wil men den doode groote eer bewijzen, dan wordt een menschenleven opgeofferd. Heeft de weduwenaar aan zijne beminde vrouw, de zoon aan zijn vader, of de moeder aan haar betreurd kroost zoodanige eer toegedacht, dan wordt het lijk een rotting om den hals gebonden, en tracht men zoo veel geldswaarde te verzamelen, als noodig om er een slaaf voor te ruilen. Is men daarin geslaagd, dan wordt de slaaf bij den doode geslagt en dan eerst de rotting losgemaakt, waarna aan het lijk de laatste eer kan worden bewezen.

De beroessoes gaan echter nimmer op koppensnellen uit.

De vrouwen weven eene grove stof, waarvan zij hare kleedjes vervaardigen. Formeele huwelijken, en bij gevolg ook echtscheidingen, hebben niet plaats. Partijen gaan bij en van elkander, zoo als zij het goedvinden. Ontrouw eener vrouw echter geeft aanleiding tot bloedige gevechten tusschen den beleedigden en den begunstigden minnaar. Bij gewigtige ondernemingen raadplegen de beroessoes de vlugt en het gezang van vier soorten van vogelen. Bij begrafenissen of andere plegtigheden gebruiken zij een bedwelmenden drank, in hunne taal „pengassie" genaamd, die zij van gekookte rijst vervaardigen.

In de taal der beroessoes wordt de „r" gevonden, welke klank voor de binnenlandsche stammen, van af den linker-Mohakkam oever in Koetei tot Boeloengan, onuitspreekbaar is. (21-26 april 1849).

De beroessoes wonen aan de volgende rivieren:

1 Aan de rivier Sekattakh-djelandjan, 50 à 60 huisgezinnen.

2. Aan de spruiten der Sekattakh-boedji, 150 à 100 huisgezinnen.

3. Aan de Betajau-rivier en spruiten, 80 à 100 huisgezinnen.

4. Aan de Sebauwang-rivier, onder Sesajap, slechts eenige huisgezinnen.

Die aan de Betajau betalen als schatting 5 passoe ($1^1/_2$ pikol) padi en 2 pikols was, benevens eenige hars, rotting, pisang en aardvruchten, aan den sulthan van Boeloengan. De pangeran depatti, het opperhoofd, heeft 1 passoe (30 kattis) padi, en 1 pikol was per huisgezin.

Al deze beroessoes hebben onderlinge gemeenschap, over een afstand van ongeveer dertig uren lands, van Sekattakh-djelandjan om de zuid, tot Sesajap om de noord.

2. *De tidoengs.* Deze volkstam maakte bevorens met de beroessoes slechts eene stam uit, en de taal van dit volk komt wel overeen met alle tidoengsche volkeren; maar sedert zij tot het mohammedaansch geloof zijn overgegaan, hebben zij zich afgescheiden. Zij planten rijst en aardvruchten, gaan niet naar zee, handelen met de beroessoes, ontvangen van deze padi, hars, was, en vermangelen dit een en ander met die van Boeloengan. Onder de tidoengs worden geene vreemdelingen toegelaten, anders dan die van Boeloengan herkomstig of aldaar gehuwd zijn. Hunne huizen zijn gebouwd van digt naast elkander geplaatste rondhouten van 4 tot 6 duim diameter. Zij vervaardigen aardewerk, en dragen wijde broeken, levende overigens in geregelde maatschappelijke orde. De door hen bewoonde kampongs zijn de volgende, volgens opname in april 1849, van de zuid af:

1. Mentjigit, aan den regter oever der Sekattakh-djelandjan, woonplaats van het hoofd, pangeran Khahar, met 7 huizen van een goed voorkomen.

2. Soengei-tengap, op den regter oever der Sekattakh-boedjie, uit 7 stevig en goed gebouwde huizen, in 't front van palissaden voorzien, en weerbaar gemaakt. Dit is de woonplaats van pangeran Besar.

3. Bebangkoeng, aan de Betajau, met 5 huizen, woonplaats des vorsten.

4. Telokh-ippel, meer benedenwaarts, met 5 huizen, en

overigens nog 12 verstrooide huizen langs de rivier.

5. Sesajap, op den regter oever der Sebauwang, met dertig digt bij elkander staande huizen van goed voorkomen. Alhier is eene moskee en woonde een arabier, van Koetei afkomstig.

6. Sebauwang, op den regter oever der rivier van dien naam, met 16 huizen van een goed voorkomen.

7. Djawa, aan den linker oever der Sambakkoeng, nabij de vereeniging met de Djawa-rivier; 54 minder stevige huizen, bewoond door de bevolking van het eiland Tarakkan, dat voor den landbouw te uitgeput was. Aan deze menschen was het verblijf door den sulthan niet langer toegestaan, uithoofde van hun twistziek karakter en hun groot aantal, in vergelijking met de overige tidoengsche stammen. Zij werden op 500 wapendragende mannen geschat, en moesten, na den padioogst, naar de rivier van Boeloengan verhuizen. Toen zij het eiland nog bewoonden, tot ongeveer 1848, stonden zij in goede verstandhouding met de solokhsche zeeschuimers, die op Tarakkan een goede pleisterplaats vonden. Sinds 1848 bleven zij echter weg. De tarakkanners leveren fijn matwerk en bouwen zeevaartuigen.

8. Temelingan, op den linker oever der Sambakkoeng, boven Djawa, met 32 huizen. Tusschen beide ligt een kampong van 8 huizen, aan de afscheiding der troessan Lioegau uit de Sambakkoeng, welke rivier voor Temelingan ongeveer 400 voeten breedte heeft.

9. Het eiland Nennoekan, en

10. Het eiland Sebittikh, 3 à 4 mijlen van Nennoekan. Deze eilanden werden in 1849 evenwel niet bezocht.

De opgegeven huizen worden gerekend ieder op 20 à 30 zielen bevolking, of 4 à 5 huisgezinnen in ieder. Volgens deze berekening komen er voor de 168 huizen, ongeveer 3300-5000 zielen.

Voor 50 à 60 jaren was de tidoengsche bevolking aan de Sekattakh-djelandjan veel talrijker. Omstreeks dien tijd heeft er een aanval plaats gehad van uit zee, door de segais van Berou, waarbij vele tidoeng's sneuvelden. Later hebben ziekten de bevolking nog meer gedund.

Behalve de voornoëmde tidoengsche stammen of nederzettingen woonde er vroeger nog eene mohammedaansche stam aan de monding der Sedoeloen, eene regterspruit der Sebauwang, nagenoeg eene mijl beneden de kampong van dien naam. Zij heette Bengauwan, en was, na die van Tarakkan, de sterkste. Deze rivierbewoners vonden hun bestaan in roof aan de andere meer vreedzame stammen, in de binnenwateren van de Kajan naar de Seboekoe. Deze rivierroovers maakten het eindelijk zoo erg, dat zelfs boeloengansche handelaren in die rivieren niet meer veilig waren, en de sulthan van Boeloengan besloot den geheelen stam te vernielen. De kampong aan de Sedoeloen werd door de vereenigde boeloengansche en tidoengsche vorsten verwoest, een groot gedeelte der bengauwans afgemaakt, en de rest tot slavernij veroordeeld, en den toenmaligen sulthan van Goenoeng Teboer ten geschenke gegeven. In de soms bloedige geschillen tusschen de sulthans van Goenoeng Teboer en Tandjoeng werden de bengauwans verraders, en gingen in een beslissend oogenblik over tot den boegineschen vorst Radja Pettah, die te dier tijd een grooten invloed in Tandjoeng uitoefende. Na diens dood kwamen de bengauwans, bij erfenis, op zijn zoon, den pangeran Mangkoe-boemi, voorheen pangeran Moeda, en volgden dezen naar Koetei, waar zij zich nederzetten beneden Samarinda, aan de bijrivier Sanga-sanga en de Soengie Lieoe, regterspruiten der Mohakkam rivier. Thans zijn zij daar 800 tot 1000 zielen sterk. (Genoemde pangeran overleed 7 Augustus 1848, als regent van Koetei).

3. *De tinggalans of dauf's.* Deze wilde stam houdt zich op in de bovenlanden van de rivier Sambakkoeng. Zij behooren

tot de zoogenaamde dajakh's die op koppensnellen uitgaan, vooral naar de mohammedaansche stammen, van welke zij in de vier jaren van 1845-49, 22 menschen vermoordden. Zij komen ook te Sambakkoeng en te Sesajap ten handel, en brengen vogelnesten en was.

4. *De mentarangs.* Deze bewonen eene linker tak der Sebauwang rivier, en komen zeldzaam af naar de mohammedaansche kampongs, terwijl de mohammedanen hunne streken niet durven bezoeken. Zij staan met de bovenlanden van Broenai in handelsbetrekking, en men heeft aan hunne mendau's koperen gevesten van broenaische sabels gezien.

5. *De semataloens.* Deze volkstam bewoont de binnenstreken van de rivier Seboekkoe; zij zijn vreedzamer, ofschoon gewoonlijk in vijandschap levende met de tinggalan.

6. *De poenans.* Deze wilde volkstam zwerft door geheel het binnenland der oostkust, van Tidoeng tot aan de Mohakkam. Bij de beschrijving der onderverdeelingen van dezen stam, de poenan-apoet, poenan-bassap, zullen wij meer in de gelegenheid zijn hen van naderbij te beschouwen. In de tidoengsche landen wonen zij boven de beroessoe, en gehoorzamen aan geene landsheeren, maar zwerven rond, nu en dan met hunne vergiftige pijltjes en blaaspijpen onschuldige offers moordende, uit loutere gewoonte, daar zij geene koppen snellen. De pangeran, die in 1849 aan de Sekattakh-djelandjan gezag voerde, dronk daarom vrede met het hoofd der poenans in zijn land, door elkanders bloed in te zwelgen. Sedert hielden de poenan zich op die zijde stil. De sulthan van Boeloengan verklaarde zelfs op den 12 april van dat jaar, dat hij in de bovenlanden en onder dit volk, weinig of niets te zeggen had.

7. *De kennjahs.* Deze zonderlinge, weinig bekende volkstam was reeds in 1822 het voorwerp van veel fabelachtigs, en hun land was het (el) dorado voor Müller. Men vindt hen, levende als de poenans, in de digte bosschen van de noordoostkust, on-

afhankelijk zwervende, aan niemand tributair. Eene groote linkertak der Kajan rivier, genaamd Wahau, voert naar de kennjah, buren der baloeies van Broenai.

8. *De baaohs.* Deze dajakhsche stam bewoont in de tidoengsche landen de oevers der rivier Sebauwang in de binnenlanden, 6 of 8 dagen van de kampong Sebauwang. De gemeenschap is zeer zeldzaam, om de strooptogten der segai-dajakh's, die onophoudelijk moorden, wanneer hun de gelegenheid voorkomt. De Melinau, regter tak, en de Toeboe, linker tak der Sebauwang, zijn de woonplaatsen der baaohs of oebouws; aan de Melinau hebben zij twee, en aan de Toeboe eene kampong, nabij de mentarang-dajakhs. Zij drijven geen menschenhandel, even als de mentarangs die slaven afvoeren, voor 40 à 50 realen per kop, om daarvoor zout, tabak, lijnwaden en wapens te ruilen te Sebauwang. Boven de baaohs wonen de poenans.

De kleeding, zeden en gewoonten der baaohs hebben veel overeenkomst met die der segai-dajakhs, over wie nader. Zij bewaren hunne dooden boven den grond, dragen zware tinnen of koperen armringen, zijn getatoeëerd, doch maken geen gebruik van de kaleng of oettang (zie hierover onder). De baaohs of oebouws kampongs kunnen, bij de ondiepte der Melienau en Toeboe rivieren, alleen met kleine booten genaderd worden; zij leveren was, witte en zwarte vogelnestjes. In Berou verhaalde met, dat de baaohs, bij de uithuwelijking hunner dochters, deze eerst ontmaagdden; in Tidoeng ontkende men dit (April en mei 1849).

Boeloengan en Berou.

9. *De badjaus.* Deze zonderlinge zwervende volkstam, die men de gitanos, zigeuners of heidenen van den archipel zoude mogen noemen, is beschreven in het XVII deel der Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap, door J. N. Vos-

maer. Zijne aanteekeningen betreffen evenwel slechts het zuidoostelijk schier-eiland van Celebes. Onze aanteekeningen loopen over dat gedeelte van dien stam, dat de noordoostkust van Borneo bewoont of bewoonde in 1849.

Op den 1 januarij van dat jaar woonden aan de zuidwest zijde van het eiland Poelau-pandjang, een twintigtal praauwen of huisgezinnen, onder twee hoofden, die de titels voerden van penggawa en panglima moeda. Van deze bevolking woonden slechts twee huisgezinnen op het land, in twee huizen; de rest woonde in vaartuigen. Zij leverden aan den sulthan van Goenoeng Teboer jaarlijks 12 katti tripang en 100 stuks drooge visschen per huisgezin, waarvoor zij eenige lijnwaden en levensmiddelen in geschenk of wedergift ontvingen. Hunne rijst ruilden zij in Berou in. De badjaus handelen met de berouwers en koeteinezen, ook met de bewoners der westkust van Celebes, die op Poelau-pandjang zee produkten afhalen. Vroeger kwamen hier ook solokhsche praauwen de produkten betwisten, en kwamen ook zeeschuimers van Blahnjiehnjeh de badjau's ontrusten, waarom deze zich te Tondoni en Toli-toli, op de kust van Celebes, nederzetten tot voor ongeveer een jaar, wanneer de badjaus naar Poelau-pandjang wedergekeerd waren, en niet meer werden ontrust. Zij hadden eene hollandsche vlag als teeken hunner onderwerping aan de „kompanieah" geheschen, en de panggawa bezat een open brief van den koning van Goa, als pas of aanbeveling. Op de zuidelijk van de Koeran rivier liggende eilanden (onder Tandjoeng) hielden zich ook een 20 tal badjausche huisgezinnen op, onder de hoofden Sri-bangsawan en Pakassah.

De badjau zijn van djohorschen oorsprong. Eene djohorsche prinses was op een zeetogt door storm verslagen geworden. De sulthan van Djohor zond eene menigte volks uit om haar optesporen. Daar de verlorene prinees evenwel niet werd wedergevonden, en de uitgezondenen reeds ver van Djohor verwij-

derd waren, zoodat zij den terugweg niet meer wisten, besloten zij zich neder te zetten op de kusten van Borneo en Celebes, en de groep der Solokhs. De meesten wonen op het solokhsche eiland Dinawan. Zij zijn over het algemeen de eilandbewoners van Borneo's noordoostkust. In mei 1849 kwamen 18 badjau-praauwen zich van Dinawan op Poelau-pandjang nederzetten en zouden de overigen, sterk 50 praauwen, zich eveneens op de eilanden van Berou komen vestigen.

De badjau's zijn waarschijnlijk verwant aan de orang-laut van den maleischen archipel. Zij zijn mohammedanen en geboren zeelieden. Zij worden in den maleischen archipel ook orang-raja gemaand; op Billiton heeten zij orang-seka, elders orang-djohor, op Makassar tau-ri-djene, door de javanen orang-kambang, drijvendvolk. Eene uitvoerige beschrijving vindt men door Vosmaer, die hen badjo's noemt, als boven, op blz. 113 en volgende, van alle hunne zeden en gebruiken. In Boeloengan wonen geene badjaus, wel in Berou.

10. De metiemai's. Een volksstam aan de boven-Kajan, (rivier van Boeloengan), buren der bewoners van den boven mohakkam, (rivier van Koetei), om de zuid, even als de kennjahs aan de wahau, noordertak der kayan. Van dezen wilden stam kan niets meer worden opgegeven.

11. De segai's Deze dajakhsche volksstam is in Boeloengan en Berou zeer uitgebreid. In Boeloengan wonen de onderworpene in zes kampongs aan de oevers der Kajan, als, te rekenen van boven af, Brattan, Bedjalin, Liemau, Njelong, Lempessoe en Long-akkan. Lempessoe, op 6 dagreizen de rivier op van Tandjoeng-pelas (hoofdplaats van Boeloengan), is de grootste, en zou duizend wapendragende mannen kunnen leveren. Elke kampong heeft een afzonderlijken vorst. De geheele segai-bevolking van Boeloengan wordt op 10,000 zielen geschat. Hunne onafhankelijkheid werd door den sulthan erkend, en zij bie-

den alleen een zekeren cijns aan, van padi en praauwen. (10 mei 1849).

In Berou splitsen de segai's zich in twee hoofdtakken geheten naar de hoofdtakken der Koeran-rivier, segai-kelai en segai-segakh. De eerste wonen op de zijde van Tandjoeng (zuidertak), aan de rivier Kelai, de andere op die van Goenoeng Teboer, aan de Segakh. Tijdens de beide sulthans van Berou in oorlog leefden, togen de kelais dikwerf naar goenoeng Teboer, en de segakhs naar Tandjoeng op koppensnellen uit. De kelais zijn geheel onafhankelijk van Tandjoeng, en de sulthan trekt er alleen voordeel van door het drijven van handel. De eerste segaische kampong aan de Kelai is Lepit-boe of Lapit-boe, bij de mohammedanen Kampong ielier, op den linker oever der rivier, op een smalle landtong, als het ware een schier-eiland, en met ijzerhouten palissaden omgeven. Bij het bezoek op 23 december 1848 stonden voor den ingang, of naast den hoofdtrap, tien doodshoofden op staken, waarvan de meesten nog een bos, door regen en zon roodgebleekte haren hadden. Deze koppen waren een geschenk, door den moeders broeder van het toenmalige opperhoofd, bij haar dood, uit de bovenlanden van Boeloengan herwaarts gezonden. De toenmalige happoeie, (het hoofd, de vorst, nakh bohh) geheeten Bet-Dom-Ajang, was een jongeling van ongeveer 20 jaren, en werd bijgestaan door vijf raadslieden (loen-meddjah) met name Loeng, Liepeng, Pelan, Het-heping en Gahh. De bewoners eener kelaische kampong vormen, even als de dajakhsche stammen in Koetei, als het ware eene groote familie. De hoofd aangelegenheden worden gemeenschappelijk ondernomen. Het ontginnen der rijstvelden geschiedt op een bepaalden dag en plaats, zoo als door het plegen der njahoe (der wichelarij) wordt aangewezen, na drie dagen raadplegens; evenzoo het verbranden der boomen en het snijden der padi. Na het planten worden de velden driemalen van gras en onkruid gezuiverd, hetgeen alleen door mannen geschiedt.

De kelai-kampong Long-oeloe, Seletta- ledjioe of Kampong-oeloe, die den 25 december 1848 bezocht werd, stond onder bestuur eener vrouw, genaamd Hong-boulah, die zeer galant was en door drie raadslieden werd bijgestaan. De berouwers noemden haar adji-bini (de vrouwelijke vorst, de vorstin). Deze kampong bestond echter uit kleinere huizen, aangezien de grootere eerst kortelings waren afgebrand. Seletta-ledjioe is de laatste kampong opwaarts aan de Kelai-rivier.

De berouwers noemen alle hunne dajakhsche stammen segais of sagais; zij zelven noemen zich echter menggais. De oorsprong dezer beide benamingen kon niet worden verklaard. Deze stammen moeten vroeger gemeenschap en betrekkingen gehad hebben met de long-blehhs en long-wais in Koetei.

De taal, zeden en gebruiken, kleeding en wapening der kelais zijn, met eenige wijzigingen, dezelfde als die der long-wais, die men beschreven vindt in het Indisch archief, I deel, blz. 96-105, 124 en volgende. Het grootste verschil bestaat welligt in het bestellen der dooden. De rustplaatsen der afgestorvenen zijn niet in de nabijheid der kampongs gelegen, maar worden in het digst der bosschen zorgvuldig voor het oog der vreemdelingen verborgen gehouden, en geen mohammedaan van Berou heeft die heilige plaatsen ooit gezien. (Men vergelijke hiermede de gewoonten der badoewi's (in Banten op Java). Alleen ziet men de aan de dooden gewijde kruinhaarbossen op staken (hegoen) nabij de kampongs, en niet bij de grafsteden. Wanneer de doode eens besteld is in zijn lijkhuisje (blehh), dan laat men hem aan zijn lot over. De long-wais en long-blehhs verzamelen de beenderen in potten en verbergen die in rotsholen.

De oorlellen der mannen en vrouwen zijn niet zoo gerekt als bij de long-wais. De vrouwen dragen het long-waisch rood petje, huiven, zelfs reepen van boombast, linnen, wit of gekleurd katoen voor hoofddeksel. De segais zijn in het algemeen

zwieriger gekleed dan de long-wais. De vrouwen dragen vuurroode lakensche badjoe's, de mannen citroengele tjantoet's (middel-banden), en rozenroode sarongs; deze kleeding is niet ongewoon.

De kelais gaan naar de wahau's (in Koetei) de bassap's (Tandjoeng), de segahh's (Goenoeng Teboer) en de mohammedanen op koppensnellen uit. Zij zijn een zeer moedige, dappere volksstam. De op een strooptogt uitgetrokken, door andere stammen aangevallen kelai, zou zich liever in stukken laten houwen dan op de vlugt gaan. De wahau's van Koetei zijn nog nimmer tot in de nabijheid der kelaische kampongs gekomen; wel echter zijn de kelai's bij de wahau's reeds verscheidene bezoeken gaan afleggen. Voor 15 of 20 jaren leefden beide stammen in vrede en vriendschap en levendig verkeer.

De buitgemaakte koppen worden opgehangen in het huis van den happoeie, met een bos bladeren, als offer van ieder man, die op den togt is medegeweest. Deze trofeën blijven daar hangen in de beneden verdieping, tot zij van zelven vergaan en afvallen. Een segai, die nog niet op koppensnellen is uitgeweest, mag niet huwen, noch eene donkerblaauwe of zwarte tjantoet dragen, noch geiten- of menschenhaar aan zijn mendau (zwaard) dragen. De troep die op strooptogt is uitgetogen, moet ten minste een kop hebben en mede naar huis brengen, en alsdan heeft ieder deelnemer gelijke regten verkregen. Acht strooptogten zonder buit geven dezelfde regten als eene, op welke men gelukkig is geweest.

Even als de stammen der modangs en bahau's in Koetei, drijven de segai-kelai slechts 's nachts handel. Weet de mohammedaansche handelaar dat een kelai vogelnesten, was of goud bezit, dan zal de kelai toch altijd op de navraag ontkennend antwoorden en loochenen iets te bezitten. Alsdan vlijt de mohammedaan zich des nachts neder naast den wilden dajakh, geeft dezen de zoetste woorden, strijkt hem zelfs het hoofd,

tot dat de kelai eindelijk met zijne waar voor den dag komt. De handel is alleen ruil. Geene koperen of zilveren munt is onder hen gangbaar; soms kan men hier en daar slechts een stuk zilvergeld kwijt raken, wanneer de ontvanger dit tot een of ander sieraad noodig heeft. De segai's berekenen alles bij "kajoe "stukken; 10 vadem wit, blaauw, zwart, of ongebleekt katoen, 4 vadems adrianopol, rood en gewoon chits, 3 vadems groot gebloemde geele of roode chits, een ordinaire boeginesche sarong, eene gewone siridoos, staan alle gelijk met een kajoe; een vadem laken is 2 kajoe's; een fijne boeginesche sarong is gelijk aan $1^1/_2$ kajoe.

De kelais planten veel tabak doch weten die echter niet te prepareren, en gebruiken die slechts om te rooken. Zij bedienen zich daartoe van pijpen "soepakh" gelijk aan die, waaruit de boeginezen chinesche tabak rooken, ongeveer van vorm als de opiumpijpen. De javasche tabak, gambier, zout, lakens, en allerlei lijnwaden zijn bij hen zeer gewild.

Boven de kelai zwerven enkele poenan dajakhs in hunne oorspronkelijke wouden. Zelden komen zij naar beneden, en wanneer dit gebeurt, worden zij overvallen door kwaadaardige koortsen, die voor hen veelal doodelijk zijn. (23 dec. 1848).

De segai's zijn zeer ongehoorzaam aan de vorsten van Berou, en weigeren dikwerf hunne schatting te voldoen.

De segai's hebben eens een togt naar Sekattakh-djelandjan over zee ondernomen, zoo als boven bij de tidoeng's aangeteekend is. Dit is de eenige maal geweest dat zij op buitenlandsche togten gingen. Maar binnenlands zwerven zij langs en door de bovenlanden van Berou en Boeloengan. Nog in april 1849 toog een troep segai's om de noord, en overvielen en vermoorde een zendeling van den sulthan van Boeloengan met zijn gevolg in het gebergte van Tidoeng, alwaar men de vogelnesten uit het sebauwangsche wilde afhalen. Dit was bestaan door een bende segai-segahh's, van wie wij mindere berigten hebben.

De jongelieden der segai-kelais eten niets wat door vreemdelingen gekookt is, en zullen zelfs van hen geen vuur aannemen, om hun pijp aantesteken. Oude lieden maken op dat punt minder zwarigheid. Komt een kelai voor het eerst op eene vreemde plaats, dan eet hij niets dan rijst, die hij zelve kooken moet. Bij de modangs en wahau's (in Koetei) bestaat hetzelfde gebruik.

De huwelijksgebruiken zijn verschillend met de genoemde, aangrenzende stammen. De jongeling begint zijn verkeer met de jonge dochter, geheel ongehinderd voor het oog der wereld. Zijn beiden het met elkander eens, dan heeft er eene bijwoning plaats gedurende een paar maanden, zonder dat daarin iets onwelvoegelijks ligt. Deze tijd is de proeftijd, en wanneer de jongeling nog behagen schept in zijne verkozene, dan eerst vraagt hij haar aan hare ouders tot vrouw. Wanneer evenwel de zaak niet zoodanig beslag erlangt, dan verlaat de jongeling de jonge dochter, die niets van haren goeden naam verliest. Wanneer nu de toestemming der ouders is erlangd, dan zendt de jongeling zijn bruid een aantal koperen bekkens, van 5 tot 30 stuks, naar gelang van stand en rijkdom, en deze worden door de mannelijke aanverwanten de geheele kampong rondgedragen. Den volgenden dag wordt de bruid onder het geraas op deze bekkens, mede de kampong rondgeleid, en legt voor ieder huis een stuk varkensvleesch, een weinig rijst, en een stuk ketan poeloet (in een bamboes gekookte rijst), en wel in den vijzel die naast elke huistrap staat. Wanneer deze togt volbragt is, is ook het huwelijk gesloten. Dit is het huwelijk der gemeene lui. Wanneer er een huwelijk tusschen hoofdpersonen of vorstelijke lieden plaats vindt, wordt het ronddragen der bekkens voorafgegaan, door eene grap voor de jongelui. De bruid zit in haar ouders woning, te midden van alle de jonge dochters der kampong. Voor haar hangt een pas geslagt en schoon gemaakt varken. Nu verschijnt de bruidegom aan het hoofd

der jongelingschap, om zich van het varken meester te maken, dat hem door de dochters wordt betwist. Hierdoor ontstaat een minnelijk handgevecht, waarbij de regelen der zedelijkheid juist niet zeer in het oog worden gehouden, en dat met de verovering van het varken door de jongelingen eindigt. Na deze verlustiging gaat alles den gewonen gang.

De enkele wil der echte lieden is voldoende voor eene echtscheiding, die even eenvoudig in haar werk gaat. Echtbreuk wordt gestraft met eene boete.

De kelais hebben het gebruik der toeakh (palmwijn) leeren kennen van de dajakhsche stammen in Boeloengan, doch bedienen zich daarvan enkel bij het feest der padi aanplant. De drank wordt ook vervaardigd van suikerrietsap gemengd met eenige bedwelmende ingrediënten en alleen de boeloenganners, die onder de kelai wonen, verstaan de toebereiding.

De kelais hebben geene belians of toovenaren, even als de zuidelijker dajakh stammen.

Er bestaat onder deze dajakh's een gevoel van aristocratie. Bij het bezoek der kampong Seletta-ledjieoe op 25 en 26 december 1848 deed de vorstin Adji-bini, zich voor, als iemand van haar staat volkomen bewust. Zij had eene dochter Ping, die weduwe was en die niemand meer bij haar stam konde vinden volgens hare geboorte en staat, waardig naar hare hand te dingen. Zij bedankte een opperhoofd der segai-segahh's omdat deze scabieus was, en zij wees zelfs een aanzoek van de hand van den oudsten zoon des sulthans van Sambalieoeng, een mohammedaan die weigerde te Seletta-ledjieoe te komen wonen, varkensvleesch te eten, en een tjantoet, of buikgordel zonder broek, te dragen.

De mannen en vrouwen zijn getatoeëerd. Bij de aanteekeningen over de nijverheid, zullen wij een zoodanig tatoeëer machine beschreven vinden.

12. De bassap's. Deze stam is voor Sambalieoeng of

Tandjoeng, wat de poenans zijn voor Goenoeng Teboer, bovenlandsche stammen, die, behalve de segai's, den regter oever der Koeran bewonen, tot aan de grens met Koetei. De bassaps brengen was en vogelnesten als tribuut op. Zij beloopen naar de zijde van Sangkoelirang (de grens voornoemd), 200 huisgezinnen, wonende aan de Majang, een spruit der Kelai-rivier (zijtak der Koeran), en zijn een vreedzame onderworpen stam, waarheen de wahaus van Koetei voornamelijk hunne moord- en strooptogten rigten, en dit hoofdzakelijk om de vogelnestholen, in de streek van Bengaloen, aan de noordgrens van Koetei, tot het berooven waarvan de wahaus door de mohammedanen worden aangezet. De bassaps van Bengaloen, op de zijde van Koetei, tellen 50 huisgezinnen. Een hunner onderverdeelingen, de bassap-dajah, is een zeer vreedzame stam, waarbij de vrouwen wel de borsten, maar geenzins de schaamdeelen bedekken, om de eenvoudige omstandigheid, dat zij hetgeen zij mede ter wereld bragten, niet vermeenen te moeten verbergen voor het oog der wereld, even als het aangezigt of de handen. Deze natuurmenschen bewonen de rivier Dajah, van waar zij dus heeten. Een ander gedeelte van den stam heet bassap-djoebal, naar de rivier van dien naam, bij welke de beide seksen de schaamdeelen op zeer eenvoudige wijze bedekken. Om het midden huns ligchaams is een gevlochten rotting band, waarin een stuk boombast van een vadem lang bevestigd is, zoodanig, dat het tusschen de beenen door gaat, en voor en achter in een tip afhangt. Deze wijze van kleeding is voorzeker, na die van Adam en Eva, de eenvoudigste. (April 1847; september 1848).

De vreedzame volksstam der bassaps, die, zoo als wij boven zagen, in 1847 nog aan de Majang of Majoeng, een onderdeel of tak der Kelai of der Lassan bewoonde, ten getalle van omtrent 200 huisgezinnen, zag zich in 1848 genoodzaakt om de moordende aanvallen der wahaus te ontgaan, naar meer

binnenlandsche streken te wijken, tot groot nadeel van den sulthan van Sambalioeng. De tommongon van Goenoeng Teboer toog daarom in mei 1849 naar die binnenlanden om de zwervende bassaps weder te verzamelen, daar die door de segai-segahhs nog meer geteisterd werden. Op het laatst dier maand berekende men weder te zijn bewoond, langs de zuidelijke kust van Sambalioeng, de rivieren Menoebar, Telokh-soembang, Koelatan, Batoe-poeteh, Tjepoeakh en Tabalar, grootendeels met bassaps, die als apanage aan sommige der leden van de vorstelijke familie behoorden.

Daar de bassaps de grenzen van Koetei bewonen, zoo werden zij ook geraadpleegd over de grenslijn tusschen Koetei en Berou. In Koetei wendde men evenwel, in junij 1849, voor, dat de bassaps op de zijde van dat rijk woonden, namelijk die van Sangkoelirang. Deze bassaps zouden de afstammelingen zijn van de opvarenden eener alhier gestrande chinesche wangkang. Dit stranden viel voor in den koeteischen fabeltijd.

13. De kajans. Deze volkstam is met de seloeie's de laatste die wij te beschrijven hebben op het gebied van Boeloengan. Zij woont, even als alle de boven vermelde, benoorden het voorgebergte van Kanioengan, en draagt den naam naar de rivier van Boeloengan. Bij een bezoek hunner verblijfplaats op den 15 april 1849 in de kampong Telokh-dalem, op ongeveer 2000 passen van den regteroever der Moeara Boejoekh (rivier Kajan) werden zij in een ellendigen toestand bevonden. Deze verblijfplaats bestond uit zeven, ver uiteenliggende huizen in een moerassig terrein. De bevolking bedroeg 20 huisgezinnen. Zij woonden sedert lange tijden in de kampong Long-kajan, maar werden door de segais verdreven. Van daar trokken zij naar de oevers der Boejoekh, alwaar zij sedert vier geslachten aan de sulthans van Boeloengan schatting betalen. Zij leiden een zwervend leven. De kajans en de seloeies bedroegen niet meer den

200 zielen. Zij maakten gebruik van de kaleng (oettang), waarover nader. De kajans gelooven aan den god des donders (belali-najep) als het hoogste wezen, en aan mindere wezens (touh), aan wie zij offers vereeren.

De vorenbeschrevene zijn de ons bekende volksstammen ter noord-oostkust van Borneo. Alleen de badjaus kunnen als aankomelingen worden beschouwd. De boeginezen hebben zich hier wel gemengd in voorname familien, maar bezitten er geen overwigt, noch vormen er een op zich zelf te beschouwen volksstam evenals in Koetei. Even zoo is het gelegen met de solokh's en maleijers, die weinig in getal, en allen mohammedaansche handelaren zijn. Arabieren zijn er niet, uitgezonderd een enkele.

Nasporing omtrent menschen met staarten.

20 december 1848. Reeds voor eenige jaren heb ik gehoord, dat in de binnenlanden van Bandjarmasin een volkstam leefde, bij welke eene, twee à drie duim lange verlenging van het stuitbeen algemeen was. Later hoorde ik te Bandjarmasin, dat men wel van zoodanig een stam gehoord had, doch dat men het voor eene fabel hield, en in allen gevalle dit volk meer om de noord moest wonen.

In Koetei hoorde ik alweder, met meer waarschijnlijkheid verhalen, dat dit zonderling menschenras de bovenlanden van Tiedoeng bewoonde.

In Berou eindelijk wordt mij stellig verzekerd, dat die volkstam bestaat, en de tidoengsche rivier Sebauwang bewoond; doch krimpt hier de zoogenaamde staart van 2 à 3 duim in, tot 1 à $1^1/_2$ duim. (op de rivier Segai-koeran.)

12 januarij 1849. Te Tandjoeng-pelas (Boeloengan). Al wat van een volkstam met eene verlenging van het stuitbeen verhaald wordt, is eene fabel. Ook hier heeft men van zulk een volk gehoord, doch men plaatst het in Pasir, alwaar men er niets van weet.

29 april 1849. Te Sebauwang in Tidoeng. Volgens berigt der mentarangs (dajak) bestaat er onder de poenans een stam, met eene verlenging van het stuitbeen. Ofschoon men hier aan die verhalen niet onvoorwaardelijk geloof hecht, worden die toch ook niet regtstreeks tegengesproken.

Vergelijk hiermede, Tijdschrift voor Ned. Ind. VI jaarg. III deel, blz. 209, almede de Globe voor 1843, III deel: De Dajaks van Borneo door Julius Kögel."

De kaleng of oettang.

Sommige dajakhstammen, in Koetei en Berou als mede in Boeloengan, dragen een zeer zonderling instrument aan het membrum virile, namelijk een koperen pennetje, van 34 à 42 streepen, dat dwars door den glans van den penis, en dien horizontaal doorstekende, gedragen wordt. Deze pennetjes zijn zoo dik ongevee rals de tanden van een stalen vork. De breedte van drie vingeren digt bij elkander gehouden, in het midden van het middelste lid, geven de ware maat. Dit pennetje heet kaleng of kaling. De beide einden staan, in statu erectionis, eenige strepen aan weerskanten uit. Gewoonlijk steekt men er houten schijfjes van eenige strepen diameter aan, die om hun as kunnen draaijen. Een eind garen buiten de schijfjes om het pennetje gewikkeld, belet de wieltjes van het pennetje los te raken. Sommige modangs en bahau's dragen nog een tweede pennetje achter het eerste. De kaleng wordt meest bij bedaagde vrouwen gebezigd. Bij de long-wai en long-blehhs (in het noorden van Koetei), is de kaling in gebruik, en dit instrument dient zelfs als geschenk, om toegang en toenadering te vragen. Evenwel mag niemand de kaling dragen, voor dat hij op het koppensnellen is uitgeweest. De long-wais (opper Koetei), dragen zelfs tot twee en drie

kalings. Eene gaat horizontaal, als voren vermeld; de tweede wordt gedragen achter de eerste, met eene eenigzins van boven naar beneden en van achter naar voren geïnklineerde transversale schuine rigting, onder een hoek van 45°, onverschillig of de schuine rigting van de regter naar de linkerhand of omgekeerd gaat. Het non plus ultra van volmaaktheid zijn drie kalings. De derde gaat alsdan alleen door het bovenste vel, midden op de schacht, allen in een horizontale rigting. Een long-wai stak aan elke zijde der kaling nog een' in het midden doorboorden generaliteits-gulden, die door een schroefje of iets dergelijks vast gehouden werd, en die om zijn spil draaide. Bij de breedte van drie vingeren, hierboven aangegeven, geeft ook de loodregte wijdte van den opgespalkten mond, de lengtemaat aan. Bij de longwais werd een kaleng van 51 strepen, dikker dan de vorige opgespoord.

Gelijk de modangs en bahaus, long-wais en long-blehhs in Koetei, gebruiken ook hunne naburen, de kajan-segais, in Berou, de kaling, bij hen oettang geheeten. Zij hebben het in de volmaking van dat instrument reeds zoo ver gebragt, dat zij aan beide uiteinden van het pennetje een kwastje, fijne koralen of een bosje vederen hebben aangebragt. (29 okt. 22 nov. 1848. 15 april 1849).

Medegedeeld door J. Hageman Jcz.

BERIGTEN.

Steenen armbanden. — In het bezit van den schilder des konings radhen Saleh zijn eenige fraai bewerkte oudheden, en daaronder twee armbanden vervaardigd uit ligtgeel gekleurd, fijn geaderd agaat, door de inlanders beschouwd als een aëroliet, en daarom genoemd dondersteen. Zij zijn in het regentschap Madjalengka (Cheribon) uit den grond gedolven. Deze armbanden zijn van verschillende grootte; de grootste heeft waarschijnlijk gediend voor een volwassen mensch, en de kleinste voor een kind.

De afmetingen zijn, in millimeters, als volgt:

I. middellijn binnen den omtrek 54; dikte 7; breedte 13.

II. middellijn binnen den omtrek 40; dikte 5; breedte 9.

De eerste weegt 23 de tweede 12 ned. wigtjes. Zij zijn zeer goed, zuiver rond gevormd en fijn geslepen, hoezeer men nog duidelijk de sporen kan waarnemen van het instrument, waarmede zij zijn bewerkt. Deze fraaije bewerking is te meer opmerkenswaardig wegens de groote hardheid van het agaat; men kan er glas mede snijden; en er moeten zeker goede instrumenten,

waarschijnlijk ook van steen, en veel geduld aangewend zijn, om deze ringen zoo glad te maken.

Deze voorwerpen zijn vooral daarom van belang, omdat, voor zooveel mij bekend is, nog geene andere van agaat en daarmede verwante steensoorten vervaardigde zaken, als overblijfsels van vroegere eeuwen, zijn opgedolven dan wiggen, bijlen, bijtels, enz. die, zonderling genoeg, tot nog toe, alleen in de soendalanden schijnen te zijn gevonden. De omstandigheid dat zij begraven waren schijnt aan te duiden, dat er eene groote waarde aan werd gehecht en men dezelve, even als goud en edelgesteenten, aan het oog van vijanden heeft willen onttrekken.

Over de steenen voorwerpen uit den hindoe-tijd op Java gevonden vindt men een artikel in ds. J. F. G. Brumunds Indiana, 2e stuk, bl. 101.

E. N.

Indrukken van voeten op steenen. — Bij sommige steenen met inskriptien op Java vindt men andere platte steenen, waar twee menschelijke voeten op zijn ingedrukt.

Drie zulke indrukken zijn mij bekend; zij zijn:

1°. op eenen steen voor den Batoe-toelis bij Buitenzorg;
2°. op den steen met inskriptie te Djamboe, op de grens van Buitenzorg en Bantam (zie deel III, bl. 129 van dit tijdschrift);
3°. op eenen steen te Kawali in Cheribon (zie deel III, bl. 181 van dit tijdschrift); bij deze is nog gevoegd de indruk van eene hand en een geruit vlak, waarneven het woord „angkana."

Het heeft mij immer bevreemd, wat toch de beteekenis van

die indrukken zijn mogt. Het eenige wat ik daarover vond was ver van mij te bevredigen. Ik bedoel de door professor P. P. Roorda van Eijsinga in zijn werk getiteld „Indië" 3e boek, 2e deel, bl. 387, verhaalde legende, die luidt als volgt: „In de nabijheid van de Batoe-toelis staan eenige ruwe steen„nen beelden, die als eene gedaanteverwisseliug van Poerwa „Kali, een bloedverwant en minister van Sila Wangi, mitsgaders „van zijnen zoon Glap Ngawang en anderen, die hunn„ gods„dienst getrouw gebleven zijn, beschouwd worden. Eene der „vrouwen van den van gedaante veranderden Poerwa Kali zou „zoo lang bij zijn beeldtenis geweend en gebeden hebben, dat „de steen, waarop zij gezeten was, door hare tranen verzacht, „het spoor harer voeten zou behouden hebben."

Deze legende teruggebragt tot het mogelijke, dat eene weduwe den indruk van hare voeten zou hebben doen uitbijtelen om als een blijvend teeken van haar treuren bij het graf van haren echtgenoot te dienen, zou in elk geval nog maar één exemplaar van zoodanige indrukken kunnen verklaren, want er is geene reden om te gelooven, dat het oprigten van zulke teekens, met dat doel, immer eene algemeene gewoonte is geweest.

De engelsche luitenant-kolonel G. le Grand Jacob, bekend door zijne oudheidkundige nasporingen in de presidentie Bombay, was de eerste, die mij eene aannemelijke verklaring dezer voetindrukken kon geven. Volgens hem was het in Katch, tusschen de Indus en Guzerat, waar hij vele jaren het civiel bestuur heeft gevoerd, een gebruik, om, ter plaatse waar eene weduwe zich met het lijk van haren man had doen verbranden, eenen steen met zoodanige indrukken of soms wel afdrukken en relief van voeten te plaatsen.

Ik vond ditzelfde opgeteekend in Moor's Hindu Pantheon bl. 433, in de volgende bewoordingen: „In theneighbourhood of temples it is not unusual to in a flat stone embossed, or engraved, with two feet; several are about the temples at the

„*Sangam*, near *Poona*; and I was told bij a *Brahman* that „they are in remembrance and honour of widows who have „become *Sati* there, being their last earthly or human im- „pression, carved on the stone which served to step by up to „the pile of their husbands. At this affecting sacrifice I have „observed a flat stone placed for this purpose, and that the „family of the victims, and the attendant *Brahmans* received „her last blessings and adieus while she stood on it; having „quitted this stone, she is no longer human; she commences a „participation of the beatitude, to the fruition of which she „is hastening."

Op platen 41 en 42 van Moor's werk ziet men de voeten afgedrukt voor godenbeelden.

Hoezeer minder uitvoerig spreekt ook Ward in „A view of the history, literature and mythology of the Hindoos," deel III bl. 328 (ed. Londen 1822), van gedenkteekenen van gelijke strekking. Hij zegt: „It is common at Benares to set up, by „the side of the river, stone monuments to the memory of „widows who have been burnt with the bodies of deceased husbands. „Persons coming from bathing bow to these stones, and sprinkle „water on them, repeating he words sutee, sutee, i. e. *chaste*."

Hoogst waarschijnlijk hebben de voetindrukken op steenen, op Java eene gelijke beteekenis gehad als in Hindostan. Het is mij wel niet bekend, dat uit oorspronkelijke geschriften blijkt, dat het verbranden van weduwen in den hindoetijd op Java in zwang was, maar er schijnt ook geene reden te zijn om te betwijfelen, dat de javanen ook dit godsdienstig gebruik hunner hindoesche overheerschers zouden hebben overgenomen, even als de balinezen, bij wien het ten huidige dage nog bestaat. Trouwens Pigafetta, die Magellaan op de eerste reis om de wereld vergezelde, bevestigt het bestaan van dat gebruik op Java (zie bl. 217 der fransche vertaling van zijn reisverhaal, Parijs, jaar IX), en ook Crawfurd, in zijne History of

the Indian archipelago, deel II bl. 242, betwijfelt het niet. Hij meent zelfs dat dit gebruik oorspronkelijk op de oostersche eilanden te huis behoorde en door de hindoes slechts gewijzigd is.

Tot dat eene andere beteekenis zal bewezen zijn, mag men het er dus voor houden, dat de op Java voorkomende voetindrukken in steenen tot teeken strekken van plaats gehad hebbende verbrandingen van weduwen met het lijk harer echtgenoot.

Op den hierboven genoemden steen te Kawali blijft echter eene nog onopgehelderde bijzonderheid over; het is de indruk eener linkerhand met de palm benedenwaarts, links van de voeten. Omtrent zoodanig teeken heb ik nergens iets gevonden. Alleen vindt ik in het werk van den luitenant-kolonel J. Tod „Annals and antiquities of Rajast'han" Londen 1829, deel I bl. 388, eene overeenkomst ven Soor sing en Nurhur Bhut met den mogol keizer Arungzeb, van A. D. 1681, waarboven de omtrek eener linkerhand met de palm opwaarts, en daarneven door den keizer geschreven „munzoori" d. i.„ aangenomen, of overeengekomen" („agreed.")

Op den steen van Kawali leest men een woord, waarvan de zin niet veel afwijkt van het „munzoori", namelijk „angkana" d. i.„ zijn of haar teeken". Hier schijnt dus ook de linkerhand gesteld te zijn als een teeken van bevestiging of authentisering. Wat echter bevestigd moest worden blijkt niet; welligt doelt dit op de ruiten die nevens het merk getrokken zijn, maar in welken zin is duister. De heer Friederich zegt genegen te zijn, de ruiten voor een boeddhistisch symbool te verklaren (zie dit tijdschrift, deel III, bl. 182.)

Het is mij niet bekend dat indrukken in steen, als de hier bedoelde, ook oostwaarts van de Soendalanden gevonden zijn. Het is van belang dit op te helderen. Bestaan zij op midden en oost Java niet, dan zou men welligt kunnen aannemen, dat

*

de godsdienstige ritus in dat gedeelte van Java verschilde van die der Soenda-landen, even als dit het geval is met het schrift der beschreven steenen en het karakter der gevonden godenbeelden.

E. N.

BIJGELOOVIGHEDEN

DER

SOENDANEZEN

DOOR

F. C. WILSEN.

Tot de kennis der volkeren behoort ook het onderzoek naar het bijgeloof of het geloof aan iets, naast het als het ware erkende geloof aan God, of aan de verschijnselen der natuur. Is dit geloof in zijne zuiverheid het eigendom van het verlichte gedeelte des volks, het minder verlichte gedeelte vooral is vervallen in bijgeloovige gebruiken en oude herinneringen, die veeltijds eenen grooten invloed uitoefenen op de gewone levensverrigtingen zoowel als op het uiterlijk voorkomen.

Zonder te willen uitwijden over de etymologie van het woord, wil ik toch in het kort eene omschrijving doen vooraf gaan, ten einde het navolgende beter te kunnen overzien.

Het geloof zoowel als het bijgeloof heeft tot bronnen God en de natuur, dus van geestelijken en van physischen aard. De eerste in hare zuiverheid trachten te doen kennen hangt af van individuele meeningen, van bijzonder geinspireerde en verlichte menschen, wier denkbeelden door de onder-

verscheidene volkeren der aarde omhelsd werden, en religiestelsels hebben doen ontstaan. Het verstand van den mensch heeft verder de verschijningen in de natuur onderzocht, en de oorzaken en werkingen aan bepaalde wetten onderworpen, die het toeval geheel hebben verbannen.

Waar het geloof zoo religieus als physisch geene diepe wortels heeft geschoten, woekert het bijgeloof als een gevolg van onwetendheid of zwakheid.

Het bijgeloof wordt onder het menschdom in de meest verscheiden vormen aangetroffen; ik vermeen het te kunnen verdeelen in plaatselijk of individueel, en in algemeen verspreid bijgeloof.

Het eerste heeft slechts in den boezem van enkele menschen of op bijzondere plaatsen weerklank gevonden; het andere daarentegen bij geheele volken.

Het bijgeloof heeft zich van het heiligste in het leven, van de kennis van God en van de natuur meester gemaakt, en den hemel en de aarde bevolkt met zijne voortbrengselen. Zuivere godsdienstige denkbeelden veroorloven geene inmenging noch zamensmelting met het bijgeloof. Maar een op onzekere of zwakke grondstellingen steunend, of tegen het gezond verstand aandruischend stelsel, geeft aanleiding tot veranderingen en bijvoegingen, en doet de menschen bij herhaling omzien naar nieuwe voorwerpen, om voedsel te geven aan hunne geestelijke behoeften.

De verlichtste volken van den ouden tijd, zoo als de grieken, waren niet bevrijd van vele bijgeloovige gewoonten, waaronder sommigen van dien aard, dat wij ze naauwelijks zouden willen gelooven, ware het niet, dat hunne eigene geschiedschrijvers en wijsgeeren, in hunne geschriften, er getuigenis van aflegden. Dit wijsgeerige, diepdenkende volk stond op eenen zeer lagen trap van natuurkundige beschaving, en gedroeg zich, tegenover de eenvoudigste verschijnselen in de natuur,

dikwijls zeer kinderachtig. Ik verwijs den lezer naar de verhalen der vermaardste reizigers van dit volk, de vertelsels van de goudzoekende mieren, de grijpvogels, de wondervolle rotsen, enz., te veel om te noemen. En zijn de verlichte europeesche volken van onzen tijd vrij van bijgeloovige trekken, voortvloeijende uit verkeerde begrippen van God en van de natuur?

De bijkans dagelijks nieuw opkomende godsdienstige meeningen en phylosofische dwaalbegrippen zullen het eerste, vele daadzaken, tot wier opstelling boekdeelen zouden benoodigd wezen, het tweede kunnen bewijzen. Zijn ook de vermaarde tooverkollen en feëen, de goede en booze geesten, zoo als Puck, Rubezal of Lorelei, van bergen en rivieren verdwenen, in de keukens en jagtdreven, in de hut van den armen kolenbrander en in het boudoir van de vorstin, drijven nog honderde kleine feëen en duivels hun raadselachtig spel, en oefenen eene even groote magt op de gemoederen en handelingen der menschen, als waarheid en verstand.

Wij dienen ons derhalve in acht te nemen, eer wij bij het beschouwen van eenige trekken van bijgeloof uit het leven der javanen, onze zucht tot bespotting of bittere uitvallen bot vieren. Een blik naar Europa, naar Trier of Rome, Moskou of Parijs, het reusachtige Londen of het kleine dorpje Peize (Drenthe) (1) zal onze lippen doen sluiten, en den lach terughouden, die ons tracht te ontglippen.

Moge de vriendelijke lezer de navolgende regels in dezen zin lezen. Ik zal daarin eene reeks van mij bekend geworden bijgeloovige trekken en gebruiken, die vooral door plaatselijke omstandigheden ontstaan zijn, verhalen. Wanneer zij ook niet alle even interessant of origineel zijn, zij zijn toch van dien aard, dat men het volk, dat er geloof aan hecht en ze eerbiedigt, er uit zal leeren kennen. Hoogst waarschijnlijk zijn zij

(1) Zie Java-bode 1855 no. 17.

nog weinig in het publiek bekend, en zullen het ook nimmer geheel worden, of er moest zich iemand, die met de soendasche taal goed bekend is, op toeleggen, en bij iederen berg, iederen heuvel, iederen grooten boom, en ieder steenbrok van bijzonderen vorm, aan gewillige en goed onderrigte inlanders vragen, welke historie uit den vroegeren tijd er mede in verband staat. Hoe moeijelijk deze taak zou zijn, hoe dikwijls de onderzoeker verkeerde inlichtingen zou verkrijgen, vermoed ik uit mijne reeds opgedane ondervinding. Alleen het toeval, een hier of daar, onder het vertrouwelijk gekout, heen geworpen woordje en dergelijke middelen hebben mij van lieverlede die kleine inlichtingen verschaft, die in de volgende regels vervat zijn.

I.

De koeninganners mogen geen kidang dooden en het vleesch er van niet eten.

In vroegeren tijd, en gedurende eenen burgeroorlog, vlugtte de bevolking van de dessa Koeningan, naar het nabij gelegen gebergte Moendjol-gedé, en verschool zich daar voor den vijand. Deze echter, hiervan kennis gekregen hebbende, zond eene bende gewapend volk er op uit, die de vlugtelingen zoude vangen. Een wisse dood ware het gevolg er van geweest. Dit wetende, waren de gemoederen der arme vlugtelingen vol vrees, en waagden zij het niet, hunne schuilplaats te verlaten, van wortels en kruiden levende. Op zekeren dag zagen zij den vijand opkomen, zich juist naar het bosch bewegende, waarin zij zich bevonden. Hij vertoefde echter nog eene poos op een daarnaast liggend alang-alangveld, omdat hij waarschijnlijk in het onzekere verkeerde, naar welke zijde hij zich moest wenden.

Dan op eens stapte, zeer bedaard, een kidang hetzelfde bosch uit, achter wiens voorste boomen de arme vlugtelingen

verscholen lagen. De aanvoerder der vijandelijke troep meende hierin eene genoegzame reden gevonden te hebben, om zijne vervolging hier te staken, want, waar een zoo schuw dier als de kidang zich ophoudt, dacht hij, zullen en kunnen zoo vele menschen niet aanwezig zijn. En hij vertrok.

De koeninganners waren gered.

Kunnen wij het hun kwalijk nemen, dat zij sedert dien tijd, het geslacht van den kidang onder hunne hoede hebben genomen? Hunne dankbaarheid is, wel is waar, wat ver gedreven, maar het is en blijft geen belagchelijk, maar een edel gevoel dat hen daartoe drijft.

Voor zoo ver is het ook slechts eene lofwaardige onthouding, om dat er verzaking van een zeker genot de voorwaarde van is. Ten einde echter deze gewoonte niet te doen ophouden, heeft zich het bijgeloof er van meester gemaakt, want, wie het vleesch van den kidang eet, wordt spoedig ziek, en moet er aan sterven.

Hiermede is het echter nog niet gedaan. De spekulatieve dank van het nageslacht ging nog verder. Daar is eene zekere plant, ojong genoemd, wier knolvrucht overal gegeten wordt. Omdat echter de middelste bladsteel er van met fijne bruine haren bedekt is, die den inlander aan den kidang herinneren, zoo heeft men deze plant in de voordeelen doen deelen, die de kidang geniet, en men eet haar niet.

II.

In de dessa Koeningan mag geen wajangspel plaats hebben. Dit baart verwondering, wanneer men weet dat het een der geliefkoosde spelen der javanen is, waarop zij zoo gesteld zijn, dat zij eten en drinken vergeten en geheele nachten er voor over hebben, om maar eene voorstelling van wajang koelit of titi, te kunnen bijwonen. Maar de koeninganners hou-

den zich strikt aan hunne gewoonte en beweren, dat het grootste ongeluk over hunne dessa zoude komen, wanneer men het mogt wagen de oude gewoonte te overtreden.

De ware reden van dit gebruik heb ik niet kunnen te weten krijgen, omdat men ze mogelijk niet kende of niet wilde openbaren. Wel zeide men mij, dat men in vroegeren tijd dit spel mogt spelen, en dat het door het hoofd of den sulthan verboden werd, omdat er altijd, wanneer het gespeeld werd, een ongeluk geschiedde en een of meer menschen, bij het daarbij plaats hebbende gedrang, hun leven verloren. Maar wanneer men in aanmerking neemt, wat in vroegeren tijd het leven van een paar menschen waard was, en door wien het verbod, hoogst waarschijnlijk gegeven werd, dan houdt deze reden geen stand voor een grondig onderzoek.

Het hoofd van Koeningan was namelijk, tijdens het beheer van sjech Moelana, een van zijne rijksbestuurders of voogden. Te Koeningan, Talaga, Radja Galoe enz. waren priesterlijke stedehouders, walies genoemd, die, onder al de omwentelingen van het cheribonsche, langen tijd daar gevestigd bleven. Onder het bestuur van een dezer walies moet het verbod zijn oorsprong hebben. Het is eene geheel plaatselijke bijzonderheid, want de andere, vlak bij Koeningan liggende dessas, zijn er niet aan gebonden, ofschoon eenige, zoo als wij later zullen zien, aan andere bijgeloovige gebreken mank gaan.

Ziehier mijne vermoedens ter zake.

Het is bekend, dat het wajangspel is uitgevonden door pandji Ino-kerto-pati (11e eeuw). Waarschijnlijk had hij daarmede een dubbel doel op het oog. Eerstens om de oude heldendichten der hindoes en hiermede de herinnering aan de grootheid der voorvaderen, bij het volk levend te houden, en ten tweede, om het op eene goede wijze te vermaken. De figuren waren zeker niet van dien gedrochtelijken aard als tegenwoordig, want toen ter tijd stond de beeldende kunst op

Java op den hoogsten trap, en had dus genoegzaam gelegenheid, zich bij het vervaardigen van afbeeldsels der oude helden en dewatas uit de Mahabharata en Ramajana, in al hare volkomenheid te vertoonen.

Na de invoering van den islam, die al de tempels en herinneringsteekens uit den Boeddha- tijd verwoeste, en de wajangspelen, uit zeer goed te bevroeden reden, ook niet gespaard zal hebben, zag zich de orthodoxe partij spoedig genoodzaakt, het beminde wajangspel onder de vermaken van het volk wederom toetelaten. Men deed dit echter niet, voor aan hetzelve eene reformatie te hebben doen ondergaan. Men veranderde de menschelijke aangezigten van de helden enz., ten einde niet, op eenen lateren tijd, ter verantwoording van de daarin ontbrekende zielen te kunnen geroepen worden, en men speelde wederom, zoo als vroeger, het wajangspel. De Pandowos en Koerowos verschenen echter met lange neuzen en rhomboïdale hoofden, in een woord, zoo als wij hen nog dagelijks kunnen aanschouwen.

Maar zelfs deze misvormde herinnering aan het voorgeslacht, moet aan een der walies van Koeningan mishaagd hebben, en hij verbande het spel uit zijne landen; misschien alleen uit de hoofdplaats.

Hiertegen zoude men kunnen inbrengen, dat in de geheele landstreek deze gewoonte bestaan moest, dat echter niet het geval is. Maar misschien onttrokken zich de andere dessas spoedig weder aan de lastige beperking, en lieten zij het aan de hoofdplaats over, den geheiligden wil van den walie voor altijd op te volgen. Zonderling is het echter, dat in de op een paal afstand van Koeningan gelegen dessa Tjigadoeng, geene ronggengs, en in de tegenoverliggende dessa Babakan geene reoks (1) mogen spelen.

(1) Reoks, zangers van liederen en pantoens, die zij met den angklong begeleiden. Zij zijn ook goochelaars.

De verzaking van een zoo algemeen bemind vermaak als de reoks is echter geen gevolg van eene waliesche wet, maar heeftd hare bron in het teergevoelige trommelvlies der bewoners van de laatstgenoemde dessa, in den ouden tijd. Hooren wij naar de aanleidende oorzaak, zoo als zij mij opgegeven werd door een met de zaak bijzonder bekend man.

In de nabijheid van de dessa Babakan ligt een bergje, pasir Kosambi genoemd, dat tegenwoordig eene koffijtuin draagt, maar, voor vele jaren, met een zwaar bosch bedekt was, waarin zich eene bijzonder groote, kwaadaardige slang ophield. Dit dier is nog heden ten dage in de legende, onder den naam van Dog-dog-djaja bekend, en leeft in den mond van ouden en kinderen even als bij ons de draak van St. Joris.

Deze slang nu is de oorzaak, dat de voorvaderen der bewoners van rabakan het reok-spel uit hunne dessa deden verbannen. Of dit nog gedurende den tijd dat de gevreesde slang leefde of eerst na haren dood geschiedde kan ik niet bepaald zeggen, omdat mijn verhaler hieromtrent zweeg.

Men merkte namelijk op, dat de klanken van de reok-muzijk, zijnde trommels en angklong, met de geluiden overeenstemden, die men hoorde, wanneer de slang zich bewoog. Dit doet ons denken dat de slang eene ratelslang geweest moet zijn, want werkelijk heeft het geluid, voortgebragt door de aan den staart aan deze gevaarlijke slang zich bevindende ratels, eene sterke gelijkenis met de muzijk, die uit de holle bamboezen van den angklong voortkomt.

Hoe weinig vleijend dit voor den angklong ook zijn moge, waar is het echter, en het valt nu ligt te begrijpen, dat men dit muzijkinstrument, na den dood van de slang, niet meer wilde hooren, daar het onophoudelijk „dog-dog-djaja" aan de gevreesde slang herinnerde. Daar de reoks echter zonder dit instrument, dat bij de menschen van Babakan zulke onaangename herinneringen verwekt, niet bestaan, laat staan hunne

kunsten voor het publiek vertoonen kunnen, zoo heeft men hun dit zoo vermakelijk en bemind spel ter plaatse verboden.

Het zou de grootste dwaasheid zijn dit verbod te willen doen opheffen. De tijd zal echter ook nog komen, dat een bijzonder stoutmoedige koewoe of raksa-boemi (1), bij gelegenheid van een te geven feest, of bij eene algemeene opgewondenheid der gemoederen, de Reoks laat komen.

Dit muzikale genot zal alsdan zegevieren over de oude adat.

Minder raadzaam zoude het echter zijn, andere gebruiken te willen schenden. Het volgende vooral is van dien aard.

III.

In het distrikt Tjiawi, dessa Tjihiroep (levend water), mag de bedoek niet geslagen worden. Dit is namelijk het houten, holle, met een karbouwen- of geitenvel, bij wijze van eene trommel overspannen toestel, waarop de dorpspriester op de voorgeschreven tijden slaat, ten einde de dessabewoners te herinneren aan het gebed.

De mij opgegeven reden is zeer zonderling.

Er was een tijd, dat de padi, op de hooge sawahgronden die alleen door regenwater bevochtigd kunnen worden, niet wilde slagen. Men had jaren achtereen misgewas en, ten gevolge hiervan, niets te eten. Na rijp overleg van de zijde der bevolking, werd besloten, den bedoek niet meer te doen slaan. En ziedaar, sedert dien tijd had men meestal eenen goeden padioogst.

Voorwaar, dit feit verdient een weinig nader toegelicht te worden, want het voorwerp, de bedoek, is van een zoo on-

(1) De eerste persoon na den koewoe (dessa-hoofd).

schadelijken aard, dat men in verzoeking geraakt, het verbod voor de uitvinding van een gek te houden; hij hangt echter in de mesdjied en hierdoor verkrijgt de zaak een meer achtbaar aanzien.

De koewoe van de dessa vertelde mij het feit alleen; met eene opsporing naar de reden wilde hij zich niet bemoeijelijken. „Sedert den tijd, dat men den bedoek niet meer slaat, „wordt onze padi goed; het zou dom van ons gehandeld „zijn, als wij er weder op sloegen."

Daartegen heb ik niets intebrengen, maar. . . . . .

Het is nog niet lang geleden, dat, in een groot gedeelte van Duitschland, op de dorpen de gewoonte bestond, bij een opkomend onweder, de klok van den kerktoren te luiden. Men vermeende daardoor het onweder te kunnen verdrijven. Daar een onweder steeds van regen verzeld gaat en deze voor het rijstgewas vooral daar zeer nuttig is, waar het er van moet groeijen, zoo komen wij terug op de bewoners van Tjihiroep, die verbieden den bedoek te slaan, dat gelijk staat met het luiden van de kerkklok, om regen te krijgen, door te beletten, dat zich de regen- of onweêrswolken verdeelen. Dáár luidt men de klok om den regen of hagel te verdrijven; hier doet men het tegenovergestelde, men slaat den bedoek niet, om regen te krijgen.

Het werd echter niet alleen daarom verboden den bedoek te slaan, omdat hij het regenen belette, maar ook omdat hij het was, die in tijd van groote droogte om de gemeente opriep voor een benoodigde regen te bidden. Daar dit echter niet hielp, schijnt men het er voor gehouden te hebben, dat het beter ware, hem, als een nutteloos ding, maar geheel te laten rusten, en men sloeg hem aan stukken. Dit radikaal middel, om steeds eenen goeden padioogst te verkrijgen, heeft iets Gode trotserends, en het verwondert mij, dat men den

lebeh (1) niet denzelfden weg liet opgaan als de bedoek. Hij zat echter tegenwoordig gerust op zijne bale-bale en wierp medelijdende blikken op mijne meetinstrumenten, misschien overleggende, tot welke uitlegging hij op zijne beurt deze zou kunnen bezigen, als de padi wederom eens niet mogt slagen.

IV.

Op de helling van den berg Paroehak, in de nabijheid van Koeningan, juist op de grens van dit gebied en dat van Lebak-wangi, ligt een plateau, dat door de inlanders niet gaarne betreden wordt, om dat daar booze geesten wonen. Deze dulden vooral niet, dat daar hout gekapt wordt. Een wedhana, zeker een vrijgeest, daaraan geen geloof slaande en eene menigte groote boomen gewaar wordende, die hem voor timmerhout bijzonder geschikt schenen, verstoutte zich, daar eens hout te gaan kappen. Dewijl echter geen van zijn volgelingen deze gevaarlijke taak op zich wilde nemen, deed hij het zelve. Hij kapte een boom. „Maar," zegt de koewoe van Barakan, „drie dagen daarna was hij dood." Ook moet men in de buurt van dezen berg niet met vuurwapenen gaan jagen, want men zou gevaar loopen, eene doodelijke ziekte te krijgen.

Op den top van dezen berg verheffen zich eenige steile trachietblokken, de rustplaats van den pangeran genoemd, om dat in vroegeren tijd eenmaal zulk een prins daar vertoefde.

Ik vermoed derhalve, dat deze de aanleidende oorzaak is van het bedoelde bijgeloof. Waarschijnlijk vermaakte de pangeran zich hier met jagen, en verstond het zich van zelve, dat het volk deze vermakelijkheid niet mogt uitoefenen, ten einde er altijd genoeg wild voor hem overbleef. Hetzelfde

(1) Dorpspriester.

verbod heeft stellig, in vroegeren tijd, ten opzigte van het visschen in de vele vischvijvers der sulthans bestaan. Nog heden ten dage zal zich geen inlander verstouten, in eene van de vijvers van Darma, Tjigoegoer of Lingga-djati te gaan hengelen, vreezende daarvoor oogenblikkelijk gestraft te worden.

Eene vast ingewortelde gewoonte is zeer moeijelijk uitteroeijen, al is zij ook van geen nut.

V.

Het verwekt de lachlust, het voortduren der gewoonte te vernemen, dat in vele dessas van Koeningan, wanneer er bij ongeluk brand uitbreekt, de koewoe gebaad moet worden.

Te Koeningan zelve geschiedde dit gedurende de epidemie; en ofschoon de koewoe met eene zware koorts te bed lag, werd hij toch, door de oudsten van de dessa, naar de eerste de beste pantjoeran gebragt en daar goed onder water gezet; en hij moest er onder blijven tot dat de brand geblusscht was.

De man leeft nog!

VI.

In de vallei van het Geger-bejas gebergte en de bergen van Tjiroekem, in Kadoe Gedee, omtrent een paal van de dessa Tjiniroe, liggen de zouthoudende modderwellen Tjihoeja (zout water) genoemd, vermaard wegens hare geneeskracht en sympathiesche werking. De eerste eigenschap is stellig reeds door natuurkundigen onderzocht en aan het publiek bekend geworden; de tweede waarschijnlijk nog niet.

Als iemand iets op het hart heeft, iets wenscht, hoopt of onderneemt, dan begeeft hij zich naar de Tjihoeja, om deze, bij wijze van orakel, te ondervragen of beter te polsen.

De poel genaderd zijnde, zet hij zich op eenen kleinen afstand op den grond neder, offert en verrigt zijne gebeden, waarna hij zijn wensch of leed, aan de hier verblijf houdende

dewatas voordraagt. Dit gedaan hebbende, begeeft hij zich voorzigtig aan den rand van het water, en roert er, met een medegebragt stukje bamboes, in om. Wanneer daar dadelijk opborrelingen van gas op volgen is dit een goed teeken en een bewijs, dat de onzigtbare magten zijn voornemen goedkeuren, zijn wensch zullen vervullen enz. In het tegenovergestelde geval vermeent men met geen genoegzaam gezuiverd hart de bezwering verrigt te hebben. Hetzelfde zeide men mij in midden Java, op den berg van Oenarang, bij eene dergelijke uit den ouden krater des bergs borrelende wel, en ook te Pasar Gedee in Djokjokarta, waar eene groote witte schildpad bewaard wordt, die zich alleen aan hem vertoont (zij woont in eenen kleinen vijver), wiens hart bijzonder zuiver is.

VII.

Er is bijna geene wel, die niet door eenen waringin of anderen boom beschaduwd wordt, waar ook tevens de een of ander dewa zijn verblijf houdt. Met eerbied beschouwt de inlander deze boomen, die somtijds de kleinzoons zijn van in vroegeren tijd hier gestaan hebbende geheiligde boschreuzen. Hij zou het nooit in den zin krijgen eene tak van deze eerwaardige oudgasten aftekappen, en hij heeft er altijd veel tegen intebrengen, als men een van de heerlijke parasiten, die gewoonlijk aan den stam woekeren, wil afnemen.

Deze eerbied zijn de boomen meestal aan daar naast uit den grond opborrelende wellen, of aan oude graven verschuldigd, die dikwijls van den voor-islamitischen tijd herkomstig zijn. Het laat zich ook zeer ligt bevroeden, daar eerstgenoemde voor het land eene onberekenbare waarde hebben. Hier is de bron van 's landmans bestaan, de wel, wier water hij, al is het ook nog zoo weinig, in duizend kronkelingen naar zijne vischvijvers en sawahs weet te leiden, en die in den droogen tijd, wanneer geen droppel regen van den hemel valt om zij-

ne rijstvelden te bevochtigen, hem altijd genoegzaam voedsel geeft. Hier ziet men op de bepaalde uren van den dag, den vromen geloovige zijn gebed verrigten, hier wasschen de vrouwen haar rijst, maakt het meisje hare toilet, en haalt men het kook- en drinkwater; redenen genoeg, om zulk eene plaats en de beschermers er van, de schaduwgevende boomen, in eere te houden.

Dikwijls staan nog een paar verweerde steenen in de nabijheid, en deelen in de eer, die wel en boom genieten.

In het bijzonder zijn het ook voorwerpen, die de Soendanees met een oplettend oog aanschouwt en tot zijne bijgeloovige handelingen bezigt. Daar is geen dessa op wier aloenaloen niet een of meer steenen opgesteld zijn, voor welke men altijd klapperdoppen met bloemen en wierook vinden kon; daar is geen berg, op wiens top men niet insgelijks een bijzonder in eer gehouden steen aantreft, en daarenboven wordt men nog dikwijls in kloven en rivierbeddingen op steenblokken oplettend gemaakt, waarvan zich het bijgeloof heeft meester gemaakt. Wanneer deze door hunnen vorm zekere denkbeelden verzinnelijken, dan zou men nog eene reden kunnen vinden, die tot de vereering van zulk een levenloos voorwerp heeft aanleiding gegeven, maar dikwijls zijn zij zonder den minsten vorm, en alleen door hunne massa imponerend. De islam heeft geen schuld aan deze menschelijke dwaasheid, maar zekerlijk het brahmanisme, daar er zich dikwijls steenen onder bevinden, die eene bijzondere vereering ondergaan, en wier vormen eenigzins brahmanische goden of symbolen wedergeven.

Het verdient echter niet over het hoofd gezien te worden, dat menigmaal geheel vormlooze steenbrokken bijzonder in eer gehouden en aangebeden worden.

Hooren wij wat een der kundigste mannen hierover zegt (1). „Volgens eene oude inskriptie werd aan steenen eene pu-

(1) Lassen, Indische Alterthumskunde, deel II. pag. 1049.

„blicke, ver verspreide vereering gebragt. . . . De steenen wer-
„den in deze inskriptie als een sluijer tusschen de menschen
„en de godheid genoemd, en als de zigtbare vertegenwoordi-
„gers van hen aangezien."

Een der oude javaansche goden heet Watoe-goenong „de steen
„des bergs," en hierin, vermeen ik, vinden wij eene genoeg-
zame verklaring der ons bezighoudende voorwerpen. Hoezeer
ook de godheid uit den kultus van het volk verdwenen is,
toch zijn niet die plaatsen verdwenen, waar hij in vroeger tijd
vereerd en om hulp gesmeekt werd. De troost die de men-
schen op deze plaatsen verkregen was ook van dien aard, dat
men ze niet ligt missen, laat staan vergeten kon. Een latere
tijd heeft den god uit de leerboeken en godsdienstige geschrif-
ten verbannen, maar kon niet beletten, dat het volk, in tijd
van nood, wanneer de god van den profeet niet hielp of hel-
pen wilde, wederom zijne toevlugt nam tot den ouden god Wa-
toe-goenong, en de steenen, die hem, als een sluijer, voor het
oog van den biddende verborgen hielden.

Ziedaar de vormlooze steenen gewrochten. Zij zijn het
dus niet waarvoor de javaan zijne offerande en gebeden uit-
stort, maar het is de oude god der bergen, Watoe-goenong
die er achter schuilt, en als door een sluijer de digte tracheit-
blokken doordringt en in de harten der menschen blikt. Nu
begrijpen wij ook, dat het onverschillig is welken vorm de
steen moge hebben, daar hij niets is dan het schutsel waar
achter zich de helpende godheid verbergt. Overal, waar men
wil, op ieder heuvel, bij iederen boom, in iederen rivier, vindt
men steenen, die, als de nood het gebiedt, den lijdende tot
troostende vertegenwoordigers der godheid kunnen verstrekken.
En is dit eens met een goed gevolg geschied, zoo spreekt het
van zelve, dat zijne tusschenkomst bij elke volgende gelegen-
heid gezocht wordt. De overlevering brengt het gebeurde van
mond tot mond, en geeft eindelijk aan het onschuldige voor-

werp eene beteekenis, aan welke het toeval zelf geen schuld heeft. Hetgeen sommige wonderdadige beelden in roomsch katholieke landen zijn of zijn moeten, dat zijn de vormlooze steenen der soendanezen, waarbij zij hunne offeranden brengen: „sluijers voor de godheid!"

VIII.

Zoo als ik gezegd heb is Koeningan rijk aan dergelijke, zekere vermaardheid verkregen hebbende steenen, en velen er van zijn niet alleen in de naast gelegen omstreken, maar heinde en ver bekend, als bijzonder krachtige voorsprekers bij de godheid.

Ik begin op den top van den Tjiremai, en wel aan den zuidelijken rand van den krater. Daar bevindt zich eene plek, die meestal met een bamboezen pagger omheind is, waar de inlander, wannaar hij den gevaarlijken togt naar den bodem van den krater wil ondernemen, voor een stuk lava zijn gebed verrigt. Wel is waar, dat hier meestal een hooger inzigt gemist wordt en de biddende meer aan den steen denkt dan aan eene daar achter verborgen godheid, zoo als bij de roomsch-katholicke beelden van heiligen, enz. maar hoe rein de bedoeling, hier en daar, in den beginne ook geweest moge zijn, ging deze echter spoedig verloren of werd miskend, want de onnadenkende mensch verwisselt zoo gaarne het onbegrijpelijke, onzigtbare, tegen het handtastelijke, zigtbare.

En hier, voor de vreeselijke diepte staande, waaruit de zwavelstroomen onafgebroken opwellen, en waarin hij wil afklimmen, behoeft hij hier niet nog meer de hulp interoepen van hem, die uit deze gloeijende stroomen spreekt, met de stem van den donder. De onbeschaafde zoon der natuur beschouwt de vreeselijke verschijningen als stemmen der godheid, die hij door zijne offeranden meent te kunnen bevredigen en ten zijnen voordeele stemmen. Want hoe sterk moet deze godheid niet zijn, die uit de opening van den trotschen vulkaan zoo dik-

wijls stroomen van kokende lava doet storten, die in de vlakte nederdalen en alles verwoesten en bedekken.

Hij offert dus aan voornoemden steen, en begeeft zich ook nog naar eene grot, aan den oosterrand des kraters, waar hij nieuwe offeranden brengt. Alleen de koeninganner mag, zoo als men zegt, den rand der kawa (krateropening) niet betreden. Ook vertoeft men niet gaarne langer dan noodzakelijk is om uitterusten en zijne gebeden te verrigten. In het algemeen heeft het volksgeloof zich niet alleen van den kalen kruin des vulkaans, maar van den geheelen berg meester gemaakt. Honderde legenden en overleveringen leven onder het volk, meestal ongelukkige pangerans en ratoes betreffende, die in Talaga en Radja Galoe, te Lingga-djati en Darma hunne verblijven hadden en op de eerstgenoemde plaats nog ten huidigen dage in afbeeldingen bewaard worden (1). Maar men verneemt deze hoogst zelden in haar geheel; want, even als het volksgeloof het er voor houdt, dat men, bij het beklimmen van den Tjiremai, wel zien en opmerken mag, maar het opgemerkte niet mag toevertrouwen aan de lippen, even zoo schijnt men het voor gepast te houden, de overleveringen der voorvaderen te verbergen in de diepte van den boezem. En dit vind ik zeer verstandig. Want de overleden helden van deze legenden zouden zich van schaamte en wrevel in hunne graven moeten omkeeren, wanneer zij vernemen konden al dat zotte oude mannen gebabbel, dat ten hunnen opzigte onder de menigte verspreid is. De geschiedenis van den prins Simbar-kantjana geeft er een staaltje van, en beklagen moet ik het volk in wier midden zulke menschen regeerden, zonder dat zich eene hand

(1) Zie bladzijde 161 hiervoren.

durfde verheffen om een einde te maken aan de gruwelen van deze spijkers van het heelal.

IX.

Verlaten wij den kruin van den Tjiremai en dalen wij neder op gindschen kegelvormigen berg, goenoeng Sela genoemd. Zijn kruin is bedekt door los over elkander liggende trachietblokken, die moeijelijk te beklimmen zijn, omdat zich eene woekerende, rijke vegetatie van alle spleten en openingen meester gemaakt, en den berg als het ware met een net omspannen heeft. Somtijds verbeelden zich de inlanders, dat deze steenen een geluid van zich geven, als werd er een kanonschot gelost. Dit is een teeken, dat het laatste uur voor eenen karbouw genaderd is; er moet een in den omstreek sterven.

Ik vermeen de oorzaak van het van den kruin des bergs voortkomende geluid uit het springen van lang gerekte, om de losse steenblokken geslingerde, somtijds armdikke boomstammen te kunnen verklaren. Bij deze gelegenheid kan wel, eene enkele keer, een van de rotsgevaarten los komen, zijn evenwigt verliezen, in het dal nederstorten, en daar een der rondwalende karbouwen dooden. In dit geval is het geluid werkelijk een teeken, dat er een karbouw moet sterven. De toepassing wordt echter ook gemaakt, wanneer er geen steen naar beneden valt, en al ware het ook dat een tijger de taak van het noodlot op zich nam, hetgeen nog dikwijls plaats heeft.

Een dergelijk geluid als op den goenoeng Sela moet, in vroegeren tijd, een groot trachietblok hebben doen hooren, dat op het bergje Palembang, bij de dessa Poentjak zich bevindt. De inlanders zeiden mij, dat het de gedaante heeft van een kanon. Ik vond een groot, in tweeën gescheurd gevaarte, waaraan ik, met den besten wil, niet de minste gelijkenis met een kanon kon opmerken. De spleet, als de monding er van

beschouwd, zou kunnen aantoonen, dat het kanon al lang uitgediend heeft, en meer dan duizend schoten er uit gedaan zijn, welk getal genoegzaam is, om een metalen stuk onbruikbaar te maken.

X.

Van hooger belang is eene bergspleet in den goenoeng Garoenggang, in de nabijheid van de dessa Babakan.

Deze berg bestaat, volgens het blootliggend gesteente, uit reusachtige trachietblokken, en is mogelijk eene rib van den Tjiremai. Met veel moeite en op handen en voeten naar boven klouterende, geraakt men aan de opening in den bergwand. Maar ofschoon men hier niet het minste van eenig belang en niets dan enorme steenbrokken, even als tanden in den bek van een monsterhoofd gewaar wordt, is het toch de moeite waard het waagstuk te ondernemen, want die hier komt bidden — wordt rijk!

De mij vergezellende koewoe ging mede; de koelies wilden er echter niets van weten. Zij vergenoegden zich met een ander, enorm groot trachietgevaarte, dat waarschijnlijk in den vroegeren tijd van den bergwand afgescheurd werd en in de vlakte rolde. Hier ligt het onder een dak van dadap en is van eenen levenden pagger als een krans omgeven. Het bezorgt aan den biddende eenen goeden padioogst, en heeft zeker de gebeden der koelies eer en in meer gevallen verhoord, dan de steenen van Koewero, den god des rijkdoms.

Maar niet alleen voedsel en rijkdom zijn bij de steenen voorvechters der godheid te behalen, ook een ander en hooger geluk verschaffen zij dengenen, die geloovig nadert.

Zij maken onvruchtbare vrouwen vruchtbaar.

Ziedaar alles wat de sterveling maar verlangen kan. Gelukkig volk, dat zulke heiligdommen zijn eigen mag noemen, want

hunne beheerschers behoeven niet te zeggen, zoo als koning Karel de VII van Frankrijk zeide:

„Kon ik dukaten uit de aarde tooveren, groeide mij een „rijstveld op de vlakke hand!" (1)

Een eenvoudig gebed, maar met een zuiver hart gesproken, is voldoende om alles te bereiken, wat men maar behoeft en verlangt.

XI

Als een vervolg van de op bladzijde 146 en volgende van dit deel door mij beschreven dessa heiligdommen moet ik nog eenige aanhalen, die onlangs door mij zijn opgemerkt en voorkomen op plaat I hier achter.

1e de steen van Karta-jassa in Koeningan (no. 1.)

2e die van de dessa Moentjang-ella in Lebak-wangi (no. 2.)

3e de steenen in de dessa's Tjiladja (no. 3) in Koeningan, Tjimaranten in Tjiawie en Lebak-wangi (no. 4 en 6.)

4e Van Paboewaran in Loeragong (no. 5.)

Ik verdeel deze, en al de andere in de verschillende dessas in Cheribon zich bevindende steenen, in vier klassen; als:

1e klasse. Min of meer bewerkte steenen, zoo als die van Karta-jassa en Moentjang-ella. Zij komen den vorm nabij der grafsteenen die op Sumatra's Westkust, in Limapoeloe, bij de kampong Siliki, gevonden worden, en medjin heeten. Daar zijn zij van 10 tot 30 voeten hoog, in Koeningan echter 3 tot 5 voeten.

2e klasse. Hermen en torsos van beelden, bewerkt of slechts eenige gelijkenis met het menschelijke ligchaam hebbende, zoo als fig: 5 van Paboewaran.

3e klasse. Cilindervormige steenen, die den linggam moe-

(1) Schiller.

ten voorstellen, waarbij gewoonlijk nog een tweede steen gevoegd is, mogelijk de representant van de joni, zoo als op vele plaatsen te zien; fig: 4.

4e klasse. Geheel vormlooze steenen.

Zoo als ik reeds vroeger heb aangehaald, vermeen ik in deze ruwe steenklompen de bemiddelaars of tusschenwezens te herkennen, tusschen den biddenden mensch en een hooger wezen, en ik noemde daarbij de bekende javaansche godheid Watoe Goenoeng. Of nu in vroegeren tijd altijd deze er mede bedoeld werd en niet de brahmaansche god Siwa of een ander god van de brahmaansche drie-eenheid er achter verborgen gedacht werd, wil ik niet bepaald zeggen. Dat zij echter niet voor ijdel vertoon, op de aloen-aloen, onder de waringinboomen, deze geheiligde boomen der hindoes, geplaatst zijn, en een denkbeeld zullen moeten vertegenwoordigen of bedekken is zeker.

Daarom geloof ik niet mis te tastten, wanneer ik ze onder de andere steenen rangschik, die op de toppen der bergen, in rivierbeddingen, aan wellen enz. te vinden zijn. Men heeft ze in het midden van de dessas geplaatst, om ze bij iedere gelegenheid, als men de onmiddelijke en spoedige hulp van de godheid benoodigd had, dadelijk bij de hand te hebben. Dat zij tot dit doel strekken en algemeen er voor gebezigd worden, toonen de altijd er zich voor bevindende offeranden ten duidelijkste aan. Dat zij zich in het islamisme hebben ingedrongen en daarin burgerregt verkregen hebben, meen ik daaruit te moeten opmerken, dat zij allijd tegenover de mesdjid of de balei-dessa (vergaderzaal) staan, die aan de aloen-aloen nooit ontbreken.

Zij zijn de penaten der dorpen, en eerst wanneer deze niet kunnen helpen, neemt men zijn toevlugt tot de andere heiligdommen, die in de eene of andere hoedanigheid uitmunten.

Ik twijfel er niet aan, dat buiten de door mij beschreven

steenen, waaraan de inlander eene bijzondere waarde hecht, nog meer, op bergen enz., in Koeningan gevonden worden. Dat zij echter daar niet zijn, waar de jongste topographische opmetingen hebben plaats gehad, meen ik met een goed geweten te kunnen bevestigen.

Het gebeurt somwijlen, dat men, naar oudheden vragende her artjash zoo als in midden-Java redjas, genoemd) naar moeijelijk te genaken hoogten gebragt wordt, waar niets te vinden is, dan een groot stuk steen in den rotswand of een graf. Ik ken verscheidene van deze graven, die door de bevolking voor boeddha-graven (1) worden uitgegeven.

In hoe ver men aan dit gezegde geloof kan hechten zou mogelijk eene ontgraving kunnen aantoonen. Van buiten gezien wijken zij, wel is waar, van de gewone javaansch-mohamedaansche graven af, en wel in de hoofdzaak, de twee houten of steenen die aan het hoofd en de voeten geplaatst worden. Het best behouden graf van deze soort, vindt men eene halve paal van de dessa Paloetoengngan, op eene hoogte van 5000 voeten boven de zee, aan de helling van den berg Tjiremai. Eene vlakte van drie ellen breed en tien ellen lang, is met een tot drie voeten hooge steenen omgeven. Deze dragen kennelijke sporen van hoogen ouderdom, doch zijn niet bewerkt. Hetzelfde voorkomen hebben twee ander boeddha-graven. Het eene ligt in Tjiawi, ten noorden van de dessa Soesoekan, op het heuveltje Depok, het andere in Lebak Wangi, ten zuiden van Maleber, op den linkeroever van de rivier Tjisanggaroeng en het bergje Poegag.

Daar de inlander ook deze grafsteden met eenen bijzonderen eerbied aanschouwt en daar komt bidden en offeren, even

(1) Boeddha-oud, boeddha-tijd, boeddha-graven, orang-boeddha hoort men dikwijls het oude noemen.

als bij de geheiligde steenen, zoo kunnen zij, met goed regt, eene plaats innemen onder die voorwerpen, waarvan het bijgeloof zich bedient, om aan den eenigen God de moeite te besparen, zich met de wenschen van ieder sterveling in het bijzonder te moeten bemoeijen (1).

(*Wordt vervolgd*).

---

(1) Dat vele oude zaken aan boeddhisten worden toegeschreven is waar. Voor eenige jaren vond ik op den heuvel Pati-ajam, een voorgebergte van den Moria in Japara, nabij eene wel, vier puntig uitloopende steenen, die waarschijnlijk gediend hadden om houten stijlen van een gebouw te schragen, en een oud, half vergaan kapmes, dat de inlanders ook als van boeddha-oorsprong opgaven.

E. N.

OUDHEDEN

IN

CHERIBON.

DOOR

F. C. WILSEN.

I.

In de dessa Kawali, de vroegere hoofdplaats van het rijk Padjadjaran, waar de bekende batoe-toelies zich bevindt, die in den heer Friederich een zoo grondig verklaarder gevonden heeft, bestaat, even als in Talaga, een huisje, waar verscheidene uit den boeddha-tijd afkomstige voorwerpen bewaard worden.

Ik bezigtigde deze, en geef hier een kort relaas van de weinige opmerkenswaardige stukken, die men mij wees, en op plaat II hierachter voorkomen.

1. Eene koperen lamp, in den vorm van eenen haan die eene hagedis in zijn snavel houdt. Het beeld is hol van binnen, echter niet gegoten maar geslagen en, ofschoon vol versierselen en krullen, van geene kunstwaarde (no. 7).

2. Eene bel van gegoten rood koper; sierlijk bewerkt en

van eene originele vinding (no. 8). Zij is niet in den gewonen vorm van klokken of bellen, zoo als zij hier en daar gevonden worden, en waarvan vele afbeeldingen bestaan, maar volgens eene vrucht, ik geloof eene soekoen (broodvrucht) gemodeleerd, die een tamelijk ronden vorm en, even als de nangka, aan de oppervlakte dorens heeft.

Eene sierlijke band omsluit den kogel; een even sierlijk voetstuk maakt, dat men het voorwerp kan nederzetten, en eene architektonisch regtlijnig bewerkte knop, die van een handvatsel voorzien is, kroont het geheele kunstwerk op eene zeer fraaije wijze.

In den hollen kogel bevindt zich, in plaats van de klepel, eene metalen kogel.

Buiten deze twee stukken bewaart men nog te Kawali vele resten van oude pieken en ander wapentuig. Het voornaamste stuk heb ik afgeteekend (no. 9). Het is van zeer hard rood koper, wordt Prangkolan genoemd en is stellig, even als no. 8, zeer oud.

Ofschoon zonder de minste kunstwaarde zijn zij toch allen met dubbele windsels omwonden, die gedeeltelijk uit nipa bladeren, gedeeltelijk uit oude stukken linnen bestaan. Met de grootste voorzigtigheid worden de voorwerpen, een voor een, uit het kleine huisje gehaald, van hun bekleedsel ontdaan, en den nieuwsgierigen ter bezigtiging voorgehouden. De wijze echter waarop men mij de stukken vertoonde, doet mij vermoeden, dat hier nog meer dingen bewaard worden, die men misschien reden heeft in verzekerde bewaring te houden.

II.

Door de vriendelijke oplettendheid van den heer Schönberg Multer ben ik in de gelegenheid gesteld eenige afteekeningen van door hem gevonden en geschetste metalen klokken te zenden.

Zij staan onder eene pondoppo in de kampong Tjandana, aan den voet van den pasir Illah, een voet van het Tjandana gebergte, en zijn buiten twijfel uit den ouden of boeddhatijd.

Zij behoorden tot den kultus der brahmanen zoowel als der boeddhisten, zoo als vele basreliefs op de oude gedenkteekens van Java bewijzen, en waren of in de tempels en viharas tot sieraad opgehangen, of dienden aan de priesters, bij hunne godsdienst verrigtingen, of werden in het midden van heiligdommen gesteld, om daar zekere relikwiën onder te bergen.

De hier bedoelde hebben zekerlijk aan de priesters gediend, om de ingewijden tot het gebed en de voorgeschreven verrigtingen te roepen.

Zij zijn van een zeer fraaijen vorm en vertoonen tevens ornamenten, die hunne brahmaansche afkomst verraden. Ik bedoel hiermede het lotuskussen bij no. 5 en de tjokro of werpschijf van Siwa bij no. 2, die nog rondom met eene trisoela voorzien is, waarvan maar een punt nog geheel voorhanden is. De inlanders noemen deze klok kentijang-manik.

Ook no. 4 vertoont boven aan het handvatsel drie bloemknoppen, die men ook in den zin van eene trisoela kan beschouwen (1).

Nog wijst men hier een cirkelvormig $1/2$ duim dik, 10 duim diameter hebbend stuk lood, dat van zeven en zestig gaatjes voorzien is, die in vier cirkels het middenste omgeven (fig. 6).

---

(1) Betreffende deze klokken of bellen nemen wij het volgende over uit Moor's Hindu Pantheon, bl. 69: »the bell (gant'ha) is essential in holy ceremonies, and »is rung at certain times to scare away evil spirits, which was probably the »origin of their adoption in the west. Bells are much used in and about Hin»du temples, but were rejected by Mahommedans by order of their prophet, who »deemed them relics of superstition. These used by the Hindus differ in make »according to the deity in whose honour puja is performed."

E. N.

Op dit middenste gaatje volgen 7, daarop 14, daarop 20 en het laatst 25 openingen. Waartoe het gediend heeft, weet men ter plaatse natuurlijk niet optegeven, even min waar de verschillende voorwerpen zijn gevonden. Ik houd het voor een toestel om daarin die dunne wierookstokjes vast te maken, welke ook bij de chineesche boeddhisten van onzen tijd, als offeranden verbrand worden.

Buiten deze overblijfselen uit den vroegeren tijd, zijn tot nu toe, nog in Cheribon een Ganesa gevonden, staande in de Indramajoesche dessa Djoenté, en een beeld, dat een oud man voorstelt, in Mandirantja aan den voet van den Tjiremei in het bosch liggende.

Tjiawi Gebang, Junij 1855.

LOTGEVALLEN

VAN

C. Z. PIETERSZ

ONDER DE

ZEEROOVERS VAN MAGINDANAO.

Op den 17den mei 1838 vertrok ik van Menado naar Gorontalo, met de kotter Petronella, beladen met handelsartikelen ter waarde van *f* 6000 koper.

Op den 20sten daaraanvolgende kwam ik te Kema aan, en scheepte, op den 23sten dier maand, eenen europeeschen sergeant genaamd Hof in, benevens eenen kanonnier met name Heintje en vier gepasporteerde gorontalosche militairen met drie hunner vrouwen.

Ik verliet den 25sten mei Kema, doch kreeg de wind zoo hevig van voren, dat het roer brak, waardoor ik verpligt was naar Kema terugtekeeren om de geledene schade te herstellen.

Op den 30sten kwam ik op die plaats aan.

Den 1sten junij ging ik andermaal van Kema onder zeil, en bereikte den volgenden dag de kust van Tondano, van waar ik op den 4den mijne reis voortzette.

Op den 5den deed ik Belang aan om rijst in te nemen en vertrok van daar op den 7den.

Den 9den bereikte ik Kota-boena en vervolgde op den 11den mijne reis naar Gorontalo.

In den avond van den 14den junij, omstreeks 9 ure, ontwaarde ik aan stuurboord zijde eene praauw. Ik praaide haar tot drie malen, om te vernemen van waar zij kwam. Toen ik zulks voor de vierde keer deed was de praauw zoo digt genaderd, dat ik duidelijk kon zien dat het een balangingische rooverspraauw was die op mij jagt maakte.

Niet lang daarna beschoot zij mijne kotter met een vier ponder en ontstak zij tegelijker tijd een vuurtje, tot sein voor andere vaartuigen, die het onmiddelijk met hetzelfde teeken beantwoordden.

Naar de lichtjes te oordeelen waren er toen tien praauwen in onze nabijheid.

Al deze vaartuigen verzamelden zich achter de kotter en vervolgden haar van den avond tot aan den morgen.

Des morgens van den 15den junij kwamen zij ten getalle van tien praauwen, waarvan vijf groote en vijf kleine, op mij af en raakten te half zes ure met mij handgemeen, welk gevecht tot tien ure voortduurde.

Daarbij sneuvelde een mijner manschappen door eenen kogel. Ook de man die gewoonlijk het kanon bediende verloor daarbij zijn leven.

Deze ramp werd nog vergroot doordien twee mijner roergangers zoodanig gewond werden, dat zij niet meer in staat waren het roer te besturen.

Twee à drie malen poogden de roovers mijn vaartuig te enteren. Ik hield desniettemin vol hen te bevechten tot dat ik eindelijk zoodanig aan den linkerarm gewond werd, dat ik niet meer in staat was mij te verdedigen.

De roovers naderden toen, wierpen buijen van steenen naar

mij toe en vuurden aanhoudend, waardoor ik andermaal eene wond ontving, die mij belette van mijne plaats op te staan.

Toen ik bespeurde dat ik het niet langer kon volhouden, wierp ik de wapens, die onder mijn bereik lagen, in zee en liet het kruidvaatje voor mij brengen, met het vaste doel om ons in de lucht te doen springen, daar het toch beter was op zulk eene wijze om te komen dan door de roovers mishandeld te worden.

Toen de roovers, met pieken of elgers gewapend, in mijn vaartuig overgeklommen waren, kwam een hunner aanvoerders met zijn ontblooten balingkong (zwaard) naar mij toe en wilde dat ik mij aan hem zou overgeven. Hierop gaf ik geen antwoord.

Nadat hij bemerkt had dat ik bedekt was met bloed tengevolge mijner wonden, stak hij zijn wapen weder in de schede, doch vatte mij zoo duchtig bij de keel, dat ik ter naauwernood adem kon halen.

Op dit oogenblik wierp ik eene brandende sigaar, die ik opzettelijk een oogenblik te voren had opgestoken, in het kruidvaatje, dat onmiddelijk in de lucht vloog, met dat gevolg, dat ik en den rooverkapitein over het geheele ligchaam deerlijk werden gehavend. De overige roovers sprongen in het water en zwommen zoo spoedig mogelijk naar hunne praauwen, nadat zij mij eerst wonden aan de regterborst en vingers hadden toegebragt.

Wat er toen verder gebeurde weet ik niet, daar ik door de laatste wonden mijn bewustzijn verloor.

Toen ik weder bij mijne zinnen kwam, bemerkte ik, dat men mij naakt in een der praauwen gebonden en al mijne kleederen en goederen, die in mijne praauw waren, geroofd had. De gezagvoerder van de praauw waarop ik mij bevond liet mij aan handen, voeten en hals binden.

Het touw dat den gevangenen om den hals wordt gedaan, is

over dag opgerold. Des avonds te zes ure moeten zij, of zij willen rusten of niet, zich nederleggen, en dan worden de voeten, handen en hals aan het dek der praauw vastgebonden, en blijft het touw, dat om den hals is, onder het bereik van de wacht hebbende roovers.

Wanneer een nieuwe gevangene nog geen vasten meester heeft, dan is hij verpligt, elken dag een ander persoon te dienen, door wien hij tevens wordt gevoed. Zoodra hij een meester bekomt, wordt hem vergund met de slaven van zijnen heer te eten, en indien zijn meester medelijden met hem heeft, krijgt hij een kort baadje en een kleedje.

Toen ik zes dagen in de praauw was geweest, vroeg ik aan iemand, die stuurman scheen te zijn, juist terwijl hij bezig was met eten, om verlof, om naar mijne woonplaats terugtekeeren. Hij stond onmiddelijk op en gaf mij een klap in het aangezigt, waardoor ik verblind werd en meer dan een uur doof bleef.

Nadat men mij 18 dagen en nachten gebonden gehouden had, bereikten wij het eiland Bangka. Voor Likoepang werden de op de tien praauwen aanwezige buitgemaakte personen, ten getalle van honderd, verdeeld. Daaronder bevonden zich ternatanen, tidorezen, boetonnezen, banggaijers, sangirezen, makassaren en gorontalonezen.

Ik kreeg tot meester zekeren Baloedin. Toen men ons verdeelde waren er ook vijf andere rooverkapiteins bij ons. Deze waren, voor dat ik gevat werd, reeds met kleine vaartuigen te Banggaai geweest, van waar zij door kora-koras verjaagd waren, en toen zij geene groote praauwen meer konden magtig worden, vertrokken zij met hunne kleine vaartuigen naar Balangingi, alwaar zij hunnen buit verdeelden, en ieder met het zijne naar zijne praauw terukkeerde.

Vóór dat ik door de roovers gevat werd, had ik wel eens van dezen en genen, die uit hunne handen was ontsnapt, verno-

men, dat, wanneer iemand door de roovers gevat werd en deze te weten kwamen dat hij van hooge afkomst is, zij hem alsdan voor eenen grooten prijs verkoopen. Daarom heb ik op den dag, dat wij verkocht werden aan mijn volk en slaven gezegd, om mij volstrekt geen eerbied te bewijzen, noch mij bij mijnen waren naam te noemen. Zij moesten mij slechts den naam van Djoemaät of, zoo deze hun mogt ontschieten, die van Dominggo, geven.

Nadat ik verkocht was vroeg mijn meester mij hoe ik heette, en ik gaf hem den zoo even genoemden naam van Djoemaät op, waarop hij mij dien van Kantores gaf.

Van Bangka vertrokken wij naar Balangingi. Gedurende de reis hadden wij acht dagen lang met felle winden en hooge zeeën te kampen.

Toen wij de haven van Balangingi bereikten, werd de vlag geheschen en spoedig daarop kwamen de familie betrekkingen van de roovers bij ons aan boord.

Zij hielden niet op ons te vragen van welk land en van welke plaats wij afkomstig waren.

Ik antwoordde dat ik afkomstig was van Moerang; zij vroegen mij waar deze plaats lag, waarop ik antwoordde, tusschen Kwandang en Gorontalo. Vermits zij van meening waren dat Moerang en Amoerang dezelfde plaats was zeide ik hun dat zulks in het geheel niet het geval was, er bij voegende dat Amoerang bewoond werd door onderdanen der Kompagnie. Zij vroegen mij toen of die ook hollanders waren, waarop ik antwoordde dat er eigenlijk geen onderscheid bestond tusschen onderdanen der Kompagnie en de Hollanders. Het eenige verschil tusschen hen, zeide ik te zijn, dat de eerste een blank vel en zwarte oogen en de laatste een blank vel en witte oogen hebben.

Toen ik aan wal was, verzamelde zich het volk en vroeg men mij wie de grootste magt had de Kompagnie of de hollanders?

de ik, want dit zag ik aan zijne gele kleur.

Al de aanwezigen zeiden daarop, dat ik de waarheid had gesproken. Later, wanneer ik de zieken bezocht had, kreeg ik gewoonlijk van hen twee of drie maïs-stengels of obies of rijst, die ik naar huis bragt en onder mijne kameraden, die immer honger leden, verdeelde, wanneer ik hen kon ontmoeten.

Op zekeren dag, toen ik voorbij het huis ging van eene jonge ongehuwde vrouw, die pas van Solok was overgekomen, werd ik door haar aangeroepen en gevraagd of ik degeen was die, door slechts den pols te voelen, zeggen kon wat iemand scheelde; nadat ik deze vraag bevestigend had beantwoord stak zij mij hare hand toe, zeggende: „Kunt gij mij nu ook zeggen „hoe lang ik nog ongehuwd zal blijven?" Ik voelde haren pols en verzekerde haar, dat zij over drie maanden een zeer schoon man, afkomstig van een groot land, welligt van Solok, zou huwen. „Is dat waarlijk zoo?" vroeg zij daarop. „Gij zult het zien," hernam ik. Ik maakte haar dit wijs, omdat de menschen van Balangingi er eene eer in stelden lieden van Solok te trouwen.

Deze vrouw was dan ook door deze verklaring zoo zeer met mij ingenomen, dat zij mij alles gaf wat ik maar vroeg, en onmiddelijk van mijn aanwezen aan haren oom, die oud en ziekelijk was, kennis gaf.

Deze vroeg toen aan mijnen meester of ik te zijnent kon komen om hem te genezen, en beloofde daarbij, dat, wanneer hij beter werd, hij mij alles zou geven wat ik maar verlangde.

Toen hij echter genezen was, gaf hij mij slechts een stuk geel chineesch lijnwaad, waaraan ik bijna niets had, want voor eene broek of een baadje was het niet eens toereikende. Ik liet daarvan maar een borstlap en eene korte kabaja maken. Des nachts gebruikte ik den borstlap, om mijne borst, en de kabaja, om mijne beenen te dekken.

Deze kleedingstukken heb ik behouden tot dat ik verkocht werd.

Eens gelastte mijn meester Baloedin mij om zijnen onderwijzer, genaamd Langoejang, een oud man, te genezen.

Hij was ernstig ongesteld en kon zelfs in het geheel niet meer loopen.

Zijne vrouw vroeg mij of ik hem nog zou kunnen genezen, waarop ik ten antwoord gaf, dat de ziekte te hevig van aard was dan dat geneesmiddelen hem nog zouden kunnen baten.

Ik zeide dit voorbedachtelijk, uit vrees dat men anders wellig zou zeggen, dat het aan mijne medicijnen lag, wanneer de zieke onder mijne behandeling kwam te sterven, voor welk ongeval ik voorzeker zou worden gestraft of gedood.

Ondanks mijne verklaring verzocht die vrouw mij, om toch te beproeven haren man te genezen, al ware het ook dat hij kwam te bezwijken. Zij beloofde mij daarbij, dat, bijaldien haar man van zijne ziekte herstelde, zij mij twee slaven zou geven, met welke ik mij alsdan vrij zou kunnen koopen, terwijl het mij zou worden vrijgelaten te Balangingi te blijven of naar mijn land terug te keeren. Zij verzekerde mij, dat de gebruiken van het land dit medebragten.

Hierdoor aangemoedigd nam ik haren man onder behandeling. Ik liet toen loloro- en katangbladeren in een grooten pot, voor drie vierden gevuld met water, koken, en plaatste dien onder eenen stoel, waarop ik den zieke liet zitten. Na hem goed met eene rottingmat en met dekens te hebben gedekt, nam ik het deksel van den pot af. Hierdoor omgaf de damp den zieke, die zich weldra veel beter gevoelde.

Den volgenden dag, des morgens ten half drie ure, vond de zieke tusschen de teenen van den regtervoet eene soort van zeekrab, waarvan de schaal wit was.

Zijne vrouw liet niet na mij van dit voorval kennis te geven en was zeer nieuwsgierig te weten, hoe het mogelijk was, dat zoodanig beest in huis kon komen. Ik verzekerde haar, dat het krabbetje niets anders dan een zeeduivel was, die haren

man kwam vragen naar de reden, waarom hij niet meer, zoo als gewoonlijk, de zee bezocht.

Hierop liet de vrouw, gedurende den nacht, op de gong slaan, waarop de geheele familie kwam om het dier te bezigtigen. Zij vroegen mij, wat er nu in dit geval gedaan moest worden; daarop zeide ik: „gijlieden moet mij eenige priesters medegeven en ik „zal eenige menschen naar mijne keuze medenemen, om dit dier„tje in zee te werpen; doch vergeet vooral niet, om voor ons „spijzen in gereedheid te brengen, opdat wij geen van allen „honger lijden; want ik verzeker u, dat wanneer wij niet „genoegzaam te eten krijgen, er later een grooter beest in het „hart van den zieke zich zal komen vestigen. En gebeurt „dit, dan is er niets meer aan te doen. De zieke zal alsdan „moeten sterven."

Op dienzelfden morgen bragt men eene praauw in gereedheid. Men plaatste daarin eenen stoel, een zonnescherm, verschillende soorten van lijnwaden en eene met een bord overdekte witte kom, waarin men den zoogenaamden zeeduivel deed.

Daarop koos ik drie van mijne kameraden, die van hunne meesters nimmer genoeg te eten kregen, om mij te vergezellen, opdat zij van deze gelegenheid een nuttig gebruik konden maken.

Nadat men, ter voorkoming van ontvlugting, nog vier personen ter onzer bewaking in de praauw had plaats doen nemen, begaven wij ons naar een zeker eiland, waarop de Balangingirs gewoon waren de lijken te werpen van vreemdelingen en van hunne gevangenen.

Om meer den schijn van ernst aan de zaak te geven, liet ik daar zeven steenen opnemen, met last aan de opvarenden, om die in zee te werpen, zoodra ik den duivel in het water wierp.

Nadat deze last ten uitvoer gebragt was, zeide ik het vol-

gende aan mijne kameraden, doch in het maleisch, opdat onze geleiders zulks niet konden verstaan: „neemt nu deze kust goed „op; welligt zijt gijlieden voornemens om u uit de voeten te „maken. Als dit zoo is, vertrekt dan vóór mij, doch geeft „van mijn aanwezen alhier kennis."

Vervolgens deed ik het volgende gebed tot God, waarin mijne kameraden mij navolgden: „O vader! die in den hemel zijt, „vergeef ons wat mij nu hebben misdreven, omdat onze handelingen niet zijn voortgesproten uit wantrouwen jegens U, maar „alleen de gevolgen zijn van den nood waarin wij ons bevinden, en van den honger waarmede wij dagelijks te kampen hebben. O Heer! Heb medelijden met ons en verlos „ons spoedig uit de handen van dit volk."

Nadat dit gebed door ons ten hemel was gezonden, keerden wij weder naar het huis van den zieke terug, alwaar men vele spijzen in gereedheid had gebragt.

Wij maakten ons deze gelegenheid ten nutte, door alles wat er was op te eten. Mijne drie vrienden keerden daarop, zeer verzadigd, naar hunne meesters terug. Ik bleef nog zes dagen bij den zieke vertoeven, die zich toen veel beter gevoelde, en liet niet na hem te herinneren aan zijne belofte om mij twee slaven te geven, doch hij wilde daarvan niets meer weten.

Daarom besloot ik maar naar mijnen meester Baloedien terug te keeren, aan wien ik drie dagen later het verzoek deed om mij te verkoopen.

In stede van aan dit verlangen gevolg te geven, gelastte hij mij op nieuw den zieke onder handen te nemen. „Wat uw ver„zoek betreft," zeide hij, „daarop kunt gij terugkomen, wanneer „de zieke geheel hersteld zal zijn."

Hoe ongaarne ook, volgde ik dezen last op.

Omstreeks dien tijd kwam er een handelsvaartuig van Solok aan, waarop zich eene vrouw van eenen chinees bevond, die

mij vroeg, van waar ik afkomstig was. Ik antwoordde, dat ik iemand was van Menado, waarop zij mij te kennen gaf, dat zij toevallig ook van die plaats was, daarbij mij toevoegende: „gij „moet nog eenigen tijd geduld hebben, wat ik ben voornemens „u te koopen."

Toen het tijdstip daar was, dat zij weder onder zeil zou gaan, zeide zij tot mij: „ik kom spoedig hier terug om u te „koopen. Maak u maar volstrekt niet ongerust daarover; gij „zult Menado spoedig terugzien. Het ontbreekt niet aan „gelegenheid om hier te komen; immers te Solok zijn ve- „le brikken en kleine vaartuigen, die hier komen handel „drijven."

Op dienzelfden dag nog verzocht ik aan Baloedien, mijnen meester, om een potlood en een stuk papier. Op de vraag wat ik daarmede wilde uitvoeren, antwoordde ik, dat ik aan eene chinesche handelaarster eenen brief naar Solok wilde mede geven, om eenige geneesmiddelen te bestellen.

Mijn meester had op deze verklaring niets aan te merken; integendeel hij gelastte mij veel medicijnen aan te vragen.

Ik schreef toen eenen brief in drie talen, te weten in het hollandsch, engelsch en maleisch, waarvan de inhoud luidde als volgt:

„Aan alle achtbare heeren en gezagvoerders!

„Wie dezen brief ook in handen mogt krijgen, helpe mij „toch door mij te koopen, want ik heb het ongeluk van in „handen der roovers van Balangingi te zijn gevallen. Ook vijf „mijner lieden, die zich thans tusschen leven en dood bevinden, „deelen met mij in dit ongeluk. Ik kan het niet langer vol- „houden onder deze lieden, die buiten alle wetten leven, te „blijven."

Zes dagen na de verzending van dezen brief moest ik het huis van den zieke in de kampong Sepa verlaten, vermits hij zich in eene andere kampong, Soewang genaamd, ging vestigen.

Nadat ik bij mijnen heer teruggekeerd was, vroeg ik hem op nieuw dringend om mij te verkoopen, te meer omdat de man, dien ik genezen had, een slecht mensch zijnde, zijne belofte, om mij twee slaven te geven, niet na kwam.

Mijn heer zeide toen tot mij: „waarom vraagt gij toch om „verkocht te worden? Ik behandel u immers niet als een „slaaf maar wel als een broeder. Daarenboven hebt gij niets „anders te doen dan zieke menschen te genezen."

Op deze wijze trachtte hij mij over te halen om bij hem te blijven, doch ik zeide hem: „wanneer gij mij niet verkoopt „dan zal ik mij zelven van kant maken, of andere menschen „van het leven berooven, opdat men mij doode; wees verze„kerd, dat ik liever sterf dan langer bij u te blijven."

„Het is goed," zeide hij, „ik beloof dat ik u zal verkoopen; „doch krijg geen berouw wanneer gij later in slechte handen „mogt vallen."

Nadat ik vier dagen te vergeefs op de vervulling dezer belofte had gewacht, ging ik naar de familiebetrekkingen mijns meesters. Welligt zou ik van hen het een of ander van de zaak vernemen.

Toen ik bij hen kwam, vroegen zij mij dadelijk, waarom ik aan mijnen meester gevraagd had om te worden verkocht; waarop ik antwoordde, dat ik een afkeer had van hun land, vooral omdat ik vroeger in mijn rijk altijd gewoon was drie malen daags te eten, en het mij dáár nimmer aan geld ontbrak.

Van dit antwoord gaven deze lieden nog in dienzelfden avond kennis aan Baloedien. Het gevolg hiervan was, dat mijn meester reeds den volgenden dag aan mij vroeg, waar ik wenschte verkocht te worden.

Ik antwoordde: „te Solok."

„Het is goed," sprak hij, „ik zal u derwaarts brengen."

In den avond van dien dag kwam er iemand bij Baloedien

die mij vroeg, of ik hem wilde dienen; zoo ja, dan zou hij mij niet alleen goed eten, maar ook alles wat ik vroeg, geven. Bovendien verzekerde hij, dat ik niet als een slaaf maar als een broeder door hem zou worden beschouwd.

„Indien gij mij wilt volgen," sprak hij, „dan zal ik u van „uwen meester koopen voor twee koperen kanonnen." Ik antwoordde dat ik niet gaarne in dit land wilde blijven, vermits ik te Solok wenschte verkocht te worden.

Een dag na dit voorval bragt mijn meester mij naar de praauw van zijnen oom, Tamsé genaamd, om daarmede naar Solok te gaan.

Na twee dagen onder weg geweest te zijn, bereikten wij, in den ochtend van den derden dag, ten half acht ure die plaats.

Bij het nederhalen van het zeil in de haven liet Tamsé onverwachts de bamboezen ra er van vallen, waardoor ik eene wond aan de lippen kreeg. Hij deed dit alleen uit nijd, omdat ik niet bij zijnen neef Baloedin wilde blijven.

Ten tien ure gingen wij van boord. Aan wal kreeg ik aan iedere zijde van mij twee met pieken gewapende personen. Men bragt mij bij eenen solokker, Oenkoed genaamd, die mij onmiddelijk in de maleische taal vroeg, of ik niet Cornelis heette. Toen ik neen zeide, vroeg hij: „heet gij waarlijk niet Cornelis?" Ik ontkende nogmaals. „Hoe heet gij dan" vroeg hij toen. Ik zeide, dat mijn naam Djoemaät en Dominggo was. „Dan zijt gij niet de persoon, dien ik zoek", hervatte hij, „als gij die Cornelis waart, dien ik bedoel, dan zou ik u koo„pen, al zoude zulks mij ook twee lilla's kosten."

Nadat hij dit gezegd had, begonnen de aanwezigen tegen elkander in hunne landtaal te spreken, en spoedig daarop bragt men mij eene viool, met verzoek om daarop te spelen. Ik verklaarde, dat ik dat instrument niet kon bespelen. Toen gaf men mij eene fluit in handen om te bespelen. „Ook daarop kan ik niet blazen", zeide ik.

Omdat ik juist deze twee instrumenten bespeelde, begreep ik, dat ik door den een of ander te Solok bekend was gemaakt. Dit was dan ook de reden waarom ik hier den domme speelde.

Na twee uren bij Oenkoed vertoefd te hebben, riepen mijn meester en Tamsé mij, om naar huis terug te keeren. Terwijl wij afscheid namen hoorde ik de solokkers in hunne taal over niets anders dan Cornelis spreken. Ik maakte mij dit oogenblik ten nutte, om aan de vrouw van Oenkoed eenen wenk met de oogen te geven. Zij ging hierop naar de keuken, riep mij om daar te komen, en vroeg wat mijn verlangen was. Ik maakte haar toen bekend dat ik de werkelijke Cornelis was.

„Gij moet uwen naam maar verzwijgen", zeide zij „want ik „ben waarlijk bevreesd dat men u zal verkoopen, omdat er „alle dagen menschen van een zeker in Borneo gelegen rijk, „waarvan de naam mij is ontschoten, hier komen, om slaven „tegen zeer hooge prijzen te koopen, en deze menschen heb„ben de gewoonte, om, wanneer een hunner familiebetrekkin„gen komt te overlijden, een slaaf te dooden. Indien zij zulks „niet doen, dan moeten zij, hoe lang ook, in den rouw blijven."

Door toedoen van deze vrouw werd ik door haren man Oenkoed nog op dienzelfden dag gekocht, voor eene lilla, ter zwaarte van een pikol.

Ik kreeg van mijnen nieuwen meester onmiddelijk eene broek, een chineesch baadje, eene sarong en een hoofddoek.

Den volgenden dag, zijnde den 9den Augustus, bragt Oenkoed mij op eene kleine brik bij een chineschen handelaar, die met mij nog al ingenomen scheen, vermits ik dadelijk thee en gebak van hem kreeg.

Oenkoed vroeg mij, of ik dezen chinees wilde dienen, welke vraag ik ontkennend beantwoordde.

Ik werd vervolgens te koop gebragt op de spaansche brik Leonidas, waarvan de gezagvoerder heette Escrebano. Daar

deze niets dan spaansch sprak, gingen wij naar de amerikaansche bark Minerva.

De gezagvoerder van dezen bodem heette M. A. Somis.

Nadat Oenkoed en ik, bij onze komst aan boord, den gezagvoerder hadden gegroet, vroeg deze mij van waar ik afkomstig was en hoe ik heette? Ik zeide dat ik van Menado was en den naam had van Cornelis Zacharias Pietersz.

Naauwelijks had ik dit gezegd, of hij sprak mij aldus aan: „het is goed dat gij hier zijt, want ik zoek juist naar u, „omdat ik uwen brief van eene zekere vrouw heb ontvangen. „Gij moet mij niet ten kwade duiden dat ik u geen hand „heb gegeven, want wanneer ik dit deed, dan zou men voor „u een hoogen prijs vragen. Het is beter dat gij nu maar „naar voren gaat. Ik zal intusschen over den koopprijs van „u met dezen man (Oenkoed) spreken."

Naauwelijks had ik mij naar voren begeven, of ik ontmoette daar mijnen neef Abraham Schultsz, die vroeger mede door Oenkoed was gekocht. Hij vertelde mij, dat hij degeen was, die aan Oenkoed verteld had, dat ik een voornaam persoon was. Ik merkte hem op, dat hij zulks liever niet had moeten doen, om reden het nu voor mij moeijelijker zou zijn uit handen dezer lieden te komen. „Gij hebt mij waarlijk ongelukkig „gemaakt," zeide ik. „U ongelukkig gemaakt," hervatte hij, „ik „had juist gedacht dat ik, door veel goeds van u te spreken, „u spoediger uit handen dezer barbaren zou verlossen."

Het zal ten naasten bij een half uur geweest zijn, dat ik mij op het voorste gedeelte van het schip bevond, toen Oenkoed mij kwam waarschuwen om huiswaarts te keeren, omdat, zoo als hij zeide, die ongeloovige kapitein mij niet wilde koopen.

Deze echter gaf mij in het engelsch te kennen, dat Oenkoed een zeer hoogen prijs had opgegeven en wel 1000 spaansche matten en geene duit minder.

„Wat denkt gij van deze zaak?" vervolgde hij; „wilt gij toch hebben dat ik u koopen zal? Ik voor mij vind dat de prijs te hoog is."

Omdat ik volkomen met den kapitein eens was, dat de som te groot was, en ik bovendien wist, dat ik nooit in staat zou zijn om den kapitein dat bedrag terug te geven, zeide ik, dat ik over een paar dagen aan boord terug zou komen, om hem mijn gevoelen omtrent deze zaak kenbaar te maken.

Nadat ik hem had gevraagd, wanneer hij onder zeil dacht te gaan en de verzekering had erlangd, dat hij tot de maand oktober aldaar zou blijven, verlieten Oenkoed' en ik het schip.

Aan wal gekomen, was ik zoo verdrietig, dat ik niet meer wist wat ik eigenlijk moest doen. Wegloopen, dacht ik bij mij zelven, zou niet gaan, en blijven ging nog veel minder, want wanneer zou ik alsdan mijne vronw, kinderen en familiebetrekkingen terugzien?

„Ik zal maar blijven" dacht ik, „en mijnen meester vragen „om met eene praauw naar Menado te mogen handel drijven". Het denkbeeld echter dat in dit verzoek welligt niet zou worden getreden, bragt mij geheel tot andere gedachten.

In deze omstandigheid kwam mij het best voor, maar voor ziek te spelen. Ik ging daarom den geheelen dag, met het gezigt naar de zee gekeerd, voor de deur zitten.

Toen men mij kwam roepen om het middagmaal te gebruiken, zeide ik, dat ik niets mogt eten, omdat mijne oude ziekte mij weder bezocht had.

Uit vrees dat ik nog erger zou worden, drongen zoo wel Oenkoed als zijne vrouw bij mij aan, om toch iets te nuttigen. Ik zeide hun echter, dat ik, bij deze soort van ziekte, volstrekt niets mogt eten, omdat zulks mijne ademhaling zou belemmeren.

„Welke medicijnen zijt gij gewoon te gebruiken?" vroegen

zij, „dan zullen wij beproeven die onmiddelijk van de schepen „te bekomen".

„De naam van die medicijn is kolera-kartonis", antwoordde ik.

Naauwelijks had ik dit geuit, of zij gingen naar al de vaartuigen om het geneesmiddel te zoeken. Eerst ten half zeven ure des avonds kwamen zij terug met de tijding, dat de kolera-kartonis nergens te bekomen was.

Toen werd er boeboer klaar gemaakt. Ik moest daarvan, al was het ook maar weinig, eten, omdat, zooals zij zeiden, eene ledige maag volstrekt niet goed was. Ik bleef echter volstandig beweren dat ik niets mogt gebruiken.

Ten tien ure des avonds liet ik mijne armen en beenen trillen, even als of ik door de cholera was aangetast. Toen men dit zag begon men zoo aan mijne handen en voeten te trekken, dat ik over al mijne ledematen pijn gevoelde. Eindelijk liet men iemand komen om mij te genezen. Deze nam wat water en wreef het met een blad over mijn aangezigt. Hij maakte daarbij een geluid als iemand die vischt (1). Dit gebrom was zoo vervelend, dat ik verpligt was den man te zeggen daarmede op te houden, voorgevende dat zijn geneesmiddel mij geholpen had.

In dienzelfden nacht echter nam ik weder den schijn aan van ziek te zijn. Nadat ik op deze wijze nog twee dagen en nachten voor ziek had gespeeld, gevoelde ik mij op den derden dag werkelijk ongesteld, iets waarnaar ik juist verlangd had, omdat, als ik toch niet verkocht kon worden, het beter was te sterven dan te blijven leven onder dit slag van men-

(1) Sommige volken van den indischen archipel hebben de gewoonte, om, onder het hengelen, zekere geluiden te maken, om daardoor de visschen te lokken.

schen, die met mij konden handelen naar hun goedvinden.

In dezen stand van zaken kwam er echter hulp van den Almagtige. Drie dagen nadat ik ziek was geworden, kwam mijn meester, des morgens ten acht ure, van het schip, met de heugelijke tijding dat de heer Somis mij gekocht had.

„Sta nu op" zeide hij tot mij, „en eet toch, als ik u bidden „mag, wat veel, opdat de kapitein niet bespeure dat gij afge„vallen zijt, waardoor hij welligt van zijnen koop zou kunnen „afzien."

Ik antwoordde dat het eten mij niet mogelijk was.

Naauwelijks had ik dit gezegd of de stuurman van het schip, Gregorio Baredo genaamd, kwam bij Oenkoed om mij aftehalen.

Deze gelukkige gebeurtenis vond plaats in augustus; de juiste dag is mij ontschoten.

Toen ik aan boord kwam vernam ik van den kapitein, dat hij mij voor 300 spaansche matten had gekocht; hij wenschte mij geluk, dat ik uit de handen dezer ongeloovigen verlost was.

Het kwam den heer Somis zeer vreemd voor, dat iemand als Oenkoed, die voor mij, eenige dagen te voren, eene hooge som had gevraagd, zonder dat er eene duit kon worden afgedongen, thans dien prijs tot op 300 spaansche matten had kunnen verminderen.

Na twee dagen aan boord te zijn geweest, vroeg ik den kapitein verlof om aan wal te gaan, ten einde den sulhtan een bezoek te brengen.

Hiertegen geene bedenkingen hebbende, gaf de heer Somis mij vier gewapende lieden mede.

Het is in dit land de gewoonte, om, wanneer men langs de wegen gaat, altijd wapens te dragen.

Aan wal gekomen ontmoette ik Oenkoed, wien ik vroeg wat er in acht genomen moest worden, wanneer men den sulthan wenschte te ontmoeten.

Hij gaf mij te kennen, dat wanneer iemand den vorst wilde spreken, men verpligt was van dit voornemen eerst aan den radja laut, datoe Tael genaamd, kennis te geven, die daarvan alsdan onmiddelijk den sulthan mededeeling doet.

Ik meldde mij daarom bij datoe Tael aan en werd bij den vorst toegelaten. Toen ik voor hem verscheen, vroeg hij wat er van mijn verlangen was, welke vraag ik op de volgende wijze beantwoordde: „ik kom bij u, sulthan, omdat ik weet dat „gij een vriend zijt van den sulthan van Ternate, van welke plaats ik „afkomstig ben. Ik moet u kennis geven, dat ik met vijf mij„ner lieden door de roovers van Balangingi, welk land onder „uw beheer staat, ben gevangen genomen; indien gij ons ge„nadig zijt en daartoe gelegenheid bestaat, dan wensch ik zeer, „dat gij die vijf ongelukkigen, op het schip Minerva laat bren„gen. Hoeveel geld gij ook daarvoor moogt vragen, de ka„pitein Somis of ik zal het u geven."

„Het kost mij niet de minste moeite aan uw verlangen te „voldoen," zeide de sulthan, „gij behoeft mij geen enkele duit „daarvoor te geven; ik zal onmiddelijk die lieden doen opspo„ren, doch geef mij eerst hunne namen op."

Ik gaf toen de volgende vier namen op, als: Abraham Samuel, Lukas Sinoeboe, Christiaan Voerman en Sardonis, die dadelijk door des sulthans schrijver werden opgeteekend.

Toen ik mij weder naar boord wilde begeven, vroeg datoe Tael mij, wat ik toch met den sulthan gesproken had. Nadat deze vraag door mij behoorlijk was beantwoord, gaf hij mij eene spaansche mat, om vruchten te koopen. Van dit geld echter kocht ik naalden, draad, tabak en vruchten.

De tabak wordt niet zoo bereid als in mijn land. De bladen worden heel gelaten, op elkander gelegd en tot een bal, de grootte hebbende van eenen amfioenbol, opgerold. In het klein wordt de tabak bij het blad verkocht.

Bij mijne komst aan boord ontving de heer Somis van een

zijner vrienden te Zamboangan, don Antonio Moralis, eenen brief, waarbij gemeld werd, dat er twee visscherschepen aldaar waren, en de vraag gedaan of kapitein Somis iets van dezelven wenschte te koopen.

De vraag van den heer Somis, of ik de kapiteins dezer schepen, de heeren Plant en Grey kon, antwoordde ik bevestigend. Daarna vroeg hij mij, of ik genegen was naar Zamboangan te gaan, omdat ik aldaar welligt de gelegenheid zou hebben, om met een dier vaartuigen spoedig naar de Molukkos te vertrekken.

„Mogt het echter wezen," zeide de kapitein, „dat die gelegen„heid niet bestaat, dan kunt gij altijd te Solok terugkeeren, „om later met mij naar Manilla te gaan."

Hij bragt mij toen aan boord van de brik Leonidas, kapitein Escrebano, en sprak met dezen over mijne passage naar Zamboangan. Nog in de maand augustus gingen wij onder zeil en, na twee dagen op zee geweest te zijn bereikten wij Zamboangan. Aldaar moest ik tot mijn leedwezen vernemen, dat de twee bovenbedoelde walvischvaarders, juist den vorigen dag, vertrokken waren, zoodat ik aldaar moest achterblijven.

Ik nam toen mijn intrek bij zekeren heer Josefo Ramero, die de betrekking bekleedde van administrateur der marine, en verbleef bij hem tot september, omdat tot op dien tijd geene schepen aldaar waren aangekomen, waarmede ik mij naar de Molukkos kon begeven.

Ik kan mijnen dank niet genoeg betuigen voor de goede en minzame behandeling, die ik te Zamboangan, zoowel van de heeren ingezetenen als van den gouverneur Manoel Zavis, en den kommandant der marine Manoel de la Cruz, heb genoten.

Op den 17den september vroeg mij de heer de la Cruz, of ik met hem een kruistogt wilde maken, om de roovers van Balangingi op te sporen, hetgeen ik aannam.

Wij bekruisten toen met eene flotille, bestaande uit een schoe-

ner en drie kanonneerbooten, het eiland Basilan en de magindanaosche eilanden. Op dezen togt ontmoetten mij niets bijzonders; alleen op onze reis naar Solok zagen wij twee balangingische praauwen. Op verzoek van den kommandant maakte ik met een der kleine vaartuigen op die praauwen jagt, doch het gelukte mij niet hetzelve te achterhalen.

Op den 23sten september bereikten wij Solok. De sulthan aldaar zond onmiddelijk eenige hoofden bij ons aan boord, om te vragen wat de verschijning der flotille te beteekenen had. De kommandant liet hem toen weten, dat wij op de roovers kruisten. Onder de afgevaardigden des sulthans bevond zich ook Oenkoed, die mij oplettend aanzag. Hij scheen op dat oogenblik niet zeker te zijn, wien hij voor zich had, omdat mijne kleeding geheel anders was dan vroeger.

De kommandant, dit ontwarende, zeide tot mij: „wees op „uwe hoede, die man daar kijkt u met een nieuwsgierig oog „aan." „Dat verwondert mij volstrekt niet," zeide ik, „want hij „is mijn gewezen meester, die nu welligt verlegen is om mij te „herkennen." „Laat ons op en neêr loopen," hervatte de kom„mandant, „misschien zal hij u dan herkennen."

Naauwelijks hadden wij dit gedaan, of Oenkoed vroeg mij, of ik hem nog kon, welke vraag ik bevestigend antwoordde. Daarop zeide hij: „voorwaar! gij schijnt een groot man te zijn, „want zoowel bij de engelschen als bij de spanjaarden staat „gij in hoog aanzien. In uw land zult gij, zonder twijfel, ook „hoog aangeschreven staan."

Op den 25sten september ging de flotille weder onder zeil. Ik bleef echter te Solok achter en begaf mij weder aan boord van de Minerva, waarmede ik eerst op den 22sten oktober naar Manilla vertrok.

Den 3den november kwamen wij daar aan.

De gouverneur generaal aldaar, Andreas Camba, liet mij, nadat ik vier dagen aan wal was, bij zich ontbieden.

Ik ging onmiddelijk, vergezeld van kapitein Somis, naar hem toe. Nadat ik op zijn verzoek mijne wederwaardigheden medegedeeld en kapitein Somis verklaard had, dat ik bij hem logeerde, liet hij ons vertrekken. Ik moest evenwel den volgenden dag geheel alleen terug komen.

Toen ik op den bepaalden tijd voor hem verscheen, vroeg hij, of ik genegen was te Manilla te blijven.

Voor die gunst echter bedankte ik. Ik verzekerde hem, dat ik gaarne van zijn aanbod gebruik zou maken, indien ik geene vrouw, kinderen en familiebetrekkingen te Ternate en Menado had.

De gouverneur beloofde toen, mij te zullen waarschuwen, zoodra er zich eene gelegenheid naar de Molukkos voordeed en vroeg mij, of ik ook het een of ander verlangde. Gebruik makende van deze goedheid, verzocht ik hem, mij te willen bekend maken met de wetten des lands, uit vrees dat ik anders, als vreemdeling, welligt gevaar zou loopen, om het een of ander, buiten mijn weten, te doen, in strijd met de gewoonten des lands.

„Gij behoeft daarmede niet bekend gemaakt te worden," antwoordde de gouverneur; „ik ben overtuigd dat gij niet de „persoon zijt die verkeerde handelingen zal plegen; gij kunt „gerust huiswaarts keeren, niemand zal u kwaad doen." Ik maakte toen mijn kompliment en begaf mij vervolgens weder naar den heer Somis.

In de maand februarij 1839 gaf de kapitein mij te kennen, dat zijn voornemen om van Manilla naar Singapoera te gaan en op die reis Batavia aan te doen om mij af te zetten, niet doorging, om reden hij volstrekt weder naar Solok moest vertrekken.

Ik was dus verpligt kapitein Somis te verlaten en voorloopig achter te blijven. Ik huurde digt bij de Minondo-kerk een huis van een' zeker heer, Antonie Tuwasang, en woonde aldaar met een mijner lieden, Abraham Schultsz.

Voor kost en inwoning betaalde ik slechts vijf spaansche matten 's maands, zoodat men wel kan begrijpen, dat ik zeer sober moest leven.

De ingezetenen echter deden al het mogelijke, om mij het leven zoo aangenaam mogelijk te maken. Wilde ik, bij voorbeeld, in een rijtuig of te paard rijden of naar den spaanschen schouwburg gaan, dan had ik het maar te zeggen en behoefde daarvoor niet te betalen. Zelfs toen het ongeluk wilde, dat Abraham Schultsz meer dan eene maand in het hospitaal wegens ziekte werd opgenomen, wilde men voor zijne verpleging niets in rekening brengen.

Ook wil ik hier eene edelmoedige daad van een zekeren kapitein, Manoel Aldagar genaamd, vermelden.

Deze namelijk had, tijdens hij te Solok was, mijn voormaligen roerganger Abraham Samuel gekocht.

Alleen op mijne verklaring, dat die man een mijner opvarenden was geweest, gaf hij hem aan mij terug, zonder eenig geld te vorderen.

Ik moet daarom bij deze mijnen openlijken dank betuigen voor al de liefderijke bejegeningen te Manilla ondervonden. Ik ben op die plaats tot den 18den mei des jaars 1839 gebleven en moet in waarheid erkennen, dat er gedurende dien tijd aldaar niemand was, die mij een kwaad hart heeft toegedragen.

Op den 19den mei begaf ik mij aan boord van eene kleine brik, genaamd Rosario, kapitein Benito Bira, om daarmede de reis naar Menado te aanvaarden. Op den 30sten mei kwamen wij te Zamboangan aan, alwaar ik het geluk had van eenen anderen roerganger van mij, Lukas Sinoeboe, aantetreffen, dien ik, met toestemming van den gouverneur, met mij medenam. Toen ik hem vroeg hoe hij te Zamboangan teregt was gekomen, zeide hij, dat hij, in de maand oktober 1838, uit de handen der balangingische roovers ontsnapt, doch later weder vier malen in de handen van slecht volk gekomen was. Hij was pas

eene maand te Zamboangan en had bij eene worsteling met menschen, die hem op zijne vlugt wilden achterhalen, zes wonden bekomen.

Op den 7den junij 1839 verliet ik Zamboangan, met mij medenemende mijne drie vorengenoemde lieden. Ook zekere Tombasijang van Amoerang ging, met toestemming van den gouverneur, met mij mede. Op den 29sten junij van genoemd jaar bereikten mij eindelijk Menado.

Ik doe hier volgen eene opgaaf der roovershoofden, die mij bekend zijn.

Elias, Abbal, Tamsé, Langoejang, Soealij Bapa Depa, Toelawe, Poetalandang, Goenoembal, Seid Pale, Baloedin (deze is mijn gewezen heer), Hasan en Masleman.

Hier volgen de namen der versterkte en niet versterkte kampongs op het eiland Balangingi.

1. Boewasoewang.
2. Seppa met eene versterking.
3. Boekiet-tingal.
4. Soeitang.
5. Paat.
6. Boalimoe, bestaat uit drie kampongs.
7. Balangingi met eene versterking.
8. Basangmoendi.

Nabij Boekiet-tingal ligt Madioeliam. Wanneer de eerstgenoemde kampong wordt aangevallen dan vlugten de vrouwen en kinderen naar Madioeliam, van waar een uitweg bestaat die op de oostkust uitkomt.

Aangaande den kanonnier Heintje moet ik nog het volgende mededeelen.

Hij was met Lukas Sinoeboe in handen derzelfde roovers gevallen. Deze barbaren bragten hem naar een eiland waar zij gewoon zijn de lijken te werpen, bonden hem aan eene paal en hakten hem toen in kleine stukken.

Toen Lukas Sinoeboe hun vroeg, waarom zij zulk eene gruweldaad pleegden, antwoordden zij eenvoudig, dat zij slechts wilden zien hoe scherp hunne wapens waren.

De overblijfselen van het ligchaam van dien ongelukkigen kanonnier werden, na verkregene vergunning van de roovers, door Lukas Sinoeboe ter aarde besteld.

Ik teeken ten slotte nog aan, dat de roovers van Balangingi in hunne misdrijven ondersteund worden door den sulthan van Solok.

Uit het maleisch vertaald door C. W. Walbeehm.

AANMERKINGEN

OP HET STUK GETITELD:

IETS

BETREFFENDE

DE VERHOUDING DER PASEMAH-LANDEN TOT DE SULTHANS VAN PALEMBANG.

DOOR

C. A. DE BRAUW.

Op bladzijde 186 en volgenden hiervoren is iets opgenomen geworden nopens de verhouding der Pasemah-landen tot de sulthans van Palembang, waarin eenige misstellingen voorkomen.

Het zal waarschijnlijk niet onnuttig wezen om die aantewijzen, ten einde de juiste kennis van die verhouding te bevorderen.

In de eerste plaats wordt daarin gezegd, „dat de Pasemah-„landen in de verre bovenlanden van Palembang liggen, aan

„de grenzen van het zuidelijk gedeelte der adsistent-residentie „Benkoelen een der Lampongsche distrikten." (1)

Indien men met de Pasemah-landen bedoelt die landen, welke achtervolgens door de pasemahers zijn bevolkt, dan hebben die eene groote doch door andere streken afgebroken uitgebreidheid; indien men daarmede echter die landen bedoelt, welke overeenkomsten met de vorsten van Palembang hebben aangegaan, dan kan de aangehaalde zinsnede alleen betrekking hebben op het landschap genaamd Pasemah-lebar, zijnde de wieg of bakermat waaraan al de pasemahers hunnen oorsprong te danken hebben;

Deze laatste veronderstelling als de aannemelijkste behoudende, dan zijn de grenzen van dit distrikt de navolgende, als:

ten noorden en noordoosten aan de landen, direkt onder gouvernements bestuur, Lematang-oeloe;

ten noordwesten aan de divisie Ampat-lawang;

ten westen en zuidwesten aan de onder Benkoelen sorterende afdeeling Manna;

ten zuiden en zuidoosten aan eenige onbewoonde streken en het grensdistrikt Semendo.

Het geheele landschap heeft eene breedte van ± 15 bij eene lengte van ± 25 palen en zal met ruim 30,000 zielen bevolkt zijn.

Het grenst dus niet aan de Lampongsche distrikten, hetwelk trouwens geen een der landen doet, welke door pasemahers bevolkt zijn.

In de tweede plaats wordt er gezegd, dat de piagem eenige

---

(1) Wij moeten hier verschooning vragen voor eene drukfout op bl. 186; onze bedoeling was niet te schrijven „ *een* " maar „ *en* der Lampongsche distrikten."

E. N.

voorschriften van bestuur bevat aan het hoofd van de Pasemah gegeven.

Dit is onjuist; een eigenlijk hoofd van de Pasemah bestaat niet en heeft nimmer bestaan.

De Pasemah is in vier zoogenaamde soembaij's verdeeld, die ieder hun eigen hoofd hebben onder den naam van pasirah.

Deze hoofden zijn bekend onder den naam van pasirah-lampit-ampat, om reden zij de eenigen waren, die, in tegenwoordigheid van den vorst, op een matje mogten zitten.

Die vier soembaij's heeten.

1e. soembaij Besaar.

2e. soembaij Oeloe-loerah.

3e. soembaij Pangkal-loerah of Tandjong- raja.

4e. soembaij Mangkoe-arom.

Behalve de bevolking dezer vier soembaij's bevinden zich in de Pasemah-lebar nog twee andere stammen, die orang merdika's (vrije lieden) worden genoemd, en wel die van Pendjalang en Semidang.

De bewuste piagem is gegeven door het hoofd der marga Pendjalang, genaamd pangeran Poerbo-anom, die toenmaals, even als dit nog plaats vindt, zijne woonplaats in de doeson (desa) Tandjong-koeroeng heeft.

Zoo als ik aanmerkte bestaat er geen eigenlijk hoofd van de Pasemah. Ingevolge oude landsinstellingen, moesten zich, bij gewigtige zaken, de even opgenoemde pasirah-lampit-ampat in eenen raad vereenigen, waaraan ook de hoofden der hierboven bedoelde stammen of marga's pendjalang en Semidang deel namen.

Dit geschiedt nog, doch de anarchale staat van zaken laat zelden de uitvoering toe van hetgeen besloten is.

Nopens den ouderdom van den piagem bestaat thans meer zekerheid.

De Ratoe Sinoehoen, zijnde de vrouw van een der vorsten, die, in stede van haren zwakken echtgenoot, het bestuur in handen had, leefde omstreeks het midden der 17de eeuw. De bewuste piagem zal dus den ouderdom van twee eeuwen hebben bereikt. Deze Ratoe Sinoehoen was eene vrouw van groote geestkracht. De meeste wetten, waarnaar de binnenlanden van Palembang bestuurd werden, zijn van haar afkomstig en zoo ook de zoogenaamde oendang-oendang, die de verhouding der bevolking tot hare hoofden en omgekeerd regelde en de verpligtingen bevatte, welke aan de bevolking waren opgelegd. Die oendang-oendang is verloren gegaan, ten minste hebben wij te vergeefs onderzoek naar dezelve laten doen.

Kapoengoet wordt verkeerdelijk verondersteld de naam van een land te zijn (1).

Het woord is eigenlijk kepoengoet. Met orang kepoengoet, letterlijk vertaald „opgeraapte" (onder bescherming genomen) menschen, werden bedoeld de binnenlanderen van Palembang, die regtstreeks onder het gezag der vorsten waren en aan alle belastingen en diensten waren onderworpen, in tegenstelling van de grensbewoners, die in die lasten niet deelden en meer als eijnsbare bondgenooten werden beschouwd.

De orang kepoengoet waren de eigenlijke binnenlandsche onderdanen van de palembangsche vorsten.

Op de vertaling van den heer Winter durven wij ons geene aanmerking veroorloven. Wij gelooven echter, dat het javaansch op den piagem geen zuiver javaansch is, maar er maleische woorden onder zijn; het bovengemelde woord kepoengoet schijnt dit te bevestigen.

---

(1) Dit werd ook door ons betwijfeld; zie bl. 188 hiervoren.

E. N.

De vertaling van den panembahan was overigens geene letterlijke, maar eene meer vrije, doch wij vermeenen dat zij den geest van hetgeen in den piagem is voorgeschreven beter terug geeft dan de letterlijke vertaling van den heer Winter, en dat was hier het hoofddoel.

VERGELIJKENDE WOORDENLIJST

VAN

TALEN EN DIALEKTEN

IN DE RESIDENTIE

MENADO,

DOOR

A. J. F. JANSEN.

Resident van Menado.

Alphabetische rangschikking der woorden.

Aanzetten 127.
Allen 141.
Antwoorden 132.
Arm 185.
Azijn 41.
Baren 119.
Bedorven 86.
Belofte 67.
Berg 22.
Bitter 87.
Blaauw 91.
Blad 30.
Bliksem 19.
Blind 88.
Bloedverwant 4.
Bloem 33.
Boom 29.
Brengen 130.
Dag 56.
Dier 35.
Donder 20.
Dom 95.
Drinken 111.
Droog 72.

Duister 71.
Dun 81.
Duur 96.
Effen 79.
Eten 110.
Geel 93.
Genot 64.
Getuige 49.
Gevoelen 138.
Glad 75.
Goud 52.
Groen 92.
Groot 83.
Hand 8.
Hart 9.
Helpen 135.
Hoe 148.
Hoog 82.
Hooren 136.
Hout 55.
Huis 27.
Indien 146.
Kern 31.
Kind 7.
Kleeding 61.
Komen 109.
Koning 44.
Koud 69.
Kraaijen 118.
Kroon 45.
Laf 97.
Ledig 74.
Leeftijd 60.
Leven 113.
Licht 70.
Liggen 121.
Ligt 98.
Loopen 108.
Maar 147.
Magt 47.
Man 2.
Meer 103.
Melk 43.
Mensch 1.
Met 142.
Misschien 145.
Moeder 6.
Moedig 94.
Moeten 140.
Morgen 59.
Morgenstond 58.
Naakt 101.
Nacht 57.
Nat 77.
Of 144.
Onderhouden 128.
Opheffen 131.
Opstaan 112.
Oud 102.
Planten 124.
Regen 18.
Regter 48.
Ring 51.
Rivier 23.
Rood 90.
Rooven 137.

Ruim 73.
Scherp 76.
Slang 38.
Slecht 100.
Snijden 122.
Spelen 125.
Spreken 114.
Staan 107.
Stad 25.
Star 17.
Steen 34.
Stem 10.
Stomp 80.
Straks 150.
Suiker 42.
Tak 32.
Top 62.
Tuin 28.
Tusschen 149.
Uitspansel 12.
Vader 5.
Veel 105.
Ver 104.
Vergelden 133.
Verstandig 84.
Verwerpen 134.
Verzoek 66.
Visch 37.
Vlakte 24.
Vliegen 117.
Vogel 36.
Volk 46.
Voorbijgaan 78.
Vreezen 116.
Vreugde 65.
Vriend 50.
Vrouw 3.
Vuur 21.
Warm 68.
Water 39.
Weenen 115.
Weg 26.
Weinig 106.
Wereld 11.
Wind 15.
Wolk 14.
IJzer 54.
Zaaijen 123.
Zee 13.
Zeer 143.
Ziekte 63.
Zilver 53.
Zingen 126.
Zitten 129.
Zoet 99.
Zeker 139.
Zon 16.
Zout 40.
Zwart 89.
Zweven 120.

	Mensch.	Man.	Vrouw.	Bloedverwant.	Vader.	Moeder.	
Tonsea.	touw	tuama	wewene	taranak	amah	mah	T.
Klabat-atas.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	K.
Likupang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	L.
Aris.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	A.
Negrij baru.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	N.
Klabat-bawa.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	K.
Toudano.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	T.
Rembokeng.	id.	id.	id.	kataranak	id.	id.	R.
Kakas.	id.	id.	id.	pa'anak	id.	id.	K.
Langowan	id.	id.	id.	taranak	amang	inang	L.
Saroinsong.	id.	id.	id.	id.	amah	inah	S.
Toumohon.	id.	id.	id.	kataranak	id.	id.	T.
Kakaskas-[seng.	id.	id.	id.	taranak	id.	id.	K.
Tounbaririj.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	T.
Sonder.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	S.
Romohon.	id.	—	id.	id.	amang	inang	R.
Tounbassian.	id.	—	id.	id.	id.	id.	T.
Tousawang.	id.	id.	beneh	sawaera	natuamah	natinah	T.
Tounpasso.	id.	id.	wewene	taranak	amang	inang	T.
Kawangkoan	id.	id.	id.	sawe'ene	id.	id.	K.
Ponosakan.	intouw	lolakij	bowaij	buian	amah	inah	P.
Passang.	tomata	ma'anij	wawinaij	singkatuang	amang	umah	P.
Ratahan.	id.	mouanij	id.	id.	id.	id.	R.
Bantik.	toumata	mahuanen	babinij	tatuna	jamah	ma	B.
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	id.	eseh	wawine	anau-sumbau	jamang	inang	S.
Tagulandang	id.	id.	bawine	anau	id.	id.	T.
Talaur (de Talaur-eil.)	kawenu'a	id.	waineh	mububuih	id.	id.	T.
Holontalo & Limbotto.	tau	tololai	mango-bua	motolih-ilato	baba	nana	H.
Bolango & Attingola.	momata	roraeh	buba	inatu	wama	ina	B.
Parigi.	tau	langai	mambine	saiana	papa	baino	P.
Tohian (de Tohian-eil.)	tau	ngane maini	wea	—	—	—	T.
Bolang-[mongondo	intau	lolakij	bobaij	agat	kiama	kunde	B.
Bolang-itang	ota	id.	bibo	asalo	amah	ina	B.
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	ama	id.	K.
Buol.	tau	ma'ane	buaij	id.	tiama	id.	B.
Palos.	tona	langai	mombeno	sarana	tata	nina	P.
	1	2	3	4	5	6	

	Kind.	Hand.	Hart.	Stem.	Wereld.	Uitspansel.
T. . . .	rintej	dengen	nate	tarendem	ka'aja'an	dangit
K. . . .	id.	id.	atej	id.	wawo-tanah	id.
L. . . .	id.	id.	id.	id.	wijan-bawo' un-tanah	id.
A. . . .	okih	lengen	nate	nuwu	sinalangkew un-tanah wo un langit	langit
N. . . .	id.	id.	atej	id.	sangku manuntara	id.
K. . . .	id.	id.	nantej	nunuwu'un	wawo un-tanah	id.
T. . . .	urang	lawas	nate	blila'an	kaowatan	id.
R. . . .	anak	id.	id.	nuwu	id.	id.
K. . . .	id.	id.	id.	lelila'an	id.	id.
L. . . .	id.	kama	atej	nuwu	kajoba'an	id.
S. . . .	okih	lengen	ate	id.	ka'oja'an	id.
T. . . .	id.	id.	pussuh	id.	id.	id.
K. . . .	id.	id.	nateij	id.	rura in-tama	nu langit
T. . . .	id.	id.	atej	id.	ka'aja'an	langit
S. . . .	toja'an	kama	id.	roma	kajoba'an	id.
R. . . .	tojo'ang	id.	id.	id.	tana	id.
T. . . .	id.	id.	id.	id.	tanah	id.
T. . . .	kedong	id.	ateh	kodait	tobah	id.
T. . . .	anak	id.	atej	roma	kajoba'an	id.
K. . . .	toijo'ang	id.	id.	ld.	id.	id.
P. . . .	arih	lima	atoij	tuntul	dunija	id.
P. . . .	anaku	polain	ateij	tingij	maja ne kiwis marais	langi
R. . . .	anak	id.	atej	id.	id.	id.
B. . . .	ana	rima	id.	bahiga	dunija	rangi
S. . . .	anah	lima	naung	tingihej	id.	langi
T. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
T. . . .	id.	id.	enung	id.	wanua	id.
H. & L. . .	walaoh	olu'uh	mototo hetu	ngango	djunia	holungo
B. & A. . .	wana	rima	inawa	nganga	dunija	gulungo
P. . . .	ana	paleh	lara	peuluh	id.	langi
T. . . .	—	—	—	—	—	—
B. . . .	kiadi	rima	sidalung	singog	dunia	langit doman
B. . . .	anako	lima	gina	tinguru	id.	langito
K. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
B. . . .	id.	limo	id.	id.	djunia.	id.
P. . . .	ngana	pare	hati	peuru	rino.	langi
	7	8	9	10	11	12

	Zee.	Wolk.	Wind.	Zon.	Star.	Regen.
Tonsea.	laur	mina'ak	reges	si-endoh	to'otij	nuran
Klabat-atas.	tasik; laur	minak	id.	id.	id.	uran
Likupang.	laur	uninahak	id.	id.	id.	id.
Aris.	id.	minahak	id.	wulan-endoh	tototihen	id.
Negrij baru.	id.	id.	id.	si-endoh	tototijen	id.
Klabat-bawa	id.	id.	id.	endoh	to'otij	nuran
Toulano.	lawanan	lina'ak	id.	si-endoh	sumesenah	naro
Rembokeng.	lour	linahak	id.	id.	tototijen	uran
Kakas.	id.	rambun	id.	endoh	sumesenah	nuran
Langowan.	tasik	kambung	id.	si-endoh	sumendot	uran
Saroinsong.	laur	minahak	id.	id.	tototijen	id.
Toumohon.	tasik	id.	id.	id.	id.	id.
Kakaskas-seng.	uner un tasik	minahak	id.	id.	id.	id.
Tounbarirj.	laur	id.	id.	endoh	id.	id.
Sonder.	ta'asik	kambung	reger	id.	sumendot	id.
Romohon.	laur	id.	reges	id.	id.	id.
Tounbassian.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Tousawang.	salojon	kambur	kakab	id.	buwaij-langit	tukam
Tounpasso.	laur	kambung	reges	id.	sumendot	uran
Kawangkoan	id.	id.	id.	si-endoh	id.	id.
Ponosakan.	balangan	otokutoÿ	sompot	mata-sinkaij	tundij	ujan
Passang.	wolangon	winawa	sonsam	lau	tambuleleng	tihiti
Ratahan.	walangon	id.	wahe	id.	id.	tahiti
Bantik.	rauwdouw	binaba	pipihi	rauw	maranpiteij	tahiteij
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	lauduh	winawa	anging	pedisch	bitu'ing	tahiti
Tagulandang	id.	binawa	id.	matangotitih	id.	id.
Talaur (de Talaur eil.)	id.	winawa	angin	pedisch	id.	uran
Horontalo & Limbotto.	auhu, deheto	hengo	dupoto	dulahu	olipopo	didih
Bolango & Attingola.	augu	gaung	bibuto	mata-nondu	ninimpot	huah
Parigi.	tampanao	pulimu	—	mata-eoh	betueh	uda
Tobian (de Tobian-eil.)	—	—	—	—	—	—
Bolang-mongondo.	dagat	wulanpung	tompot	singaij	tundi	ujan
Bolang-itang	bolango	ohopo	dupotu	onu	matiti	oha
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	—	opopo	id.	id.	id.	ulano
Palos.	asih	kurimu	poiri	matanu-eo	tondji	udah
	13	14	15	16	17	18

	Bliksem.	Donder.	Vuur.	Berg.	Rivier.	Vlakte.
T. . . .	mamula; kerap	tangker	nasu	toka	unso'oso'an	tadun
K. . . .	mamula	id.	api	id.	dour-selah	id.
L. . . .	id.	id.	id.	id.	so'oso'an	id.
A. . . .	kerap	erut	id.	kentur	rano-wunong	awo'an
N. . . .	mamula	id.	id.	id.	lua'an	talun
K. . . .	langelap	id.	id.	id.	rojongan	kakajen
T. . . .	kerap	lenter	napi	toka	temberan	nataran
R. . . .	id.	nerut	waka	kuntung	lalan-in-dano	talun
K. . . .	id.	nengker	id.	toka	soso'an	raijkatouwan
L. . . .	kilat	erut	api	kuntung	rondora	talun
S. . . .	memula	id.	id.	kentur	soso'an	ataran
T. . . .	sangelap	nerut	id.	id.	id.	kakain
K. . . .	memula	id.	id; temui	id.	id.	santi
T. . . .	mamula	id.	napi	id.	id.	kakajen
S. . . .	kilat	erut	api	kuntung	rojongan	talun
R. . . .	id.	id.	id.	id.	rojongan-in-rano	id.; ebbu
T. . . .	id.	id.	id.	id.	luwa'an-in rano	ebbu
T. . . .	id.	koruhud	baka	dungusan	londola	ebe
T. . . .	id.	erut.	api	kuntung	rojongan rano	ebbu
K. . . .	id.; kilapong	id.	id.	id.	rojongan	rowar
P. . . .	kilat	gotub	suluh	bulur	onkaj	padang
P. . . .	id.	buhuka	putung	nawuka	akune	kahurangin
R. . . .	kila	ruluk	id.	wukir	ahune	kagurangan
B. . . .	kira	durug	putong	timbo'una	ake-ramo	kakajuan
S. . . .	kilah	delluh	putung	bongkone	saruk	ehe
T. . . .	id.	duluh; duruh	id.	bongkonge	saruhij	heji
T. . . .	id.	delluh	id.	burudch	saruh	padang
H. & L. .	ilato	hulang-goduh	tulu	huiduh	butaioh	padengo
B. & A. .	kilap	bulong-godma	lutuh	buiduh	minanga	padang
P. . . .	kila	bereseh	apu	buluh	binanga	djonoh
T. . . .	—	—	—	—	—	—
B. . . .	guntul kilat	guntul	suru	bukidu	tubig	kompadang
B. . . .	kilato	guntulo	sulu	wukira	butakia	padongo
K. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
B. . . .	id.	id.	tulu	bukidu	butakio	id.
P. . . .	kila	guntu	apu	buru	uwe	djono
	19	20	21	22	23	24

	Stad (Negri).	Weg.	Huis.	Tuin.	Boom.	Blad.
Tonsea.	wanua	lalan	unbaleh	numa	tu'ur	danuna
Klabat-atas.	id.	id.	waleh	uma	id.	ranina
Likupang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Aris.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Negrij baru.	idi	id.	id.	id.	id.	id.
Klabat-bawa.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Toudano.	id.	id.	id.	id.	akana	lalaina
Rembokeng.	banua	lalang	id.	id.	atu'ur	darina
Kakas.	wanua	lalan	id.	numa	natu'ur	lalaina
Langowan.	matani	id.	id.	uma	tudana	id.
Saroinsong.	wanua	id.	id.	id.	tu'ur	danina
Toumohon.	id.	id.	id.	id.	id.	daninana
Kakaskas-seng.	banua	palampangan	id.	id.	id.	danina
Tounbaririj.	wanua	lalan	id.	id.	id.	ranina
Sonder.	ro'ong	id.	id.	id.	id.	lalaina
Romohon.	id.	id.	id.	id.	tudana	id.
Tounbassian.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Tousawang.	do'ong	dalan	baleh	panguman	tud	tunana
Tounpasso.	ro'ong	lalan	waleh	uma	tudana	lalaina
Kawangkoan	id.	id.	id.	id.	tu'ur	id.
Ponosakan.	bonuwa	dalan	baloij	gowa	punuh	daun
Passang.	wanua	ra'en	walen	irik	pune	tuwoni
Ratahan.	id.	ralen	walei	lirik	id.	tuwone
Bantik.	banuwa	da'aren	bahreij	sankoij	id.	daun
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	soa	da'areng	bareh	bailang	pungene	daon-kelu
Tagulandang	id.	dareng	id.	id.	punge	daunge
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	id.	id.	id.	sengkahi	daonkalu
Horontalo & Limbotto.	lipu	dalalo	beleh	ilengij	bungaloh-aju	dungijo
Bolango & Attingola.	id.	djalan	baleh	bungkaloh	ubogijah	lunija
Parigi.	ngappa	djala	sapoh	tinalu	pungajuw	irah
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—
Bolang-mongondo	ripu	kondalan	baroih	gobah	pankoikaju	dauinkaju
Bolang-itang	lipu	dola	bole	andjato	bungoria	dungenea
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	duneganea
Buol.	id.	dolano	id.	gua	pununia	laingio
Palos.	ngata	daroh	banua	tarua	ponanukaju	tawa
	25	26	27	28	29	30

	Kern.	Tak.	Bloem.	Steen.	Dier.	Vogel.
. . . .	watuna	panga	seputna	watu	reringaten	ko'oko
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	koko
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	id.	id.	id.	kasuwang; watu	bina'ang	manu
. . . .	id.	id.	wurak	watu	tatamu'en	tumetewel
. . . .	id.	id.	seputna	id.	binatang	ko'oko-tumetewel.
. . . .	id.	id.	suwuk	id.	tetekapen	koko
. . . .	id.	sa'ang	seputna	id.	—	ko'oko
. . . .	id.	id.	suwuk	batu	—	koko
. . . .	batuna	pangana	seputa	id.	petotowen	lumelepad
. . . .	watuna	panga	seputna	watu	tatanum	koko- tumetewel
. . . .	id.	id.	id.	id.	tatamun	tumetewel
. . . .	batuna	id.	burakna	kasuwang	tatamu'en	koko tumetewel
. . . .	watuna	id.	seputna	watu	panamu'en	id.
. . . .	id.	id.	seputa	id.	patamun	lumelepad
. . . .	id.	pangana	seput	id.	petowen	id.
. . . .	id.	id.	id.	id.	patotowen	id.
. . . .	batuna	sapanga	pesinga	batu	bragen	id.
. . . .	watuna	pangana	seputna	watu	petoutowen	id.
. . . .	id.	—	lensunuwa	id.	patamun	lumelempar
. . . .	batunia	sanga	doup	batu	bowijahon	manuk-luntung
. . . .	watune	panga	rop	watu	wawija'en	muka
. . . .	id.	id.	wurak	id.	wawijahen	manuk
. . . .	batune	id.	bunga	bati	binatang	manu-ko-tongkaju
. . . .	id.	lelang	howa	batu	id.	manu
. . . .	batunge	penga	id.	id.	id.	id.
. . . .	watune	lelang	borau-kalu	id.	id.	id.
L. .	batulio	tango	bunga	botu	binatangij	burungij
A. .	basobia	sargania	id.	batu	binatang	manu
. . .	saongu	tinggung	sesch	watu	id.	tonûji
. . . .	—	—	—	—	—	—
. . . .	watoria	tangainia	bunga-in-kapu	batudoman	id.	ragapan
. . . .	botunca	sanganca	wunganca	botu	id.	manuk
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	id.	tanganca	wunganio	id.	binatango	manuko
. . . .	batu	rangga	bunga	watu	bawu	manu
	31	32	33	34	35	36

	Visch.	Slang.	Water.	Zout.	Azijn.	Suik
Tonsea.	epe'en	ude; sawa	dour	asin	nesem	gula
Klabat-atas.	pongkor	ude	id.	id.	esem	id.
Likupang.	id.	ular	id.	id.	id.	id.
Aris.	id.	ule	aër	id.	id.	id.
Negrij baru	id.	id.	rano	id.	id.	id.
Klabat-bawa	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Toudano.	serah	loloij	dano	buras	nesem	id.
Rembokeng	id.	lioho	rana	id.	esem	id.
Kakas.	id.	sawa	rano	wuras	id.	id.
Langowan.	sedah	kumokolij	id.	asin	essem	id.
Saroinsong.	pongkor	woapa	id.	id.	esem	id.
Toumohon.	serah	ulch	id.	id.	essem	id.
Kakaskas-seng.	id.	id.	id.	id.	id.	tomba
Tounbarirj.	id.; pongkor	sawa	id.	id.	esem	gula
Sonder.	serah	uleh	id.	id.	id.	id.
Romohon.	pongkor	[tongko koloij; tumo-	—	id.	id.	id.
Tounbassian.	id.	koloij	—	id.	essem	id.
Tousawang.	da	ula	ahe	id.	kasam	id.
Tounpasso.	pongkor	koloij	rano	id.	essem	id.
Kawangkoan	srah	ula	id.	id.	esem	hula
Ponosakan	seah	ulag	tuwig	id.	kasam	gula
Passang.	kinas	sawa	akej	asing	lising	wiluk
Ratahan.	id.	id.	ake	asin	kasam	wiluk
Bantik.	kinasa	ureh	id.	id.	risin	gura
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	kina	sa'ah	id.	asing	haese	id.
Tagulandang	id.	id.	id.	id.	raese	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	kato'an	id.	id.	id.	id.
Holontalo & Limbotto.	tolah	hulidu	taluhu	watingo	lotingo	paha
Bolango & Attingola.	seah	sawa	salugu	wasih	ronsing	paga
Parigi.	bauh	ule	nach	unu	poih	golla
Tobian (de Tobian-eil.)	—	—	—	—	—	
Bolang-mongondo.	toja-serah	ulag	tubig	simuton	rosingo	gula
Bolang-itang	sea	doso	salugu	simuto	losingo	gula
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	bojo	binona	ungau	atino	lotingo	id.
Palos.	bau	ure	uwe	gara	poij	gura
	37	38	39	40	41	

	Melk.	Koning.	Kroon.	Volk.	Magt.	Regter.
. . .	dour-un-toto	pararajo'on; kolano	makota	tetetoren	kawasa	mapanim-bang
. . .	douna-toto	kolano	ririmpuru'an	kawanua	lelij-pa'ama	tua
. . .	dour-un-toto [of wiluk	id.	porong-ni-kolano	semamanua	kawasa [tou	ukung-ma-weke-unu-kuman
. . .	rano-un-toto	id.	meruang	kawanua	mahariman-	potuosang
. . .	toto	id.	sapeo	tatawo'an	kawasa	kapala
. . .	rano-un-toto	id.	bakarantung	ngumaringa-rija'an	id.	tetrusan
. . .	dano-toto	id.	saipa	touw palukaran	paliwagan	tumenimbang
. . .	sawo-in-toto	id.	poporong	bala-bala	kawasa	maprenta
. . .	sawona-intoto	id.	saipa-ni-kolano	touw-laker	pakassa	mahinjaga
. . .	susu	id.	lo'or	touw-keli	keter	hukung
. . .	rano-un-toto	id.	tindung-ne-kolano	touw-laker [karan	kawasa	tumetimbang
. . .	rano-ususu	id.	makota	touw-pahalu-	id.	mahalekep
. . .	dano-unsusu.	id.	uwak	setatawahen	pahakarang	magoguta
. . .	rano-susu	id.	porong-ni-kolano	seoki-witu-banua	kawasa	wowato-mamu-tus'annuwu
. . .	id.	id.	tanusapeo	ambawa-in-parenta	id.	magoguta
. . .	rano-in-susu	id.	sapeo kolano	touw-palukaren	id.	mangamatua
. . .	id.	id.	id.	touw-touw	mangaprenta	id.
. . .	ahe-susu	daja	sapeo	palukaden	kawasa	sosiuw
. . .	rano-in-susu	kolano	sapeokalola-no'an	mewendu	ketter	kapala-nunu-wu'un
. . .	id. [su	id.	poporongan-in-kolano	palukaren	keter	tumotimbang
. . .	tuwig-in-su-	datu	makota	suang-bonua	kawasa	hakim
. . .	ake-susu	kolano	sapio	tomata-lukaren	ischentota-ringian	hukung
. . .	ake-n-susu	id.	id.	id.	totoguan	id.
. . .	ake-in-susu	korono	uwaka	babalong	kawasa	mambere-banua
. . .	ake-u-susu	datu	onbekend	kawanua	onbekend	haking
. . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
L. .	tabu-lo-tutu	tapulu; olongia	piluma	tuango-lipu	bobaranij	hakung
A. .	sabu-no-susu	hongia	id.	suango-lipu	buganij	haking
. . .	uae-ng-djusu	maredika	onbekend	taudea	kauasa	bobato
. . .	—	—	—	—	—	—
. . .	toto	datu	makuta-in-datu	tuangeripu	kawasa	bobato
. . .	sabunea-susu	dotu	piluma	suango-lipu	id.	id.
. . .	id.	id.	id.	soango-lipu	id.	id.
. . .	tabu-lu-meme	madika	id.	tuango-lipu	id.	haking
. . .	susu	mardika	—	tonadea	kuasa	id.
	43	44	45	46	47	48

	Getuige.	Vriend.	Ring.	Goud.	Zilver.	IJze
Tonsea.	sairij	kalo ; kaleos	sisim	mas	pera	nuaseij
Klabat-atas.	sahirij	kaleos	id.	id.	salaka	uwaseij
Likupang.	id.	kalo	id.	sorot	id.	id.
Aris.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Negrij baru	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Klabat-bawa	sairij	makalo'an	id.	id.	id.	nuaseij
Toudano.	id.	kalo	sosolong	paser	id.	uaseij
Rembokeng.	id.	kaleos	sisim	id.	pera	id.
Kakas.	id.	kalo	id.	id.	salaka	id.
Langowan.	id.	id.	singsim	id.	id.	id.
Saroinsong.	sahilij	kaleos	sisim	id.	id.	id.
Toumohon.	sahirij	id.	id.	id.	id.	id.
Kakaskas-seng.	id.	kalo	ringkit; sisim	id.	id.	uwaseij
Tounbaririj.	id.	mahaleoleo-san	sisim	id.	id.	naseij
Sonder.	sairij	kaituk	id.	id.	susij	id.
Romohon.	id.	ketuk	id.	id.	id.	uwaseij
Tounbassian.	id.	retuk	id.	id.	id.	id.
Tousawang.	id.	ambej	sising	id.	pera	id.
Tounpasso.	id.	kaleos	id.	id.	salaka	id.
Kawangkoan	id.	karapi	seinsim	id.	susij	id.
Ponosakan.	sahirij	ambe	sising	bula'an	salaka	unsoij
Passang.	id.	sambe	id.	wulau	id.	naseij
Ratahan.	id.	id.	id.	wulaun	id.	uwaseij
Bantik.	sahidij	kapija	sisir	bura'an	saraka	id.
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	id	sa'ambe	sinsing	buraeng	id.	uwasih
Tagulandang	sairij	id.	id.	id.	id.	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	saidij	id.	id.	id.	id.	ata
Holontalo & Limbotto.	sakuti	pijohe	ualimo	fulama	tala'a	uwate
Bolango & Attingola.	saksij	bila	buarimo	burawa	tara'a	uwasih
Parigi.	sahbij	bega	toloda	bulawa	salaka	naseh
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—
Bolang-mongondo.	sakusidoman	sahabat	tjintjindo-[man.	burawan	saraka	watoi
Bolang-itang	sakisi	popijahu	sisingo	wula	salaka	wasij
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	saksi	popijano	tado	bulano	taraka	wate
Palos.	sahbij	leh	sindji	burawa	rindji	ase
	49	50	51	52	53	54

	Hout.	Dag.	Nacht.	Morgenstond.	Morgen.	Leeftijd.
. . . .	kaju	unendo	wengi	aja	sando	katua
. . . .	id.	ondo	id.	ondomo	id.	tuamo
. . . .	id.	endo	id.	aja	id.	unkatua
. . . .	kaij	id.	id.	id.	id.	tua; kauremo
. . . .	id.	id.	id.	haja	id.	lawir
. . . .	id.	nendo	wengij	unojo	sawo'ondo	ure
. . . .	kaju	id.	bengi	niatouw	wo'ondo	katouwan
. . . .	id.	—	id.	oat	id.	kaure
. . . .	id.	id.	wengi	noat	bo'ondo	lawir
. . . .	id.	endo	bengi	—	sando	kamatua
. . . .	kaij	nendo	wengi	—	id.	unkatua
. . . .	id.	id.	id.	aja	id.	katua
. . . .	id.	id.	id.	kahaja'an	id.	pakatu'an
. . . .	id.	id.	id.	aja	id.	katua
. . . .	kaju	id.	id.	endo	wo'ondo	tauuna
. . . .	id.	id.	id.	endo; joba	id.	lowid
. . . .	id.	uia	id.	endo	id.	lowid; matua
. . . .	id.	endo	bengin	kauha'an	sando	monohod
. . . .	id.	id.	wengi	mando	wo'ondo	kamatua
. . . .	id.	id.	id.	endo	id.	lowir
. . . .	gangngaij	singkaij	gowu	singkaij	ikolom	mononoij
. . . .	kaju	kono'an	kawij	maojate	tawij	puwija'en
. . . .	id.	konu'an	kahawij	mouaja	tahawij	id.
. . . .	kajur	rnig	kahibi	masuaja	tahibit	nihosoan
. . . .	kalu	elloh	hebih	elloh-elloh	elloh	umur
. . . .	id.	id.	id.	id.	dielloh	id.
. . . .	id.	sidelloh	rabi	simalloh	id.	id.
L. .	aju	dulahu	huih	dulahu	delo'ombu	tutumulo
A. .	id.	wondu	gubih	maitondo	mainagew	susumburu
. . . .	kaju	coh	nadjima	naiomo	megolu	umur
. . . .	—	—	—	—	—	—
. . . .	kajudoman	singaij	gubu	singaij	ikolom	—
. . . .	kaju	onu	gubi	unu-unu	bio-bio	umur
. . . .	id.	id.	id.	id.	bio	id.
. . . .	gongo	id.	guih	id.	mogudopo	umuru
. . . .	kaju	noëoh	nabonga	naeoh-podondo	naeoh	umur
	55	56	57	58	59	60

	Kleeding.	Top.	Ziekte.	Genot.	Vreugde.	Verzoe
Tonsea.	nagur; sasadujen	tempok	unkumenit	kaleosan	kapa'aran	pakuwea
Klabat-atas.	sasadujen	id.	kenitan	makapa'aren	ikapa'ar	papakiw
Likupang.	pakejan	id.	ampoij	tempoleos	makapa'aren	papakiw
Aris.	kana'an	id.	id.	kaleosan	ikapa'ar	mahalij
Negrij baru.	pakejan	id.	id.	bakaleosan	kapa-aren	pinahalj
Klabat-bawa	rasaunauwak	rawi	id.	kalawiran	id.	pahalijo
Toudano.	nangor	tempok	rumara	kasaleos	makaparen	pakiwea
Rembokeng.	lambungan	id.	sumahit	kaleosan	kapa'aran	pakiwel
Kakas.	nangkor	id.	ampoij	id.	id.	pakiwel
Langowan.	karaij	id.	sakit	kasoma'an	kasale'an	mangila
Saroinsong.	pakejan	rawis	ampoij	kaleosan	kapa'aran	pahaleja
Toumohon.	id.	id.	id.	kana'an	makapa'aran	pahaleja
Kakaskas-seng.	karaij	id.	id.	kaena'an	makapa'aren	makipa
Tounbaririj.	haraij	id.	id.	kaleosan	kapa'aran	pahalej
Sonder.	kana'an	tempok	sakit	kaena'an	kasale'an	pangile
Romohon.	id.	id.	mangasakit	id.	id.	pangila
Toumbassian.	pakean	id.	id.	karoro'an; katena'an	id.	id.
Tousawang.	pakejan	teka	dapoij	kamaulengan	kahabogan	pongel
Tounpasso.	kana'an	tempok	sakit	kasama'an	kasalean	pangila la'an
Kawangkoan	id.	id.	sakit; wa'as	id.	kasali'in	pangel
Ponosakan.	pakejan	urukhija	sakit	koluasan	koiwohan	pohalij
Passang.	id.	kotogo	rampoij	kapihoan	kakewean	pangu
Ratahan.	tawohak	pondol	id.	kapigoan	kakewehan	pagalo
Bantik.	babarasa	tompoko'ono	ampoij	mapija	kasibi'an	pangk
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	pakeang	kotoh	saki	id.	kapulu	medo
Tagulandang	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Holontalo & Limbotto.	pakeangij	hudioh	ngongota	birahij	mengahu	mohil
Bolango. & Attingola.	tonde aga	uduia	saki	mopija	moingogu	magu
Parigi.	pakejang	tompona	nadjua	maujama	masinpokono	mero
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	
Bolang-mongondo.	[man pankojando-	luntungia	sakit	mopija	iboibog	moig
Bolang-itang	pakea	uwusia	mopanaso	kumopija	meibugu	gogu
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id
Buol.	pakeano	uwutio	mokokogu	mopia	—	gigil
Palos.	pakean	udjun	nadua	—	suka	mero
	61	62	63	64	65	

	Belofte.	Warm.	Koud.	Licht.	Duister.	Droog.
. . .	pinasa'an	pasu	ratej	senah	wewengijan	pra
. . .	pinaja'an	id.	id.	aja	id.	pera
. . .	ta'ar	id.	id.	terang	id.	id.
. . .	minemoita'ar	pasut	rateh	trang	id.	pra
. . .	pinakuakuan	ra'ar	ratej	terang	id.	pera
. . .	pinakuwa'an	pasu	id.	aja	karimbeng-bengan	pra
. . .	pinajandian	id.	geger	o'ot	reindem	pera
. . .	pinahijandian	ra'ar	nemel	trang	rimbun	pra
. . .	pinaleosan	paso	emel	no'ot	karimbunan	pera
. . .	aitjuam	id.	usin	joba'a	lilibeng	pla
. . .	pinahakuan	pasu	date	aja	rimbengbeng	pera
. . .	pahakuwa'an	id.	ratej	trang	id.	id.
. . .	pinakuwa'an	id.	id.	leno	id.	id.
. . .	pinahakua'an	id.	id.	ka'aja'an	id.	pra
. . .	pata'aran	paso	utin	sendot	rimbeimbing	pera
. . .	pinawatasan; pinata'aran	id.	usin; emel	id.	ririmbeng	pra
. . .	pita'aran	id.	usin	ijoba	id.	perra
. . .	bewasanim	id.	kolotin	kanha'an	dedem	plam
. . .	pinata'aran	id.	usin	sendot	lilimbeng	pla
. . .	kasanian	id.	utin	id.	rimbeimbeng	pera
. . .	dorandijan	pasu	tonan	mowaja	morolom	mohojang
. . .	pitatuhunan	wahoso	mararnm	matingkajang	muli	malangur
. . .	mutatuhun	malaso	masau	tingkajang.	mulij	mahangu
. . .	patatehe	maiha	madadun	masuaja	mari	mamada
. . .	nakire	matetih	marerending	matualage	marendung	nahagu; ehe
. . .	id.	id.	id.	—	id.	mahagu
. . .	kunire	id.	id.	id.	id.	id.
L. .	modandija	mopatu	mohohulo	bawango	modiolomo	mohengo
A. .	mododantija	mopasu	modahomo	mabawango	modiohomo	mogange
. . .	nadjandji	mapanne	maranindi	nareme	nadjimo	nabaij
. . .	—	—	—	—	—	—
. . .	pinojasingo	mopatu	motumping	mobajag	mosindip	moingkak
. . .	djandjia	pasu	motimbingo	motehango	modikohomo	noingagu
. . .	id.	mopasu	id.	id.	id.	—
. . .	id.	moinito	mo'ono	motilango	modikolomo	ungomu
. . .	nodjandji	nupane	nareninri	nareme	nabonge	naoti
	67	68	69	70	71	72

	Ruim.	Ledig.	Glad.	Scherp.	Nat.	Voorh gaa
Tonsea.	dengka; tengkar	raijsiapa	erc'eh; emas	tarem	pi'ipi	dumanh
Klabat-atas.	rakrak	id.	erej	tewel; tarem	pipi	id.
Likupang.	denka-ta'atar	raijsitauna	emas	tewel	pi'ipi	id.
Aris.	lenkah	reijsiapa	erc	tarem	wahu	limeng
Negrij baru.	lengka	reijkansiapa	id.	id.	id.	lumeng
Klabat-bawa	lenka	rurag	erre	tewel	id.	limeng
Toudano.	telang	raijsisapa	erej	tarem	pipih	lumang
Rembokeng.	tlang	id.	nere	tewel	pi'ipij	id.
Kakas.	id.	pessel	nera	id.	id.	lumanh
Langowan.	tenkar	ratjawana	lenas	tebel	rames	lumako
Saroinsong.	lenka	reijsiapa	ere	tewel	wahu	limang
Toumohon.	lengka	id.	id.	id.	id.	lumanh
Kakaskas-seng.	rarak	ruragan	id.	id.	id.	id.
Tounbaririj.	rakrak	reijkasiapa	id.	id.	id.	lumalo
Sonder.	tengkar	raitjawana	id.	telew	rames	lumang
Romohon.	tenkar	tankelas; ratjawanatauna	keos	tebel; tarem	rames; runut	id.
Tounbassian	tengkar	ratjawana; lulu	id.	tarem	rames	langko
Tousawang.	lagaij	kosong	beroj	tubel	dames	lumeot
Tounpasso.	tinkar	raitjawana-sapa-sapa	keos	tebel	rames	luman
Kawangkoan	tengkar; tlang	raitjawana	id.	tarem	runut	ilangk
Ponosakan.	mola'a	dea-kosuang	mohondo	motahom	notimpis	tumalo
Passang.	malawa	kahonko-honku	malunak	mahoro	mahitak	simabi
Ratahan.	malauwa	kahongko	maluno	mahorou	mahetak	sumam
Bantik.	marama	tia-sioho	maebehe	mahodo	maheta	bunim nonge
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	mararauw	mataruahak	malenno	mahoro	mananta mamara	simahe
Tagulandang	id.	tai-nohono	mareno	id.	—	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	matanuahak	marenno	maroro	—	id.
Holontalo & Limbotto.	molawato; huahuango	diatapulio	modipulato	molalito	mobata	lumeh
Bolango & Attingola.	morawato	diasapu	moriondugu	moranij	mobisa	moila
Parigi.	malawa	naboah	naloreh	natadja	magegej	nariah
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	
Bolang-mongondo.	kolaokolawa	diakobonu	modari-morano	maranij	napi'it	sinari naeta
Bolang-itang	dogumo	diakosoango	mohinago	molanito	bosa	id.
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	id.	diakotuango	id.	moranito	mabata	
Palos.	nakura	redontotoria	arano.	notada	basa	
	73	74	75	76	77	

	Effen.	Stomp.	Dun.	Hoog.	Groot.	Verstandig
. . .	patar	rimper	nipis	rakek	sla'a	tiro'o
. . .	id.	sompal	kokij	id.	sela	tiro
. . .	id.	upet	nipis	id.	id.	talous-pandej
. . .	id.	saumpul	repi	id.	id.	tiro-karengan
. . .	id.	id.	nipis	id.	id.	pandej-karengan
. . .	id.	id.	apis	id.	wangko	tiro-meijakar
. . .	id.	sumpul	nipis	id.	id.	pandej
. . .	lopa'ana	upet	id.	id.	id.	id.
. . .	patar	sumpul	id.	rantaij	id.	mailek-muluilit
. . .	id.	luapang	nimpis	lambot	id.	pandej
. . .	id.	upet	nipis	rakek	selah	pandej-leos
. . .	id.	id.	id.	id.	sela	matautau
. . .	id.	id.	pinatongew	id.	tuana	makasilig
. . .	id.	sumpul	nipis	id.	sla	pandej-tiro
. . .	lopa'ana	umpet	nimpis	rangka	wangko; wangker	pandej-e-pandej
. . .	lopa	sumpul; umpet	impis	id.	wangko	pandej
. . .	id.	sumpul	id.	id.	id.	pandej; tereindem
. . .	moloba	nupel	nipis	matatang	bako	kawandejan
. . .	lopana	umpet	impis	rangka	wangko	nimandepandej
. . .	id.	sumpul	id.	id.	id.	kipu
. . .	lowakija	—	tutu	molantung	mosola	mopandon
. . .	kahemak	—	ruru	marage	lowen	pandej-tahlous
. . .	kalemaknje	—	rurune	marange	id.	pandej-taholus
. . .	datchene	—	manipoi	marankassa	rahmo	pandej-tetumanij
. . .	marewa	momomo	manipi	marange	labo	pande
. . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . .	saparesse	id.	id.	masana	id.	id.
. . .	papadu	mohulango	molipa	molangato	uda'a	motota; maila ba-totalio
. . .	mosengka	moronge	manipisi	motawa	masorangew	urang-motau
. . .	narano	nakulu	manipi	narate	mabose	mapande
. . .	—	—	—	—	—	—
. . .	opania	dimoranit	monipisdoman	molantuo	moloben	mopandoi
. . .	morata	mahongoko	monipiso	mosiangato	molokaro	mopani
. . .	id.	id.	id.	mossangato	id.	id.
. . .	id.	malongolo	monipito	morangato	modoka	id.
. . .	—	nakuru	nairipi	nolonga	nambaso	nopanie
	79	80	81	82	83	84

	Arm.	Bederven.	Bitter.	Blind.	Zwart.	Roo
Tonsea.	lengeij ; rawis	minalewo	pait	wuta : pereng	rirem	rundang
Klabat-atas.	lengeij	id.	id.	pereng	ririm	id.
Likupang.	id.	id.	id.	wuta	rirem	id.
Aris.	id.	id.	id.	rahara	rendem	id.
Negrij baru.	id.	id.	id.	wuta	rirem	rangdan
Klabat-bawa	id.	id.	id.	id.	demdem	id.
Toudano.	id.	malewo	id.	pereng	nitem	mea
Rembokeng.	id.	lewo	id.	wuta	id.	raindan
Kakas.	id,	mihalewo	id.	pereng	buling	meha
Langowan.	id.	minalewo	pentu	wola	wuling	raidang
Saroinsong.	id.	id.	pait	letok	rendem	rangda
Toumohon.	id.	lewo	naperu	pereng	id.	id.
Kakaskas-seng.	raijkan-sika' ara'an	nagijomo	pait	letok	id.	id.
Tounbararij.	lengeij	lewomo	id.	rara	id.	id.
Sonder.	id.	wuruk; lewo	pentu	wola	wuring	raindan
Romohon.	id.	maloijlok	pento	wolla	id.	id.
Toumbassian.	id.	raij	pentu	id.	id.	id.
Tousawang.	longon	behatapijan	petu	butam	buling	meha
Tounpasso.	lengeij	wangkur	pentu	wola	wuling	raindan
Kawangkoan	id.	tjawangkur	pintu	id.	wuring	id.
Ponosakan.	longon	nosi'u	mopait	bileng	mohondi	mopu
Passang.	lunge	taletalete	mapahi	wuta	maitem	mahan
Ratahan.	lungei	nalalaij	id.	id.	maitum	id.
Bantik.	taurebo	nabodito	mapudu	buta	id.	maher
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	kasijang	nasuwe	mapaë	id.	maitung	mahan
Tagulandang	misikinang	sinawuru	id.	id.	id.	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	kasijang; ijatala	nasuwe	mapaij	id.	maitun	maren
Holontalo & Limbotto.	mosikina	mailoleto	mopa'ato	pito'o	moitamo	molah
Bolango & Attingola.	moskina	lunojato	mopaito	piso'o	maitamo	mopu
Parigi.	kasijasi	madja'a	mapai	naburo	mawuri	mama
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	
Bolang-mongondo.	maskini	nogura'at	mopakot	bilog	mohondi	mopu
Bolang-itang	momiskingo	lunojato	mopeito	lolingo	moitengi	mope
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	moitomu	id.
Buol.	miskino	noleto	mopaito	pitoko	id.	mela
Palos.	nakasijasi	nabinasa	—	—	—	
	85	86	87	88	89	

	Blaauw.	Groen.	Geel.	Moedig.	Dom.	Duur.
. . . .	wiru	pamata'an ; disouw	riri	wuaja	dingango	ente
. . . .	tina	biru	id.	id.	longon	daker-teles
. . . .	id.	mata	id.	id.	id.	mahal
. . . .	mata	id.	id.	id.	id.	si'esel
. . . .	mata'a	mata'a	id.	woaja	id.	mahal
. . . .	biru	ririmata	id.	wuaja	lombuw	teles
. . . .	lisouw	buwu ; kina-mata	kunir	id.	lutu ; lengeij	teleswangko
. . . .	wiru	lisouw	id.	id.	longon	mahal
. . . .	demeinde-mouw	id.	id.	id.	lutu	wangkowe-hana
. . . .	oleij	oleij-rowar	kuni	id.	longon	kelim
. . . .	mata	pemata an	riri	id.	id.	mahal
. . . .	wiru	mata	id.	id.	id.	rehen
. . . .	timima	id.	id.	id.	id.	tahalous-oitu
. . . .	mata	pemata'an	id.	id.	id.	lous-unteles
. . . .	oleij-matua	oleij-rowar	kuni	id.	id.	kliweanna
. . . .	oleij	oleij-mata	id.	id.	id.	mahal; leng ka
. . . .	id.	mata	id.	id.	woleh	kelim
. . . .	mobulouw	id.	kero	buaja	lengeij	mahal
. . . .	oleij	oleij-mata	kuni	wuaja	longon	kellij-we'ena
. . . .	id.	oleij	id.	id.	lengeij	kliwe'ena
. . .	molunaw	mowiru	morea	mohohi	paluwa	mahal
. . .	malunaw	mawula	meri	wahani	lingo'os	rakelos
. . .	malunau	malunau	mariri	wahaneij	lingo	rakel
. . .	bidu	madidihi	kundidi	bahani	bongon	—
. . .	biru	ido	maridihik	bahane	longo	maregadeg
. . .	id.	id.	maridik	id.	id.	id.
. . .	id.	kinarea	mariríre	barane	id.	mahafega
L. .	jahuente	uidu	ulalahu	buheli	bata'o ; mohuludo	mahale
A. .	mo'ente	muidu	modahagu	bugane	bataot	id.
. . .	magawu	makudara	makuni	nabia	nadojo	nasuli
. . .	—	—	—	—	—	—
. . .	idjo	idju	modarag	bojani	diamotao-mosingok	momahaldo-man
. . .	mokokoisu	morunno	modahagu	mahugi	molongo	momahal
. . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . .	mokokoitu	moidu	moraragu	mobugoni	motulongo	id.
. . .	—	—	—	—	—	—
	91	92	93	94	95	96

	Laf.	Ligt.	Zoet.	Slecht.	Nacht.	Oud
Tonsea.	tewang	tepuw	tari'is	lewo	timangkol	tua
Klabat-atas.	id.	terusmanaij	id.	ld.	dantoij	ririan
Likupang.	id.	gampung	id.	id.	dantoij-ronaij	tua
Aris.	id.	enabuman	id.	id.	ronaj	tua; lo
Negrij baru	id.	gampang	id.	id.	timangkol	tua
Klabat-bawa.	id.	ka'ana'an	id.	id.	lantooj	id.
Toudano.	ina'an	mangileluasan	nenis	id.	potaij	id.
Rembokeng.	tewang	gampang	tombal	id.	ronaij	id.
Kakas.	id.	mangi-ena'an	pehe	id.	raij-sisapa	matua
Langowan.	kurangan	makaila	tombal	id.	makeda	id.
Saroinsong.	tewang	gampang	id.	id.	ronaij	tua
Toumohon.	id.	ripuw	id.	id.	id.	id
Kakaskas-seng.	id.	sooja	id.	id.	timangkol	toulok
Tounbarirj.	id.	id.	id.	id.	id.	tua
Sonder.	nawar	ena	id.	id.	ronaij	matua
Romohon.	tewang	id.	id.	id.	metangkol	id.
Toumbassian.	id.	porak	tombal; tape'e	id.	id.	id.
Tousawang.	id.	gapang	eme	tapia	mimbolas	matua
Tounpasso,	id.	porak	tombal	lewo	metangkol	matua
Kawankoan.	tenang	ena	id.	id.	id.	id.
Ponosakan.	hontosan	moluwas	motami	moha'at	mongibolas	guhan
Passang.	tuwan	mapiho	mamis	lalahi	tintalang	hure
Ratahan.	tuwal	mahan	id.	lalaja	id.	gure; gura
Bantik.	ohoso	maruasa	mamioi	darai	rantoij	magua
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	malele	—	matehi	daraih	tintarang	magua
Tagulandang	id.	maehong	id.	daraki	id.	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	mariha	marenge	raki	id.	id.
Holontalo & Limbotto.	ma'abongo	gambangij	molingo	moleto	lalala	tutun
Bolango & Attingola.	motabang	gambang	mohingo	moiato	insinsi	lobug
Parigi.	matawa; natawo'o	namura	namami	nadja'a	nopulo'ah	matu
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	
Bolang-mongondo.	matabang	gampangij	moramimit	moha'at	[onu malo diako'onu-	guha
Bolang-itang	motabongo	mugambango	mohingo	mojato	lolalolao	otage
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	guha
Buol.	motobongo	id.	momito	moleto	laolao	tnete
Palos.	—	—	—	—	—	
	97	98	99	100	101	

	Meer. bijw.	Ver.	Veel.	Weinig.	Staan.	Loopen.
. . . .	dimankoij	rouw	daker	tojo	romondor	kumelang
. . . .	talouso	id.	id.	tojo-uman	id.	id.
. . . .	limenko	rouw; wakat	id.	tojo	id.	id.
. . . .	sondeijna	rouw	laker	id.	rumondor	lumampang
. . . .	talouso	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	tahabous	id.	id.	koki	rumendaij	limampang
. . . .	laker	douw	id.	oki	rumandaij	kumelang
. . . .	lembe	id.	id.	tojo	tumo'or	id.
. . . .	kimata	rouw	id.	oki	tumo'oto'or	id.
. . . .	talaus	pankat	kelij	tojo	tumod	maja
. . . .	meijkalan-[koij	rouw	laker	id.	rumendaij	lumampang
. . . .	tera'an	id.	id.	id.	id.	limampang
. . . .	simondeij	id.	id.	id.	id.	lumampang
. . . .	lembo	id.	id.	id.	rumondor	id.
. . . .	talous	tajang	kelij	pira	tumo'or	mawaija
. . . .	lambeij	id.; pankat	id.	pira; tojo	tumulung	maja
. . . .	laukoij; lam-[bej	tajang	id.	pira	tumod	id.
. . . .	lambej	dekan	tado'o	kidike-moho	id.	malapang
. . . .	aitjalangkoij	tajang	kelij	tojo	id.	mabaja
. . . .	lambejna	id.	kli	pira	tumo'or	maja
. . . .	noiliju	nojaju	mowahon	sokoju	tinimindo	mineja
. . . .	kimure	marauw	rakel	katjok	minto	tumpang
. . . .	nakure	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	rimembok	madauw	dakere	kodio	tangade	rumampang
. . . .	napariu	marauw	lawo	kadio	darisi	rumareng
. . . .	id.	id.	mauri	kadodo; singoro	id.	id.
. . . .	id.	id.	nambo	kadodo	dumarisi	id.
& L. .	[lo'otapulio mailaba; pi-	molamingo	dada'ata	ngope'e	tihutihuto	lao-lao
& A. .	mailaba	mohaju	mohuwo	so'oito	otigitigi	morora
. . . .	nelabi	makawao	nadea	sakodi	neogo	molumako
. . . .	—	—	—	—	—	—
. . . .	noiruwon	mojaju	mobahong	meakag	kosindo	maijadon
. . . .	nailebe	mohango	mohuwo	sosoiti	tumiguho	molako
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	nailobo	mobango	morawungo	to'odidi	tumigulo	mololako
. . . .	—	—	—	—	—	—
	103	104	105	106	107	108

	Komen.	Eten.	Drinken.	Opstaan.	Leven.	Spreke
Tonsea.	maij	kuman	melep	tumo'or	matouw-touw	tumaren
Klabat-atas.	id.	id.	id.	id.	id.	tarendem
Likupang.	id.	id.	id.	id.	tumouw	tumaren
Aris.	meij	id.	id.	id.	id.	numuwu
Negrij baru.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Klabat-bawa.	nimeij	id.	id.	id.	id.	id.
Toudano.	maij	kuma'an	kumo'o	id.	id.	lumila
Rembokeng.	id.	id.	numo'onot	to'oren	id.	nuwu
Kakas.	id.	id.	numonot	tumo'or	id.	lumila
Langowan	id.	kuman	melep	tumod	id.	numuwu
Saroinsong.	nimeij	id.	id.	tumo'or	id.	id.
Toumohon.	meij	id.	id.	mawongke	tumoutouw	nuwu
Kakaskas-seng.	id.	id.	id.	id.	tunouw	numuwu
Tounbaririj.	maij	kuma'an	id.	tumo'or	id.	id.
Sonder.	id.	kuman	id.	id.	menoinou	nuwu
Romohon.	id.	id.	id.	tumod	tumouw	rumoma
Tounbassian.	id.	id.	id.	id.	id.	nuwu
Tousawang.	mahi	id.	luku	id.	id.	numu
Tounpasso.	maij	id.	melep	id.	matotouw	numuwu
Kawangkoan	mahi	id.	id.	mapolo	tumouw	rumoma
Ponosakan.	noiangon	monga'an	ponginum	nowangun	nowija	mototul
Passang.	mahama	kuman	manginum	muwangun	muwija	maunting
Ratahan.	magama	kuman	*id.	id.	id.	mahuntin
Bantik.	sao	id.	manginung	bangong	biaha	nabahega
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	diminta	kumang	id.	mubangun	matihi	mabisara
Tagulandang	himao	id.	id.	id.	bijahi	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	dimenta	id.	id.	id.	matiki	id.
Holontalo & Limbotto.	molao-maij	monga	mongilu	mobongu	[loh tumutumu-	moloi'a & L.
Bolango & Attingola.	lolao-maij	id.	monginu	mobangu	lai-lahidu	moloio & A.
Parigi.	narata	mangoni	manginu	mebangu	natuwu	nopeulu
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—
Bolang-mongondo	maijagi	monga'an	monginum	[dog kosindog-sin	kobiabiag	mojosing
Bolang-itang	nongomaij	monga	monginumo	mobongu	sumusumulo	mogupe
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	nongoagi	mongano	id.	nobongu	tumutumulo	mogupe
Palos.	—	—	—	—	—	—
	109	110	111	112	113	114

	Weenen.	Vreezen.	Vliegen.	Kraaijen.	Baren.	Zweven.
. . . .	mame	mainde	tumelew	kumuku	manak	malempar-lempar; marararap
. . . .	mahame	id.	id.	kumukuk	sumuru	kasendu
. . . .	mame	id.	id.	id.	id.	masendo-sendo
. . . .	mahame	id.	tumewel	monibal	mahoki	sumendo
. . . .	id.	id.	id.	kimukuk	id.	matewetewel
. . . .	id.	id.	id.	kumukuk	baminalawir	limempar
. . . .	ma'ame	id.	tumelew	makukuk	ma'anak	masa'asa'ar
. . . .	mahame	id.	matelew	kumukuk	maka'anak	memipimipit
. . . .	id.	id.	lumempar	id.	kinatouan	[lempar malempar-
. . . .	ma'ame	id.	tumileb	id	maka'anak	mateleb
. . . .	mahame	id.	tumewel	id.	mahoki	mahapajar
. . . .	id.	id.	id.	mahakukuk	id.	[jar mahapa'apa-
. . . .	id.	id.	id.	kumukok	nahoki	mahasendo
. . . .	id.	id.	id.	kumukuk	mahoki; mahanak	[wel mahatewete-
. . . .	ma'ame	id.	id.	makukuk	ma'anak	lumempar
. . . .	id.	id.	tumeleb	kumukuk	maka'anak	mapajapajar
. . . .	id.	inde	id.	id.	id.	masajab
. . . .	kumae	matalo	lumepad	kumoho	makahedong	malepad
. . . .	ma'ame	mainde	tumeleb	kumukuk	maka'anak	sasajab
. . . .	id.	id.	tumelen	id.	id.	molamparlampar
. . . .	minijar	noha'am	lumajuw	mokokouw	nonogarij	tinimimpir
. . . .	tumangis	mataku	tumulak	kumuku	maganak	umulanlan
. . . .	id.	id.	id.	kumukuk	manganak	lumulalula
. . . .	kumeha	id.	timara	kimuku	nahu'anak	timara'a
. . . .	sumangi	id.	tumella	kumuku	mahana	umomang
. . . .	id.	id.	tumilaw	id.	id.	id.
. . . .	id.	id.	tumella	id.	id.	id.
& L. . .	homojongo	mo'ohe	lumajuhu	mokukuju'u	motutu	lumajuhu
& A. . .	sumangi	mohina	id.	motuntuturu'u	nosusu	id.
. . . .	natumangi	naeka	neworo	natuturu'u	no'ana	lutu
. . . .	—	—	—	—	—	—
. . . .	mogogeawe	mo'ondoh	lumajug	nokukudu	nonangadi	lumajug
. . . .	sumangito	mo'onuto	mongaju	motuntohu	mosusu	mogileagu
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	tumangita	mougo	ijomaju	motuntulu	mong'anak	mogijajagu
. . . .	—	—	—	—	—	—
	115	116	117	118	119	120

	Liggen.	Snijden.	Zaaijen.	Planten.	Spelen.	Zuigen.	
Tonsea.	kumulo	ketoren	sumamboij	tumanem	maleong	tumambak	T.
Klabat-atas.	dumo'odo'or	kumetor	id.	mananem	malelong	manabak	K.
Likupang.	kumolo	pontolen; wantin	id.	tumanem	maleleong	tumambak	L.
Aris.	id.	kumetor	kumeror; murwur	id.	mahalelejong	rumanij	A.
Negrij baru.	kimolo	ketoren	sumamboij	timanem	malelejong	mahahanij	N.
Klabat-bawa.	malo'orlo'or	winira	kumeror	tumanem	mahaleloong	rumanij	K.
Toudano.	malongolon-golo	ketoren	masimboij	metanem	ma'ajang	metatambi	T.
Rembokeng.	itekel	kumtor	id.	tumanem	maleleong	lumeong	R.
Kakas.	nimulir	ketoran	sumimboij	id.	maleoleong	maleleong	K.
Langowan.	tumekel	po'oken	marut	museb	mabera	mangaran	L.
Saroinsong.	kumolo	wanto'en	mengeror	tumanem	mahaleleong	maharani	S.
Toumohon.	kimolo	ketoren	id.	mahatanem	id.	id.	T.
Kakaskas-seng.	kimana	id.	mahasamboij	matanem	maleleong	matu'ur	K.
Tounbarirj.	nimose	id.	kumeror	tumanem	mahaleleong	rumani	T.
Sonder.	me'ekel	po'owen	makelor	mausew	maura	manani	S.
Romohon.	mekel	pokolen	kumelod	museb	mewera	numani	R.
Tounbassian.	mawekel	id.	mataruk	mauseb	mabera	manani	T.
Tousawang.	melelet	porogen	mapepes	mamajuw	matean	menunu	T.
Tounpasso.	makawekel	mo'ok	maparut	mauseb	mawerawera	mangaran	T.
Kawangkoan	mekel	po'owen	iparut	ijusew	mewera	numani	K.
Ponosakan.	nolakun	tiwas	posawur	mobula	mahohiso	mololiwa	P.
Passang.	makintatulis	poto'an	sawur	musuan	munanajang	munajang	P.
Ratahan.	mukintalulir	tuwangen	manawor	id.	id.	id.	R.
Bantik.	bimoka; ta-basing	kato'an; poto'an	pata-heda	sinuang	manaijang	madandi	B.
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	dumeroka	mamotok	manawuhu	musuang	menalang	masambok	S.
Tagulandang	id.	id.	id.	id.	id.	id.	T.
Talaur (de Talaur-eil.)	id.	mamoto	mangaesch	id.	id.	mobondor	T.
Horontalo & Limbotto.	balato	olotolo	momulajadu	pomulolo	moitohu	molohidu	H. &
Bolango & Attingola.	nosa'ito	mohoto	momuhajadu	napomura	mohogija	moregidu	B. &
Parigi.	nokagole	nipua	simpotare	motuda	nomore	modade	P.
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—	T.
Bolang-mongondo	nosijug	sinibat	pinogura'at	pomula'an	mogogitog	mogogito	B.
Bolang-itang	rumukuto	pontorung	mosawuru	momula	mogisogu	mogisogu	B.
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	K.
Buol.	motimunato	monibito	momuka'adu	momulo	mokadong	momoja	B.
Palos.	—	—	—	—	—	—	P.
	121	122	123	124	125	126	

		Aanzetten.	Onderhouden.	Zitten.	Brengen.	Opheffen.	Antwoorden.
T.	. . . .	isijasa	riningat	mempo	ewan	angkaten	sumawat
K.	. . . .	kabasar	paringateng	id.	mawa	mangkato	mingkot
L.	. . . .	ipahate'es	ringaten	id.	mewa	angkaten	sumawat
A.	. . . .	pahate'es	tamuen	rumumer	mahalu	menet	minkot
N.	. . . .	pasijasa'an	patamuan	id.	minahali	wenceten	mingkot
K.	. . . .	dumupuw	tumamu	id.	olin	winenet	id.
T.	. . . .	sensanen	pelamboten	rumumber	ma'ali	angkaten	id.
R.	. . . .	tume'es	piaran	rumumun	mahali	mangkat	id.
K.	. . . .	tutu'un	tanum	id.	id.	ijatas	id.
L.	. . . .	lese'en	jaga'an	lumukut	ma'ali	angkajen	sumowat
S.	. . . .	ite'es	tamun	rumumer	pahali'en	menet	mingkot
T.	. . . .	sijasa	id.	id.	mema'ali	memenet	memingkot
K.	. . . .	pate'es	patamuen	id.	mahali	mawenet	mawingkot
T.	. . . .	ipahate'es	tamuen	id.	memahali	memenet	mingkot
S.	. . . .	lese'en	tamun	lumukut	ma'ali	ma'angkaij	sumowat
R.	. . . .	id.	paëmoëma'an	id.	id.	mankaj	id.
T.	. . . .	leseh	teiran	id.	id.	ma'angkaij	masawat
T.	. . . .	lese'en	pomiagen	lumukut	papeangen	beatangem	mikot
T.	. . . .	id.	teiran	lumukut	makawali	ankajenem	sumowat
K.	. . . .	id.	tamun	id.	mali	ijangkaij	id.
P.	. . . .	soso'an	momija	limitu	dorcja	moninsak	monuwa
P.	. . . .	sijasan	wija'en	mempo	machom	mamua	mauntingi
R.	. . . .	soson	id.	id.	mangehom	id.	sumingkop
B.	. . . .	padasen	bija'en	humonpong	nauingan	sintaen	maningdouw
S.	. . . .	manihassa	nupaduri	majang	mumbawa	sipoa	sumimbang
T.	. . . .	id.	id.	maijang	mubawa	mahengke	id.
T.	. . . .	id.	id.	majang	muba	sapua	id.
H. & L.	. .	sijasalo	bijahulo	hulo'o	dclolo	huwata	motuahu
B. & A.	. .	sijasa	bijagu	tu'o	nogidima	buata	motubagu
P.	. . . .	masijampu	djagoi	pakabusu	keni	onggotaka	nesono
T.	. . . .	—	—	—	—	—	—
B.	. . . .	sijasa'an	binjag	rumitu	dija'an	oju'on	sinumuwag
B.	. . . .	paksa	—	lumitu	modigu	titako	motubagu
K.	. . . .	id.	—	id.	id.	id.	id.
B.	. . . .	paksano	—	mupolitu	modola	ingalo	motuagu
P.	. . . .	—	—	—	—	—	—
		127	128	129	130	131	132

	Vergelden.	Verwerpen	Helpen.	Hooren.	Rooven.	Gevoelen	
Tousea.	palusen	idombo	sawangan	timadinga	kuma'at	pendamen; mean	T.
Klabat-atas.	sumuwen	id.	sumawang	tumadinga	manga'at	mean	K.
Likupang.	id.	id.	id.	id.	kumahat	id.	L.
Aris.	id.	itijah	id.	tumalingan	id.	id.	A.
Negrij baru.	id.	neijtijah	simawang	tumalinga	id.	minean	N.
Klabat-bawa	id.	itijah	sumawang	timalinga	id.	peanan	K.
Toudano.	walasen	iteah	sawangan	luminga	id.	id.	T.
Rembokeng.	id.	tumiah	sumawang	id.	id.	mean	R.
Kakas.	sukuten	itijah	id.	id.	mangahat	peanan	K.
Langowan.	sumuli	tumijah	tumawang	malinga	mangadet	epeau	L.
Saroinsong.	ma'er	itijah	sumawang	tumalinga	mengahat	memendam	S.
Toumohon.	mema'er	metumijah	mesumawang	metumalinga	mekumakat	meme'an	T.
Kakaskas-seng.	masuwen	matijah	masawang	matalinga	kimahat	mapean	K.
Tounbarirj.	suwenen	itijah	tulungen	tumalinga	kumahat	memean	T.
Sonder.	masuli	matijah	masembang	malinja	mangandet	mapendam	S.
Romohon.	sumuli	tumijah	tumawang	id.	mandet	mendam; mepe	R.
Tounbassian.	masuli	masijah	matawang	malinja; mapa'an	ma'andet	mendam	T.
Tousawang.	sumulun	betija'am	mowoo	tumata'an	beadetem	kelamen	T.
Tounpasso.	sumuli	tumijah	tumawang	malinja	mangandet	makapendam	T.
Kawangkoan	id.	itijah	tawongan	palingan	mandet	mendam	K.
Ponosakan.	monuli	monapil	motulung	mokorongo	mongaho	momodam	P.
Passang.	mamuwan	mundumu	sumawang	rumaringi	mangahu	kapundamen	P.
Ratahan.	id.	mundume	mulaliwu	id.	id.	mamundam	R.
Bantik.	manusada	romo	manabang	madadengehi	mangohon	kanamen	B.
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	mamarisi	mendeme	maturung	dumaringi	mamarapo	monemang	S.
Tagulandang	id.	id.	id.	id.	mangada	tumenang	T.
Talaur (de Talaur eil.)	id.	id.	matulung	id.	mamararo	momenang	T.
Hôlontalo & Limbotto.	tulialo	tapilolo	tulungij	modungohu	mohehua	rasa'alo	H. &
Bolango & Attingola.	mosurija	rumbuma	id.	id.	mohegagu	id.	B. &
Parigi.	nesawa	mawusaka	pengawa	netalinga	nerampaki	nalompe	P.
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—	T.
Bolang-mongondo.	sinurian	rumbumako	podai	kinodungo-[gan	inogou	kinoponda-[man	B.
Bolang-itang	mosuli	tapela	dugupe	dungegi	higogu	nokopunom	B.
Kaidipang.	id.	id.	id.	id.	id.	id.	K.
Buol.	motuli	tapilang	id.	id.	guguang	nokonamita	B.
Palos.	—	—	—	—	—	—	P.
	133	134	135	136	137	138	

	Zetten.	Moeten.	Allen.	Met.	Zeer bijw.	Of.
T. . . .	iwehe	karengan	unbaja	karija	tahadidi; rendem	ka'apa
K. . . .	weij	butu'ului'itu	ramipin	wosera	wutir	id.
L. . . .	ituwas; iwehe	toro	umpiri	karija	tahalous	id.
A. . . .	iwehe	karengan	peleng	wo	re'ekos	id.
N. . . .	neijwehe	ulit	id.	mawalij-walij	ulit	wo'o
K. . . .	id.	karengan	pelepeleng	wo	limous	ka'apa
T. . . .	iwe'e	ulit	baja	ampit	kasa	id.
R. . . .	iwehe	karengan	waja	jawo	hulit	id.
K. . . .	mehe	id.	baja-imbaja	ka'ampit	talous	id.
L. . . .	mumper	id.	waja	karapi	repet	id.
S. . . .	mehe	id.	peleng	karija	tahalous; karengan	id.
T. . . .	memehe	id.	id.	id.	tahalous	id.
K. . . .	mahawehe	uljt	pelengni'itu	wosi	bakai	id.
T. . . .	iwehe	karengan	peleng	kai	tahalous	id.
S. . . .	mawe'e	id.	waja	karapi	id.	id.
R. . . .	id.	id.	id.	id.	talos	id.
T. . . .	id.	toro	id.	id.	keketjan	id.
T. . . .	ipa'am	patitingen	pahassa	boai	takerem	suma
T. . . .	iwe'e	karengan	waja	karapi	keli	ka'apa
K. . . .	iwekar	id.	id.	angkarapi	paso	id.
P. . . .	mona'u	pinomeja'an	kominsan	mongo	noralilali	kama
P. . . .	rupa	tungar	pakasa'an	saran	tahalus	ore
R. . . .	mundupa	kahangan	pakasan	id.	tahalos	id.
B. . . .	poso'o	ingene	manjaene	sedanu'ene	tumanit	manga
S. . . .	taho	harosij	kaurie	sareta	—	aru
T. . . .	peloh	id.	karawo	id.	—	id.
T. . . .	id.	harusij	id.	id.	—	arouw
I. & L. .	dutumao	—	ma'a-ami	ho'odungohu	mailaba	mango
& A. .	banata	—	poinsadudu	no'odungohu	mainaba	bari
. . . .	radika	momala	sumawerawera	nasingam	marimbuku	mosolapa
. . . .	—	—	—	—	—	—
. . . .	tagumoko	haros	komi-komi-u tou	kinodimgo-dan	modaridun	tau
. . . .	butangako	haruso	sohuo	nosolamo	nailebe	agumongo
. . . .	id.	id.	id.	id.	id.	id.
. . . .	tagnanako	id.	tantanio	naelamoko	nailebeluno	kamaolo
. . . .	—	—	—	—	—	—
	139	140	141	142	143	144

	Misschien.	Indien.	Maar.	Hoe.	Tusschen.	Straks.
Tonsea.	wo'otu'u	satoro	ta'an	kumuia	paleten	kawaiten
Klabat-atas.	maindesera	id.	id.	kura	paslaten	id.
Likupang.	wo'o	id.	id.	id.	paselaten	id.
Aris.	wotentuka' apa	sawo	id.	sakura	paslaten	tarekan
Negrij baru	maindej	saitu	id.	kumura	nuner	id.
Klabat-bawa	wo'otentu	sawo	id.	id.	nimakauner	tareka'an
Toudano.	waja'anouw	id.	id.	id.	nuner	tarekan
Rembokeng.	wona	sa	id.	id.	paheleten	id.
Kakas.	id.	satanuantoro	id.	id.	pinapuser	id.
Langowan.	id.	sa	id.	keleinsa	anuned	tarepe
Saroinsong.	wo'o	sawo	id.	kura	paselatan	tarekan
Toumohon.	wo'oka'apa	ande-ande	id.	id.	uner	id.
Kakaskas-[seng.	wo'otentu	sawotoro	id.	kuraitu	paselaten	id.
Tounbaririj.	reiwangkal	sa'a	id.	kura	kauneran	id.
Sonder.	wona	sa	id.	tauwisa	anuner	tarepe
Romohon.	id.	id.	id.	kelembisa	anuned; ampa'abun	id.
Tounbassian.	id.	id.	id.	id.	anuned	id.
Tousawang.	saneoho	id.	samata	id.	atutud	talewe
Toupasso.	wona	id.	ta'an	id.	anuned	tarepe
Kawangkoan	id.	satanu	id.	tambisa	anuner	id.
Ponosakan.	kiama	kosukul	donka	naonda	siharija	sokojumae
Passang.	upai	ara	tan	makura	pusulaen	hairin
Ratahan.	pai	id.	id.	makura-kura	sula	gahirin
Bantik.	adabo	bobodane	dabongi	kakuda	susara'a	pangatamu
Sangij ('t eiland Groot Sangij).	puari	minsang	tapi	kerapa	antara	untehang
Tagulandang	mainsang	id.	id.	kereapa	suwela'a	id.
Talaur (de Talaur-eil.)	puari	id.	pia	id.	tororone	id.
Holontalo & Limbotto.	—	wonu	wonu-o'odito	wololo	tolotio	dengope'emao
Bolango & Attingola.	—	wagu	wonu-guaditu	adunda	oworotia	modusae
Parigi.	baramamala	ane	norapa	ewenu	olona	nadjoli
Tohian (de Tohian-eil.)	—	—	—	—	—	—
Bolang-mon-[gondo.	dega	dega	dega	naonda	kosigadia	mopanga
Bolang-itang	potala	mongo	beih	kuroni	olotia	kaetopa
Kaidipang.	potalo	id.	id.	id.	id.	id.
Buol.	kamano	kama	—	dudolo	olotio	kodotopo
Palos.	—	—	—	—	—	—
	145	146	147	148	149	150

BERIGTEN.

Oudheden ter westkust van Sumatra. — Oostwaarts van Sintoe, voorbij de marktplaats van Lima-kaoem (in Tanah- datar, Padangsche bovenlanden), komt men aan eene plaats, Koeboer-radja genaamd, alwaar eene vierkante plek van 25 ned. ellen breed en 100 lang wordt gevonden, die oost en west langs den weg strekt en met eenen muur van opgestapelde rolsteenen, ter hoogte van eene el, omgeven is. Aan de noordzijde, langs het riviertje Lente-batoe, vindt men verscheiden groote steenen liggen, waarvan de drie voornaamste „steenen van boven de zon" worden genoemd.

Op den eenen staat een onduidelijk snijwerk; op eenen anderen een onduidelijk opschrift, dat veel overeenkomst met oude javaansche karakters heeft; op den derden ziet men weder eenig snijwerk. De steenen zijn trachiet.

Aan de oostzijde staat een oude katapan-boom en aan de westzijde zijn eenige graven, waaronder een van eenen koning, waarnaar deze plek wordt genoemd koeboer-radja (begraafplaats van den koning). Op den steen in den noordwestelijken hoek staan weder verscheidene regels oud-javaansche letters.

Op dit plein hielden de grooten van Lima-kaoem zitting over de zaken van het land en de bevolking. De oud-javaansche letters, die op eenige steenen te Pager-roejong gevonden worden (zie bl. XV der Berigten in het derde deel van dit tijdschrift), doen blijken, dat de javanen gezag in het rijk van Menang-kabau moeten gehad hebben, om deze steenen daar te

kunnen doen oprigten. Dit blijkt ook uit de overleveringen der maleijers, die melden, dat, in de 13e eeuw, zekere vorst Perboe-djojo-bodjo van het landschap Kediri op Java, met zekeren ratoe Pegadangan in Menangkabau gekomen en te Padang gestorven is.

(Het vorenstaande verhaal, uit aanteekeningen van den heer E. Francis, bevestigt de onderstelling van den heer Friederich, nopens het heerschen van javanen in Menangkabau, door hem geopperd in zijn stuk Over het schrift der maleijers, in het tweede deel van dit tijdschrift, bl. 471).

PL. I.

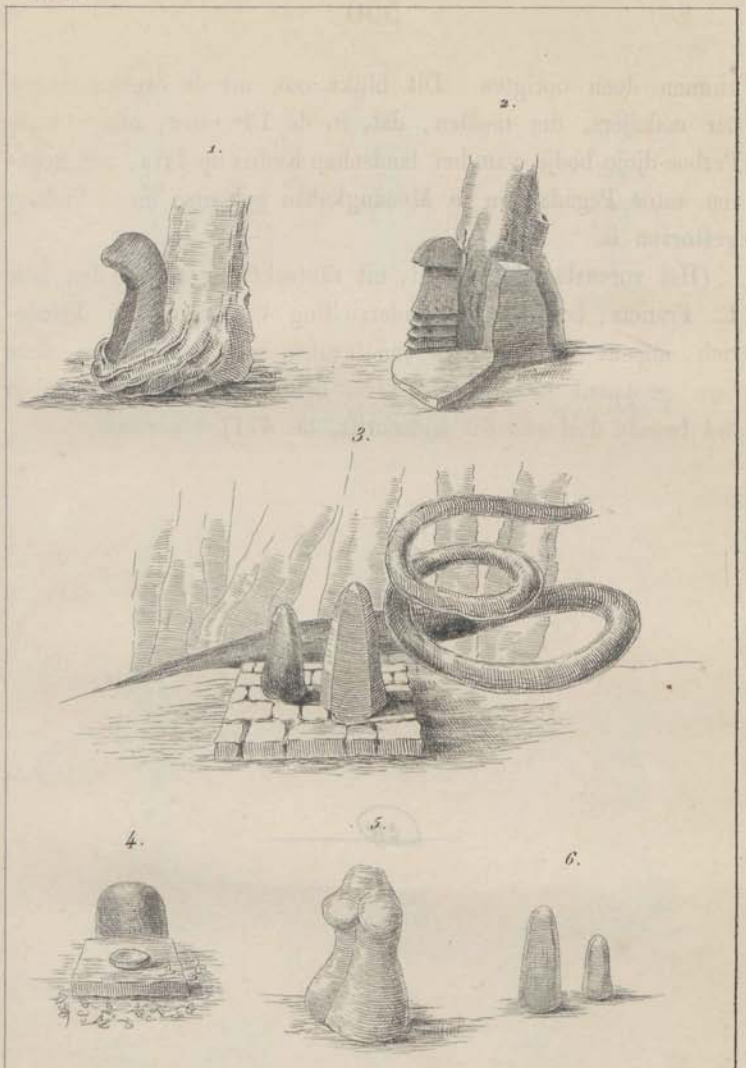

F. C. Wilsen. Del.

M. L. Haart. Lith.

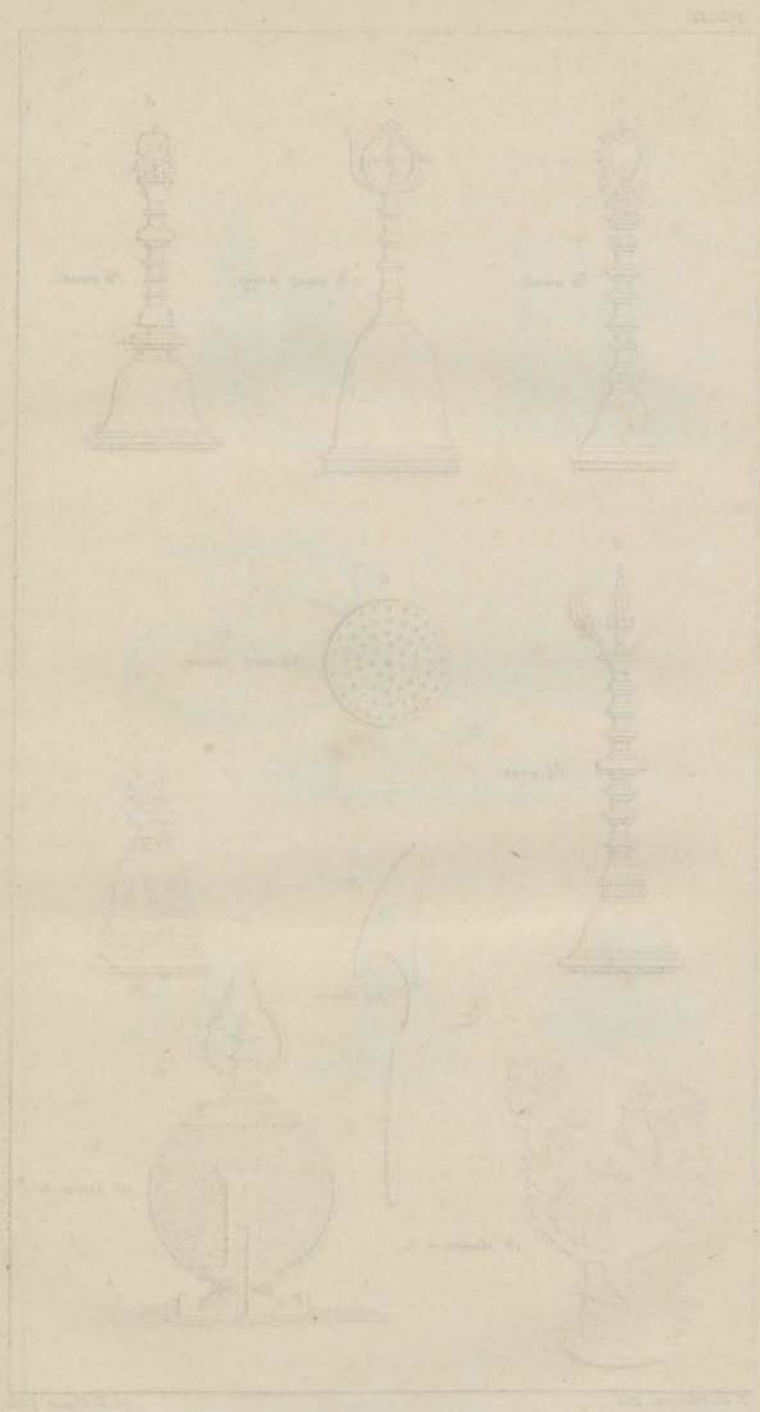

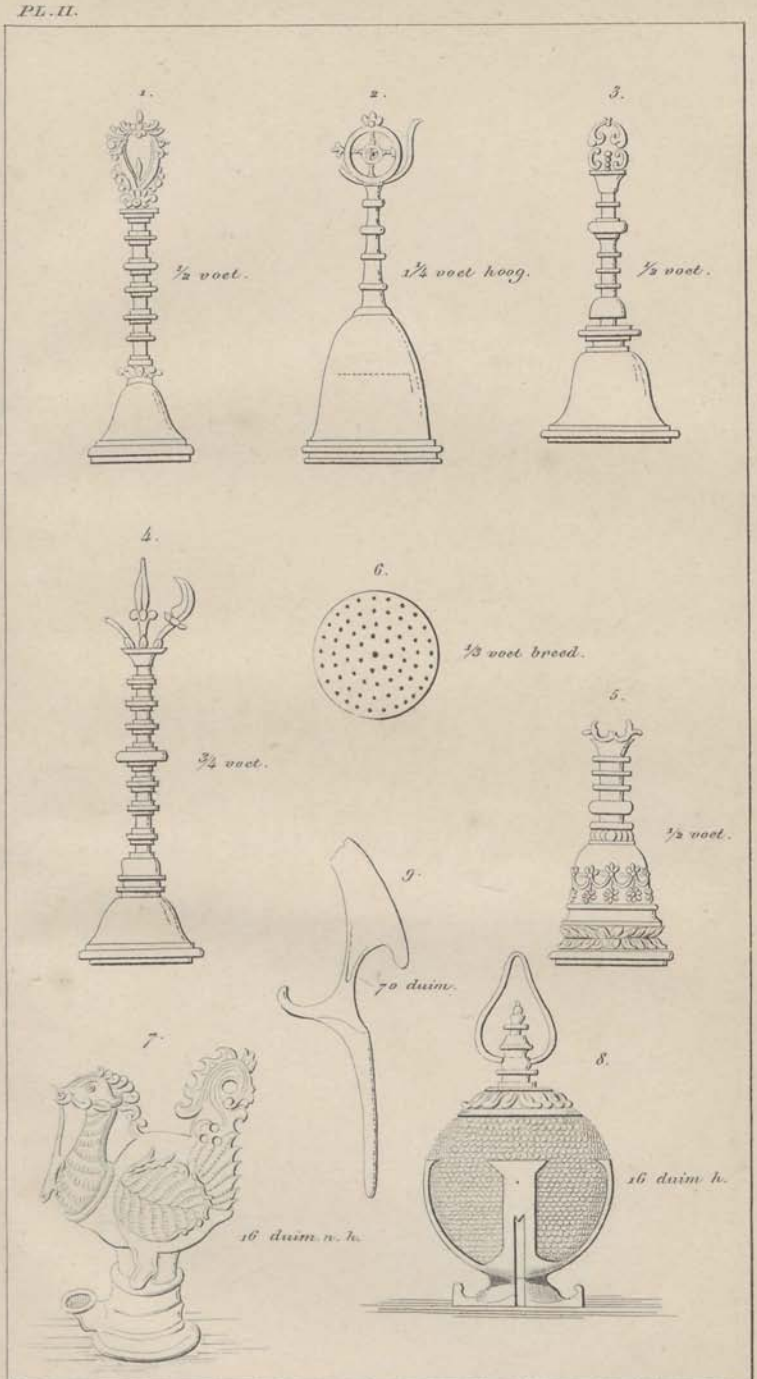

F. C. Wilsen. Del. M. L. Huart. Lith.